

STUDIA HISTORICA JYVASKYLÄENSIA 17

HEIKKI RANTATUPA

**ELINTARVIKEHUOLTO JA -SÄÄNNÖSTELY
SUOMESSA VUOSINA 1914—1921**

RÉSUMÉ

JYVASKYLÄN YLIOPISTO, JYVASKYLÄ 1979

Abstract

The Service and regulation of provisions in Finland during the years 1914—1921

Finland, which belonged to Russia as a grand duchy at the beginning of the century, was dependent on cereals imported from Russia. Only about 40 % of corn was to be had from Finland itself because agriculture was predominantly directed towards stock raising. As the Russian revolutions in 1917 stopped the import of corn into Finland, the country began to have considerable difficulties.

This study deals with the price policy of provisions during the first half of the World War, and the problem of the import of corn. The organisation of rationing in Finland, which had just become an independent state (1917), has been examined. The main emphasis is on the rationing of corn. The policy and effectiveness of rationing has been studied regionally, both at the national and communal level. The subject is important in Finnish history, above all because of the social and political influence of the events during the period of crisis. The problem of rationing was recognized early as one of the main reasons for the Finnish Civil War (1918). The regulation of corn could not remove the lack of regional equality. It was not possible to distribute the supplies evenly. Economically independent households in agricultural areas led an almost normal life, whereas townspeople and the inhabitants of the northern parts of the country suffered want. When the allied countries rescinded the orders of blockade against Germany in spring 1919, imports were freed once more to enter Finland, and this finally saved the country from catastrophe.

ISBN 951-678-137-3 (nid.), 978-951-39-4350-9 (PDF)

ISSN 0081-6523

Tampereen Pikakopio Oy

Tampere 1979

ALKUSANAT

Jyväskylän Maakunta-arkistoon oli sijoitettu tilapäisesti ensimmäisen maailmansodan säännöstelyviranomaisten, elintarvikeviranomaisten, laaja arkisto, kun aloitin historian opiskelun Jyväskylän yliopistossa. Tästä aineistosta tehtiin säännöstelyä ja pulaa käsitteleviä pro gradu -töitä omani lisäksi kaksi muuta. Tultuani historian laitokseen assistentiksi professori *Mauno Jokipii* ehdotti aihepiirien yhdistämistä lisensiaatintyöksi ja väitöskirjaksi. Vaikka säännöstelyn kaikkia piirteitä ja vaikutuksia ei tässä tutkimuksessa voitukaan — aiheen laajuuden vuoksi — esittää, aihe kiteytyi tältä pohjalta. Rungas asiakirja-aineisto, jota aikaisempi tutkimus ei ollut käyttänyt, takasi tutkimukselle mielenkiintoisen lähtökohdan. Aihepiiri kiinnosti näiden monien yhteiskunnallisten vaikutusten vuoksi, joita pulalla aikaisemmassa tutkimuksessa, kaunokirjallisuudessa ja muistelmissa on katsottu olleen.

Työn kuluessa olen saanut neuvoja monelta taholta. Edellä on jo mainittu tutkimustee-
man kehittäjä professori *Mauno Jokipii*. Hänen arkisto- ja kirjallisuudentuntemuksensa toi lisää makua elintarvikeviranomaisten puutteesta kertovaan lähteistöni, ja työn perusrakenne hahmottui käydyissä neuvotteluissa. Lisensiaatintyön tarkastajana toimi apul. prof. *Erkki Lehtinen*. Hän on sen jälkeenkin auttanut jäsentelyn kriittisenä taitajana. Väitöskirjan käsikirjoituksen ovat edellisten lisäksi tarkastaneet ja rakentavassa hengessä arvioineet professorit *Viljo Rasila* ja *Pentti Virrankoski*. Maakunta-arkistonhoitaja *Raimo Viikki* auttoi alkuvaiheissa tutustumaan elintarvikeviranomaisten arkistoon, jonka hän itse oli järjestänyt. Lausun kaikille heille parhaimmat kiitokseni, unohtamatta myöskään lisensiaatinseminaariamme.

Pääosiltaan väitöskirja on kirjoitettu toimiessani Suomen Akatemian Humanistisen toimikunnan tutkimusassistenttina. Kiitän *Humanistista toimikuntaa* ja yhdysmiestäni apul. prof. *Jorma Tiaista* saamastani luottamuksesta ja tuesta. Käytännön työn suorittamisessa ympäristö on ollut mitä parhain. Jyväskylän Maakunta-arkisto on palvellut tutkijaa kiitosta ansaitsevalla tavalla. Yliopiston kirjastossa olen saanut nauttia koko tutkimusassistenttikauteni ajan tutkijahuoneen eduista ja myös erinomaisesti hoidetusta lainaustoiminnasta.

Väitöskirjan suomen kielen asua on korjannut maisteri *Leena Peltomaa*. Vieraskieliset referaatit on kääntänyt vaimoni *Tuula Rantatupa*, englannin kielisen tiivistelmän on tarkastanut Ph. D. *Michel Coleman* ja ranskankielisen osan lehtori *Jean-Pierre Dépée*. Venäjän kielisten sanojen transskriboinnissa olen saanut apua maisteri *Aila Pesoselta*. Kiitän heitä tästä työstä. Lausun vielä tunnustuksen kirjapainolle, Tampereen Pikakopio Oy:lle, joka on joustavasti hoitanut painatustyön.

Erittäin suuresti arvostan sitä, että *Jyväskylän yliopisto* on ottanut teoksen julkaisusarjaansa.

Jyväskylän yliopiston historian laitoksen toverillinen, väliin kannustava mutta heti taas syvälle käyvä kritiikki on ollut tutkijanalulle hyvä kasvatusalusta.

Jyväskylässä tammisunnuntaina 1979

Heikki Rantatupa

SISÄLLYS

Heikki Rantatupa

ELINTARVIKEHUOLTO JA -SÄÄNNÖSTELY SUOMESSA VUOSINA 1914–1921

1.	JOHDANTO	15
1.1.	Sotatilán vaikutuksesta elintarvikehuoltoon	15
1.2.	Tutkimuksen rajaus	18
1.3.	Láhteistön tarkastelua	21
2.	HINTASÄÄNNÖSTELY JA ELINTARVIKEPOLITIikka "VENÄLÁISEN SENAATIN" AIKANA (1914–1917)	24
2.1.	Hintojen nousu ja "pakolliset määráykset" 1914	24
2.2.	Pyrkimys keskitettyyn hintasäánnöstelyyn. Elintarvikekomitean ja elintarvikevaliokunnan perustaminen.	27
2.3.	Rajahintajärjestelmä.	29
2.3.1.	Organisaatio	29
2.3.2.	Elintarvikkeitten hinnat rajahintajärjestelmässä	32
2.4.	Tuonnin varainen huolto.	35
2.4.1.	Suomalaiset tuontiliikkeet venäláisessä viljakauppajärjestelmässä	35
2.4.2.	Valtiojohtoinen viljantuonti. Suomen Keskuskomitea ja elintarpeiden Tuontikunta rl.	38
2.4.3.	Tuontikaupan poliittiset vaikeudet	41
2.4.4.	Tuontisuunnitelmat ja niiden täyttáminen	44
2.5.	Varastojen tarkastukset (1916–1917)	51
2.6.	Kulutuksen sääánnöstelyn alku	54
2.6.1.	Sokerin sääánnöstely	54
2.6.2.	Maitotaloustuotteet	55
2.6.3.	Liha	59
2.7.	Järjestöjen ja kuntien toimenpiteet pulan torjumiseksi	61
3.	KOTIMAINEN HALLITUS "NÁLKÁÁ ORGANISOIMASSA" KESÁLLÁ 1917	65
3.1.	Elintarvikelain synty	65
3.1.1.	Varastojen tarkastukset keväällä 1917	65
3.1.2.	Tokoin senaatin elintarvikepolitiikka.	69
3.1.3.	Elintarvikelain säátáminen.	71
3.2.	Sääánnöstelyn kokeilu kesällä 1917	74
3.2.1.	Sääánnöstelyn organisaation hahmottuminen	74
3.2.2.	Viljavarastojen inventointi.	78
3.2.3.	Váestön jako kortti- ja omavaraistalouksiin.	80
3.2.4.	Elintarvikelautakuntien toiminta	81
3.2.5.	Valtion järjestämä viljanjakelu	84
3.2.6.	Karjataloustuotteiden sääánnöstely	86
	Liha	86
	Voi ja maito	87
3.3.	Syksyn elintarvikemellakat ja elintarvikehallituksen hajoaminen.	87

4.	SÄÄNNÖSTELYTOIMET SYKSYLLÄ 1917	94
4.1.	Vuoden 1917 sadon inventointi	94
4.2.	Kulutuskeskusten huolto-ongelma	98
4.2.1.	”Äkermanin politiikka”	98
4.2.2.	Elintarvikkeiden keruu ja jakelu	101
4.3.	Neuvontatoiminta	107
4.4.	W.A. Lavoniuksen elintarvikehallitus	108
4.4.1.	Elintarvikehallituksen perustaminen	108
4.4.2.	Ohjelma ja toiminta	110
5.	SÄÄNNÖSTELY SISÄLLISSODAN AIKANA	117
5.1.	Punaisen Suomen elintarvikehuolto	117
5.1.1.	Säännöstelyn organisaatio	117
	Kansanvaltuuskunnan elintarvikeasiain osasto	117
	Lääninkomiteat ja -valtuuskunnat	119
	Elintarvikelautakunnat	119
	Elintarvikekomissaarit	121
5.1.2.	Huollon toimintaa ja vaikeuksia	124
	Punaisen Suomen elintarvikevarat	124
	”Tokoin viljajunat”	125
	Helmikuun 1918 inventointi	127
	Ravinnon jakelu	128
	Punakaartin vaikutus huoltotilanteeseen	133
5.2.	Valkoisen Suomen huolto	138
5.2.1.	Vaasan väliaikaisen elintarvikehallituksen perustaminen ja suhteet armeijan intendentuuriin	138
5.2.2.	Väliaikaisen elintarvikehallituksen toiminta	141
	Yhteydenpito lääninkomiteoihin	141
	Tuonti	143
	Elintarvikkeitten hankinnan ja jakelun johtaminen	144
5.2.3.	Lääninkomiteat ja elintarvikelautakunnat huollon toteuttajina	147
	Vaasan läänin lääninkomitea	147
	Mikkelin läänin lääninkomitea ja Savonlinnan alaosasto	149
	Kuopion läänin lääninkomitea ja Joensuun alaosasto	151
	Oulun läänin lääninkomitea	152
	Kajaanin kihlakunnankomitea	155
	Sortavalan väliaikainen lääninkomitea	156
5.2.4.	Siemenviljakysymys keväällä 1918	161
6.	TOUKOKUUSTA 1918 UUTEEN SATOON	164
6.1.	Säännöstelyorganisaation muutoksia	164
6.1.1.	Elintarviketoimituskunnan perustaminen	164
6.1.2.	Muu säännöstelyorganisaatio	168
	Elintarviketoimisto	168
	Karjanmyyntiosuuskunnat	168
	Kalapörssit	169
	Perunakuivaamot	169

6.1.3.	Elintarvikelaetakuntien jäsenongelma	170
6.2.	Huolto kesällä 1918.	172
6.2.1.	Touko-elokuun tuonti	172
6.2.2.	Kotimaisen viljan keruu ja jakelu	174
6.2.3.	Muut elintarvikkeet	175
6.2.4.	Elämää säännöstelyannosten varassa	177
	Ylikulutusta ja alennettuja annoksia	177
	Hätäleivän alue. Kajaanin pettujauhotehdas	179
	Vankileirit	181
7.	KULUTUSKAUSI 1918–1919	183
7.1.	Elintarvikevarastot.	183
7.1.1.	Viljavarojen inventointi 20.10.1918	183
7.1.2.	Peruna- ja juurikasvisadon tarkastus	187
7.1.3.	Omavaraiset kunnat	188
7.2.	Viljan luovutus korttikulutukseen.	190
7.2.1.	Pakkoluovutettavan viljan määrä	190
7.2.2.	Tuontikunnan viljankeruu syksyllä 1918	191
7.2.3.	”Sotilasvilja”	193
7.2.4.	Valtion viljakonttorin viljankeruu.	194
7.3.	Elintarvikelaetakuntien huoltotoiminta	197
7.3.1.	Kortti- ja omavaraistalouksien henkilömäärät	197
7.3.2.	Viljanjakelu korttitalouksille	201
	Varastojen tasaamiskysymys syksyllä 1918.	201
	Jakelu kulutuskauden loppupuolella	204
7.3.3.	Muiden elintarvikkeiden säännöstely	208
	Liha	208
	Voi ja maito	212
	Perunat	214
	Säännöstelystä vapautetut elintarvikkeet	216
7.3.4.	Kunnalliset keittiöt	217
7.4.	Tuontiviljan vaikutus huoltotilanteeseen	218
8.	SÄÄNNÖSTELYSTÄ NORMAALIOLOIHIN	223
8.1.	Kulutuskausi 1919–1920	223
8.1.1.	Viljan luovuttaminen	223
	Luovutusvelvollisuus pinta-alan mukaan.	223
	Luovutusmäärät viljakonttorille ja elintarvikelaetakunnille	225
8.1.2.	Elintarvikehuollon toiminta.	227
	Ylijäämä- ja vajuusalueet	227
	Omavarais- ja korttitaloudet	229
	Korttitalouksien viljankulutus	230
8.2.	Säännöstelyn lopettaminen (1921)	232
8.2.1.	Elintarvikelaista säännöstelylakiin.	232
8.2.2.	Pakkoluovutuksesta viljakonttorin varmuusvarastoon	234

9. SÄÄNNÖSTELYN MERKITYKSESTÄ	236
9.1. Elintarvikepolitiikan toteuttaminen	236
9.2. Huollon tehokkuus	237

TAULUKOT (1–32)

KUVIOT (1–21)

LIITTEET (1–12)	241

LYHENTEET	255

LÄHTEET	255

HENKILÖHAKEMISTO	266

PAIKANNIMIHAKEMISTO	268

RÉSUMÉ	271

Taulukot.

1. Venäjän viljantuotanto v. 1909/13—1917.	17
2. Elintarvikkeiden rajahinnat (alimmat ja korkeimmat hinnat) lääneittäin vuoden 1914 lopulla.	25
3. Suomen viljavarastot 1.1.1916 ja 1.1.1917.	52
4. Voin vienti Suomesta v. 1913—1917.	55
5. Vilja- ja perunavarastot lääneittäin 1.4.1917 tiedustelun mukaan	65
6. Tuontikunnan viljantoimitukset lääneittäin kesällä 1917.	84
7. Lihan hankinta kesällä 1917	86
8. Sato vuonna 1917	96
9. Vuoden 1917 sadon käyttö ja tuottajien varastot 16.9.1917	96
10. Kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvien määrät loppuvuodesta 1917 Mikkelin Kuopion ja Oulun lääneissä	102
11. Tuontikunnan viljanjakelu syksyllä 1917	103
12. Tuontikunnan jakama vilja lääneittäin lokakuu 1917 — tammikuu 1918	104
13. Valkoisen ja punaisen Suomen vilja- ja juurikasvivarat SVT:n mukaan	124
14. Viljavarastot v:n 1917 inventoinnin mukaan ja kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluneet henkilöt punaisessa ja valkoisessa Suomessa	124
15. Kaupunki- ja maaseutuväestö punaisella ja valkoisella puolella	125
16. Elintarvikelautakuntien sosiaalinen koostumus 31.12.1917 ja 1.7.1918	171
17. Sato vuonna 1918	183
18. Vuoden 1918 sadon käyttö ja viljavarat 20.10.1918.	186
19. Valtiolle luovutettavaksi määrätty vilja vuoden 1918 sadosta	190
20. Sotilasviljan luovutus	193
21. Omavaraistalouksiin kuuluvien osuus koko väestöstä kulutuskaudella 1918—1919	200
22. Elintarvikelautakuntien viljantarve ja -jakelu v. 1919 eräinä viikkoina	205
23. Elintarvikelautakuntien viljanjakelu kuukausittain v. 1919	205
24. Korttitalouksiin kuuluneiden viljakulutus tammi-, huhti-, ja elokuussa 1919	206
25. Karjanmyyntiosuuskuntien lihanhankinta marraskuusta 1918 toukokuuhun 1919.	209
26. Eräitten kaupunkielintarvikelautakuntien lihansaanti ja -jakelu v. 1918—1919.	210
27. Meijereitten vastaanottama ja jalostama maito v. 1917—1920.	213
28. Korttitalouksien viljakulutus ja tuontiviljan osuus jakelusta v. 1919	221
29. Viljelty pinta-ala v. 1910, 1919 ja 1920	224
30. Viljaluovutusmääräykset v. 1919 sadosta	225
31. Omavaraistalouksiin kuuluvien suhteellinen osuus väestöstä kulutuskauden 1919—1920 alussa ja lopussa elintarviketoimistoittain	229
32. Jaetut leipäkorttiannokset kulutuskaudella 1919—1920	231

Kuviot.

Kuvio	1.	Eräitten elintarvikkeitten rajahinnat keskitetysti hoidetun rajahintapolitiikan aikana v. 1915—1917 (hinnat Helsingin vähittäismyyntihintoja)	29
	2.	Rajahintajärjestelmän organisaatio v. 1917	31
	3.	Elintarvikkeiden hintaindeksi 1914—1916	33
	4.	Suomalaiset viljantuojat venäläisessä järjestelmässä.	37
	5.	Viljaomavaraisuuden arvioitu väheneminen keväällä 1917	66
	6.	Kuntien ilmoitukset viljavarojen riittävydestä 1.4.1917.	68
	7.	Säännöstelyn organisaatio kesällä 1917	75
	8.	Elintarvikelautakuntien perustaminen	77
	9.	Elintarvikehallituksen organisaatio 1.12.1917	111
	10.	Säännöstelyn organisaatio Kansanvaltuuskunnan aikana 1918	118
	11.	Elintarvikekomissaarit v. 1918	122
	12.	Ilmoitukset punakaartin sekantumisesta elintarvikelautakuntien toimintaan	134
	13.	Säännöstelyn organisaatio v. 1918	165
	14.	Kuntien omavaraisuus 20.10.1918 inventoinnin perusteella	189
	15.	Säännöstelyn organisaatio v. 1919	195
	16.	Säännöllisen viljanjakelun raja kulutuskaudella 1918—1919.	203
	17.	Eräiden elintarvikkeiden rajahinnat v. 1917—1919 ja säännöstelyn loppuminen	216
	18.	Euroopan elintarviketilanne 1.12.1918	219
	19.	Omavaraiset kunnat vuoden 1919 viljainventoinnin mukaan	228
	20.	Säännösteltyjen elintarvikkeitten päiväannokset v. 1917—1921	238
	21.	Korttiannosten sisältämä energiamäärä v. 1917—1921	239

Liitteet.

- Liite
1. Eräiden elintarvikkeiden ja suolan, rehun ja väkilannoitteiden tuonti Suomeen v. 1913–1921
  2. Elinkustannusten ja rahan arvon muutokset v. 1914–1921
  3. Omavarais- ja korttitalouksiin kuuluvien vilja- ja leipäkorttiannokset v. 1917–1921
  - 4 a. Omavaraistalouksiin, omavaraistalouksilta annoksensa saavien sekä korttitalouksiin kuuluvien henkilömäärät 1918–1920
  - 4 b. Kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluva väestö v. 1918–1921
  - 4 c. Kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluva väestö Vaasan ja Hämeen lääneissä v. 1918–1920
  5. Elintarvikelautakuntien viljavarastot 1918–1920
  6. Korttitalouksiin kuuluneitten viljankulutus 1919–1920
  7. Maanviljelijöiden viljanluovutus elintarvikelautakunnille 1919–1920
  8. Viljan luovutus valtion säännöstelyelimille vuoden 1918 ja 1919 sadosta
  9. Valtion viljakonttorin toimitukset elintarvikelautakunnille 1919–1920
  10. Elintarvikkeitten säännöstelyajat
  11. Korttiannosten jakelu v. 1917–1919
  12. Elintarviketoimistojen rajat

1. JOHDANTO

1.1. Sotatilán vaikutuksesta elintarvikehuoltoon

Ensimmäisen maailmansodan puhjetessa elokuussa 1914 Suomessa ei ollut varauduttu sotatalouden mukanaan tuomiin rajoituksiin, saati todelliseen kriisiin ja pulaan. Epänormaalin ajan vaatimiin toimenpiteisiin ryhdyttiin vuoden 1909 sotatilalain¹ perusteella antamalla ns. pakollisia määräyksiä. Sotatilaan Suomi julistettiin 31.7.1914.² Sotatilalaki keskittyi lähinnä sotilashallinnon järjestämiskysymyksiin. Venäläisen yleisesikunnan laskemissa pidettiin sodan syttymisen jälkeen hyvin todennäköisenä Saksan hyökkäystä Suomen kautta Pietariin. Myöhemmin sotilaallisen tilanteen tasaannuttua intervention pelko väheni – vaikka ns. valtieliinnoitustöitä maassa jatkettiin – ja Suomi jäi sotilaalliseksi sivunäyttämöksi, jolla oli merkitystä lähinnä joukkojen reservialueena.³

Sotatilalain mukaan Suomen korkein siviilihallinto alistettiin sotilasviranomaisten määräysvaltaan. Kenraalikuvernööri F.A. Seyn oli oikeutettu antamaan itsenäisesti määräyksiä yleisen järjestyksen ja valtion turvallisuuden ylläpitämiseksi. Käytännössä tämä merkitsi sitä, että viranomaiset saattoivat sensuurin, pidätysten ja poliisivallan avulla puuttua entistä laajemmin kansalaisvapauksiin. Talous- ja sosiaalipoliittisten suunnitelmien tekemistä suursodan varalle myöhästyi edelleen se, että maan asioita hoiti toiselta sortokaudelta lähtien ”venäläinen senaatti” johtajinaan kiihkövenäläiset kenraalikuvernööri Seyn ja talousosaston varapuheenjohtaja M.M. Borovitinov.⁴ Poikkeusajan toimenpiteissä senaatti seurasi lähinnä venäläisiä esikuvia.

Turvallisuus sivusotana näyttämönä Venäjän takana näytti horjumattomalta. Suomen asemaa voitiin verrata muiden Pohjoismaitten asemaan: vähentyneen kansainvälisen kaupan ja kauppasaarron takia maailmansodan vaikutukset tuntuivat lähinnä taloudellisella alalla⁵ erilaisten tuontitarvikkeiden puutteena.

Suomea maailmansodan aikana koetelleen elintarvikepuulan syyt voidaan havaita helposti. Kotimainen tekijä oli maan vähäinen viljaomavaraisuus, jota muu maataloustuotanto ei pystynyt korvaamaan. Amerikkalainen ja itäeurooppalainen halpa vilja olivat asettaneet Länsi-Euroopan 1800-luvun lopulla valinnan eteen: uhratako maatalous vai yrittääkö rakentaa omavaraisuus suojatullien takana. Suomessa säilytettiin v. 1864 omaksuttu tullivapaus. Pääasiassa sen vuoksi maataloudessa siirryttiin viljanviljelystä karjatalousvaltaiseen tuotantojärjestelmään, millä alalla kilpailukyky säilyi paremmin. Kun 1880-luvulle saakka maasta oli vielä viety jonkin verran viljaa, alkoi kauppatase elintarvikkeiden osalta kääntyä yhä tuontivoittoisemmaksi. Yritykset kohottaa 1910-luvun alussa laiminlyötyä viljantuotantoa eivät ehtineet johtaa ennen maailmansotaa tuloksiin.⁶ Maailmansodan aattona viljatulli tosin Suomessa toteutettiin, mutta sillä ei ollut merkitystä tuotantosuunnan muutokselle. Heinäkuussa 1914 säädetty tulli oli ennen kaikkea poliittinen: se sulki Saksan pois Suomen markkinoilta mutta antoi edelleen venäläiselle viljalle vapaan kulun Suomeen.⁷

1. As.kok. 1909/73 (13.11.1909). Asetukseen oli koottu aikaisemmat sotatilassa olevista paikkakunta annetut säännökset. Siviiliviranomaisia koskevat ohjeet oli otettu venäläisestä yleisestä kuvernementtiosuunnitelmasta.
2. Ks. Polvinen 1960, s. 211; Suomalainen Virallinen Lehti 1914: 175 (1.8.).
3. Polvinen 1960, s. 42–50; Apunen 1968, s. 256–261.
4. Polvinen 1960, s. 210.
5. Harmaja 1940, s. 1.
6. Simonen 1949, s. 109–111, 149 ym.
7. Rasila 1966, s. 398–399.

Suomi muuttui 1800-luvun viimeisellä vuosikymmenellä viljaa vievästä maasta viljaa tuovaksi maaksi. Voimakas väestön kasvu vielä lisäsi tuonnin tärkeyttä. Suomen leipäviljaomavaraisuus oli maailmansodan kynnyksellä vain n. 35–40 %.⁸ Viljatuotteiden tuontivoittoisuutta korvasi samaan aikaan syntynyt maitotaloustuotteiden – pääasiassa voin – vientiylijäämä. Kalorimäärältään voin vienti peitti kuitenkin vain n. 7 % viljavajauksesta. Huolto-tilannetta heikensi vielä se, että myös lihan saanti kääntyi 1800-luvun lopulta lähtien yhä voimakkaammin tuonninvaraiseksi.⁹

Elintarvikkeiden tuonti Suomeen tapahtui suureksi osaksi Venäjältä. Viimeistä kehitystettä tässä edustivat mainittu viljatulliasetus ja sotatila, joiden vuoksi elintarviketuonti siirtyi lähes absoluuttisesti Venäjän haltuun.

Sodan puhjetessa keisarikunta oli voimakas maatalouden ylituottaja. Vuosina 1909–1913 Venäjän viljantuotanto oli keskimäärin lähes 4900 milj. puutaa (80.3 milj. tn) vuodessa, josta vientiin riitti 1531 milj. puutaa (21.8 milj. tn) eli 31.3 %. Suurimmat ostajat olivat Saksa, Hollanti, Englanti, Italia, Ranska, Itävalta, Belgia ja Romania.¹⁰ Suomen osuus Venäjän koko viljanviennistä käsitti verraten vaatimattoman osan, 4–5 %. Alueellisesti viennillä Suomeen oli kuitenkin suuri merkitys Luoteis-Venäjän maanviljelijöille, sillä likipitään puolet Itämeren satamista kujetetusta viljasta tuotiin Suomeen.¹¹ Ylituotanto ei ollut tasaisesti jakautunut kautta valtakunnan. Suurimmat ylituotantoalueet Krimin, Taurian, Samaran ja Jekaterinoslavin kuvernementit ja Kubanin ja Donin provinssit, jotka tuottivat yli 30 % oman tarpeen, sijaitsivat kaikki mustanmullan alueella. Näiden vastakohtina olivat Venäjän pohjoiset alueet, joiden elintarvikkeista hyvinkin 4/5 oli tuotava muualta.¹² Kaupunkien väkiluvun kasvaminen maailmansodan jatkuessa kohotti tarvetta.

Suomen huoltotilanteen kannalta erittäin merkittävä tekijä oli Pietarin huoltaminen ja valtakunnan pääkaupungin väkiluvun kasvaminen v. 1914–1917 2.1 miljoonasta hengestä 2.5 miljoonaan henkeen.¹³ Pietariin ja Suomeen elintarvikkeita tuotiin samoilta alueilta.

Mobilisaation vaikutus Venäjän maatalouteen oli välillinen, eikä alkuvaiheessa, mahdollisesti ei koko sodan ajanakaan, ratkaiseva. Armeijaan kutsuttiin eri arvioiden mukaan 13.7–15.0 miljoonaa miestä, joista valtaosa (n. 80 %) oli talonpoikia. Vaikka työvoiman menetys oli suuri, mahdollisesti yli 50 %, sen ei tarvinnut merkitä työvoimapulaa, sillä maatalouden vuotuinen rytmi ei vaatinut aina kaikkien työtä, ja talonpojat käyttivät normaalioloissa vain osan päivästä maataloustyöhön. Välillisesti vaikutti maataloustuotannon väheneemiseen miljoonien hevosten pakkoluovutus armeijan käyttöön.¹⁴

Suoranaisesti Venäjän tuotantoa laski viljellyn pinta-alan väheneminen Saksan valtausten johdosta. Vuonna 1914 viljelty ala (ilman Puolaa ja Suomea) oli 101.7 milj. desjatiinaa (111 milj. ha), mutta parin vuoden päästä se oli laskenut 90.6 miljoonaan desjatiinaan (99 milj. ha).¹⁵

Keisarikunnan viljantuotantoon näillä taustatekijöillä oli seuraavia vaikutuksia.

8. Korpela 1967, s. 36; Virrankoski 1975, s. 116.

9. Simonen 1949, s. 156; Korpela 1967, s. 36.

10. Antsiferov 1930, s. 99–100, 183.

11. Rasila 1966, s. 287.

12. Antsiferov 1930, s. 93–94, 97–98.

13. Florinsky 1931, s. 121.

14. Antsiferov 1930, s. 117; Florinsky 1931, s. 27–28; Otserki Istarii Leningrada. Tom III 1956, s. 940.

15. Antsiferov 1930, s. 142.

Kausi	T u o t a n t o		Vähennys kaudesta 1909/13 %
	milj. puutaa	milj. tn	
1909/13	4 869.9	79.8	.
1914	4 489.7	73.5	7.8
1915	4 526.3	74.1	7.1
1916	3 966.7	65.0	18.5
1917	3 801.6	62.3	21.9

Taulukko 1. Venäjän viljantuotanto v. 1909/13–1917.¹⁶

Suurimmillaankaan tuotannon vähentymisen – runsaat 1000 milj. puutaa (17.5 milj.tn) – ei olisi tarvinnut merkitä puutetta Venäjällä, eihän vähennys vastannut edes vuotuista vientiä.

Syyt huollon vaikeutumiseen on etsittävä muualta. Ratkaisevat tekijät Luoteis-Venäjän ja samalla välittömästi Suomen huollon heikkenemiseen löytyvät keisarikunnan liikenneoloista ja elintarvikelähetysten varaamisjärjestelmästä.

Venäjän sotilaallista tappiota selitettäessä on usein viitattu rautatieverkoston sekasortoon ja siten huoltomahdollisuuksien vähenemiseen.¹⁷ Lähtökohdaltaan toinen mutta samaan lopputulokseen päätyvä selitys lienee vielä osuvampi: kysymys ei lopultakaan ollut rautateiden sekasorrosta vaan niiden k a p a s i t e e t i n p u u t t e e s t a, mistä ajauduttiin vähitellen sekasortoon. Kuljetuskyvyn heikkenemiseen vaikutti Venäjän länsiosien ratojen joutuminen Saksan haltuun. Kolmena ensimmäisenä sotavuonna rautatievaunuja tuhoutui yli miljoona kappaletta, eikä niitä pystytty korvaamaan. Sotilastarvikkeitten kuljetusten nouseminen samaan aikaan lähes 15-kertaisesti normaaliajan määrästä tukki rautatiet lopullisesti siviilitarvikkeilta.¹⁸ Sotilaskuljetukset tehtiin yhä vähenevällä kalustolla, ja niillä oli ehdoton etuoikeus lähetysjärjestyksessä.

Rautateiden kärsimät tappiot olisi voitu vielä kompensoida, sillä Venäjällä oli hyvä sisäinen kanavaverkosto. Pääallekkäisten huolto-organisaatioiden vuoksi elintarvikkeitten varaamisjärjestys tuotantopaikkakunnilla vaikeutti kuitenkin niiden tehokasta käyttöä.¹⁹ Tähän kysymykseen samoin kuin Venäjän viljamarkkinoihin palataan tuonnempana.

Puute Venäjän kulutuskeskuksissa alkoi tuntua vuoden 1916 lopulta, ja se syveni nopeasti todelliseksi pulaksi vuoden 1917 jälkipuoliskolla. Suomen riippuvuutta Venäjän markkinoista kuvaa se, että elintarvikepula alkoi täällä samaan aikaan kuin Venäjällä.

Lähes poikkeuksetta sotaa käyvien maiden toimenpiteet huoltonsa turvaamiseksi kävivät samalla tavoin. Aluksi määrättiin tuotteille vientikieltoja vihollismaihin. Seuraava askel – joka eri maissa otettiin sen mukaan, millaiset tulevaisuuden näkymät yleensä olivat – oli uusien hintojen hillitseminen määräämällä tarvikkeille raja- eli maksimihinnat. Näin tapahtui mm. Saksassa, Ranskassa, Englannissa, Venäjällä ja vielä sotaan suoranaisesti osallistumattomissa Pohjoismaissa. Rajahintapolitiikka oli voimakkain ase, jota valtion katsottiin voivan käyttää perinteellisesti vapaan kaupan ja yksityisen yritteliäisyyden toimikentällä. Vähitellen toimenpiteet laajenivat ja jyrkkenivät huoltotilanteen heikkenemisen myötä.

S a k s a oli sekä hintojen että kulutuksen säännöstelyssä edelläkävijämaa. Sotatilaa koskevaan lainsäädäntöön sisältyi Saksassa – toisin kuin esim. Venäjällä – ”laki koskeva kor-

16. Ibid.

17. Esim. Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 4–9.

18. Danilov 1927, s. 54–55; Florinsky 1931, s. 35–36.

19. Elintarvikkeitten varaamisjärjestyksestä johtuneet epäselvyydet vaikuttivat esim. Pietarin huollon vaikeutumiseen lähes ratkaisevasti. Ks. Otserki Istorii Leningrada. Tom III 1956, s. 140.

keimpia hintoja". Erehdykseksi osoittautui, että hintasäännöstely kohdistettiin aluksi vain viljaan. Vuoden 1914 lopulla rajahinnat ulotettiin moniin muihinkin elintarvikkeisiin. Samaan aikaan hintatason määrittely siirtyi liittoneuvostolle (Bundesrat). Vuoden 1915 kuluessa otettiin yhä uusia artikkeleita rajahintojen piiriin. Järjestelmä ei kuitenkaan toiminut hyvin, sillä hintojen nousu jatkui. Keväällä 1916 tultiin siihen tulokseen, että hintojen nousu johtuikin rajahinnoista: rajahintakierre oli jatkunut artikkelista toiseen, mikä veti yhä uusia artikkeleita hintasäännöstelyn piiriin, ja kierto alkoi alusta. Niinpä Saksassa siirryttiin kevään 1916 aikana kulutuksen säännöstelyyn. Elintarvike toisensa jälkeen otettiin valtion haltuun ja julkiseen jakoon.²⁰

R u o t s i on toisenlaisen elintarvikepolitiikan esimerkki. Puolueettomuusasemansa vuoksi Ruotsi oli syrjästäkatsoja sodassa aina rajoittamattomaan sukellusvenesotaan saakka. Lain-säädännöllisesti varauduttiin sodan alusta lähtien siihen, että valtion täytyisi puuttua elintarvikekysymykseen. Lokakuun 1914 alussa hallitus sai valtuudet tarvittaessa säätää maksimi-hinnat elintarvikkeille. Hintavaltuuksia käytettiin ensimmäisen kerran vasta seuraavan vuoden syksynä. Ulkomaankaupan käydessä yhä vaarallisemmaksi Ruotsissa varauduttiin hyvissä ajoin myös kulutuksen säännöstelyyn. Lokakuussa 1916 hallitus sai valtuuden pakkoluovuttaa elintarvikkeita. Tämän nojalla Ruotsissa siirryttiin kulutuksen säännöstelyyn vuoden 1917 alussa.²¹

Sotaa käyvistä maista otettakoon vielä esimerkiksi Ranska ja Englanti. R a n s k a s s a elintarviketilanne oli niin hyvä, että hintojen säännöstelyä käytettiin vasta syksyllä 1915. Departementtien prefektit määräsivät hintatason. Elokuussa 1917 valtio alkoi huolehtia kulutuksesta. Käyttöön otettiin leipäkorttijärjestelmä, joskin annokset vastasivat varsinkin aluksi lähes normaalikulutusta.²²

Valtion elintarvikepolitiikka jäi vielä vähäisemmäksi B r i t t e i n s a a r i l l a. Vaikka Englanti olikin suuressa määrin riippuvainen ulkoa tuotavista elintarvikkeista, niin sukellusvenesodasta huolimatta tilanne pysyi lähes normaaliaikojen kaltaisena vuoden 1916 lopulle. Systemaattista hintojen kontrollia ei harjoitettu vielä tämänkään jälkeen. Vasta kesäkuussa 1917 viranomaiset alkoivat määrätä hinnoista. Kulutuksen rajoittaminen korttijärjestelmällä alkoi Englannissa heinäkuussa 1918.²³

1.2. Tutkimuksen rajaus

Vanhastaan köyhien ja turvattomien huolto oli Suomessa organisoitu pitäjänhallinnon puitteissa. Ainakin 1830-luvulta lähtien oli tullut tavaksi, että myös kruunu pyrki katovuosi-na auttamaan nälänhädän kohteeksi joutuneita seutuja. Valtiovallan apu järjestettiin tällaisissa tapauksissa pitäjiin yleensä lääninhallitusten kautta lahjona, lainoina ym. etuisuuksina. Myös valtion hätäaputyöt tunnettiin mm. 1860-luvun katojen yhteydessä. Vuosisadan lopulla yhteiskuntapolitiikan kenttä kasvoi merkittävästi työväensuojelulakien vuoksi.²⁴

Ensimmäinen maailmansota laajensi sosiaalipolitiikan tavoitteita ennen näkemättömällä tavalla. Sodan alussa sosiaalipolitiikan tärkeimpänä tehtävänä pidettiin työllisyyden turvaa-

20. Saksan elintarvikepolitiikasta ks. Senacor 1917, s. 138–167; Skalweit 1927, s. 115–135; Rautkallio 1977, s. 42–43.

21. Ks. Hildebrandt 1916, s. 24, 99, 180–183; Autere 1917.

22. Ks. Beaucourt 1919, s. 45–47, 67, 138; Pinot 1927, s. 159, 178–179.

23. Beveridge 1928, s. 1–19, 40, 50, 217; Lloyd 1924, s. 156–185.

24. Waris 1966, s. 8–16; mm. Kuusanmäki 1966, s. 588; Virrankoski 1961, s. 454–455.

mista. Sotatarviketilausten aiheuttaman korkeasuhdanteen ja linnoitustöiden poistettua työtömyyden huomio kääntyi hintojen kohoamiseen ja inflaation vastustamiseen, tästä sitten hintasäännöstelyyn ja vihdoin elintarvikkeitten ja muitten välttämättömystarvikkeitten säännöstelyyn ja niiden saannin turvaamiseen kaikille kansalaisille.²⁵ Valtiovallan puuttuminen tällaisille aloille merkitsi sosiaalipoliitikan alueen laajentamista ja samalla myös valtiovallan tehtävien ja vastuun huomattavaa kasvua.

Kun verrataan ensimmäisen maailmansodan aikaista pulaa ja pulatoimenpiteitä 1860-luvun nälkävuosiin, oli muutos tapahtunut siinä, että hädän torjumista ei pidetty enää hyväntekeväisyytenä eikä sitä tarkasteltu valtion finanssipoliitikan kannalta, vaan katsottiin, että valtion velvollisuus oli auttaa kaikkia kansalaisia.

Tilastollisen päätoimiston johtaja Martti Kovero määritteli elintarvikkeiden v. 1921 siten, että se oli julkisen vallan tarkoituksenmukaista toimintaa elintarvikkeiden saannin turvaamiseksi kansan suurille joukoille.²⁶

Tämän työn tehtävä liittyy läheisesti elintarvikkeiden politiikasta annettuun määritelmään. Tarkoitus on selvittää julkisen vallan, valtion ja kuntien, toiminta ja vastuu kansalaisten elintarvikkeiden turvaamiseksi ensimmäisen maailmansodan luomissa olosuhteissa.

Lainsäädännön kautta päävastuu huoltotoimenpiteiden suunnittelussa ja järjestämisessä oli valtiovallalla. Pelkästään huolto-organisaation tarkasteleminen ei kuitenkaan anna täydellistä kuvaa harjoitetusta elintarvikkeiden politiikasta. Huollossa jäi tehtäviä muillekin kuin keskuhallinnolle. Esim. maailmansodan alkupuolella läänien kuvernöörit määräsivät lähes itsenäisesti elintarvikkeiden rajahinnat, jotka nekin jo pyrkivät takaamaan välttämättömän toimeentulon koko väestölle varallisuudesta riippumatta. Myös kuntien, aluksi erityisesti kaupunkikuntien, huoltopolitiikka alkoi sanottakoon spontaanisti ajan vaatimusten mukaan, ne varautuivat pulaan mm. hankkimalla elintarvikkeiden varastoja ja suunnittelemalla kuntainvälistä yhteistoimintaa. Kun siirryttiin varsinaiseen kulutukseen säännöstelyyn kunnat saivat — aluksi olosuhteiden pakosta mm. sisällissodan takia ja myöhemmin vain ankaran pulan takia — lähes päävastuun asukkaitensa elintarvikkeiden huollosta.

Elintarvikkeiden huoltoa tarkastellaan kahdesta näkökulmasta. Ulkomaisessa kirjallisuudessa huoltokysymystä on yleisesti käsitelty eritasoisen säännöstelyn organisaation kannalta. Tämä onkin ymmärrettävää, sillä esim. Keski-Euroopan maissa keskushallinto yleensä pystyi hankkimaan tarpeeksi suuria keskusvarastoja. Säännöstelyn onnistuminen riippui ratkaisevasti organisaatiosta, eikä sitä Suomenkaan yhteydessä voi sivuuttaa. Koska Suomen väkiluku on vähäinen ja säännöstelyn organisaatio oli verraten kiinteä, pyritään lisäksi vastaamaan kysymykseen, miten säännöstely toimi ja miten se täytti tehtävänsä.

Alussa elintarvikkeiden pula yritettiin poistaa Suomessa, kuten muissakin pulasta kärsivissä maissa, hintapolitiikan keinoilla, säätämällä tuotteille rajahintoja. Vasta 1917 alettiin kulutusta rajoittaa korttisäännöstelyllä. Kokonaiskuvan hahmottamiseksi säännöstelystä on joka tapauksessa selvitettävä myös hintasäännöstely, koska varsinaisen kulutuksen säännöstely kasvoi sen pohjalta. Hintasäännöstelyä tarkastellaan lähinnä kuitenkin siltä kannalta, millaisen pohjan se antoi kulutuksen säännösteilylle. Tarkemmin selvitettävä ajanjakso alkaa vuoden 1917 keväästä säännöstelyn loppuun v:een 1921 saakka.

Pula ja säännöstelytoimenpiteet synnyttivät uusia käsitteitä, joita aikaisempi kielenkäyttö ei tuntenut juuri lainkaan. Puhuttiin kulutuskeskuksista (kaupungit ja taajaväkiset yhdyskunnat sekä tehdasalueet), kortti- ja omavaraistalouksista, rajahinnoista, maksimi-

25. Tämä kehitys näkyy selvästi esim. Työtilastollisen aikakauslehden numeroista, vsk. 1914—1917.

26. Kovero 1921. Elintarvikkeiden politiikka. — Kovero toimi itse varsin keskeisellä paikalla säännöstelyssä mm. Lavoniuksen elintarvikkeiden hallituksessa v. 1917—1918 ja keväällä 1918 väliaikaisesti jopa elintarvikkeiden hallituksen johtajana.

ja minimihhinnoista, surrogaateista eli korvikeaineista jne. Salakaupassa ja keinottelussa oli myös oma käsitteistönsä. Nimitykset ovat niin kuvaavia, ettei niitä tarvitse tässä yhteydessä lähemmin selvittää. Työn kannalta on tärkeää määritellä muutama keskeinen ja usein toistuva käsite. *E l i n t a r v i k e p o l i i t i k a l l a* tarkoitetaan tässä nimenomaan valtiovallan toimenpiteitä elintarvikehuollon turvaamiseksi, *e l i n t a r v i k e h u o l l o l l a* eli kulutuksen järjestämisellä taas niitä toimenpiteitä, millä julkinen valta keskushallintotasolta kuntien tasolle saakka pyrki turvaamaan elintarvikkeitten saannin ja jakelun tasaisesti eri yhteiskuntaryhmien ja maantieteellisten alueitten kesken.

Elintarvikehuollon turvaamiseksi oli pulan kiristyessä käytettävä erilaisia säännöstely- ja rajoitustoimenpiteitä. Hintasäännöstely eli rajahintajärjestelmä pyrki pitämään elintarvikkeitten hinnat maailmansodan ajan voimakkaassa inflatorisessa kehityksessä mahdollisimman matalina. Lujemmin keinoin elintarvikkeitten tuhlailevan käytön lopettamiseksi ja tasaiseen jakeluun yritettiin päästä rajoittamalla kulutus (esim. lihan) tiettyihin päiviin, ja lopuksi kulutuksen tasaamisella elintarvikekorttijärjestelmällä, mikä tavallisessa kielenkäytössä merkitsi säännöstelyä.

Ravitsemustottumukset ennen maailmansotaa

Suomalaisten ravintotottumuksista maailmansotaa edeltävältä ajalta ei ole saatavissa yksityiskohtaisia tietoja. Jokapäiväisestä ravinnosta vilja- ja viljatuotteiden osuus oli kuitenkin huomattavan suuri verrattuna esim. nykyaikaan. Virallisen tilaston mukaan viljatuotteiden keskimääräinen kulutus henkeä ja päivää kohti nousi jopa 600 g:aan.²⁷

Vera Hjeltnin tutkimuksen tuloksia ammattityöväen toimeentuloehdoista v. 1908–1909 voidaan pitää ehkä keskimääräisiä kulutustottumuksia kuvaavina. Hjeltin mukaan ravintomenot merkitsivät yhteensä 55.4 % työläisten kokonaistuloista.²⁸

leipä	14.1 % tuloista
maito ja kerma	9.9 "
voi ja juusto	8.3 "
liha ja läski	6.2 "
muut elintarvikkeet	16.9 "
yhteensä	55.4 "

Koska elintarvikemenot merkitsivät suurinta yksityistä menoerää tuloista – ja vähävaraisille niiden osuus oli todella huomattava – oli hintasäännöstelyn käyttöönottoaminen varsin perusteltua. Rajahintojen tärkein päämäärä olikin pitää viljan, maitotalous- ja lihatuotteiden hinnat mahdollisimman matalina.

Elintarvikkeitten määrällinen kulutus oli saman tutkimuksen mukaan henkeä ja päivää kohti seuraava.²⁹

27. SVT III Maatalous 14–17. Kulutus on laskettu vuosien 1911–1915 keskimääräisestä viljasadosta vähentäen käytössä olleesta viljasta (tuontivilja mukana mutta ilman kauraa) siemeneksi käytetty vilja ja tämä jaettu sitten asukasta ja päivää kohti.

28. Hjelt 1912, s. 31–32.

29. Ibid, s. 79. Ravinnon energiapitoisuuden mittana on käytetty kaloria. Jouleiksi muutettuna 1 cal = 4.1897 J.

	määrä	kcal
leipää ja jauhoja	550 g	1870
maito ja kerma	1.155 l	760
voi ja juusto	49 g	350
peruna	0.5 l	450
liha ja läski	87 g	290
sokeri	64 g	250
kala ym.	63 g	110
yhteensä kcal		4080

Maailmansodan aattona jokapäiväinen leipä muodosti sananmukaisesti jokapäiväisen ravinnon. Hjeltn tutkimuksen perusteella lähes puolet ammattityöläisten ravinnontarpeesta saatiin suoranaisesti viljatuotteista. Viljatuotteiden säännöstely — sekä rajahinnoilla että leipäkorteilla — muodostikin säännöstelyn rungon.

Säännöstelyn alaisia olivat myös karjataloustuotteet, maito, voi, juusto, samoin liha ja perunat sekä nautintoaineet, mutta eivät niin täydellisesti ja järjestelmällisesti kuin vilja. Useat elintarvikelautakunnat eivät jakaneet lainkaan maitotalous- ja lihatuotteita, tai vain tilapäisesti. Tämän vuoksi onkin elintarvikehuollon tarkastelussa perusteltua keskittyä viljansäännöstelyyn ja vasta toissijaisesti liha- ja karjataloustuotteiden säännöstelyyn.

1.3. Lähteistön tarkastelua

Hintasäännöstelyn aikaa, jolloin valtiolla ei ollut varsinaisia pysyviä ja päätoimisesti säännöstelystä huolehtivia elimiä, on tarkasteltu pääasiassa painetun materiaalin avulla. Työtilastollinen aikakauslehti, Mercator, Suomalainen Virallinen Lehti ja Suomen kunnallislehti seurasivat kaikki järjestelmällisesti elintarvikekysymystä ja tuontiin vaikuttaneita tekijöitä. Alkuperäismateriaalia edustavat Neuvostoliitosta Valtionarkistoon mikrofilmatut "Erytisen neuvottelukunnan Suomen varustamiseksi elintarpeilla v. 1915—1917 (Osoboje soveštšanije dlja obsuždenija i ob'jedenenija meroprijatii po prodovol'stvennomu delu MF NL 3—5) asiakirjat. Nämä käsittelevät pääasiassa Venäjän tuontipolitiikkaa ja tuontia Suomeen. Sarjaa täydentää kaksikin asiakirjaryhmää Suomen kenraalikuvernöörin kanslian arkistossa: kenraalikuvernööri Seynin asiakirjat ja hänen apulaisensa Lipskin asiakirjat. Asiakirjojen syntyvaiheista todettakoon, että ne ajoittuivat vuoden 1916 alkuun, jolloin tuonti Suomeen alkoi olla vaikeuksissa ja jolloin siihen liittyi Venäjän taholta poliittisia epäluuloja.

Primaarilähteistö muuttuu runsaaksi, kun siirrytään varsinaiseen kulutuksen säännöstelyyn v. 1917. Elintarvikehallinnosta alkoi huolehtia aluksi kamaritoimituskunnan alainen elintarvikeosasto,^{a)} joka itsenäistyi (1918) toimikunnaksi ja ministeriöksi. Viiteen ala-arkistoon jakautuva Elintarvikeviranomaisten arkisto (EVA) sisältää runsaat 200 hyllymetriä asiakirjoja. Asiakirjasarjat alkavat vuodesta 1917 aluksi verraten epätäydellisinä ja jatkuvat säännöstelyn loppuun v. 1921. Arkistojen vajavaisuutta kulutuksen säännöstelyn alkua ajoilta (v. 1917 ja 1918) kuvaa se, että useat työn kannalta keskeiset asiat, mm. kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvien lukumäärät, on selvitettävä kuntakohtaisesta aineistosta. Valtion viljakonttorin aloitettua toimintansa vuoden 1919 alusta tilastoaines muuttuu tarkemmaksi ja samalla järjestelmällisemmäksi.

a) Säännöstelyn aikana elintarvikkeesta käytettiin nykyisin vanhahtavaa nimitystä elintarve (elintarvesäännöstely, elintarveviranomainen, elintarvelautakunta, elintarveosasto jne). Tässä työssä on kuitenkin yhtenäisyyden vuoksi käytetty nykyistä muotoa elintarvike.

Elintarvikekysymystä valaisevaa aineistoa on lisäksi saatu Vapaussodan arkistosta (pitäjänkertomukset), maanviljelystoimikunnan arkistosta, sekä muutamista yksityisarkistoista, joista kannattaa mainita elintarvikehallituksen pääjohtajana toimineen W.A. Lavoniuksen arkisto (VA).

Amerikkalaisessa Carnegie-säätiön sarjassa "Economic and Social History of World War" julkaistiin 1920- ja 1930-luvuilla eri maissa sodan vaikutuksia selvitteleviä tutkimuksia.^{aa)} Yhtenäisenä piirteenä Carnegie-säätiön julkaisuille on — mikä johtunee sarjan tarkoituksesta ja yhtenäisestä johdosta — että niissä tarkastellaan elintarvikehuoltoa, toimenpiteitä hintojen kurissa pitämiseksi sekä kulutuksen säännöstelyä organisaation kannalta. Tyypillistä kyllä maailmansodan jälkeiselle ajalle viitataan muutamissa tutkimuksissa hieman pahoitellenkin valtionsoialismin lisääntymiseen rajoitustoimenpiteiden jäätyä joissakin tapauksissa pysyviksi. Vertailun ja organisaation kehittymisen kannalta varsinkin Venäjän, Saksan ja Ruotsin oloja käsittelevillä tutkimuksilla on merkitystä tarkasteltaessa Suomen elintarvikekysymystä.

Suomesta em. sarjaan kuuluu Leo H a r m a j a n teos Maailmansodan vaikutus Suomen taloudelliseen kehitykseen (1940). Teoksen yksi luku käsittelee Suomessa noudatettua elintarvikepolitiikkaa. Se on J. K a r h u n Sota-ajan taloudellinen elämä Suomessa (1917) -teoksen kanssa ainoita tämän työn teemaa koskevia tutkimuksia.

Sanoma- ja aikakauslehdistö antaa elintarvikekysymyksestä sensuurin lakattua vuodesta 1917 lähtien monipuolisen, joskin selvästi lehtien poliittisen kannan mukaan väritetyn kuvan. Runsaan primaarilähteistön vuoksi on lehdistöä käytetty kuitenkin vain kuvaamaan tiettyjä pulan aiheuttamia ilmiöitä ja sitä, kuinka eri yhteiskuntaryhmät, lähinnä kuluttajaväestö, suhtautuivat säännöstelyyn.

Tutkimuksessa on pyritty käyttämään mahdollisimman paljon numeerista aineistoa ja selvittämään asioita tilastojen valossa. Koska alue on laaja — koko maa — ja alueelliset erot säännöstelyn toimeenpanossa sekä myös toimeentulossa huomattavat, niin pelkästään kuvaileva tutkimus jäisi pintapuoliseksi.³⁰ Numeerinen aines lähteistössä tulee runsaaksi säännöstelyn vakiinaistuttua v. 1918 lopulla, jolloin valtion viljakonttori teki runsaasti tilastollista selvitystyötä. Sitä edeltävältä ajalta tilastojen laatiminen on vaikeampaa, ja sitä täytyy tehdä kuntakohtaisesta aineistosta.

aa) Näistä tutkimuksista mainittakoon seuraavat elintarvikekysymystä käsittelevät teokset:

Beveridge, W.H., British Food Control. London 1928.

Cohn, Einar, Danmark under den store Krig. En økonomisk øversigt. Kjøbenhavn 1928.

Lloyd, E.M.N., Experiments in State Control at the War Office and the Ministry of Food. Oxford 1924.

Redlich, J., Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkriege. Wien 1925.

Skalweit, A., Die deutsche Kriegsnahrungswirtschaft. Stuttgart 1927.

Augé-Laribe, M., Pinot, P., Agriculture and Food Supply in France during the War. New Haven 1927.

Zaitsev, K.I., Dolinsky, N.V., Food Supply in Russia during the World War. New Haven 1930.

Antsiferov, A., Bilimovitch, D., Russian Agriculture during the War.

Heckscher, Eli (toim.), Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget. Stockholm 1926.

Tämän systemaattisen sarjan lisäksi ilmestyi maailmansodan aikana tai välittömästi sen jälkeen useita valtioiden elintarvikepolitiikkaa käsitteleviä teoksia, esim. Hildebrand, K., De svenska statsmakterna och krigstidens folkhushållning. (Stockholm 1916), Lohnmeyer, E., Die Schwedische Lebensmittelpolitik im Kriege (Greifswald 1922), Reemsten, C.H., Die Organisation der Lebensmittelversorgung im Kriege (Berlin 1917), Senator, E., Weltkrieg und Brotversorgung (Berlin 1917), Beaucourt, A., La Politique du Pain (Paris 1919).

30. Vrt. esim. Lento, Elintarvikepula Suomessa ja nimenomaan Turussa ensimmäisen maailmansodan aikana. Turku 1967.

Säännöstelyn päälähteistöä, Elintarvikeviranomaisten arkiston asiakirjoja, vaivaa tyypilliset historiallisen lähteistön ongelmat: ne eivät ole aukottomia vaan sisältävät usein epätasallisuksia ja jopa virheitä. Esimerkkinä voidaan mainita viljan yleiseen kulutukseen eli valtiolle luovutettavan määrän selvittäminen. Elintarvikeviranomaisten — kunnallisten elintarvikelautakuntien, lääninkomiteoiden ja -toimistojen sekä elintarvikehallituksen, -toimituskunnan ja -ministeriön tilastojen pohjana olivat tuottajien omat ilmoitukset. Ihmisluonnon heikkouksiin kuului ilmoittaa sato pienemmäksi kuin se todellisuudessa oli, koska ylimääräinen osa oli luovutettava pois. Parhaassakaan tapauksessa ei ainakaan ilmoitettu enemmän kuin oli korjattu. Virhe on yhdensuuntainen ja antaa liian synkän kuvan elintarviketilanteesta. Viljan ollessa kysymyksessä valtiolle luovutettavaksi määrättyä osaa pienensi vielä siementarpeen liioittelemisen, koska se oli viljelijälle vähennyskelpoista eli pakkoluovutuksen ulkopuolelle jäävää viljaa.

Viranomaisten saamia tietoja onkin koko ajan verrattava, paitsi keskenään, myös muihin saatavissa oleviin tietoihin. Tärkein vertailuaine sisältyy SVT:n maataloustilastoon. Virallinen tilastokaan ei ole ehdottoman luotettava lähde, sillä kyseisenä aikana myös sen tiedot perustuivat periaatteessa suoraan viljelijöiden henkilökohtaisiin ilmoituksiin, joskin käytännössä kunnallislautakunnat täydensivät puuttuvat ilmoitukset. Vaikka SVT:n kylvö- ja sato-tiedot ovatkin kautta linjan suurempia kuin EVA:n tiedot, niin silti niitäkin on ilmeisesti pidettävä todellisuutta pienempinä.³¹

Loputtomiin spekulatioihin vie kuitenkin, jos ruvetaan arvailemaan mikä oli todellinen sato- ja varastotilanne pulan aikana. Vaikka elintarvikkeitten salaamisyrityksiä paljastettiinkin runsaasti, ei niillä silti maan kokonaistilanteeseen ollut suurta vaikutusta. Loppujen lopuksi: säännöstelyviranomaisten oli perustettava toimintansa nimenomaan näihin virallisiin ilmoituksiin, joita voitiin kyllä arvostella mutta joiden mukaan oli kuitenkin toimittava. Tutkijalle jää sama ongelma.

-----

31. Ks. Groundstroem 1927, s. 19–23.

2. HINTASÄÄNNÖSTELY JA ELINTARVIKEPOLITIikka "VENÄLÄISEN SENAATIN" AIKANA (1914–1917)

2.1. Hintojen nousu ja "pakolliset määräykset" 1914

Välittömästi kun tieto saapui 1.8.1914 Saksan sodanjulistuksesta Venäjälle, elintarvikkeiden hinnat alkoivat Suomessa nousta. Esimerkiksi Helsingissä perunoitten torihinnat kilolta nousivat 70–80 pennistä 1:40 markkaan, lihan hinta 25–30 penniä ja vihannesten 10 %. Viipurissa hintojen nousu oli vielä suurempi. Myös muualta maasta tuli tietoja suolan, jauhojen, ryyrien ym. elintarvikkeiden hintojen kohoamisesta. Ilmiö rajoittui kuitenkin lähinnä kaupunkeihin.¹

Hintojen korottamista ei sen kummemmin perusteltu. Nousulla näyttää kuitenkin olleen yhteyttä venäläisen viljatulliasetuksen (17.7.1914) synnyttämään todelliseen tai oletettuun pelkoon tuonnin vähenemisestä, sillä hintojen kohoamista oli tapahtunut jo ennen sotaa. Syyksi riitti pelkästään myös se, että oli sota. Ilmiö voidaan selittää paniikkimielialaksi. Kaikenlaiset huhut lisäsivät väestön hamstraushalua, ja elintarvikkeita ostettiin pitempää tarvetta varten. Paniikki ei syntynyt tyhjästä. Sodan alkupäivinä noudatettiin mm. pääkaupungissa Viaporin komendantin kehotusta poistua kaupungista maaseudulle turvaan,² koska pelättiin saksalaisten mähinnousua Suomenlahden rannikolle.³

Alkohämminästä selvittiin kuitenkin nopeasti; ihmiset palasivat kaupunkiin, mutta hintojen nousu oli tullut pysyäkseen. Ensimmäiset toimenpiteet hintatason kohoamisen ehkäisemiseksi tulivat kuvernööritasolta. Viipurin läänin kuvernööri määräsi 2.8. elintarvikkeille rajahinnat, joita ei ollut lupa ylittää. Myös Hämeen läänin kuvernööri ryhtyi samantapaisiin toimenpiteisiin kutsuen 4.8. neuvottelukokouksen Tampereelle käsittelemään kohoavia elintarvikkeiden hintoja. Tampereen kokouksessa oli tarkoitus käyttää hyväksi liikemiesten asiantuntemusta hintatason säätämisessä.⁴

Kuvernöörin toimenpiteet perustuivat Venäjän sisäministeriön ohjeisiin: 31.7.1914 kuvernööreille oli annettu valtuudet puuttua alueillaan epäterveeseen hintakehitykseen.⁵ Mitään käytännön kokemuksia tuskin ennätettiin saada kuvernöörin määräyksistä, kun kenraalikuvernööri Seyn käytti hyväkseen sotatilaan julistetuista paikkakunnista annettuja määräyksiä (31.7.1914) sekä yleisvaltakunnallisen lainsäädännön suomia mahdollisuuksia ja julkaisi elintarvikkeiden ja muitten välttämättömystarvikkeiden hintoja koskevan pakollisen määräyksen 5.8.1914.⁶

- mitä ankarimmin kielletään vaatimasta ruokatavaroita, välttämättömyysartikkeleita ja rehua myytäessä sellaisia hintoja, jotka eivät vastaa vallitsevaa hintatasoa
- kielletään edellämainittujen tavaroiden keinotekoinen hintojen korottaminen

Seynin tarkoitus oli ilmeisesti "laillistaa" ja vahvistaa jo vallitseva käytäntö ja antaa kuvernöörin toimenpiteille enemmän arvovaltaa. Määräysten juridisesti kyseenalaisella perustalla tuli

-----

1. Esim. Uusi Suometar 1.–2.8.1914; Karhu 1917, s. 149. — Tietoja hintojen kehityksestä esimerkiksi valituilta 21 paikkakunnalta julkaistiin Työtilastollisessa aikakauslehdessä kuukausittain (ks. 1914:5, s. 418–431).
2. Uusi Suometar 5.8.1914.
3. Rauanheimo 1958, s. 152–153; Polvinen 1960, s. 42–50.
4. Uusi Suometar 2.8., 3.8., 7.8.1914; Karhu 1917, s. 150.
5. Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 37.
6. Suomalainen Virallinen Lehti 5.8.1914.

myöhemmin olemaan suuri merkitys yleisön suhtautumiseen: koska Suomessa ei tunnustettu yleisvaltakunnallista lainsäädäntöä, kohtasivat myös pakolliset määräykset vastarintaa.

Elokuun 15. päivänä läänien kuvernöörit oikeutettiin säätämään alueillaan rajahinnat sekä ratkaisemaan asiasta syntyneet kiistakysymykset. Määräysten rikkojia uhattiin sakoilla tai enintään 3 kuukauden vankeudella.⁷

Kuvernöörit käyttivät rajahintavaltuuksiaan ahkerasti.^{a)} Läänien sisälläkin voitiin pitää erilaisia hintatasoja. Taulukko 2 osoittaa muutamien esimerkiksi valittujen elintarvikkeiden hintatason eri lääneissä vuoden 1914 lopulla.

Elintarvike	Uudenm.	Turun ja	Hämeen	Viipu-	Mikkelin	Kuopion	Vaasan	Oulun
	lääni	Porin l.	lääni	rin l.	lääni	lääni	lääni	lääni
	p	p	p	p	p	p	p	p
Maito l	16 – 25	12 – 22	16 – 20	25	20	15 – 22	20	20
Voi kg	280 – 360	240 – 340	300 – 320	330	270 – 300	240 – 320	280–340	325 – 360
Perunat kg	40 – 70	6 – 13	30 – 40	60	10 – 13	25 – 35	25 – 30	10 – 13
Vehnä kg	20 – 28	24 – 33	–	–	–	–	–	–
Ruis kg	20 – 28	21 – 25	26	24	23 – 25	22 – 28	18 – 24	24 – 25
Ohra kg	18 – 25	18 – 22	22	24	21	21 – 26	18 – 20	22 – 25
Kaura kg	16 – 24	14 – 22	23	24	18 – 22	21 – 24	16 – 18	22 – 26
Ruisleipä kg	35 – 50	30 – 60	35 – 40	37	30 – 35	28 – 35	–	50 – 55
Naudanl. kg	80 – 160	60 – 140	80 – 110	100	70 – 120	50 – 150	80 – 130	90 – 130
Kahvi kg	240 – 200	200 – 350	220 – 240	–	220 – 230	220 – 300	–	230
Palasok. kg	120 – 130	110 – 130	125 – 130	125	130	120 – 140	–	120 – 130

Taulukko 2. Elintarvikkeiden rajahinnat (alimmat ja korkeimmat hinnat) lääneittäin vuoden 1914 lopulla.

Lähde: Työtilastollinen aikakauslehti 1915:1, s. 34–35.

7. Ibid. 15.8.1914; Työtilastollinen aikakauslehti 1914:5, s. 358–359.

a) Tammikuun loppuun v. 1915 mennessä oli läänikohtaisia rajahintoja säädetty seuraavasti:

U u d e n m a a n l ä ä n i: koko läänille 22.10.1914.

Helsinki, Espoo, Sipoo: 7.8., 7.9., 5.10., 15.12.

Porvoo, Tammisaari, Loviisa, Hanko: 22.8.

Raaseporin kihlakunta: 22.8., 19.9.

Pernajan kihlakunta: 22.8.

Turun ja Porin lääni: kokoläänille 19.10., 27.10., 3.12., 21.12.1914, 9.1.1915.15.

Turku ja ympäristö: 20.8., 31.8., 21.9., 5.10., 26.10., 2.11., 9.11., 23.11., 30.11., 28.12.1914, 11.1.1915.

Pori ja ympäristö: 1.9., 29.10., 5.12.

Rauma ja ympäristö: 1.9., 4.11.

Uusikaupunki ja Vehmaan kihlakunta: 1.9., 30.9., 25.11.

Maarianhamina ja Ahvenanmaan kihlakunta: 4.9., 23.9., 25.11.

Salon kauppala ja Halikon kihlakunta: 10.9., 9.11.

Tyrvään ja Loimaan kihlakunta: 1.9., 8.12.

H ä m e e n l ä ä n i: 9.11., 2.12.1914.

V i i p u r i n l ä ä n i: 15.8., 22.10.1914.

M i k k e l i n l ä ä n i: koko läänille 20.9.1914.

Mikkeli, Mikkelin kihlakunta, Mäntyharju: 22.8., 3.10.

Heinola, Sysmä, Heinolan pitäjä, Hartola, Luhanka, Joutsa, Leivonmäki: 22.8., 3.10.

Savonlinna, Rantasalmen kihlakunta: 22.8., 3.10.

Juvan kihlakunta: 22.8., 3.10.1914

K u o p i o n l ä ä n i: koko läänille 22.10., 7.11., 3.12., 22.12.1914.

Kuopio: 31.8., 28.11.

Iisalmi, Joensuu: 31.8.

Ilomatsin kihlakunta, Nurmes, Pieltisjärven kihlakunta, Rautalammin kihlakunta, Kuopion, Iisalmen ja Liperin kihlakunta: 31.8.

Kuvernööri säätivät rajahinnat ilman yhteistoimintaa ja kokonaisuutta ajattelematta. Hintatasoa paikkailtiin kussakin läänissä sitä mukaa kun paine kasvoi liian suureksi. Elintarvikevarastoista kilpailtiin: kuvernöörit, joiden alueilla oli suuria kulutuskeskuksia, koettivat kiihottaa tuontia lääneihinsä sekä kaupunkeihin rajahintoja korottamalla. Tätä osoittavat Turun ja Helsingin useat hintanoteeraukset. Esimerkiksi perunoiden hinta saattoi Helsingissä olla kaksinkertainen Hämeen läänin hintoihin verrattuna.⁸

Lähes kaikkien taulukossa mainittujen artikkeleiden hinnoissa oli läänikohtaisia eroja, ja sitäpaitsi muutamissa lääneissä rajahintoja ei pidetty ollenkaan tarpeellisina. Suurimmat erot olivat maidon, voin, perunan, ruisleivän, lihan ja kahvin hinnoissa. Osittain erot voidaan selittää kuljetusteknisillä syillä (esim. maito), osittain läänien sisäisiin hintatasoihin vaikuttivat suuret kulutuskeskukset. Uudenmaan läänissä ilmeisesti Helsinki kohotti hintoja, vaikka sen rajahintataso pyrittiinkin pitämään suhteellisen matalana. Viipurin läänin korkeaan hintatasoon vaikutti voimakkaasti, paitsi Viipuri ja Kannaksen huvila-asutus, yli kaksimiljoonainen Pietarin kaupunki.⁹

Kuvernöörin johtama läänikohtaiseen säännöstelyyn perustuva järjestelmä ei toiminut hyvin. Kun kuvernöörit määräsivät rajahinnat, ei ollut mahdollista tehdä yhteisiä hintasuunnitelmia. Ainoat koko maata käsittävät toimenpiteet vuoden 1914 puolella olivat vientikiellot vihollismaihin: 4.8.1914 kiellettiin hevosten maastavienti, 21.8. vientikieltoon joutuivat jyvät, jauhot, rehut, perunat, vihannekset, liha, riista, karja, munat, nahat, kivihiihi, rautamalmit, kumi ja metallilanka, 1.10. yleensä ruokatavarat, 17.10. vaatteet, jalkineet, metalliroimu, terva ja hartsit, 26.11. sukset jne.¹⁰ Vientikiellot laajenivat jo vuoden 1914 puolella koskemaan lähes kaikkea ulkomaankauppatarvikeainetta.

Eniten sekaannusta ja häiriötä katsottiin aiheutuvan läänien erilaisesta hintatasosta ja läänien välisestä kilpailusta. Vuoden 1915 puolella yritettiin tätä epäkohtaa poistaa: 1.4. kiellettiin viljankuljetus läänistä toiseen ilman kauppa- ja teollisuustoimituskunnan lupaa. Tätä seurasi runsaan kuukauden päästä lihan ja teuraskarjan kuljetuskielto. Marraskuussa maidon kuljetus jäi kuvernöörin harkittavaksi siten, että vain läänin oman kulutuksen yli menevä osa voitiin viedä lääninrajan yli.¹¹ Kuljetuslupia oli vaikea saada. Määräykset ja kiellot, joita yleisessä kielenkäytössä halventavasti kutsuttiin "tolppalaeiksi"¹², eivät kuitenkaan estäneet kuljetuskieltojen rikkomista.

7. jatkuu ed. sivulta

V a a s a n l ä ä n i: koko läänille 18.8., 14.9., 20.10., 11.11.1914.

Vaasa 7.8.

O u l u n l ä ä n i: koko läänille 25.8., 29.10., 5.11., 28.11.1914.

Oulu ja Raabe, Oulun, Salon, Haapajärven kihlakunta: 12.8.

Kemi ja Tornio, Kemin ja Lapinmaan kihlakunta: 17.8.

Kajaani ja Kajaanin kihlakunta: 22.8.

Lähde: Työtilastollinen aikakauslehti 1915:1, s. 31; Suomalainen Virallinen Lehti vsk. 1914.

8. Lento 1967, s. 3-4.

9. Pietarissa maksettiin jo ennen sotaa tuotteista parempia hintoja kuin Suomessa. Hyvä esimerkki Pietarin vetovoimasta on Kannaksen maidonvienti. Karjatuotteiden vientiä Pietariin harjoitettiin suuressa määrin jo ennen Pietarin radan rakentamista, mutta radan valmistuminen laajensi keisarikunnan pääkaupungin maidonhankinta-alueen aina Viipuriin, Lahteen ja Riihimäen seudulle saakka. Väiällisesti Pietarin läheisyys tuntui koko Suomen karjataloustuotteiden kaupassa. Ks. Karste-Liikkanen 1969, s. 47-48, 156-170.

10. As.kok. 1914/26, 32, 38, 44, 50, 51. Kauppa puolueettomien ja liittolaismaiden kanssa pyrittiin säilyttämään.

11. As.kok. 1915/16, 21, 76 (1.4., 14.5., 25.11.); Sen.tal.os. ptk. 16.10.1915.

12. "Tolppalakien" nimitys johtui yksinkertaisesti siitä, että pakollisia määräyksiä levitettiin kiinnittämällä niitä yleisille paikoille seinäin, tolppiin ym.

2.2. Pyrkimys keskitettyyn hintasäännöstelyyn.

Elintarvikekomitean ja elintarvikevaliokunnan perustaminen

Koko maalle yhdenmukaisen hintatason tarpeellisuus nähtiin jo ennen kuin läänikohtaisen rajahintapolitiikan haittavaikutukset ilmenivät. Kauppa- ja teollisuustoimituskunnan päällikön P. Kraatzin aloitteesta kutsuttiin lokakuun lopulla 1914 koolle neuvottelukokous. Siihen osallistui paitsi hallituksen edustajia teollisuus-, maanviljelys- ja lääkintöhallituksesta myös liikemiehiä ja ammattientarkastajia. Pohdittavana oli Kraatzin ehdotus, että asetettaisiin komitea valvomaan elintarvikkeiden ja yleisten kulutustavaroiden hintoja sekä eräitä palkkoja. Tarkoitus oli vakiinnuttaa ja tarkkailla ensisijassa sotilastarkoituksiin menevien valmisteiden ja raaka-aineiden hintatasoa¹³, joskaan tätä näkökohtaa ei kokouksessa tuotu painokkaasti esille. Kokous olikin yksimielinen komitean tarpeellisuudesta ja lausui sille evästyksiä kuvernöörien vahvistamista rajahinnoista. Kauppa- ja teollisuustoimituskunnan yhteyteen perustettiin pian tämän jälkeen **e l i n t a r v i k e k o m i t e a**, jonka jäseniksi kutsuttiin em. kokoukseen osallistuneet henkilöt.¹⁴

Aluksi komitea keskittyi, kuten alustavassa kokouksessa oli suunniteltu, hintatason ja kuvernöörien määräämien maksimihintojen tarkkailuun. Syksyllä 1914 pidettiin useita kokouksia. Kevään 1915 aikana elintarvikekomitea suunnitteli rajahintajärjestelmän hylkäämistä ja paluuta vapaaseen hinnanmuodostukseen. Sen oli määrä tapahtua siten, että jo aikaisemmin 21 paikkakuntaa käsittänyttä asiamiesverkostoa, joka ilmoitti teollisuushallituksen työtalastolliselle osastolle paikkakunnan hintatason, laajennettaisiin myös Pohjois-Suomeen. Sen jälkeen kun läänien hintarajat oli poistettu, toivottiin keinotteluluontoisen hintoja kohottavan kaupan loppuvan. Hyvä informaatio elintarvikkeitten todellisista hinnoista ympäri maata pitäisi huolen lopusta yhdenmukaistamalla ja alentamalla hinnat.¹⁵ Suunnitelma perustui optimistiseen käsitykseen, että maassa oli piilovarastoja ja että tuonti voitaisiin hoitaa riittävässä määrin. Siitä ilmeni myös komitean käsitys, että pulan olennainen syy johtui yksityisten tarvetta suuremmasta kysynnästä.

Elintarvikekomitean työ jäi verraten merkityksettömäksi. Vuoden 1914 puolella läänien erilaisiin hintatasoihin ei näkyvällä tavalla puututtu ollenkaan. Helmikuun 1915 alusta kauppa- ja teollisuustoimituskunta alkoi julkaista koko maata koskevia voin ohjerajahintoja.¹⁶ Muitten elintarvikkeitten hinnan muodostukseen ei puututtu, ja kuvernöörit saattoivat edelleen poiketa toimituskunnan antamista hinnoista.¹⁷ Rajahintoja ei liioin hylätty. Ainoa pysyvä merkki komitean toiminnasta oli, että huhtikuussa 1915 alettiin virallisessa lehdessä julkaista viikoittaisia hintanoteerauksia 21 paikkakunnalta viljasta, jauhoista, suurimoista, perunoista ja suolasta.¹⁸ Komitea hajosi keväällä 1915.

Hintojen jatkuva kohoaminen kevästä 1915 lähtien huolestutti kansantalousmiehiä. J.H. Vennola arvosteli Yhteiskuntataloudellisessa aikakauskirjassa passiivisuutta, jolla Suomessa

13. Karhu 1917, s. 151–152; Työtalastollinen aikakauslehti 1915:1, s. 26. — Komitean jäsenet olivat: puheenjohtaja P. Kraatz, jäsenet: teollisuushallituksen yli-intendentti A.F. Tigerstedt, maanviljelyshallituksen ylitarkastaja J.W. Nylander, lääkintöhallituksen asessori Hj. Fellman, Munkkiniemen Nahkatehtaitten johtaja John Sjöblom, Yhtyneitten Villatehtaitten insinööri Hugo Örtegren, ammattientarkastajat Konstantin Jansson ja Vera Hjelt, työtarkastaja Jenny Markelin-Svensson ja teollisuushallituksen työtalastollisen osaston johtaja G.R. Snellman.

14. Työtalastollinen aikakauslehti 1915:3, s. 161.

15. Ks. sen.tal.os. ptk. 1914.

16. Suomalainen Virallinen Lehti 1.2., 31.5.1915.

17. Ibid. 21.8.1915 (Uudenmaan läänin kuvernöörin vahvistamat rajahinnat mm. voille).

18. Ensimmäiset hintanoteeraukset ovat viikolta 18.—24.4.1915. Suomalainen Virallinen Lehti 28.4.1915.

suhtauduttiin hintojen nousuun. Esimerkkejä aktiivisuudesta hän löysi sekä idästä että lännestä. Tuonnissa ilmenneiden vaikeuksien vuoksi oli erityisen tärkeää kuljetusten selvittäminen ja järjestäminen Suomen ja keisarikunnan välillä. Vennola arveli, että oli parasta perustaa yleinen, koko maan asiat hoitava elintarvikekeskuskomitea, jolla olisi tarpeen mukaan haa-raosastoja. Komitealle tulisi keskittää elintarvikkeitten hankinta ja jakelu sekä tilastollinen selvitystyö.¹⁹

Samat ajatukset esiintyivät Kansantaloudellisen yhdistyksen kirjelmässä senaatille. Siinä ehdotettiin perustettavaksi kuluttajia ja tuottajia edustava yhteinen komitea, jonka tehtäviin kuuluisi maan elintarviketilanteen ja tuontitarpeen selvittäminen, tuonnin ja hintojen valvonta ja suunnittelutyö pulan torjumiseksi.²⁰ Suomen Yleisen Työnantajaliiton kirjelmässä senaatille lokakuun lopulla 1915 anottiin erityisesti viljantuonnin kiirehtimistä.²¹

Muitakin samantapaisia pyyntöjä tuli Suomen senaatille ja Venäjän kulkulaitosministeriölle sekä suomalaisilta että venäläisiltä kauppiailta. Suunnittelutyön esille ottaminen oli perusteltua viljan- ym. elintarvikkeitten tuonnin ollessa yksityisten tuontiliikkeiden toimena. Tietoja Suomen elintarviketilanteesta, varastoista ja kulutuksesta ei julkaistu, koska niitä pidettiin sotasalaisuuksina. Samasta syystä tullihallitus jätti julkaisematta tiedot tuonnista. Tuontiliikkeet olivat epävarmoja siitä, millaisia määriä tuoda maahan.

Elintarvikekomitean suunnitelmat olivat perustuneet oletukseen, että tuonti voitaisiin hoitaa tarpeellisessa määrin. Keväällä 1915 alkoi kuitenkin tuntua häiritsevästi rautateiden kuljetuskyvyn puute: tuonti ei riittänyt enää normaalikulutukseen, vaikka valmiita suunnitelmia esitettiin Venäjän rautatieviranomaisille Suomen tarpeesta. Varastojen vähentyminen alkoi vaikuttaa hintoihin.

Tuontikysymys olikin lopullisesti se tekijä, joka sai senaatin keskittämään elintarvikepolitiikan johdon itselleen. Yksityinen tuonti Venäjältä kävi syksystä 1915 lähtien yhä vaikeammaksi, ja siinä olisi joka tapauksessa vaadittu senaatin välitystä. Pulan syveneminen ja se, että myös keisarikunnassa oli elokuussa 1915 alkanut toimia ”Erityinen neuvottelukunta elintarvikekysymystä varten” (Osoboje sovesščanije po prodovol’stvennomu delu)²² johtivat siihen, että senaatti otti elintarvikekysymyksen korkeimman johdon. Sitä varten asetettiin lokakuussa 1915 valiokunta, ”Viljavarastojen hankkimiseksi Suomelle ynnä muiden sodan yhteydessä olevien tarpeiden tyydyttämiseksi asetettu erityinen neuvottelukunta” eli lyhyesti elintarvikevaliokunta.²³ Paitsi tuontikysymykset, liitti talousosaston varapuheenjohtajan Borovitinovin johdolla toimiva valiokunta toimialaansa myös rajahintakysymykset. Hintojen määrittely tapahtui neuvottelemalla viranomaisten, komiteoiden, kansalaisjärjestöjen ja asiantuntijoiden kanssa. Ratkaiseva oli kuitenkin Borovitinovin kannanotto;²⁴ myös Venäjän Erityisen neuvottelukunnan puheenjohtajalla oli lähes diktaattorin valtuudet.²⁵

Elintarvikevaliokunnan esityksen jälkeen senaatti vahvisti rajahinnat erikseen Helsinkiä ja Viipuria varten. Vielä vuoden 1915 lopulla kuvernööreillä oli mahdollisuus soveltaa näitä oh-

19. Vennola 1915, s. 196–198.

20. Karhu 1917, s. 159–160.

21. Mercator 1915:43, s. 635.

22. Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 9–11. — Suomen senaatin elintarvikevaliokuntaa oikeuttanee pitämään venäläisen maatalousministeriön alaisen erityisen neuvottelukunnan jäljitelmänä ajallinen yhteensopivuus sekä se, että molemmat toimivat nimenomaan elintarvikepolitiikan keskittäjinä.

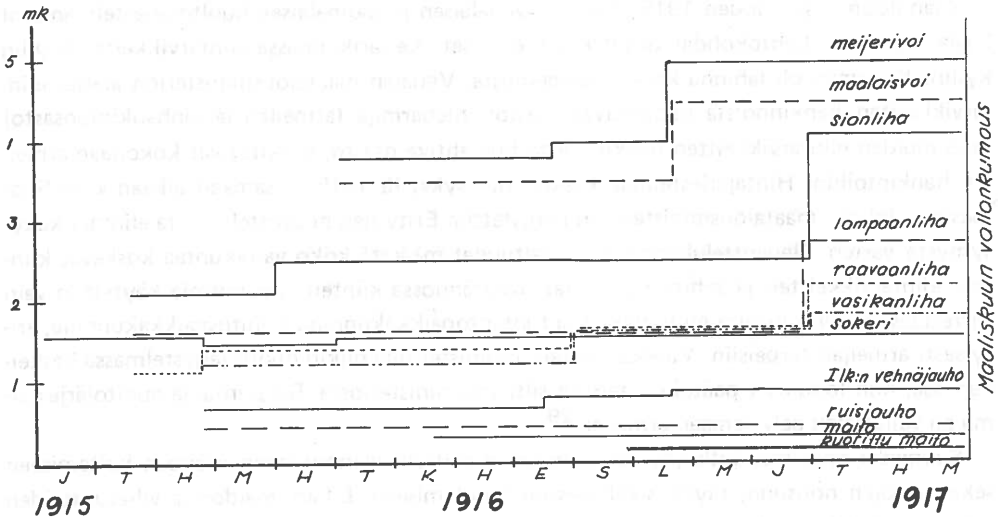
23. Karhu 1917, s. 162; Suomalainen Virallinen Lehti 1915. Elintarvikevaliokunnan jäsenet olivat: puheenjohtaja talousosaston varapuheenjohtaja Borovitinov, jäsenet senaattorit Kraatz, von Kothen, Ganskau, Rainesalo ja kreivi Berg.

24. Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. 1918, s. 4.

25. Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 12.

jehintoja omiin lääneihinsä,²⁶ mutta sen jälkeen poikkeamia ei käytännössä tapahtunut. Yhdenmukaistetut rajahinnat koskivat ensin sokeria, jolle 9.12.1915 määrättiin Helsingin ja Viipurin hintataso. Samat rajahinnat ulotettiin liha- ja viljatuotteisiin vuoden 1916 alussa, ja myöhemmin samana vuonna maitotaloustuotteisiin.

Kuvio 1. Eräitten elintarvikkeitten rajahinnat keskitetysti hoidetun rajahintapolitiikan aikana v. 1915–1917 (hinnat Helsingin vähittäismyyntihintoja).

Lähde: Suomalainen Virallinen Lehti 1915–1917.

Oheiseen kuvioon on koottu muutamille tärkeimmille elintarvikkeille määrätty yhdenmukaistetut rajahinnat ja niiden korotukset elintarvikevaliokunnan toiminnan aikana (1915–1917). Hintoja määrätessä ei valiokunta pitänyt kiirettä. Sen tärkein tehtävä olikin tuontikysymyksen hoitaminen. Pää tarkoituksena oli pitää hintataso vain mahdollisimman matalana. Vuoden 1916 alkupuolella tässä onnistuttiinkin. Hintapainetta kyllä osoittaa se, että elintarvikevaliokunnan oli tiettyjen väliaikojen päästä vahvistettava entisten rajahintojen olemassaolo.

Syksyllä, tuonnin kohdatessa vaikeuksia, rajahintoja oli ruvettava nostamaan. Ensimmäinen nousu tapahtui pienoinen nousu vehnäjauhojen ja lihan hinnoissa ja jyrkkä nousu voinin hinnassa. Loppuvuodesta 1916 sianlihan rajahinta lähes kaksinkertaistui. Nämä korotukset poistivat pahimman hintapaineen, eikä uusia rajahintojen korotuksia enää tehty ennen maaliskuun vallankumousta. Sen sijaan vuoden 1916 lopulla ja vuoden 1917 alussa otettiin yhä uusia ruokatarvikkeita keskitetyn hintasäännöstelyn piiriin: perunat, kalat, poronliha, hevosenliha, leipomotuotteet ja makkaratuotteet.²⁷

2.3. Rajahintajärjestelmä

2.3.1. Organisaatio

Suomen rajahintajärjestelmän mallimaita olivat mm. Saksa ja Ruotsi, joiden toimenpiteitä

26. Esim. Uudenmaan läänin kuvernöörin määräämät rajahinnat 8.11.1915. Suomalainen Virallinen Lehti.

27. Suomalainen Virallinen Lehti 1916–1917.

Suomessa seurattiin tarkasti erilaisten julkaisujen välityksellä.²⁸ Läheisin vaikutus oli kuitenkin Venäjällä sovelletuilla toimenpiteillä: Suomen huoltaminen oli Venäjän varassa, ja Suomen venäläinen senaatti tunsu ymmärrettävästi sympatioita Venäjää kohtaan. Selvä osoitus tästä oli sodan alkuvaiheissa keisarikunnassa ja myös Suomessa käytössä ollut kuvernöörien määräämä ja valvoma läänikohtainen rajahintajärjestelmä.

Ajanoloon – jo vuoden 1915 aikana – venäläisen ja suomalaisen huoltojärjestelmän erot kävivät selviksi. Lähtökohdat olivat kovin erilaiset. Keisarikunnassa elintarvikkeita oli yllin kyllin. Kysymys oli lähinnä keräämisongelmista. Venäjän maatalousministeriön alaiset elintarvikkeitten hankinnoista huolehtivat osastot, hlebarmija (armeijan leivänhankintaosasto) sekä muiden elintarvikkeitten hankinnoista huolehtiva osasto, keskittyivät kokonaan armeijan hankintoihin. Hintajärjestelmää keskitettiin syksyllä 1915 – samaan aikaan kuin Suomessa – jolloin maatalousministeriöön perustettiin Erityinen neuvottelukunta elintarvikekysymystä varten. Neuvottelukunnalla oli valtuudet määrätä koko valtakuntaa koskevat kiinteät elintarvikkeitten ja rehun rajahinnat. Käytännössä kiinteitä rajahintoja käytettiin vain siirrettäessä suuria määriä elintarvikkeita tuotantopaikkakunnilta kulutuspaikkakunnille, erityisesti armeijan tarpeisiin. Vaikka maatalousministeriöllä olikin huoltojärjestelmässä keskeinen osa, niin lopulliset päätökset tehtiin silti sotaministeriössä. Rajahinta- ja huoltojärjestelmä oli valjastettu palvelemaan armeijaa.²⁹

Suomessa ongelmat kitkeytyivät tuonnin ja osittain viennin tasapainoiseen hoitamiseen sekä hintojen nousuun, täysin siviiliväestön huoltamiseen. Lihan, maidon ja viljatuotteiden hintasäännöstely tapahtui maanviljelystoimituskunnan alaisen elintarvikevaliokunnan esityksien mukaan. Vastaavasti teollisuustuotteiden, yleisten tarveaineitten sekä sokerin säännöstelystä huolehti kauppa- ja teollisuustoimituskunnan alainen ”Senaatin valiokunta tarveaineitten kallistumisen vastustamiseksi”, eli rajahintakomitea. Lopullisen muotonsa rajahintajärjestelmä sai loppuvuodesta 1916 valtiovallan pyrkiessä muodostamaan eri alojen keskuskomiteoita. Elintarvikealalla toimivia keskuskomiteoita olivat elintarvikevaliokunnan ja maanviljelystoimituskunnan alaiset valtion vointarkastuslaitos, lihakeskuskomitea, maitokeskuskomitea ja leipäteollisuuskeskuskomitea. Vointarkastuslaitos ja maitokeskuskomitea huolehtivat viennistä, lähinnä Pietariin. Lihakeskuskomitean tehtävä oli lihan hankinta sotilasarpeisiin ja leipäteollisuuskeskuskomitea säätelä viljatuotteiden myyntiä.

Kauppa- ja teollisuustoimituskunnan alainen sokerikeskuskomitea vastasi sokerin tuonnista sekä kotimaan jakelusta. Toimituskunnan alaisena olivat myös eri teollisuusalojen keskuskomiteat. Rajahinta- ja huoltojärjestelmään kuului vielä muodollisesti elintarvikevaliokunnan ja kulkulaitostoimituskunnan alainen, yhtyneitten tuontikauppiaitten järjestö Tuontikunta rl.³⁰

Keskuskomiteat olivat kauppiaitten, osuusliikkeitten, tuottajien ja teollisuusalojen yhteenliittymiä, jotka huolehtivat yhtenäisesti oman alansa säännöstelystä ja hintapolitiikasta. Liha-

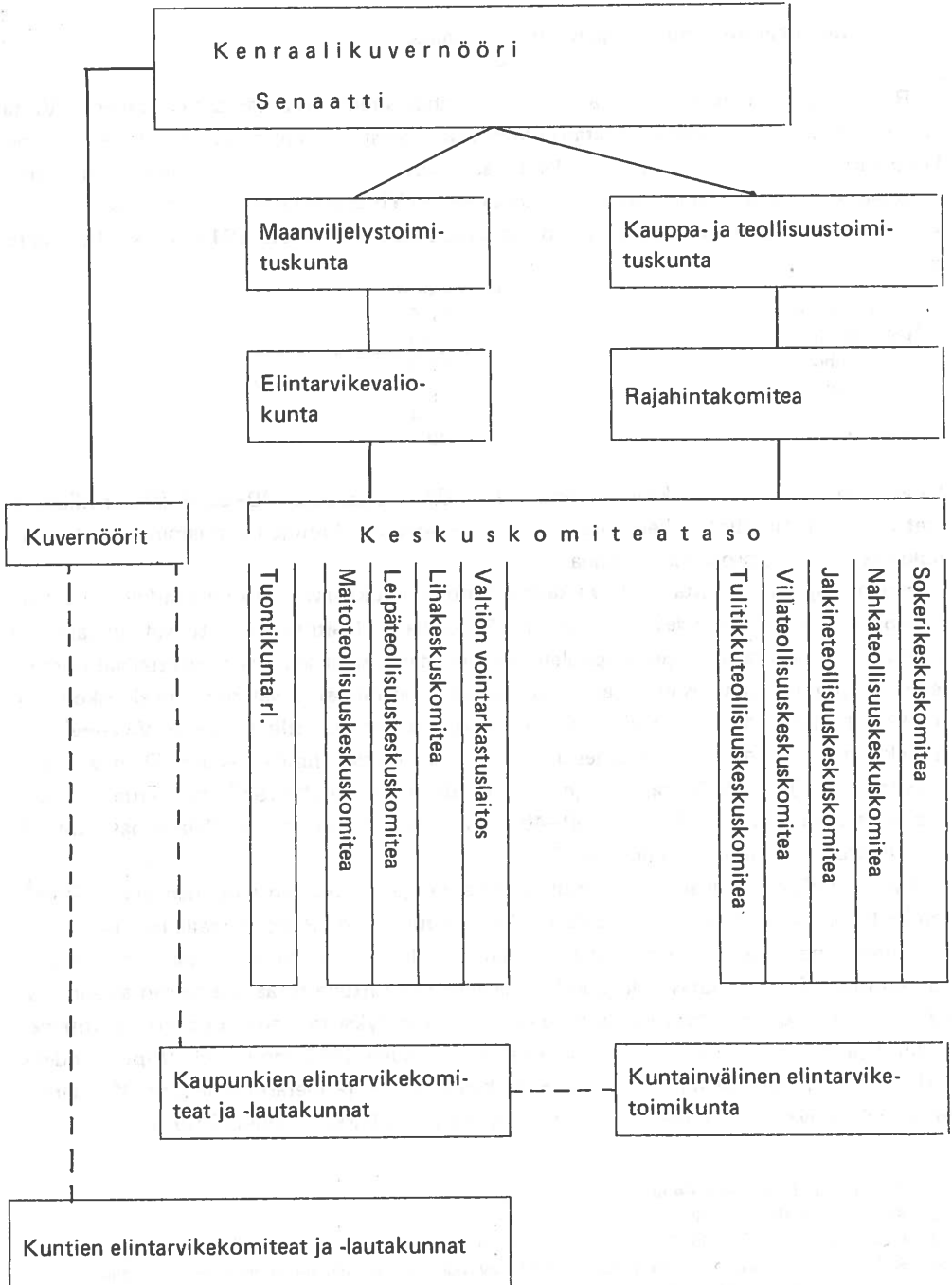
28. Ks. esim. Työtilastollinen aikakauslehti 1914–1917; Autere 1917.

29. Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 37–39, 41–42, 56.

30. Valtion vointarkastuslaitos oli perustettu v. 1912. Se oli ainoa keskuskomiteoiden tapaan järjestetty laitos, jota ei ollut perustettu nimenomaan sotatilan takia (Maataloushallituksen tiedonantoja n:o 132. Valtion vointarkastuslaitos XIV vuosikertomus 1917. Helsinki 1920).

Lihakeskuskomitea järjestettiin 23.12.1916 (as.kok. 1916/94), sokerikeskuskomitea 7.11.1916 (as.kok. 1916/83), nahkateollisuuskomitea ks. as.kok. 1916/95, jalkineiteollisuuskeskuskomitea as.kok. 1916/65, villateollisuuskeskuskomitea as.kok. 1917/5, tulitikkuteollisuuskeskuskomitea as.kok. 1917/5. Helmikuussa 1917 juuri vallankumouksen alla järjestettiin myös leipäteollisuus- ja maitokeskuskomiteat, mutta ne eivät ehtineet saada asemalleen virallista vahvistusta (ks. Karhu 1917, s. 267). Keskuskomitea tuonnin järjestämiseksi eli myöhemmin Tuontikunta rl. perustettiin v. 1915.

keskuskomiteassa olivat edustettuina maakunnalliset lihan myyntiosuuskunnat, maitokeskuskomiteassa yhdistyneet maidonviejät, sokerikeskuskomiteassa sokeritehtaat, leipäteollisuuskeskuskomiteassa ja Tuontikunnassa alan kauppiaat.

Kuvio 2. Rajahintajärjestelmän organisaatio v. 1917.

Rajahintajärjesteimän valvonta kuului läänien kuvernööreille. Kaupunkien ja maalaiskuntien erilaiset elintarvikekomiteat ja -lautakunnat syntyivät vähitellen puutteen ja hintojen nousun mukaan. Vuoden 1917 alkupuolella niitä oli kuitenkin vain noin joka neljännessä kunnassa.³¹ Kaupunkien ongelmia käsitteli — neuvoo-antavana elimenä — kaupunkiliiton pohjalta syntynyt yhteistyöjärjestö Kuntainvälinen elintarviketoimikunta.

2.3.2. Elintarvikkeitten hinnat rajahintajärjestelmässä

Rajahintajärjestelmä kiinnosti alussa melko vähän suomalaisia kansantalousmiehiä. Vasta vuoden 1915 loppupuolella hintatason kohotessa ilmestyivät ensimmäiset järjestelmää koskevat kirjoitukset. Sotasensuurin vuoksi niissä tyydyttiin varovasti esittämään vain maksimihintojen vaikutuksia. Professori J.H. Vennola vertasi Yhteiskuntaloudellisessa aikakauskirjassa elintarvikkeiden rajahintojen muutoksia kaupungeissa vuodesta 1913 syyskuuhun 1915 mennessä.³²

	kohoamisprosentti
kova ruisleipä	100.0
pehmeä leipä	73.3
vehnäjäuhot	52.3
ruisjäuhot	40.0
pöytävoi	12.4
perunat	73.3

Leivän hinta oli tämän mukaan kohonnut 73–100 % ja jauhojen 40–52 %. Koska viljatuotteet olivat tärkein elintarvikeryhmä, painottui yksin niiden hintojen kohoaminen elinkustannuksissa n. 10–20 prosentin nousuna.

Rajahintojen vaikutusta elintarvikkeitten hintoja muokkaavana tekijänä tarkasteltiin Työtilastollisessa aikakauslehdessä vuoden 1916 lopulla.³³ Maitotaloustuotteista ruokavoi oli yltänyt reippaasti rajahintojen yläpuolelle. Perunoitten hinnat sen sijaan pysyttelivät suunnitteen maksimihintojen tasolla. Leivän ja jauhojen rajahinnat olivat seuranneet uskollisesti markkinahintojen perässä, ja hintatasoa oli täytynyt korottaa silloin tällöin. Valaisevin esimerkki rajahintojen tehottomuudesta olivat lihatuotteiden hinnat. Aluksi lihan vähittäismyyntihinta oli pysytellyt rajahintojen alapuolella, mutta kesällä 1915 lihan hinta alkoi kulkea omia teitään ja nousi hetkessä 30–40 p/kg yli laillisen hintatason. Rajahinnat eivät millään muotoa estäneet hinnan nousua.³⁴

Työtilastollisen aikakauslehden mukaan rajahintojen mukainen virallinen elintarvikkeitten hintataso nousi sodan alusta vuoden 1916 loppuun kuvion 3 osoittamalla tavalla.

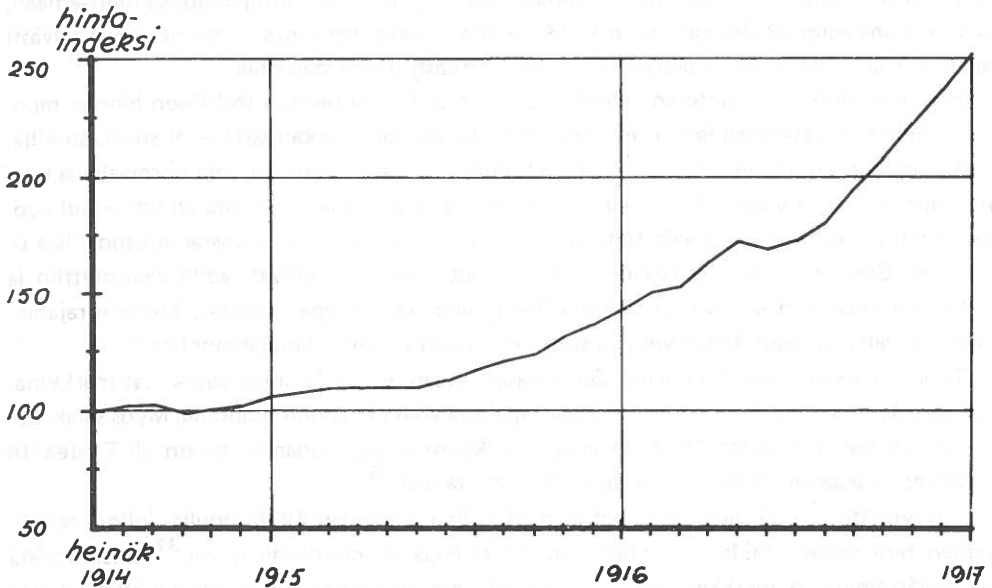
Hintojen nousu alkoi voimakkaasti vuoden 1915 loppupuolella. Seuraavan vuoden syysnä ravintoaineiden hintataso oli jo kaksinkertainen verrattuna sotaan edeltävään aikaan. Paikalliset hintatason erot pysyivät suurina huolimatta yrityksistä saada koko maalle yhteinen rajahintajärjestelmä. Selvästi kallein paikkakunta vuoden 1916 lopulla oli Viipuri (indeksi 301), jonka hintatasoa nostivat Kannaksen huvila-asutus ja Pietarin läheisyys. Keskiarvon yläpuolella olivat Savonlinna (288), Vaasa, Jyväskylä ja Turku (kaikissa 272). Vähiten ravin-

31. Rantatupa 1969, s. 40–44 ja liite 4.

32. Ks. Vennola 1915, s. 195.

33. Hallio 1916, s. 330–335; Työtilastollinen aikakauslehti 1916:6.

34. Rahan arvon heikkeneminen ei vaikuttanut kovinkaan tuntuvasti hintojen nousuun sodan alkupuolella. Esim vuoden 1914 lopulla elinkustannuksissa oli tapahtunut n. 5–6 %:n nousu ja setelistö oli kasvanut samaan aikaan yli 26 %. Korpisaari selittää ilmiön johtuneen setelistön tesauroinnista sodan loppua odoteltaessa. — Korpisaari 1926, s. 18.

Kuvio 3. Elintarvikkeitten hintaindeksi 1914–1916.
 Työtilastollinen aikakauslehti 1917:1, s. 18–19.
 Tulokset perustuvat 21 paikkakunnalta saatuihin tietoihin 42 artikkelista.

toaineiden hinnat olivat nousseet Rovaniemellä (225). Myös Helsingin hintataso (239) oli matalampi kuin maan keskiarvo (255).

Myös yksittäisten elintarvikkeitten hinnankehitys kuvaa lähinnä kulloistakin rajahintatasa. Esimerkkinä otettakoon maidon, voin ja ruisjauhojen hinnanmuutokset indekseinä rajahintapolitiikan aikana:³⁵

aika	maito	voi	ruisjauhot
baasis 1.8.1914	100	100	100
joulukuu 1914	103	105	102
kesäkuu 1915	96	100	128
joulukuu 1915	110	112	138
kesäkuu 1916	112	115	154
joulukuu 1916	144	161	151
helmikuu 1917	140	164	160

35. Luvut on laskettu Työtilastollisen aikakauslehden tietojen perusteella keskiarvona 21 paikkakunnalta.

Niitten kokemusten perusteella, joita rajahinnoista eri maissa sota-aikana saatiin, voidaan hintasulun toimivuuden ehdoksi asettaa ainakin seuraavia ehtoja: ensinnäkin yhteiskunnalla (valtiolla tai kunnilla) on oltava tarpeeksi suuret keskusvarastot tai kontrollimahdollisuudet maan elintarvikevarastoihin nähden, jotta voitaisiin vaikuttaa hinnanmuodostukseen. Esim. Saksassa hintajärjestelmän aika kesti niinkin kauan sen vuoksi, että valtion organisoima Kriegs-Getreide-Gesellschaft osti monopoli-oikeudella sadosta tarpeeksi suuren osan. Venäjällä taas tuottajien varastot olivat niin suuret, että tarjonta pysyi suurena. Toinen tekijä oli säilyttää kuluttajien ja tuottajien rajahintoja kunnioittava moraal. Sotaa käyvässä maissa saatettiin vedota esim. isänmaallisuuteen ja yhteiseen taisteluun. Lisäksi oli oltava tiukka valvontajärjestelmä, mikä esim. Suomessa puuttui.

Kuten oletettavaa onkin, pyrittiin näiden peruselintarvikkeiden hintojen nousu hillitsemään, ja verrattuna esim. edellä esitettyyn kaikkien elintarvikkeiden hintatasoon ne jäivät selvästi sen alle. Ruisjauhojen hinta seurasi suhteellisen tarkasti markkinahintaa.

Hyvät esimerkit rajahintojen tehottomuudesta vaikuttaa tavarannan todellisen hinnan muodostumiseen olivat maito ja voi. Ensimmäisenä katosi vähittäiskaupasta – ei suinkaan vilja, jonka suhteen kuitenkin oltiin yli puoliksi tuonnin varassa – vaan voi, jota normaaleina vuosina riitti runsaasti vientiinkin. Rajahintojen mukaan maidon ja voin hinta oli kohonnut vuoden 1916 kesään mennessä vain runsaalla 10 prosentilla, mutta se ei vastannut todellista tilannetta. Samaan aikaan meijereiden saamat maitomäärät vähenivät, voita valmistettiin ja käytettiin enemmän kotona, ja tinkimaidon ja voin salakauppa lisääntyi. Yleiseen rajahinnoilla säädeltyyn kulutukseen voita ei saatu, mikä johtui matalista rajahinnoista.^{a)}

Tiukan paikan tullen jouduttiin sen tosiasian eteen, että rajahinnat seurasivat markkinahintoja. Syksystä 1916 lähtien näin alkoi tapahtua voin ja maidon hinnoille. Myös salakauppa alkoi yleistyä. Vuoden 1917 alussa elintarvikkeitten salakaupan hintataso oli Tudeerin arvioiden mukaan n. 14 % korkeampi kuin rajahintataso.³⁶

Tyytymättömyyttä rajahintoja kohtaan alkoi ilmetä vuoden 1916 lopulla, jolloin tarvikkeiden niukkuuden takia rajahintajärjestelmä ei enää toiminutkaan hyvin.³⁷ Ensimmäisiä tyytymättömyyden merkkejä oli, että senaatin maanviljelystoimituskunnalle alkoi virrata voin maksimihintojen korottamista ja poistamista koskevia pyyntöjä, esim. Enighetenin anomus jo vuoden 1915 lopulla.³⁸ Keväällä 1916 Helsingin Sanomat ehdotti myös voin rajahintojen poistamista ja Hufvudstadsbladet koko järjestelmän hylkäämistä.³⁹ Syksyllä anomukset lisääntyivät, samoin rajahintojen arvostelu. Mercatorissa kirjoitettiin rajahintoja vastaan, Viipurin teollisuus- ja liikkeenharjoittajien seura Pamaus pyysi rajahintojen poistamista tai korottamista jne.⁴⁰

Esimerkkeinä päinvastaisista anomuksista mainittakoon Tyrvään työläiskuluttajien, Jyväskylän ja ympäristön työläiskuluttajien, Suomen kristillisen työväenyhdistyksen ja Tampereen työläiskuluttajien loka-marraskuulla 1916 pidetyt kokoukset.⁴¹ Näissä oli yhteistä se, että rajahinnat pyydettiin pitämään ennallaan ja ehkäisemään keinottelu. Välttämättömät elintarvikkeet vaadittiin pakkomyyntiin. Kokoukset ehdottivat myös Suomen eduskunnan koollekutsumista tilannetta pohtimaan. Viimeksi mainittu ehdotus osoitti, että luottamus venäläisen senaatin kykyyn järjestää elintarvikekysymys oli kadonnut.

Venäläisen senaatin rajahintapolitiikkaa arvosteltiin jälkikäteen v. 1917 ankarasti.⁴² Jälkeenpäin arvioiden virheitä oli tehtykin, suurin niistä ehkä oman tuotannon kohottamisen laiminlyönti. Noudatetun elintarvikepolitiikan puolustukseksi on kuitenkin sanottava, että sekin perustui realistisiin mahdollisuuksiin. Suomen huoltaminen riippui Venäjän tuotannosta ja tuonnista, ja kuten tapahtumat osoittivat, kyettiin Suomen tarve täyttämään epänormaaleinakin aikoina maailmansodan alkuvuosina. Tässä onnistuttiin jopa niin hyvin, että Suomessa korttijärjestelmä elintarvikkeitten jakelussa otettiin käyttöön myöhemmin kuin Pietarissa.

36. Tudeer 1921, s. 773.

37. Se, ettei hallitusta arvostelevia soraääniä päässyt esiin esim. sanomalehdistössä johtui sotasensuurista. Ks. Airio 1921, s. 84; Salomaa 1966, s. 180–181.

38. JMA. Maanviljelystoimituskunnan konseptiptk. 29.12.1915.

39. Helsingin Sanomat 12.5.1916; Hufvudstadsbladet 23.5.1916.

40. Mercator 1916:40 (Emil Schybergsonin artikkeli); JMA. Maanviljelystoimituskunnan konseptiptk. 4.1.1917.

41. JMA. Maanviljelystoimituskunnan konseptiptk. 4.1.1917.

42. Ks. esim. eduskunnan ptk:t v. 1917; Korvenoja 1917.

Levottomuudet Venäjällä vuoden 1917 alussa katkaisivat tuonnin Suomeen ja samalla putosi pohja harjoitetulta elintarvikepolitiikalta ja rahaintajärjestelmältä. Hallitusta vastaan suunnatussa kritiikissä on nähtävissä, asiallisen ohella, kuitenkin myös "ancien régime -henkeä": tilanne, johon vuoden 1917 aikana jouduttiin, voitiin panna entisen hallituksen tilille ja samalla säästyä itse pahimmalta arvostelulta. Samanlaisia arvostelua vanha tsaarin järjestelmä kohtasi muillakin aloilla.

2.4. Tuonnin varainen huolto

2.4.1. Suomalaiset tuontiliikkeet venäläisessä viljakauppajärjestelmässä

Suomen leipäviljasta oli ulkoa tuotava n. 60 %. Tuonnin hoitaminen oli siis ehdottoman tärkeää. Liioittelematta voidaan sanoa, että maailmansodan alkuvuosina tuonti oli koko huoltopolitiikan perusta. Hallitus ei kuitenkaan osallistunut elintarvikkeitten tuontiin ensimmäisen sotavuoden aikana, ja sen jälkeenkin vain tuonnin valvojana. Kuten rauhan aikana viljan- ja muiden elintarvikkeiden tuonti Venäjältä jäi yksityisten liikemiesten ja tuontiliikkeiden varaan. Sodan syttymisen jälkeen uusille markkinoille sopeutuminen — entinen tuontimaa Saksa oli tietenkin täytynyt hylätä — kesti oman aikansa. Tuontilukuja pienensi edelleen se, että laivaliikenne Suomenlahdella lakkasi syksyllä 1914. Vuoden 1914 viljantuonti jäikin lähes 140 000 tn pienemmäksi kuin edellisen vuoden ennätystuonti (ks. liite 1).

Normaaliin viljantuontiin alkoi ilmestyä häiriöitä vuoden 1915 alusta lähtien. Sotilaskuljetusten lisääntyminen Venäjän rautateillä oli heikentynyt Pietarin kaupungin huoltoa, mistä seurasi vuorostaan, että sieltä alettiin rajoittaa vientiä Suomeen. Turvatakseen sotilaskuljetukset Venäjän liikenneministeriö otti itselleen valtuudet käyttää Pietarista Suomeen vievää rautatietä.⁴³ Se merkitsi Suomen kannalta siviilitavaroiden kuljetuksen vaikeutumista, sillä etusija annettiin sotilaskuljetuksille. Vuoden 1915 alkuun saakka tuonti Suomeen oli hoidettu pääasiassa venäläisten välittäjien Pietarissa sijainneista varastoista, ja vain 1/3 tuonnista oli kuormattu sen ulkopuolelta. Suoralle tuonnille Sisä-Venäjän kuvernementeista osoitettiin onneksi, että Venäjän ja Suomen rautatieverkko yhdistettiin vuoden 1915 alussa suomalaisten pitkästä vastustuksesta huolimatta.⁴⁴

Sodan pitkittyessä Suomen huolto ja tuontikysymykset liittyivät yhä kiinteämmin Venäjän elintarvikehuollon vastaaviin kysymyksiin. Sitä mukaa kun Venäjän keskushallinto alkoi kontrolloida elintarvikehuoltoa, joutuivat tuontikauppiat mukautumaan venäläiseen järjestelmään.

Elintarvikkeitten saanti — aluksi vain armeijalle mutta vuoden 1915 aikana myös siviiliväestölle — järjestettiin Venäjällä maatalousministeriön kautta. Ministeriön eri osastojen alaisina työskentelivät hankintakomissaarit ympäri maata. Tämä järjestelmä säilyi pääpiirteissään aina maaliskuun vallankumoukseen saakka.⁴⁵ Elokuussa 1915 Venäjällä täsmennettiin huollosta vastaavien elinten toimialoja. Sotaministeriön yhteyteen perustettiin "Kansallisen

43. Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 66.

44. Rata Suomesta Pietariin oli valmistunut jo suurina nälkävuosina 1860-luvulla, mutta rautatieverkostoa ei ollut yhdistetty. Venäjän rautateiltä Suomen asemalle tarvittiin tavaroiden uudelleenlastaus, mikä tietenkin hidasti massatavaroiden kuljetusta. Bobrikovin ajoista lähtien käytiin Suomessa kiistaa ns. Nevan miljoonista, sillan rakentamisesta Nevan yli. Lopullisesti silta oli valmis suoraan yhdysliikennettä varten 1.1.1915 lähtien, suomalaisille onneksi. — Ks. Polvinen 1962, s. 92–94.

45. Venäläisestä järjestelmästä ks. edellä s. 30.

puolustuksen erikoisneuvosto”, kuljetusministeriöön ”Kuljetuksen erikoisneuvosto” ja kauppa- ja teollisuusministeriöön ”Polttoaineen erikoisneuvosto”. Maatalousministeriön yhteydessä alkoi toimia ”Erityinen neuvosto elintarvikekysymystä varten”, jonka tehtäviin, kuten edellä on todettu, kuului mm. yhdenmukaisen rajahintajärjestelmän luominen koko maahan. Elintarvike- ym. huollon keskittämistä ei suoritettu, sillä liittyiväthän erikoisneuvostojen toimialat, elintarvikkeiden kuljetus ja hankinta ja armeijan huolto, monin kohdin toisiinsa.

Maatalousministeriön huoltoelinten tehtävä oli hankintojen suorittaminen armeijalle. Paikallisella tasolla provinsseissa, oblasteissa ja suurimmissa kaupungeissa erikoisneuvoston komissaarit, kaupunginpäälliköt (gradanatsalnik) ja valtuutetut syrjäyttivät normaalin hallintokoneiston. Avukseen he muodostivat oman neuvostonsa. Kunnallisella tasolla toimi ns. volostikomitea, joka oli lääniportaan komissaarin alainen. Järjestelmä oli peräti monimutkainen (ks. kuvio 4). Leimaa-antava piirre oli, että maatalousministeriön asiamiesverkosto ulottui joka puolelle maata, ja näin hankinta armeijalle, koska vielä käytettiin pakollisia rajahintoja, oli taattu.

Viljanhankinnoissa suomalaiset ostajat joutuivat tekemisiin aluksi provinssikomiteoiden ja alempitasoisten komiteoiden sekä maatalousministeriön eritasoisten valtuutettujen kanssa. Sen jälkeen kun suomalaisten ostajien hankinta-alueeksi oli osoitettu Sisä-Venäjän kuvernementteja, oli ostajien hankittava kuljetusluvat eli narjaadit Pietarista Päätävältä vaunujakokomitealta.⁴⁶ Vaikeudet, joita ostajat saivat kokea, johtuivat lähinnä osto- ja kuljetuskysymyksistä, kun esim. hlebarmijan paikallisvaltuutettu kielsi kuljettamasta jo valmiiksi ostettuja elintarvikkeita alueeltaan.

Sodan seurauksena lisääntynyt kuljetustarve painoi leimansa Venäjän rautatieoloihin. Vuoden 1915 alusta rautatieviranomaiset alkoivat luokitella tavaroita niiden tärkeysjärjestyksen mukaan, ja paikalliset ”aluekomiteat joukkojenkuljetusten järjestämiseksi rautateillä” jakoivat sen perusteella narjaadit. Heinäkuussa (27.7.1915) Venäjän liikenneministeriö antoi yleiset ohjeet tavarankuljetusten tärkeysjärjestyksestä. Niitten mukaan rahti ryhmiteltiin etuoikeutettuihin ja säännöllisiin kuljetuksiin. Etuoikeutetuissa tavaroissa oli neljä ryhmää A, B, C ja D ja näissä alaryhmiä. Ryhmä A sisälsi mm. armeijan elintarvikehankinnat ja ryhmä D kuvernöörien ja keskushallinnon hankinnat. Säännöllinen rahtiliikenne oli samoin jaettu useisiin pää- ja alaluokkiin. Elintarvikkeet olivat luokassa 2 A.⁴⁷

Suomalaiset viljantuojat pääsivät vuoden 1915 lopulla (ks s. 40) perustettuaan yhteistyöelimekseen viljantuontia harjoittavan Keskuskomitean paremmin sisään venäläiseen organisaatioon. Keskuskomitean ja sen työn jatkajan Tuontikunnan toiminnan aikana narjaadihakemukset kulkivat elintarvikevaliokunnan kautta Keskuskomitean asiamiehelle Pietariin, joka vuorostaan jätti ne Erityisen neuvottelukunnan hyväksyttäväksi. Vuoden 1916 alusta tuontia hoidettiin määrättyjen kuukausisuunnitelmien mukaan, joille myös oli hankittava Venäjän Erityisen neuvottelukunnan hyväksyntä.

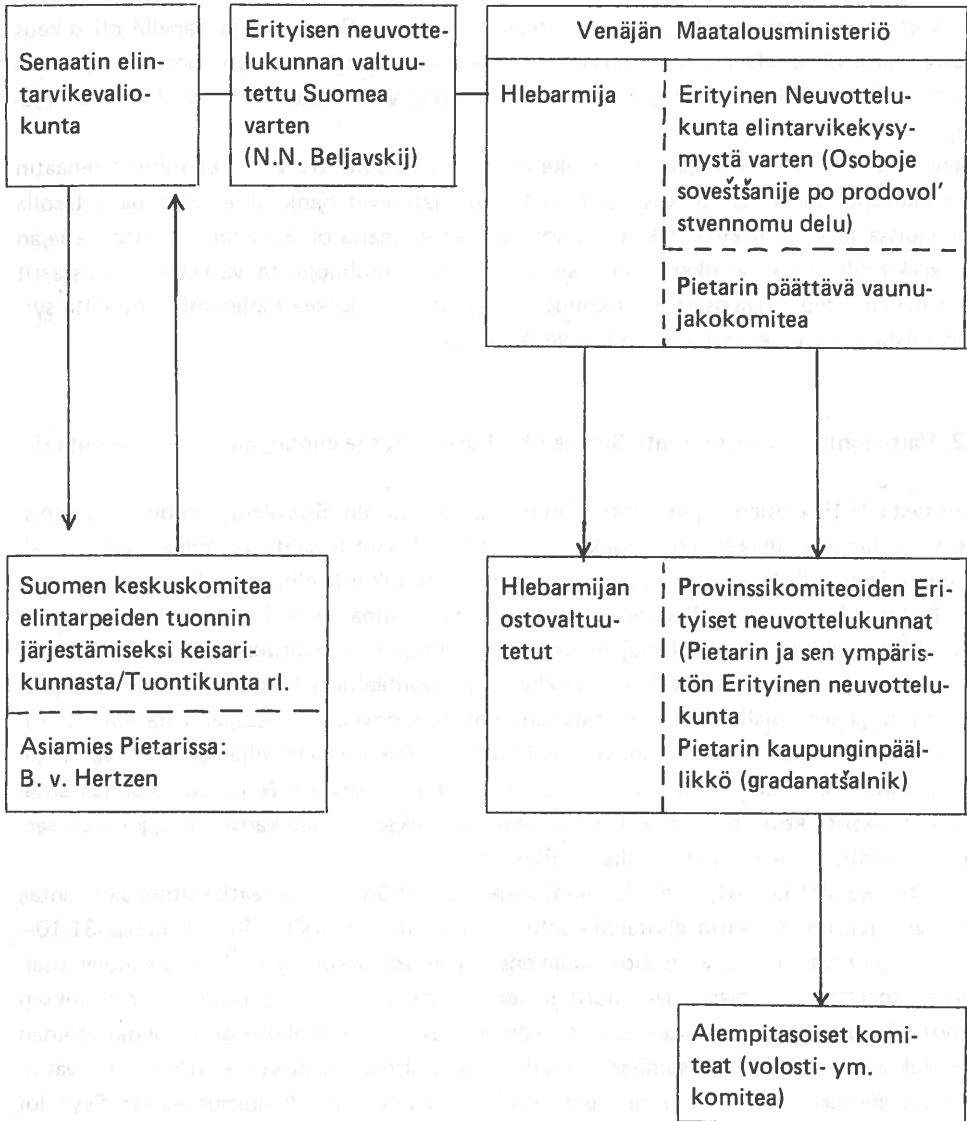
Erikoinen asema Suomen hankintajärjestelmässä oli ”Venäjän maatalousministeriön valtuutetulla Suomea varten”, N.N. Beljavskij’lla. Yleensä hän osallistui viikoittain Suomen elintarvikevaliokunnan kokouksiin.⁴⁸ Beljavskij’n kautta venäläiset viranomaiset halusivat kont-

46. Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. 1918, s. 8–9.

47. Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 62–70. — Elintarvikkeitten luokituksessa tapahtui ajan mittaan muutoksia. Vuoden 1915 lopulla siviiliväestölle tarkoitettu vilja siirrettiin luokkaan C ja muukin vilja luokkaan Dc. Huhtikuussa 1916 suurin osa viljasta oli noussut luokkaan A (jossa oli viisi alaluokkaa). Viljantarve ja sen arvostus oli noussut.

48. Suomen kaupan järjestely maailmasodan aikana I. 1918, s. 48. — Beljavskij’n toiminnasta todettakoon, että yleensä hän käsitteli vain tilastollista selvitystyötä, jota ministeriö ja sotilaspäällystö häneltä vaativat. Tässäkin näkyy viran poliittisuus.

Kuvio 4. Suomalaiset viljantuojat venäläisessä järjestelmässä.

rolloida tarkemmin Suomen tuontitarpeen. Valtuutetun nimitys näyttää myös liittyneen keväällä 1916 toimeenpantuun yritykseen varustaa Suomi elintarvikkeilla nimenomaan Erityisen neuvottelukunnan kautta. Beljaskij valvoi, ettei Suomeen kertynyt tarpeettomia varastoja. Valtuutettu tarkkaili Venäjän rautateillä kuljetuksia Suomeen, ja hänellä oli oikeus myöntää narjaadeja. Hänen toimintansa ei näytä mitenkään häirinneen tuontikauppiaiden Keskuskomiteaa, vaikka tiettyä päällekkäisyyttä olikin valtuutetun ja Keskuskomitean Pietarin asiamiehen toiminnassa.

Senkin jälkeen kun Venäjän elintarvikehallintoon oli solmittu viralliset suhteet senaatin elintarvikevaliokunnan ja Keskuskomitean kautta, jatkuivat hankaukset alemmalla tasolla viljanostoissa ja kuljetuskysymyksissä. Suomalaisten kannalta oli epäedullista, että Venäjän viljamarkkinoilla oli kaksinkertainen ostojärjestelmä: siviilihuollosta vastaavat komissaarit sekä armeijan hlebarmija-osastot. Ulkopuolinen yrittäjä sai kokea molemmilta puolilta syrjintää, mistä seurasi usein viljajunien takavarikoiteja.

2.4.2. Valtiojohtoinen viljantuonti. Suomen Keskuskomitea ja elintarpeiden Tuontikunta ri.

Syksystä 1915 lähtien viljantuonti alkoi joutua vaikeuksiin. Sisä-Venäjältä oli kyllä onnistuttu kuljettamaan viljaa Pietariin saakka, mutta kuljetukset pysähtyivät sinne. Pietarissa alkoi ilmetä jo todellista viljapulaa, ja Erityinen neuvottelukunta elintarvikekysymystä varten antoi Pietarin kaupunginpäällikölle (gradanatsalnik) ruhtinas A.N. Obolenskij'lle valtuudet takavarikoida ja luovuttaa kuluttajien käyttöön keinottelutarkoituksessa Pietariin tulleet elintarvikkeet.⁴⁹ Lupaa sovellettiin — vaikka se oli luonteeltaan tilapäinen — varsin laajasti käytäntöön, ja sen nojalla takavarikoitiin paljon myös suomalaisten ostajien viljavaunuja. Tapahtuma vähensi suomalaisten tuojien halukkuutta ostaa Venäjän viljamarkkinoilta. Viljakaupan hoitamista vaikeutti myös se, että Obolenskij ukaassisaa Neuvottelukunnan antamista valtuuksista keskitti Suomeen tarkoitetut kuljetukset omaan kansliaansa, josta oli saatava lupatodistus niiden edelleen kuljettamiseksi.⁵⁰

Tuontivaikeudet ja kirityvä elintarviketilanne vaativat Suomen senaattia ottamaan kantaa tuontikysymyksiin. Senaatin elintarvikepolitiikkaa ja tuontia käsiteltiin Helsingissä 31.10—4.11.1915 pidetyssä elintarvikevaliokunnan ensimmäisessä kokouksessa.⁵¹ Tilaisuuteen osallistuivat senaattorit, läänien kuvernöörit ja useita keskusvirastojen päälliköitä. Kokouksen tärkeyttä kuvaa se, että avauksen toimitti kenraalikuvernööri. Kokous on mielenkiintoinen senkin takia, että sen julkilausumissa — minkäänlaisia sitovia päätöksiä ei tehty — tulivat ilmi monet elintarvikehuollossa ilmenneet ongelmat ja vaikeudet. Avauspuheessaan Seyn loi

-----

49. Ibid. s. 90. — Takavarikointilupa annettiin 19.9.1915 ja sen piti olla voimassa 12 päivää. Pietarin elintarviketilanne heikkeni kuitenkin syksyn mittaan edelleen, ja joulukuussa oli siellä ensimmäisenä alueena Venäjällä turvaututtava mm. viljan säännöstelyyn. Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 161—162; Amburger 1966, s. 384.

50. MF NL 4. Pietarin kaupunginpäällikön ruhtinas Obolenskij'n selitys erityisen neuvottelukunnan antamista ohjeista 20.9.1915. Obolenskij'n valtuudet oli tarkoitettu väliaikaisiksi. Tästä lähtien alettiin pitää tilastoa Suomeen kuljetettavista elintarvikkeista. Mainittakoon, että Obolenskij'n kanssa syntyi kuljetuskysymyksistä vaikeuksia tämän jälkeenkin. Marraskuussa oli mm. pidätetty 150 Suomeen kuljetettavaksi tarkoitettua vaunulastia Pietariin. MF NL 4. Maatalousministeri A.N. Naumov Obolenskij'lle 23.11.1915.

51. Kokousta on käsitelty Suomalaisessa Virallisessa Lehdessä 1915 n:ot 255—257. Elintarvikevaliokunnan täydellinen nimi, joka samalla viittaa sen päätehtävään, oli "Viljavarastojen hankkimiseksi Suomelle ynnä muiden sodan yhteydessä olevien tarpeiden tyydyttämiseksi asetettu erityinen neuvottelukunta". Nimi viittaa selvästi venäläisiin esikuviin.

katsauksen vallitsevaan tilanteeseen. Viljanpuute vallitsi jo muutamilla paikkakunnilla. Suurimmat vaikeudet tuonnissa johtuivat kuljetusoloista, sillä sotilaskuljetukset liikakuormittivat rautatiet. Suomen huoltamisesta Seyn totesi realistisesti – senaattihan oli jatkuvassa yhteydessä Pietarin muonituskomiteaan – että se oli ratkaistava yhdessä Pietarin elintarvikehuollon kanssa.

Viisipäiväisen kokouksen aikana tehtiin kaikkiaan 23 suositusta, joista pääosa käsitteli tuontia ja kotimaan viljakauppaa (suositukset tässä lyhennettynä).⁵²

On suotavaa että

- viljakauppa keskitetään Venäjällä samalle alueelle
- viljakauppiaita kehoitetaan järjestäytymään ja muodostamaan komitea, joka hankkii viljaa koko maalle
- kuljetuslupia (narjaadeja) annetaan vain kokonaisille viljajunille
- järjestetään yhteys keisarikunnan rautateiden kauppasaston kanssa lastauskysymysten helpottamiseksi
- tehdään lehdistöpropagandaa jotta Pietarissa pidätetty vilja saadaan Suomeen
- tuontitarpeen on perustuttava laskelmiin aikaisemmilta vuosilta eikä kuntien tai viljakauppioiden ilmoituksiin senhetkisestä tarpeesta
- kuvernöörien johdolla muodostetaan lääneihin toimikunnat valvomaan viljavarastoja ja elintarviketilannetta
- viljatuotteiden kuljetusta läänistä toiseen ei saa ehkäistä
- kaikki kunnat antavat tietoja varastoistaan määrätyn kaavan mukaan
- hankitaan viljavarastoja ja täytetään kruunun ja kunnanmakasiinit
- maasta ei saa viedä ulos viljaa
- Pietarin aluekomiteassa olisi myös Suomen edustus
- senaatti julkaisee rajahinnat Virallisessa Lehdessä erikseen Helsinkiä ja Viipuria varten ja muuta maata varten; ne ovat voimassa kunnes toisin määrätään
- ryhdytään toimenpiteisiin "ketjukauppiaita" vastaan

Suosituksissa oli otettu huomioon tärkeimmät elintarvikehuoltoa koskeneet parannusehdotukset: tuonnin keskittäminen, varastojen hankkiminen ja tilastollinen selvitystyö. Hallitus ei kuitenkaan katsonut voivansa osallistua suoranaisesti tuontiin vaan ainoastaan edistää sitä välillisesti.

Ponnet aiheuttivat kaksi jatkokokousta. Elintarvikevaliokunnan kokouksen aikana oli parikymmentä tuontikauppiasta kokoontunut Uudenmaan läänin kuvernöörin kutsusta keskustelemaan pulan torjumisesta ja tuontiliikkeiden yhteistoiminnasta.⁵³ Kokouksen lopettajaispäivänä pidettiin toinen jatkokokous Säätytalolla. Senaatti oli kutsunut tilaisuuteen maan tukkuliikkeiden edustajat. Tarkoituksena oli ottaa kantaa elintarvikevaliokunnan suosituksiin. Eniten keskustelua herättivät kolme ensimmäistä pontta, jotka käsittelivät viljan tuojien järjestäytymistä. Yhteistoiminnan tarpeellisuudesta oltiin yksimielisiä. Mielipiteitten vaihtoa herätti ainoastaan kysymys millä tapaa se oli toteutettava. Venäjällä tapahtuva kaup-

52. Eräs suositus, jota tosin ei heti toteutettu, oli läänien elintarvikekomiteoiden perustaminen tekemään tilastollista selvitystyötä ja seuraamaan läänien elintarviketilannetta. Tämä viittasi suorastaan myöhempiin kulutuksen säännöstelyn aikana perustettuihin lääninkomiteoihin.

Jotkut suositukset jäivät vain suositusten asteelle tai toteutettiin myöhemmin toisessa muodossa. Muutamista asioista oli ilmeisesti keskusteltu etukäteen venäläisten viranomaisten kanssa, esim. suomalaisten viljakaupan keskittämisestä Venäjällä tietyille alueille, mitä erikoisesti Venäjän viranomaiset ajoivat.

53. Karhu 1917, s. 168.

patoiminta haluttiin säilyttää tuontiliikkeillä ja siirtää vain narjaadien hakeminen viranomaisille. Lopputulos oli, että viljantuojat päättivät suosituksen mukaan perustaa yhteisen elimen, Suomen Keskuskomitean elintarpeiden tuonnin järjestämiseksi keisarikunnasta. Keskuskomitean puheenjohtajaksi valittiin pankinjohtaja, vapaaherra B. von Troil; myöhemmin tätä tehtävää hoiti kapteeni Elis Hultin. Komitean asiamiehenä Pietarissa toimi Bernt v. Herten. Voidakseen toimia riittävällä arvovallalla venäläisiin viranomaisiin nähden asiamies sai valtakirjan kauppa- ja teollisuustoimituskunnalta sekä oikeuden esiintyä senaatin elintarvikevaliokunnan valtuutettuna. Hän oli siis samassa asemassa kuin Venäjän maatalousministeriön elintarvikekomissaarit (valtuutetut).⁵⁴

Keskuskomitean asema oli varsin erikoinen. Se ei ollut yhtä tiukasti elintarvikevaliokunnan ja valtiovallan ohjauksessa kuin muut vastaavat eri alojen keskuskomiteat, koska se oli tuontikauppiaiden vapaaehtoinen yhteenliittymä. Ulospäin Venäjälle Keskuskomitea esiintyi silti Suomen hallituksen edustajana. Tällaisella järjestelyllä esiintyminen venäläisten viranomaisten edessä sujui paremmin kuin yksityisinä ostajina, eivätkä komitean varsinaiset ostoasiamiehetkään mitenkään oikaisseet käsityksiä omasta virallisesta asemastaan.

Elintarvikkeitten hankinta Keskuskomitean organisoimana tapahtui siten, että kauppaliikkeitten narjaadianomukset, joista maksu oli 15 mk vaunulastia kohti, osoitettiin Keskuskomitealle. Se tarkasti, että tuotteet oli Venäjällä jo ostettu valmiiksi. Tämän jälkeen anomukset lähetettiin kauppa- ja teollisuustoimituskunnan kautta Pietarin kauppa-asiamiehelle, joka vuorostaan jätti ne Pietarin aluekomitealle. Keskuskomitealle ei kuitenkaan ollut hakemusten välittäjänä monopoliasemaa, sillä kauppa- ja teollisuustoimituskunta otti narjaadihakemuksia myös Keskuskomiteaan kuulumattomilta tuontiliikkeiltä. Säännöllistä tavaraliikennettä häiritsi se, että Pietarissa myönnettiin narjaadeja niin runsaasti, ettei Keskuskomitean etuoikeutetuilla kuljetuksilla ollut juuri mitään merkitystä.⁵⁵

Keskuskomitean toiminnassa voidaan erottaa kolme periodia sen toimintamahdollisuuksien ja asemaa koskevien määräysten mukaan:

1. Aika Keskuskomitean perustamisesta kevääseen 1916, jolloin hankinnat tapahtuivat yleensä Pietarin ulkopuolelta noudattaen elintarvikkeita koskevia kiinteitä rajahintoja.
2. Aika keväästä 1916 syksyyn, jolloin Venäjän maatalousministeriö hoiti periaatteessa kaiken hankinnan.
3. Aika marraskuusta joulukuuhun 1916, jolloin hankinta oli jälleen Keskuskomitean huolena muutamista Etelä-Venäjän kuvernementeista.

Marraskuussa 1916 annettu päätös ostojen siirtämisestä Etelä-Venäjälle merkitsi löyhän Keskuskomitean loppua. Suomalaiset ostajat katsoivat, että yksityisten mahdollisuudet hoitaa tuontia olivat lopussa, mille pohjalle Keskuskomitean toiminta oli viime kädessä rakentunut. Riskit tavaroiden takavarikoimisen ja kuljetusolojen vaikeutumisen takia kasvoivat liian suuriksi. Lisäksi Venäjän hallitus nimenomaan edellytti monopoliostoasiamiesten asettamista vastaavien monopolimyyjien yhteyteen tiettyihin kuvernementteihin.

Marras-joulukuussa 1916 käydyissä neuvotteluissa tuontiliikkeet päättivät keskittää vil-

-----

54. Suomen keskuskomitean muut jäsenet olivat: tukkuliikkeiden edustaja F.V. Wright, osuuskauppojen edustaja Hugo Vasenius, kauppa-asiamies O. Nykopp ja kauppias O. Lumme. Toukokuussa 1916 jäsenistöä lisättiin: pankkiyhdistyksen edustajana toimi J.K. Paasikivi, Hankkijan B. Alftan, tukkuliikkeiden M. Fazer ja maakauppiaiden K.H. Lehtinen. Komitean toimeksiantajia (tukkuliikkeitä, pankkeja ym.) oli yhteensä 203. — Suomen elintarpeiden Tuontikunta rl. 1922, s. 11—13; Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. 1918, s. 11—16; Harmaja 1940, s. 354.

55. Suomen elintarpeiden Tuontikunta rl. 1922, s. 14, 16. — Narjaadimaksujen lisäksi Keskuskomiteaan liittyneiden tuontiliikkeiden oli suoritettava 100 mk:n jäsenmaksu.

janostot yksiin käsiin. Koska Keskuskomitealta puuttui juridisen henkilön luonne — mikä oli tärkeää mm. pankkien lainoitus toiminnan vuoksi — perustettiin 4.12.1916 sen toiminnan jatkajaksi osuuskuntamuotoinen keskusliike, Suomen elintarpeiden Tuontikunta r.l. Jäseniksi Tuontikuntaan liittyivät pääasiassa entisen Keskuskomitean muodostaneet liikkeet.⁵⁶ Tuontikunta jatkoi Keskuskomitean työtä ja peri siltä paitsi asiamiehet myös organisaation. Ulospäin Venäjälle sekini esiintyi Suomen hallituksen asiamiehenä.

Tuontikunnan aloittaessa toimintansa vuoden 1917 alussa vaikeudet, jotka olivat koetelleet Keskuskomiteaa, olivat moninkertaistuneet. Pakolliset rajahinnat, joita tosin yritettiin kiertää maksamalla ylisuuria rahti- ym. kuluja, vaikeuttivat hankintoja, ja hankaukset muonitusvaltuutettujen ja sotilasviranomaisten kanssa jatkuivat edelleen.⁵⁷ Maaliskuun vallankumous 1917 teki yksityisen kaupan Venäjällä mahdottomaksi. Heti vallankumouksen jälkeen väliaikainen hallitus laajensi paikallisten elintarvikevaltuutettujen valtuuksia aina pakkolouputuksiin saakka (2.3.1917). Valtion viljanostomonopolin voimaansaattaminen (25.3.) syrjäytti markkinoilta kaikki muut ostajat.⁵⁸

2.4.3. Tuontikaupan poliittiset vaikeudet

Elintarvikkeiden tuonti sai vuoden 1916 alussa käänteen, josta pahimmassa tapauksessa olisi saattanut seurata jopa tuonnin kieltäminen kokonaan Suomeen. Tammikuun alussa Venäjän Pohjoisen rintaman esikuntapäällikkö M.D. Bontš-Brujevitš ilmoitti kenraalikuvernööri Seynille, että hänen esikuntaansa oli tullut tietoja Saksan avulla Suomessa valmisteltavasta kapinasta, ja että tätä varten kerättiin Suomessa joillekin paikkakunnille elintarvikevarastoja.⁵⁹ Tuontikysymyksen poliittinen puoli jäi suomalaisten tuontiliikkeiden huomiotta, koska asiaa käsiteltiin ankarana salaisena vain Suomen korkeimpien hallitusviranomaisten, venäläisten sotilasviranomaisten ja ministerineuvoston välillä. Tällä kysymyksellä oli kuitenkin muutamia tärkeitä seurauksia, joten sitä ei voida sivuuttaa.

Sotilasviranomaisten epäluulot Suomen poliittisesta luotettavuudesta liittyivät selvästi jääkärikysymykseen. Kevään 1915 pöytäkirjat eivät olleet jääneet aivan tuntemattomiksi venäläisille viranomaisille. Syksyllä 1915 aloitettu uusi värväys, jota vielä paisuteltiin ja liioiteltiin huhuissa, kiinnitti pakostakin venäläisten huomiota. Valvontaa tehostettiin syksyllä 1915, ja aivan vuoden lopulla vangittu värväri joutui kuulustelussa paljastamaan kaikki tietonsa.⁶⁰ Edellämainitulla Bontš-Brujevitšin kirje niveltyy täydellisesti tähän tapahtumasarjaan.

Sotilasviranomaisten reaktio oli jyrkkä. Pohjoisen rintaman ylipäällikkö Pleve vaati ministerineuvoston puheenjohtajalta B.V. Goremykiniltä, että kaikkalainen elintarvikkeiden vienti Suomeen oli kiellettävä, koska pelättiin maassa olevan jo tarpeeksi varastoja ja niiden pal-

56. Tuontikunnan muodosti 69 osakeyhtiötä, 27 yksityistä liikettä ja 5 osuuskuntaa. Osuusmaksu oli 15000 mk ja pääsymaksu 1000 mk. Alussa johtokunnan varsinaiset jäsenet olivat: puheenjohtaja Elis Hultin, kaupallinen johtaja Hugo Vasenius, jäsenet maisteri Verner Lindgren, pankkijohtaja Arthur Neovius, ja toimitusjohtaja B. Alftan — siis pääasiassa samoja henkilöitä kuin Keskuskomitean johtokunnassa. — Suomen elintarpeiden Tuontikunta r.l. 1918, s. 4—5.

57. Neuvostoliitosta Valtionarkistoon mikrofilmatut tuontikysymystä koskevat lähteet päättyvät v. 1917 alkuun. — Tuontivaikeuksista ks. Suomen elintarpeiden Tuontikunta r.l. 1918, s. 6.

58. Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 22—23, 97—100.

59. Bontš-Brujevitš Suomen kenraalikuvernööreille 6.1.1916. Vastaava ilmoitus oli annettu myös ministerineuvoston puheenjohtajalle B.V. Goremykinille, joka vuorostaan pyysi asiasta selvitystä Seyniltä. — KKK. Seynin asiakirjat. Hd 104 ("Rikollisessa tarkoituksessa kerätyt elintarvikevarastot"). Goremykin Seynille 11.1.1916 (v.l.).

60. Lauerma 1966, s. 242—245.

velevan vain kapinallisten tarkoituksena.⁶¹ Seyn pyysi välittömästi läänien kuvernöörejä ilmoittamaan, oliko lääneissä havaittu elintarvikkeitten keräämistä paikallisen tarpeen yli, ja jos oli, selvittämään sen syyt. Kuvernöörien tuli vastaisuudessakin pitää silmällä elintarvikkeiden varastoja ja ilmoittaa niistä kuukausittain kenraalikuvernöörille. Vastaava tiedustelu tehtiin myös santarmilaitokselle.⁶²

Kenraalikuvernöörillä näyttää olleen vahva ennakkokäsitys siitä, ettei maassa voinut olla ylimääräisiä varastoja, mikä sinänsä ei olisi ollut hänelle itselleenkaan kunniaksi. Tiedot santarmilaitokselta – joissa kyllä pisteliäästi huomautettiin, ettei sen tehtäviin kuulunut nuuskaa elintarvikkeita – tukivat tätä käsitystä.⁶³ Niinpä vastauksessaan Goremykinille tammikuun lopulla Seyn saattoi jo torjua sotilasviranomaisten epäluulot kapinan valmisteluista ja varastojen keräämisestä, ennen kuin kuvernööreiltä oli edes tullut pyydettyjä tietoja. Turun ja Porin, Vaasan ja Oulun läänien rannikolla sijaitsevat varastot, jotka näyttivät eniten kiinnostaneen sotilasviranomaisia, oli tuotettu kuvernöörien luvalla ja vastasivat vain asukkaiden tarvetta. Seyn pyysi vielä lopuksi, ettei tuonnille asetettaisi esteitä ja lupasi vastaisuudessa seurata tarkasti Suomen varastotilannetta.⁶⁴ Asian vakavuutta osoitti, että venäläinen Eriytyinen neuvottelukunta otti kantaa asiaan ja varoitti keräämästä viljaa keskitetysti joillekin paikkakunnille.⁶⁵

Helmikuun puolivälissä Bontš-Brujevitš ilmoitti kenraalikuvernöörille, ettei armeija asettaisi esteitä elintarviketuonnille. Tärkeintä oli, ettei tapahtuisi varastojen keskittämistä. Mielenkiintoa Suomen tuontia kohtaan osoitti se, että Bontš-Brujevitš päätti henkilökohtaisesti tarkistaa ainakin tärkeimmät tuontisuunnitelmat. Hän pyysi Seyniä lähettämään kuvernöörien kuukausi-ilmoitukset itselleen.⁶⁶ Hieman myöhemmin ministerineuvoston puheenjohtaja totesi, että eivät elintarvikkeiden keräilyt herättäneet epäluuloja vaan suomalais-saksalaiset suhteet.⁶⁷ Suomen lojaalisuuden epäily ei siis kokonaan päättynyt. Missään vaiheessa Suomen Keskuskomitea ei näytä kuitenkaan epäilleen, että tällaisia poliittisia vaikeuksia tuonnin järjestämisessä olisi ollut.

Alkukyselyllä 1915 Venäjän kauppiaspiireissä ja viranomaisten keskuudessa alkoi liikkua sitkeitä huhuja, joiden mukaan suomalaisten ostama vilja kuljetettaisiin Suomen kautta Saksaan. Pohjan tällaisille huhuille tarjosi se, että Saksan kaupan sulkeuduttua suomalaiset viljanostajat liikkuivat entistä runsaslukuisempina Venäjän markkinoilla, samoin se, että Suomen alueen halki todella kuljetettiin keisarikunnasta viljaa ym. elintarvikkeita Ruotsiin ja Englantiin.⁶⁸ Tuonnille huhuista oli todellista vaivaa, koska esim. venäläiset liikkeet saattoivat kieltäytyä myymästä suomalaisille tai viranomaiset pidättivät lasteja. Epäluuloista suhtautumista suomalaisiin ostajiin kuvaa hyvin nižni-novgorodilaisen kauppahuone Matveja

61. KKK. Seynin asiakirjat. Hd 104. Plevé Goremykinille 7.1.1916 (v.l.).

62. KKK. Seynin asiakirjat, Hd 104. Kenraalikuvernööri kuvernööreille 14./27.1.1916 (kiireellinen, salainen); kenraalikuvernööri Suomen santarmihallinnolle 14./27.1.1916.

63. KKK. Seynin asiakirjat. Hd 104. Suomen santarmihallinnon päällikkö kenraalikuvernöörille 16.1., 25.1.1916 (v.l.).

64. KKK. Seynin asiakirjat. Hd 104. Suomen kenraalikuvernööri B.V. Stjurmerrille 24.1.1916 (v.l.). – Kuvernöörit lähettivät tietoja vasta helmi-maaliskuun vaihteessa. Esim. Vaasan läänistä ilmoitettiin, ettei elintarvikkeitten liikavarastointia ollut tapahtunut. Kaskisissa, jossa oli suhteellisen suuri varasto ohraa (225 tn), vilja oli tarkoitettu rehuksi. Kaikkialla ilmoitettiin jo vallitsevan viljanpuute. – Vaasan l. kuvernööri Suomen kenraalikuvernöörin kanslialle 17.2./1.3.1916.

65. MF NL 4. Eriytyinen neuvottelukunta elintarvikkeiden kysymystä varten, spavka 26.1.1916 (v.l.).

66. KKK. Seynin asiakirjat. Hd 104. Bontš-Brujevitš kenraalikuvernöörille Seynille 6.2.1916 (v.l.).

67. MF NL 4. Goremykin maatalousministeri A.N. Naumoville 14.2.1916 (v.l.).

68. Esim. vuoden 1915 aikana kuljetettiin transitoliikenteenä Ruotsiin n. 50 vl/vrk.

Baskirovin myyjän lausahdus, kun hän sai kuulla että ostaja olikin suomalainen: "Herra siunatkoon, en tiennyt että olette Suomesta."⁶⁹

Suomen Keskuskomitean perustavassa kokouksessa 4.11.1915 vaadittiin senaattia ryhtymään toimiin huhujen kumoamiseksi virallisessa lehdistössä. Vuoden vaihteessa senaatti laaditutti yhteenvedon Suomen tuontimääristä ja -tarpeesta. Lähetteessä kenraalikuvernöörille viitattiin samalla huhuihin Suomesta Saksaan vietävistä elintarvikkeista.⁷⁰ Ilmeisesti toivottiin tilastojen puhuvan puolestaan Venäjän viranomaisten käsityksissä. Kenraalikuvernöörin oli kuitenkin noudatettava tiettyä varovaisuutta omissa kannanotoissaan, koska juuri samaan aikaan venäläiset viranomaiset epäilivät Suomessa kerättävän elintarvikevarastoja kapinaa varten.

Maaliskuussa 1916 Keskuskomitea yritti kumota huhut venäläisessä sanomalehdistössä.⁷¹ Virallisesti senaatti tai kenraalikuvernööri eivät ottaneet kantaa asiaan. Vasta toukokuussa talousosaston varapuheenjohtaja Borovitinov antoi selityksen Suomen elintarviketilanteesta venäläiselle Erityiselle neuvottelukunnalle ja osoitti perättömäksi puheet tavaroiden edelleenkuljettamisesta ulkomaille. Tämä selitys julkaistiin myös Novoje Vremjassa.⁷² Huhut elivät kuitenkin sitkeästi, ja vielä syksyllä 1916 oli kenraalikuvernöörin viraston vakuutettava venäläiselle sanomalehdistolle ettei Suomesta "kavalleta" elintarvikkeita Saksaan.⁷³

Huhujen vaikutuksia suomalaisten viljanostajien menestykseen on vaikea arvioida, koska samaan aikaan viljajunien myöhästelemiseen ja pidätyksiin vaikuttivat myös hlebarmijan komissaarien suorittamat takavarikoinnit. Esimerkeiksi jää, että maaliskuussa 1916 ilmoitettiin yhteensä kuuden venäläisen kauppahuoneen kieltäneen viennin Suomeen nimenomaan salakuljetushuhujen vuoksi. Lisäksi Sermasin satamassa, Rybinskissä, Samarassa, Orenburgissa ja eräissä muissakaan kaupungeissa ei myyty suomalaisille.⁷⁴ On kuitenkin huomattava, ettei suomalaisten kannalta ollut loppujen lopuksi tärkein kysymys viljakauppojen tekeminen – niitä kyllä saatiin ylihintoja maksamalla – vaan kuljetusyhteyksien järjestäminen.

Epäilyt aiheuttivat sen, että Suomen oloja alettiin valvoa tarkemmin. Helmikuussa 1916 maatalousministeri A.N. Naumov ehdotti sisäministeri A.N. Hvostoville erityisen valtuutetun määräämistä Suomeen. Tämän tulisi seurata Suomen elintarviketilannetta, olla asiantuntijana Suomen asioissa ja "lujasti venäläisten viranomaisten ohjauksessa".⁷⁵ Valtuutetusta suunniteltiin poliittista tarkkailijaa. Vielä selvemmin asia ilmeni sen jälkeen kun ehdotuksesta oli hankittu sotilasviranomaisten lausunto. Näitten mielestä vienti Suomeen ei olisi strategisista syistä oikeastaan lainkaan toivottavaa, mutta olosuhteitten pakosta – koska muuten Suomessa ei tultu toimeen – sitä oli kuitenkin jatkettava. Armeija piti toivottavana valtuutetun

69. MF NL 4. Oskari Roiha Oy Agrosille 15.12.1915.

70. Ks. MF NL 4. Keisarillinen Suomen senaatti Seynille 4.1.1916 (v.l.).

71. MF NL 4. Keisarillinen Suomen senaatti Seynille 14.3.1916 (v.l.). Tässä kirjessä on viittaus Suomen keskuskomitean yritykseen.

72. KKK. Lipskin asiakirjat. Leike Novoje Vremjasta 3./16.5.1916.

73. KKK. Seynin asiakirjat. Hd 104. V.A. Markovin haastattelu Birzovija Vedomostissa. 7.9.1916 (v.l.). Osittain huhujen hengissäpysymiseen olivat suomalaiset itse syyppäitä. Esimerkkinä voidaan mainita viipurilainen kauppahuone Grönroos: syystä tai toisesta oli sen edustajan mukana saapunut Simbirskiin Saksan kansalaisuuden omistava Maria Sklomeit, Asia herätti huomiota venäläisessä sanomalehdistössä aina maatalousministeriötä myöten. Grönroosin ostamat viljat takavarikoitiin, ja liike menetti oikeutensa ostaa elintarvikkeita Venäjän markkinoilta. Ks. Simbirskin santarmihallinnon päällikön ilmoitus 26.4.1916 (v.l.). Maatalousministeriön valtuutettu, erityisen neuvottelukunnan puheenjohtaja G.V. Glinka Borovitnoville 5.5.1916 (v.l.); ks. Amburger 1966, s. 248.

74. MF NL 4. Keisarillinen Suomen Senaatti kenraalikuvernööri Seynille 14./27.3.1916.

75. MF NL 4. Naumov Hvostoville 24.2.1916 (v.l.). Tätä aikaisemmin oli jo sisäasiainministeriö ehtinyt esittää samansuuntaisen ajatuksen. Ks. sisäasiainministeri Hvostov Naumoville 15.2.1916 (v.l.).

määräämistä Suomeen. Sotilasviranomaisilla oli samansuuntaisia toivomuksia valtuutetun toimialasta kuin maatalousministerilläkin: hänen oli seurattava elintarvikkeitten kulutusta Suomessa, vientiä (transitoliikennettä) Ruotsiin, tarkkailtava että vilja tulee tasaisesti jaetuksi Suomessa (huom.) ja osallistuttava viljanhankintaan Sisä-Venäjältä. Edelleen hänen tulisi toimia välittäjänä Suomen viranomaisten ja sotilasviranomaisten kesken elintarvikekysymyksissä.⁷⁶

Toukokuun alussa 1916 maatalousministeriö nimitti valtuutetukseen Suomen elintarvikevaliokuntaan tilastollisen keskustoimiston päällikön N.N. Beljavskij'n. Hän oli ennestään maatalousministeriön Erityisen neuvottelukunnan jäsen.⁷⁷ Beljavskij valvoi, ettei Suomeen kertynyt tarpeettomia varastoja. Elokuussa hän antoi raportin tarkastuksistaan, eikä siinä ilmennyt mitään hälyttävää.⁷⁸

Vuoden 1916 alusta alettiin vientiä Suomeen seurata entistä tarkemmin. Tämä tapahtui siten, että jokaisen kuun alussa hyväksyttiin erikseen Suomen tuontisuunnitelmat. Senaatin toimesta alettiin Suomessa tehdä tilastollista selvitystyötä varastoista ja tuontitarpeesta. Suunnitelmista oli etua sekä tuontiliikkeille – näin voitiin painostaa venäläisiä viranomaisia kiirehtimään tuontia – että myös venäläisille viranomaisille, jotka saattoivat kontrolloida tarkemmin Suomen varastoja. Tilastollisen selvitystyön poliittinen ja sotilaallinen merkitys tuli ilmi siinä, että armeija oli asiasta kiinnostunut ja seurasi tuontia.

2.4.4. Tuontisuunnitelmat ja niiden täyttäminen

Viljakauppa tapahtui normaalisti vielä vuoden 1915 alussa, ja mm. sekä suomalaiset että venäläiset kauppiat valittivat, että varastoja oli kertynyt liikaa Pietariin. Kuljetusvaikeudet ja Pietarin huoltokysymys olivat syynä siihen, että rautatiekuljetuksia alettiin rajoittaa Suomeen. Kuvaavaa on, että ensimmäisenä juuri Venäjän liikenneministeri – ei siis maatalousministeri, jonka toimialaan elintarvikehuolto varsinaisesti kuului – lähetti tammikuussa 1915 tiedustelun Seynille. Senaatti vastasi tiedusteluun (9.2.1915). Koska kysymyksessä oli ensimmäinen hallitusviranomaisten tekemä tuontisuunnitelma, kannattaa sitä käsitellä tarkemmin.

Kahdellakin eri tavalla laskien, lähtien sekä Suomen leipäviljan normaalikulutuksesta että normaalivuosien tuonnista, senaatti päätyi tuontitarpeesta 1.2.–1.5.1915 seuraavaan tulokseen:⁷⁹

jauhoja	105 vl/vrk
ryynejä	7 "
jauhamatonta viljaa	21 "
väkirehua	21 "
raakasokeria	13 "
yhteensä	167 "

76. MF NL 4. Hvostov Naumoville 17.3.1916 (v.l.).

77. MF NL 4. Naumov Stjurmerville 3.5.1916 (v.l.), sama asia myös Kuropatkinille. Tieto Seynille ja elintarvikevaliokunnalle Beljavskij'n nimityksestä annettiin 11.5.1916.

78. MF NL 4. Beljavskij Glinkalle 5.8.1916 (v.l.).

79. Kevään 1915 tuontisuunnitelma, ja yleensä Suomen tuontikysymystä on käsitelty laajasti julkaisussa Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. Suomen Keskuskomitea elintarpeiden tuonnin järjestämiseksi Venäjältä. Kirjasessa on julkaistu myös alkuperäistä kirjeenvaihtoa.

Vaunulastiksi laskettiin 900 puutaa (á 16.38 kg) eli n. 14 700 kg. Koska rautateillä oli jo havaittu kuljetusvaikeuksia, pyöristi senaatti päivittäisen tuontitarpeen 160 vl:ksi. Tätä vähimmäismäärää perusteltiin sillä käytännön kokemuksella, että tammikuun aikana, jolloin oli tuotu keskimäärin 130 vl/vrk, oli maassa syntynyt selvää alijäämää ja varastot olivat hupenneet. Viljatuotteita oli suunnitelman mukaan tuotava kuukaudessa keskimäärin 58 milj. kg.⁸⁰

Venäjän hallituselimissä ei suunnitelmaa kuitenkaan hyväksytty koko laajuudessa. Helmikuussa 1915 ministerineuvosto alensi vientinormin 150 vl:iin /kk. Lisäksi suunniteltiin, että koko määrä oli tuotava Pietarin ulkopuolelta, koska vienti keisarikunnan pääkaupungista kohotti siellä hintoja. Sotilasviranomaisten ottaman kannan vuoksi näin jyrkkää päätöstä ei kuitenkaan pantu täytäntöön, vaan 2/3 vaunuista (100 vl) oli lupa lastata Pietarissa ja loput 50 vl oli tuotava Pietarin ulkopuolelta.⁸¹

Kysymys elintarvikkeitten tuontialueista oli kevästä 1915 lähtien suomalaisten näkökulmasta hankintojen vaikeimpia ongelmia. Maaliskuun alussa senaatti kehottikin kauppiaita siirtämään ostoksensa Sisä-Venäjän kuvernementteihin. Tuontia oli myös kontrolloitava tarkemmin. Kaikkiin tuontisuunnitelmiin vaadittiin kauppa- ja teollisuustoimituskunnan hyväksyntä ja lisäksi Pietarin joukkojenkuljetuksia järjestävän aluekomitean suostumus.⁸²

Kauppan ohjaamista kokonaan Venäjän sisäosiin ei voitu panna täydellisesti täytäntöön. Syynä oli sotilashankinnoissa tapahtunut käänne. Helmikuussa hlebarmijan hankintakomissaarien kokouksessa oli käynyt ilmi, ettei armeijan tarvetta pystytty täyttämään yksinomaan kaupallisella pohjalla. Tämän vuoksi 17.2. annettiin keisarillinen ukaasi, jonka nojalla sotilasalueiden johtajat saivat estää armeijan tarvitseman viljan siirrot toisille paikkakunnille, antaa kiinteitä hintoja tuotteille ja tarvittaessa käyttää pakkoluvovutusta.⁸³ Useissa kuvernementeissa tätä mahdollisuutta käytettiinkin hyväksi, mistä seurasi ulkopuolisille ostajille vaikeuksia: toisaalta kiellettiin ostot Pietarissa ja toisaalta estettiin ostot muualta. Maaliskuussa ministerineuvoston oli myönnettävä, ettei kauppaa voitu kokonaan ohjata Sisä-Venäjälle, ja kevään kuluessa tuotiin suurin osa viljasta edelleen Pietarista.⁸⁴

Maakuljetusten lisääntyminen pani rautatiet kovalle koetukselle. Suomen puolella kuljetukset pystyttiin järjestämään kuitenkin suhteellisen helposti. Lisäämällä sivuraiteita, uusia lastausasemia Pietariin ja siirtämällä lajittelutoiminta Pietarista Viipuriin nostettiin Suomen runkoradan kuljetuskyky v. 1916 kaksinkertaiseksi, 300 vaunusta aina 600 vaunuun /vrk.⁸⁵ Vaikeimmin ratkaistavaksi ongelmaksi osoittautui yhdysradan kuljetuskyvyn suurentaminen. Vuoden 1915 alussa sen kapasiteetti oli 170 vl/vrk – ja yksinomaan sotilaskuljetukset vaativat 120 vl. Vaikka kuljetuskyky nousikin vuoden 1916 alkuun mennessä runsaaseen 200 vaunuun niin pullonkaula säilyi.⁸⁶ Pietarin Suomen asema joutui ylikuormitetuksi. Tämä il-

80. Normaalivuosien viljantuontiin verrattuna senaatin suunnitelma oli selvästi ylimitoitettu. Normaali vuotuinen viljantuonti (n. 400 milj. kg) merkisi vain 33 milj. kg:n kuukausituontia. Senaatin suunnitelmassa, kuten sitten myöhemmissäkin tavoitteissa, oli otetty kuitenkin huomioon jo syntynyt vajaus, mikä haluttiin kattaa normaalia suuremmalla tuonnilla.

81. Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. 1918, s. 71–72.

82. Ibid. s. 72–73.

83. Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 7.

84. Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. 1918, s. 74.

85. Ibid. s. 80–81. – Pietarissa ja sen läheisyydessä oli kaikkiaan kahdeksan rautatieasemaa, joista suoritettiin lastauksia Suomeen (Suomen asema, Kulikova, Piskarefka, Kuschelevka, Lanskaja, Udelnaja, Otšerki ja Schuvolova). Tärkeimpiä tavara-asemia olivat yhdysradalla sijaitseva Kuschelevka, jota laajennettiin v. 1916, sekä Pietarin–Viipurin rataosalla sijaitsevat Lanskaja ja Udelnaja. Ks. Tammi 1937, s. 154–157.

86. Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. 1918, s. 80–81.

meni selvästi jo vuoden 1915 alussa. Vuoden lopullakin enin osa kuljetuksista Suomeen tapahtui kuten ennen yhdysradan olemmassaoloa: vilja tuotettiin jonnekin Pietarin asemalle ja sieltä sitten siirrettiin hevosilla Suomen asemalle. Tungoksen ja vaunupulan vuoksi eivät hevoskuljetuksetkaan käyneet joustavasti.⁸⁷

Vesien vapauduttua pyrittiin painetta rautateillä vähentämään siirtämällä osa kuljetuksista tapahtuvaksi vesiteitse. Jo vanhastaan oli Pietarista laivattu rahtia Suomeen Novyi Portin satamasta. Kalashnikovin rantakadulla oli toinen viljaproomujen lastauspaikka. Näitten lisäksi avattiin Laatokan puolella Sermasin kauppasatama, josta kuljetettiin viljaa lähinnä Laatokan Suomen puoleisiin kaupunkeihin. Kesän aikana saatiin vielä järjestettyä tulliton yhdysliikenne Laatokalta Nevaa pitkin Suomenlahden satamiin. Laivaliikenne oli kuitenkin riittämätön. Vesikuljetuksia vaikeutti se, että Pietarissa tulkittiin kaikki siellä tapahtunut lastaus kuuluvaksi niihin 50 vaunulastiin, joita suomalaisten vientikiintiö Pietarista huhtikuun 1915 jälkeen edellytti. Suomen huolto jäi edelleen pääasiassa rautateiden varaan.⁸⁸

Keväällä ja kesällä 1915 voimassaollutta tuontimäärää Suomeen, 150 vl/vrk, ei kyetty täyttämään. Tammi-elokuun tuonti oli päivää kohti laskien keskimäärin n. 57 vl (4 15 000 kg), kun suunnitelmissa edellytettiin elintarvikkeitten tuontimääräksi 130 vl/vrk.⁸⁹

Syyskuussa Erityinen neuvottelukunta elintarvikekysymystä varten päätti ensimmäisessä istunnessaan (9.9) lopettaa Suomen ostot Pietarista ja samalla alentaa elintarvikkeitten kauttakulun 120 vl:ksi/vrk. Vaunulupien vähentämisen laskuperusteita ei ilmoitettu eikä siitä tiedotettu etukäteen senaatille.⁹⁰ Syy lienee ollut yhdysradan kuljetuskapasiteetin puute ja Pietarin viljapula syksyllä 1915. Tätäkään määrää ei pystytty täyttämään, vaikka myös suomalainen kauppiaskunta oli järjestäytynyt tehokkaammin kuin aikaisemmin. Marraskuussa tuonti oli tuskin 70 vl viljaa vuorokaudessa, ja joulukuun aikana se laski keskimäärin 40 vl:iin päivää kohti.⁹¹ Loppuvuoden vähentynyt tuonti johtui ennen kaikkea Pietarin rautatieasemien ruuhkautumisesta.⁹² Vientimäärä aiheutti Erityisessä neuvottelukunnassa mielihäviöiden vaihtoa: esitettiin jopa sellainen kanta, että joko Suomen normi oli täysin väärin laskettu tai sitten Suomi oli äärimmäisessä hädässä vähäisen viennin vuoksi. Pulasta taas ei ollut tullut kenraalikuvernööriltä ilmoitusta, joten Suomen tarve päätettiin tutkia uudelleen.⁹³

Pelko tuontinormin alentamisesta entisestään sai Suomen hallitusviranomaiset aktiiviseksi. Pari päivää myöhemmin kenraalikuvernööri esitti Erityisen neuvottelukunnan puheenjohtajalle Suomen tuontitarpeesta lukuja, joista ilmeni että viljan, sokerin, rehun ja suolan tarve päivää kohti laskettaessa oli peräti 171 vl.⁹⁴ Vuoden lopulla senaatti valmisti kokonaisarvion Suomen maatalouden tilasta ja tuontitarpeesta. Koska maassa jo oli elintarvikevajausta, senaatti arvioi Suomen tuontitarpeeksi seuraavana vuonna 600 milj. kg viljaa. Asia saatettiin

87. MF NL 4: tässä filmirullassa on tietoja kuljetusten järjestämisestä; ks. myös Mercator 1915:44.

88. Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. 1918, s. 75–80.

89. Suomalaiseen rautatievaunuun laskettiin menevän 900 puntaa (n. 14 700 kg) ja venäläiseen 1 000 puntaa (n. 16 300 kg). Koska ilmoituksissa ei aina eritelty kummasta oli kysymys, on vaunulastin vetoisuus arvioitu tässä 15 000 kg:ksi. Luvut on laskettu I A Ulkomaankauppa kuukausijulkaisun mukaan. Normaali vuosi keskimääräinen viljantuonti oli ollut n. 74 vl/vrk, joten kuukausittain tästä jäätin jälkeen n. 7.6 milj. kg.

90. Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. 1918, s. 88; MF NL 4. Naumov Obolenskij'lle 23.11.1915. Naumov viittaa Neuvottelukunnan päätökseen 15.9.1915 (v.l.).

91. SVT I A. Ulkomaankauppa. Kuukausijulkaisu 1915.

92. MF NL 4. Obolenskij Erityisen neuvottelukunnan puheenjohtajalle 5.12.1915 (v.l.).

93. MF NL 4. Vypiska iz žurnala n:o 27 Osobova Sovešt'aniija (istunto oli pidetty 11.12.1915 v.l.).

94. MF NL 4. Seyn Naumoville 13.12.1915.

viipymättä myös venäläisten viranomaisten tietoon.⁹⁵ Kenraalikuvernöörin pyynnöstä senaatti laati myös yksityiskohtaisen selvityksen tuontitarpeesta ajalle 1.1.—1.9.1916. Tämän mukaan yksinomaan viljatavaran tuontitarve oli 120 vl/vrk. Sokerin, suolan ja rehun tuonti nosti vaunulastien lukumäärän vuorokaudessa 172:een.⁹⁶

Kaikissa vuodenvaihteen 1915 suunnitelmissa Suomen viljantarve arvioitiin huomattavasti suuremmaksi kuin normaalivuosien tuonti. Lähtökohtana arvioinneissa pidettiin sitä, että maassa oli jo vajuusta, mikä oli myös täytettävä. Tilastollisesta selvitystyöstä oli hyötyä tuonnille. Vuoden 1916 alusta rautatiekuljetusten järjestäminen Venäjällä keskitettiin Toimeenpanevalle komitealle (Rasporjaditelnij Komitet). Sen tehtävä oli laatia mahdollisimman täsmällisiä kuljetussuunnitelmia kutakin aluetta varten. Tämän vuoksi alettiin myös Suomesta vaatia huoltosuunnitelmia, joista tuli ilmetä miltä asemilta ja kuinka paljon elintarvikkeita aioittiin kuljettaa.⁹⁷ Keskuskomitean kauppa-asiamies v. Hertzen alkoi osallistua Toimeenpanevan komitean istuntoihin aluksi epävirallisesti, kunnes hän huhtikuussa sai valtuuden esiintyä Keisarillisen Suomen Senaatin elintarvikevaliokunnan valtuutettuna.⁹⁸ Tuontisuunnitelmat esitti joko Hertzen Toimeenpanevalle komitealle tai Borovitinov suoraan Erityiselle neuvottelukunnalle.⁹⁹ Suomen kiintiönä pidettiin 120 vl/vrk.

Kaksi ensimmäistä huoltosuunnitelmaa käsitti vain v. 1916 tammikuun ensimmäisen ja toisen puoliskon. Tämän jälkeen ne tehtiin aina kuukaudeksi kerrallaan. Suunnitelmissa mainittiin, mistä Venäjän alueilta — tuonti Pietarista kiellettiin¹⁰⁰ — ja kuinka monta vaunulastia Suomeen oli lupa kuljettaa. Erikoista suunnitelmissa oli, että niissä mainittiin myös tavaran destinaatiopaikkakunnat Suomessa. Täten Venäjän viranomaiset kontrolloivat, ettei ”rikkolisessa tarkoituksessa kerättäviä varastoja” pääsyt syntymään ja elintarvikkeet maassa tulivat tasaisesti jaetuksi.

Tammikuun ensimmäisen puoliskon suunnitelmaan kuuluneet 1741 vaunulastia oli purettava Suomessa 26 paikkakunnalla. Suurimmat vastaanottajat olivat Helsinki (384 vl), Viipuri (269 vl), Tampere (114 vl) ja Kuopio (109 vl).¹⁰¹ Esimerkkinä kuukauden käsittävästä tuontisuunnitelmasta otettakoon maaliskuu. Viljavaunujen (yht. 3720 vl) pääteasemiksi mainittiin kaikkiaan 40 paikkakuntaa Hangon ja Rovaniemen välillä. Tärkeimmät pääteasemat olivat seuraavat:¹⁰²

-
95. KKK. Seynin asiakirjat. Muistio keisarilliselle imperaattorille, Helsinki 28.12.1915 (v.l.); ks. myös MF NL 3. Seyn liikenneministeri A.F. Trepoville 31.12.1915 (v.l.). — Näihin tietoihin viittaa myös Trepov pyytäänsään Erityiseltä neuvottelukunnalta lausuntoa Suomen tuontitarpeesta. Trepov Erityisen neuvottelukunnan puheenjohtajalle 13.1.1916 (v.l.).
96. Ks. KKK. Seynin asiakirjat. Keis. Suomen Senaatti kenraalikuvernööri Seynille 20.1.1916; Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. 1918, s. 103–108. — Tehtaitten raaka-ainetarve arvioitiin lisäksi 40 vl:ksi/vrk.
97. Sen.tal.os. ptk. 11.1.1916; Suomen kaupan järjestely maailmasodan aikana I. 1918, s. 21.
98. Sen.tal.os. ptk. 18.4.1916.
99. Borovitinovin esittämiä olivat syksyn 1916 suunnitelmat, ks. MF NL 4,.
100. Sen.tal.os. ptk. 11.1.1916.
101. MF NL 4. Plan perevodsku, Janvarja 1916 (1.—15.1.1916).
102. MF NL 4. Plan perevodsku (mars 1916).

	vl	milj. kg
Viipuri	829	12.4
Helsinki	270	4.1
Tammisuo	254	3.8
Malmi	190	2.9
Kuopio	167	2.5
Tampere	183	2.7
Vaasa	164	2.5
Kouvola	135	2.0
Iisalmi	130	2.0
Turku	92	1.4

Suurimpiin kulutuskeskuksiin ohjattiin eniten myös viljajunia. Jonkunlaisena keskusvarastona, käytännön syistä, vaunupulan vuoksi ja koska se oli ensimmäinen suuri rautatieasema Suomen puolella, oli Viipuri. Viipurista oli kesäaikaan kanavaa pitkin hyvät yhteydet sisämaahan. Kuopion ja Iisalmen varastot palvelivat, paitsi paikallisia tarpeita, myös Aunuksen kuvernementtia ja rajakyläiden huoltoa.¹⁰³

Seuraavassa asetelmassa esitetään tuontisuunnitelmat v:n 1916 tammi-toukokuun ajalta, jolloin tuonnista vastasi Suomen Keskuskomitea Toimeenpanevan komitean eri kuukausiksi osoittamilta paikkakunnilta. Ohessa on myös todellinen tuonti SVT:n mukaan vaunulasteiksi muutettuna.¹⁰⁴

1916	narjaadeja vl	tuonti SVT:n mukaan vl
tammikuu	3 367	550
helmikuu	3 142	1 511
maaliskuu	4 495	1 412
huhtikuu	3 000	1 279
toukokuu	3 551	2 298
yhteensä	17 555 vl (263 325 tn)	7 050 vl (105 750 tn)

Vaikka narjaadeja myönnettiinkin runsaasti — koko aikana keskimäärin 117 vl/vrk eli lähes kiintiön (120 vl) mukaan — ei viljaa käytännössä pystytty kuljettamaan Suomeen. Tuonti oli vain 40 % siitä, mitä narjaadien mukaan oli sallittu. Kun tuontitarve oli kuukaudessa n. 33 milj. kg, jäätii tästä kuukausittain jälkeen runsaat 10 milj. kg.

Kevättalven tuontivaikeudet johtuivat lähinnä yhdysradan vähäisestä kapasiteetista. Eri hallintoaarojen välistä huonoa yhteistoimintaa kuvaa, että Nikolajevskin rautatiehallinto (Pietarissa) päätti maaliskuussa omin lupinsa supistaa Suomeen välitettävien vaunujen lukumäärän 260:sta 123 kappaleeseen vuorokaudessa. Koska sotilaskuljetuksetkin vaativat jo 60 vl/vrk merkitti se todellista iskua "marsruuttijunille" eli suoraan Pietarin ohi ohjattaville junille.¹⁰⁵ Itse ostot Venäjällä onnistuivat kuitenkin edelleen hyvin. Huolimatta virallisesta asemastaan venäläisiin viranomaisiin nähden suomalaiset ostajat tulkitsivat itsensä yksi-

103. Aunuksen huolto tapahtui osittain Suomen alueen kautta, samoin yleensäkin Suomen itärajan taakaiden kuntien huolto Vienan Kemistä Arkangeliin saakka. Ks. MF NL 4. Beljavskij Erityisen neuvottelukunnan puheenjohtajalle 5.8.1916 (v.l.).

104. MF NL 4; SVT I A. Ulkomaankaupan kuukausijulkaisu (1916). Vaunulasti = 15 000 kg.

105. MF NL 4. Glinka A.F. Trepoville (päiväämätön, huhtikuu 1916). Esim. Kuschelevkasta välitettiin aikana 21.—31.3.1916 yhteensä vain 221 vl eli 20 vl/vrk.

tyisostajiksi ja saattoivat täten maksaa korkeampia hintoja kuin valtion monopoliostajat, mm. hlebarmija.¹⁰⁶

Rautatiekuljetusten vähentyminen johti virkavaltaisessa järjestelmässä melko poikkeukselliseen toimenpiteeseen: Suomen Keskuskomitean toimesta kauppa-asiamies v. Hertzen otti huhtikuun alussa yhteyttä Erityiseen neuvottelukuntaan esittäen, että kuljetuksissa käytettäisiin entistä enemmän laivoja.¹⁰⁷ Esitykselle hankittiin vasta jälkikäteen senaatin ja kenraalikuvernöörin hyväksyntä. Kirjelmässä käsiteltiin Suomen tuontitarvetta vuoden 1917 satoon saakka (31.8.1917) eli tuontia seuraavan 16 kuukauden aikana.¹⁰⁸ Kokemus oli osoittanut, ettei Pietarin solmukohta voisi välittää Suomeen enempää kuin 50 vl/vrk, jolloin rautateitse kyettäisiin toimittamaan yhteensä 24 milj. puutaa (393 milj. kg) viljatuotteita, sokeria, suolaa ja rehua (viljan osuus 168.7 milj. kg). Koko kauden tarpeeksi laskettiin 53 milj. puutaa (868 milj. kg), joten vesikuljetusten varaan elintarvikkeita, joita oli tarkoitus tuottaa Suomeen purjehduskautena 1916, jäi toimituksista yli puolet (näistä viljatuotteita 368.6 milj. kg). Hertzenin esitys sisälsi vielä suorasukaisen ehdotuksen siitä, miten tuontimäärä olisi koottava: jotta vältettäisiin kilpailua Venäjän viljanostovaltuutettujen ja Keskuskomitean asiamiesten välillä, olisi Keskuskomitean ostajille sallittava rajahintojen ylittäminen, mutta vain niin suurille määrille kuin oli Suomen tarve.

Erityinen neuvottelukunta käsitteli ehdotusta huhtikuun lopussa.¹⁰⁹ Tulos oli yllättävä ja merkitsi uutta käännettä tuonnin hoitamisessa. Neuvottelukunta suostui vesikuljetusten järjestämiseen Suomeen, mutta päätti samalla, että se itse hankkisi kyseeseen tulevat elintarvikkeet. Periaatteessa päätös merkitsi yksityisen kaupan loppumista, sillä siirtymäkauden jälkeen 15.5.1916 suunniteltiin kaiken kaupan käyvän Venäjän hallituksen kautta. Käytännössä kuitenkin siirtymäkautta, jolloin myös yksityiset liikkeet saivat pysyä Venäjän markkinoilla, jatkettiin, ja lisäksi eräät elintarvikkeet, mm. ohra, saivat jäädä jatkuvasti tuontiliikkeiden hankittavaksi.¹¹⁰

Valuutasta käytiin myös neuvotteluja. Erityinen neuvottelukunta suunnitteli aluksi, että maksut suoritettaisiin markkoina. Ruflan inflaation vuoksi tämä olisi nostanut elintarvikkeitten hintoja Suomessa jopa 20 %, ja sekä kauppiaspiirit että senaatti vastustivat markan käyttämistä.¹¹¹ Venäjän hallitus suostuikin ottamaan maksut vastaan ruplina lisättynä 5 prosentilla, jolla korvattiin organisaatiomenot.¹¹²

Touko-lokakuun aikana 1916, jolloin tuonti oli Erityisen neuvottelukunnan vastuulla, tuontiryhmiä oli kolme: 1) tuotteet, jotka toimitettiin Venäjän maatalousministeriön varastoista Erityisen neuvottelukunnan kautta Suomeen 2) tuotteet, jotka yksityiset liikkeet ostivat Suomen Keskuskomitean kautta (elintarvikevaliokunnan nimissä) ja 3) tuotteet, jotka Senaatin elintarvikevaliokunta osti suoraan itse. Elintarvikevaliokunta luopui pian omista ostoistaan.¹¹³

106. MF NL 5. Ylihintojen maksamisesta on paljon esimerkkejä. Tähän suomalaisten kauppiaitten yleiseen tapaan viittaa mm. Glinka kirjeessään Seynille 4.5.1916 (v.l.).

107. Hertzen Erityiselle neuvottelukunnalle 1.4.1916. — Kirje ja sitä seurannut kirjeenvaihto on julkaistu suomeksi julkaisussa Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. 1918, s. 36–40.

108. Yhden vuoden tarve laskettiin tässä suunnitelmassa runsaaksi 40 milj. puudaksi (655 milj. kg). MF NL 5. Seyn Erityiselle neuvottelukunnalle 9.6.1916 (v.l.).

109. MF NL 5. Ks. Glinka Seynille 4.5.1916 (v.l.); Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. 1918, s. 41–44.

110. MF NL 5.

111. MF NL 5. Borovitinov Seynille (salainen) 22.5.1916 (v.l.).

112. MF NL 5. Goremykin Naumoville 31.5.1916 (v.l.).

113. MF NL 5.

Kesä-lokakuun aikana 1916 narjaadeja myönnettiin seuraavasti:¹¹⁴

1916	narjaadeja vl	tuonti SVT:n mukaan vl
kesäkuu	3 600	2 551
heinäkuu	3 720	2 912
elokuu	3 100	4 362
syyskuu	3 100	4 923
lokakuu	3 100	3 303
yhteensä	16 620 vl (249 300)	18 057 (270 855)

Tuontinumerot osoittivat suotuisaa kehitystä kesäkautena. Keskimäärin pystyttiin tuonti nostamaan kuukausisuunnitelmien (120 vl/vrk) tasolle ja elo-lokakuussa kiintiöt jopa ylitettiin. Virallisten narjaadimäärien ylittäminen johtui siitä, että Erityinen neuvottelukunta halusi säästää rautateitä niiltä 50 vl/vrk, jotka sisältyivät Hertenin suunnitelmaan ja siirsi kuljetuksia mahdollisimman paljon purjehduskauteen 1916. Kesällä kuljetusten helpotuttua saatettiin tuoda elintarvikkeita myös aikaisemmin saaduilla narjaadeilla.¹¹⁵

Erityisen neuvottelukunnan ja Suomen Keskuskomitean narjaadimäärät jakautuivat suunnilleen tasan. Syysä kohti Keskuskomitea alkoi kuitenkin saada enemmän tuontilupia, ja marraskuussa Erityinen neuvottelukunta lopetti kokonaan oman tuontinsa.¹¹⁶

Päävastuuta tuonnista ei kantanut Erityinen neuvottelukunta, sillä edelleen Keskuskomitea liikkeineen hoiti siitä suurimman osan. Neuvottelukunnan osallistumisesta tuontiin oli kuitenkin muutakin hyötyä kuin vain suoranainen tuonnin siirtyminen Venäjän viranomaisen vastuulle: neuvottelukunnan antamat narjaadiluvat suojelivat tuontia, eikä takavarikkoja tehty.¹¹⁷ Sitäpaitsi osa yksityistenkin liikkeitten hankinnoista tapahtui suoraan Venäjän maatalousministeriön varastoista.¹¹⁸

Erityinen neuvottelukunta jäi tavoitteestaan toimittaa kesän aikana Suomeen 29 milj. puutaa elintarvikkeita. Touko-lokakuun aikana tuonti jakautui seuraavasti:¹¹⁹

tuoja	elintarvikkeita milj. kg	tästä viljaa milj. kg
Erityinen neuvottelukunta	100.8	94.3
Suomen Keskuskomitea	..	288.3
yhteensä	(100.8)	382.6

114. Ks. Mercator 1916:45; SVT I A Ulkomaankauppa. Kuukausijulkaisu (1916). Vaunulasti = 15 000 kg.

115. Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. 1918, s. 1.

116. Heinä-elo-syyskuun 1916 narjaadiluvat jakautuivat seuraavasti:

kuukausi	Erityisen neuvottelukunnan narjaadit	Keskuskomitean narjaadit	Yhteensä
heinäkuu	1 234 vl	1 646 vl	2 880 vl
elokuu	2 300	762	3 062
syyskuu	1 090	1 880	2 970
yhteensä	4 624 vl	4 288 vl	6 504 vl

Narjaadimääristä puuttuu osa liikkeiden yksityistä tietä hankkimista luvista.

117. Ks. Suomen kaupan järjestely maailmasodan aikana I. 1918, s. 51. — Keskuskomitea katsoi kuitenkin, että yksityinen liiketoiminta olisi antanut vielä paremman tuloksen kuin toiminta Venäjän maatalousministeriön turvin. Loppuvuoden tuontilukemien valossa lienee kuitenkin niin, että nimenomaan toiminta Erityisen neuvottelukunnan suojeluksessa auttoi kesän 1916 tuontia.

118. MF NL 5. Hertzen Sinjaginille (maatalousministeriön valtuutettu) 20.6.1916.

119. Ks. EVA/I Eab 1. Luettelo ja laskelma Erityisen neuvottelukunnan Suomen Senaatin elintarvevaliokunnalle vuonna 1916 hankkimista elintarpeista; SVT I A. Ulkomaankauppa. Kuukausijulkaisu.

Vaikka Keskuskomitean tuontilukuihin sisältyi suolaa, väkirehua jne., oli sen leipäviljan tuontikin n. 75 % kesän kokonaistuonnista. Avovesien aikana ei tosin pystytty luomaan varastoja, kuten oli suunniteltu, mutta tuonti vastasi suunnilleen normaalitarvetta.¹²⁰

Marraskuusta alkaen elintarviketuonti järjestettiin jälleen uudella tavalla. Suomi kytkettiin yhteen Venäjän pohjoisten alueitten kanssa siten, että pohjoisille kulutuspiireille määrättiin tietyt alueet joista niitten itse oli hankittava elintarvikkeet ylittämättä rajahintoja.¹²¹ Suomelle osoitettiin hankintapiireiksi aina kuukaudeksi kerrallaan joitakin Etelä-Venäjän kuvernementeja.¹²² Ratkaiseva muutos ja samalla vaikeus entiseen verrattuna oli se, ettei Eriytyinen neuvottelukunta enää luovuttanut elintarvikkeita omista varastoistaan.

Vaikka Keskuskomitea yrittikin saada narjaadeille katetta, näkyivät seuraukset uudesta järjestelmästä selvästi tuonnin määrässä. Viljantuonti putosi jo marraskuussa n. 30 milj. kg:aan, mikä vastasi n. 2000 vl/kk. Joulukuussa tuonti putosi edelleen tästä puoleen. Vuoden 1917 ensimmäisinä kuukausina tuontiluvut yhä laskivat. Vallankumouksen alla helmikuussa 1917 tuonti oli vain 3.9 milj. kg.¹²³ Elintarvikehuoltoa ei pystytty rakentamaan enää tuonnin varaan.

2.5. Varastojen tarkastukset (1916–1917)

Ensimmäiset Suomen elintarvikevarastojen tarkastusyrietykset, lähinnä viljan osalta, tahtuivat heti maailmansodan puhjettua. Sanomalehtitietojen mukaan eräät maanviljelysseurat alkoivat kerätä tietoja alueittensa viljavarastoista. Eriytyistä levottomuutta tunnettiin Pohjois-Suomessa, jossa myös kuvernöörin virasto osallistui tietojen hankkimiseen.¹²⁴ Tilanteen rauhoituttua ja tuonnin jatkuessa Venäjältä tarkastukset unohtuivat, eikä esim. maanviljelysseurojen tietojen keräyksistä kuulunut mitään.

Jos jätetään huomiotta yksityiset kunnissa suoritettut varastolaskelmat, niin ensimmäiset koko maata käsittävät elintarvikevarastojen inventoinnit suoritettiin vuosien 1916 ja 1917 alussa.

Vuoden 1916 tarkastuksen suorittamiseen vaikutti ainakin kaksi seikkaa. Ensinnäkin senaatti oli juuri tehnyt laskelman Suomen tuontitarpeesta seuraavalle vuodelle, mikä pohjusti tarkastustyötä. Toiseksi kenraalikuvernööri sai suoranaisen käskyn ottaa selville maan viljavarastot todetakseen, oliko sotilasviranomaisien epäilyillä viljavarastojen keräämisestä kapinaa varten todellisuuspohjaa.

Seyn antoi käskyn kenraalikuvernööreille tarkastuksen suorittamisesta tammikuun puolivälissä, ja tulokset – joiden päiväykseksi merkittiin 1.1.1916 – olivat pian valmiit. Periaatteessa tuli kuvernöörin lähettää tämän jälkeen vastaavat tiedot kuukausittain kenraalikuvernööreille ja sitä kautta sotilasviranomaisille ja Venäjän korkeimmalle elintarvikehallinnolle. Käytännössä ei varsinaisia viljavarastojen tarkastuksia kuitenkaan seuraavina kuukausina suoritettu. Poliittinen ja sotilasjohto tyytyivät ilmeisesti siihen, että tiedossa oli kunkin kuukauden vienti ja vientipaikkakunnat Suomeen.

Jos vuoden 1916 varastolaskelmien tekemisessä poliittiset tekijät olivat näytelleet tärkeää

120. Eriytyisen neuvottelukunnan kautta tulleet elintarvikkeet kuljetettiin lähes 90 %:sti vesitse (EVA/I Eab 1.). Muista vesikuljetuksista ei ole tarkkaa tietoa.

121. Venäjällä toteutettiin kiinteä rajahintajärjestelmä yksityiseen kauppaan nähden syyskuussa 1916. — Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 555–556.

122. Suomen kaupan järjestely maailmansodan aikana I. 1918, s. 57–58.

123. Ks. SVT I A. Ulkomaankauppa. Kuukausijulkaisu.

124. Esim. Työtilastollinen aikakauslehti 1914:5, s. 383–384.

osaa, niin vuoden 1917 varastotarkastus suoritettiin jo puutteen vuoksi. Seuraavassa taulukossa on esitetty Suomen viljavarastot 1.1.1916 ja 1.1.1917.

Lääni	Varastotilanne 1.1.1916				Varastotilanne 1.1.1917			
	Kuntien viljama-	Kauppojen	Maanviljeli-	Yhteensä	Kuntien viljama-	Kauppojen	Maanviljeli-	Yht.
	kasiinit	varastot	jöitten va-		kasiinit	varastot	jöitten va-	
1000 kg	1000 kg	1000 kg	1000 kg	1000 kg	1000 kg	1000 kg	1000 kg	
Uudenmaan	1 051	856	21 531	23 438	7 050	3 180	15 455	25 685
Turun ja Porin	2 430	10 954	51 394	64 778	4 397	5 564	46 684	56 645
Hämeen	1 756	1 796	34 693	38 245	2 506	3 393	33 923	39 822
Viipurin	728	6 351	44 290	51 369	3 504	16 206	27 925	47 635
Mikkelin	1 357	3 474	25 327	30 158	1 413	4 254	19 902	25 569
Kuopion	2 128	5 349	30 046	37 523	2 298	15 522	33 023	50 843
Vaasan	4 465	8 360	89 307	102 132	3 828	9 567	47 771	61 166
Oulun	2 327	10 720	14 556	27 603	2 582	8 630	24 529	35 741
Yhteensä	16 242	47 860	311 144	375 246	27 578	66 316	249 212	343 106

Taulukko 3. Suomen viljavarastot 1.1.1916 ja 1.1.1917.

Lähteet: 1.1.1916: KKK/He 9. Lipskin asiakirjat. Nalitsie, soglasno zajavlenije k 1. janvarja 1916 goda zapasy zernovavo hleba, muki i kartofelja v selskih obsinah.

1.1.1917: EVA/I Eea 1. Maan viljavarat 1.1.1917. 1.1.1916 arvioitiin kauraa olevan maassa n. 290 milj. kg ja perunoita 4.2 milj. hl maanviljelijöiden varastoissa.

Tulosten tarkkuutta voidaan kritikoida, koska ne eivät perustuneet mittauksiin vaan kunnallislautakuntien arviointeihin. Verrattuna seuraavien vuosien inventointien tuloksiin niitä voidaan kuitenkin pitää suhteellisen tarkkoina. Pulma oli lähinnä maanviljelijöiden varastojen arvioimisessa, kuten myöhemminkin.¹²⁵

Vuosien 1916 ja 1917 varastolaskelmissa kannattaa kiinnittää huomio lähinnä kunnallisten viljamakasiinien ja kauppiaitten varastojen suuruuteen, koska näitä tietoja voidaan pitää luotettavina. Senaatin ohjeita noudattaen kunnat olivat kartuttaneet varastojaan vuoden 1916 aikana 10 miljoonalla kg:lla. Suurin osa kasvusta tuli kaupunkikuntien osaksi. Kesän 1916 onnistunut tuonti kasvatti myös kauppiaitten varastoja. Suurimmillaan kauppojen varastot lienevät olleet syksyllä, sillä loppuvuoden vähentynyt tuonti ei enää kyennyt pitämään varastoja ennallaan. Hintakehityksessä kauppojen varastot olivat rajahintapolitiikan aikana avainasemassa. Liikkeitten varastot käsittivät 13–20 % maan viljavarastoista. Niitten suhteellista merkitystä lisäsi se, että maanviljelijöitten varastoista oli varattava siemeneksi lähes 1/3. Kuluttajille tulevasta viljasta kulki kauppojen kautta normaaliaikoina n. 50 % eli suunnilleen se määrä, joka jäi puuttumaan maan omavaraisuudesta.

Vaikka tilanne olikin näennäisesti parempi vuoden 1917 alussa kuin vuotta aikaisemmin, oltiin kuitenkin jo menossa pahempaan suuntaan. Vuoden 1917 alkukuukausina kuntien ja kauppojen varastotilanne kehittyi seuraavasti:¹²⁶

-----

125. Tältä pohjalta voitaisiin jopa väittää, että kaikki seuraavien vuosien varastotarkastukset olivat turhia, koska yhtä hyvään tulokseen päästiin puhtaasti arvioimalla. Varsinaisen kulutuksen säännöstelyn aikana ei kuitenkaan riittänyt tieto, että maassa oli niin ja niin paljon elintarvikkeita. Tarvittiin yksityiskohtaista tietoa, miten varastot olivat jakautuneet, ja tämän takia varastotarkastukset olivat välttämättömiä.

126. Mercator 1917:15. Tiedot ovat kunkin kuun alusta.

1917	kuntien	kauppojen	yhteensä
	varastot	varastot	
	1000 kg	1000 kg	1000 kg
tammikuu	27 578	66 316	93 894
helmikuu	27 209	42 480	69 689
maaliskuu	27 357	22 944	50 301

Kuntien varastot pysyivät ennallaan, kun taas kauppojen varastot vähenivät ratkaisevasti. Tuonnin ollessa pysähdyksissä kauppojen varastot — eli ne viljavarat, joita pääasiallisesti kuluttajille tarjottiin — uhkasivat loppua kokonaan jo huhtikuussa. Seurauksia ei tarvinnut odottaa kauan. Vuoden 1917 alusta elintarvikkeitten hintojen kohoamista ei enää pystytty hillitsemään. Maaliskuun vallankumous romutti lopullisesti rajahintajärjestelmän, jolta oli-kin jo pudonnut pohja tavaran liiallisen niukkuuden takia.

Jos lähdetään siitä, että ko. tiedustelut antavat suhteellisen oikeat tiedot myös maanviljelijöitten varastoista, niin huoltotilanne oli myös tältä osin hieman heikentynyt vuoden 1917 alussa. Henkeä kohti laskien varastotilanne eri lääneissä oli seuraava:

lääni	varasto. kg/henk.	
	1.1.1916	1.1.1917
Uudenmaan	55.1	60.4
T & P	125.1	109.4
Hämeen	107.2	111.6
Viipurin	90.8	84.2
Kuopion	106.3	144.1
Mikkelin	148.2	125.7
Vaasan	187.9	112.5
Oulun	75.4	97.6
koko maa	112.6	103.0

Heikoimmin oli varustettu Uudenmaan lääni, jossa mm. Helsingin suuri kulutuskeskus piensä viljamäärää henkeä kohti laskettuna. Suurin viljavarallisuus taas oli Vaasan, Mikkelin ja Turun ja Porin lääneissä. Kuopion läänin suuri vertailuluku v. 1917 johtui kesän 1916 tuonnista. Kuopio oli Saimaan kanavan kautta Itä-Suomen ja vieläpä Aunuksen huoltokeskus, minkä vuoksi sinne oli keskitetty suuria varastoja.¹²⁷ Normaalkulutuksen mukaan (n. 600 g/pv/henki) esim. Uudenmaan varastot vastasivat n. kolmen kuukauden tarvetta. Molempina vuosina koko maan tilanne huomioonottaen varastot olisivat riittäneet ilman tuontia kesäkuun puolelle. Vuoden 1916 aikana tuonti korvasi vajauksen, mutta niin ei tapahtunut enää v. 1917.

Kunnat alkoivat kääntyä senaatin maanviljelystoimituskunnan puoleen vuoden 1917 alusta maito-, voi- ja lihapulmissaan.¹²⁸ Viljanpyynnöt ilmestyivät kuvaan maaliskuusta lähtien, jolloin niitä tuli senaatille useita Mikkelin läänistä ja joitakin myös Uudeltamaalta.¹²⁹ Tuonnin äkkijyrkkä väheneminen vuoden 1917 alusta asetti elintarvikekysymyksen nopeasti uuteen valoon.

127. Tarkastuskertomuksessaan alokuussa 1916 Beljavskij viittaa Kuopion keskeiseen asemaan Itä-Suomen huoltokeskuksena. Muita tärkeitä varastopaikkoja olivat Viipuri ja Oulu. MF NL 5. Beljavskij Erityisen neuvottelukunnan puheenjohtajalle 5.8.1916 (v.l.),

128. JMA. Ks. maanviljelystoimituskunnan ptk:t tammi-helmikuulta 1917.

129. Ibid. esim. 15.3.1917.

2.6. Kulutuksen säännöstelyn alku

2.6.1. Sokerin säännöstely

Sokeri ei ole ns. välttämättömyysartikkeli, joskin merkittävä energianlähde jo vuoden 1914 Suomessa. Sokerin saannissa tapahtuivat nopeasti osavaiheet, jotka lopulta johtivat sen säännöstelyyn.

Maailmansodan alussa Suomi oli kokonaan tuontisokerin varassa; juurikassokerin valmistaminen aloitettiin vasta v. 1918. Sodan puhjettua määrättiin sokerille rajahinnat, joita useaan otteeseen kohotettiin. Ensimmäisen kerran Suomessa koettiin sokeripulaa syksyllä 1915, samaan aikaan kuin myös Pietarissa oli putetta. Ruhtinas Obolenskij ratkaisi Pietarin pulan tavalla, joka vaikutti myös Suomen tilanteeseen: kaupunginpäällikön valtuuksia käyttäen hän pidatti rautateillä seisheet Suomea varten tarkoitetut vaunut Pietarin tarpeisiin.¹³⁰

Tammikuussa 1916 Venäjällä tapahtui sokerikaupan monopolisoiminen Kiovaan sijoitetun Keskus-Sokeritoimiston, Sentrosaharin, alaisuuteen.¹³¹ Myöhemmin keväällä Sentrosahar alkoi järjestää sokerin jakelua Venäjän eri alueille asukasluvun mukaan.¹³² Suomessa tämä järjestelmä alkoi tuntua vasta myöhemmin, sen jälkeen kun rautateillä ja Pietarin asemilla seisheet sokerivaunut oli saatu Suomeen.

Lokakuussa 1916 Venäjän rahaministeriö määräsi Suomen tuontikiintiöksi seuraavaksi vuodeksi 24.5 milj. kg sokeria.¹³³ Keinottelun ja liikakulutuksen estämiseksi senaatti lähetti välittömästi tämän jälkeen ohjeet kuvernööreille edelleen kunnille ilmoitettavaksi sokerin jakelun järjestämisestä. Kuukausiannokseksi henkeä kohti määrättiin Helsingissä 1 kg, muissa kaupungeissa 800 g ja maaseudulla 500 g. Kuntien tuli hankkia asukasluvuaan vastaava määrä sokeria joko tehtailta tai välittäjien kautta. Vastuu hankinnasta ja jakelusta siirrettiin kokonaan kunnille, jotka saivat suorittaa vähittäisjakelun parhaaksi katsomallaan tavalla, joskin korttijakelua suositeltiin.¹³⁴

Marraskuussa senaatti antoi asetuksen sokerin jakelusta maassa.¹³⁵ Maahan perustettiin ensimmäinen alakohtainen keskuskomitea, Sokeri-Keskuskomitea. Tätä mallia seurattiin jo samana vuonna monen muun elintarvikkeen jakelun järjestämisessä. Sokerikeskuskomitean tehtävä oli ottaa vastaan maahan tuotava raakasokeri, jakaa se tehtaitten kesken sekä myös toimittaa ja valvoa sokerin jakamista kunnille. Sokeri tuli kortille koko maassa joulukuun alusta. Useat kaupunkikunnat, jotka olivat varautuneet puutteen torjuntaan mm. siten, että

130. Ks. Karhu 1917, s. 229–230. — Sokerivaunujen pidättämiseen oli todellisia syitäkin, sillä Obolenskij'n tehtävä oli ehkäistä keinottelu. Venäläiset liikkeet toimittivat nimittäin Pietarin alueelle sokeria omilla narjaadeillaan, eikä niitä esim. laskettu mukaan suomalaisten vientikiintiöön 120 v/ vrk. Saadakseen mahdollisimman hyvän hinnan sokeriliikkeet seisottivat vaunujaan myydäkseen ne otollisessa tilaisuudessa. Rautateille tästä aiheutui tietenkin harmeja. Esim. vuoden 1916 alussa oli Venäjän rautateillä seisomassa Suomeen aiottuja sokerivaunuja n. 800 kappaletta. — Suomen kaupan järjestely maailmasodan aikana I. 1918, s. 32–33.

131. Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 29. — Sentrosahar perustettiin 20.1.1916. Kiova oli Venäjän sokerituotantoalueen keskus.

132. Ibid. s. 185.

133. Ks. Karhu 1917, s. 231–234. — Ensimmäisinä sotavuosina tuonti oli ollut n. 46 milj. kg, eli tuontikiintiö putosi tästä puoleen. Vuonna 1917 sokeria tuotiin Suomeen 23.6 milj. kg, lähes se määrä, oli Suomen kiintiökin. SVT I A. Ulkomaankauppa. 1914–1917. Ks. myös liite 1.

134. Karhu 1917, s. 235–236. — Annosmäärät lainattiin suoraan venäläisestä jakelujärjestelmästä. Ks. Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 185–186.

135. As.kok. 1916/83 (14.11.).

niissä toimi tähän aikaan jo elintarvikelautakunta, suorittivat ensimmäisen jakelun marraskuussa. Näin tapahtui mm. Helsingissä, Tampereella, Jyväskylässä ja Raahessa. Joillakin paikkakunnilla, esim. Tampereella, jakelu toimitettiin kunnallisen elintarvikelautakunnan omasta myymälästä. Ehdottomasti yleisempää oli kuitenkin, että jakelun suorittivat kauppiat kunnan viranomaisten ohjeitten mukaan sokerikortteja vastaan.¹³⁶ Jakelujärjestelmä oli varsin selväpiirteinen, eikä suurempaa valvontakoneistoa tarvittu, koska jakelu suoritettiin kullakin paikkakunnalla kerran kuussa.

Tuontivaikeuksien vuoksi kuntien oli vaikea saada sokeria jakeluannoksia vastaava määrä. Helsingissä marraskuun jakelu oli 800 g henkeä kohti ja Tampereella 600 g. Joulukuun jakelu oli Tampereella 700 g, ja seuraavan vuoden tammi-helmikuussa täysi annos, 800 g.¹³⁷ Maaliskuun vallankumouksen jälkeen sokerin jakelu jäi sattumanvaraiseksi.

2.6.2. Maitotaloustuotteet

Maito ja voi olivat ehkä parhaat esimerkit puhtaasti kotimaisen tuotteen vähentyneestä tarjonnasta. Vuonna 1914 säädettiin ruokatavaroiden vientikiellot ulkomaille, mutta maanviljelystoimituskunnan erikoisluvalla — viennin kansantaloudellisen merkityksen vuoksi — vointientiin ei tullut katkosta.¹³⁸ Tärkeimpään vientimaahan Englantiin, johon ennen sotaa viennistä suuntautui n. 73 %, koetettiin ylläpitää yhteyksiä Ruotsin kautta. Valtion vointarkastuslaitos, joka valvoi vientiä, toimi ajoittain Raumalla, Oulussa, Turussa, Tampereella ja Vaskiluodossa.

Seuraava tilasto osoittaa viennin suuntautumisessa tapahtunutta muutosta.

Vuosi	Venäjälle 1000 kg	Muualle ulkomaille 1000 kg	Yhteensä 1000 kg
1913	678	11 962	12 640
1914	907	10 236	11 143
1915	911	8 168	9 079
1916	4 064	—	4 064
1917	1 872	—	1 872

Taulukko 4. Voin vienti Suomesta v. 1913—1917.¹³⁹

136. Helsingin, Tampereen, Jyväskylän ja Raahen kaupunkien kunnalliskertomukset v. 1916; Laati 1955, s. 156; Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915—1919, s. 24; Karhu 1917, s. 240.

— Ruotsissa sokeri tuli kortille aikaisemmin kuin Suomessa (toukok. 1916). Venäjällä sokerin korttijakeluun siirryttiin väliaikaisen hallituksen aikana. — Mannerfelt 1926, s. 105, Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 192.

137. Ks. Laati 1955, s. 156; Kertomus Tampereen elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915—1919, s. 24.

138. Simonen 1955, s. 100.

139. SVT I A. Ulkomaankauppa 34—37.

Vientiä voitiin harjoittaa aina syksyyn 1915 saakka, jolloin Ruotsi kielsi transitoliikenteen.¹⁴⁰ Tämän jälkeen vienti suuntautui yksinomaan Venäjän markkinoille. Viralliset vientitiedot eivät siis selitä, miksi samaan aikaan kun vienti vähentyi alkoi pula myös kotimaassa. Maidontuotannon määrää laski ensinnäkin pienentynyt väkirehujen tuonti v. 1917.¹⁴¹ Kulutuskeskusten voipulan yhtenä syynä oli myös talonpoikaisvoin suuri osuus voimarkkinoista. Vertailukohde saadaan Tanskasta. Siellä voin kulutus sodan aattona oli n. 23–24 kg asukasta kohti vuodessa. Suomen meijereistä sijoitettiin kotimaan markkinoille asukasta kohti vajaa 0,5 kg voita samassa ajassa. Vaikka olisi otettu normaaliajan vientikin mukaan, meijereitten valmistama voi olisi merkinnyt tasaisesti jaettuna vain vajaata 4 kg asukasta kohti vuodessa. Kotona valmistettu voi kattoi suomalaisten kulutuksesta ehkä n. 4/5.¹⁴² Maksimihintojen mataluuden takia tuottajat käyttivät voita ja maitoa enemmän kuin aikaisemmin.

Voita oli helppo myydä salakauppaan ”jobbareille” ja ”gulasheille”. Salakaupan laajuudesta kotimaan markkinoilla on vaikea saada täsmällistä kuvaa. Todennäköisesti kuitenkin voin katoaminen avoimesta kaupasta johtui siitä, että sitä myytiin salakaupasta sallittuja korkeammilla hinnoilla. Kulutuskeskusten liepeillä harjoitettiin laajaa salakauppaa.¹⁴³

Voita salakuljetettiin myös maasta pois. Salakuljetuksen teki erittäin edulliseksi Pietarin korkea hintataso. Voin hinta nousi siellä jo vuoden 1915 lopulla 2,5-kertaiseksi sotaa edeltävään aikaan verrattuna, ja seuraavan vuoden lopulla hintataso oli jo yli seitsenkertainen.¹⁴⁴ Vastaavana aikana hinta Suomessa nousi ”vain” kaksinkertaiseksi.

Maanviljelystoimituskunta alkoi kiinnittää huomiota salakuljetukseen v. 1916. Lokakuussa tiedusteltiin tulliasemilta ja rajapitäjien nimismiehiltä salakuljetuksen laajuutta, ja nimenomaan Pietarin suuntaan. Tullivartioasemat pitivät salakuljetusta yleensä vähäisenä tai väittivät, ettei sitä tapahtunut lainkaan. Sen sijaan nimismiesten raporteissa lausuttiin suoria sanoja laittomasta maastaviennistä. Kuusamosta vietiin voita Muurmannin radalle ja Ilomantsista rajantakaisiin pitäjiin. Suojärven piirin nimismiehen mielestä oli olemassaolevin voimin mahdotonta estää salakuljetusta: sotilasviranomaiset olivat antaneet omia vientilupiaan Aunukseen, voita vietiin Petroskoihin ja tullia lahjottiin. Esimerkkinä erilaisten agenttien toiminnasta nimismies mainitsi, että milloin minkin laitoksen nimissä vietiin Pietariin jopa 40 000 kg:n voierä. Myös Salmin alueelta todettiin, että salakuljetusta oli mahdotonta lopettaa.¹⁴⁵ Salakuljetuksen päätie lienee kuitenkin ollut Kannas. Tulliasemien havaintojen puuttuminen ei tarvinnut merkitä, ettei luvatonta maastavientiä olisi tapahtunut. Kannaksen pikkuteitä oli maaston tuntevan helppo päästä Pietariin.¹⁴⁶ Voin vienti raja-alueelle vaikeutui loppuvuodesta 1916, kun vienti Kämärän asemaa kauemmaksi kiellettiin ilman erikoislupaa. Siitä eteenpäin oli salakuljettajien jatkettava muilla kulkuvälineillä, lähinnä hevosilla.

Kotimaan kauppa järjestettiin Valion ehdotuksesta ensimmäisen kerran joulukuussa 1914.¹⁴⁷ Syksyn 1914 voipulan syy, läänien erilainen hintataso,¹⁴⁸ pyrittiin poistamaan

-----

140. VA. Maanviljelystoimituskunnan arkisto. Ha 1. (päiväämätön muistio vuosien 1915/1916 vaihteesta; Valio rl. Vuosikertomukset vuosilta 1914–1916.

141. Väkirehujen, leseitten ja rehukakkujen tuonti Suomeen ks. liite 1. Vuoden 1917 vähentyneellä tuonnilla oli selvästi merkitystä tuotantoon.

142. Laskelmat perustuvat Martti Koveron artikkeliin Nägra ord om vår smörnöd. Mercator 1916:38.

143. Esim. Laati 1955, s. 156.

144. Demosthenov 1931, s. 290–291.

145. VA. Maanviljelystoimituskunnan arkisto. Ha 4. Elintarvikkeitten salakuljetusta koskevia asiakirjoja.

146. Karste-Liikkanen 1968, s. 232–241.

147. Simonen 1955, s. 102–105; As.kok. 1914/56 (22.12.).

148. Valio rl. Vuosikertomus 1914, s. 17.

siten, että kauppa- ja teollisuustoimituskunta alkoi määrätä voille ensimmäisenä elintarvikkeena koko maata koskevat yhdenmukaiset rajahinnat.

Uutta maito- ja voipulaa ei tullut ennen seuraavaa syksyä. Jotta kotimaan tarve tulisi tyydytetyksi, kiristettiin vientimääräyksiä Venäjälle marraskuussa 1915.¹⁴⁹ Vain oman kulutuksen yli liikenevä osa voitiin varata vientiin, ja jokaisen vientierään oli vielä hankittava valtion vointarkastuslaitoksen lupa. Marraskuun asetuksessa pyrittiin myös kompensoimaan liikkeitten vientivoitot jakamalla maahan jäävät maitotuotteet tasaisesti siten, että yksityiselle kuluttajalle voitiin myydä korkeintaan 2 kg voita päivässä.

Vuoden 1915 lopun voipula johtui selvästi Suomen matalista rajahinnoista verrattuna Venäjän hintatasoon. Hintajärjestelmä joutui entistä kovemmalle koetukselle, kun Pietarista poistettiin kokonaan maitotuotteiden rajahinnat. Meijeriliitot ja vieläpä valtion vointarkastuslaitos pyysivät rajahintojen tuntuva korottamista tai poistamista. Anomuksissa vedottiin siihen, että Suomen tuotanto oli niin suuri, ettei sitä kokonaan voitu sijoittaa omaan maahan.¹⁵⁰ Senaatti ei suostunut pyyntöihin.

Keväällä 1916 voinviejät saivat vientilupia Pietariin tietyn prosentin mukaan kotimaan kauppaan jättämästään määrästä. Tällä tavoin voitiin käyttää hyväksi sekä Pietarin korkea hintataso että tyydyttää kotimaan tarve. Kun samaan aikaan kysyntä Pietarin markkinoilla väheni, poistui pula myös Suomesta.¹⁵¹ Se osoittaa, ettei aikaisemmissakaan pulissa ollut kysymys niukuudesta.

Syyskesällä 1916 maito- ja voikysymys nousi jälleen esille. Syy tähän oli nytkin hintatason erilaisuus Suomessa ja Venäjällä. Jos maito myytiin kotimaassa, maksettiin siitä tuottajille 28 p/l. Jos se sen sijaan myytiin Venäjälle, vientiliikkeet maksoivat siitä 55–60 p/l eli siis yli kaksinkertaisen hinnan. Pietarissa laillisessakin kaupassa maksettiin maitolitrasta 71 p.¹⁵²

Kuluttajapiireissä arveltiin, että paras keino poistaa pula oli maitotuotteiden täydellinen vientikielto. Hallitus taas ei mielellään käyttänyt tätä keinoa. Voikauppa oli tuottavaa, ja toisaalta olisi ollut poliittisesti epäviisasta kieltää vienti: kulkihan viljantuonti Suomeen maitotuotteiden tärkeimmän pääteaseman Pietarin kautta. Lokakuussa oli senaatin määrättävä vientiin lisärajoituksia. Runsaaksi paisuneen salakuljetuksen vuoksi vaadittiin Pietarin radalla vientitodistusta Kämärän aseman ohi kuljetettavalle voille. Lisäksi vientiliikkeiden ulosviemää määrää rajoitettiin 20 %:lla edellisen kuukauden määristä. Meijereiden oli kontrollin helpottamiseksi pidettävä päiväkirjaa valmisteistaan.¹⁵³

Viennin rajoittaminen ja jopa väliaikainen lopettaminen eivät ratkaisseet kotimaan voipulaa. Helsingin muonituskomitea ehdotti syyskuun lopulla 1916, että voinjakelussa olisi siirryttävä kunnissa korttijärjestelmään. Vaikka muonituslautakunta saikin valtuudet panna vo Helsingissä kortille, ei siihen vielä syys-lokakuussa katsottu olevan aihetta.¹⁵⁴

-----

149. As.kok. 1915/75 (16.11.).

150. JMA. Ks. maanviljelystoimituskunnan konseptiptk. 29.12.1915 (Enighetenin ym. anomus); tri A. Homénin anomus valtion vointarkastuslaitoksesta 26.4.1916.

151. Esim. Valio rl. Vuosikertomus 1916.

152. Mietintö maidon maastaviennin ja kulutuksen järjestämisestä pula-aikana. Helsingin muonitustoimituskunnan asettaman jaoston mietintö. Jaoston johtajana toimi W.A. Lavonius. Väinö Tannerin kok. VA.

153. As.kok. 1916/75 (17.10.).

154. Helsingin muonituskomitean mietintö voikaupan järjestämisestä Helsingissä 29.9.1916. W.A. Lavoniusin kok. VA; Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1916, s. 158.

Voin korttijakeluun oltiin valmiit siirtymään kuukautta myöhemmin, marraskuussa 1916. Ensimmäisenä sovelsi voin jakeluun korttijärjestelmää Tampereen elintarvikelautakunta, joka alkoi marraskuussa jakaa vointarkastuslaitokselta saapuneita voieriä omissa myymälöissään korteilla. Helsingissä voi pantiin kortille joulukuun alussa, ja vuoden 1916 lopulla korttijakelu oli käytössä suurissa kaupungeissa. Kaikkialla korttijärjestelmää ei kuitenkaan käytetty, ja maalaiskunnissa se oli harvinainen vielä pahimman pulan aikana 1917–1918. Korttijakelussa pyrittiin kuluttajille samaan n. 200–250 g viikossa voita. Tämäkin tuotti vaikeuksia. Tampereella marraskuun voinjakelu oli asukasta kohti vain n. 60 g viikossa. Seuraavina kuukausina elintarvikelautakunnan voinjakelu lisääntyi, mutta vasta maaliskuussa 1917 päästiin vähimmäisannokseen 200 g:aan viikossa. Myös Helsingissä tuotti korttiannoksien jakaminen voisäännöstelyn ensimmäisinä kuukausina vaikeuksia.¹⁵⁵

Maitopula ilmaantui Suomeen vuoden 1916 puolella. Maidon häviäminen kotimaan vähittäiskaupasta johtui – kuten voipulakin – houkuttelevista vientinäkymistä. Sitä mukaa kuin Pietarin hankinta-aluetta laajennettiin, rautateiden suunnassa, levisi myös pula Kannakselta syvemmälle maahan. Maitopulan kouriin joutuivat keväästä 1916 lähtien kulutuskeskukset yksi toisensa jälkeen. Vientiliikkeet alkoivat ostaa maitoa myös kulutuskeskusten hankinta-alueilta, sillä nämä eivät kyenneet kilpailemaan hinnoista viejien kanssa. Esim. Helsingin seudulla maidontuonti pääkaupunkiin laski kevään ja syksyn 1916 aikana 1/4:lla aikaisemmasta.¹⁵⁶

Hyvä esimerkki maitopulan syntyemisestä oli Kouvolan seutu. Vuoden 1916 aikana se liittyi Pietarin hankinta-alueisiin. Kouvolan omaa maidontarvetta ei pystytty täyttämään enää vuonna 1916, vaikka maksettiin ylihintojakin. Pulaa kesti aina toukokuulle 1917 saakka. Tällöin viennin täydellinen loppuminen aiheutti maidosta jopa ylitarjontaa.¹⁵⁷

Maitopulan lopettamiseksi senaatti käytti samoja keinoja kuin voipulassakin. Joulukuussa 1916 annettiin määräys, että maasta sai viedä ulos vain sen osan, joka jäi yli paikallisen kulutuksen. Yhdistyneitten maidonviejien järjestö (maitokeskuskomitea) huolehti viennistä, ja vientikiintiölle oli puolestaan hankittava elintarvikevaliokunnan hyväksyminen. Joulukuun asetuksessa vahvistettiin annokseksi 0,5 l maitoa henkeä kohti päivässä.¹⁵⁸ Maitoannoksen vahvistaminen antoi elintarvikelautakunnalle mahdollisuuden soveltaa jakeluun korttisäännöstelyä. Tampereella näin tapahtui tammikuussa 1917. Myös Helsingissä suunniteltiin maitokorttijärjestelmää, mutta asia raukeni. Vasta maaliskuussa 1917 koko maassa siirryttiin yleisesti maidonjakelussa korttijärjestelmään.¹⁵⁹ Maidon jakelu ei tapahtunut yhtä tiukasti elintarvikelautakuntien valvonnassa kuin esim. sokerin ja voin. Kuluttajien ostot suoraan tuottajilta eli tinkimaitojärjestelmä, jossa käytettiin ylihintoja, kavensi maidon kortillepanon merkitystä. Maaseudulla korttijärjestelmää ei käytetty lainkaan.

-----

155. Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, s. 29; Valio rl. Vuosikertomus 1916, s. 8; Laati 1955, s. 156.

156. Karhu 1917, s. 209; Helsingin kaupungin asettaman jaoston mietintö maitokaupan järjestämisestä (7.12.1916). W.A. Lavoniuksen kok. VA. – Maidontuonti Helsinkiin laski neljän kuukauden sisällä 120 000 l:sta 90 000 l:aan/vrk.

157. Ks. Liiri 1971, s. 81–82.

158. As.kok. 1916/97 (30.12.). Maidon vientikiintiöksi Venäjälle vahvistettiin huhtikuussa 1917 120 000 l/vrk, eli suunnilleen Helsingin suuruisen kulutuskeskuksen tarvetta vastaava määrä. As.kok. 1917/23 (11.4.).

159. Ks. Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, s. 29; Laati 1955, s. 156; Karhu 1917, s. 209–218.

2.6.3. Liha

Lihan saannissa vaikeudet alkoivat myös venäläisen senaatin ja rahaintapoliitiikan aikana. Ensimmäisinä sotavuosina karjakanta alkoi vähentyä. Vuonna 1915 yli kaksivuotiaitten nautojen lukumäärä laski edellisen vuoden 1 167 000 kappaleesta 20 000:lla (1.7 %) ja seuraavana vuonna vielä tästä 40 000:lla (3.5 %) yksiköllä. Siviiliväestön kulutusta koetettiin vähentää ns. lihattomilla päivillä: huhtikuussa 1916 määrättiin, että tiistaisin ja torstaisin oli teurastus kielletty, ja keskiviikkoisin ja perjantaisin kiellettiin lihatuotteiden myynti ja tarjoilu.¹⁶⁰ Elokuussa teurastus kiellettiin lisäksi keskiviikkoisin ja vastaavasti tarjoilu ja myynti torstaisin.¹⁶¹ Kiellot eivät koskeneet kotiteurastusta ja yksityisesti tapahtuvaa myyntiä.

Yhtä tärkeäksi kuin siviiliväestön tarve nousi aikaa myöten määrällisesti venäläisen sotaväen lihankulutus. Sotaväen huolto toimi siten, että leipävilja tuotiin suoraan Venäjältä, mutta liha ja myös maitotaloustuotteet, otettiin Suomesta. Sodan alusta Suomeen sijoitetun sotaväen määrä nousi tasaisesti. Vuoden 1915 lopulla sotaväkeä oli n. 50 000 ja elokuussa 1917 lähes 100 000 miestä.¹⁶² Näitten lisäksi myös vallityöläisten ja linnoitustyötä tekevien siviilihenkilöitten lihantarve tyydytettiin sotaväen muonituselinten kautta.

Sotaväki vaati pakkoluovutuksella itselleen sodan alusta lähtien karjaa. Alussa pakkoluovutus oli verraten lievää, eikä sitä juuri käytännössä sovellettu vuoden 1915 puolella. Liha armeijalle hankittiin yksityisten lihakauppiaitten kautta.¹⁶³ Vuonna 1916 armeijan lihanhankinta alkoi saada entistä järjestelmällisemmän luonteen. Sitä ruvettiin suorittamaan etukäteissuunnitelmien mukaan,¹⁶⁴ ja välittäjiksi otettiin maassa toimivat karjanmyyntiosuuskunnat. Hallitus näkikin pääsyyksi maata vuoden 1916 alusta lähtien vaivaamaan lihapulaan sotajoukkojen määrän kasvamisen.¹⁶⁵ Sotaväen kulutusta vain oli vaikea rajoittaa.

Hintojen kohoaminen ja lihapulan kärjistyminen syksyllä 1916 johti samntapaisiin toimenpiteisiin kuin maitotaloustuotteiden kohdalla. Joulukuussa annetulla asetuksella keskitettiin lihanhankinta ja -jakelu lihakeskuskomitealle. Komitea oli alkuvaiheessa kuuden eri karjanmyyntiosuuskunnan yhteenliittymä. Jokaisen toiminta-alue oli määrätty.¹⁶⁶ Lihakeskuskomitean tehtävä oli laatia ostosuunnitelmat, hoitaa karjanostot ja vastata jakelusta kuukausisuunnitelmien mukaan. Etusijalla oli hankinta sotajoukoille, ja toisella sijalla "mikäli mahdollista siviiliväestön tarpeeksi". Siviiliväestöä kohtaan osuuskuntien velvollisuudet rajoituivat hankintojen suorittamiseen kaupunkien ja kulutuskeskusten tarpeisiin.¹⁶⁷

160. As.kok. 1916/27 (13.4.).

161. As.kok. 1916/54 (8.8.).

162. Ks. Rauanheimo 1950, s. 157–165; Tanskanen 1978, s. 14–16.

163. Karhu 1917, s. 218.

164. Ks. esim. Pohjoisen armeijan varustamisen ylipäällikön kirje 17.5.1916 senaatille (tiedustelu pakkotilauksalaisen karjan lukumäärästä). Maanviljelystoimituskunnan konseptiptk. 17.5.1916. JMA. — Maataloustuottajain Valtuuskunnan teettämästä tutkimuksesta pakko-ottorasituksesta selviää, että pakko-otot aina huhtikuulle 1916 saakka olivat harvinaisia. Niissä kuitenkin esim. nautaeläinten arvo jäi alle 70 %:n käyvästä arvosta. Tämä seikka on ilmeisesti vaikuttanut karjan vapaaehtoisen myynnin lisääntymiseen sodan alkuvuosina. Ks. Maataloustuottajain Valtuuskunnan tilastotoimiston julkaisuja II. Sodanaikainen pakko-ottorasitus yksityisillä tiloilla. Kirj. H. Niinivaara ja H. Paavilainen. Helsinki 1917.

165. JMA. Maanviljelystoimituskunnan konseptiptk. 18.2.1916. Talousosaston erityinen ptk. lihanhintojen kohoamisesta. — Talousosasto tuli siihen tulokseen (äänestyksen jälkeen), että pulan lopettamiseksi olisi tärkeää supistaa sotaväen kulutusta.

166. Karjanmyyntiosuuskunnat olivat aluksi: Viipurin karjakauppaosuuskunta il., Mikkelin karjanmyyntiosuuskunta rl., Kuopion karjanmyyntiosuuskunta rl., Karjanmyyntiosuuskunta Pohjola rl., Etelä-Pohjanmaan karjanmyyntiosuuskunta Itikka rl. ja Lounais-Suomen osuusteurastamo rl.

167. As.kok. 1916/94 (23.12.).

Ensimmäiset kokonaistiedot lihan hankinnasta ja jakelusta ovat vuoden 1917 alusta, jolloin lihakeskuskomitean valvoma järjestelmä astui voimaan. Tammi-helmikuussa 1917 lihan hankinta — se pysyi samansuuruisena syksyyn 1917 saakka — oli seuraava:¹⁶⁸

hankinta kg	tammik. 1917	helmik. 1917
lihaa	783 000	1 015 000
karjaa (441 000)	172 000	(271 000) 108 000
yhteensä n.	955 000	1 123 000
jakelu kg	tammik. 1917	helmik. 1917
armeijalle yht.	462 000	477 000
— lihaa	290 000	370 000
— karjaa (441 000)	172 000	(271 000) 108 000
yleisille laitoksille	38 000	57 000
siviiliväestölle	346 000	483 000
varasto, kuljetukset ym.	109 000	105 000
yhteensä n.	955 000	1 123 000

(suluissa olevat luvut tarkoittavat elävää karjaa)

Karjanmyyntiosuuskunnilla oli aluksi jonkin verran vaikeuksia hankinnoissaan, mikä johtui siitä, että laki tammikuun alusta toteutettavasta järjestelmästä valmistui vasta muutama päivä ennen toiminnan aloittamista.¹⁶⁹ Tavoitteissa onnistuttiin kuitenkin verraten hyvin. Loppukesästä esim. osuuskuntien hankinnat vakiintuivat n. 1.4 milj. kg:ksi kuukausittain. (ks. s. 86) Sotilaiden osuus muodosti lihanhankinnassa tärkeän osan, sillä suunnilleen puolet karjanmyyntiosuuskuntien toimittamasta lihasta käytettiin sotaväen tarpeisiin. Sotaväen lihankäyttö olikin aivan toista luokkaa kuin maan siviiliväestön. Tammi-helmikuussa 1917 sotilaiden kulutus henkeä kohti laskettuna oli runsaat 7.5 kg/kk eli n. neljänneskilo päivässä.¹⁷⁰

Sotaväen tarpeen ensisijainen täyttäminen jätti kaupungit pulaan. Vuoden 1917 alussa kaupunkiin tulevan lihan määrä jäi alle kiloon henkeä ja kuukautta kohti. Helmikuussa tähän määrään juuri ja juuri yllettiin. Esim. Helsingissä oli lihaa saatavana helmikuun alusta vain yhdessä myymälässä.¹⁷¹ Sotilaat saivat siis osuuskuntien kautta lihaa kymmenkertaisesti verrattuna kulutuskeskusten asukkaisiin. Toisaalta tämä oli vain asian virallinen puoli, sillä yksityisesti suoraan tuottajilta ostaen oli siviiliväestölläkin mahdollisuus hankkia enemmän lihaa.

Maaliskuun alusta pantiin liha kulutuskeskuksissa kortille. Koska karjanmyyntiosuuskuntien hankintakiintiöt pysyivät suunnilleen ennallaan, eivät lihansaantimahdollisuudet kaupungeissa silti parantuneet.¹⁷²

Maaseudun kulutusta on vaikea arvioida. Korttijärjestelmää kulutuksen tasaamiseksi ei otettu käyttöön. Periaatteessa teuraseläimet oli myytävä karjanmyyntiosuuskuntien kautta, mutta karjanomistajille oli kuitenkin oikeus teurastaa omaa kulutusta varten sekä myydä

168. EVA/I Eaa 4. Lihakeskuskomitean tietoja maanviljelystoimituskunnalle. — Elävän karjan teurastustappioksi on arvioitu 60 %.

169. Ks. Collan, Y., Kokemuksia lihakaupan järjestelyistä ja suunnittelusta vastaisuutta varten tällä alalla. Helsinki 1919.

170. Annosmäärä perustuu arvioon, että maassa oli vuoden 1917 alussa n. 66 000 sotilasta. Ks. Rauanheimo 1950, s. 157–160.

171. Laati 1955, s. 156.

172. Esim. kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautokunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, s. 35; Karhu 1917, s. 218–225.

myös lihaa vähittäiskauppaan. Suurin osa maaseudun asukkaista saikin lihansa tätä kautta, ja ilmeisesti osa lihasta joutui myös kaupunkiväestön kulutukseen.

2.7. Järjestöjen ja kuntien toimenpiteet pulan torjumiseksi

Kuntien toiminta elintarvikehuoltonsa järjestämiseksi aktivoitui syksyllä 1915. Hintojen kohoaminen johti siihen, että kunnat ryhtyivät omatoimisesti hankkimaan elintarvikkeita. Kunnallinen huolto kehittyi erityisesti kaupungeissa, joilla oli muitakin kuin elintarvikkeista aiheutuneita "kalliinajankustannuksia" sota-ajan vuoksi. Kysymykseen tuli lähinnä kunnallinen liiketoiminta, jossa elintarvikkeitten myyntihinta kattoi vain hankinnasta aiheutuneet kustannukset. Lokakuussa 1915 kehotti myös senaatin Erityinen neuvottelukunta kuntia täyttämään varastonsa.

Vielä vuoden 1915 puolella kunnilla oli mahdollisuuksia omatoimisuuteen, kun tuonti oli lähes rajoittamaton. Kaupunkikunnat hankkivat elintarvikkeita pääasiassa Venäjältä,¹⁷³ kun taas maalaiskunnat tyytyivät ostamaan lähinnä omasta tai naapurikunnista.¹⁷⁴ Työmies-lehdessä, joka seurasi tarkasti kuntien toimenpiteitä, luetellaan syyskuusta lähtien vuoden loppuun lähes päivittäin useita kuntia, jotka olivat päättäneet ottaa lainaa elintarvikkeiden ostoon tai sitten määritelleet hankittavan erän suuruuden. Maalaiskuntien sijoitukset hankintoihin — käytännössä yksinomaan viljaan — saattoivat nousta satoihin tuhansiin markkoihin. Erikoinen päätös tehtiin Yläneen kunnassa: kunta aikoi ostaa kaiken alueellaan kasvavan viljan.¹⁷⁵ Laskelma Työmieheissä yksinomaan lokakuussa v. 1915 olleista kuntien viljanostosuunnitelmista antaa tulokseksi n. 3.5 milj. kg.¹⁷⁶

Kuntien hankinnat ilmeisesti lisääntyivät jo syksyllä 1915.¹⁷⁷ Vuoden 1916 alussa maalaiskuntien ja kaupunkien varastoissa oli viljaa runsaat 16 milj. kg. Varastot eivät kuitenkaan vastanneet niitä määriä, mitä kunnat olisivat halunneet; tämä ilmenee mm. maanviljelyshallitukselle tehdyistä viljantilauksista vuoden 1916 alusta.¹⁷⁸ Ilmeistä on, että vuoden 1916 aikana, vielä enemmän kuin aikaisemmin, kaupunkikunnat lisäsivät varastojaan tuontiviljan avulla ja maalaiskunnat ostivat entistä enemmän kotikunnan viljaa.¹⁷⁹ Keskitetysti hoidetun tuonnin aikana v. 1916 kuntien varastot lisääntyivät runsaalla 10 milj. kg:lla, 27.6 milj. kg:aan, mikä normaalikulutuksen mukaan riitti n. puolen kuukauden kulutukseen. Kuntien hallussa olleet viljavarat olivat tärkeitä sen vuoksi, että niitä pyrittiin säästämään mahdollisimman pitkälle kunnallisina "rautaisannoksina".

Yksityiseltä taholta tulleen aloitteen perusteella Kaupunkiliiton keskustoimisto kääntyi

173. Ks. Mercator 1916:2, s. 22..

174. Maalaiskunnissakaan ei kokonaan unohdettu tuontimahdollisuuksia. Tästä ovat esimerkkeinä mm. Hollolan kunnan v. 1915 "komitea hankkimaan viljaa Etelä-Venäjältä" sekä Janakkalan "Virosta hankintoja suorittava komitea". EVA/V Eb 1. Hämeen läänin eteläinen etsto. Ko. elintarvikelautakuntien toimintakertomukset.

175. Työmies 1915:207 (9.9.).

176. Ibid., lokakuun numerot v. 1915. Arviossa on mukana kuntien kilomääräiset ostosuunnitelmat ja määrärahat arvioituina siten, että kilo viljaa maksoi 50 p.

177. Varastoja ei kuitenkaan sijoitettu kuntien lainajvästöihin, sillä niiden viljamäärä päinvastoin laski sotavuosina. — Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1919. Pitäjänmaksiiin.

178. VA. Maanviljelyshallituksen arkisto. Ha 2. Viljantilaukset maaliskuussa 1916.

179. Vuonna 1915 kaupunkien määrärahat elintarvikkeitten hankintojen suorittamiseen olivat melko harvinaisia (esim. kuitenkin Lahdessa 30 000 mk, Jyväskylässä 60 000 mk ja Tampereella lähes 200 000 mk). Seuraavana vuonna rahaa varattiin jo useissa kaupungeissa (esim. Turku, Sortavala jne.). Syksystä 1917 lähtien määrärahoja alettiin myöntää elintarvikelautakunnille yhä auliimmin: esim. Helsingissä 5 milj. mk, Turussa 6 milj. mk ja Raumalla 500 000 mk. Tällöin hankintojen suorittaminen oli kuitenkin jo lähes myöhäistä. — Ko. kaupunkien kunnalliskertomukset 1915—1917.

huhtikuussa 1916 kaupunkien puoleen tiedustellen, oliko tarvetta yhteistyöhön seuraavan talven syömäviljan hankkimiseksi.¹⁸⁰ Tarvetta ei ollut. Yleisesti uskottiin, että pystyttäisiin itsenäisesti huolehtimaan varastojen hankkimisesta. Kaupungit olivat jo varanneet 10 970 tn syömäviljaa asukkaittensa tarpeisiin. Koko maan kuntien varastoissa olevasta viljasta tämä oli yli 60%.¹⁸¹ Pulaan oli alettu varautua.

Asukasta kohti laskettuna kaupunkien varastot merkitsivät 21.1 kg asukasta kohti eli normaalikulutuksen mukaan n. 35 päivän tarvetta. Yksityisten kaupunkien varastoista otettiin esimerkkeiksi seuraavat:

	varasto, 1000 kg	kg/henk.
Helsinki	4 800	27
Turku	1 002	20
Tampere	950	20
Tammisaari	130	40
Hamina	109	33
Tornio	91	50

Parhaiten maan kaupungeista olivat puutteeseen varautuneet pikkukaupungit, joiden varastot henkeä kohti laskettuna ylittivät huomattavasti maan suurimpien kaupunkien varastot. Viljan tarve kaupungeissa oli laskettu kirjavasti, joissakin oli tehty tarkkoja laskelmia, joissakin tyydytty summittaiseen arvioon. Kaikkialla hankinnat oli kuitenkin suoritettu kuntien yksityisinä toimenpiteinä, sillä hallitus ei ollut antanut pulan varalle määräyksiä.

Vuoden 1915 lopulla alkoivat seuraavina vuosina yleistyvät kuluttajien, kansan ja sosiaalidemokraattisten kunnallisjärjestöjen pulakokoukset hintojen kohoamisen ja puutteen inspiroimina.¹⁸² Sotatilana vuoksi tilaisuuksien järjestäminen ei ollut vapaata, joten niille on annettava melkoinen paino. Varsinainen kuluttajien kokousten vyöry koettiin seuraavan vuoden syksyllä, jolloin vaikeudet olivat lisääntyneet tuntuvasti. Esimerkiksi lokakuussa 1916 Työmiehessä ilmoitettiin tällaisia kokouksia olleen 20 paikkakunnalla.¹⁸³ Jotkut kokoukset vetosivat aina senaattiin saakka. Julkilausumissa moitittiin rajahintojen korkeutta, elintarvikkeiden niukkuutta, keinottelua jne. Valitukset kohdistuivat vielä syksyllä 1916 lähes poikkeuksetta maito- ja lihatuotteiden heikkoon saantiin. Utta oli, että vaadittiin kunnallisten elintarvikekomiteoiden ja -lautakuntien perustamista.

Tosiasiaa kunnallisia elintarvikekomiteoita tai niihin verrattavia elimiä oli jo perustettu. Erikoislautakuntien – viljanostokomiteoiden, viljakomiteoiden, muonituskomiteoiden, elintarvikelautakuntien jne. – syntymistä on pidettävä eräänä tärkeimpänä merkinä kuntien aktivoitumisesta huoltansa turvaamiseksi. Niiden perustaminen johtui pelkästään uhkaavasta tai jo olemassa olevasta pulasta. Aluksi kuntien toiminnassa oli nähtävissä köyhäinhuolto- ja elintarvikkeita hankittiin ”vähempiosaisten” tarpeeseen,¹⁸⁴ mutta pian kunnissa alettiin kerätä varastoja koko väestön toimeentuloa varten.

Ensimmäisiä elintarvikelautakuntien perustajia olivat kaupungit, poikkeuksena muutamat

180. Suomen kaupunkiliiton hallituksen ptk. 16.5.1916. Suomen kaupunkiliiton arkisto.

181. Ks. Suomen kunnallislehti 1916:4–5. Numerossa 5 on julkaistu tiedustelun tulokset.

182. Soikkanen 1975, s. 191–192; Työmies 1915: kuluttajien kokouksia ilmoitettiin pidetyn 19.10. Tampereella, Varkaudessa ja Iisvedellä, 3.11. Jyväskylässä ja Porissa, 5.11. Somerolla, Karunassa, Antreassa ja Lahdessa. Loppuvuodesta 1915 kokouksia oli jatkuvasti ympäri maata.

183. Työmies 1916, lokakuun numerot.

184. Työmies 1915:164. Multian kuntakok. 12.7.1915.

Hämeen ja Kuopion läänien maalaiskuntien varhain perustetut viljakomiteat.¹⁸⁵ Lautakuntien perustaminen jäi hajanaiseksi aina syksyyn 1916 saakka. Lokakuusta 1916 lähtien niitä perustettiin jatkuvasti. Vuoden loppuun mennessä lähes kaikissa kaupungeissa toimi jo erityinen elintarvikeasioita hoitava elin. Maalaiskuntiinkin lautakuntia perustettiin runsaasti lokakuusta 1916 lähtien huipun sattuessa seuraavan vuoden kevätkuukausiin, kuitenkin aikaisemmin kuin lautakuntien perustaminen saatettiin pakolliseksi (ks. kuvio s. 77).

Lautakuntien perustamisessa oli alueellisia eroja. Kajaanin kihlakunnassa Kajaanin kaupunkia lukuunottamatta elintarvikelautakunnat perustettiin vasta vuoden 1917 puolella.¹⁸⁶ Turun ja Porin läänissä lautakuntien perustaminen lykkääntyi myös pitkälle. Vain Turun elintarvikelautakunta perustettiin aikaisin, lokakuussa 1916, ja se sai saman tien 600 000 mk:n määrärahan toimintaa varten.¹⁸⁷ Selvää on, että kuntien toimenpiteet ensi sijassa perustuivat siihen, miten elintarvikkeiden arveltiin riittävän. Kajaanin seudulla syy saattoi lisäksi olla kunnallishallinnon kehittymättömyydessä. Etelässä ja Vakka-Suomessa pulaa ei ollut: oma tuotanto riitti peittämään paikallisen kulutuksen.

Kaupunkikunnat olivat olleet elintarvikkeitten hankintatoiveissaan liian optimistisia. Tuontivaikeudet lisääntyivät syksyllä 1916, ja vuoden 1917 alussa oltiin kypsä uuteen yritykseen koota kuntien voimat pulan torjumiseksi. Kuntainvälisen yhteistoiminnan innokkaimpia edistäjiä oli Suomi-yhtiön pääjohtaja, Helsingin muonitustoimikunnan jäsen W.A. Lavonius. Suomen kunnallislehdessä¹⁸⁸ hän toi esiin hallituksen toimenpiteiden puutteet ja esitti tilalle oman ohjelmansa. Eduskunta oli kutsuttava koolle päättämään pulan edellyttämistä toimenpiteistä. Lavonius uskoi edelleen, että tuonti oli pulan avain, ja esitti siihen parannuksia: tuontiliikkeitten osuustoimintamuoto (Tuontikunta rl.) ei estänyt keinottelua. Koska valtio ei suostunut hankkimaan tarpeeksi suuria varastoja, oli kuntien ryhdyttävä siihen. Suurten kunnallisten varastojen perustaminen antaisi ponnita myös hallinnollisille määräyksille ja estäisi keinottelun.

Toimenpiteisiin kuntien voimien yhdistämiseksi ryhdyttiin helmikuussa 1917. Aloitteen teki Helsingin muonituskomitea, joka kutsui koolle kaupunkien välisen elintarvikeneuvottelukokouksen.¹⁸⁹ Kokouksessa perustettiin pysyvä k u n t a i n v ä l i n e n e l i n t a r v i k e k o m i t e a. Sille annettiin seuraavia tehtäviä:

- seurata elintarviketilannetta, ryhtyä aloitteisiin ja vaikuttaa ratkaisuihin
- neuvoa kuntia elintarvikejärjestelyissä
- edistää hankintoja

- anoa eduskunnan koollekutsumista elintarvikekysymystä käsittelemään
- anoa, että eduskunta perustaisi elintarvikekysymystä varten neuvoa-antavan elimen

Kokous totesi, että ehdottoman tärkeää oli saada tuonti Venäjältä jälleen käyntiin. Koska se veisi kuitenkin aikaa, oli olemassaolevaa huoltojärjestelmää järkipäristettävä: rajahintajärjestelmä oli uusittava, varastojen käyttö rationalisoitava ja äärimmäisenä keinona kaupunkien ja taajaväkisten yhdyskuntien huollon turvaamiseksi niissä oli otettava käyttöön elintarvikkeitten korttijakelu.¹⁹⁰

185. Ensimmäinen elintarvikelautakunta perustettiin Hämeen läänin Asikkalaan joulukuussa 1914. EVA/V Eb 1. Hämeen I. eteläinen etsto. Kuntien toimintakertomukset.

186. EVA/I Ed 3. Kajaanin kihlakunnan etston toimintakertomus.

187. EVA/I Ed 4. Turun ja Porin I. eteläisen etston toimintakertomus; Lento 1967, s. 6.

188. Suomen kunnallislehti 1917:1 (W.A. Lavoniuksen artikkeli).

189. Kokousta on selostettu Suomen kunnallislehdessä 1917:2 (E. Böökin artikkeli).

190. Kuntainvälisen elintarvetoimikunnan perustavaan kokoukseen (12.–13.2.1917) Helsingin muonitustoimikunta jätti ehdotuksen laatia suunnitelma voi- ja maitokaupan järjestelyistä maassa. Maitokaupan ehdotettua korttijärjestelmää alettiinkin pian tämän jälkeen noudattaa useissa kaupungeissa. W.A. Lavoniuksen kok. 9. VA.

Maaliskuussa juuri ennen Venäjän vallankumousta pidetyssä uudessa kokouksessa kaupunkien yhteistyöelin otti nimekseen **kuntainvälinen elintarviketoimikunta**. Sen puheenjohtajaksi valittiin yhteistyöajatusta voimakkaasti ajanut Lavonius.¹⁹¹ Toimikunta jakaantui kolmeen jaostoon vilja-, liha- ja perunakysymystä varten. Myöhemmin perustettiin vielä kalanhankintajaosto.¹⁹²

Kuntainvälisen elintarviketoimikunnan työ ei muodostunut sellaiseksi kuin oli suunniteltu. Maaliskuun vallankumouksen jälkeen, jolloin oli odotettavissa että valtiolta alkaisi hoitaa tehokkaasti elintarvikekysymystä, toimikunta katsoi että sille riitti pelkästään suunnitellut työ. Jo senkin takia, että jotkut toimikunnan jäsenistä tulivat huomattaville paikoille uuteen hallitukseen — mm. Tanner ja Wuolijoki — toimikunnan merkitystä ei ole kuitenkaan aliarvioitava. Monet myöhemmin toteutettavat suunnitelmat olivat kypsyneet, tai niitä kysyttiin kuntainvälisessä elintarviketoimikunnassa.

-----
191. Suomen kunnallislehti 1917:2 (E. Böökin artikkeli). Toimikunnan jäsenet olivat Lavoniuksen lisäksi Martti Kovero, J.K. Paasikivi, Väinö Wuolijoki ja Väinö Tanner. Kokoonpanossa pyrittiin poliittiseen tasapuolisuuteen.

192. Suomen kunnallislehti 1917:4.

3. KOTIMAINEN HALLITUS "NÄLKÄÄ ORGANISOIMASSA" KESÄLLÄ 1917^a

3.1. Elintarvikelain synty

3.1.1. Varastojen tarkastukset keväällä 1917

Vuoden 1917 puolella tiedusteluja kuntien viljavarastoista alettiin tehdä järjestelmällisesti kuukausittain.¹ Maaliskuun vallankumouksen jälkeen muodostetun Tokoin hallituksen elintarvikepolitiikalle antoivat pohjaa maaliskuu-, huhti- ja toukokuun tiedustelut maan elintarvikevarastoista.

Huhtikuussa järjestetyssä tarkastuksessa selvitettiin kuntien vilja- ja perunavarastot. Tiedustelun tulosta voi pitää hyvänä, sillä tulosten kokoamishetkellä Suomen kaikista maalais- ja kaupunkikunnista tiedot puuttuivat vain 36 kunnasta. Tulokset olivatkin, puutteistaan huolimatta, täydellisimmät keväällä järjestetyistä tarkastuksista, ja niihin vedottiin, kun hallitus suunnitteli siirtymistä kulutuksen säännöstelyyn. Oheisessa taulukossa on esitetty huhtikuun varastotarkastusten tulokset lääneittäin. Maan syömäviljavarastot – vehnä, ruis ja ohra – olivat kuun alussa n. 179 milj. kg. Tästä oli kuitenkin varattava siemeneksi 60 milj. kg, joten käytettävissä oleva viljavarasto oli 119 milj. kg.

Lääni	S y ö m ä v i l j a		K a u r a				vilja yhteensä		peruna			
	mlk:t		mlk:t		kaupungit							
	1000 kg	kg/henk.	1000 kg	kg/henk.	1000 kg	kg/henk.	1000 kg	kg/henk.	1000 hl	hl/henk		
Uudenmaan	6 612	(37.8)	6 695	(34.2)	18 850	(107.7)	279	(1.4)	32 436	(87.5)	199	(0.5)
Turun ja Porin	42 888	(99.4)	1 813	(21.1)	43 778	(101.4)	140	(1.6)	88 618	(171.1)	545	(1.1)
Hämeen	16 835	(66.3)	1 353	(42.4)	24 499	(96.4)	95	(0.3)	42 781	(149.6)	279	(1.0)
Viipurin	21 236	(44.8)	1 353	(27.2)	16 779	(35.4)	46	(1.9)	38 739	(77.7)	326	(0.6)
Mikkelin	10 344	(54.0)	364	(32.5)	9 091	(47.5)	5	(0.4)	19 804	(97.7)	226	(1.1)
Kuopion	18 634	(60.1)	1 647	(63.8)	7 152	(23.1)	10	(0.4)	27 444	(81.8)	251	(0.7)
Vaasan	29 287	(62.9)	1 523	(32.0)	13 207	(28.4)	72	(0.2)	44 089	(86.0)	365	(0.7)
Oulun	17 372	(63.1)	1 523	(44.9)	2 484	(9.0)	14	(0.4)	21 394	(69.2)	93	(0.3)
Yhteensä	163 208	(63.1)	16 271	(35.6)	135 840	(52.6)	661	(1.4)	315 305	(103.7)	2 284	(0.8)

Taulukko 5. Vilja- ja perunavarastot lääneittäin 1.4.1917 tiedustelun mukaan.

Lähde: EVA/I Dea 3. Luettelo läänien viljavarastoista 1.4.1917

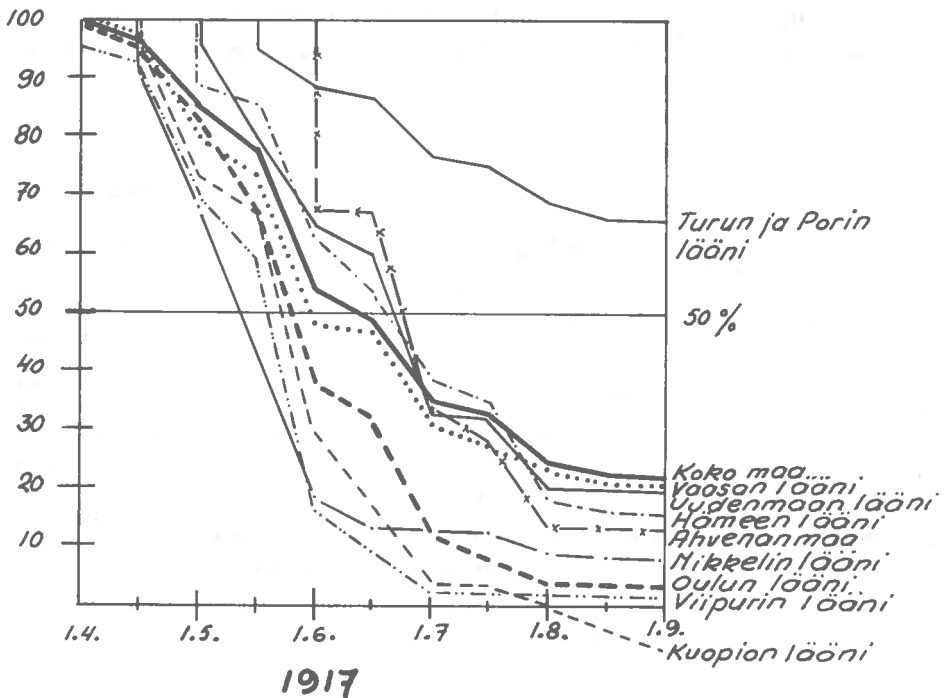
(laskutoimituksissa on mukana 411 kuntaa, joiden yhteinen väkiluku oli 3 041 000 henkeä).

- a) "Nälän organisoimisesta" tuli lentävä sanonta keväällä 1917 senaattori Väinö Tannerin todettua eduskunnassa, että kun ei ollut elintarvikevarastoja, niin oli organisoitava nälkää.
1. Tiedustelut suoritti Tilastollinen päätoimisto. Varastojen tarkastuksia ei järjestetty, vaan tulokset perustuivat edelleen kunnallislautakuntien arviointeihin. Arviomenettely vaikutti tietysti myös tulosten luotettavuuteen. Periaatteessa kaikkien tiedustelujen tulosten pitäisi olla Tilastokeskuksessa, mutta siellä tavataan vain vuoden 1916 lopun tulokset (Erikoisarkistot Kot. V 33; tästä puuttuu Uudenmaan lääni). Maaliskuun ja toukokuun tiedustelujen tulokset ilmenevät vain eduskunnassa käytetyistä puheenvuoroista. Kesäkuussa ei suoritettu arviointia, sillä silloin järjestettiin perusteellimpi tarkastus siirryttäessä säännöstelyyn.

Keskimääräinen viljankulutus oli Suomessa normaaliaikoina n. 600 g henkeä ja päivää kohti. Uuteen satoon päästiin maassa elo-syyskuun vaihteessa, joten tarkastusten jälkeen oli tultava toimeen vielä viisi kuukautta. Normaalitarpeen mukaan tämä merkitsi n. 90 kg asukasta kohti. Vain Turun ja Porin läänissä – senkin jälkeen kun siemeneksi varattu vilja oli otettu pois – syömäviljavarastot riittivät lähes normaaliin kulutukseen. Muualla maassa oli siirryttävä kauraan, jotta läheskään normaalia kulutustasoa voitaisiin ylläpitää. Varsinaisesta syömäviljavarastosta olisi riittänyt maan väestölle keskimääräiseksi päiväannokseksi elokuun loppuun n. 260 g eli 40 % normaalikulutuksesta. Tämän lisäksi oli mahdollista käyttää kauraa, sen jälkeen kun siemen (n. 40 %) oli otettu pois, vajaa 200 g henkeä ja päivää kohti.²

Ilmoitetut viljamäärät eivät ratkaisseet, miten pitkälle varastojen arvioitiin riittävän. Useat kunnat ilmoittivat pääsevänsä uuteen satoon runsaasti ”oikeaa” pienemmällä määrällä, jopa 50–60 kg:lla. Tällaisissa tapauksissa varastoilmoitukset eivät olleet täydellisiä, ja kuntien arviomiehet ottivat sen huomioon.

Oheisessa piirroksessa on kuntien ilmoitusten perusteella esitetty varastojen riittäminen lääneittäin. Ylivoimaisesti parhaiten ilmoittivat selviytyvänsä Turun ja Porin läänin kunnat, joista 65 % arvioi pääsevänsä uuteen satoon saakka omillaan.

Kuvio 5. Viljaomavaraisuuden arvioitu väheneminen keväällä 1917.³

2. Laskelmat on suoritettu seuraavan kaavan mukaan:

$$\frac{\text{syömäviljavarasto (179.5 milj. kg)} - \text{siemen (60 milj. kg)}}{\text{asukasluku (3041 000 henk.)} \times 150 \text{ pv}} = 262 \text{ g}$$

Vastaavasti myös kauran päiväannos. Ks. myös VP 1917. Ptk. I, s. 246–250. Elintarvikepäällikkö Väinö Wuolijoen laskelmat viljavarastoista perustuvat juuri 1.4. suoritettuun varastotarkastukseen. Hänen mukaansa keskimääräisannokseksi muodostui 260 g/pv.

3. EVA/I Dea 3.

Muutamissa kunnissa oli huomattavia varastoja asukasta kohti laskettuna: esim. Prunkkassa 603 kg, Koskella Tl. 431 kg, Lemulla 389 kg jne. Lukumääräisesti runsaasti (16 kuntaa, 20 %) myös Vaasan läänin kunnat ilmoittivat selviytyvänsä uuteen satoon. Uudenmaan ja Hämeen läänissä tilanne oli lähes samanlainen kuin Vaasan läänissä.

Heikoimmin asiat olivat Itä- ja Pohjois-Suomen lääneissä. Kuopion läänistä ilmoitettiin viljan loppuvan kaikista kunnista 1.8. mennessä. Käytännössä tilanne oli samanlainen Viipurin ja Oulun lääneissäkin, joissa vain muutamassa kunnassa viljaa riitti uuteen satoon saakka. Oulun läänissä arveltiin viljan loppuvan 10 kunnassa samassa kuussa kun tiedustelu suoritettiin. Enontekiöllä oli viljaa vain yhdeksi päiväksi. Osoitus kunnan omien toimenpiteiden vaikutuksesta huollon hoitamisessa oli, että Utsjoki ilmoitti varastojensa riittävän aina vuoden loppuun saakka. Kunnista 78 % ilmoitti varastojen loppuvan ennen uutta satoa. Vain 103 kuntaa ilmoitti tulevansa koko kesäajan omillaan toimeen.

Alueittain tarkasteltuna näkyvät huhtikuun varastotarkastuksessa Suomen omavaraiset alueet ja toisaalta alueet, jotka olivat ulkopuolisen tuonnin varassa. Omavaraiset alueet sijaittivat Lounais-Suomessa ja Etelä-Pohjanmaalla, missä kunnat poikkeuksetta tulivat omillaan toimeen. Omavaraisia kuntia oli lisäksi Uudellamaalla ja Mikkelin läänissä (ks. kartta seur. sivulla).

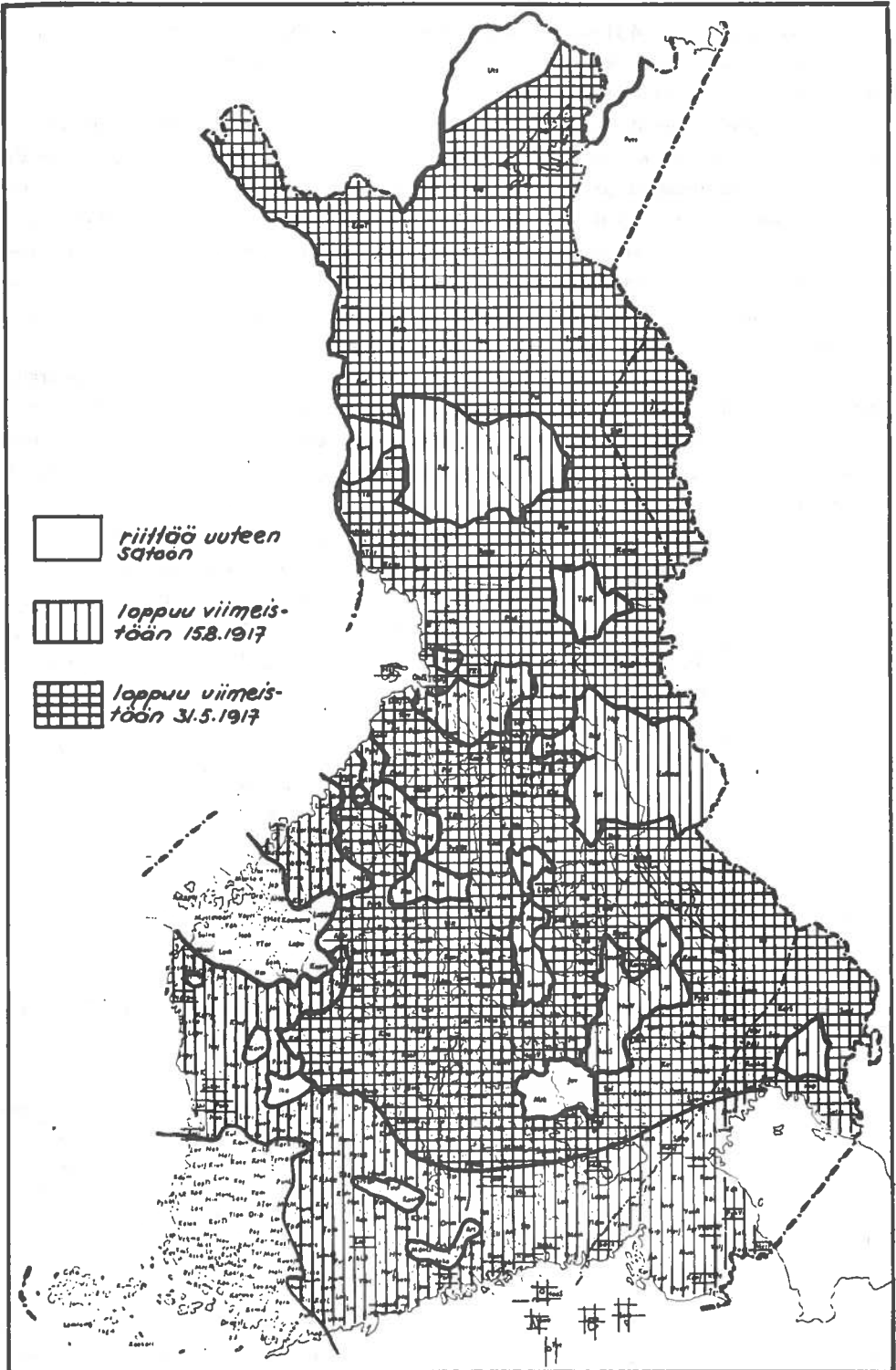
Varastotilanne maalaiskunnissa ja kaupungeissa oli lähes samanlainen: sen jälkeen kun siemeneksi käytettävä vilja oli otettu laskelmista pois, päiväannoksiksi muodostui 260 g ja 240 g. Suurimmat varastot olivat Kuopion, Mikkelin ja Oulun läänien kaupungeissa, siis alueilla, joilla keskimääräinen omavaraisuus oli vähäinen (Viipuri ei ollut antanut ilmoitusta varastoistaan, joten Viipurin läänin ei käsitellä tässä yhteydessä). Vain joissakin poikkeustapauksissa varastot vastasivat normaalitarvetta.

kaupunki	kg/henk.	g/pv/henk.
Mikkeli	101	670
Tammisaari	89	590
Kajaani	79	530
Iisalmi	69	460
Käkisalmi	74	490
Kuopio	68	450

Varastojen erilaisuus samassa läänissä ja naapurikaupungeissa osoittaa yhteisen hankintasuunnitelman puutetta. Absoluuttisesti suurimmat varastot olivat seuraavilla kaupungeilla:

kaupunki	varasto		
	1000 kg	kg/henk	g/pv/henk.
Helsinki	6 392	36	240
Tampere	1 368	30	200
Kuopio	1 188	68	450
Oulu	1 062	49	330
Vaasa	970	40	270
Turku	962	18	120

Suurissa kaupungeissa varastot olivat myös suuria, poikkeuksena Turku. Asukasluvusta johtuen tilanne ei niissä kuitenkaan ollut lohdullisempi kuin muuallakaan. Helsingin osalta voidaan todeta, että varastot oli hankittu kaupungin muonitustoimikunnan määrätietoisella työllä pitkän ajan kuluessa. Pääkaupungin asenne varastojen keräämiseen johtui siitä, että tilanne siellä oli kärjistynyt jo aikaisemmin kuin muualla omavaraisen maaseudun ympäröimis-

Kuvio 6. Kuntien ilmoitukset viljavarojen riittävydestä 1.4.1917.

Lähde: EVA/I Dea 3. Luettelot kunnissa 1.4.1917 olleista viljavaroista.

sä kaupungeissa, esim. Turussa. Tästä myös johtui Helsingin johtava asema sen pyrkiessä kuntainväliseen yhteistyöhön elintarvikevarastojen hankkimiseksi.

Maan leipäviljan varastotilanne muuttui kevätkuukausina seuraavasti.⁴

1917	varastot milj. kg	kuukausikulutus	
		milj.kg	g/pv/henk.
maaliskuu	240.0	61.0	640
huhtikuu	179.0	53.0	550
toukokuu	126.0	40.3 ^x	270 ^x
(kesäkuu, 17.6.	85.7	.	.)

^x) Toukokuun kulutus on laskettu kesäkuun 17. päivään saakka, jolloin koko maassa alkoi viljatuotteiden kulutuksen säännöstely

Maaliskuussa leipäviljan kulutus oli täysin normaaliaikojen tasolla. Huhtikuussa se alkoi laskea. Toukokuussa ja kesäkuun alussa, vaikka minkäänlaista säännöstelyä ei vielä ollutkaan, kulutus oli alkanut rajoittaa itse itseään, koska kaikin paikoin ei enää ollut viljaa saatavissa.

Tuontinäkymien ollessa edelleen synkkiä oli Tokoin hallituksella todella painavat syyt perustella elintarvikkeiden yleisen säännöstelyn tarvetta.

3.1.2. Tokoin senaatin elintarvikepolitiikka

Maaliskuun vallankumouksen jälkeen elintarvikeasioiden hoito Suomessa siirtyi uudelle pohjalle, kun senaatti muodostettiin kotimaisista miehistä. Tokoin hallituksen kokoonpanosta — 6 sosialistia ja 6 senaattoria porvarillisista puolueista — sovittiin 24.3., ja Venäjän väliaikainen hallitus vahvisti senaattorilistan 26.3.1917.⁵ Hallituksen jäsenistä Väinö Tanner ja Väinö Wuolijoki olivat osallistuneet myös kuntainvälisen elintarviketoimikunnan toimintaan, ja täten heillä oli paitsi ennakkotietoja huoltotilanteesta myös asioita jo valmistellut organisaatio takanaan. Elintarvikekysymyksen järjestäminen uskottiinkin hallituksessa aluksi Tannerille ja sitten kamaritoimituskunnan päällikölle Wuolijoelle "koska sen toimituskunnan päälliköllä ei ollut niin paljon tehtävää" (Tanner).⁶

Uuden hallituksen tärkeimpinä tehtävinä pidettiin Suomen tulevan valtiollisoikeudellisen tilan selvittämisen ohella elintarvikehuollon tarkoituksenmukaista järjestämistä.

Elintarvikeasiat nousivat esille heti eduskunnan päästyä aloittamaan säännöllisen toiminnan. Jo avajaistunnossa 11.4. hallitus viittasi siihen, että sen tuli saada laajat valtuudet puuttua maan elintarvikkeitten kulutukseen. Uudelleen elintarvikeasiat olivat eduskunnassa esillä 16.4. ja 18.4. jolloin perustettiin elintarvikevaliokunta sekä maatalousvaliokunta. Viimeksimainittu osoitti hallituksen kiinnittävän huomiota myös tuotannon lisäämiseen.⁷

4. Maaliskuun tulokset ks. VP 1917 Ptk. I, s. 55—56 (Tanner); huhtikuu EVA/I Dea 3; toukokuu VP 1917. Ptk. I, s. 247 (Wuolijoki). Kesäkuun 17. päivän inventointi ks. EVA/I Dg 1 "Elintarvikekysymyksiä" n:o 1 (27.9.1917). — Laskelmissa on asukaslukuna käytetty 3.2 milj. henkeä, koska kaikki kunnat eivät olleet ilmoituksissa mukana.

5. Paasivirta 1947 I, s. 77.

6. Tanner 1949, s. 77.

7. VP 1917, Ptk. I, s. 23—24, 34. — Elintarvikevaliokunnan jäseniksi valittiin seuraavat henkilöt: Hirvensalo (nuorsuom.), Pehkonen (MI), Juutilainen (MI), Kaskinen (nuorsuom.), Listo (suom.), Runtti (suom.), Saari, E. (suom.), Storbjörk (suom.), Blomquist (sos.dem.), Peitsalo (sos.dem.), Vatanen (sos.dem.), Kohinen (sos.dem.), Hakkinen (sos.dem.), Sundberg (sos.dem.), Lautasalo (sos.dem.), Leivo (sos.dem.), ja Tuomi (sos.dem.). — Ks. myös Tokoi 1947, s. 164—165.

Uusi hallitus piti huollon perusehtona tuonin uudelleenkäynnistymistä. Periaatteessa tuonti olisi ollut väliaikaisen hallituksen aikana paremmin järjestettävissä kuin aikaisemmin, koska provinssien varastot oli julistettu hallituksen omaisuudeksi.⁸ Käytännössä asia oli mutkikkaampi. Väliaikaisen hallituksen arvovalta ei ulottunut paikallishallintoon, missä ainoat valtaa toteuttavat instanssit olivat neuvostot. Elintarvikkeiden saanti parani keväällä 1917, mutta ainoastaan Venäjän kulutuskeskuksiin.⁹ Huhtikuussa tosin tuonti Suomeen lisääntyi edellisen kuun 2.1. miljoonasta kg:sta 4.5 miljoonaan kg:aan, mutta laski sen jälkeen pysyvästi yhden ja kahden miljoonan kg:n välille kuukaudessa.¹⁰ Tuontia Suomeen vaikeutti se, että Pietarissa siirryttiin täysimittaiseen leipäviljan kulutuksen säännöstelyyn maaliskuun lopulla, ja kansallisessa laajuudessa säännöstelyä alettiin toteuttaa huhtikuusta lähtien.¹¹ Nämä riittävät osoittamaan, millaisia sisäisiä vaikeuksia väliaikaisella hallituksella oli voitettavanaan.

Toisaalta voidaan todeta, että väliaikaisen hallituksen ja Suomen hallituksen suhteet eivät muodostuneet lämpimiksi. Välejä viilensi jääkärikysymys ja suomalaisten yksipuoliset toimenpiteet, mm. valtalaki, autonomian laajentamiseksi. Tilanne ei parantunut kesän aikana.¹²

Aikaisemmasta käytännöstä poiketen senaatti päätti itse ryhtyä suoriin viljakauppoihin Venäjän hallitusviranomaisten kanssa. Valtiovaraintoimituskunnan päällikkö Tanner ja elintarvikeasioita hoitava kamaritoimituskunnan päällikkö Wuolijoki tekivät 27.6. väliaikaisen hallituksen kanssa sopimuksen 62 milj. kg:n viljatoimituksista Suomeen heinä-lokakuun aikana. Suomeen sijoitetun venäläisen sotaväen ylläpitämiseksi piti maksu — 60 milj. mk — suorittaa markoissa ja etukäteen.¹³

Senaatti suostui etukäteismaksuun, koska sitä ajateltiin voitavan käyttää painostuskeinona väliaikaista hallitusta vastaan nopeuttamaan toimituksia. Toisin kuitenkin kävi. Väliaikainen hallitus lienee tehnyt kaupan tarkemmin tutkimatta mahdollisuuksiaan täyttää sitoumusta. Ulkoministeri M.I. Terestšenkon kirje (8.7.) Venäjän lähettiläille osoittaa, millaisissa taloudellisissa vaikeuksissa väliaikainen hallitus oli Suomen suunnalla: Suomen hallitus oli haluton myöntämään valuuttalainaa, ja bolševismiin taipuvaiselle sotaväelle oli sen vuoksi vaikea suorittaa päivärahoja.¹⁴ Näissä oloissa etukäteen viljatoimituksista suoritettu 60 milj. mk oli tervetullut erä.

Maksulla ei ollut suomalaisten toivomaa vaikutusta, vaan päinvastoin toimitukset lakkasivat miltei kokonaan. Venäläiset paikalliset muonitusvaltuutetut eivät tienneet, että vilja oli jo etukäteen maksettu, ja useissa tapauksissa hankintoja välittävien Tuontikunnan asiamiesten oli maksettava toimituksista toiseen kertaan.¹⁵ Liikenneolojen sekasorto ja Venäjän oma elintarvikepula estivät myös lähetysiä.

Suoranaista näyttöä siitä, että venäläiset olisivat käyttäneet elintarviketoimituksia kiristyskeinona itsepintaisia suomalaisia kohtaan, ei ole. Ministerivaltiosihteeri Carl Enckellin ja

8. Zaitsev - Dolinsky 1930, s. 139–140.

9. Browder - Kerensky II, s. 632–635 (elintarvikeministeri Peshehonovin raportti yleisvenäl. työläisten ja talonpoikien kongressille 7.6.1917).

10. SVT I A. Ulkomaankauppa. Kuukausijulkaisu. Ks. liite 1.

11. Browder - Kerensky II, s. 616–617.

12. Polvinen 1967 I, s. 67–100. — Kuvaava tilannekuva sisältyy historioitsija E. Tarlén kommenttiin Kerenskin toisella matkallaan pitämästä puheesta Helsingissä (Denj n:o 57, 12.5.1917). "Ensimmäinen varoitus": Suomessa venäläisten täytyy olla erikoisen varovaisia, sillä muuten saksalaiset voisivat käsittää sen heikkoudeksi. Tällä hetkellä Kerenski, sotaväki ja laivasto ovat Suomen ystäviä ...". Browder - Kerensky I, s. 301.

13. Ks. Maunuksela 1971, s. 17–18.

14. Polvinen 1967 I, s. 86.

15. Suomen elintarpeiden Tuontikunta ri. 1922, s. 53–54.

kenraalikuvernööri M.A. Stahovitšin henkilökohtaisesti tiedustellessa syytä toimitusten laiminlyöntiin elintarvikeministeri Peshehonov vastasi lyhyesti, että Venäjä tarvitsi itse kaikki viljavaransa ja että Suomeen oli mahdotonta toimittaa mitään. Poliittisesta painostuksesta ei ollut tämän mukaan kysymys. Eri asia on, kuten Enckell totesi, että venäläiset saattoivat rauhoittaa omaatuntoaan toimitusten laiminlyönnistä sillä, että suomalaiset olivat olleet kiittämättömiä väliaikaista hallitusta kohtaan ja elättivät irrottautumistoiveita Venäjästä sodan yhä jatkuessa.¹⁶

Senaatin yritykset saada viljaa Yhdysvalloista jäivät vain yrityksiksi, vaikka myös nämä ostot – suuruudeltaan samaa luokkaa kuin Venäjän kanssa solmittu kauppa – maksettiin kesän aikana etukäteen. Kuljetusvaikeudet ja se, että Yhdysvallat alkoi osallistua entistä laajemmin maailmansotaan lykkäsivät jo valmiiksi satamiin kuljetetun viljan lähettämistä Suomeen.¹⁷ Huoltovaikeuksien kasvaminen Saksan ryhdyttyä rajoittamattomaan upotussotaan aiheutti sen, että myös Skandinavian maat olivat haluttomia myymään omista varmuusvarastoistaan.¹⁸

Keväällä 1917 alkoi varmistua, että Suomen oli tultava omillaan toimeen. Venäjältä saadut narjaadimäärät oli vähennetty muutamaan sataan vaunulastiin kuukaudessa, ja näistäkin voitiin tosiasiaa maahan tuoda vain 10%.¹⁹ Hallitukselle tuontiyritysten epäonnistuminen ei tullut yllätyksenä, vaikka ponnisteluja jatkettiin.

Kun tuontinäkyvät pysyivät epävarmoina ja oman maan maataloustuotantoa ei voitu hetkessä nostaa, oli olemassa vain yksi keino varastojen säästämiseksi: kulutuksen säännöstely. Vuoden 1916 lopulla ja seuraavan vuoden alussa eräiden elintarvikkeiden – sokerin, maitotuotteiden ja lihan – kulutusta oli jo alettu säännöstellä korttijärjestelmällä, kuten edellä on todettu. Viljatilanteen kiristymistä maaliskuun vallankumouksen jälkeen kuvaa se, että edellisessä kuussa kuntainvälinen elintarviketoimikunta oli suositellut korttijärjestelmää eli kulutuksen rajoittamista vain äärimmäisenä keinona ja sitäkin vain kaupungeissa. Vallankumouksen jälkeen se asetti tehtäväkseen yhdessä hallituksen kanssa – näkyvät yhdyssiteet olivat Tanner ja Wuolijoki – suunnitella vakinainen ja kiinteä säännöstelyn organisaatio kulutuksen säännöstelyyn siirtymiseksi koko maassa.²⁰

Hallitus ilmoitti heti eduskunnan kokoonnuttua tarvitsevansa laajat valtuudet elintarvikkepolitiikkansa toteuttamiseksi.²¹

3.1.3. Elintarvikelain säätäminen

Huhtikuun 10. päivänä tuotiin eduskuntaan hallituksen esitys ”laiksi eräänlaisen omaisuuden käytöstä sodan aiheuttamissa poikkeuksellisissa oloissa” eli elintarvikelaki, kuten sitä lyhyesti alettiin kutsua. Jos aikaisemmin elintarvikkepolitiikassaan senaatti oli noudattanut venäläisiä esikuvia, niin nyt malliksi voidaan helposti osoittaa Ruotsi. Lakiesitys muistutti sekä

16. Enckell 1956 I, s. 104–106. — Ks. myös Polvinen 1967 I, s. 162–163.

17. Paasivirta 1961, s. 76–77; Maunuksela 1971, s. 27–30.

18. Mannerfelt 1926, s. 53, 58–59.

19. Suomen elintarpeiden Tuontikunta rl. 1922, s. 47–48.

20. Suomen kunnallislehti 1918:7–8 (Martti Koveron artikkeli).

21. VP 1917. Ptk. I. Istunnot 11.4. ja 20.4.1917.

nimeltään että sisällöltään suuresti Ruotsin vastaavaa säännöstelylakia (förfoganderätt).²²

Hallitus esitti näkökohdat, joiden mukaan huolto oli tulevaisuudessa järjestettävä. Tuonti oli lakannut, pula uhkasi jo monia paikkakuntia — maan oli tultava omillaan toimeen. Koska oma tuotanto ei riittänyt normaalin kulutuksen ylläpitämiseen, oli ryhdyttävä erikoistoi-
menpiteisiin. Senaatti asetti päämääräksi elintarvikkeitten ja myös muiden välttämättömyys-
tarvikkeitten oikeudenmukaisen ja tasaisen jakelun kuluttajille, hintatason matalana pitämi-
sen ja oman tuotannon lisäämisen. Sen vuoksi oli säädeltävä elintarvikkeitten kuljetusta,
kauppaa ja kulutusta. Hallitus piti tarpeellisena saada määrätä rajahinnoista, kuten oli tapah-
tunut aikaisemminkin. Uutta ja radikaalia sen sijaan oli, että hallitus pyysi valtuuksia saada
pakkoluovuttaa erinäisiä tuotteita yleiseen käyttöön. Käytännössä se merkitsi, että hallitus
saisi oikeuden takavarikoida yksityisomaisuutta. Esityksessä haluttiin lisäksi valtuuksia saada
antaa määräyksiä kulutuksesta eli rajoittaa kulutusta, sekä oikeutta lunastaa valtion haltuun
maataloustuotteita viljelijöille taattavasta minimihinnasta.²³

Elintarvikelain eduskuntakäsittelu oli särmikäs. Ensi kertaa oli tilaisuus lausua vapaasti
mielipiteitä pulasta ja sen syistä. Kevätkausi tapahtunut nopea tilanteen huonontumi-
nen kuului puheenvuoroista. Yksimielisesti tuomittiin lausunnoissa vanhan hallituksen toi-
minta. Periaatteessa lakiehdotus ei aiheuttanut vastalauseita, mutta yksimielisyys loppuikin
siihen. Sosiaalidemokraatit syyttivät oikeistoa ja erityisesti maanviljelijöitä keinottelusta, va-
rastojen kätkemisestä ja ”työläiskuluttajien nälkään näännyttämisestä”.²⁴ Maalaisliitto tor-
jui maanviljelijöihin kohdistuneet syytteet perättöminä: harjoitettu rajahintapolitiikka oli
itse asiassa painanut maanviljelijöitä, koska teollisuustuotteiden hinnat olivat saaneet samaan
aikaan nousta vapaasti.²⁵ Samoin kiistettiin väitteet maanviljelijöitten elintarvikekätkeistä.
Kiistaa oikeiston ja vasemmiston välillä synnytti eduskunnassa samaan aikaan käsiteltävänä
ollut laki maataloustyöväen 8-tuntisesta työpäivästä. Maalaisliitto piti lakiehdotusta tuotan-
non lisäämisen vastaisena ja vaati riittävän työvoiman takaamista kevään kylvöihin. Vasem-
misto puolestaan vastusti työvoiman ”pakkomobilisointia”.²⁶

22. Ruotsissa oli kesäkuussa 1916 säädetty periaatelaki tavarankuljetuksesta valtiolle, jos pak-
koluovutusta sodan vaaran tai yleisen hyödyn vuoksi pidettiin välttämättömänä (as. 1916/187. Lag
om förfogande över viss egendom vid krig, krigsfara eller andra utomordentliga, av krig föränledda
förhållanden). Vuoden 1916 lopulla annettiin asetus osittaisesta leipäviljan takavarikoimisesta (as.
1916/548) ja helmikuussa 1917 leipäviljan täydellisestä säännöstelystä (as. 1917/45). Nämä asetuk-
set ehtivät toisin sanoen olla erinomaaisesti Suomen hallituksen tiedossa huhtikuussa 1917. Suomen ja
Ruotsin säännöstelylakien tärkein ero oli siinä, että Suomen laissa keskityttiin pääasiassa elintarvik-
keitten säännöstelyyn; Suomenkin lain mukaan oli tosin mahdollista säännöstellä muitakin kuin elin-
tarvikkeita.

23. VP 1917. Asiakirjat I—III. Hallituksen esitys n:o 3.

24. Ks. esim. VP 1917. Ptk. I, s. 50 (Huotari), s. 135 (Tuomi).

25. Kysymys maanviljelijöiden tulotasosta sodan aikana jäi puheenaieheeksi elintarvikelain hyväksymisen
jälkeenkin. Maataloustuottajain Valtuuskunta yritti muutamissa julkaisuissaan poistaa epäilemättä
harhaluuloja maanviljelijöiden ”satumaisista” voitoista elintarvikekeinottelulla. — Ks. esim. Niini-
vaara, H., Paavilainen H., Maataloustuotteiden hinnan ja tuotantokustannusten nousu sodan aikana.
Helsinki 1917; Paavilainen, H., Maanviljelijän sekä kaupan ja teollisuudenharjoittajain tulojen nousu
sodan aikana. Helsinki 1917 (Maataloustuottajain Valtuuskunnan tilastotoimiston julkaisuja I ja
IV).

26. VP 1917. Ptk. I, s. 51, 101, 131 ym. Eduskunnassa käytetyt puheenvuorot olivat suureksi osaksi
puhtaasti propagandistisia, koska itse laki hyväksyttiin lähes yksimielisesti, ja myös hallitus oli
koottu suurella yksimielisyydellä.

Hallitukseen menonsa ehdoksi maalaisliitto, jonka mukanaolo oli tärkeää tuottajaväestön kannatuk-
sen saamiseksi elintarvikelaille, oli asettanut, että elintarvikekysymys järjestettäisiin siten, ”ettei maan-
viljelyselinkelno joudu polkutilaan.” K—MA. Eduskuntaryhmän ptk. 21.3.1917.

Sortokausilta periytynyt idealistinen käsitys oikeuden ja laillisuuden lopullisesta voitosta näkyi elintarvikelain käsittelyn yhteydessä. Hallituksen esityksessä, samoin kuin yksityisissä puheenvuoroissa, todettiin huoltopolitiikan epäonnistuneen nimenomaan sen takia, että sitä ei ollut järjestänyt laillinen eduskunta, ja että määräykset, joita oli annettu sotatilan perusteella, olivat olleet laittomia. Niitä ei ollut haluttu totella. Laillisuusvaatimus haluttiin ulottaa jopa niin pitkälle, että venäläisen sotaväenkin olisi luovuttava lihan pakkoluovutus-oikeudesta ja ruvettava käyttämään normaaleja hankintateitä.²⁷ Tilanteen katsottiin muuttuneen ratkaisevasti koska maassa oli laillinen hallitus. Itse asiassa määräykset tiukkenivat ja asettivat entistä suurempia vaatimuksia kansalaisille. Perusparannuksena entiseen verrattuna pidettiin sitä, että huoltojärjestelmä nojautuisi ”yhteiskunnallisiin voimiin”, eli vastuuta annettaisiin alemmillekin tasoille eikä turvaututtaisi yksinomaan hallinnollisiin määräyksiin.²⁸ Tämä vaatimus oli selvästi yhteydessä sosiaalidemokraattisen puolueen voimakkaaseen esiinmarssiin keväällä 1917 ja puolueen vanhojen johtajien käsitykseen järjestäytyneestä ja maltillisesti toimivasta työväenliikkeestä. Sosiaalidemokraattisen puolueen voimakkaasta noususta johtui myös se, että hallitus esityksessään halusi määrätä kunnallisten elintarvikelautakuntien kokoonpanosta. Lopullisessa laissa tämä mahdollisuus hallitukselta evättiin, koska haluttiin turvata kunnallinen itsehallinto, mutta ohjeeksi annettiin täyttää lautakuntien paikat paikallisen yhteiskuntarakenteen mukaan.²⁹

Yksityistä omistusoikeutta rajoittavien määräysten vuoksi — lakiin sisältyi pakkoluovutusperiaate — oli laki käsiteltävä perustuslain säätämisyjärjestyksessä. Ratkaisevassa käsittelyssä se oli toukokuun 16. pñä. Laajassa puheenvuorossa kamaritoimituskunnan päällikkö ja elintarvikeasioiden johtaja Wuolijoki viittasi tulevan säännöstelyn käytännön järjestelyihin ja muiden maiden, mm. Saksan ja Ruotsin, esimerkkeihin. Senaatti piti lain hyväksymistä niin tärkeänä, että ilmoitti tekevänsä asiasta luottamusksymyksen. Eduskunta tajusi lain merkityksen. Se julistettiin kiireelliseksi ja hyväksyttiin äänin 177 – 6.³⁰

Lain oli saatava vielä väliaikaisen hallituksen vahvistus. Viivytysten jälkeen, mikä johtui suomalaisten ja väliaikaisen hallituksen kireistä väleistä toukokuussa,³¹ vahvistus vihdoin saatiin 2.6.1917.³²

Elintarvikelain 2 §:ssä lueteltiin tavarat, joita poikkeustoimenpiteet koskivat. Näitä olivat elintarvikkeet, rehu, polttoaineet, vaateavara, paperi ja muut yleiset tarveaineet sekä tuotannolle välttämättömät teollisuustuotteet. Muiden kuin elintarvikkeitten kohdalla lakia sovellettiin kuitenkin lähes yksinomaan hintasäännöstelynä. Elintarvikelautakuntien toimintaa ajatellen kaikkien tarveaineiden kulutuksen säännöstely olisi tullutkin niille liian työlääksi. Kansanhuoltotoiminnan ajalta lautakuntien liiasta työmäärästä on kokemuksia,³³ eivätkä ensimmäisen maailmansodan aikaiset elintarvikelautakunnat olleet läheskään yhtä työkykyisiä.³⁴

27. VP 1917. Asiakirjat I—III. Esitys n:o 3. Elintarvevaliokunnan mietintö n:o 1. — Varovaisuussyistä pakkoluovutusjärjestelmää ei kuitenkaan lakkautettu, ja käytännössä jatkui entinen lihanhankintajärjestelmä armeijan tarpeisiin..

28. VP 1917. Ptk. I., Esim. Tannerin puheenvuoro 20.4.1917.

29. Eduskunnan hajottamisen vuoksi uusien kunnallislakien hyväksyminen siirtyi marraskuuhun 1917 saakka. — Soikkanen 1966, s. 488.

30. VP 1917. Ptk. I, s. 246—248, 266.

31. Lain hyväksymisyjärjestyksestä puhuessaan sosialidemokraatit ajoivat selkeästi Suomen itsemääräämisoikeutta. Tässä voidaan nähdä jo viittaus heinäkuun valtalakiin. — VP 1917. Ptk. I, s. 185 (Kuusinen mm.).

32. As.kok. 1917/31.

33. Esim. Pihkala 1940; Törnquist & Lammi 1958.

34. Muiden kuin elintarvikkeitten säännöstelystä ks. Harmaja 1940, s. 338—342.

Elintarvikelain keskeiset asiat sisältyivät pykäliin 9 ja 10, joissa hallitukselle annettiin valtuudet päättää välttämättömyystavaroiden valtiolle luovuttamisesta ja takavarikkoon asettamisesta. Korvaus pakkoluovutetusta tavarasta suoritettiin korkeintaan rajahinnan mukaan. Tarvittaessa haltija velvoitettiin ilmoittamaan, millaisia määriä hänellä oli kyseistä tavaraa. Tarkastuksen saattoi tehdä joko kuvernööri tai elintarvikelautakunta (13 §). Senaatilla oli oikeus velvoittaa kunnat lain käytäntöönpanemiseksi perustamaan kunnallisia elintarvikelautakuntia — nimitys osoittaa, että kysymys oli nimenomaan elintarvikkeitten säännöstelystä. Lautakuntien kokoonpanossa oli otettava kunnan väestön yhteiskunnallinen koostumus huomioon (17 §). Laki määrättiin heti voimaan ja jatkumaan 1.5.1918 saakka.

Hyväksytyin lain puitteissa järjestettiin Suomen huolto aina vuoteen 1920 saakka. Lain voimassaoloaika pidennettiin heinäkuussa 1918, lokakuussa 1919 ja maaliskuussa 1920. Toukokuussa 1920 annetulla lailla jatkettiin vielä joitakin säännöstelymääräyksiä huhtikuun 1. päivään 1921 saakka.³⁵

3.2. Säännöstelyn kokeilu kesällä 1917

3.2.1. Säännöstelyn organisaation hahmottuminen

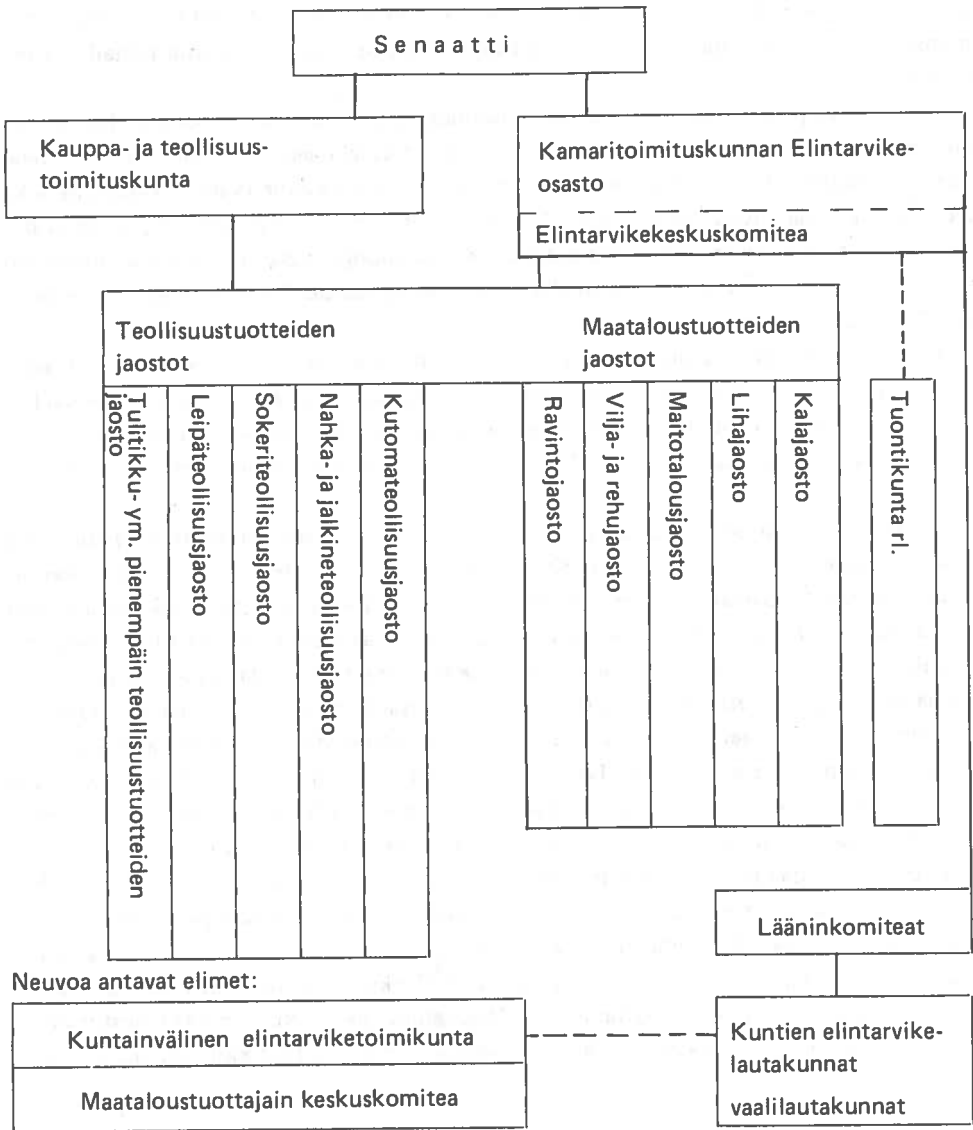
Samaan aikaan kun elintarvikelakia käsiteltiin eduskunnassa, hallitus suunnitteli jo säännöstelyjärjestelmän organisaatiota. Tanner otti yhteyttä W.A. Lavoniukseen, johon hän oli jo aikaisemmin tutustunut osuuskauppatoiminnassa ja kuntainvälisen elintarviketoimikunnan työssä, ja pyysi häntä laatimaan suunnitelman säännöstelyn organisaatiosta.³⁶ Kuntainvälisen elintarviketoimikunnan suunnitelma, joka ilmeisesti oli suureksi osaksi Lavoniuksen käsi-alaa, oli pohjana hallituksen ensimmäisille kaavailuille säännöstelyn organisaatiosta. Näihin yhteyksiin viittaa se, että Tannerin eduskunnassa 20.4. esittämä ja elintarvikeviranomaisten arkistossa säilytettävä ns. Wuolijoen suunnitelma kulutuksen järjestämisestä muistuttavat suuresti toisiaan.³⁷ Näistä ensimmäisistä suunnitelmista näkyy, että ratkaisun avaimena pidettiin laillisten olojen palauttamista.

Tannerin suunnitelmassa pantiin pantiin pääpaino siihen, että saataisiin eri yhteiskuntaryhmät ja "yhteiskunnalliset voimat" mukaan kulutuksen säännöstelyyn ja kuitenkin samalla taattaisiin asiantuntemus. Wuolijoen ehdotuksessa toistuivat samat ajatukset. Periaatteena molemmissa suunnitelmissa oli järjestelmän keskittäminen senaatin alaisuuteen; Tanner viittasi mm. siihen, että Saksassa viljakaupan keskittämisestä valtion valvomalle Reichs-Getreide-Gesellschaftille oli ollut myönteisiä kokemuksia. Säännöstelyn johto oli keskitettävä v a l i a i k a i s e e n e l i n t a r v i k e t o i m i t u s k u n t a a n, koska ei ollut mahdollista lyhyessä ajassa muodostaa uutta toimituskuntaa. Wuolijoen suunnitelmassa toimituskunnan avuksi suunniteltiin elintarvikevaliokuntaa. Molempien suunnitelmien ehkä tärkein elin oli k e s k u s k o m i t e a, jonka kautta hallitus oli yhteydessä sekä yhteiskunnallisiin voimiin

35. Ks. as.kok. 1918/68 (8.7.); 1918/72 (27.7.); 1919/130 (31.10.); 1920/70 (30.3.); 1920/144 (19.5.).

36. Tanner 1949, s. 78. — Lavoniuksen nimellä alkuperäistä suunnitelmaa ei ole säilynyt edes konseptina. Hallituksen nimittämävaiheessa (22.3.1917) laaditussa PM:ssa elintarvikekysymyksestä ei kuntainvälinen elintarvetoimikunta tehnyt vielä minkäänlaista ehdotusta kulutuksen säännöstelystä, joten Tannerin edellämainitun pyynnön jälkeen kaikki tapahtui nopeasti. W.A. Lavoniuksen kok. 9. VA. — Lavoniuksen avuista säännöstelyjärjestelmän kehittämiseksi Tanner totesi, että "hän oli riittävän häikäilemätön".

37. Ks. VP 1917. Pt.k. I, s. 52–57 (Tannerin puheenvuoro); EVA/I Dda 1. Wuolijoen suunnitelma.

Kuvio 7. Säännöstelyn organisaatio kesällä 1917.

että toisaalta asiantuntijaelimiin. Yhteiskunnallisia voimia edusti tuottajien puolelta Maataloustuottajain Keskuskomitea³⁸ ja kuluttajien puolelta kuntainvälinen elintarviketoimikunta. Keskuskomitean alaisia asiantuntijajärjestöjä oli molemmissa suunnitelmissa maataloutta varten kolme: leipävilja-, rehu-, siemen- ja perunajaosto, maitoteollisuusjaosto ja kolmantena lihajaosto. Keskuskomitean ja kauppa- ja teollisuustoimituskunnan alaisia asiantuntijajärjes-

38. Maataloustuottajain järjestäytyminen etujärjestöksi tapahtui kevään 1917 aikana. Maaliskuussa perustettiin Maataloustuottajain Keskuskomitea (johdossa Hannes Gebhard), joka valitsi Maataloustuottajain Valtuuskunnan. Tuottajaväestö perusti kevään ja kesän aikana kuntakohtaisia tuottajayhdistyksiä. Syyskuun 18. päivänä 1917 pidettiin Helsingissä paikallisyhdistysten edustajakokous,

töjä oli kaikkiaan viisi.^{a)} Ne säännöstelivät muitten kuin elintarvikkeitten kulutusta, tai kuten sokeri- ja leipäteollisuusjaostot, huolehtivat näiden tuotteiden jakelusta tehtaille ja leipomoille.

Läänintasolla ja sen alapuolella olevaan säännöstelyjärjestelmään ei suunnitelmissa tarkemmin puututtu. Jonkinlaiseksi alimpien elinten yhdyselimeksi suunniteltiin kuntainvälistä elintarviketoimikuntaa. Aikaisemminkin se oli ollut ainoa kuntien välinen yhdyside, eikä Lavonius mielellään sivuuttanut sitä senkään takia, että oli itse kyseisen toimikunnan puheenjohtaja. Kunnallisten elintarvikelautakuntien kokoonpanossa oli otettava huomioon myös yhteiskunnalliset voimat valitsemalla niihin jäseniä tasapuolisesti työväestöstä ja muista yhteiskuntaryhmistä.

Tannerin ja Wuolijoen suunnitelmien uutuuksia oli yhteiskunnallisten voimien eli Maataloustuottajien Keskusliiton ja kuntainvälisen elintarviketoimikunnan ottaminen mukaan järjestelmään ja elintarvikopolitiikan keskittäminen omaan toimituskuntaan. Periaatteessa säännöstelyn organisaatiota hahmoteltiin siltä pohjalta, mitä se oli ollut venäläisen senaatin aikana.

Väliaikaisen hallituksen hyväksyttyä Suomen elintarvikelain senaatti antoi sen perusteella asetuksia säännöstelyyn siirtymisestä. Kesäkuun 5. päivänä kiellettiin syömäviljan käyttö eläinten ruoaksi.³⁹ Samana päivänä annettiin asetus leipäviljan kulutuksen järjestämisestä kesän aikana.⁴⁰ Hallitus julisti maan syömäviljavarastot takavarikkoon ja otti tehtäväkseen järjestää viljan kulutus määrättyjen annosten mukaan kesäkuun 17. ja syyskuun 15. päivän välisenä aikana. Tällä asetuksella siirryttiin Suomessa täysimittaiseen viljan säännöstelyyn.

Säännöstelystä vastaavat elintarvikejärjestöt perustettiin 8.6. annetulla asetuksella.⁴¹ Hallituksen lähtökohta oli — kuten Tannerin ja Wuolijoen suunnitelmissa oli esitetty — yhteiskunnallisten voimien tuen saaminen säännöstelytoimenpiteille. Päätösvalta elintarvikeasioissa tuli kuulumaan kamaritoimituskuntaan perustetulle elintarvikeosastolle. Uutta toimituskuntaa ei siis perustettu. Elintarvikeosaston alaisena oli asiantuntemusta edustava elintarvikekeskuskomitea⁴² sekä yhdeksän asiantuntijajaostoa. Jaostoista neljä toimi varsinaisella elintarvikealalla: vilja ja rehujajaosto, maitotalousjaosto, lihajaosto ja kalajaosto. Erikseen perustettiin vielä ravintojajaosto tutkimaan pulan helpottamista.⁴³ Muut elintarvikekeskuskomitean jaostot olivat kauppa- ja teollisuustoimituskunnan alaisia (leipäteollisuusjaosto, tulitikki- ym. pienten teol-

38. Jatk. ed. sivulta

jossa virallisesti perustettiin Maataloustuottajain Keskusliitto (MTK). Tuottajien järjestäytymistä talouspoliittiseksi ja osittain myös työnantajaa edustavaksi etujärjestöksi joudutti selvästi elintarviketilanteen heikentyminen sekä keväällä uhkaavat maatalouslakot. — Ks. Alanen 1964, s. 310—311; Häkkinen 1965, s. 124—128.

a) Suunnitelmissa mainitut kauppa- ja teollisuustoimituskunnan alaiset asiantuntijajaostot olivat: tulitikki- ym. pienten teollisuustuotteiden jaosto, kutomateollisuusjaosto, nahka- ja jalkineiteollisuusjaosto, sokeriteollisuusjaosto ja leipäteollisuusjaosto.

39. As.kok. 1917/34.

40. As.kok. 1917/35.

41. As.kok. 1917/37.

42. Elintarvikekeskuskomitean jäsenet olivat: puheenjohtaja prof. J.H. Vennola, jäsenet prof. G. von Wendt, joht. T. Salmio, toim. J.W. Keto, agr. Y.A. Pehkonen ja op. P. Akula (varalla J. Valmari ja Miina Sillanpää). Mercator 1917:22.

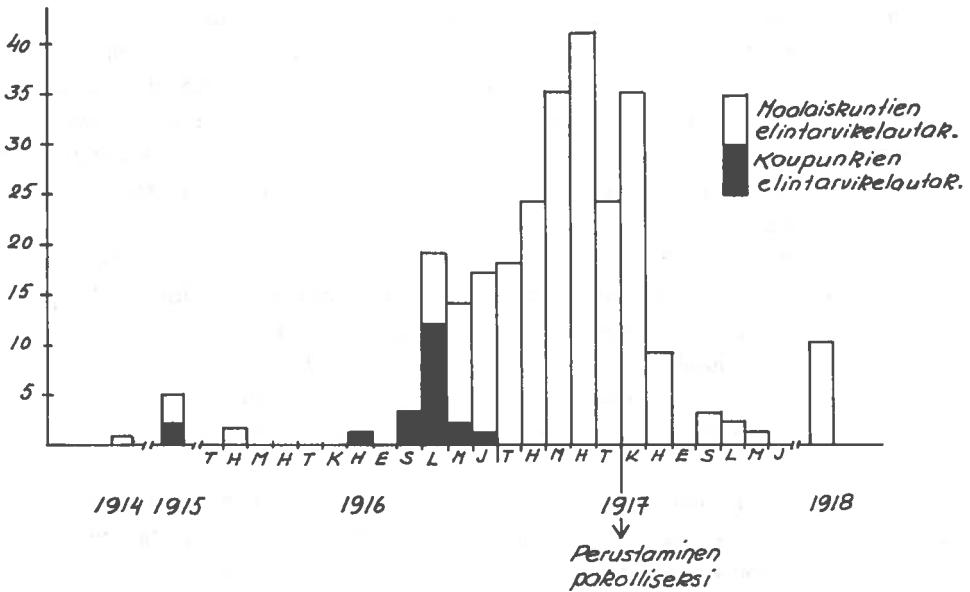
43. Ks. EVA/I Da 1. 6.6.1917. Ravintojajaoston puheenjohtajana toimi prof. Max Oker-Blom. Jäseninä olivat mm. Hedvig Gebhard ja Miina Sillanpää. Jäsenistö oli sama kunn myöhemmin heinäkuussa perustetussa Valtion kotitaloustoimikunnassa. Ks. s. 107.

lisuustuotteiden jaosto, kutomateollisuusjaosto, nahka- ja jalkineiteollisuusjaosto ja sokeri-teollisuusjaosto). (Ks. kuvio 8.) Asetuksessa määrättiin, mitkä järjestöt saivat valita edustajan jaostoihin. Elintarvikekeskuskomitea pyysi asiantuntijajaostoilta lausuntoja ja teki siten näitten perusteella ja myös itsenäisesti elintarvikeosastolle ehdotuksia. Kuntainvälinen elintarviketoimikunta ja Maataloustuottajain Keskuskomitea toimivat neuvoa-antavina eliminä keskuskomitean yhteydessä.

Paikallisella tasolla elintarvikehallinnosta vastasivat kuhunkin lääniin perustettava läänininkomitea⁴⁴ ja kuntiin pakolliseksi tullut elintarvikelautakunta. Suurimmassa osassa kuntia elintarvikelautakunta oli jo toiminnassa tähän aikaan. Lautakunnat vastasivat käytännön säännöstelystä, suorittivat valvontatehtäviä sekä saattoivat tehdä itsenäisestikin aluettaan koskevia päätöksiä mm. elintarvikkeitten kaupan järjestämisessä. Avuksi elintarvikelautakunnille määrättiin kyläkohtaista asiantuntemusta edustavat vaalilautakunnat. Niitten toiminta supistui kuitenkin vain kesän 1917 säännöstelykautena annettuun apuun kunnan viljavarastojen tarkastamisessa.

lukumäärä

Kuvio 8. Elintarvikelautakuntien perustaminen.

(Piiroksessa ovat mukana Hämeen läänin eteläisen ja pohjoisen, Mikkelin läänin, Viipurin läänin läntisen, Kuopion läänin läntisen ja itäisen, Vaasan läänin läntisen ja Kajaanin kihlakunnan elintarviketoimistojen kunnat. EVA/elintarviketoimistojen ja -lautakuntien toimintakertomukset).

44. Oulun läänissä alkoi lisäksi elintarvikelain voimaantullessa toimia itsenäisenä yksikkönä Kajaanin kihlakunnankomitea. Ks. EVA/I Ed 3. Kajaanin kihlakunnankomitean toimintakertomus.

Kulutuksen säännöstely hahmottui varsin tarkasti keskus- ja paikallishallintojärjestelmän pohjalle. Myös rajahintajärjestelmä keskusliikkeineen ja -komiteoineen näkyi edelleen organisaatiossa; esim. elintarvikekeskuskomitean asiantuntijajaostoihin entiset keskuskomiteat valitsivat jäsenet. Asiantuntijajaostoista oli keskuskomiteoiden nimellä toiminut aikaisemmin seitsemän jaostoa.

Yhteiskunnalliset järjestöt, kuntainvälinen elintarviketoimikunta ja Maataloustuottajien Keskuskomitea/MTK jäivät säännöstelyssä jokseenkin merkityksettömiksi. Kuntainvälinen toimikunta jäi pääasiassa kaupunkikuntien väliseksi yhdyssiteeksi. Maatalousjärjestöjen osuus jäi siihen, että myöhemmin elintarvikeasioita hoitanut Kyösti Kallio pyysi niiltä eräitä ehdotuksia.⁴⁵ Yhteiskunnallisten voimien esiinmarssi näkyi parhaiten siinä, että elintarvikelautakuntiin pyrittiin valitsemaan tasapuolisesti jäseniä eri yhteiskuntaluokista.

3.2.2. Viljavarastojen inventointi

Kesästä 1917 alkaen kulutuksen säännöstelyn pääpaino oli viljatuotteiden säännöstelyssä. Muitten elintarvikkeitten säännöstely jatkui entiseen tapaan kontrolloimalla lähinnä liikkeiden ja kauppojen myyntiä sekä käyttämällä artikkelikohtaisia rajahintoja.

Kesäkuun 5. annetulla asetuksella julistettiin vehnä-, ruis- ja ohravarastot sekä leipä- ja ryyningerastot valtiolle takavarikoiduksi saman kuun 17. päivästä alkaen. Luovutusmääräys koski yli 4 kg:n vilja- ja yli 3 kg:n ryyningerastoja. Maataloutta harjoittavat taloudet saivat pidättää jäsenilleen tiettyjen viikkoannosten (ks. s. 82) mukaan lasketun määrän kulutuskauden loppuun (15.9. saakka) sekä lisäksi kylvötöitä varten — ellei niitä jo ollut tehty — hehtaaria kohti 200 kg vehnää, 175 kg ruista ja 240 kg ohraa.⁴⁶

Koska tuonti oli riittämätön, huolto-ongelman ydin oli viljavarastojen tarkastuksen onnistuminen ja yleiseen kulutukseen luovutettavan viljamäärän selvittäminen. Elintarvikeosaston kiertokirjeissä oli ennen takavarikoinnin toteuttamista annettu tarkastusohjeet.⁴⁷ Tarkoitus oli järjestää elintarvikelautakuntien jäsenille myös henkilökohtaista opastusta ylioppilasosakuntien avulla. Ainakin Kajaanin kihlakunnassa neuvontatyöhön osallistui myös paikallinen kansanedustaja. Järjestettiin kurseja, ja varastojen tarkastukseen käytiin optimistisessä hengessä.

Tarkastus ja takavarikointi suoritettiin käytännössä siten, että ruokakunnat ilmoittivat lomakkeella talouden henkilöluvun ja viljavarastot. Henkilökohtaista tarkastusta viljanhaltijoiden luona ei siis suoritettu. Yksityiskohtaisesti asioita tuntevan vaalilautakunnan tehtävä oli tarkastaa ilmoitukset ja ehdottaa elintarvikelautakunnalle niitten hyväksymistä tai hylkäämistä. Lautakunnan laskelmien mukaan valtiolle luovutettavaksi määrätty vilja oli tarkastuksen jälkeen kuljetettava lautakunnan osoittamaan paikkaan, joko kunnassa suoritettavaa jakelua varten tai edelleen muualle siirrettäväksi. Lääninkomiteoiden oli lautakunnilta saamiensa tietojen perusteella laskettava alueen väestön viljan tarve, hankittava viljaa niihin kun-

45. Kuntainvälinen elintarviketoimikunta toimi kaupunkien yhdyselimenä syksyyn 1917 saakka. Vielä 29.—30.10. pidettiin Helsingissä kulutuskeskusten elintarvikelautakuntien edustajien kokous. Toiminnan laantumiseen ja loppumiseen vaikutti toimikunnan johtavan henkilön W.A. Lavoniuksen siirtyminen joulukuussa 1917 elintarvikehallituksen päälliköksi; Ks. Teräksinen 1923, s. 47.

46. As.kok. 1917/35. — Alunperin oli suunniteltu viljavarastojen takavarikoinnin tapahtuvan jo 10.6., mutta lain esivalmistelut, sen hyväksymisen lykkääntyminen kesäkuun puolelle ym. tekijät aiheuttivat myös takavarikoinnin lykkääntymisen viikolla. EVA/I Df 1. Senaatin suunnitelma leipäviljan kulutuksen järjestämisestä 10.6.—15.9.1917.

47. EVA/I Df 1. Ohjeita n:o 2.

tiin, joista sitä puuttui sekä yleensä valvottava elintarvikelautakuntien toimintaa.

Viljavarastojen tarkastus edistyi hitaasti. Ilmoitukset piti toimittaa elintarvikelautakunnille viimeistään 21.7. mennessä. Lautakuntien tottumattomuus, maanviljelijöiden pelko luovutuksia kohtaan, se että monin paikoin säännöstelyä pidettiin tarpeettomana, ym. tekijät aiheuttivat, ettei tulosten keruussa kiirehditty.⁴⁸ Kunnissa käsiteltiin säännöstelyä edellisiltä vuosilta tuttuun tapaan oman kunnan sisäisenä asiana ottamatta huomioon, että kysymyksessä oli valtakunnallinen yritys.

Kesällä säännöstelyä koskevia määräyksiä ei annettukaan lisää, vaan säännöstely sujui — kuten hallitus oli ohjeissaan selittänyt — siten, että jos ohjeet puuttuivat, lautakunnan oli harkittava toimenpiteet itsenäisesti.

Viljantarkastuksen kokonaistulokset alkoivat olla selvillä vasta syyskuussa, uuden sato-kauden alkaessa. Varastojen ja kulutuksen arviointi pohjautuu seuraavassa syksyllä käytössä olleeseen aineistoon. Elintarvikeosaston tiedotuslehden mukaan viljatilanne kunnissa 17.6.1917 oli seuraava:⁴⁹

	milj. kg
syömäviljaa	85.7
— tästä jäi tuottajille	45.7
— valtiolle oli luovutettava	40.0
siemenviljaa	32.5
— tästä jäi tuottajille	29.0
— valtiolle oli luovutettava	3.5
yhteensä viljaa	118.2

Kesäkuun varastot eivät täysin riittäneet laskettuun tarpeeseen. Valtiolle eli korttijakeluun luovutettava vilja arvioitiin 45.1 milj. kg:ksi eli vajausta oli 5.1 milj. kg. Siemenviljan nettovajaus oli laskelmien mukaan 12.5 milj. kg.

Tarkastuksen suorittamista pidettiin onnistuneena.⁵⁰ Sen mukaan esim. toukokuun alun ja kesäkuun varastot (ks. s. 69) olivat lähes yhtä suuria, eli kulutus näennäisesti olisi ollut touko-kesäkuun aikana vajaa puolet aikaisemmasta. Mistään kertovasta lähteestä ei kuitenkaan ilmene näin suurta kulutuksen laskua. Jos sellaista oli tapahtunut, olisi oletettava, että siitä olisi esim. lehdistössä esimerkkejä. Luontevin selitys lienee, että aikaisemmin keväällä varastot oli aliarvioitu. Toukokuun tarkastuksessa lähestyttiin todellista varastomäärää, ja tästä johtui tilastollisesti vähäinen kulutus touko-kesäkuussa. Tätä selitystä tukee edelleen

48. Ks. esim. EVA/I Ed 4. Turun ja Porin läänin eteläisen etston toimintakertomus. Tällä alueella säännöstelyä pidettiin tarpeettomana, eivätkä lautakunnat toimineet tehokkaasti. Kuvaavaa kesälle 1917 on myös heikosti omavaraisten kuntien suhde säännöstelyyn: esim. Korpiselän kuntakokous päätti julistaa kunnan kokonaisuudessaan omavaraistaloudeksi ja täten välyttiin tarkastuksen toimeenpanolta. Veteli anoi, että kunta saisi itse päättää miten leipäkysymys järjestettäisiin — toimeen tul-taisiin ilman korttijärjestelmääkin uutiseen saakka. EVA/I Eba 3. Ptk. 11.6.1917; ptk. 9.6.1917.

49. EVA/I Dg 1. Elintarvikekysymyksiä n:o 1. (27.9.1917). Näistäkin tiedoista puuttuu vielä jokunen kunta. Ilmoituksia saatiin kaikkiaan 541 kunnasta. Läänikohtaisia ilmoituksia laadittiin vain seuraavista lääneistä (1 000 kg):

lääni	varasto 17.6.17	jäi tuotta- jille	valtiolle luovutettava	kortti- jakeluun	Sieme- neksi	Ylijäämä/ vajaus
Turun ja Porin	20898	8659	6345	5644	9138	+2543
Mikkelin	7432	2981	2093	2774	4228	-2554
Hämeen	13479	5611	4133	4565	5418	-2257
Kajaanin kihlak.	1693	734	646	771	363	-176
Yhteensä	43502	17985	13217	13754	19147	-2444

Lähde: Turun ja Porin l. eteläisen etston, Mikkelin l. etston ja Kajaanin kihlakunnan etston toiminta-kertomukset. EVA/I Ed 3-4, Hämeen l. EVA/V Cd 1-2.

50. Ks. esim. Mercator 1918:1, s. 5.

se, että kulutuksen säännöstelyn alettua keskimääräinen kulutus nousi vielä kesällä 1917 lähes 300 g:aan asukasta kohti. Kesäkuun tarkastus — vaikka se perustui talouksien omiin ilmoituksiin — antoi aikaisempiin arviomenettelyihin verrattuna 40—60 % paremman tuloksen. Tarkastus ei siis ollut turha. Inventoinnin suorittamista ja tulosten yksiselitteisyyttä auttoi se, että siemeneksi varatusta viljasta oli noin puolet ehditty jo kylvää.

Yhtä tärkeä tavoite kuin selvittää maan todelliset viljaresurssit oli saada väestö tukemaan säännöstelyä. Elintarvikelautakuntien jäsenten valitseminen eri yhteiskuntapiireistä pyrki takaamaan säännöstelylle kuluttajapiirien tuen, ja myös tuottajat, huolimatta kevään maatalouslakoista, hyväksyivät, jolleivät illoiten niin ainakin vaieten kulutuksen säännöstelyn ja viljan takavarikoinnin.⁵¹

Valtiolle, eli siis leipäkorteilla suoritettavaan jakeluun joko omissa kunnassa tai muualla, oli viljasta määrätty varsin suuri osa, n. 46 %. Alkuperäinen suunnitelma oli, että elintarvikelautakunnat hoitaisivat itse viljan kokoamisen ja lääninkomiteoiden ohjeiden mukaan kunnan ulkopuolelle lähettämisen. Vaikka suurin osa valtiolle määrätystä viljasta kulutettiin kunnan tuotantopaikkakunnilla, ilmeni pian, että tarvittiin oma organisaatio huolehtimaan paikkakunnalta toiselle tapahtuvista viljan siirroista sekä hoitamaan niistä aiheutuneita rahamenoja. Elintarvikeosaston pyynnöstä Tuontikunta rl. suostui kesäkuussa (21.6.) hoitamaan näitä tehtäviä. Siemenviljan siirroista huolehti kesän aikana keskusosuusliike Hankkija.⁵²

Inventoinnin haitta verrattuna aikaisempiin arviotuloksiin oli se, että tulokset saatiin hitaasti käyttöön; sama hitaus oli ominaista myös myöhemmille varastotarkastuksille. Elintarvikeosasto oli tosin varautunut lautakuntien alkukankeuteen: kesän 1917 säännöstelykautta kutsuttiin kokeilukaudeksi ja lautakunnille annettiin suhteellisen vapaat kädet soveltaa seinaatin ohjeita kulutuksen järjestämisestä.⁵³

3.2.3. Väestön jako kortti- ja omavaraistalouksiin

Riippui elintarvikelautakuntien vireydestä, miten ylemmältä taholta tulleita ohjeita noudatettiin. Eniten toimintaa aktivoi alueen yleinen elintarviketilanne: jos pulaa ei ollut, jäi lautakunnan työkin vähäiseksi. Tämä näkyy selvästi siitä, miten korttijakelua sovellettiin. Elintarvikeosaston ohjeissa ei puututtu yksityiskohtaisesti korttijärjestelmän toteuttamiseen, ja niinpä seuraavina säännöstelykausina noudatettavaa jakoa omavaraistalouksiin kuuluviin henkilöihin (tuottajat eli siis maanviljelijät perheineen) ja korttitalouksiin kuuluviin (yleensä kuluttajat) ei ainakaan Etelä-Suomessa näytetä yleisesti noudatetun.⁵⁴ Se osoittaa, ettei tilanne ollut kesän säännöstelykaudella vielä kovin vakava.

Leipäkorttien varassa olevan väestön määrän selvittäminen olisi tärkeää, jotta nähtäisiin, miten lautakuntien toiminta käynnistyi, ja minkä asteinen pula oli eri osissa maata. Tällainen selvitys voidaan tehdä kuitenkin vain Kajaanin kihlakunnan alueelta, jossa pulan vuoksi tilastoa eri talouksiin kuuluvista henkilöistä pidettiin järjestelmällisesti heinäkuusta 1917 alkaen. Alla olevassa asetelmassa verrataan Kajaanin kihlakunnantoimiston kesän 1917 kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvien määriä seuraavien vuosien vastaaviin lukuihin.⁵⁵

51. Maanviljelijöiden hyväksymisen merkinä voidaan pitää sitä, että elintarvikelautakuntien toimintakertomuksissa ei ilmene inventoimisesta kieltäytyneitä.
52. Suomen elintarpeiden Tuontikunta rl. 1918, s. 11; EVA/I Da 1.
53. EVA/I Df 1. Ohjeita n:o 1. (6.6.1917).
54. Jako kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluviin henkilöihin otettiin elokuussa 1917 annettuun asetukseen leipäviljan kulutuksen järjestämisestä. As.kok. 1917/56. Yleisesti tilastot kortti- ja omavaraistalouksista alkoivat lokakuussa 1917.
55. EVA/I Ed 3. Kajaanin kihlakunnan etston toimintakertomus.

	1.7.1917	1.7.1918	1.7.1919
korttitalouksien jäseniä	24 884 (48.5 %)	40 773 (74.6 %)	51 303 (91.2 %)
omavaraistalouksien jäseniä	26 404 (51.5 %)	13 870 (25.4 %)	4 923 (8.8 %)
yhteensä	51 288 (100.0 %)	54 643 (100.0 %)	56 229 (100.0 %)

Kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvia henkilöitä oli kesäkuussa 1917 suunnilleen yhtä paljon. Ero seuraaviin vuosiin oli suuri: korttitalouksiin eli valtion järjestämän viljajakelun piiriin ilmoitettiin kuuluneen 75–90 % väestöstä. Tilanne ei kuitenkaan ollut olennaisesti muuttunut kyseisinä vuosina. Aivan ilmeisesti ei v. 1917 kunnissa toteutettu korttijärjestelmää niin laajasti kuin laki edellytti. Luultavaa myös on, että alueella oli ostoviljalle perustettuja "omavaraistalouksia", jollaisesta ilmiöstä on esimerkkejä myöhäisemmiltäkin vuosilta. Tällä tavoin lautakunnat vähensivät työtaakkaansa.

Muitten lääninkomiteoiden alueilta tiedot ovat vieläkin puutteellisemmat. Hämeen, Viipurin, Turun ja Porin ja Oulun läänistä kootut kunnittaiset tiedot⁵⁶ osoittavat vain tilastojen laadinnan epämääräisyyttä. Lautakuntien toiminta alkoi hitaasti ja korttijärjestelmä oli vielä kesällä 1917 sattumanvaraista. Suurimmasta osasta lautakuntia tiedot suorastaan puuttuvat. Aina ei liioin tajuttu eroa omavarais- ja korttitalouksiin kuuluvien välillä.

Koko maa huomioon ottaen leipäkorttijakelun piirissä kesällä 1917 oli arviolta alle 50 % väestöstä, kun seuraavina vuosina korttitalouksiin kuuluvia oli yli 60 %. Arviota tukee sekin, että kesällä 1917 syömävilja jaettiin omavarais- ja korttitalouksiin kuuluville suhteessa 54:46.

3.2.4. Elintarvikelautakuntien toiminta

Elintarvikelautakuntien perustehtäväksi kuntakohtaisessa säännöstelyssä jäi viljavarastojen takavarikointi ja senaatin määräämien viikkoannosten jakaminen. Elintarvikepäällikkö Wuolijoen asettama päämäärä kesän kulutuskaudelle oli, että selvittäisiin seuraavaan satoon.⁵⁷ Senaatti oli melkoisen optimistinen, koska Venäjän kanssa oli solmittu 60 milj. kg:n viljakauppa. Lautakuntien annettiin jopa ymmärtää, että kaikkea takavarikonalaista viljaa ei ehkä tarvittaisikaan. Kulutukseen oli otettava ensin kauppojen, valtion ja kuntien varastot, ja vasta siinä tapauksessa, etteivät nämä riittäneet, oli puututtava yksityisiin varastoihin.⁵⁸

Elintarvikelautakuntien toimintaedellytykset riippuivat siitä, millaiset varastot ne pystyivät hankkimaan. Elintarvikeosasto oli kehottanut lautakuntia käyttämään ensiksi suurten kauppojen valtiolle luovutettavaksi määrätty varastot. Samalla oli neuvottu lautakuntia järjestämään elintarvikkeitten myynti yhteistyössä paikkakunnan kauppaliikkeitten, mieluiten osuuskauppojen kanssa.⁵⁹ Elintarvikelautakuntien omat myyntipisteet jäivätkin kesällä 1917 vähäisiksi.

56. Tietoja on seuraavista kunnista: Jämsä, Kangasala, Kuorevesi, Kuru, Lempäälä, Vesilahti, Ylöjärvi, Viipurin mlk., Miehikkälä, Johannes, Rautu, Ahlainen, Hinnerjoki, Honkilahti, Karvia, Lappi Tl., Pomarkku, Punkalaidun, Muonio, Pelkosenniemi ja Ylitornio. — Ks. EVA/I Ed -sarja, toimintakertomukset.

57. EVA/I Df 1. Ohjeita n:o 1.

58. EVA/I Df 1. Elintarvikeosaston ohjeita lautakunnille kiertokirjeessä 12.7.1917. — Lautakuntien pereistä ei kuitenkaan ilmene, että viljantarkastus olisi missään vaiheessa rajoitettu vain kauppoihin ja julkisiin varastoihin. Ilmeisesti niistä muodostettiin lautakuntien alkuvarastot.

59. EVA/I Df 1. Ohjeita n:o 2. (9.6.1917).

Viljantarkastuksen lukujen valossa – tulokset tosin olivat viranomaisten käytössä vasta sitten, kun kulutuskausi oli käytännöllisesti katsoen ohi – ei tilanne leipäviljan osalta ollut mitenkään toivoton. Senaatin ohjeiden mukaan viljatuotteiden päiväannos oli kevyttä työtä tekeville 150 g, keskiraskaassa työssä oleville 240 g ja raskaassa työssä 300 g. Keskimääräinen annos oli suunnilleen 230 g. Varastot riittivät kulutuskaudella henkeä kohti n. 300 g:n päivittäiseen jakeluun. Keväällä laskuun kääntyneestä kulutuksesta oli tosin tingittävä lähes puolet.

Elintarvikelautakunnilla oli kaksi ongelmaa: toisaalta miten kulutus pidettäisiin säädettyjen annosten rajoissa, ja toisaalta miten saataisiin alueelle viljaa, jos sitä oli riittämättömästi. Senaatin ohjeissa ei tarkemmin selvitetty, millaisia annoksia eri ammattiryhmille tulisi jakaa. Ryhmittely oli jätetty lautakuntien huoleksi. Missä oli viljaa runsaasti kaikki annokset pyrkivät nousemaan korkeimpaan luokkaan, vieläpä sen ylikin.⁶⁰ Kuntia oli lähes mahdotonta saada lopettamaan yliannosten jakamista. Selvästi näkyi, että ihmisten oli vaikea tottua kulutuksen supistamiseen, jos vain oli mahdollista pitää yllä normaalia kulutusta.

Hallituksen annosmäärät tuomittiin yleisesti ainakin niissä kunnissa missä viljaa oli. Säkikijärvellä järjestettiin jopa "tieteellinen" koe annosten suurentamiseksi: kaksi henkilöä söi seitsemän ihmisen päiväannoksen yhdellä aterialla, "eikä ateria sittenkään ollut mikään syömisen voimakoe".⁶¹

Erään Mercatorissa julkaistun selvityksen mukaan lautakunnat olisivat jakaneet kesällä seuraavia korttiannoksia:⁶²

keskim. jakelu g	kaupungit lm	maalaiskunnat lm
alle 200	3	3
201–250	19	15
251–300	17	317
301–350	–	143
351–400	–	7
yli 400	–	4
yhteensä	39	489

Varsinkin maalaiskunnissa ylitettiin runsaasti senaatin määräämiä annostusohjeita. Jossain määrin annosten ylittämistä voitiin perustella sillä, että työ oli yleensä raskasta ulkotyötä, johon voitiin soveltaa ohjetta korkeista annoksista. Kuitenkin lähes kolmanneksessa maalaiskuntia ylitettiin korkein mahdollinen annosmäärä. Arvattavasti omavaraistalouksissa annosmäärien ylittäminen oli vielä tavanomaisempaa.

Elintarvikelautakuntien avokätsisyydestä johtui, ettei kesän kulutuskaudelle riittänyt teoreettinen 215–230 g:n mukaan laskettu päiväannos, yhteensä 62–66 milj. kg, eikä edes 17.6 varastoissa ollut viljamäärä. Viljanjakelua ei tosin voida yksityiskohtaisesti selvittää, mutta arvioitten perustaksi riittänee käytettävissä olevan viljan määrä:

	milj. kg
varastot 17.6.1917	85.7
Tuontikunnan hankkima vilja	4.1 ⁶³
syksyn 1917 satoa	6.8 ⁶⁴
yhteensä lautakuntien käytössä	96.6

60. Esim. Vesannon (11.6.) ja Laihian (18.6.) kirjeet: vähimmäisannoksina pidettiin 300 g/pv. Utsjoella lautakunta oli järjestänyt kesän kulutuksen siten, että annoksi laskettiin 400 g/pv. – EVA/I Fa 1.

61. EVA/I Eba 2. Säkikijärven maanviljelijäin järjestön kokouksen ptk. 9.6.1917.

62. Mercator 1918:1 (4.1.).

63. Suomen elintarpeiden Tuontikunta rl. 1918, s. 13.

64. Laskettu sarjasta EVA/I Eee 1–57.

Aivan kaikkea viljaa ei käytetty, siitä osa jäi varastoon.⁶⁵ Jos kuitenkin otetaan laskuperustaksi käytössä ollut viljamäärä, 96.6 milj. kg — sillä toisaalta kaikkea viljaa ei tullut ilmi tarkastuksessa keväällä —, muodostui kesän keskimääräiseksi kulutukseksi henkeä kohti n. 335 g/pv. Koska tuottajilla oli mahdollisuus ylikulutukseen, tämä arvio lienee lähellä todellista kulutusta. Korttitalouksien jäsenten keskimääräisannokset jäivät alle 300 g:n⁶⁶ ja omavaraistalouksiin kuuluvien taas yli mainitun 335 g:n, aina 400 g:aan saakka. Normaalkulutuksesta oli tingitty, mutta toisaalta selvästi ylitettiin hallituksen säätämät annosmäärät.

Viljanjakelua koskevien tietojen puuttumisen vuoksi on kuntien tilannetta selvitettävä elintarvikelautakuntien lääninkomiteoille ja elintarvikeosastolle osoittamalla viljapyynnöillä. Etelä-Suomen kunnilla ei ollut vaikeuksia viljanjakelussa. Ne tulivat omillaan toimeen. Kesä-elokuun ajalta on käytettävissä Kuopion, Mikkelin ja Oulun läänien kuntien anomukset.⁶⁷

lääninkomitea	käsitellyt asiat kpl	näistä vilja-anomuksia	
		kpl	%
Kuopion lk.	160	47	30
Oulun lk.	148	55	37
Mikkelin lk.	47	7	16
yhteensä	355	109	31

Kuopion ja Oulun läänit edustavat heikosti omavaraista alueita, ja niinpä näillä alueilla likimain jokainen kunta anoi viljaa. Mikkelin läänissä kunnat tulivat paremmin toimeen. Vain kuudessa kunnassa koko läänissä oli ollut viikosta kolmeen viikkoon kestäneitä ajanjaksoja, jolloin elintarvikelautakunnilla ei ollut jakamista leipäkortteja vastaan.⁶⁸ Mikkelin lääniä voidaan tosin pitää keskimääräistä paremmin toimeen tulevana alueena.

Viljanpyynnöstä päätellen jakelukatkoksia tapahtui Mikkelin lääniä runsaammin Kuopion ja Oulun lääneissä, mutta näissäkin häiriöt olivat poikkeuksia.⁶⁹ Valitusten puute saattoi johtua siitä, että järjestelmä oli outo, kaikin paikoin ei tajuttu kortti- ja omavaraistalouksien välisiä eroja, eivätkä korttitalouksiin kuuluneet ehkä aluksi osanneet odottaakaan, mitä leipäkortilla piti saataman.

Periaatteessa lääninkomiteoiden tehtäviin ei kuulunut viljanjakelu, vaan se oli pian säännöstelyn alettua luovutettu Tuontikunnalle. Tuontikunnan asema jakelijana ei kuitenkaan vakiintunut heti eteläisissäkään lääneissä. Pohjoisessa sen toimintamahdollisuudet mm. asiamiesten vähäisen lukumäärän vuoksi jäivät vielä hatarammalle pohjalle. Esim. Oulun lääninkomitea sai erikoisoikeuden 17.7. siirtää välttämättömissä tapauksissa itse viljaa paikkakunnalta toiselle. Tämä oikeus kesti kuun loppuun.⁷⁰ Kuntien viljanpyynnöt lääninkomitealle kuitenkin jatkuivat. Lääninkomiteoiden mahdollisuudet täyttää kuntien pyyntöjä olivat rajoitetut. Kuopion läänissä vastaukset kunnille olivat poikkeuksetta kielteisiä: lääninkomitealla ei ollut viljaa. Heinäkuun puolenvälin jälkeen komitea alkoi toimittaa anomuksia senaati-

65. Varastotilanne huononi oleellisesti kesän aikana. Keväällä oli kaupungeilla vielä huomattavasti varastoja. Kesällä niitä käytettiin osaksi ympäröivän maaseudunkin huoltamiseen. Syksyn tullen sitten vuorostaan kaupungit olivat pulassa, kun uusia varastoja ei pystytty hankkimaan.

66. Kulutuskauden keskimääräisjakelusta on esitetty myös luku 284 g/pv (Mercator 1918:1, s. 5). Saadun luvun laskuperustetta ei kuitenkaan ilmoiteta tarkemmin. Se kuvanee parhaiten korttillaelävien annoksia.

67. Kuopion, Oulun ja Mikkelin lääneissä kuntien anomukset käsiteltiin lääninkomiteoiden istunnoissa ja merkittiin pöytäkirjaan. Ks. EVA/V Ca -sarjat ko. läänit.

68. Elintarvikeuvoja V. Riolan tarkastusmatkoilla keräämät tiedot elintarvikehallitukselle (kertomus laadittu tammi-helmikuussa 1918). EVA/V Eb 1. Mikkelin l. etsto.

69. Normaali viljan jakelu käy selville mm. siitä, ettei kesällä 1917 elintarvikelautakuntien toimintakertomuksissa mainita jakeluhäiriötä.

70. EVA/V Ca 1. Oulun l. eteläinen etsto, ptk. 17.7., 31.7.1917.

le ja Tuontikunnalle, jota kautta viljatoimituksia alkoi virrata kuntiin. Elintarvikelautakuntien ja myös lääninkomitean toiminta alkoi päästä varmemmalle pohjalle vasta viljantarkastuksen tulosten ollessa käytössä heinäkuun lopulla — kiirettä ei siis pidetty Kuopion läänissäkään.⁷¹

Ainakin alituotantoalueilla osoittautui onneksi, että kaupungit olivat aikaisemmin varastoineet viljaa. Näistä saatiin alkuvarastot, joilla voitiin jossain määrin tyydyttää kuntien tarvetta. Viljantarkastusten tulosten selvittyä voitiin luovutusmääräyksiä osoittaa maalaiskunnillekin. Tällä tavoin Oulun I. lääninkomitea myönsi alueensa kunnille vapaan toiminnan aikana, jolloin viljansiirrot eivät vielä kuuluneet Tuontikunnalle, Oulun ja Kemin varastoista ainakin 280 000 kg viljaa.⁷² Lääninkomitea katsoi lisäksi, että sen oli pakko laajentaa lautakuntien valtuuksia, ja se jakoi niille — vastoin senaatin ohjeita — kuntakohtaisia hankintalupia.⁷³ Kunnat käyttivätkin tätä oikeutta. Esim. Ylitorniosta pyydettiin lupaa saada siirtää Kurikasta ostettu 20 000 kg:n syömäviljaerä paikkakunnalle.⁷⁴ Myös Kajaanin kihlakunnankomitea käytti hyväkseen Kajaanin kaupungin varastoja jakaessaan viljaa maalaiskunnille.⁷⁵ Vastaavia tietoja on edelleen Kuopion läänistä⁷⁶ ja Mikkelin läänistä. Viimemainitun alueen kaupungeista siirrettiin maalaiskuntiin heinäkuussa n. 78 000 kg viljaa.⁷⁷ Esimerkkejä voitaisiin jatkaa, joskaan täydellistä kuvaa kaupungeista maalaiskuntiin tapahtuneista viljansiirroista ei saada. Eteläisissä lääneissä kaupunkien varastoihin koskeminen ei ollut niin tarpeellista kuin pohjoisessa, koska maalaiskuntien omavaraisuus oli hyvä.

3.2.5. Valtion järjestämä viljanjakelu

Valtiolle luovutettavaksi määrätyn viljan siirroista ja rahaliikenteestä huolehtiminen siirtyi Suomen elintarpeiden Tuontikunnan tehtäväksi 11.7. alkaen. Taulukko 6 osoittaa Tuontikunnan jakamia viljamääriä elintarvikelautakunnille ja lääninkomiteoille kesän kulutuskauteina.

Lääni	1917			Yhteensä	
	Heinäk. 1000 kg	Elok. 1000 kg	Syysk. 1000 kg	1000kg	%
Uudenmaan	181	301	567	1 049	12.3
Turun ja Porin	291	273	366	930	10.9
Hämeen	205	284	231	720	8.5
Viipurin	581	1 336	630	2 547	29.9
Mikkelin	234	150	16	400	4.7
Kuopion	512	383	87	982	11.5
Vaasan	493	278	214	985	11.6
Oulun	446	226	177	849	10.0
Laitokset	--	--	45	45	0.6
Yhteensä	2 943	3 231	2 333	8 507	100.0

Taulukko 6. Tuontikunnan viljantoimitukset lääneittäin kesällä 1917.⁷⁸

-----

71. EVA/V Ca 1. Kuopion I. läntisen etston ptk:t kesä-heinäkuulta 1917.

72. EVA/V Ca 1. Oulun I. eteläisen etston ptk:t 12.—27.7.1917.

73. Ibid. 12.7.1917.

74. Ibid. 27.7.1917.

75. EVA/I Eaa 1, Kajaanin kihlakunnankomitea EO:lle 6.9.1917.

76. Kuopiosta siirrettiin Juankoskelle 30 000 kg viljaa. EVA/I Fa 1.

77. EVA/V Eb 2. Mikkelin I. etsto. Siirrot tapahtuivat 10.—20.7.1917 välisenä aikana.

78. Seur. sivu

Vajaan kolmen kuukauden aikana Tuontikunta toimitti elintarvikelautakunnille runsaat 8.5 milj. kg viljaa. Kesäkuun inventoinnin mukaan kunnissa oli ylimääräistä viljaa 12.7 milj. kg, jota siis oli mahdollista siirtää kunnasta toiseen. Tuontikunnan viljantoimituksista suurin osa oli kuitenkin tuontiviljaa: vain 1/3 viljanjakelusta oli kotimaisista. Loppukesästä, elo-syyskuussa, kotimaisen viljan osuus laski n. 9 %:iin.⁷⁹

Muutamien läänien osalta voidaan arvioida Tuontikunnan viljansiirtojen osuutta kuntien kokonaistarpeesta.⁸⁰

lääni	vilja-alijäämä milj.kg	Tuontikunnan vilja jakelu	
		milj.kg	osuus vajauksesta %
Turun ja Porin	2.7	0.9	33
Hämeen	2.3	0.7	31
Mikkelin	2.6	0.4	15
yhteensä	7.6	2.0	26

Näitä läänejä voidaan jopa pitää hyvin omavaraisina, eikä kunnissa ollut, toimitusten vähyydestä huolimatta, pulaa. Tuontikunnan osuus kuntien vajauksen täyttämisestä oli näissä lääneissä keskimäärin 26 %. Koko maan osalta tilanne oli suunnilleen samanlainen: kuntien syömäviljatarpeen (bruttovajaus 17.9 milj. kg) ja siemenviljatarpeen (12.7 milj. kg) alijäämäs-⁸¹ se toimitti kuntiin n. 29 %. Ensimmäisellä kulutuskaudella viljansiirrot kunnista toiseen tapahtuivat suurimmaksi osaksi lautakuntien omasta tai lääninkomiteoiden toimesta.

Eniten valtion jakeluelinten kautta viljaa toimitettiin Viipurin lääniin. Muissa lääneissä jaetut määrät olivat suunnilleen samaa suuruusluokkaa. Kesän 1917 viljanjakelussa oli kuitenkin erikoinen piirre, joka ei sittemmin toistunut: viljatoimitukset kaupunkikunnille pysyivät vähäisinä. Tämä johtui — kuten edellä on todettu — kaupunkien runsaista varastoista. Kulutuskeskusten tarve ja vastaavasti toimitukset niihin kasvoivat kuitenkin mitä pitemmälle säännöstelykausi jatkui. Heinäkuussa jaettiin kaupungeille 10 000 kg (Lahteen), elokuussa 150 000 kg ja syyskuussa 1 253 000 kg, silloin jo runsaat 50 % Tuontikunnan kaikesta jakelusta.⁸² Toimitusten suuntautumisesta voidaan päätellä, että kesällä 1917 viljatilanne kaupungeissa ei ollut ainakaan olennaisesti huonompi kuin maaseudulla, eikä tältä osin ollut aihetta elintarvikelevottomuuksiin. Eri asia on, että muita elintarvikkeita kuin viljaa oli kaupungeissa niukemmin saatavilla kuin maaseudulla. Lisäksi kaupungeissa elettiin tarkemmin korttiannosten varassa kuin maalla, jossa oli selvää ylikulutusta.

-----

78. Mukaan on otettu kokonaisuudessaan myös syyskuu, vaikka kulutuskausi loppuikin varsinaisesti 15.9.1917. Siirtomääräyksiä on kuitenkin vaikea selvittää päivittäin, koska ne laadittiin pääasiassa kuukausittain. Ks. EVA/I Fa 2. Tuontikunnan siirtomääräykset elintarvikelautakunnille heinä-syyskuussa 1917.

Tuontikunnan viljantoimitusmääräyksissä ei ilmeisesti ole aivan kaikkia siirtoja. Tuontikunnan toimintakertomuksen mukaan siirrettiin kunnille heinä-syyskuun aikana 6.7 milj. kg viljaa, johon lisäksi on laskettava kertomuksesta puuttuva heinäkuun määrä, 2.1 milj. kg, eli yhteensä 8.8 milj. kg (taulukossa 8.5 milj. kg). Kuntakohtainen aineisto, jota yllä on käytetty, antaa kuitenkin paremman kuvan toimitusten jakautumisesta kuin vain kokonaismäärän selvittäminen.

79. Ks. Suomen elintarpeiden Tuontikunta rl. 1918, s. 13.

80. Turun ja Porin läänistä on mukana vain kunnat, joissa viljaa oli vähemmän kuin tarvittiin. Muissa lääneissä alijäämä osoittaa läänin kokonaistilannetta.

81. Ks. EVA/I Dg 1. Elintarvekysymyksiä n:o 1; ks. myös sivu 133–134. — Arvioita voidaan tarkentaa vielä Mikkelin läänin osalta: lautakunnat keräsivät alueelta viljaa 1.4 milj. kg ja valtiolle luovutettiin tästä 0.4 milj kg (29 %). EVA/V Eb 1. Riolan keräämiä tietoja.

82. EVA/I Fa 2. Tuontikunnan viljanjakelutilastot ko. kuukausina.

3.2.6. Karjalouustuotteiden säännöstely

Liha

Liha hankinta yleiseen kulutukseen tapahtui vuoden alussa luotujen periaatteiden mukaan. Hankinnan suorittivat lihaosuuskunnat, joiden keskusjärjestö oli lihakauppakeskusjärjestö. Osuuskuntien eräänä tärkeimpänä tehtävänä säilyi hankinta venäläisen sotaväen tarpeisiin. Ostot sotilastarkoituksiin tapahtuivat samoin edelleen pakkoluovutusperiaatteella. Seuraava taulukko osoittaa kesäkaudella hankitun lihan määrää.

1917	Sotilaille kg	Siviiliväestölle kg	Yhteensä kg
Kesäkuu	461 400	791 500	1 250 900
Heinäkuu	481 600	841 300	1 322 900
Elokuu	474 200	791 200	1 265 400
Syyskuu	633 100	1 338 200	1 971 300
Yhteensä	2 050 300	3 762 200	5 812 500
Keskim./kk	512 600	940 600	1 453 100

Taulukko 7. Lihanhankinta kesällä 1917.⁸³

Säännöstely ei vaikuttanut sotilaiden lihankulutukseen. Kesällä 1917 Suomessa oli vielä n. 100 000 sotilasta, joiden keskimääräiseksi kuukausiannokseksi tuli edelleen runsaat 5 kg lihaa (lähes 200 g/pv). Tilanne Suomessa oli sotilaallisesti ja poliittisesti niin arkaluontoinen, ettei senaatti uskaltanut ryhtyä radikaalisti pienentämään sotilaitten annoksia saati sitten lopettamaan lihan pakkoluovutusta, vaikka sellaista esitettiinkin.

Siviiliväestön osuus karjanmyyntiosuuskuntien hankinnoista jäi suhteellisen pieneksi: hankinta oli henkeä kohti – koska osuuskuntien toimittama liha oli tarkoitettu lähinnä kulutuskeskuksiin – n. 1/5 sotilaiden annoksista. Maaseudulla ja myös kaupungeissa, tarjonnan mukaan, saattoi olla lihaosuuskuntien kontrolloimatonta kulutusta.

Syysyä kohti lihanjakelu alkoi lisääntyä. Hankinta oli kesä-heinäkuussa tapahtunut siten, että osuuskunnat ostivat kuntien välityksellä pakko-otolla armeijalle menevän lihan. Siviiliväestölle hankittiin vapaan tarjonnan kautta. Toisin kuin viljasäännöstelyssä jäi tuottajille melkoisia vapauksia: kotiteurastus sallittiin ja vieläpä myyntikin omalla paikkakunnalla, tosin elintarvikelautakunnan valvonnan alaisena.⁸⁴ Vapaaehtoisen lihantarjonnan lisääntymiseen lienee vaikuttanut se, että pakkoluovutuksella myytävästä lihasta saatiin heikompi hinta.⁸⁵

Huonon rehusadon johdosta perinteisen syysteurastuskauden kynnyksellä annettiin teurastuskieltoja, koska pelättiin liiallista lihantarjontaa. Elokuun alussa kiellettiin teurastukset ilman elintarvikelautakunnan lupaa.⁸⁶ Saman kuun lopulla järjestelmää muutettiin: elintarvikelautakunnille annettiin oikeus ostaa lihaa ohi osuuskuntien, jotta nopeutettaisiin syysteurastuslihan säilöönnottoa ja kulutuskeskusten lihanhankintamahdollisuuksia.⁸⁷

83. EVA/I Ed 1. Koottu karjanmyyntiosuuskuntien toimintakertomusten mukaan. Elävän karjan teurastustappioksi on laskettu 60 %.

84. As.kok. 1917/37 (8.7.).

85. Vrt. esim. Niinivaara - Paavilainen 1917.

86. As.kok. 1917/51 (2.8.).

87. EVA/I Df 1. Kiertokirje 28.8.1917.

Kesän ajalta tiedot elintarvikelautakuntien lihanjakelusta puuttuvat kokonaan. Se osoittaa, etteivät lautakunnat toimineetkaan tällä alalla. Maalaiskunnissa kuluttajat ostivat lihan suoraan tuottajilta tai vähittäiskauppailta, kulutuskeskuksissa kauppailta, jotka vuorostaan saivat osuutensa karjanmyyntiosuuskunnilta. Elintarvikelautakunnan järjestämää lihan korttijakelua sovellettiin vain paikallisten tarpeitten mukaan Helsingissä ja Tampereella.⁸⁸

Voi ja maito

Vastaavalla tavalla oli järjestetty myös voin ja maidon hankinta ja jakelu. Voita toimitettiin yleiseen kulutukseen Valion ja valtion vointarkastuslaitoksen kautta. Valio vei voita myös Pietariin vuoden 1917 elokuuhun saakka, jolloin vienti sikäläisten levottomien olojen ja oman tuotannon vähenemisen vuoksi keskeytyi.⁸⁹ Viennin lopettaminen ei kuitenkaan auttanut kuin tilapäisesti koko kesän jatkuneeseen maitotuotteiden pulaan.⁹⁰ Pula johtui suureksi osaksi sotaväen kulutuksesta. Esim. sen voinkulutus arvioitiin kesällä n. 30–35 000 kg:ksi viikossa eli 120–140 000 kg:ksi kuukaudessa,⁹¹ mikä merkitsi noin puolta Suomen viennistä ja neljäsosaa Valion keskimäärin kuukaudessa käsittelemästä voimäärästä.⁹²

Maitotuotteiden hankintaa elintarvikelautakunnan valvonnassa tapahtui vain suurissa kulutuskeskuksissa. Maalaiskuntien elintarvikelautakunnat eivät kesällä säännostelleet maitotaloustuotteiden kulutusta, eivätkä myöhemminkään kuin poikkeustapauksissa.

3.3. Syksyn elintarvikemellakat ja elintarvikehallituksen hajoaminen

Säännöstelyn sisäiseksi ongelmaksi nousi kesän aikana kuluttajien, erityisesti työväestön, suhtautuminen säännöstelyyn. Hallituksen ja työväenliikkeen suhteet olivat varsin läheiset Tokoin hallituksen alkaessa toimia: ilmentsihän sosiaalidemokraattien johtama hallitus samalla työväestön voimaa. Kuitenkin jo kesän aikana oli nähtävissä ilmiöitä, jotka osoittivat sosiaalidemokraattisten senaattoreiden istuvan hallituksessa lähinnä omalla vastuullaan, ilman puoluejärjestön tukea, samoin ilmeni puolueen parlamentaarisen ja luokkataistelulinjan välisiä erimielisyyksiä. Tässä yhteydessä ei ole tarpeen pohtia ajan yhteiskunnallisia ilmiöitä tarkemmin: riittää kun todetaan työväenliikkeen voimantunnon ja myös todellisen voiman kasvaneen puolueeseen liittyneiden jäsenten kautta moninkertaiseksi entiseen verraten.⁹³

Tokoin hallituksen elintarvikepolitiikkaan – säännöstelyjärjestelmän aikaansaamiseen – oltiin kuluttajapiireissä aluksi tyytyväisiä, vaikka kritiikkiä olikin herättänyt viljavarastojen ilmoittamisen jättäminen tuottajien tehtäväksi.⁹⁴ Tyytyväisyys ilmeni passiivisesti siten, että vuoden 1916 lopulla ja seuraavan vuoden alussa alkaneet pulakokoukset vähenivät säännöstelyn alkuvaiheissa olemattomiin. Syntyi jonkinlainen odottava tilanne, jolloin kaikilla tahoilla vältettiin kannanottoja järjestelmää vastaan.

Elintarvikepolitiikan ensimmäisiä koetinkiviä olivat keväällä 1917 puhjenneet maatalouslakot. Porvarillisissa piireissä niiden katsottiin vaarantavan oman maan tuotannon. Lakot ei-

88. Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta 1915–1919, s. 35.

89. Ks. SVT I A. Ulkomaankauppa. Kuukausijulkaisu 1917.

90. Liiri 1911, s. 81–83.

91. EVA/I Da 1. 21.6.1917.

92. Ks. Simonen 1955, s. 458 (tilastotaulut).

93. Ks. esim. Soikkanen 1967 I, s. 26; Paasivirta 1947, s. 98–102.

94. Ks. VP 1917. Ptk. I, s. 136.

vät suuntautuneet harjoitettua elintarvikepolitiikkaa vastaan, vaan niiden takana olivat yleisemmät vaatimukset työajan lyhentämisestä. Satakuntaan, Hämeeseen, Varsinais-Suomeen ja Uudellemaalle rajoittuneiden lakkojen vaikutus jäi lopulta tuotannon kannalta merkitykseltömäksi. Sen sijaan lakkojen henkiset vaikutukset yhteiskuntaryhmien välien kiristymisenä olivat suuret: tuottajien järjestäytyminen aseelliseksi järjestöiksi, palokunniksi, suojeluskunniksi jne. vei siihen, että asetelmat sisällissotaa varten olivat paikka paikoin valmiit jo keväällä 1917.⁹⁵

Myöhemmin kesällä, kun työttömyys lisääntyi vallitöiden loppumisen ja sotatarvikeolisuuden vähentymisen takia, tunteet purkautuivat säännöstelyjärjestelmääkin vastaan. Elintarvikelautakuntiin oli yleisesti valittu, kuten laki edellytti, sekä kuluttajien että tuottajien edustajia. Säännöstelyn soveltamisessa syntyi helposti hankauksia näiden ryhmittymien välillä. Kuluttajien edustajat syyttivät lautakuntia siitä, että viljanluovutus oli toimeenpantu leväperäisesti, hintoja oli aiheettomasti korotettu ja ettei elintarvikelautakunnilla ollut jakamista. Ristiriidat saattoivat kehittyä niin pitkälle, että jo kesän aikana tapahtui sosiaalidemokraattisten jäsenten joukkoeroamia lautakunnista,⁹⁶ syksyllä 1917 ilmiö oli vielä yleisempää.

Hallituksen elintarvikepolitiikkaa arvostelevat joukkokokoukset ja mielenosoitukset ajoittuivat kuitenkin parhaasta päästä elokuun puolelle. Arvosteluun johti vahvasti maan poliittisen tilanteen muuttuminen: heinäkuun viimeisenä päivänä oli väliaikainen hallitus hajoitannut Suomen eduskunnan, ja senaatti oli epämääräisesti hyväksynyt hajoituksen. Sosialistisen senaattoreiden intressit pitää pystyssä hallitusta, jonka porvarillisten jäsenten äänillä hajotusmanifesti oli hyväksytty, vähenivät uusien vaalien kynnyksellä. Elintarvikejakelukin vaikeutui elokuussa. Vanha sato oli kulutettu ja uutta ei ollut vielä korjattu. Kulutuskeskuksissa, joista levottomuudet saivat alkunsa, ei kuitenkaan kärsitty suoranaista viljan puutetta. Arvosteluun ja levottomuuksiin johti lähinnä muiden elintarvikkeiden kuin viljan pula.

Aivan kuin tulevia tapahtumia ennakoitiin Työmiehen palstoilla heinäkuun 27. päivänä kirjoitus hallituksen kyvyistä hoitaa elintarvikeasioita.⁹⁷ Lehden linjaan ei ollut aikaisemminkaan kuulunut siloitella luokkaeroja, mutta hallitus oli säilynyt arvostelulta siihen asti. Nyt sai sekin osansa. Lehdessä todettiin, että "porvarillissosialistinen kokoomushallitus on ollut eräänlainen tasapainohallitus, paikallaan seisomisen hallitus. Tavallisia porvarillisten hallitusten latuja hihdellen se on hoitanut tämän porvarillisen yhteiskunnan asioita." Elintarvikepolitiikan arvostelussa tämä oli vasta alkua. Paitsi Työmiehen kärjistyvää kritiikkiä, elintarvikeosasto sai moitteita kirjeitse erilaisilta "kuluttajien" järjestöiltä. Vihdoin se joutui torikokousten suoran toiminnan kohteeksi.

Elintarvikeosaston arvostelu kuluttajien, yleisten kansalaiskokousten ja sosiaalidemokraattisten kunnallisjärjestöjen kokouksissa alkoi elokuun 10. päivän tienoilla, sen jälkeen kun Turussa ja Helsingissä olivat tapahtuneet ensimmäiset elintarvikelevottomuudet.⁹⁸ Yhteys Turun ja

95. Maatalouslakoista ks. Häkkinen 1965, s. 140–142; Rasila 1966, s. 130–131; Soikkanen 1975, s. 222; Paavolainen 1966 I, s. 33–38.

96. Esim. EVA/I Ed 6. Viipurin I. läntisen etson toimintakertomus: Kotkan ja Kuokkalan elintarvikelautakuntien sos. dem. jäsenten joukkoeroamiset.

97. Työmies 27.7.1917.

98. Elokuun 1917 kokouksista ja vaatimuksista senaatille mainittakoon seuraavat: Lahden yleisen kansankokouksen ptk. 9.8., Lahden sos. dem. kunnallisjärjestön ptk. 15.8., Haminan kansalaiskokouksen ptk. 10.8. (400 henkeä), Kaarinan kunnan sos. dem. kunnallisjärjestön ptk. 19.8., Pirkkalan, Pispalan ja Tahmelan järjestäytyneen työväen kok. ptk. 14.8. ja Keikyän Putikon kylän kansalaiskokouksen ptk. 27.8.1917. Kokousten kiivaista ja jopa uhkaavia lausumia on pidettävä todisteena siitä, että suhtautuminen hallitukseen ja elintarvikepolitiikan hoitamiseen oli muuttunut ratkaisevasti kevään sovitteluvasta hengestä. — EVA/I Fa 1 -sarjasta poimitut kirjeet.

Helsingin tapahtumiin tulee selvästi ilmi ainakin kaupungeissa pidetyissä kokouksissa. Esim. Lahden kansalaiskokouksessa, jonka kokoonkutsujaksi ilmoitettiin yksinkertaisesti vain NÄLKÄ, vaadittiin Valiota tilille voinjakelussa tapahtuneista katkoksista, kuten Turussa ja Helsingissä. Kuvaava esimerkki "kuluttajien kokouksesta" oli Ylivieskan työväentalolla 19.8. pidetty tilaisuus.⁹⁹ Kokousta oli valmisteltu etukäteen, ja alustaja esitti hyväksyttäväksi senaatille lähetettäviä ponsia. Tärkeimmät ponnet olivat seuraavat:

- kokous paheksuu sitä, että senaatti on katsonut vain tuottajien etuja ja korottanut maidon ja voin rajahintoja
- Valion harjoittama keinottelu on lakkautettava
- hallituksen on heti takavarikoitava kaikki elintarvikkeet ja muut kulutustarvikkeet
- keinottelua vastaan on ryhdyttävä ankariin toimenpiteisiin
- kunnallisten ja valtion elintarvikelausakuntien lisäksi on asetettava kuluttajien valitsemia toimihenkilöitä, joiden tehtävä on elintarvikkeitten etsiminen, oikeudenmukaisen jaon suorittaminen ja syytteiden nostaminen elintarvikerikoksissa
- elintarvikkeille on asetettava kuluttajien enemmistön mukaiset rajahinnat ja niitä on alennettava tuntuvasti
- ellei ponsia toteuteta, sanoutuu kokous irti seurauksista, sillä "asema on vakava"

Ylivieskan ponnet käsittelivät täsmälleen samoja asioita kuin kulutuskeskusten vastaavat kokoukset ja sanomalehdet: kuluttajien ja tuottajien välistä ristiriitaa, Valion toimintaa, valvontakysymystä ja elintarvikkeiden hintatasoa. Erityisesti kokouksissa valitettiin maataloustuotteiden saantivaikeuksia. Lähes kaikissa kokouksissa lisättiin lopuksi uhkaus toimenpiteistä, ellei muutoksia asioiden hoitamisessa tapahtuisi.

Kansalaiskokousten kirjeet eivät kuitenkaan läheskään saavuttaneet sellaista huomiota kuin elokuussa tapahtuneet elintarvikemellakat; kokouksia lieneekin pidettävä vain mellakoiden heijastumina varsinaisista tapahtumakeskuksista. Elintarvikelevottomuudet alkoivat Turusta 9.8. ja kestivät siellä kolme päivää.¹⁰⁰ Turun levottomuuksissa — paremmin kuin muuallakaan maassa tapahtuneissa mielenosoituksissa — ei ollut kysymyksessä viljapula. Sen suhteen säännöstely siis oli täyttänyt tehtävänsä. Jos tarkastellaan tapahtumia puhtaasti elintarvikeasioitten kannalta jättämällä työttömyys, inflaatio ym. vastaavat kysymykset syrjään, niin osoittautui virheeksi se, että elintarvikelausakunnat eivät olleet ottaneet tehtäväkseen myös muitten elintarvikkeitten kuin viljan jakelua.

Turussa ja myöhemmin muualla maassa väkijoukot liikkeelle pannut voima oli, ettei vointarkastuslaitoksen varastoista ollut edellisellä viikolla jaettu voita. Sitä oli kuitenkin varastoitu paikalliseen Valion varastoon vientiä varten Venäjälle, eikä päinvastoin kuin huhuttiin ja tapahtumat näyttivät osoittavan, odottamaan seuraavaa hintojen nousua. Kiihtynyt kansanjoukko anasti varastoista 517 astiaa (á 50 kg = 25 850 kg) voita, jonka jakelu suoritettiin ensimmäisenä päivänä kaupungin elintarvikelausakunnan valvonnassa. Seuraavana päivänä jakelu muuttui täysin kontrolloimattomaksi, ja viimeisenä mellakapäivänä suoranaisesti ryöstöksi. Poliisi oli mellakoinnin aikana täysin voimaton. Loppujen lopuksi venäläisen sotaväen asiaan puuttuminen lopetti ryöstöt.

Turun tapahtumien yhteydessä ei ollut kysymys järjestäytyneestä vastalauseesta elintarvikepolitiikalle, eikä edes pulasta. Sosiaalidemokraattinen kunnallisjärjestö mm. tuomitsi mellakoinnin. P a a v o l a i n e n osunee oikeaan todetessaan, ettei voimellakoissa pyritty

99. Em. Ylivieskan kuluttajien kok. ptk. 19.8.1917. EVA/I Fa 1. Kokouksen alustajana toimi Lauri Halonen.

100. Turun tapahtumista ks. Lento 1967, s. 10–11; Soikkanen 1967 I, s. 37–42; Jutikkala 1957, s. 726–727; Turun Sanomat 10.–12.8.1917.

ryöstöihin ja anarkismiin. Kysymyksessä ei ollut henkilökohtainen anastaminen, vaan elintarvikkeitten "sosialisointi", turvautuminen vallankumoukseen viittaavaan joukkovoimaan.¹⁰¹

Päivää myöhemmin tapahtumat toistuivat Helsingissä. Senaatintorilla pidettiin 11.8. joukkokouksia, tarkastettiin kaupungin voivarastot ja jaettiin kuponkeja vastaan varastoista 180 astiaa (9 000 kg) voita. Seuraavana päivänä (12.8.) väkijoukkojen toiminta kiihtyi. Aamupäivän torikokoukseen osallistui Työmiehen mukaan noin 2 000 ja iltapuolella pidettyyn kokoukseen 4 000–5 000 henkeä. Tilaisuuksissa päätettiin aloittaa kunnallinen suurlakko ja valittiin lähetystö viemään kokouksen ponsia elintarvikkepäällikkö Wuolijoen tietoon. Väkijoukon uhkaava käyttäytyminen aiheutti sen, että Wuolijoki jätti välittömästi paikkansa senaatissa todeten, että hänelläkin oli oikeus lakkoilla. Senaatintorille kerääntyneitten joukkojen mielialaa osoittaa se, että tieto Wuolijoen erosta otettiin vastaan "myrskyisin suosionosoituksin".¹⁰²

Voipulan synnyttämiä levottomuuksia ja voivarastojen takavarikoimisia tapahtui elokuussa vielä ainakin Oulussa, Forssassa ja Keravalla. Turun mellakoiden aikana pakkoluovutettiin myös Kaarinan elintarvikelautakunnalta 1 600 kg voita.¹⁰³ Hämeen läänissä voi- ja maitopula aiheutti liikehdintää Hämeenlinnassa ja Tampereella. Tammelassa voivarastojen etsintään osallistui Forssan työläisiä ja venäläistä sotaväkeä. Tampereella ja Hämeenlinnassa väkijoukon mielenkiinto kohdistui paitsi voivarastojen myös muitten elintarvikkeitten etsintään. Etsinnöillä nähtiin joitakin hyviäkin puolia: Aamulehti totesi tarkastusten puhdistavan ilmaa, koska siten osoitettiin väitteet luulotelluista elintarvikkevarastoista perättömiksi.¹⁰⁴

Voinjakelusta huolehtivan Valion reaktio omavaltaisuuksiin oli jyrkkä: elokuun 18. päivänä se ilmoitti, ettei vastaa enää yleiseen kulutukseen tulevan voin jakelusta, koska senaatti ei kyennyt pitämään yllä järjestystä. Päätös myös toteutettiin, ja Valio meni "lomalle" aina elokuun loppuun saakka. Sikäli kuin voin jakelua tänä aikana suoritettiin, se tehtiin paikallisista meijereistä käsin.¹⁰⁵

Kevään satunnaisista kosketuksista venäläisen sotaväen ja sosiaalidemokraattisen puolueen välinen yhteistyö alkoi kesän aikana muodostua tiiviimmäksi, mikä poliittisessa kielenkäytössä vastakkaisella puolella leimattiin "veljeilyksi". Näkyviä yhteistyömuotoja olivat mm. yhteiset mielenosoitukset uusien kunnallislakien ja 8-tuntisen työpäivän puolesta.¹⁰⁶ Elintarvikemellakoissa sotaväen osuus jäi silti Tammelan esimerkin varaan: toisaalta on todettava, että Turussa sotaväki jopa lopetti levottomuudet.

Säännöstelyn alkaessa elintarvikelautakuntien tehtävät sotaväen muonittamisessa jäivät epäselviksi. Kysymyksiä herätti mm. sotilastöissä – vallitöissä – olevien siviilien muonitusvelvollisuus.¹⁰⁷ Maassa vallitseva pula alkoi tuntua myös sotilaiden muonituksessa siten, että ilmeni vastahakoisuutta luovutusvelvollisuuden täyttämässä. Kysymykseen ei tullut enää vain maito- ja lihatuotteiden vaan myös viljan luovutus. Viljan piti sotilaille periaatteessa

101. Paavolainen 1966 I, s. 46.

102. Ks. Työmiehen selostuksia 12., 13. ja 14.8.1917. – Työmiehen oma kanta Helsingin tapahtumiin oli varsin varovainen: käsitetään kyllä, mistä syystä tapahtumat olivat johtuneet, mutta ensin olisi koettava muita keinoja. Ks. myös Helsingin Sanomat 12.–13.8.1917. – Lakkouhka toteutettiin, ja lakko kesti Helsingissä 13.–15.8.1917 välisen ajan.

103. Kaiku 14.8. ja 15.8.1917; Kansan Tahto 14. ja 15.8.1917; Työmies 26.8.1917. – Keravan "nälkämellakka" tapahtui 17.8.1917; Sen.tal.os. ptk. 5.12.1917 (Kaarinan voiryöstö).

104. Hämetär 16., 18.8.1917; Kansan Lehti 14.8.1917; Aamulehti 19.8.1917; Koskimies 1966, s. 593.

105. Simonen 1955, s. 112–113.

106. Polvinen 1967 I, s. 69–70.

107. EVA/I Fa 1. Esim. Lavansaaren tiedustelu 27.7.1917.

tulla Venäjältä. Sotaväen pakko-otot lisääntyivät kun väliaikaisella hallituksella alkoi olla vaikeuksia armeijan huoltamisessa kesäkuusta lähtien.¹⁰⁸

Nimenomaan Pohjanmaalla suhde sotaväkeen näyttää muodostuneen kireämmäksi kuin muualla maassa. Ärtymystä lienee aiheuttanut erityisesti se, että Pohjanmaalla sotaväkeä oli majoitettu kuntiin kasarmien ulkopuolelle. Kesäkuun alussa tehtiin useita aloitteita sotaväen poisvetämiseksi. Monissa tapauksissa vaatimuksia perusteltiin elintarvikkeitten riittämättömyydellä ja sotaväen ylikulutuksella. Näin tapahtui Torniossa, jossa aloitteen teki työväki. Vastaavan aloitteen tekivät Oulun kaupunginvaltuusto ja Rovaniemen kunnanvaltuusto. Maataloustuotteiden riittämättömyyteen vedoten Oulun läänin maanviljelijöiden kokous vaati sotaväen poisvetämistä. Etelä-Pohjanmaalla Santeri Alkio kirjoitti Ilkassa sotaväestä ja maataloustuotteiden riittämättömyydestä.¹⁰⁹ Sotaväen osuutta pulan syynä käsittelevistä kirjoituksista elintarvikeosastolle mainittakoon vielä Munsalan, Jepuan, Vöyrin, Maksamaan ja Oravaisten elintarvikelautakuntien yhteisessä kokouksessa heinäkuun lopulla tehty vaatimus joukkojen vetämiseksi Venäjälle.¹¹⁰ Vaikka vaatimusten takana todellisuudessa oli useita syitä — raskas majoitusvelvollisuus, kahnaukset sotaväen ja paikallisten asukkaitten kesken jne. — tunnettiin ”linnaleiriin” sisältyvät pakkoluovutukset raskaina kunnissa.

Sotaväen omavaltaisista pakkoluovutuksista alkoi senaatille tulla valituksia kesäkuun aikana. Ypäjäältä ilmoitettiin sotilaiden ottaneen osan elintarvikelautakunnalle luovutetusta viljasta itselleen. Uudessakaarlepyyssä, jossa muutenkin oli levotonta, sotilaat käyttivät yliannoksia.¹¹¹ Samoin tapahtui esim. Kaavilla.¹¹² Sotaväen muonitustilanteen heikentymistä osoittaa, että meriväki vaati Kotkassa väkivallalla uhaten elintarvikkeita.¹¹³ Aikaisempina vuosina tällaisesta ei olisi ollut puhuttakaan. Myöhemmin elokuussa mentiin jo niin pitkälle, että Lempäälästä ilmoitettiin sotilaiden alkaneen vaatia itselleen leipää elintarvikelautakunnalta — oman sotilasleipänsä he myivät Tampereella! Osittain tällaiset tapaukset voidaan laskea kurittomuusilmiöiden tiliin sekä toisaalta korkeimpien sotilasportaiden tietämättömydeksi ja piittaamattomuudeksi suomalaisesta säännöstelyjärjestelmästä — olihan armeijan huolto kuitenkin jotenkin turvattava. Elintarvikelautakuntien kannalta sotilaiden muonittaminen oli kuitenkin raskas tehtävä, ja sotaväen osuus ainakin liha- ja maitotuotteiden puutteeseen on helposti todennettavissa.

Paitsi ulkoisia tekijöitä alkoivat säännöstelyjärjestelmää kalvaa myös sisäiset vaikeudet. Elokuun puolenvälin jälkeen Tuontikunta ei enää pystynyt toimittamaan viljaa tarpeeksi kulutuskeskuksiin. Muitten maataloustuotteiden pula niissä oli jo ennestään. Syyskuun puolella kaupunkilaisten kulutus jäi jo selvästi jälkeen siitä, mitä korttiannokset edellyttivät.¹¹⁴

Koska hallituksen elintarvikepolitiikka ei näyttänyt saavan työväestönkään kannatusta oli Wuolijoen ratkaisu helposti ymmärrettävissä, kun hän ensimmäisenä senaattorina 12.8. jätti hallituksen. Hallituksen sisäisen hajoamisen syynä, sen jälkeen kun siitä oli 31.8. tullut ”toimitussenaatti”, voi pitää siis elintarvikekysymystä. Testamentissaan seuraajalleen Wuoli-

108. Esim. Browder-Kerensky II, s. 633–635 (Peshekhonovin raportti 7.6.1917).

109. Tiedot Hannu Soikkasen keräämiä, ks. Soikkanen 1967 I, s. 63–73; Oulun kaupungin kunnalliskertomus v. 1917; Ahvenainen 1970, s. 449.

110. EVA/I Fa 1. Ko. elintarvikelautakuntien kokouksen ptk. 29.7.1917.

111. EVA/I Fa 1. Kirjeet 23.6., 27.6.1917.

112. EVA/V Ca 1. Kuopion I. läntisen etston ptk. 2.7.1917.

113. EVA/I Eaa 2. Viipurin I. kuvernööri EO:lle 27.6.1917. — Otteiden kovenemisesta esimerkkinä mainittakoon vielä, että Viipurin linnoituksen päällikkö uhkasi pakko-otattaa Puumalan ja Muolaan pitäjistä karjaa, koska väestö ei ollut luovuttanut sitä vapaaehtoisesti. EVA/I Eaa 1. Sähke 7.7.1917.

114. Mercator 1918:1, s. 6–7.

joki korosti, että pulaa oli mahdotonta lopettaa, ellei tuontia Venäjältä saada uudelleen käyntiin.¹¹⁵

Wuolijoen jälkeen vastuu elintarvikeasioista siirtyi senaatin varapuheenjohtajalle Oskari Tokoille. Hänen uransa elintarvikepäällikkönä jäi perin lyhyeksi. Senaatin istunnossa 16.8. Tokoi esitti maidon ja maitotuotteiden rajahintojen alentamista tukihintajärjestelmällä. Näiden hintojen nostaminen oli juuri synnyttänyt levottomuudet, joitten takia Wuolijoki erosi. Tokoi aikoi siis myötällä kentältä tulleita vaatimuksia. Ehdotus sai kuitenkin vastaansa Kallion johtaman oikeiston ja kaatui. Tokoi erosi välittömästi. Osittain Tokoilla näyttää myös olleen tarkoitus saada kunniallinen ero hallituksesta; mm. puoluetoveri Tanner leimasi ehdotuksen aivan epärealistiseksi.¹¹⁶

Elokuun 18. päivänä nimitettiin elintarvikeosaston päälliköksi Väinö Tanner. Säännöstelykysymyksiin hän oli perehtynyt mm. toimiessaan keväällä jonkin aikaa elintarvikepäällikkönä. Asioiden hoito sujui Wuolijoen hahmottamien suuntaviivojen mukaan, joskin käytännön työ kärsi siitä, että elokuussa suurin osa sosiaalidemokraattisista senaattoreista erosi.

Elokuun lopulle säännöstelyn sisäinenkin toiminta häiriintyi prof. Vennolan johdolla toimineen elintarvikekeskuskomitean jäsenten pyytäessä eroa. Eroanomuksen syynä oli elintarvikelevottomuuksien aiheuttama toivottomuus hoitaa tehtäviä.¹¹⁷ Uutta keskuskomiteaa ei nimetty, vaan sen alaiset järjestöt liitettiin suoraan elintarvikeosaston alaisuuteen ja organisoitiin myöhemmin syksyllä uudelleen.¹¹⁸

Syyskuun 6. päivänä Tanner yhdessä senaattori Paasivuoren kanssa – sos. dem. puoluetomikunnan useiden kehotusten jälkeen – jätti senaatin.¹¹⁹ Elintarvikeosaston tehtävät siirrettiin tämän jälkeen maanviljelystoimituskunnan päällikön Kyösti Kallion vastuulle. Hän hoiti tehtäviä vain muutaman päivän. Syyskuun 11. päivänä kutsuttiin keskusosuusliike Laborin pääjohtaja, ratsumestari Harald Åkerman avustamaan elintarvikeosaston hoitamissa. Uuden kulutuskauden alkaessa syyskuun puolessa välissä Åkerman nimitettiin kamari-toimituskunnan päälliköksi (17.9.) ja hänen johtoonsa siirtyivät samalla elintarvikeasiat.¹²⁰

Verratan suuren yksimielisyyden vallitessa alkanut kesän kulutuskausi päättyi sisäiseen sekasortoon uuden kulutuskauden kynnyksellä, jolloin hallinnollisia järjestelyjä ja oppia edellisestä säännöstelykaudesta olisi kipeimmin tarvittu. Syksyä kohti vaikeutunut elintarviketilanne aiheutti kiihtymystä ja radikaalisti mieliä varsinkin kulutuskeskuksissa. Elintarvikelevottomuudet olivat vain näkyvin osa, vaikka eivät välttämättä vaikuttavimpia tekijöitä kehityksessä (inflaatio, työttömyys, eduskunnan hajottaminen ym.). Elokuusta alkaen elintarvikepolitiikka joutui yhä kiivaammin oppositioon menneen sos. dem. puolueen arvostelee-

115. Tanner 1949, s. 152–153; Tokoi 1950, s. 180–181.

116. Ks. Sen.tal.os. ptk. 16.8.1917; Johansson 1917, s. 10, 14; Tanner 1949, s. 154. — Tokoin ehdotus rajahintojen alentamisesta muistutti mm. Ranskassa käytössä ollutta subventointiperiaatetta: valtion varoista korvattaisiin tuottajille elintarvikelautakunnille luovutetuista määristä 10 p/l ylimääräistä ja yleiseen kulutukseen tulevasta voista 2 mk/kg.

117. EVA/I Dda 2. Kahran kertomus, s. 13.

118. Ks. Sen.tal.os. ptk. 29.9.1917.

119. Ks. Hakalehto 1973, s. 18–19. — Molemmat senaattorit pitkittivät eroa juridisin perustein: hallitusta ei voinut jättää noin vain, vaan eroanomukseen oli saatava väliaikaisen hallituksen hyväksyntä.

120. Sen.tal.os. ptk. 11.9., 17.9.1917.

maksi. Sama kärjistyminen näkyi myös Työmiehen palstoilla elintarvikekysymystä käsittelevissä artikkeleissa.¹²¹

-----
 121. Sanomalehdistön osuus mielialakehityksessä vaatisi oman erikoistutkimuksensa. Tässä yhteydessä mainittakoon muutamia esimerkkejä Työmiehen otsikoinnista syksyllä 1917:

11.9.1917. Senaatti nälkää järjestämässä. Maanomistajille annetaan tarpeeksi syötävää; köyhät saavat nähdä nälkää

12.9. Porvariston provokatoorinen menettely elintarveasiassa alkaa paljastua

14.9. Kapitalistien anarkistinen taistelu elintarvelakia vastaan

30.9. (vaalipäivä) Äänestä porvaria, niin saat viimein ikuisen rauhan, kun et enään jaksu petturuuta kuoria

13.10. Porvarit yrittävät tappaa meidät nälkään. Kuollaanko?

18.10. Keinotekoinen nälänhätä ja "toimenpiteet" sen johdosta

4. SÄÄNNÖSTELYTOIMET SYKSYLLÄ 1917

4.1. Vuoden 1917 sadon inventointi

Ennen eroaan elintarvikekeskuskomitea oli laatinut suunnitelman vuoden 1917 sadon takavarikoimisesta ja säännöstelystä seuraavalle kulutuskaudelle. Senaatti käsitteli esityksen samana päivänä, jolloin Tanner nimitettiin elintarvikeasioiden vt. hoitajaksi. Asetuksessa 18.8. 1917 viljasadon takavarikoimisesta ja leipäviljan kulutuksen järjestämisestä¹ julistettiin vehnä, ruis ja ohra takavarikkoon "heti maasta erottamisesta lähtien". Elintarvikeosasto otti vastatakseen viljanhankinnasta korttikulutusta varten joko elintarvikelautakuntien tai asiamiestensä (Tuontikunta ym.) kautta. Maanviljelijöiden luovutushalukkuuden parantamiseksi luvattiin ennen syyskuun 15. päivää myydyistä viljasta 10 penniä ja ennen joulukuun 1. päivää myydyistä 5 penniä korkeampi kilohinta kuin sitten pakkoluovutuksella hankittavasta viljasta.

Keskeinen tehtävä tulevaa kulutuskautta ajatellen — koska tuontinäkymät kävivät yhä synkemmiksi — oli sadon saaminen mahdollisimman tarkasti yleiseen kulutukseen. Tiettyä optimismia osoitti se, että annoksia päätettiin elokuun asetuksessa korottaa. Omavaraistalouksiin kuuluville henkilöille — eli siis maanviljelijöille — määrättiin kuukausiannokseksi 10 kg jauhoa tai vastaava määrä viljaa (333 g/pv). Leipäkortilla saatava perusannos päivässä oli 200 g, jonka lisäksi voitiin myöntää ns. lisäleipäkortteja raskaassa työssä oleville henkilöille 200 g:aan saakka. Lisäleipäkortteja sai lautakunta myöntää 1/3 tavallisten leipäkorttien määrästä. Asetuksessa varattiin, kuten keväälläkin, tuottajaväestölle oikeus pitää hallussaan paitsi omaan kulutukseen tuleva vilja myös siemenvilja: vehnää 200 kg, ruista 175 kg ja ohraa 240 kg hehtaaria kohti. Siemenvilja oli reservi, johon myöhemmin useilla paikkakunnilla jouduttiin kajoamaan. Sadosta oli ilmoitettava 15.10. mennessä erityisellä puintilomakkeella, johon oli merkittävä vehnä-, ruis- ja ohrasato, syksyllä siemeneksi käytetyn viljan määrä, sadosta yksityisille henkilöille elintarvikelautakunnan luvalla luovutettu vilja, valtiolle luovutettu vilja, siementarve ja todellisuudessa siemeneksi pidätetty vilja sekä tuottajien varasto 16.9.1917.² Tarkastusajankohdan ja tietojen lähettämisaajan väli oli siis kuukausi.

Tietojen kerääminen osoittautui hankalaksi. Etelä-Suomessa viljan korjuu oli tosin ennätetty suorittaa, mutta puinti saattoi sielläkin siirtyä esim. puimakoneiden polttoainepulan vuoksi — polttoaine oli myös kortilla — myöhemmäksi syksyä. Maanviljelijöiden ilmoitukset perustuivatkin varsin yleisesti, silloin kun ne tulivat määrääkaaan mennessä, puimattomasta viljasta tehtyyn arvioon. Lokakuun puoleen väliin mennessä lopullisia tietoja kuntien viljatilanteesta ei saatu. Ilmoitusten jättämisen hitaus pakotti elintarvikelautakunnat useissa tapauksissa käyttämään apuväkeä inventoimisessa.³ Varsin yleinen ilmoitusten jättämisaika-kohta oli marras-joulukuu, jopa seuraavan vuoden alkukuukaudet.⁴

Ennen kuin saatiin tiedot satotuloksista tehtiin arvioita, miten kulutus oli uudella sato-kaudella järjestettävä. Laskelmat perustuivat edellisten vuosien satomääriin ja kesän säännöstelykauden kokemuksiin. Omavaraistalouksiin laskettiin 2/3 väestöstä. Näitten annosmääräksi laskettiin noin puolet normaalivuosien kulutuksesta, ja vastaavasti korttijakelun piirissä

1. As.kok. 1917/56.

2. EVA/I Eee -sarja. Kaavake n:o 92. Samanlaista kaavaketta käytettiin myös vuoden 1918 tarkastuksessa (kaavake n:o 97).

3. Esim. Turun ja Porin läänissä käytettiin 39 kunnassa apuväkeä varastotarkastuksia. EVA/I Fa 16.

4. Ks. EVA/I Eee -sarja, kunnittaiset tiedot sadosta.

olevien annoksiksi noin kolmasosa normaalikulutuksesta. Siirtymistä taloudesta toiseen ei laskelmissa otettu huomioon, mutta sikäli kuin omavaraistalouksien annokset loppuivat, annettiin niille leipäkortti: näin annokset pienenivät, ja samalla kulutusta voitiin valvoa tarkemmin.

Ensimmäinen arvio sadon riittävydestä kulutuskaudelle 1917–1918 tehtiin kuntainvälisessä elintarviketoimikunnassa 17.9.1917.⁵ Kulutus senaatin elokuussa määräämien annosten mukaan arvioitiin seuraavasti:

	henkeä	kg/henk.	kulutus milj.kg
maanviljelijäväestö	2 300 000	120	276.0
tilaton väestö	650 000	73	47.4
+ 1/3 lisäleipäkortteja			7.9
kaupunkiväestö	550 000	73	40.1
+ 1/3 lisäleipäkortteja			6.6
yhteensä	3 500 000		378.0

Vastaavasti käytettävissä oleva viljamäärä laskettiin kulutuskaudelle seuraavasti

	milj. kg
viljasato	322.0
– tästä käytettävä (kulutus, siemen)	– 17.5
tuonti	3.0
yhteensä	307.5

Kokonaisvajaus oli lukujen perusteella 70.5 milj. kg. Kuntainvälinen toimikunta esittikin, että kaurasato oli otettava puoliksi takavarikkoon, omavaraistalouksien annoksia oli vähennettävä 8 kg:aan ja leipäkortin perusannos laskettava 150 g:aan. Näin olisi kulutus pienentynyt n. 70 milj. kg, eli vajaus olisi voitu suunnilleen peittää.

Elintarvikeosaston omat laskelmat perustuivat kuntainvälisen toimikunnan arvioihin. Lyhyesti esitettynä tarve ja käytettävissä oleva vilja arvioitiin seuraavasti:⁶

tarve	milj. kg	käytettävissä oleva vilja	milj. kg
kulutus	378.0	sato	357.0
”liikakulutus”	24.5	– tästä siemeneksi	– 73.1
		tuonti	4.3
yhteensä	402.5	yhteensä	288.2
kokonaisvajaus 114.3 milj. kg			

Laskelmaa tehtäessä oli jo päätetty suorittaa kuntainvälisen elintarviketoimikunnan suosittama kauran takavarikoiminen.⁷ Kaurasato arvioitiin kokonaisuudessaan 368 milj. kg:ksi, josta 100 milj. kg oli varattava siemeneksi. Jäännöksestä varattiin puolet rehuksi ja puolet eli 138 milj. kg korttikulutukseen. Jauhatus vähensi kauran määrää 50 %, joten käytettäväksi jäi 69 milj. kg kauraa. Lopulliseksi syömäviljan vajaukseksi muodostui siis tuontivilja ja kaura huomioon otettuna 45.3 milj. kg. Elintarvikeosasto ei ollut kuitenkaan ottanut huomioon annosten pienentämismahdollisuutta.

- EVA/I Eaa 4 Kuntainvälinen elintarviketoimikunta EO:lle 17.9.1917.
a) Laskelmissa ei ole kauraa mukana. Määrät jauhettua viljaa.
- EVA/I Dea 2. Viljan kulutuslaskelma kaudelle 16.9.1917–15.9.1918. Johtaja Suuroselle laadittu PM. ”Liikakulutus”– koska arvioitiin, ettei kulutus pysy säädettyjen annosten puitteissa – arvioitiin kesän kokemusten perusteella 6 %:ksi eli 24.5 milj. kg:ksi. Käytettävissä oleva viljamäärä on arvioitu jauhoina.
- As.kok. 1917/86 (24.10.).

45 milj. kg:n vajauksen ei silti välttämättä tarvinnut olla kohtalokasta: vallankumouksesta huolimatta oli maahan tuotu v. 1917 marraskuuhun mennessä lähes 30 milj. kg viljaa.⁸ Tuonnin ei uskottu tyrehtyvän kokonaan tulevaisuudessakaan. Muussa tapauksessa olisi ollut pakko ryhtyä käyttämään kuntainvälisen elintarviketoimikunnan suosittelemaa annosten pienentämistä jo marraskuusta lähtien.

Tuottajien ilmoitukset vuoden 1917 sadosta antoivat tilanteesta vielä synkemmän kuvan kuin arvioissa oli osattu odottaa. Lokakuun puolenvälin jälkeen kunnittaisia tuloksia alkoi sananmukaisesti tippua elintarvikeosastolle. Marraskuussa ilmoituksia oli tehty n. 50–60 %:sta kuntia.

Lääni	16.9.1917 inventoinnin mukaan		SVT:n mukaan	Inv. < SVT
	1000 kg	hl	hl	%
Uudenmaan	47 673	794 600	1 328 500	40.2
Turun ja Porin	89 854	1 497 600	2 478 600	39.6
Hämeen	59 190	986 500	1 487 700	33.7
Viipurin	51 926	865 400	1 717 400	49.6
Mikkelin	35 627	593 800	894 100	33.6
Kuopion	39 459	657 600	1 159 600	43.3
Vaasan	67 764	1 129 400	1 746 900	29.3
Oulun	38 836	647 300	700 700	7.6
Yhteensä	430 329	7 172 200	11 513 500	37.7

Taulukko 8. Sato vuonna 1917.⁹

Kokonaissato viljelijäin ilmoitusten perusteella oli n. 430 milj. kg. Ilmoitusten viipyminen, eräissä tapauksissa kauran puuttuminen inventointituloksista, viljan salaaminen ja arviointivirheet aiheuttivat sen, että ero inventointitietojen ja virallisen tilaston satotietojen välillä oli lähes 40 %. Inventointitulosten viipymisestä johtui, ettei niistä tehty yhtään läänikohtaista yhteenvetoa, eivätkä elintarvikeviranomaiset kiinnittäneet satomäärien erilaisuuteen sellaista huomiota kuin esim. seuraavana vuonna (ks. s. 185).

Sadosta oli ehditty käyttää ennen 16.9. oheisen taulukon mukainen määrä.

Lääni	Sadosta käytetty					Varasto 16.9.1917	
	Siemeneksi 1000 kg	Omavarais- talouksien kulutus 1000 kg	Myyty yksityisille 1000 kg	Myyty valtiolle 1000 kg	Yhteensä 1000 kg	1000 kg	kg/henk.
Uudenmaan	1 842	528	636	509	3 515	43 364	77.1
Turun ja Porin	3 331	482	1 375	1 040	6 228	78 226	107.3
Hämeen	3 019	975	546	1 865	6 405	56 036	50.7
Mikkelin	2 386	784	327	879	4 376	31 227	97.4
Viipurin	3 877	1 369	577	366	6 189	45 009	53.4
Kuopion	1 094	1 056	244	730	3 124	36 402	66.2
Vaasan	2 125	1 062	1 086	1 960	6 233	58 439	72.6
Oulun	299	467	75	514	1 355	28 752	57.7
Yhteensä	17 973	6 723	4 866	7 863	37 425	377 455	77.7

Taulukko 9. Vuoden 1917 sadon käyttö ja tuottajien varastot 16.9.1917.¹⁰

8. SVT I A. Ulkomaankauppa. — Kuukausijulkaisun mukaan tuotiin Suomeen 1.1.—30.10.1917 viljaa ja jauhoja 29.8 milj. kg.

9. EVA/I Eee 1—59; SVT III Maatalous. Inventointitiedoissa ei ole eritelty viljalajeja. Kilogrammoja hehtolitroiksi muutettaessa on käytetty suhdetta 60 kg = 1 hl. Tästä ovat mahdollisesti hyötynneet Mikkelin, Vaasan ja Oulun läänit, joissa kauran osuus sadosta oli vain puolet tai vähemmän.

Vuoden 1917 inventointitulokset on laskettu kuntakohtaisesta aineistosta. Vaillinaisia yhteenvetoja joistakin lääneistä löytyy mapista Eee 57. Muutamista puuttuvista kunnista on käytetty v. 1918 ilmoituksia.

10. EVA/I Eee 1—59.

Viljasadosta oli ehditty käyttää ennen inventoimisen suorittamista yli 37 milj. kg. Paitsi pakollista syyskylvöä oli viljaa käytetty omavaraistalouksien elatukseen 6.7. mij. kg, mikä vastasi lähes kahden viikon omavaraistalouksien kulutusmäärää. Suhteellisen paljon oli viljaa myyty myös yksityisille henkilöille ("osto-omavaraistaloudet") ja valtiolle, käytännössä paikallisille elintarvikelautakunnille. Varastoista oli vähennettävä siementarve, jonka viljelijät ilmoittivat 145.3 kg:ksi. Siementä oli kuitenkin pidätetty kylvöä varten vain 129.7 milj.kg.¹¹

Kulutukseen jäi, laskettaessa valtiolle luovutettu vilja mukaan ja vähennettäessä siemeneksi pidätetty vilja, n. 255.6 milj. kg. Henkeä kohti tämä merkitsi — ottamatta jauhatustappiota huomioon — n. 80 kg, eli suunnilleen 30 % normaalikulutuksesta. Jos pysyttiin se-naatin annosohjeissa vajuus oli siis peräti 130 milj. kg, ja laskuissa oli jo osittain kaurasatokin mukana.

Edellisistä taulukoista käy selville, ettei aineisto osoita tarkasti mikä osa sadosta oli käytetty ennen 16.9. Siemeneksi, kulutukseen ym. käytetty vilja oli yhteensä n. 37 milj. kg, mutta varastot ilmoitettiin peräti 52.5 milj. kg pienemmiksi kuin sato. Puuttuva määrä, yli 15 milj. kg, osoittaa, etteivät tulokset kautta linjan olleet kovin tarkkoja. Elintarvikelautakunnat saattoivat hyväksyä sellaisia ilmoituksia, joissa ei ollut selvitetty kaikkea viljankäyttöä. Tulosten epävarmuutta lisäsi vielä se, että kesken tarkastusta määrättiin myös kaura takavarikkoon. Hallituksen määräys tuli niin myöhään, ettei sitä kaikissa tapauksissa ennätetty ottaa huomioon. Se käy ilmi mm. verrattaessa yksityisten lautakuntien ilmoituksia seuraavan vuoden tarkastukseen, jolloin kauran ilmoittaminen oli pakollista: tulokset olivat lähes kaikkialla heikompia v. 1917 kuin seuraavana vuonna, samoin kokonaissato pienempi kuin seuraavana vuonna.

Syksyllä alkanut elintarvikelautakuntien ja Tuontikunnan välinen kilpailu viljamarkkinoilla asetti yksityisen kuluttajan rehellisyyden kovalle koetukselle. Varmaa onkin, että syksyllä rajahintojen vaihtelevuuden ja odotettavissa olevan entistä kovemman pulan vuoksi viljansalaamiset lisääntyivät tuntuvasti kesään verrattuna.¹² Työmiehen kommentti viljaninventomisesta olikin: "Laiha tulos".¹³ Inventoimisen luotettavuutta heikensi myös se, että ilmoitusaika oli kuukauden ilmoitettavaa tilannetta myöhemmin; tämä virhe korjattiin seuraavana vuonna. Selvää oli, että tuottajat pyrkivät ilmoittamaan juuri 15.10. vallinneen tilanteen, joten mahdollista oli jopa kuukauden säännöstelemätön aika.

Puutteista huolimatta on ilmoituksiin perustuvaa varastoa ja kulutusta turvallisinta pitää laskutoimitusten perustana, sillä viljaa oli ainakin se määrä, mitä ilmoitettiin. Henkeä kohti laskien suurimmat varastot olivat Turun ja Porin läänissä, n. 107 kg/henki, mikä sekini oli vain vajaa puolet normaalikulutuksesta. Suhteellisen lähelle tätä ylti Mikkelin lääni (97 kg/henki). Uudenmaan ja Vaasan läänien ilmoitetut viljavarat kattoivat normaalitarpeesta kolmasosan. Vaasan, Uudenmaan ja Hämeen läänien varastojen vähyyys johtui ilmeisesti siitä, että näillä alueilla kauran ilmoittaminen jäi vähäiseksi. Esim. Oulun läänissä, jossa ohra oli pääviljalaji, eikä kauran piilovarastoja päässyt syntymään, omavaraisuus olisi ollut jopa parempi kuin Hämeen läänissä, mikä ei missään tapauksessa voi pitää paikkaansa.

11. Siementarpeeksi ilmoitettu määrä kylvettiin SVT:n mukaan.

12. Viljansalaamistapauksiin puututtiin mm. useissa elintarvikelautakuntien neuvottelukokouksissa sekä neuvojien raporteissa. Ks. esim. EVA/V Ca 1. Hämeen l. eteläisen etston elintarvikelautakuntien neuvottelukokous 14.10.1917.

13. Työmies 12.10.1917.

4.2. Kulutuskeskusten huolto-ongelma

4.2.1. "Äkermanin politiikka"

Keskusosuusliike Laborin johtajan ja aktivistin, ratsumestari Harald Äkermanin kutsuminen hallitukseen kamaritoimituskunnan päälliköksi hoitamaan elintarvikeasioiden korkeinta johtoa tapahtui sosialistisenaattorien jätettyä hallituksen. Äkermanin itsensä mukaan nimityskysymys ei ollut aivan ongelmaton: hän olisi halunnut kieltäytyä, mutta sekä Aktiivinen Komitea että Sotilaskomitea painostivat häntä ottamaan viran vastaan, koska edustus hallituksessa helpottaisi aktivistien pyrkimyksiä. Hallitukseen tulonsa ehdoksi Äkerman vaatikin sotilasvaliokunnan asettamista uutta asevelvollisuuslakia valmistelemaan. Se merkitsi käytännössä aktivistien toiminnan sallimista. Elintarvikepolitiikastaan Äkerman totesi jälkeinpäin, että tarkoitus oli hankkia mahdollisimman suuria määriä viljaa ja muita tarvikkeita, myös sotatarvikkeita, kuten öljyä ym., ja kuljettaa ne "sopiviin paikkoihin tulevia sota-toimia silmälläpitäen".¹⁴

Varastojen hankkimisesta ei kuitenkaan tullut mitään. Suunnitelma lienee pysynyt lähinnä Sotilaskomitean piirissä. Tuskin tehtiin edes käytännön yritystäkään, sillä sellainen näkyisi kyllä vapaussotakirjallisuudessamme.¹⁵ Huhu valkoisten Pohjanmaalle kokoamista suurista elintarvikevarastoista lähti liikkeelle ilmeisesti punaisten sotapropagandasta.¹⁶ Toisaalta myös Sotilaskomitean suunnitelmien julkistaminen vapaussodan jälkeen on synnyttänyt luokkasotakirjallisuudessamme yleisesti esitetyn väitteen valkoisten kokoamista elintarvikevarastoista.¹⁷

Tärkein syy, ettei ylimääräisiä varastoja voitu muodostaa, oli kulutuskeskuksissa syksyllä vallinnut viljanpuute. Kuten edellä on todettu, oli uudesta sadosta luovutettu ennen 16.9. noin 8 milj. kg valtiolle (elintarvikelautakunnille). Kun yksinomaan Suomen kaupungeissa oli runsaasti 500 000 asukasta, olisi vilja näille jaettuna riittänyt annosten mukaan joulukuun alkuun. Pula vaivasi kaupunkeja ja muita kulutuskeskuksia kuitenkin syyskuusta lähtien. Syy oli ilmeinen: viljankeruusta kulutuskeskusten tarpeisiin huolehtiva Tuontikunta ei saanut ostetuksi kotimaista viljasatoa. Valtiolle luovutettava vilja joutui lähinnä paikallisten elintarvikelautakuntien haltuun. Elokuussa Tuontikunta pystyi ostamaan kotimaista viljaa vain puoli miljoonaa kiloa, mikä vastasi kulutuskeskusten viikon tarvetta.

Huollon toimintaa häirtäsi keruujärjestelmän toimintakyvyttömyys. Sadon luovuttaminen korttikulutukseen tapahtui alkuvaiheissa siten, että elintarvikelautakunnat tai muut valtuutetut ostivat viljan. Valtiolle luovutettua viljaa ei kuitenkaan siirretty eteenpäin, vaan se kulutettiin yleensä suoraan luovutuspaikkakunnan elintarvikelautakunnan jakelussa. Keskusvarastoja ei syntynyt. Kaupungit saivat pitkin syksyä viljaa epäsäännöllisesti, elintarvikeosaston oli vaikea kontrolloida yksityisten lautakuntien viljanostoja, eikä säännöstelyn kokonaistilannetta saatu selvitettyksi.

Kun elintarvikeosaston kehotukset viljan toimittamisesta kulutuskeskuksiin eivät tuottaneet tuloksia, annettiin Äkermanin hallitukseen tulon jälkeen uudet määräykset viljakaupas-

14. Äkerman 1930, s. 151–152.

15. Tällainen argumentum silentio on esim. Niilo Harjan selostus eteläpohjalaisten maanviljelijöiden yhteistyöstä syksyllä 1917. — Harja, N., Maanviljelijöiden talouspoliittinen järjestötoiminta Etelä-Pohjanmaalla. Talonpoikia 5. Porvoo 1928.

16. Ks. esim. Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 8.2.1917.

17. Esim. Louhikko, Teimme vallankumousta, s. 124; Lehen, Punaisten ja valkoisten sota, s. 66; Svetsnikov, Vallankumous ja kansalaissota Suomessa 1917–1918, s. 63 ym.

ta: vain Suomen elintarpeiden Tuontikunta ja sen valtuuttamat henkilöt olivat oikeutettuja ostamaan viljaa tuottajilta.¹⁸ Saadakseen viljaa kertymään varastoihin Åkerman ajoi hallituk- sessa harvinaislaatuisten lisäyksen asetukseen: viljanostomonopolia hallussaan pitävä Tuonti- kunta oikeutettiin ylittämään viralliset rajahinnat (90 p/kg) aina 1:20 mk:aan saakka. Ylitysoikeuden piti olla salainen ja vain Tuontikunnan tiedossa.¹⁹

”Åkermanin politiikaksi” kutsutulla menettelyllä ei ollut sellaisia vaikutuksia huollon pa- rantamiseksi kuin oli odotettu. Senaatin ohjeita noudattaen Tuontikunta antoi auliisti ostoval- takirjoja myös elintarvikelautakunnille. Tuontikunta oli periaatteessa vastustanut pimeitten hintojen maksamista, ja yritti pitää viralliset hinnat. Muut valtuutetut, erityisesti tehdas- ja kaupunkielintarvikelautakunnat, sen sijaan käyttivät sumeilematta mahdollisuutta hyväkseen hankkia viljaa ylihintoja maksamalla. Lautakuntien asema oli erilainen kuin puhtaasti jake- lusta huolehtivan Tuontikunnan. Vaikka valtiolta ei saatu viljaa tarpeeksi, oli sitä jostain kui- tenkin hankittava. Niinpä esim. Tampereen, Turun ja Viipurin elintarvikelautakunnat ostivat ”maksoi mitä maksoi”-periaatteella. Viljan hinnat nousivat salaisesta kattohinnasta aina 2–3 mk:aan kilolta.

Vajaan kuukauden aikana, mitä Åkermanin ”elintarvikeanarkia” kesti (18.9.–15.10), Tuontikunta osti viljaa n. 216 000 kg, mikä vastasi kahden päivän kaupunkien tarvetta. Kes- kimäärin Tuontikunta maksoi viljakilosta 93 penniä, siis hieman yli rajahinnan.²⁰ Elintarvi- kelautakuntien hankinnat olivat huomattavasti suuremmat: Tuontikunta arvioi niiden osta- neen vastaavana aikana 11 milj. kiloa hinnan vaihdellessa 1:20–2:40 mk:aan /kg.²¹ Yhden kuukauden hankintana tätä määrää on pidettävä hyvänä tuloksena.²² Voimassaolevien an- nosten mukaan lautakuntien ostot kattoivat korttitalouksien yhden kuukauden tarpeen. Kaupungit ja tehdaselintarvikelautakunnat saivat ostoista ilmeisesti suhteellisesti suurimman osan.

Åkerman oli tarkoittanut kaupunkien puutteen poistamista valtion — eli Tuontikunnan — hankkimien keskusvarastojen avulla. Päämäärä saavutettiinkin ainakin lyhyeksi aikaa siten, että elintarvikelautakunnat itse hankkivat tarvitsemansa viljan. Rajahintojen ylitysoikeudella oli siis tuloksia, jos kohta sillä oli negatiivisiakin vaikutuksia säännöstelyssä.

Selvää oli, että viljamarkkinoilla havaittiin pian ostajien halukkuus ylittää rajahinnat, eikä normaaleilla hinnoilla, kuten Tuontikunnan ostamat määrät osoittavat, saatu pian ollenkaan viljaa. Helsingin elintarvikelautakunta totesi, ettei se ollut saanut kiloakaan rajahinnoilla, vaan kaikista ostoista oli maksettu ylihintoja.²³ Hallituksen menettely herätti tyytymättö- myyttä varsinkin maaseudun lautakunnissa, jotka määrärahojen niukkuuden vuoksi eivät kyenneet kilpailemaan kaupunki- ja tehdaselintarvikelautakuntien kanssa. Ainoa keino puo- lustautua näitä vastaan oli paikallisten kuljetuskielten antaminen.²⁴

Lokakuun alkupuolella uuden rajahintapolitiikan negatiiviset vaikutukset alkoivat tuntua laajemmin. Maanviljelijät eivät olleet halukkaita luovuttamaan viljaa odottaessaan uusia hin- nankorotuksia. Maaseudun elintarvikelautakuntien ja pian myös kulutuskeskusten huolto

18. As.kok. 1917/71 (18.9).

19. Sen.tal.os. ptk. 18.9.1917. — Åkermanin ehdotusta vastusti senaattori Kallio, joka salaisen hinnan ylittämisen sijasta ehdotti yleistä rajahintojen nostamista.

20. Suomen elintarpeiden Tuontikunta rl. 1918, s. 12–13; Johansson 1917, s. 17.

21. EVA/I Eaa 6. Tuontikunnan kirje EO:lle 13.10.1917.

22. Esim. v. 1918 elintarvikelautakunnat ostivat syyskuusta joulukuuhun loppuun mennessä n. 30 milj. kg viljaa.

23. EVA/I Eaa 6. Helsingin elintarvikelautakunta senaatille 9.10.1917.

24. Esim. EVA/V Ca 1. Oulun l. eteläinen etsto, neuvojan selonteko 6.11.1917: Tyrnävän kunnassa oli tehty päätös, ettei Tuontikunnalle enää luovuteta. Samanlaisia kieltoja tehtiin muuallakin. Limingas- sa mainitaan ostajia esiintyneen Tampereelta, Raahesta, Salosta jne.

vaikutui.²⁵ Yleisesti väitettiin myös kansalaisten lainkuuliaisuuden kärsineen rajahintapolitiikan takia.

Rajahintakysymysten takia kokoontui Helsinkiin lokakuun 10.—12. päivinä Maatalousseurojen Keskusliiton Valtuuskunta ylimääräiseen edustajakokoukseen. Kokoukseen osallistui myös kuluttajien edustajia. Yksimielisesti tuomittiin Åkermanin politiikka ja asetettiin kannattamaan kiinteitä rajahintoja.²⁶ Rajahintojen ylittäminen tuomittiin muissakin kysymystä käsitellessä kokouksissa.²⁷

Kannanotot näkyivät välittömästi senaatin toimenpiteissä. Tuontikunnalle myönnetty hintojen ylitysoikeus peruttiin, päätettiin korottaa hintatasoa sekä palata kiinteisiin hintoihin. Elintarvikelautakuntien vaatimuksiin saada ostaa vapaasti viljaa omassa piirissään — ei tosin vapailta hinnoilla — suostuttiin. Oikeudenmukaisuuden nimissä maksettiin korvausta niille maanviljelijöille, jotka olivat luovuttaneet viljaa elintarvikelautakuntien ostomiehille tai Tuontikunnan asiamiehille rajahinnoilla. Tällaisia juttuja kertyi elintarvikeosaston käsiteltäväksi tuhansia.²⁸

Paluussa vanhaan järjestelmään Åkerman esitti uuden ohjelman. Elintarvikkeitten kauppa oli keskitettävä kokonaan valtiolle, vanha jakelujärjestelmä voitiin säilyttää sitä kehittäen, ja oli valvottava, että myyntihinta oli oikeassa suhteessa ostokykyyn. Valtion hankinnoissa Åkerman kannatti vapaata kauppaa.²⁹ Ehdotukset eivät kuitenkaan saavuttaneet senaatissa vastakaikua.³⁰

Umpikujan laukaisemiseksi senaatti perusti 19.10.1917 venäläismallisen ”Erityisen neuvottelukunnan elintarvikekysymyksen järjestämiseksi” käsittelemään pulan poistamista.³¹

25. Vakavana epäkohtana säännöstelyssä nähtiin hintojen ylittäminen mm. Turun ja Porin, Mikkelin ja Oulun lääneissä. — EVA/I Ed (toimintakertomukset) ja EVA/V Ca 1. Oulun eteläisen etston ptk. 2.11.1917; Mikkelin I. etston ptk. 18.10.1917.

26. Teräksinen 1923, s. 150.

27. Kiinteiden hintojen puolesta ottivat kantaa myös lääninkomiteat ja elintarvikelautakuntien neuvottelukokoukset, ks. esim. EVA/V Ca 1. Hämeen I. eteläinen etsto, lautakuntien neuvottelukok. ptk. 14.10.1917. Samoin Suomen II kaupunkipäivillä 19.—20.10.1917 käsiteltiin elintarvikekysymystä sekä kuntainvälisen elintarvetoimikunnan toiminnan jatkamista: ”Koska elintarvepolitiikka on lähtenyt urille, jotka eivät ole yhteisiä kuntainvälisen elintarvetoimikunnan käsityskantojen kanssa” päätettiin jatkaa sen toimintaa. — Suomen kaupunkiliiton ark. Alustajana tilaisuudessa oli W.A. Lavonius.

28. Sen.tal.os. ptk. 15.10.1917. — Elintarvikeviranomaisten arkistossa on 16 mapillista viljan hinnan lisäkorvausanomuksia (EVA/I Ebb 1—16). Korvauksia maksettiin viljelijöille 30 p/kg eli 1.20 mk/kg. Esimerkkinä mainittakoon tässä muutamia kuntia, joissa lisäkorvausanomuksia tehtiin seuraavasti:

kunta anomuksia myyty elt:lle rajahinnasta

	kpl	kg
Ahlainen	13	5 203
Alahärmä	84	36 348
Alajärvi	31	16 700
Alastaro	14	16 128
Alaveteli	21	4 327
Alavieska	80	34 287
Asikkala	273	379 004

Elintarvikelautakunnille myytyjen määrien merkityksen arvioimiseksi todettakoon, että ne olivat n. 1/5 seuraavana vuonna lautakuntien luovutettaviksi määrätystä viljamääristä (paitsi Asikkala, jossa korvausanomuksia oli harvinaisen paljon).

29. Sen.tal.os. ptk. 13.10.1917; Johansson 1917, s. 17—18.

30. Myös Tuontikunta oli vapailta hinnoilla käytävää viljanostoa vastaan, ks. Tuontikunta EO:lle 13.10.1917. EVA/I Eaa 3.

31. Sen.tal.os. ptk. 19.10.1917. Neuvottelukunnan jäseniksi kutsuttiin H.G. Paloheimo, tri F. Pitkänen, ylitarkastaja H. Nylander, W.A. Lavonius, Väinö Tanner ja Väinö Wuolijoki. Kokoonpanosta puuttui silloinen elintarvikepäällikkö Åkerman.

Neuvottelukunta yritti saada uutta puhtia luovutukseen. Pitäjiin, joissa tiedettiin olevan viljaa, tuli lähettää valtuutettuja kokoamaan ja lähettämään sitä kaupunkeihin. Kulutuskeskuk- sissa vallitsevan pulan ja jännityksen lieventämiseksi neuvottelukunta ehdotti, että elintarvi- kelautakunnille jätettäisiin viljaa korttiannosten mukaan laskien vain marraskuun loppuun saakka. Siinä tapauksessa, että lautakunta oli jo tarkoin kerännyt kaiken ylimääräisen vil- jan, voitiin harkita suuremman varaston jättämistä.³²

Kulutuskeskusten pula ja sekasorto viljanhankinnoissa alettiin yhdistää Åkermaniin. Hän alkoikin vetäytyä elintarvikeasioiden johtamisesta syrjään. Lokakuun lopulla hän oli luopu- nut kamaritoimituskunnan päällikkyydestä ja hoiti ainoastaan elintarvikeasioita. Väliaikai- nen hallitus myönsi hänelle eron 2.11.1917.³³

Senaattori Kallio alkoi jälleen hoitaa elintarvikeasioita, ja sen vuoksi elintarvikeosasto siir- rettiin 12.11. hänen johtamansa maataloustoimituskunnan alaisuuteen.³⁴

4.2.2. Elintarvikkeiden keruu ja jakelu

Säännöstelyn keskeinen ongelma oli selvittää, mikä osa väestöstä oli riippuvainen yleisestä viljanjakelusta. Syyskuussa alkaneen kulutuskauden aikana väestö oli jaettu kahteen pääryh- mään: omavaraistalouksiin kuuluviin sekä korttitalouksiin kuuluviin henkilöihin. Jako tapah- tui ruokakunnittain. Lisäksi oli maanviljelijöillä mahdollisuus varata viljaa maatilalla asuvien muidenkin kuin viljelijän oman perheen tarpeiksi, mitä ryhmää voidaan kutsua omavarais- talouksilta annoksensa saavien ryhmäksi.³⁵

Luokitusperuste eri talousryhmien välillä oli selvä. Kuitenkin tiedot syksyn 1917 kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvien määristä jäivät sangen puutteellisiksi. Säännöstely pysyi vielä pitkään kuntakohtaisena asiana. Niissäkään kunnissa, joissa jako eri talouksiin oli suo- ritettu, ei tilastoja mahdollisesti pidetty lainkaan. Toinen mahdollisuus oli, että lautakunnat ilmoittivat lukumäärät hyvin summittaisesti: syksyllä kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvia niin ja niin paljon, kesällä niin ja niin paljon. Asia ei kuitenkaan käytännössä ollut näin yk- sinkertainen. Omavaraistalouksista siirtyi väkeä tasaisesti kulutuskauden jatkuessa kortti- talouksiin. Pienviljelijöiden omavaraisuus ei riittänyt pitkälle, ehkä vain muutaman viikon.³⁶ Sellaistakin tapahtui, että jotkut maanviljelijät suurien hintojen houkuttelemisena myivät va- rastonsa heittäytyen elintarvikelautakunnan huomaan. Paitsi että tilastoja pidettiin epäsään- nöllisesti, oli Etelä-Suomen kohdalla vielä muuan tekijä, joka aiheutti tietojen katoamista: kansalaissodan loppuvaiheissa papereita tuhoutui tai niitä tahallisesti tuhottiin säännöstely- tehtävissä toimineiden punaisten hävittäessä arkistoja nimien salaamiseksi.³⁷

Neuvojen raporteista käy vielä ilmi, että talouksien kolmannessa ryhmässä, omavaraista- louksilta annoksensa saavissa, tapahtui runsaasti väärinkäytöksiä. Elintarvikelautakunnat vä-

32. Sen.tal.os. ptk. 22.10.1917. — Kulutuskeskusten puutetta ja siitä aiheutuvaa yhteiskunnallista jän- nitystä korosti myös kuntainvälinen elintarviketoimituskunta' kirjeessään Åkermanille. Lavonius Åker- manille 3.10.1917. W.A. Lavoniuksen kok. 9. VA.

33. Ks. Sen.tal.os. ptk. 26.10.1917; Suomalainen Virallinen Lehti 6.11.1917. — Åkerman itse totesi eronsa syynä olleen erimielisyydet annoskysymyksissä. Åkerman 1930, s. 152.

34. Sen.tal.os. ptk. 12.11.1917. — Maanviljelystoimituskunnan nimi oli vähää aikaisemmin muutettu maataloustoimituskunnaksi. — Torvinen 1977, s. 163.

35. As.kok. 1917/56 (18.8.).

36. Seuraavina vuosina kortti- ja omavaraistalouksien määristä yritettiin pitää tarkempaa lukua, ja kun- nilta vaadittiin viikoittaisia tietoja henkilömäärien vaihtuvuudesta. Kulutuskaudella 15.9.1917—15.9. 1918 tyydyttiin likiarvoihin.

37. Esim. EVA/I Ed 4. Turun ja Porin I. eteläisen etston toimintakertomus.

hensivät omaa työtänsä siten, että omavaraistalouksiin hyväksyttiin muitakin kuin tilalla asuvia. Lisäksi omavaraistalouksia oli saatettu perustaa ostoviljan varaan.³⁸

Kolmesta läänistä pidettiin tilastoa kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvista henkilöistä syyskaudella 1917.

Lääni	1.10.1917		31.12.1917	
	henk.	%	henk.	%
Mikkelin l. yhteensä	197 807	100.0	198 735	100.0
– korttitalouksia	68 530	34.6	85 385	43.0
– omavaraistalouksia	129 277	65.4	113 350	57.0
Kuopion l. yhteensä	207 225	100.0	198 695	100.0
– korttitalouksia	96 522	46.6	108 424	54.6
– omavaraistalouksia	110 703	53.4	90 271	45.4
Oulun l. yhteensä	145 834	100.0	198 524	100.0
– korttitalouksia	56 144	38.5	114 351	57.6
– omavaraistalouksia	89 690	61.5	84 173	42.4
Yhteensä	550 866	100.0	595 954	100.0
– korttitalouksia	221 196	40.0	308 160	51.7
– omavaraistalouksia	329 670	60.0	287 794	48.3

Taulukko 10. Kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvien määrät loppuvuodesta 1917 Mikkelin, Kuopion ja Oulun lääneissä.³⁹

Korttitalouksien määrä lisääntyi kulutuskauden jatkuessa. Voimakkaimmin siirryttiin korttitalouksiin Oulun läänissä, missä siis omavaraisuusaste nopeasti heikkeni. Kuopion ja Oulun läänit jäivät omavaraisuudeltaan koko maan keskiarvon alapuolelle, mutta Mikkelin lääni kuvaa suunnilleen koko maan keskiarvoa. Vertailemalla seuraavien vuosien vastaaviin ajankohditiin (ks. liite 4) voidaan korttiannoksilla elävien määräksi arvioida vuoden 1917 syksyllä 1.6–1.7 miljoonaa henkeä. Näissä lukemissa liikkuvat myös Tuontikunnan arviot. Korttitalouksiin kuuluvia henkilöitä arvioitiin olevan seuraavasti.⁴⁰

	henk.
kaupungeissa	550 000
muissa kulutuskeskuksissa	230 000
maaseudulla	850 000
yhteensä	1 630 000

Tämäkin arvio oli hyvin summittainen, joskin riittävä, tarkoitukseensa: Tuontikunta huolehti ennen kaikkea kaupunkien ja kulutuskeskusten väestöstä, ja näitten lukumäärät oli helppo selvittää. Arviolta n. 47 % väestöstä kuului korttitalouksiin.

Mielenkiintoinen kysymys on, mikä osa korttitalouksille jaettavasta viljasta oli valtion – eli siis Tuontikunnan – ja mikä yksityisten elintarvikelautakuntien hankkimaa. Maaseutuelintarvikelautakunnissa, joiden tehtävä oli sekä viljan hankinta ja jakelu, kulutettiin ensin oman alueen varastot ja Tuontikunta huolehti vain omavaraisuudesta puuttuvasta määrästä. Syyskaudella maaseudun omavaraisuus sadon korjuun jälkeen oli vielä varsin hyvä, eikä Tuontikunnalla ollutkaan kovin paljon työkenttää maaseudulla, vaikka valtaosa kuluttajista asuikin siellä. Kaupunkien ja kulutuskeskusten huollossa voidaan Tuontikunnan jakamalla

38. Esim. EVA/V Eb 2. Hämeen l. eteläinen etsto. Neuvoja Nygrénin kertomus 15.10.–10.12.1917; Jutilan kertomus 14.10.–7.12.1917.

39. EVA/I Ed. Ko. läänien toimintakertomukset.

40. EVA/I Eab 1. Tuontikunnan jakama vilja syksyllä 1917. Tuontikunta oli lisännyt korttitalouksiin kuntainvälisen elintarviketoimikunnan PM:aan verrattuna n. 400 000 henkeä.

viljalla arvioida samalla säännöstelyn tehokkuus: mitä enemmän kuluttajille jaettiin valtion säännöstelyelinten kontrolloimaa viljaa, sitä tehokkaampaa oli säännöstelyn toteuttaminen.

Elintarvikelautakuntien viljanjakelusta ja -hankinnasta ei syksyn 1917 ajalta ole tietoja. Päätelmät onkin tehtävä Tuontikunnan hankintojen ja jakelun perusteella. Seuraavassa tilastossa on esitetty Tuontikunnan viikoittainen viljanjakelu syksyllä 1917.

Viikko 1917	Kaupunkeihin		Kulutuskeskuksiin		Maaseudulle		Yhteensä	
	tn	%	tn	%	tn	%	tn	%
16.—22.9.	394	50.5	145	44.0	220	18.5	759	33.0
23.—29.9.	230	29.5	123	37.2	220	18.5	573	24.9
30.9.—7.10.	264	33.8	155	46.8	34	2.9	453	19.7
7.—13.10.	547	70.1	171	59.0	56	4.7	774	33.7
14.—20.10.	395	50.6	93	28.1	55	4.6	543	23.6
21.—27.10.	188	24.1	111	33.7	116	9.7	415	18.0
28.10.—3.11.	329	42.2	124	37.4	192	16.1	645	28.0
4.—10.11.	785	100.6	256	77.6	119	10.0	1 160	51.4
11.—17.11.	444	57.0	89	26.8	141	11.8	674	29.3
18.—24.11.	425	54.5	202	61.1	2	0.1	629	27.3
25.11.—1.12.	163	20.9	132	40.0	178	14.1	473	20.6
2.12.—8.12.	451	57.5	108	32.7	109	9.1	668	29.3
9.—15.12.	256	32.9	111	33.5	79	6.6	446	19.4
16.—22.12.	803	103.0	391	118.5	333	28.0	1 527	66.4
23.—29.12.	485	62.1	89	27.0	106	8.9	680	29.6
30.12.—5.1.18	1 310	168.9	427	129.5	340	33.6	2 137	92.9
Yhteensä	7 469	61.1	2 727	53.4	2 300	12.1	12 496	34.5

Taulukko 11. Tuontikunnan viljanjakelu syksyllä 1917 (prosentit ilmoittavat, paljonko jakelu oli korttiannosten mukaan oikeutetuista määristä).⁴¹

Valtion viljanjakelu suunnattiin siis pääasiassa kaupunkien ja muiden kulutuskeskusten korttitalouksille. Tämä johtui siitä, että Tuontikunnalla ei ollut kaikin ajoin tarpeeksi viljaa jaettavaksi, ja siinä tilanteessa oli ensisijaisesti huolehdittava täysin valtion jakelun varassa olevista kulutuskeskuksista.

Tuontikunta ei päässyt "sisälle" kotimaan markkinoille. Sen syksyllä jakamista määristä kotimaisen viljan osuus oli vain 10.7 %. Kulutuskeskukset olivat käytännöllisesti katsoen tuontiviljan varassa.⁴² Elintarvikelautakunnat seurasivat lähes mustasukkaisesti, ettei niiden alueelta viety viljaa pois.

Varastojen puutteesta aiheutuivat myös epätasaiset jakelut eri viikkoina. Jos tuonti oli vähäinen, niin vastaavasti jakelua ei voitu suorittaa. Lokakuun alun, joulukuun puolivälin ja tammikuun alun tarvetta jopa runsaampi jakelu johtui maahan tuoduista viljaeristä. Tuontikunta suorastaan syyti viljaa elintarvikelautakunnille. Keskimäärin kaupunkien ja muiden ku-

-----

41. EVA/I Eab 1. Tuontikunnan jakama vilja syksyllä 1917. Prosentit on laskettu siten, että keskimääräinen korttiannos on 200 g/pv. Väkiluku on Tuontikunnan mukaan.

42. SVT:n tuontitilaston mukaan viljantuonti Suomeen syyskaudella 1917 oli seuraava:

syyskuu	2 452 000 kg
lokakuu	2 347 000
marraskuu	3 623 000
joulukuu	4 103 000
yhteensä	12 525 000 kg

Tämä oli lähes täsmälleen sama määrä kuin Tuontikunnan viljanjakelu elintarvikelautakunnille ko. aikana.

lutuskeskusten tarpeesta Tuontikunta hoiti runsaan puolet, mutta maaseudun tarpeesta vain 12 %. Kokonaisjakelusta kulutuskeskuksiin meni yli 80 %.

Vaikka Tuontikunta olisi jakanut kaiken käytettävissä olevan viljan kaupunkeihin ja kulu- tuskeskuksiin, olisi näiden kokonaistarpeesta pystytty silti täyttämään vain 2/3. Lähetyksiä oli ohjattava kuitenkin myös maaseudulle, sillä erityisesti maan itä- ja pohjoisosissa oli kun- tia, joiden omavaraisuusaste oli verrattavissa kulutuskeskuksiin.

Alueellisesti Tuontikunnan viljanjakelu oli seuraava:

Lääni	1917			1918	Yht. 1000 kg
	Lokak. 1000 kg	Marrask. 1000 kg	Jouluk. 1000 kg	Tammik. 1000 kg	
Uudenmaan	593	1 223	450	1 061	3 327
Turun ja Porin	309	437	373	559	1 677
Viipurin	603	866	509	1 239	3 216
Hämeen	197	289	197	587	1 270
Mikkelin	40	42	72	27	182
Kuopion	138	149	145	254	686
Vaasan	182	256	189	468	1 095
Oulun	154	164	226	166	710
Laitokset	234	82	122	270	708
Yhteensä	2 450	3 507	2 283	4 631	12 872
(Kaupunkeihin %)	55.2	61.0	56.1	57.6	57.8

Taulukko 12. Tuontikunnan jakama vilja lääneittäin lokak. 1917 – tammikuu 1918.⁴³

Eniten Tuontikunta toimitti viljaa Uudenmaan ja Viipurin lääneihin. Tämä olikin ymmärret- tävää. Uudellamaalla oli runsaasti kaupunkiväestöä, ja Viipurin läänissä korttiannosten varas- sa oli paitsi kaupunkilaisia myös teollisuusväestöä (Viipurin maalaiskunta ym.). Hyvin vähän viljaa toimitettiin Mikkelin lääniin: kaupunkiväestö oli vähäinen ja lääni muutenkin maata- lousvaltainen. Erilaisten laitosten (sairaalat, vankilat ym.) suhteellisen suuri osuus jakelusta on selitettävissä siten, että ne olivat kokonaan Tuontikunnan toimittaman viljan varassa, ja annokset pyrittiin jakamaan täysimääräisinä; kaupungeissakin elintarvikelautakunnilla oli ainakin ajoittain mahdollisuus suorittaa omaan laskuunsa lisähankintoja.

Seuraava asetelma osoittaa valtion viljanjakelua kaupunkeihin, kulutuskeskuksiin ja erik- seen Helsinkiin syksyllä 1917. Vertailukohteena on Tampereen elintarvikelautakunnan vil- janjakelu samana aikana. Tampereelle toimitettiin Tuontikunnan eli valtion viljaa suhteelli- sen vähän, mutta lautakunta pystyi hankkimaan sitä itsekin, kuten ilmeisesti muutkin kau- punkikunnat.⁴⁴

1917	viljanjakelu g/pv/henk.		Helsingissä	Tampereella
	kaupungeissa	kulutus- keskuksissa		
syyskuu	94	77	..	152
lokakuu	109	86	149	273
marraskuu	147	109	177	135
joulukuu	220	143	74	187
keskimäärin	143	104	133	187

43. EVA/I Fa 2. Taulukko on laadittu Tuontikunnan viljasiirtojen perusteella. Jakelun kokonaismäärä ei aivan täsmää s. 103 esitetyn jakelutilaston kanssa.

44. Ks. EVA/I Fa 2; EVA/I Eab 1. Tuontikunnan jakama vilja syksyllä 1917; — Kaupunkiväes- tön suuruudeksi on laskettu 440 000 henkeä ja kulutuskeskusten 230 000 henkeä. Tuontikunnan viljanjakelu Helsinkiin oli hieman suurempi kuin keskimäärin maan muihin kaupunkeihin. Tampe- reen viljanjakelusta ks. Kertomus Tampereen elintarvelautakunnan toiminnasta v. 1915–1919, s. 17.

Valtion toimittama vilja jäi selvästi pienemmäksi kuin leipäkorttiannos (200 g/pv) edellytti. Paikallisen elintarvikelautakunnan oli itse täydennettävä korttiannokset, kuten Tampereen esimerkki osoittaa, tai sitten jaettiin vajaita annoksia.

Maaseudun korttitalouksien tarpeesta Tuontikunta täytti 12 %. Ylivoimainen osa oli siis jaettava paikallisten elintarvikelautakuntien varastoista. Maalaiskuntien viljanostoista ei ole tarkempia tietoja. Suurimmaksi osaksi, kuten Tuontikunnan vähäiset ostomäärät osoittavat, vilja kuitenkin kulutettiin kunnan omassa piirissä, tai sitten ostajina olivat jotkut muut elintarvikelautakunnat. Lokakuussa Tuontikunta arvioi lautakuntien ostaneen viljaa yhteensä 11 milj. kg. Valtion maaseudulle luovuttaman viljan kanssa se oli yhteensä 13,4 milj. kg. Tämä kattoi vuoden loppuun laskettuna maaseudun korttitalouksien tarpeesta 3/4. Hankinnoista puuttuvat kuitenkin tiedot marras-joulukuulta.

Toimeentulokysymystä ja korttisäännöstelyn onnistumista valottavat myös elintarvikelautakuntien kirjeenvaihto ja neuvojien raportit. Hämeen läänin neuvojien tarkastuksissa pulaa mainittiin olleen vain Pirkkalassa.⁴⁵ Kunnassa oli sahateollisuuden vuoksi runsaammin työväestöä kuin tavallisesti maalaiskunnissa, ja lisäksi vielä 100 venäläistä sotilasta, jotka ilmeisesti ainakin tilapäisesti olivat elintarvikelautakunnan huollettavina. Pulan vuoksi työväenyhdistys päätti lokakuussa asettaa kuntaan jonkilaisen "elintarvediktaattorin" joskaan päätöstä ei toteutettu.⁴⁶

Mikkelin läänissä varsinaista pulaa ei mainittu esiintyneen yhdessäkään kunnassa. Sen sijaan jakelussa oli ollut lyhytaikaisia keskeytyksiä Mikkelin kaupungissa ja Joroisten kunnassa.⁴⁷

Itään ja pohjoiseen mentäessä alkoi tulla ilmoituksia leipäviljan puutteesta. Oulun läänissä ilmoitettiin muutamissa kunnissa viljan olevan lopussa ja käytettävän petäjäistä ja jäkälää ruoaksi. Kuivaniemellä oli järjestetty tuottajien ja kuluttajien yhteinen kokous viljan hankkimiseksi korttitalouksille.⁴⁸ Myös Kuopion läänissä oli joillakin lautakunnilla vaikeuksia saada korttiannoksia täytetyiksi.⁴⁹ Pulaa siis ilmeni maalaiskunnissakin jo syksyllä 1917, joskin rajoitetulla alueella.

Vaikka elintarvikelautakunnat suurimmaksi osaksi pystyivätkin hankkimaan viljaa, niin jotkut ilmiöt osoittavat, että pula silti vaani joka hetki. Neuvojat totesivat yleisesti, että senkin jälkeen, kun oli palattu kiinteisiin rajahintoihin, oli jopa normaalia, että elintarvikelautakunnat ylittivät hankinnoissaan niitä. Mikkelin kaupungissa valtuusmiehet tekivät päätöksen, että lautakunta sai ylittää rajahintoja — kuluttajille tosin myytäisiin rajahintojen mukaan.⁵⁰ Torniossa ilmoitettiin, että olisi kuoltu nälkään, jos rajahintoja olisi noudatettu.⁵¹ Kangasniemellä tehtiin vuoden 1917 lopulla päätös "seurata viljan ostoissa tästä lähin rajahintoja", koska lautakunnan varastot olivat jo tarpeeksi suuret.⁵² Esimerkkejä rajahintojen ylityksistä voitaisiin ottaa lähes jokaisesta kunnasta. Kuluttajille hintojen ylittäminen merkitsi korkeampia hintoja korttiannoksista, sillä Mikkelin tapaus hintaerotuksen maksamisesta kaupungin varoista oli harvinainen poikkeus.

45. EVA/I Eaa 6. Jutilan raportti 11.12.1917.

46. Larjosalo 1968, s. 34.

47. EVA/V Eb 1–2. Mikkelin I. etsto. Neuvoja Riolan kertomukset 11.12., 31.12.1917; Tourun kertomukset 31.10., 16.–17.11.1917.

48. EVA/V Ca 1. Oulun I. eteläinen etsto. Ptk. 6.11., 13.11. ja 1.12.1917 (neuvojien raportteja).

49. EVA/V Ca 1. Kuopion I. läntinen etsto. Esim. ptk:t 12.9.1917. Nilsä, Valtimo, Kaavi; 23.10. Eno; 29.11. Kuopio, Eno, Varkaus ym.

50. EVA/I Eaa 5. Mikkelin I. kuvernööri EO:lle 1.11.1917.

51. EVA/V Ca 1. Oulun I. eteläinen etsto. Ptk. 16.11.1917.

52. EVA/V Eb 2. Mikkelin I. etsto. Riolan raportti 11.12.1917.

Kuluttajien keskuudessa ärtymystä lisäsivät pienetkin jakeluhäiriöt, ja syksyn mittaan kansalaiskokousten, kuluttajien ja työväenyhdistysten valitukset annosten pienuudesta kärsivillä alueilla Itä- ja Pohjois-Suomessa lisääntyivät.⁵³

Elintarviketilanteen kiristymisen merkinä olivat myös viljan salaamiset, jotka neuvojien mukaan olivat yleistymässä kesään verrattuna. Salaamistapauksia oli lautakuntien kuitenkin vaikea paljastaa, vaikka muutamain paikoin järjestettiin jälkitarkastuksia.

Ylempien viranomaisten oli vaikea saada elintarvikelautakuntia järjestykseen. Pitkin syksyä tehtiin ilmoituksia, että lautakunnat kielsivät viljan siirrot alueeltaan Tuontikunnan asiamiehille. Kunnat halusivat säilyttää ainakin sen omavaraisuuden mikä niillä oli luonnostaan. Lääninkomiteoiden tarkastajat saattoivat joutua kokemaan vastenmielisyyden aivan konkreettisestikin: Mikkelin läänissä toimiva A. Moilanen valitti joutuneensa marraskuussa Kouvolan asemalla "hulikaani joukon pahoinpitelemäksi, jotka ottivat myös väkisin valtiolle takavarikoidut tavarat".⁵⁴ — Nämä ovat esimerkkejä siitä, että kun maalaiskunnat eivät olleet suuremmin Tuontikunnan jakelun piirissä, niin ne halusivat toimia omalla tavallaan.

Maaseudulla pystyttiin paremmin kuin kaupungeissa jakamaan säädetty korttiannokset. Maaseutulautakuntien hankinnat ja varastojen keruu perustuvat siihen, että niillä oli oma alue, josta luovutuksia voitiin ja osattiin vaatia. Lisäksi saatettiin antaa — kuten edellä on todettu — kuljetuskieltoja kunnasta. Vieraiden elintarvikelautakuntien, esim. kaupunkien, lähes ainoa mahdollisuus ostaa, oli maksaa ylihintoja.

Maitotaloustuotteiden sekä lihan hankinta- ja jakelukysymykset peittyivät lähes täysin viljantarkastuksen ja -jakelun saaman huomion alle. Esim. lehdistössä viitattiin vain ohimennen maito- ja voikeinottelutapauksiin. Pulaa tosin oli näistäkin, mutta siihen oli jo useamman vuoden aikana totuttu. Sen sijaan viljapula oli uusi ilmiö. Maaseudun elintarvikelautakunnat eivät puuttuneet maidon ja voin jakeluun juuri lainkaan. Kuluttajat ostivat tinkimaitonsa suoraan tuottajilta, samoin hankittiin omiksi tarpeiksi maataisvoita. Sellaisissakaan kunnissa, missä elintarvikelautakunnalla riitti aikaa maitotuotteiden säännöstelyyn, ei lautakunnan suorittamassa jakelussa pyrittykään säännöllisyyteen. Mikäli oli onnistuttu saamaan esim. vointarkastuslaitokselta voierä, jaettiin tämä sitten korttijakelussa. Yleensä kuluttajat saivat maaseudulla kuitenkin itse hoitaa oman tarpeensa, eikä tämä aina onnistunut rajahinnoilla.⁵⁵

Maitotuotteiden hankinta ja säännöstely oli pääasiassa kulutuskeskusten huoli. Tuontia kulutuskeskuksiin yritettiin voimistaa hieman samanlaisella keinolla kuin Tokoi oli syksyllä esittänyt: kun normaali maitolitrin hinta oli 65—70 p, saivat kulutuskeskusten elintarvikelautakunnat maksaa aina 1:20 mk/l ja lisäksi valtio subventoi hintoja 5 p/l.⁵⁶ Ongelma oli, että lautakuntien oli vaikea myydä maitoa rajahintoja korkeampaan hintaan kuluttajille.⁵⁷

Liha hankinta ja jakelu karjanmyyntiosuuskuntien järjestämänä sujui entisten suuntavi-

53. Esim. Heinäveden Palokin ty:n kok. 14.11.1917; Pudasjärven Siuron kyläläisten kok. 9.11., Kärsämäen kuluttajat 13.11., Kolarin Sieppijärven kuluttajat 13.11.1917.

54. EVA/I Fa 20.

55. Tiedot maalaiskuntien elintarvikelautakuntien maidon ja voin jakelusta ovat sangen puutteelliset. Esimerkiksi riittänee Mikkelin lääni. Sen 28 lautakunnasta 18 ei suorittanut voinjakelua lainkaan, ja muidenkin jakelu oli satunnaista. Maitokauppaa ei säännöstelty 24 lautakunnan alueella, ja missä säännösteltiin, se oli vain osittaista, esim. lapsien tarpeeseen. — EVA/I Eb 1. Mikkelin l. etsto. Riolan kokoamia tietoja EH:lle.

56. Sen.tal.os. ptk. 3.11.1917.

57. Ks. Maitotaloustoimikunnan esitys EH:lle 28.1.1918. EVA/I Fa 6.

vojen mukaan (ks. s. 86). Venäläisen sotaväen tarve muodosti edelleen lähes puolet osuuskuntien hankinnasta.⁵⁸

4.3. Neuvontatoiminta

Åkermanin toimikaudella parannettiin säännöstelyn tiedotustoimintaa. Elintarvikeosastoon perustettiin erityinen tiedotusosasto, ja syyskuun lopulla alettiin julkaista lautakuntien informoimiseksi viikkolehteä *E l i n t a r v e k y s y m y k s i ä*. Siinä annettiin tietoja uusista säännöstelyä koskevista laeista ja asetuksista, ilmoitettiin elintarvikkeitten tarkastus- ja varastotuloksista, lautakuntien ajankohtaisista tehtävistä jne.⁵⁹

Paitsi yleistä informaatiota elintarvikeosasto kehitti syksyllä myös lautakuntien neuvontaa ja valvontaa. Kuhunkin lääninkomiteaan perustettiin kaksi *e l i n t a r v i k e n e u v o - j a n* tointa. Näille valmistettiin malliohjesääntö, jonka mukaan neuvojien tuli:⁶⁰

- matkustella lautakunnissa opastustöissä
- tarkastaa elintarvikelautakuntien pöytäkirjat
- antaa kehotuksia korjata havaitut epäkohdat
- pitää esitelmiä ja antaa neuvontaa.

Lääninkomiteoiden neuvojien raportit alkavat lokakuun puolivälistä, jolloin siis järjestelmä jo toimi. Neuvojien kautta elintarvikeosasto saattoi täydentää tietoja kuntien viljatilanteesta ja nopeuttaa tarkastustulosten saantia. Raporttien nojalla aiottiin myös lähettää ostomiehiä pitäjiin suorittamaan hankintoja kulutuskeskuksiin.⁶¹

Elintarvikeosasto tuki ja teki tunnetuksi neuvonta- ja valistustyötä tekevää järjestöä, *V a l t i o n k o t i t a l o u s t o i m i k u n t a a*. Rouva Hedvig Gebhardin johdolla toimiva järjestö oli perustettu heinäkuussa 1917. Toimikunnan työ kohdistui ennen kaikkea yksityisen taloudenpidon järjestämiseen eli, kuten se itse määritteli tehtävänsä, perheenemäntien herättämiseen. Se järjesti neuvottelukokouksia ja ohjauskursseja naisjärjestöjen edustajille ja jakoi ruoanvalmistustietoa sanomalehdissä ja omissa julkaisuissaan. Kotitaloustoimikunnalla oli syksyllä palveluksessaan yhteensä 226 "hätäajan neuvojaa", joiden toiminta kunta- ja kyläkokouksia järjestämällä ulottui lähes puoleen Suomen kuntia. Toiminnan laajuutta osoittaa, että neuvojien järjestämissä tilaisuuksissa laskettiin muutamassa kuukaudessa olleen yli 170 000 henkilöä. Kotitaloustoimikunta suositti kunnallisten kansankeittiöiden perustamista sekä korvikeravinnon, kuten jäkälän, käyttämistä. Sillä oli mm. kolme koeleipomoa korvikeravinnon kokeilua varten.⁶² Toimikunnalle myönnettiin syksyllä pariinkin otteeseen määrä-

58. EVA/I Ed 1. Esim. syyskuun hankintamäärät olivat seuraavat:

sotaväelle (elävää karjaa ja lihaa)	994 200 kg
siviileille ja laitoksille (elävää karjaa ja lihaa)	1 337 300 kg
yhteensä	2 331 500 kg

59. Viikkolehtien julkaisut ks. EVA/I Dg 1. Ensimmäinen numero *Elintarvikekysymyksiä* ilmestyi 27.9.1917.

60. Lääninkomiteoille oli lisäksi mahdollisuus antaa neuvojille vielä tarkennettu ohjesääntö. *Elintarvikekysymyksiä* n:o 5 (25.10.1917) julkaistiin mm. Uudenmaan lääninkomitean neuvojille tarkoitetut toimintaohjeet.

61. Ks. EVA/V Eb 2. Hämeen l. etsto. Neuvojien raportit: E.N. Nygrénin raportti 15.10.–10.12.1917; Jutilan raportti 14.10.–7.12.1917. Neuvojien tehtävistä ks. Åkerman Mikkelin l. lääninkomitealle 24.10.1917. EVA/V Ea 1.

62. Ks. *Elintarvikekysymyksiä* n:o 6 (1.11.1917); EVA/I Fa 6. Valtion kotitaloustoimikunnan työohjelma vuodelle 1918; Harmaja, Laura, Nykyajan kulutuspolitiikan tehtäviä, s. 7–11. — Toimikunnan jäsenet olivat: prof. Max Oker-Blom (†); 19.12.1917 tilalle dos. Carl Tigerstedt; Hedvig Gebhard, tarkastaja Miina Sillanpää, Fanny Sundström (Högvala), Helmi Koskimies (Tampere), kasvitarhakoulunop. Maiju Pöyhönen (Haapavesi), Elannon ruokalan joht. Aino Artukka ja kansaned. Elviira Vihersalo (Turku). — Mainittakoon, että Ruotsissa oli hieman aikaisemmin perustettu Kotitaloustoimikuntaa vastaavat elimet, konsumentråd ja kvinnoråd. — Mannerfelt 1926, s. 86.

rahaa, yhteensä 300 000 mk.⁶³

4.4. W.A. Lavoniuksen elintarvikehallitus

4.4.1. Elintarvikehallituksen perustaminen

Åkermanin eron ollessa jo varma senaatin erityinen neuvottelukunta elintarvikekysymyksen järjestämistä varten laati ehdotuksen uudesta elintarvikeasioiden johdosta. Edellisten kausien kokemuksen pohjalta se suositti elintarvikeasioiden erottamista päivänpolitiikasta. Ylimmäksi johdoksi suunniteltiin yllähallitusta, joka korvaisi entisen elintarvikeosaston. Ainakin toistaiseksi se olisi maataloustoimikunnan alainen. Elintarvikehallituksen johtajaksi oli ajateltu W. A. Lavoniusta, jolla oli hyvä maine kuluttajapiireissä. Tätä ominaisuutta tarvittiin luottamuksen palauttamiseksi säännöstelyyn.⁶⁴ Elintarvikeasioiden vt. johtaja Kallio esitti tämän suunnitelman marraskuun alussa hallitukselle.⁶⁵

Lavonius sai tehtäväkseen tiedustella, olivatko Kulutusosuuskuntien Keskusliitto ja MTK halukkaita osallistumaan kumpikin kahdella jäsenellä elintarvikehallitukseen.⁶⁶ Siitä siis suunniteltiin kokoonpanoltaan sekä kuluttajia että tuottajia tyydyttävää.⁶⁷ Elintarvikehallituksen välitöntä perustamista lykkäsivät käytännön järjestelyt — uutta hallitusta ei ollut vielä nimitetty — sekä suostumuksen hankkiminen johtajiksi ehdolla olevilta henkilöiltä. Kulutusosuuskuntien Keskusliitosta oltiin valmiit menemään Lavoniuksen hallitukseen. Sen sijaan sos.dem. eduskuntaryhmä välitti suoraa kannanottoa ja jätti suhtautumisen elintarvikepolitiikkaan riippumaan ”vallassaolevien tulevasta menettelystä”.⁶⁸

Sosiaalidemokraattinen puolue ei lopulta kuitenkaan jäänyt passiivisesti odottamaan, mitä tulevaisuus toisi tullessaan. Marraskuun 8. päivänä se toi eduskunnan käsiteltäväksi Me vaadimme -ohjelman, johon oli keskitetty puolueen ajankohtaiset yhteiskunnalliset vaatimukset.⁶⁹ Ohjelman ensimmäinen kohta käsitteli elintarvikekysymystä ja sen ratkaisemiseksi käytettäviä keinoja: valtion oli takavarikoitava kaikki elintarvikkeet, otettava niiden kauppa järjestääkseen ja hoidettava kulutuksen säännöstely niin, ”että jos puute tulee, se ei tule työmiehelle yhtään aikaisemmin kuin suuremmillekaan herroille ja keinoelinoijille”.

Itse asiassa julistuksessa todettiin, että pulaa ei ollut vielä. Julistus olikin nimenomaan epäluottamuslause siihen saakka noudatetulle säännöstelylle. Elintarvikekysymyksen osalta se voidaan leimata selvästi propagandistiseksi: siihen saakka oli noudatettu enimmäkseen sosiaalidemokraattisten elintarvikepäälliköiden hahmottamia linjoja. Sitäkin enemmän arvosteltiin sitten Åkermanin politiikkaa.

Ohjelman lukuisten ponsien vuoksi — joista osa ilmeisesti oli sellaisia, joiden ei toivottukaan menevän läpi tai joilla ei ainakaan ollut siihen reaalaisia mahdollisuuksia — ajaututtiin tilanteeseen, jossa sos.dem. puolue julisti suurlakon.

Marraskuun suurlakon (14.—20.11. 1917) iskulauseena oli ”Työväki taisteluun leivän ja oikeuden puolesta”.⁷⁰ Pula tekemällä tehtiin lakon syyksi. Jos lähdetään siitä, että ainakin

63. Sen.tal.os. ptk. 19.9. ja 5.10.1917.

64. W.A. Lavoniuksen kok. 9. Yöllä 1.11.1917 tehty muistio; EVA/I Dda 2. Kahran kertomus, s. 16—17.

65. Sen.tal.os. ptk. 2.11.1917. Ks. myös Kallion selostus Maalaisliiton eduskuntaryhmälle. K—MA. Eduskuntaryhmän ptk. 2.11.1917.

66. Em. muistio. Elintarvikehallituksen osastojen johtajiksi kaavailtiin seuraavia henkilöitä: MTK:sta Hannes Nylander ja Eljas Kahra ja KK:sta Väinö Tanner ja F.E. Pitkänen.

67. Samaa periaatetta käyttäen oli syys-lokakuussa uudelleenorganisoitu eri alojen keskuskomiteoita.

68. TA. Sos.dem. eduskuntaryhmön ptk. 3.11., 4.11.1917.

69. II VP 1917. Ptk. I, s. 15—19 (ed. Mäki); Soikkanen 1967 I, s. 221—230.

70. TA. Vallankumouksellisen Keskusneuvoston julistus 14.11.1917.

osa Työvään Vallankumouksellista Keskusneuvostoa, suurlakon aikana lakkohallintoa hoitanutta elintä, halusi ajaa vallankumousta, oli yksinkertaisinta vedota elintarvikepulaan, joka jollain tavoin kosketti jokaista kuluttajaa ja punakaartin riveihin astunutta. Ilmassa leijunutta epätietoisuutta jokapäiväisestä leivästä sekä epävarmuutta ja tyytymättömyyttä hintoihin käytettiin surkeilematta hyväksi vasemmiston lehdissä. Keskusneuvosto oli alunperin selvillä siitä, kuinka vähäiset mahdollisuudet oli lakon avulla ratkaista pulakysymys. Tämä käsitys ilmeni mm. puoluejohdon suhtautumisessa elintarvikekysymykseen pulan alla.⁷¹ Kentällä asiat olivat toisin.

Suurlakon vallankumouksellisen luonteen vuoksi lakkoa vartioivien punakaartilaisien ohjeisiin kuului paljon muutakin kuin vain vartiointia. Elintarvikepulaa yritettiin poistaa käytännössäkkin. Punakaartilaiset suorittivat kotitarkastuksia ja takavarikoivat elintarvikkeita.⁷² Toimenpiteiden oli pakosta rajoitettava paikkakunnille, missä punakaarti oli vahva, eivätkä siis lakon yhteydessä tapahtuneet viljavarastojen tarkastukset olleet järjestelmällisiä. Säännöstelylle niistä oli kuitenkin haittaa. Turun ja Porin läänin sekä myös Kuopion läänin lääninkomiteat eivät päässeet kokoontumaan lakon aikana.⁷³

Turussa elintarvikkeitten etsintään oli varauduttu hyvin: sos.dem. kunnallisjärjestöllä oli oma elintarvikeosastonsa. Jo lakon kynnyksellä otettiin selville varastojen sijainti, jotta Johdettava komitea voisi ottaa ne huostaansa. Yksityisiltä oli tarkoitus pakkoluovututtaa yli 500 kg:n viljamäärät. Kuitenkin toiminta supistui siellä täällä pidettyihin kotitarkastuksiin ja retkikuntien lähettämiseen maaseudulle. Tulosten mainittiin olleen "varsin hämmästyttäviä".⁷⁴

Kotkassa, jonka järjestyskaartin johtaja oli Eero Haapalainen, asetettiin uusi kaupunginhallitus ja kunnallisneuvosto, jossa toimi uusi elintarvikeosasto. Järjestyskaarti toimitti mm. pakko-ottoja.⁷⁵ Elintarvikkeitten etsintöjä toimitettiin muuallakin, myös maaseudulla.⁷⁶

Lakkotapahtumien johdosta porvarilliset puolueet pääsivät hallitusohjelmasta yksimielisyyteen ja sen tuloksena P.E. Svinhufvudin johtama itsenäisyssenaatti aloitti toimintansa 26.11. Lakolla oli merkitystä myös elintarvikehallinnon uudelleenorganisoinnissa. Valtiollisen itsenäisyyden toteuttamisen ohella uuden hallituksen tärkeimmäksi tehtäväksi katsottiin uhkaavan ja jo osittain vallitsevan elintarvikepulan poistaminen. Välittömästi lakon jälkeen Svinhufvud ja Kallio pitivät neuvottelun, jossa suunniteltiin perustettavaksi elintarvikehallintoa varten oma toimituskunta. Sen päälliköksi kaavailtiin Lavoniusta; myös Kallion nimi mainittiin, mutta maalaisliitto teki periaatepäätöksen, ettei sen piiristä tule elintarvikepäällikköä.⁷⁷ Suurlakko oli kuitenkin osoittanut entistä selvemmin, että oli tarpeellista erottaa

71. K.H. Viikin kok. Dagsboksanteckningar 29.9., 12.10., 18.10.1917. VA. — Kuusinen arvioi Itsekritiikissään myöhemmin, että vallankumouksen kannalta pula oli hyvä, koska se kärjisti luokkataistelua. Asioita ei kuitenkaan marraskuussa arvioitu tältä kannalta puoluejohdossa. Myöhempiä aikoja ajatellen lakko kieltämättä kyllä vahingoitti säännöstelyä. — Kuusinen 1918.

72. Paavolainen 1966 I, s. 63.

73. EVA/I Ed 4. Turun ja Porin I. eteläisen estston toimintakertomus; EVA/V Ca 1. Kuopion I. läntinen etsto. Ptk. 29.11.1917.

74. VSA. I A 15 a. Turku. Kunnallisjärjestöjen elintarvikekomitean ptk. 9.11.1917; Työmies 23.11.1917.

75. Meltti 1938, s. 211; VSA. III B 218 b. Porvarilliset puolueet antoivat lakon lopettamisvaiheessa vakuutuksen, ettei suurlakon tapauksia ryhdytä penkomaan.

76. Esimerkiksi Nokian seudulla Siuron punakaarti toimitti laajalla alueella kotietsintöjä viljavarastoja ja aseita hakien. — Larjosalo 1968, s. 35, 44–45; samoin tapahtui Nurmijärvellä. VSA. II B 187. Collan, P.Z., I Nurmijärvi i Finland under rödt skräckwælde.

77. K—MA. Eduskuntaryhmän ptk. 22.11., 23.11.1917. Päätös, ettei maalaisliitosta lähdetä joka tapauksessa moitteiden kohteeksi joutuvalle elintarvikepäällikön paikalle, tehtiin 22.11. Seuraavana päivänä Santeri Alkio ilmoitti, että Svinhufvud tahtoi siltäkin Kallion tälle paikalle "jotta se välttyisi sosialistien käsistä". Eduskuntaryhmä antoi Kalliolle valtuudet omalla vastuullaan mennä elintarvikeosaston johtoon, mitä hän ei sitten kuitenkaan tehnyt.

elintarvikeasiat päivänpolitiikasta. Uutta toimituskuntaa ei sen vuoksi perustettukaan. Svinhufvud totesi, että senaattorin virassa oleva elintarvikepäälikkö (Lavonius) olisi välittömästi aiheuttanut hallituksen kaatumisen.⁷⁸

Joulukuun 1. päivänä 1917 hallitus perusti maataloustoimituskunnan alaisen keskusviraston, *elintarvikehallituksen*.⁷⁹ Ohjesäännössä sille määrättiin aiemmat elintarvikeosaston tehtävät: esitysten ja suunnitelmien tekeminen, elintarvikkeitten maahanhankinta, säännöstelyn toimeenpano, lääninkomiteoiden ja elintarvikelautakuntien johtaminen ja erivapauksien myöntäminen. Sen aseman vahvistamiseksi määrättiin, ettei sen päätöksistä saanut valittaa.⁸⁰

Elintarvikehallituksen pääjohtajaksi kutsuttiin W.A. Lavonius. Henkilö- ja järjestelykysymykset ratkaistiin 4.12. Viraston toimintaa järjestettäessä pyrittiin irti aikaisemmasta tiettyä elintarvikeryhmää varten perustetusta keskuskomiteajärjestelmästä. Välittömästi elintarvikkeitten kanssa tekemisissä olevia osastoja oli elintarvikehallituksessa vain kaksi, vilja- ja lihaosastot. Yleistä elintarvikehallintoa varten perustettiin useita uusia osastoja (ks. kuvio 9).⁸¹

4.4.2. Ohjelma ja toiminta

Elintarvikehallituksen toimintaa oli pitkälle suunniteltu ennen sen muodollista perustamista. Tämä käy ilmi mm. siitä, että samalla kun se perustettiin, tehtiin päätös viljan saamiseksi kulutuskeskuksiin.⁸² Varmaa oli, että ainakin omavaraistalouksilla oli viljaa, ja osa tästä päätettiin pakkoluovuttaa kulutuskeskuksiin. Omavaraistalouksien annoksia oli vähennettävä 15.12. lähtien keskimäärin 8 kg:aan henkeä kohti kuukaudessa. Henkisen työn tekijöillä annokset vähennettiin 6 kg:aan ja raskaan työn tekijöillä 9 kg:aan. Suurimmassa osassa maata, lukuun ottamatta Oulun lääniä ja eräitä Itä-Suomen kihlakuntia, kulutuskausi määrättiin lopetettavaksi jo 15.8.1918 ja näin säästyneet viimeisen kuukauden annokset (omavaraistalouksien kesto-aika oli alunperin laskettu 15.9.1918 saakka) luovutettavaksi valtiolle. Viljansiirroista huolehti Tuontikunta. Luovutushalun kiihottamiseksi maksettiin elintarvikelautakunnille jaettavaksi jäsenten kesken kolme penniä jokaisesta ylimääräisestä kulutukseen toimitetusta viljakilosta.

Ensimmäisessä kiertokirjeessään elintarvikehallitus julkaisi ohjelmansa pulan helpottamiseksi. Tiivistettynä ohjelman tärkeimmät kohdat olivat seuraavat.⁸³

78. Räikkönen 1935, s. 39–40.

79. Kamaritoimituskunta lakkautettiin 8.11.1917. — Torvinen 1977, s. 163. Elintarvikeasioiden siirtämistä nimenomaan maataloustoimituskunnan (ent. maanviljelystoimituskunta) alaisuuteen puolusti se, että sen päälikkö Kyösti Kallio oli jo aikaisemmin syksyllä hoitanut elintarvikeasioita senaatissa.

80. Sen.tal.os. ptk. 1.12.1917; As.kok. 1917/109 (1.12.1917).

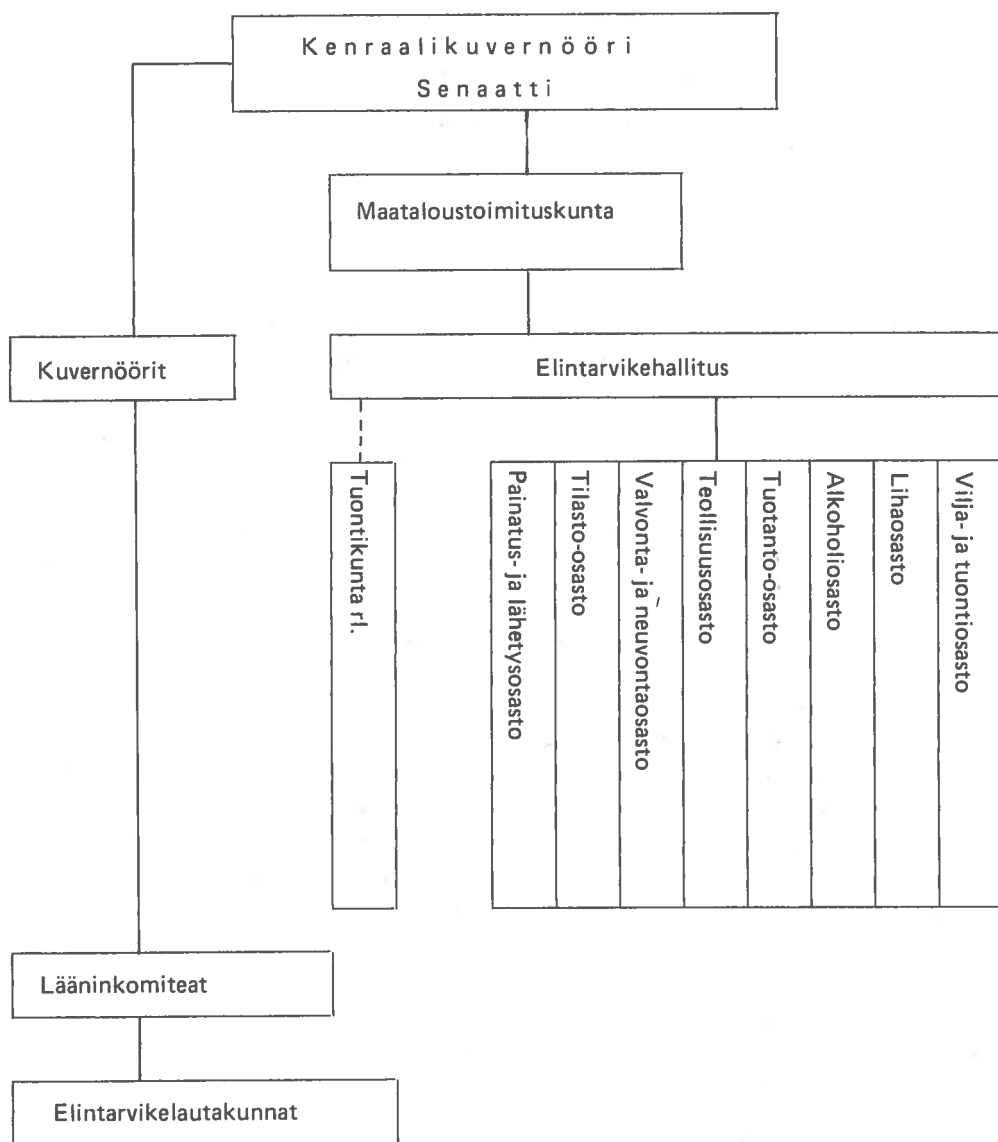
81. EVA/V Ca 1. Ptk. 4.12.1917. Osastot ja niiden johtajat olivat seuraavat: pääjohtaja W.A. Lavonius, sihteeri K. Kulo, raha-asiaihin hoito E. Kahra, toimisto A. Artti, valvonta- ja neuvontaosasto Jaakko Kahma, "Elintarvikesyymyksiä" -lehden toimittaja J. Karhu, uutisten kerääjä A. Itkonen, tilasto-osasto J. Torppa, tuotanto-osasto V. Ahla, lihaosasto V. Kankaanpää, alkoholiosasto J. Siitola, teollisuusosasto H. Paloheimo, vilja- ja tuontiosasto Suuronen, painatus- ja lähetysosasto K. Kulo.

Aikuperäisistä elintarvikehallituksen suunnitelluista henkilöistä oli siis jäljellä vain kaksi, Lavonius ja Kahra. Poliittinen tilanne oli suurlakon jälkeen muuttunut, joten sosialistien puuttuminen ei ole yllättävää. Osastojen johtajat olivat poliittisesti neutraaleja, jollain tapaa maanviljelysseuratyössä mukana olleita nuorsuomalaisia (Artti ja Torppa) tai maalaisliittolaisia (Suuronen, Kahma ja Kahra). Koostumukseltaan hallitus pyrki olemaan neutraali.

82. As.kok. 1917/105 (1.12.1917).

83. EVA/I Df 2. Kiertokirje n:o 1 (4.12.1917).

Kuvio 9. Elintarvikehallituksen organisaatio 1.12.1917.

I Järjestystoimenpiteet

- elintarvikkeitten uusi yleinen inventointi (7.1.1918). Tarkastukseen käytetään elintarvikelautakuntien valvoja
- lisätään neuvontatyötä käyttämällä maatalousseuroja ja osuustoiminnallisia järjestöjä ja kansanedustajia
- salakuljetusta pyritään estämään
- rangaistuksia tehostetaan

II Leivän hankinta

- edistetään tuotantoa uudisviljelyllä, hankitaan koneita ja apulantaa ja myöhemmin määrätään valtion takaamat minimihinnat kauralle ja ohralle

- edistetään tuontia
- omavaraistalouksien annokset alennetaan keskimäärin 8 kg:aan kuukaudessa ja ylijäämä luovutetaan kulutuskeskuksille. Samassa tarkoituksessa lyhennetään kulutuskautta Pohjois-Suomea lukuun ottamatta.

III Perunatarpeen tyydyttäminen

- edistetään tuontia ja lisätään elintarvikelautakuntien hankintamahdollisuuksia

IV Maito ja voi

- edistetään tuotantoa ja tuontia kulutuskeskuksiin

V Lihakysymys

- jatketaan hankintoja ulkomailta oman karjakannan säästämiseksi

VI–VIII Määräyksiä paloöljyn, suolan ja teollisuustuotteiden säännöstelystä

IX Elinkustannusten ja työpalkkojen kurissapitämiseksi on valtion ja kuntien pyrittävä järjestämään tärkeimpien kulutustavaroiden hinnat vähävaraisille henkilöille halvemmaksi kuin niiden hankintakustannukset edellyttävät

X Toimenpiteiden edellyttämät varat on koottava verotuksella ja lainoilla

Ohjelma sisälsi kaksi päämäärää: tynnyttää mielialat maassa ja saada kulutuskeskusten huolto toimimaan säännöstelyn edellyttämällä tavalla.

Elintarvikehallituksen toiminnan lyhytaikaisuuden vuoksi ei neuvontajärjestelmästä ehditty saada tuloksia. Sen sijaan mielialojen tynnyttämistoimet ilmenivät monella tapaa. Kauran rajahintaa käsittelevässä komiteassa istui oppositiossa olevia tunnettuja sosialisteja.⁸⁴ Yleisessä rajahintakomiteassa olivat K. Kallio, V. Tanner, H. Ryömä, J. Jännes, B. Westermarck ja E. Sunila.⁸⁵ Väinö Wuolijoen palveluksia käytettiin hyväksi siten, että hän toimi hallituksen ostoasiamiehenä ulkomailla.

Tärkein merkitys mielialojen rauhoittajana oli kuitenkin uudelleenjärjestettävällä viljavarastojen inventoinnilla. Työmieheissä oli pitkin syksyä kritikoitu inventoinnin tuloksia ja vaadittu lisätarkastuksia. Uusintatarkastusta oli vaadittu myös Me vaadimme -julistuksessa marraskuussa.⁸⁶ Elintarvikehallituksen ohjelmaan sisältyikin uuden viljantarkastuksen järjestäminen. Kokouksessa joulukuun 10. päivänä päätettiin ryhtyä käytännön toimenpiteisiin uusintatarkastuksen järjestämiseksi vuodenvaihteessa.⁸⁷

Kulutuskeskusten hätä pakotti elintarvikehallituksen kuitenkin väliaikaisiin toimenpiteisiin ennen suuritöisen tarkastuksen suorittamista. Kiertokirjeessä 11.12. pyydettiin elintarvikelautakunnilta jo paluupostissa tietoja varastojen suuruudesta.⁸⁸ Nämä tiedot eivät kuitenkaan voineet korvata varastotarkastusta, vaan kiertokirje liittyi joulukuun alussa annettuun asetukseen viljan saamiseksi kulutuskeskuksiin.

84. EVA/I Ca 1. Ptk. 10.12.1917. Komitean jäsenet olivat V. Wuolijoki, L. Arajärvi, J. Valkonen ja T. Salmio.

85. Ibid. 11.12.1917.

86. Me vaadimme -julistuksessa viitattiin Suomen Ammattijärjestön Valtuuskunnan senaatille 20.10.1917 jättämään kirjelmään pulan helpottamiseksi. Ensimmäisenä kohtana kirjelmässä oli vaadittu uutta inventoimista. Tarkastuksessa oli käytettävä elintarvikelautakunnan jäseniä. Muina keinoina puola vastaan suositeltiin jakelun ja kaupan kehittämistä, rajahintojen pysyttämistä entisellä tasolla, valvonnan ja rangaistuksien tehostamista ja tuotannon ja maahantuonin lisäämistä. Ohjelmassa oli useita yhtymäkohtia Lavoniuksen EH:n ohjelmaan. — Työmies 21.10.1917.

Ajatus uudelleen järjestettävästä viljantarkastuksesta ei ollut vieras porvarillisillekaan puolueille. Jo 3.10. Kallio esitti eduskuntaryhmälle uuden inventoimisen välttämättömyyttä vedoten vääriin tuloksiin ja Åkermanin aikaisiin sekasortoisiin oloihin. Ryhmä jätti kuitenkin uusintatarkastuksen toimeenpanon riippumaan asianomaisista elintarvikelautakunnista. K—MA. Eduskuntaryhmän ptk. 3.10.1917.

87. EVA/I Ca 1. Ptk. 10.12.1917.

88. Ibid. 11.12.1917.

Tuloksia kunnista ei vielä ollut ennättänyt saapua, kun 22.12. kiertokirjeellä, joka oli tarkoitettu vain elintarvikelautakuntien tietoon, ilmoitettiin vuoden alussa tapahtuvasta yleisestä viljavarastojen tarkastuksesta. Uusintatarkastusta perusteltiin siten, että syksyllä, kun lautakunnilla oli ollut lupa ostaa viljaa oman alueensa ulkopuolelta, tiedot kuntien varastoista olivat sotkeutuneet.⁸⁹ Tärkeä, joskin mainitsematon syy oli, että huhut elintarvikevarastoista ja -kätköistä oli osoitettava perättömiksi.

Elintarvikehallitus oli suunnitellut tarkastuksen käytännöllisen toteuttamisen siten, että elintarvikelautakunnan määräämät miehet suorittaisivat tarkastuksen viljelijäin luona. Kanta kuitenkin muuttui – tai muutettiin – myöhemmin, ja päädyttiin aikaisempaan tapaan, jossa jokainen talous ilmoitti itse oman varastonsa. Kompromissiksi voidaan laskea, että ilmoituksissa oli mahdollista käyttää todistajia.⁹⁰

Joissakin kunnissa oli kuitenkin jo ehditty aloittaa varastojen tarkastusten valmistelut. Turussa elintarvikelautakunta oli päättänyt, että 150 porvarillista ja 150 sosialistista kunnallisyhteisöjen valitsemaa miestä tarkastaisivat kaupungin varastot.⁹¹ Kärkevää arvostelua vuodenvaihteessa uusi inventointisuunnitelma sai myös Helsingin elintarvikelautakunnalta. Se totesi, että pyrkimys saada inventoinnin kautta yhteisymmärrys, järkipäinen kulutus ja tilastollinen selvitystyö olivat kariutuneet, koska ilmoitusten tarkistaminen oli laiminköyty. Lautakunta ilmoitti kieltäytyvänsä yhteistyöstä elintarvikehallituksen kanssa, ellei lautakuntien tarkastus-oikeutta laajennettaisi. Helsingissä oli työväki jo varannut 400 miestä kotitarkastuksia suorittamaan.⁹² Myöhemmin Helsingin elintarvikelautakunta pyysi senaattia perumaan koko tarkastuksen, mutta senaatti, tottuneena ”suoriin aloitteisiin”, torjui pyynnön vedoten siihen, että kulutuskeskusten huolto riippui suuresta määrin tarkastusten tuloksista.⁹³

Asetus viljan kulutuksen järjestelystä annettiin 5.1.1918.⁹⁴ Se käsitteli samoja asioita kuin kulutuskauden alussa annettu asetus. Kulutusta oli ruvettava säännöstelemään 7.1.1918 varastoista kerättävien tietojen perusteella. Jako omavarais- ja korttitalouksiin säilytettiin, mutta elintarvikelautakuntien valtuuksia siirtää omavaraistalouksiin kuuluvia henkilöitä korttitalouksiin lisättiin. Asetuksen tärkein kohta oli omavaraistalouksiin kuuluvien henkilöiden annosten uudelleenmäärittely siltä pohjalta kuin joulukuun alussa oli suunniteltu: normaaliannos oli 8 kg/henki/kk, raskaassa työssä 9 kg, kevyessä 6 kg. Annoksiin oli sisällytettävä kaksi kiloa kauraryynejä tai neljä kiloa kauraa. Korttiannos määrättiin 200 g:ksi/pv, johon elintarvikelautakunta saattoi myöntää 100 g:n lisäleipäkortin.

Pakkoluovutuksesta ei ollut vapaa mikään viljalaji. Asetus sisälsi myös määräyksiä siemenviljan varaamisesta sekä rehun käytöstä kotieläimille. Kulutuskausi määrättiin loppumaan Etelä-Suomessa 15.8.1918. Tuotannon lisäämiseksi palkittiin viljelykseen otettava uudismaa siten, että viljelijä sai pidättää tätä varten 100–200 kg kauraa/ha. Kauppaliikkeitten varastot oli luetteloitu ja takavarikoitu jo 2.1.1918.⁹⁵

Tammikuun inventoimisella ei ollut sitä mielialoja tyynnyttävää vaikutusta kuin oli ajateltu. Työväestön kannan toi esille Tokoi eduskunnassa. Inventoinnin tarkkuus oli kärsinyt, kun tarkastus oli jätetty ruokakuntien päämiesten varaan. Luottamusta hallituksen toimiin ei

89. EVA/I Df 2. Kiertokirje n:o 5 (22.12.1917).

90. Inventoimisen järjestämisessä entisin perustein vedottiin elintarvikelain 13 §:ään. Alkuperäisen suunnitelman hylkääminen ei kuitenkaan ollut mieleen EH:lle, ja se oli eräs myöhemmin sen eroon johtaneista tekijöistä. Ks. s. 116.

91. VSA. A 15 a. Turun kaupungin elintarvikelautakunnan kirje 31.12.1917.

92. EVA/I Ca 1. Ptk. 2.1.1918.

93. Sen.tal.os. ptk. 3.1.1918.

94. As.kok. 1918/5 (5.1.); ks. myös as.kok. 1917/118 (29.12.).

95. As.kok. 1917/118 (29.12.).

ollut palautettu eikä inventoinnin tarkoitusta siis täytetty.⁹⁶ Uusintainventoinnista ei ollut muutakaan käytännöllistä hyötyä. Ennen kuin tarkastuksesta ehdittiin saada tietoja, sisällissodan puhkeaminen keskeytti sen jokseenkin täydellisesti. Myöhästyneessä ohjeessa Lavinus kehotti lautakuntia menettelemään inventoinnin suhteen oman harkintansa mukaan.⁹⁷ Tämä osoitti, ettei tietoja ollut saatu aikaisemminkaan.⁹⁸

Toinen elintarvikehallituksen päätavoitteista oli viljan hankkiminen kulutuskeskuksiin. Joulukuun alussa omavaraistalouksien annoksia oli vähennetty sekä kulutuskautta lyhennetty. Elintarvikehallitus painotti lautakuntien velvollisuutta kerätä ja luovuttaa järjestelyn mukaan valtiolle luovutettava vilja Tuontikunnalle ja sitä kautta kulutuskeskuksiin.⁹⁹ Toimenpiteillä olikin tulosta kotimaan markkinoilla. Aikana 16.9.–1.12.1917 Tuontikunta oli jakanut kotimaista viljaa 518 000 kg, eli kuukautta kohti 207 000 kg. Elintarvikehallituksen toiminnan ensimmäisen kuukauden aikana (1.12.1917–5.1.1918) Tuontikunta välitti kotimaista viljaa kulutuskeskuksiin 824 000 kg, eli aikaisempaan kuukausitulokseen verrattuna nelinkertaisen määrän.¹⁰⁰ Kotimaan viljalla oli kuitenkin suhteellisen vaatimaton osa kulutuskeskusten huollossa: tämäkin määrä merkitsi kaupungeille vain runsaan viikon tarvetta.

Tuonnin edistämiseksi hallitus lähetti ulkomaille useita virallisia edustajia.¹⁰¹ Toiveita kiinnitettiin siihen, että Suomen itsenäisyysjulistus vaikuttaisi tuontiin myönteisesti sekä puolueettomissa maissa että Yhdysvalloissa. Länsivallat, tässä tapauksessa Yhdysvallat, jolla ainoana maana oli reaaliset mahdollisuudet elintarvikkeiden vientiin, olivat kuitenkin varovaisia, sillä viljatoimitusten pelättiin joutuvan vieraisiin käsiin. Marraskuussa ympärysvaltojen ”elintarvikediktaattori” Herbert Hoover keskeytti neuvottelut viljantoimituksista Suomeen.¹⁰²

Joulukuussa entente -valtiot arvioivat uudelleen Suomi-politiikkansa ja viljatoimitusten arvon. Skandinavian ja Suomen asioita käsitelleissä diplomaattien raporteissa suositeltiin useaan otteeseen viljan lähettämistä Suomeen, jotta voitaisiin torjua saksalaissuosiollisen mielialan syntyminen juuri itsenäistyneessä maassa.¹⁰³ Tammikuussa sisällissodan kynnyksellä elintarvikkeiden lähettämistä perusteltiin ympärysvaltojen saartoministeriölle siten, että näin voitaisiin estää levottomuudet Suomessa ja torjua bolševikkien vaikutus.¹⁰⁴ Yhdysvaltain hallitus avasikin Suomelle uudelleen neuvotteluovet joulukuun puolessa välissä.¹⁰⁵ Ilmeisestikin Brest-Litovskin neuvottelujen houkuttelemina, ja koska oli toiveita saada Saksa elintarvikeapua,¹⁰⁶ suomalaiset eivät suostuneet ympärysvaltojen kontrollivaatimuksiin.

96. II VP 1917. Ptk. I, s. 973 (Tokoin puheenvuoro 15.1.1918).

97. EVA/I Ca 1. Ptk. 14.4.1918.

98. Mikkelin ja Vaasan lääneissä varastot kuitenkin tarkastettiin, joskin myöhässä (maaliskuussa). Tiedoista oli hyötyä luovutettaessa viljaa valkoisen armeijan tarpeisiin. – EVA/I Ed 4. Mikkelin I. eston toimintakertomus. EVA/V Eb 4. Vaasan I. läntinen etsto.

99. EVA/I Df 2. Kiertokirje n:o 4 (12.12.1917).

100. EVA/I Eab 1. Tuontikunnan jakama vilja.

101. EVA/I Ca 1. Ptk. 17.12., 19.12., 20.12.1917; Maunuksela 1971, s. 36. – Ostoasiamiehinä toimivat seuraavat henkilöt: prof. Georg Wendt (Skandinavia ja Hollanti), Kaarlo Ignatius ja P.J. Valkeapää (Yhdysvallat), prof. J. Reuter (kauko-Itä), Rudolf Holsti ja L. Kihlman (Englanti), Eugen Wolff (Ranska), Väinö Wuolijoki (Skandinavia ja Saksa) ja Olli Genetz (Venäjä).

102. Yrityksistä hankkia elintarvikkeita länsivalloilta, erityisesti Yhdysvalloista, ks. Paasivirta 1961, s. 74–84.

103. AMAE. Guerre 1914–1918: Finlande 710. Ranskan Tukholman suurlähettiläs UM:lle 19.12.1917; Rautkallio 1977, s. 256.

104. AMAE. Guerre 1914–1918: Finlande 710. Saartoministeriö UM:lle 9.1.1918; Raumont UM:lle 27.1.1918.

105. AMAE. Guerre 1914–1918: Finlande 709. Jusserand UM:lle 18.12.1917. Neuvotteluissa oli kysymys aikaisemminkin käsitellyistä 40 000 tn viljaerästä.

106. AMAE. Guerre 1914–1918: Finlande 709. Thiébaud UM:lle 4.12.1917; Saksalaisten suhtautumisesta ks. Rautkallio 1977, s. 262–270.

Poliittisista syistä tuontia länsivalloista ei saatu käyntiin. Lopullisen tuontikiellon aiheutti Suomen sisällissodan syttyminen, jolloin ympärysvaltojen saartoministeriö keskeytti toimitushankkeet.¹⁰⁷

Suomen ulkomailta saama vilja tuli vuodenvaihteessa edelleen yksinomaan Venäjältä. Niemenomaan tuonnin ansioksi on katsottava, että Tuontikunta pystyi joulukuun kahtena viikona täyttämään kulutuskeskusten tarpeen jopa yltäkylläisesti. Vuoden 1918 puolella viljantuonti keskeytyi lähes kokonaan. Ainoa tulos oli, että Tuontikunta onnistui hankkimaan Venäjältä tammikuun alussa jo aikaisemmin ostamistaan 13 milj. kg:sta n. 84 000 kg.¹⁰⁸

Tuonnin epäonnistuminen ei ollut yllätys. Kiertokirjeissä elintarvikelautakuntia oli kehoitettu varautumaan siihen, että maa joutui tulemaan omillaan toimeen. Se oli samalla painostuskeino, jotta lautakunnat täyttäisivät tehtävänsä kunnolla.¹⁰⁹

Viljantuonnin epäonnistuttua saatiin sen sijaan jonkin verran lihaa. Joulukuussa elintarvikehallitus pystyi myymään 100 000 kg Ruotsista ostettua lihaa.¹¹⁰ Samaan aikaan oli hankittu Englannin omistuksessa olevia mutta Suomen satamissa säilytettyjä sillejä 35 000 astiaa (á 130 kg).¹¹¹

Itsenäisyysjulistuksen jälkeen tuli mahdolliseksi puuttua eräeseen elintarviketilannetta vaikeuttavaan tekijään, venäläisen sotaväen läsnäoloon. Sotilaita oli syksyn mittaan siirretty ja siirtynyt pois, mutta vuodenvaihteen tienoilla maassa oli kuitenkin vielä n. 40 000 miestä.¹¹² Huoltorasitus oli siis pudonnut puoleen entisestään, mutta sotilaiden elättäminen oli silti tuntuva rasitus. Suomen hallitus kiiruhti kuitenkin tässä kysymyksessä hitaasti. Ulkovalloille tarkoitettussa itsenäisyysjulistuksessa 5.12. ei vielä suoranaisesti vaadittu sotaväen poistamista. Muodollisestihan Venäjä oli vielä entente -valtioiden piirissä, jolta taholta joulukuun alussa toivottiin elintarvikeapua. Julistuksessa tosin sivuttiin kysymystä viittaamalla sotaväen kurittomuuteen ja siihen, että se eli Suomen niukkojen elintarvikkeitten turvin.¹¹³ Paria päivää myöhemmin sotaväen kulutusta käsiteltiin elintarvikehallituksen kokouksessa, mutta silloinkaan ei tehty vaatimusta sotaväen poisvetämiseksi.¹¹⁴

Polvinen katsoo, että Suomen hallituksen 14.12. pyydettyä venäläisiä joukkoja poistumaan oli aloite ainakin puolittain lähtöisin Saksasta. Mahdollisesti sotaväen poisvetämisen tarvetta perusteltiin itsenäistymisellä, yleisellä elintarvikepulalla, sotaväen kurittomuudella ja valuuttakriisillä. Koska pyyntö osoitettiin venäläiselle sotilasyliapäilystölle, oli jo etukäteen varmaa, ettei asia edistynyt vähääkään.¹¹⁵

Elintarvikehallituksen toimenpiteet ulkomaisen viljan hankkimiseksi vaativat melkoisia pääomia, ja tämä kysymys ilmeisesti aiheutti eniten kitkaa elintarvikehallituksen ja senaatin välille. Keväällä 1917 oli hallitus alkanut osallistua suoranaisesti tuontiin. Näin oli solmittu

107. AMAE. Guerre 1914—1918: Finlande 710. Tardieu (New York) UM:lle 4.2.1918.

108. Suomen elintarpeiden Tuontikunta rl. 1919, s. 3.

109. EVA/I Df 2. Kiertokirje n:o 11 (7.1.1918).

110. Sen.tal.os. ptk. 21.12.1918.

111. Ibid. 15.12.1917.

112. Lappalainen 1967, s. 94.

113. Itsenäisyysjulistussähke sen.tal.os. ptk. 5.12.1917.

114. EVA/I Ca 1. Ptk. 7.12.1917.

115. Aktivistit olivat olleet kosketuksissa Saksaan tiiviisti marraskuun lopulta lähtien. Suomalaiset eivät halunneet jäädä osattomiksi Brestin erillisrauhan tuloksista, koska pidettiin selvänä, että Saksa tukisi Suomen vaatimuksia itärajan suhteen. Saksan kiinnostus Suomea kohtaan oli ymmärrettävää Muurmannin kysymyksen vuoksi. 14.12.1917 jälkeen oli Saksan sodanjohdon pyyntö Suomen taholta täytetty, ja siltä osin myös ehto saada Saksasta elintarvikeapua Suomeen. Ks. Polvinen 1967 I, s. 161—165; Rautkallio 1977, s. 263, 266; Nurmio 1957, s. 14—33. Sähke sen.tal.os. ptk. 14.12.1917.

mm. Tannerin ja Wuolijoen toimesta Venäjän kanssa etukäteen maksettu 60 milj. kg:n kauppa. Kaupasta syntyi kuitenkin tappiota, koska Venäjä ei pystynytkään täyttämään sitoumuksia. Samantapaisia tappioita syntyi myöhemminkin.¹¹⁶ Elintarvikeviranomaiset olivat myös alkaneet taata eräiden tuontiyritysten ostoja Venäjältä levottomien olojen vuoksi, samoin taattiin yrityksille tietty voittoprosentti.¹¹⁷ Ulkomailla toimivat ostoasiamiehet tarvitsivat myös valtuuksia kauppooja solmiessaan; kattona oli yleensä viljan kilohinnasta riippuen 30 – 40 milj. mk.¹¹⁸ Valtiolla täten syntyneet suoranaiset tappiot arvioitiin vuoden 1917 lopulla 60 milj. markaksi. Kaikkiaan valtion varoja oli tuontihankinnoissa kiinni lähes 300 milj. mk. Elintarvikehallitus ehdotti lainan ottamista tälle summalle. Valiokunta- ja lopullisesti eduskuntakäsittelyssä summa vähennettiin kuitenkin 100 milj. markkaan.¹¹⁹

Määrä olisi ilmeisesti tyydyttänyt elintarvikehallitusta, mutta senaatti määritteli sen mielestä liian ahtaasti määrärahan käyttötarkoituksen. Tammikuun 22. päivänä elintarvikehallituksen jäsenet jättivät senaatille täydeksi yllätykseksi luonnehditun eronpyynnön.¹²⁰ Perusteluissa viitattiin siihen, ettei elintarvikehallitus ollut saanut senaatilta tukea toimilleen. Yksityiskohtana mainittiin määrärahakysymys. Tuontiliikkeiden väkirehujen maahantuontia oli tuettu riittämättömästi, ja esim. elintarvikehallituksen Etelä-Venäjälle matkustaneen asiamiehen Olli Genetzin valtuuksia oli jyrkästi supistettu.¹²¹ Elintarvikehallitus ei katsonut voivansa toimia liian rajoitetuin valtuuksin, juuri silloin kun tuonnissa olisi ollut käytettävä kaikkia mahdollisia keinoja. Myös eräät senaatin päätökset olivat vaikeuttaneet elintarvikepolitiikan hoitamista. Tämä tarkoitti ilmeisesti sitä, että senaatti oli muuttanut elintarvikehallituksen suunnitelmaa viljavarastojen tarkastustavasta (ks. s. 113).

Eronpyynnön yhteydessä tehdyssä tilannetiedotuksessa Lavonius näki tulevaisuuden synkkänä. Vilja tulisi loppumaan maasta vielä aikaisemmin kuin oli laskettu. Säännöstelyä vaikeuttivat tammikuun aikana yleistyneet levottomuudet, viljanryöstöt ja epäjärjestys, "joiden vallitessa oli turhaa yrittääkään elintarveasioiden hoitoa."¹²²

Eroanomusta ei sisällissodan puhkeamisen vuoksi ehditty käsitellä senaatissa ja niin elintarvikehallituksen toiminta jatkui maanalaisena punaisena aikana Helsingissä.

116. Esim. Yhdysvalloille oli senaatti maksanut etukäteen 50 000 kg viljatoimitukset, mitä määrää myöskään tässä vaiheessa ei ollut toimitettu. Paasivirta 1961, s. 74.

117. Esim. EH:n toiminnan ajalta takuu Kontro & Kuosmaselle. EVA/I Ca 1. Ptk. 19.12.1917.

118. Maunuksela 1971, s. 36.

119. II VP 1917. Hallituksen esitys eduskunnalle n:o 27 (15.12.1917). Valtiovarainvaliokunnan mietintö n:o 8 ja eduskunnan vastaus 22.12.1917.

120. Helsingin Sanomat 24.1.1918.

121. EH:n arvostelusta ks. sen.tal.os. ptk. 16.1.1918 (Arajärvi ja Louhivuori).

122. Eniten huomiota sai osakseen Turun punakaartin pakkoluovutukset Hankkijan Loimaan ja Mellilän varastoista 14.1.1918. Satakunta punakaartilaista valtasi viljavarastot ja kuljetusta varten junan sekä toimitti Mellilästä 80 000 kg viljaa Turkuun. Elintarvikehallituksen kielloista huolimatta vilja päätettiin pitää Turussa "hinnalla millä hyvänsä". Tämä oli eräs syy elintarvikehallituksen eroamiseen. Mellilän tapaus oli jo suoranaista kapinaa, kun kieltäydyttiin tottelemasta hallituksen määräyksiä. Sitä voisi myös pitää suoranaisena nälän aiheuttamana, ellei se olisi tapahtunut Suomen viljavimmalla alueella ja ellei Turun punakaarti olisi osoittautunut muutenkin aktiiviseksi ja omatoimiseksi. Turun punakaartin elintarvikkeiden hankinta ei johtunut pulasta.

5. SÄÄNNÖSTELY SISÄLLISSODAN AIKANA

5.1. Punaisen Suomen elintarvikehuolto

5.1.1. Säännöstelyn organisaatio

Kansanvaltuuskunnan elintarvikeasiain osasto

Tammikuun lopussa suoritettun Etelä-Suomen miehittämisen jälkeen oli vallankumouksellisten organisoitava sisäinen järjestys. Punaisen Suomen korkein hallintovalta jäi — koska vaaleilla valittavaa korkeinta hallintovaltaa omaavaa laitosta ei koottu — Työväen Pääneuvoston hallitukselle, kansanvaltuuskunnalle.¹

Valtion ylimpien hallintoelinten uudistamisen yhteydessä uudistettiin myös elintarvikeasioiden korkein johto. Elintarvikehallitus lakkautettiin, ja sen sijalle perustettiin *k a n s a n v a l t u u s k u n n a n e l i n t a r v i k e a s i a i n o s a s t o*, mikä vastasi senaatin toimintakuntaa. Piilonen mukaan mallina käytettiin venäläistä kansankomissaarien neuvostoa.²

Vallankumousta seuranneena päivänä Svinhufvud oli ehtinyt vahvistaa virkamiesyhdistyksen hallituksen toimintaohjeen: punaisessa Suomessa toimivien virkamiesten oli jätettävä paikkansa. Passiivinen vastarinta ei kuitenkaan koskenut elintärkeillä paikoilla toimivia virkamiehiä, esim. sairaaloiden oli jatkettava toimintaansa, samoin rautateiden ja postin. Elintarvikeviranomaisten oli myös pysyttävä paikoillaan, mikäli se suinkin oli mahdollista.³

R i n t a - T a s s i n mukaan lakko-ohjetta noudatettiin lähes poikkeuksetta valtion keskusvirastoissa ja yleisesti myös piirihallinnossa.⁴ Keskushallinnossa tuskin olisi ollut muuta mahdollisuuttakaan: näitten virkojen miehittäminen oli vähimmäisedellytys vallankumouksen onnistumiselle. Lavoniuksen elintarvikehallitukselle ei liioin jäänyt tilaa jatkaa toimintaansa, vaikka Svinhufvudin ohjeet sitä edellyttivätkin ja sillä itsellään olisi ollut siihen halua. Se järjesti salassa joitakin kokouksia ja piti yhteyksiä Vaasan senaattiin Tukholman kautta, mutta yhteydet lautakuntiin olivat poikki.⁵ Kansanvaltuuskunnan järjestäytyttyä elintarvikelautakuntia varoitettiin ottamasta enää määräyksiä Lavoniukselta.⁶

Vallankumoushallituksen ministerilistaa oli suunniteltu jo ainakin 25. tammikuuta pidetyssä kokouksessa. Solidaarisuudesta työväenliikettä kohtaan jotkut puolueen parlamentaarisen suunnan edustajat, jotka eivät olleet osallistuneet millään tapaa kapinan valmisteluihin, lähtivät mukaan, tai sitten heidät taivuteltiin mukaan, kuten elintarvikevaltuutetuksi nimitetty Oskari Tokoi.⁷ Vallankumouksen ideologian kannalta elintarvikeasiat olivat toisarvoinen seikka, joskin itse tehtävä oli vaikea ja vastuullinen. Tokoin mukana vallankumous voitti am-

-
1. Rinta-Tassi 1972, s. 75. Työväen Pääneuvostosta tarkemmin Rinta-Tassi, s. 87–90.
  2. Piilonen 1971, s. 223. — Pyrkimystä perustaa elintarviketoimintakunta voidaan pitää myös sosiaalidemokraattien johdonmukaisena toimenpiteenä: elintarvikekysymyksen huonoa hoitamista oli kritikoitu, eikä keskusviraston (= entinen elintarvikehallitus) katsottu riittävän tälle hallinnonhaaralle.
  3. Paasivirta 1957, s. 73; Rinta-Tassi 1972, s. 90–91.
  4. Rinta-Tassi 1972, s. 90–99.
  5. Elintarvikehallitus kokoontui levottomuuksien aikana salaisiin kokouspaikkoihin ”niin usein kuin kapinallisten vuoksi voitiin”. Kokouksiloina toimivat Hankkijan luovuttamat tilat, Tuontikunnan konttori ja asianajotoimisto Pellinen & Niemelän luovuttama huoneisto. EVA/I Ca 1. Elintarvehallituksen ptk. 15.4.1918.
  6. Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 7.2.1918.
  7. Rinta-Tassi 1972, s. 44, 76–80.

mattijärjestöjen kannatuksen, sillä hän toimi SAJ:n puheenjohtajana. Lisäksi hänellä oli asiantuntemusta toimittuaan elokuussa 1917 jonkin aikaa elintarvikepäällikkönä.

Elintarvikeasiain osasto perustettiin 28.1.1918.⁸ Sen työjärjestys vakiintui runsaassa viikossa, viimeistään 8.2., jolloin kokouksissa alettiin pitää pöytäkirjoja.⁹ Osasto jakaantui seuraaviin alaosastoihin:¹⁰

(johdossa elintarvikeasiain valtuutettu Oskari Tokoi)

H a n k i n t a o s a s t o, joht. kansaned. J.V. Hakkinen

– viljan, karjatuotteiden ym. ravintoaineiden hankinnan ja jakelun järjestäminen

T u o t a n t o - o s a s t o, joht. kansaned. K. Ahmala

– tuotannon kehittäminen, neuvonta- ja valvontatoiminta sekä tilastoaineuksen keruu

L u v a n a n t o - j a k o r t t i o s a s t o, joht. kansaned. H. Kohonen

– käyttö-, osto- ja kuljetuslupien antaminen, korttijärjestely ja korttijakelun toimittaminen

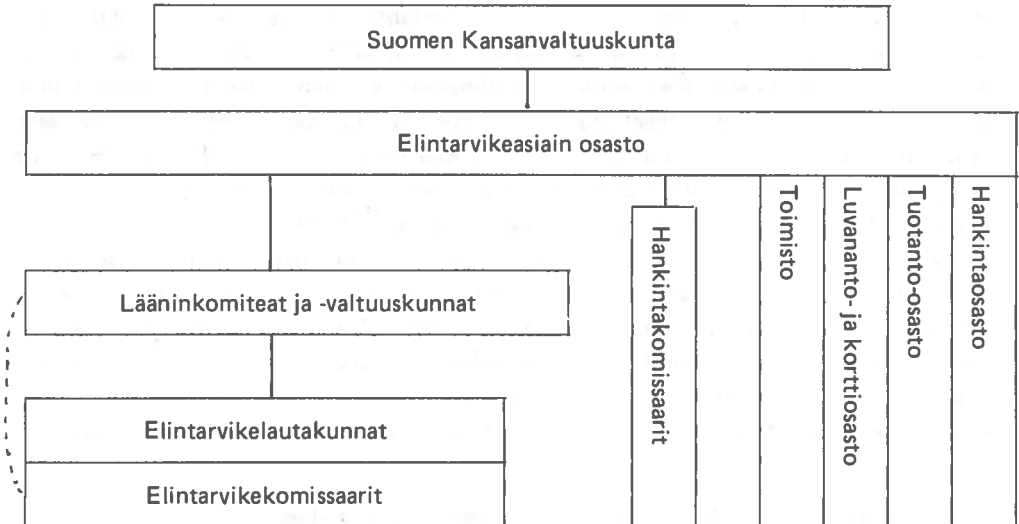
T o i m i s t o, joht. kansaned. O. Tuomi

– kirjanpito-osasto, jonka toimialaan kuuluivat tilitykset, kirjanpito, tilaston hoito ja arkistointi

– painatustöiden osasto, jossa hoidettiin kiertokirjeitten, asetusten ym. painaminen

Myöhemmin perustettiin toimiston yhteyteen vielä ns. yleisön asiain ensimmäinen neuvontatoimisto, koska elintarvikeosaston työtä häiritsivät lukuisat, mutta vähäpätöiset yleisön käynnit.¹¹

Osastojen johtajien kansanedustajavaltaisuus ei ollut pelkkä sattuma. Tällä tavoin parlamentaarisen linjan sosiaalidemokraatit saattoivat olla mukana toiminnassa, toisaalta vetäy-

Kuvio 10. Säännöstelyn organisaatio Kansanvaltuuskunnan aikana 1918.

8. Ks. kapinan aikana painetut as.kok. numerot, as. n:o 10 (28.1.1918). Suomen vallankumousohallitus.

9. Ilmeisesti henkilökysymysten järjestäminen vei aikaa, ennen kuin osasto pystyi toimimaan. Esim. 3.2.1918 pidetyssä puoluetoimikunnan ja puolueuuevoston kokouksessa, jossa annettiin julistus elintarvikekysymyksestä, ei mainita lainkaan osastoa. TA.

10. SKV/EO. Ha. Ohjesäännöt ja työjärjestykset.

11. Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja.

tymättä kokonaan syrjään, toisaalta loukkaamatta vakaumustaan. Tokoille osaston kokoonpano tässä muodossa oli mitä sopivin, olivathan kaikki jäsenet hänelle tuttuja eduskuntatovereita.¹²

Osaston kaikkien jaostojen toiminta ei käynnistynyt aivan suunnitellulla tavalla. Talvis-aikaan tuotanto-osastolla ei ollut juuri merkitystä, ja kun elintarvikeosasto muuten oli työllistetty, muuttui Ahmalan virka jo helmikuussa yleisesti vain "toimitsijaksi".¹³

Lääninkomiteat ja -valtuuskunnat

Keskushallinnon uudelleenjärjestelyn lisäksi ei organisaatioon suunniteltu muutoksia. Säännöstelyn perustaksi vahvistettiin useissa yhteyksissä kesäkuun 1917 elintarvikelaki.¹⁴ Läänintasolla järjestelyt eivät olleet aivan mutkattomia. Lavoniuksen elintarvikehallitus oli ehtinyt lähettää tammikuun lopussa Svinhufvudin toimintaohjeesta mukaellun kirjelmän läänien elintarvikekomiteoille ja kehotti näitä pysymään, mikäli mahdollista, paikoillaan.¹⁵ Tokoin elintarvikeasiain osasto ei edes ennättänyt ottaa kantaa lääninkomiteoiden työn jatkamiseen, kun vallankumouksen puolesta aktiivisesti toiminut Turun vallankumouksellinen piirineuvosto jo keskeytti Turun ja Porin I. lääninkomitean toiminnan (1.2.). Lääninkomiteaan nimitettiin uudet miehet.¹⁶ Myös Viipurin läänin lääninkomitean työ lakkasi helmikuun alusta lähtien.¹⁷ Vasta elintarvikeasiain osaston järjestäytyttyä Tokoi antoi 7.2. sos. dem. piiritoimikunnille ohjeet valita lääneihin uudet kolmimiehiset elintarvikekomiteat.¹⁸ Läänitason uudelleenjärjestelyn jälkeen punaisella alueella toimivat Turun ja Porin sekä Viipurin läänin lääninkomiteat ynnä Uudenmaan ja Hämeen läänin elintarvikevaltuuskunnat.¹⁹

Uusien jäsenten aloittaessa toimintansa oli lääninkomiteoiden toimiala supistunut entisestään. Toisin kuin valkoisella puolella punaisen Suomen lääninkomiteat eivät keränneet tai jakaneet elintarvikkeita omista varastoistaan. Lääninkomiteoilla oli myös vaikeuksia yhteyksien pitämisessä lautakuntiin. Läänitasosta ei muodostunut tehokasta väliporrasta elintarvikeasiain osaston ja lautakuntien välille. Käytännön kysymyksissäkin osasto piti suoraa yhteyttä lautakuntiin.²⁰

Elintarvikelautakunnat

Tärkein syy lääninkomiteoiden vähäpätöiseen merkitykseen oli siinä, että heti toimintansa alussa kansanvaltuuskunta laajensi elintarvikelautakuntien valtuuksia.²¹ Ne saattoivat toimittaa varastojen tarkastuksia sekä tarpeen vaatiessa lakkauttaa omavaraistaloudet ja muut-

12. Muittenkin kansanvaltuuskunnan osastojen järjestämisessä käytettiin yleisesti sos.dem. puolueen kansanedustajia. Rinta-Tassi 1972, s. 162.

13. Ibid. s. 136.

14. Esim. kapinan aikana painetut Suomen asetuskokoelman numerot, as. n:o 11.

15. Tällainen kirje mainitaan mm. Viipurin I. läntisen etston toimintakertomuksessa (EVA/I Ed 5). Samansisältöinen kirje oli ilmeisesti lähetetty muillekin lääninkomiteoille.

16. EVA/Turun ja Porin I. eteläinen etsto. Ptk. 1.2.1918. Valtuutetut olivat K.F. Hellsten ja N. Ojala.

17. EVA/I Ed 5. Viipurin I. läntisen etston toimintakertomus.

18. Työmies 7.2.1918.

19. Nimityskysymyksissä oli huomattavaa horjuvuutta. Vain Uudenmaan ja Hämeen läänien valtuuskunta -nimitys luontui nimen puolesta uuteen järjestelmään, kun sen sijaan Turun ja Porin ja Viipurin lääneissä säilyi vanha lääninkomitea -nimitys. Todettakoon, että myös elintarvikeasiain osaston nimityksessä oli kirjavuutta. Tokoi itse käytti siitä pitkään vanhaa elintarvikehallitus -nimeä. Tämä nimitys otettiin uudelleen käyttöön maaliskuun lopulla, kun osaston toimialaan yhdistettiin hankinnat punakaartilille. — Rinta-Tassi 1972, s. 135; Jokinen 1928, s. 37.

20. Rinta-Tassi 1972, s. 38.

21. Kapinan aikana painetut Suomen asetuskokoelman numerot. As. n:o 11 (31.1.1918) Laki elintarvikelautakuntien valtuuksien laajentamisesta.

taa ne korttitalouksiksi. Säännöstelyn toimivuuden kannalta osoittautui erehdykseksi antaa lautakuntien päättää alueellaan sovellettavista toimenpiteistä, joiden tosin oli perustuttava elintarvikelakiin ja kansanvaltuuskunnan määräyksiin. Säännöstely kunnissa jatkui entiseen tapaan, mutta elintarvikeasiain osaston hankinnat samoin kuin kaartinosastojen muonittaminen normaalissa järjestyksessä joutuivat vaikeuksiin. Kunnan tasolta oli vaikea nähdä valtakunnallisia päämääriä, ja tietty kuntien itsekkyyys, mikä tosin oli ominaista koko säännöstelyajalle, leimasi lautakuntien toimintaa. Elintarvikkeita oli vaikea saada kunnasta ulos.²²

Kunnissa asioita hoitivat suurimmaksi osaksi samat miehet kuin ennen vallankumousta. Kunnallishallinnon uudistaminen edistyi verkkaisesti eikä kokonaisuudessaan ehtinyt toteutua lainkaan. Myös elintarvikelautakuntien uusiminen vallankumoukselle myötämielisillä miehillä kävi hitaasti, eikä sitä aina edes toivottukaan. Esimerkkinä voidaan mainita Helsinki: porvarillisten jäsenten hakiessa eroa toivoivat elintarvikelautakunnan sosialistiset jäsenet heidän pysyvän paikallaan, minkä he sitten tekivätkin.²³

Elintarvikelautakuntien suhteellisen suureen pysyvyyteen on luonnollinen selitys. Ensimmäkään kansanvaltuuskunta ei ollut antanut mitään ohjetta lautakuntien uudistamisesta. Niissä oli toiminut — elintarvikelain määräyksen mukaan — jo ennen sisällissotaa sekä tuottajien että kuluttajien edustajia, joista viimeksi mainitut olivat usein sos. dem. kunnallistoimikuntien valitsemia. Aikaisempi yhteistoiminta tasoitti sodan ajanakin erimielisyyksiä. Lautakuntien pitäminen ennallaan oli samalla eräänlainen tunnustus niiden aikaisemmasta toiminnasta: ne olivat ainakin pyrkineet toimimaan kaikkia tyydyttävällä tavalla.

Yksityiskohtaisten tietojen kerääminen lautakuntien koostumuksesta sodan aikana vaatisi oman erillistutkimuksen.²⁴ Kokonaiskuvan saamiseksi riittänevät eräät läänikohtaiset tiedot. Hämeen läänin eteläosan (myöhempi Hämeen läänin eteläisen elintarviketoimiston alue) 35 elintarvikelautakunnasta on tietoja saatavissa 30 lautakunnasta. Vain kuudessa kunnassa punaiset jäsenet syrjäyttivät kokonaan elintarvikelautakunnan muut jäsenet. Yhdessätoista tapauksessa lautakunnan kokoonpano pysyi samana kuin aikaisemmin, ja loppuisa, mikäli muutoksia tapahtui, ne olivat satunnaisia yhden tai kahden jäsenen korvaamisia uusilla.²⁵ Hämeen läänin perusteella — alueen punaisuus huomioon otettuna — voitaneen katsoa, että muuallakin maassa yksinomaan punaisten miehittämiä lautakuntia oli korkeintaan viidennes.

Muualta punaiselta alueelta tiedot lautakuntien kokoonpanosta eivät ole yhtä täydelliset. Hämeen läänin pohjoisosassa (17 lautakuntaa) punainen elintarvikelautakunta toimi Tampereella, Nokialla ja Pälkäneellä. Turun ja Porin läänissä (122 elintarvikelautakuntaa) oli ainakin 12 punaisten valtaamaa lautakuntaa,²⁶ Uudellamaalla kolme²⁷ ja Viipurin läänissä neljä.²⁸ Tapaukset jäivät harvoiksi. Selvää olikin, että tuottajavaltaisessa maalaiskunnassa maanviljelijöiden — vaikka he edustivatkin yleensä vastavallankumouksellisia voimia — osallistu-

22. Tähän viitataan mm. Riihimäen elintarvikekomissaarina toimineen Vihtori Huhdan muistelmissa. Huhta 1957, s. 122.

23. Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 26.2.1918.

24. Punaisen Suomen paikallishallinto on parhaillaan tutkittavana (FL Juhani Piilonen, Helsinki). Niinpä tässä onkin tyydytty tarkastelemaan lautakunnissa tapahtuneita muutoksia Vapaussodan arkiston pitäjänkertomusten sekä elintarviketoimistojen ja -lautakuntien kertomusten nojalla. Yksityiskohtaisempi kuntien tarkastelu toisi ilmeisesti esiin lisää muutostapahtumia, koska lähdeaineisto ei ole tältä osin täydellinen.

25. Punaisia elintarvikelautakuntia oli: Lammi, Kalvola (porvarilliset jäsenet poistuivat lautakunnasta), Tyrvöntö, Hollola (punakaartin valvonnassa) ja Koski HI.

26. Loppi, Rauma, Kokemäki, Paimio, Halikko, Yläne, Angelniemi, Lieto, Kemiö, Kakskerta ja Turku (porvarilliset jäsenet poistuivat).

27. Hankoniemi, Snappertuna, Siuntio.

28. Raivola, Koivisto, Kuokkala, Johannes.

minen elintarvikelautakunnan toimintaan oli suotavaa. Toiselta puolen taas ilmeni halukkuutta jatkaa lautakunnassa, vaikka ehkä jouduttiin täyttämään punakaartin epämieluisiakin määräyksiä: sillä tavoin arveltiin säästyttävän kuitenkin pahimmalta.

Elintarvikekomissaarit

Elintarvikelautakuntien koostumuksen vähäinen merkitys ja myös lääninportaan toiminnan supistuminen johtuivat siitä, että elintarvikeasiain osasto pyrki luomaan suorat yhteydet kuntiin. Samassa 7.2. ilmestyneessä Työmiehen numerossa, jossa kansanvaltuuskunta oli kehoittanut valitsemaan uudet lääninkomiteat, kehoitettiin sos.dem. kunnallistoimikuntia valitsemaan kuntiin yksi tai useampi elintarvikekomissaari.²⁹ Virka oli lääninkomitean alainen, mutta komissaarin kuulumista keskushallinnon yhteyteen osoitti, että kansanvaltuuskunta pidätti itselleen nimityksen hyväksymisen. Komissaarin tehtäviä ei tarkemmin määritelty, paitsi että hänen oli toimeenpantava kansanvaltuuskunnan määräyksiä. Täten oli elintarvikeasiain osastolle lähes yhdentekevää, kuka hoiti elintarvikelautakuntia.

Komissaarijärjestelmä ei alussa ottanut kehittyäkseen. Työmiehessä julkaistu ohje oli liian epävirallinen, jotta se olisi tullut kaikkien lautakuntien tietoon; oli epämieluisia komissaarin toimialasta jne. Aloite komissaarijärjestelmästä saattoi tosin tulla kentältäkin, kuten Uudenmaan läänissä, jossa lääninvaltuuskunta päätti 16.2. asettaa kiertäviä neuvoja lautakuntiin, koska monissa paikoissa porvarilliset lautakuntien jäsenet olivat poistuneet paikoiltaan.³⁰ Turun ja Porin läänissä oli vain seitsemään kuntaan valittu komissaari helmikuussa, Työmiehen ohjetta seuranneina päivinä.

Helmi-maaliskuun vaihteessa tuli komissaarijärjestelmän luominen uudelleen ajankohtaiseksi, koska elintarvikelautakuntien toimitettavaksi määrätystä viljavarastojen uusintatarkastuksesta ei alkanut kuulua mitään. Tulosten piti olla selvillä 20.2.1918 mennessä. Elintarvikeosasto määräsi kiertokirjeitse, ”jotta tilanne saataisiin selville”, kunnalliset elintarvikekomissaarit antamaan raporttinsa lääninkomiteoille (sic — ei lautakunnille), jotka sitten vuorostaan esittäisivät ne elintarvikeasiain osastolle.³¹

Kirjeen vaikutus oli selvästi nähtävissä ainakin Turun ja Porin läänissä. Lääninkomitea kehotti pian tämän jälkeen valitsemaan kuntiin elintarvikekomissaarin, tai muuten kuntia uhkasi sokerinjakelukielto. Komitea antoi myös komissaarille määräyksen raportoida viikoittain viljakulutuksesta, alueen varastoista, rehutilanteesta, elintarvikerikoksista ja -kätköistä sekä yleensäkin kaikista elintarvikeasioista, joista lääninkomitea tekisi vuorostaan selvityksen elintarvikeasiain osastolle.³² Komissaarin työjärjestys oli siis sama kuin elintarvikelautakunnan, paitsi ettei hänellä ollut jakelu- ja hankintatyötä. Elintarvikekomissaarista suunniteltiin yhteysmiestä huonosti toimineen lääninkomitean — elintarvikelautakunnan-yhteyden parantamiseksi.

Maaliskuun aikana komissaarijärjestelmä alkoi yleistyä. Turun ja Porin läänin punaiselle alueelle perustettiin 72 kuntaan elintarvikekomissaarin virka.³³ (Ks. kuvio 11).

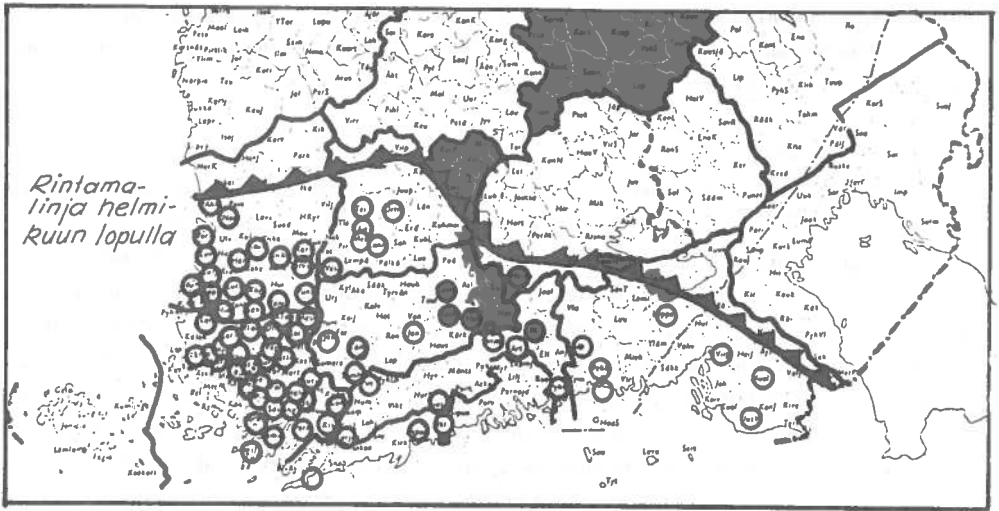
29. Työmies 7.2.1918.

30. SKV/EO. Ec. Uudenmaan lääninvaltuuskunnan ptk. 16.2.1918.

31. EVA/Turun ja Porin läänin eteläinen etsto. Kapinan aikuisia papereita. EO:n kiertokirje elintarvikekomiteoille 2.3.1918. Kiertokirjettä ei ole tavattu muitten lääninkomiteoiden papereissa.

32. EVA/Turun ja Porin l. eteläinen etsto. Kapinan aikuisia papereita. Kiertokirje n:o 2 (12.3.1918). — Lääninkomiteoiden toimintaa ja komissaarijärjestelmää käsitteleviä asiakirjoja hävitettiin tahallaan sodan loppuvaiheissa, koska rangaistusten osallistumisesta näihin toimiin tiedettiin olevan kovia. Vain Turun ja Porin läänistä asiakirjoja on säilynyt yhtenäisempi sarja, nekin tosin myöhemmin koottuna elintarvikeviranomaisten arkistoon (”Kapinan aikuisia papereita”).

33. Tiedot perustuvat seuraaviin lähteisiin: EVA/Turun ja Porin l. eteläinen etsto. Kapinan aikuisia papereita; VSA. Kunnittaiset kertomukset; EVA/l Dh 1.

Kuvio 11. Elintarvikekomissaarit v. 1918.

Lähteet: EVA/I Dh 1; EVA/Turun ja Porin lääni. Kapinan aikuisia papereita; VSA. Pitäjänkertomukset.

Komissaarin valinnan suoritti elintarvikeasiain osaston ohjeen mukaan tavallisesti sos.dem. kunnallisjärjestö tai paikallinen työväenyhdistys, mutta 1/4:ssä tapauksista komissaari oli toimivan elintarvikelautakunnan nimittämä.

Tiedot komissaarien nimityksistä muille punaisille alueille ovat hajanaisia, mutta näyttää siltä, ettei heitä muualla ollut niin yleisesti kuin Varsinais-Suomessa. Uudenmaan läänissä komissaari toimi varmuudella 10 kunnassa. Hämeen läänissä 15 ja Viipurin läänissä 7 kunnassa.³⁴ Mahdollista on, että komissaareja pyrittiin nimeämään erityisesti viljaville seuduille hankintoja suorittamaan ja valvomaan elintarvikelautakuntia.

Komissaarien ja lautakuntien välisiä suhteita ei määritelty tarkasti. Käytännössä ei kysymys kuitenkaan muodostunut kompastuskiveksi, vaikka komissaari olikin tarkoitettu selvästi poliittiseksi valvojaksi. Kuten jo elintarvikelautakuntien suorittamien nimitysten määrä osoittaa, komissaari valittiin sopuisasti ja yleensä lautakunnan jäsenistä. Valtiorikosoikeuksien ja -ylioikeuksien käsittelemissä syytteissä entisiä elintarvikekomissaareja vastaan ei ilmene yhtään tapausta, jossa elintarvikelautakunta olisi nostanut syytteen komissaaria vastaan; päinvastoin useissa tapauksissa syytetty sai lautakunnalta puoltolauseen maltillisesta toiminnastaan.³⁵

Sanottavasti komissaarien työskentely ei vaikuttanutkaan elintarvikelautakuntien normaaliin toimintaan. Komissaarien tehtäväksi oli annettu inventointitietojen saattaminen läänin-komiteoiden tietoon, ja esim. Turun ja Porin läänissä kuntien ilmoituksia alkoikin saapua selvästi enemmän kuin aikaisemmin, joskaan säännöllisiksi raportit eivät tulleet.³⁶ Komissaarien nimissä suoritettiin kunnissa myös elintarvikkeitten takavarikoiteja. Kovin laajoiksi tarkastustoiminta ja pakkoluovuttaminen – nämä toimenpiteet perustuivat kansanvaltuuskunnan antamaan lakiin – eivät paisuneet. Yleisin sodan jälkeen komissaareja vastaan noste-

34. Ibid.

35. VRO:n ja VRYO:n akteissa löytyvät n. 40 elintarvikekomissaarin aktit (ks. jäljempänä).

36. EVA/Turun ja Porin I. eteläinen etsto. Kapinan aikuisia papereita.

tuista syytteistä oli "osallistuminen tai määräyksen antaminen elintarvikkeitten ryöstöön", mutta yksilöitynä ne koskivat kunnan alueella ehkä paria, kolmea taloa.³⁷ Syytetyt pyrkivät toisaalta vähättelemään toimintaansa. Komissaarien työskentely oli ollut joka tapauksessa niin näkyvää, että rangaistukset sodan jälkeen olivat säännöllisesti kovia: 10–12 vuotta vankeutta tai elinkautinen.

Varsinaisista ryöstöistä elintarvikekomissaarien toimissa tuskin voidaan puhua. Kuvaavaa on Finbyn (Särkisalon) komissaarin Jalmari Gylénin määritelmä omasta osuudestaan: "tehtävä oli hankkia k u n t a l a i s i l l e säännöllisesti elintarvikkeita."³⁸ Komissaari oli jonkinlainen elintarvikelautakunnan syntipukki, joka toimeenpani epämieluisia pakkoluovutuksia. Muutamilla komissaareilla saattoi olla apulaisia, esim. Harjavallassa toimi komissaarin "lentävä osasto", joka suoritti pakko-ottoja.³⁹

Kiusallisimpaan tilanteeseen komissaari joutui suorittaessaan pakko-ottoja punakaartille. Eräissä kunnissa komissaari käsitettiinkin jonkinlaiseksi yhdysmieheksi siviili- ja sotilasviranomaisten välillä. Punakaarti oli saattanut asettaa komissaarin, jonka tehtävä oli toimittaa elintarvikkeita kaartille.⁴⁰ Toisaalta oli myös tapauksia, jolloin nimenomaan elintarvikekomissaari oli estänyt punakaartin sekaantumisen kunnan elintarvikeasioihin.⁴¹

Punakaartilaisia voitiin käyttää varastojen inventoinnissa ja luovutuksien toimeenpanossa. Tavarat lunastettiin tuottajilta, kuten ennenkin, voimassaolevilla rajahinnoilla. Poikkeuksena tästä olivat vain elintarvikerikoksista vallankumousoikeuteen haastetut henkilöt, joilta luovutus rangaistukseksi tapahtui ilmaiseksi. Tällaisissa asioissa elintarvikekomissaarit toimivat usein syyttäjinä.⁴²

Elintarvikeasiain osaston alaisuuteen kuului kuntien komissaarien lisäksi myös suora asiamiesorganisaatio. Hankintaosastolla oli palveluksessaan ilmeisesti tilapäisluonteisia elintarvikekomissaareja, joiden piti matkustella ja tiedustella mahdollisia varastoja sekä ilmoittaa näistä elintarvikeasiain osastolle. Hankintakomissaarien tehtävä oli yksinomaan hankinta kulutuskeskusten, erityisesti Helsingin huoltamiseksi. Osittain hankintakomissaarit olivat myös keskushallinnon tarkkailijoita, mutta heidän lukumääränsä jäi kaikesta päätellen pieneksi.⁴³ Elintarvikeosaston komissaareista sopii hyväksi esimerkiksi hollolalainen William Kainlauri, joka oli nimetty komissaariksi Tokoin suosituksesta. Kainlaurin toiminnasta mainittakoon, että 26.2–15.4. hän tutki varastoja Lapinjärvellä, Myrskylässä, Kärkölässä, Loviisassa, Hämeenlinnassa, Humppilassa, Loimaalla, Mellilässä, Hämeenkyrössä, Orimattilassa, Kouvolassa ja Inkeröissä.⁴⁴ Osa näistä 12 paikkakunnasta oli sellaisia, joilla ei toiminnut omaa komissaaria. Kainlaurin toiminnan tuloksia ei valitettavasti voida tarkistaa.

37. Esim. VRYO 15972. Kataja, Kustaa (Uskela) kaksi takavarikkoa. VRO 6/756 Säntölä, Aug. (Angelnieniemi) kolmessa talossa takavarikointeja, VRYO 11316 Waara, Felix (Lappi TI.) yhdessä talossa, viljanryöstö' jne.

38. VRYO 18766. Gylén, Jalmari.

39. VRO 7/306. Anttila, Selim Kalle.

40. Esim. VRO 8/420 Granlund, Gideon (Kemiö), VRYO 18224 Nurmi, Kustaa (Harjavalta).

41. VRYO 25824 Ilola, Mauno (Artjärvi). Ilolan mainitaan estäneen 80-miehisen kotkalaisen punakaartilaisjoukon ryöstöt paikkakunnalla. Janakkalan elintarvikekomissaari oli myös estänyt ryöstön.

42. Elintarvikekomissaarin, elintarvikelautakunnan ja tuottajien suhteista ks. Huhta 1957, s. 122.

43. Elintarvikeosaston komissaareja on vaikea erottaa kuntien elintarvikekomissaareista. Varmuudella hankintakomissaarina toimi William Kainlauri. Ilmeisesti myös Pukkilassa ja Myrskylässä toimi elintarvikeosaston asiamies. — Salmi 1967, s. 34.

44. VRYO 6936. Kainlauri, William.

5.1.2. Huollon toimintaa ja vaikeuksia

Punaisen Suomen elintarvikevarat

Punaisen ja valkoisen Suomen huollon edellytyksistä on esitetty erilaisia käsityksiä. Toisaalta on korostettu Etelä-Suomen viljavarastojen merkitystä, toisaalta taas valkoisen Suomen maatalousvaltaisuutta.⁴⁵ Tässä on tarkastelun lähtökohdaksi valittu helmikuussa 1918 kiinteytynyt rintamatilanne. Maan pinta-alasta kuului punaiseen Suomeen 17,5 %. Rintamalinja jakoi väestön siten, että punaisessa Suomessa asui 47 % (1 573 000 henkeä) ja valkoisessa Suomessa 53 % (1 773 000 henkeä) väestöstä.⁴⁶ Elintarvikkeitten jakautumista rintamalinjan molemmin puolin on yleensä tarkasteltu SVT:n satotuotosten perusteella.

Elintarvike	Punainen Suomi hl	Valkoinen Suomi hl	Erotus hl
Viljavarat	6 076 000	5 488 000	+ 588 000
Juuri- ja palkokasvivarat	3 830 000	4 912 000	- 1 082 000
Yhteensä	9 906 000	10 400 000	- 494 000

Taulukko 13. Valkoisen ja punaisen Suomen vilja- ja juurikasvivarat SVT:n mukaan.⁴⁷

STV:n tietojen mukaan punaisella puolella oli viljavarastoja henkeä kohti laskettuna 3.86 hl ja valkoisella puolella 3.10 hl. Juurikasveja sen sijaan valkoisella puolella oli hiukan enemmän, 2.77 hl/henki punaisen Suomen 2.43 hl/henki vastaan. Erot eivät olleet merkittävät.

Kummankin puolen huolto toimi kuitenkin syksyn 1917 inventoimisessa koottujen tietojen perusteella, eikä niinkään STV:n arvioiden mukaan. Taulukossa esitetään sadon jakautuminen rintaman eri puolille syksyn 1917 inventoimisen perusteella. Mukana on myös eri puolien kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluneiden määrät.⁴⁸

Alue	Viljavarastot milj. kg	Korttitalouksiin kuuluvia henk.	Omavaraistal. kuuluvia henk.
Punainen Suomi	185.3	718 000	620 000
Valkoinen Suomi	192.1	739 000	914 000
Yhteensä	377.4	1 457 000	1 534 000

Taulukko 14. Viljavarastot v:n 1917 inventoinnin mukaan ja kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluneet henkilöt punaisessa ja valkoisessa Suomessa.⁴⁹

Viljantarkastuksenkin tietojen perusteella viljaresurssit olivat hieman paremmat punaisella kuin valkoisella puolella: henkeä kohti laskien määrät olivat n. 118 kg ja 108 kg.⁵⁰ Merkittävien toimeentuloedellytysten ero johtui kuitenkin kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvien henkilöiden välisistä määrällisistä suhteista, sillä rintaman kummallakaan puolella, kuten aikaisemminkaan syksyllä, keskushallinto ei pystynyt tehokkaasti huoltamaan korttitalouksia. Pu-

45. Esim Sourander 1933; Paasivirta 1957, s. 167–168 ym.

46. Ks. esim. Paasivirta 1957, s. 167.

47. Ks. Rantatupa 1969, s. 103; Sillanpää 1954, s. 13–16. Sillanpää on käsitellyt maataloustuotteiden jakautumista prosentuaalisesti eri osapuolten kesken.

48. Kortti- ja omavaraistalouksien määrät on — koska vuoden 1918 keväältä ei ole tietoja — otettu helmikuun 1919 tietojen mukaan. Nämä vastannevat suunnilleen edellisen vuoden tilannetta.

49. Inventointitiedot ks. s. 96; EVA/I Eee 1–59.

50. Tämänkin laskelman mukaan elintarvikepäällikkö Tokoin ym. viittaukset vastapuolen suuriin elintarvikevarastoihin eivät siis pitäneet paikkaansa. — Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 12., 8.2. 1918.

naisessa osassa maata korttitalouksiin kuuluvia oli n. 54 % väestöstä, kun valkoisella puolella tämä määrä jäi kymmenen prosenttia pienemmäksi. Absoluuttisesti korttitalouksiin kuuluvia oli suunnilleen saman verran valkoisella ja punaisella puolella.

Keskushallinnon kannalta tärkein kysymys oli kulutuskeskuksissa ja kaupungeissa asuvien korttitalouksien määrä, maaseudullahan elintarvikelautakunnat pyrkivät huolehtimaan itsenäisesti omista korttitalouksistaan. Tämä erilaisuus muodostikin tärkeimmän eron valkoisen ja punaisen Suomen huoltoedellytysten välillä.

alue	kaupunkeja lm	kaupunkiväestöä henk.	maaseutuväestöä henk
Punainen Suomi	17	402 000	1 073 000
Valkoinen Suomi	21	128 000	1 726 000
yhteensä	38	530 000	2 799 000

Taulukko 15. Kaupunki- ja maaseutuväestö punaisella ja valkoisella puolella.⁵¹

Etelä-Suomessa korttitaloudet olivat keskittyneet pääasiallisesti kaupunkeihin (56 % korttitalouksien väestöstä). Valkoisella puolella kaupunkiväestön osuus korkeilla elävistä oli sekä absoluuttisesti että suhteellisesti tarkastellen paljon pienempi (17 %). Lisäksi Etelä-Suomen kulutuskeskukset olivat raskaasti huollettavia suuria kaupunkeja, kuten Helsinki, Turku, Tampere, Viipuri jne. Punaisen Suomen ylimmällä elintarvikehallinnolla oli huomattavasti vaikeampi tehtävä kuin Vaasaan perustelulla valkoisella elintarvikehallituksella.

Kulutuskeskusten huoltaminen oli Tokoin elintarvikeosaston raskain tehtävä. Vaikeuksia lisäsi vielä se, että aikaisemmin huollosta ja jakelusta vastannut Tuontikunta oli lopettanut toimintansa. Valkoisen puolen elintarvikehallinto saattoi alusta pitäen ryhtyä huoltamaan armeijaa ja jättää korttitalouksien viljanhankinnat kuntien huoleksi.

” Tokoin viljajunat ”

Elintarvikeasiain osasto ja näkyvällä tavalla erityisesti sen johtaja Tokoi ponnistelivat tuonnin kohottamiseksi vuodenvaihteen nollalukemista. Helmikuun lopussa osastossa harkittiin, tosin ulkoisten tekijöiden eli punakaartin muonitusjärjestyksestä aiheutuneiden kiistojen vuoksi, siirtymistä kokonaan hoitamaan vain ulkomaisia hankintoja. Suunnitelmaa ei kuitenkaan toteutettu.⁵²

Lännessä kansanvaltuuskunta piti yhteyksiä Yhdysvaltoihin edustajakseen nimetyn Santeiri Nuortevan välityksellä. Punaisen ja valkoisen Suomen edustajat kilpailivat Yhdysvalloissa samoilla markkinoilla. Kansanvaltuuskunnalla oli aihetta uskoa tuontiviljan saantiin, sillä Venäjän ja samalla myös Suomen vallankumous nautti siellä aluksi määrättyä arvostusta ”demokraattisten voimien esiinmarssina”. Lisäksi Suomen valkoinen hallitus oli selvästi Saksan talutusnuorassa. Neuvottelut Yhdysvaltain hallituksen kanssa eivät silti johtaneet tuloksiin.⁵³

Tärkeimpänä mahdollisena avustajana kansanvaltuuskunta pitikin Venäjän sosialistista hallitusta. Elintarvikeavun mahdollisuuden bolševikit olivat viitanneet jo syksyllä.⁵⁴ Tammi-kuussa ennen sodan puhkeamista Rahja toi terveisiä, että kunhan annetaan rahaa bolševikeil-

51. Suomen Tilastollisen Vuosikirjan 1919 mukaan.

52. Rinta-Tassi 1972, s. 139–140.

53. Elintarvikeosaston yrityksiä käynnistää tuonti lännessä ovat käsitelleet Paasivirta 1957, s. 92–93; Maunuksela 1971, s. 41–50; Valkeapää 1919, s. 11, 15–16.

54. Polvinen 1967 I, s. 121.

le ja kukistetaan hallitus, niin kyllä leipää tulee Venäjältä.⁵⁵ Kun hallitus oli kukistettu, elintarvikeasiain osasto alkoi etsiä katetta sosialistiselle aseveljeydelle.

Tuonnin uudelleenjärjestelyssä lakkautettiin ensinnäkin Tuontikunta, ja sen tehtävä siirrettiin elintarvikeasiainosaston hankintaosastolle.⁵⁶ Hankinnat vaativat vakinaista edustustoa Pietarissa. Helmikuun 18. päivänä perustettuun Tasavallan valtuuskuntaan nimitettiin Pietariin osaston edustajaksi Heikki Välisalmi. Maaliskuussa Pietarin elimen työjärjestystä selvennettiin: konttorinhoitajaksi nimitettiin H. Suomela, työpäälliköksi Leikas ja viljanostajaksi Lindfors. Samassa kuussa määrättiin elintarvikeostot tapahtuviksi kansanvaltuuskunnan Pietarin kauppatoimiston kautta, missä elintarvikeasiain osaston Pietarin konttorilla oli edustajansa.⁵⁷

Vakinaisen Pietarin edustuston merkitys jäi vähäiseksi. Parhaat tulokset seurasivat Tokoin käymistä suorista neuvotteluista bolševikkihallituksen kanssa, tai kun käytettiin erityisiä viljanostoasiamiehiä kuten aikaisemmin Tuontikunnan hoitaessa tuontia.

Tokoi teki Neuvosto-Venäjälle talven ja kevään aikana useita neuvottelumatkoja, hän kirjoitteli venäläisiin sanomalehtiin ja oli sähköitse henkilökohtaisesti yhteydessä Leniniin Suomen elintarvikepulasta. Venäjän oma elintarviketilanne oli kuitenkin heikko. Pahiten pula koetteli Pietaria.⁵⁸ Tokoi oli saanut tietoonsa, että Pietarin lähistöllä oli joitakin satoja viljavanuja. Helmikuussa saatiin lupa toimittaa näistä Suomeen n. 20 vaunua. Pietarin alueelta ei kuitenkaan voitu järjestää jatkuvaa tuontia.⁵⁹

Koska viljaa ei ollut Pietarin ympäristössä, sitä oli yritettävä hankkia kauempaa Venäjältä. Venäjän rautatiekaluston äärimmäisen pulan vuoksi kysymykseen tuli vain suomalaisten itsensä järjestämä tuonti. Samassa helmikuun kokouksessa, jossa oli ollut puhetta Pietarista saatavasta "hätäavusta", Tokoi sai luvan järjestää viljantuonnin Siperiasta suomalaisella rautatiekalustolla. Aluksi ilmoitettiin saatavissa olevan n. 400 vl:a, myöhemmin jopa 1 000 vl:a.⁶⁰

Näin sai alkunsa erikoislaatuinen kaupankäynti. Elintarvikeasiain osasto lähetti Siperiaan kaikkiaan neljä junaa lastattuna vastiketavaroilla, tultikuilla, maatalouskoneilla ym., joilla voitaisiin vaihtaa viljaa paikallisilta tuottajilta. Kansanvaltuuskunnan asiamies Helle solmi Siperiassa kauppvoja etukäteen.⁶¹ Myös Tuontikunnan entinen johtaja kapt. Elis Hultin antoi apua toimitusten järjestämisessä.⁶²

55. TA. Sos. dem. puolueuuevoston ptk. 19.—22.1.1918.

56. Tuontikunnan lakkauttaminen tapahtui helmikuussa (18.2.). Alussa EO ei ollut varma, miten Tuontikunnan suhteen tuli menetellä. Maunukselan mukaan lakkautuspäätös olikin lähinnä aatepoliittinen. Myöhemmin pidetyssä EO:n asiamiesten kokouksessa (9.3.) päätettiin silti ruveta auttamaan yksityisiä yrittäjiä, jotka tuovat viljaa. SKV/EO. Jd. Tuontikuntaa koskevaa aineistoa; Ea. Neuvottelukokouksen ptk. 9.3.1918; Maunuksela 1971, s. 43.

57. Rinta-Tassi 1972, s. 136—137; SKV/EO. Ea. Neuvottelukok. ptk. 9.3.1918.

58. Tästä teki huomioita mm. Pietarissa oleva Ranskan lähetteliäs J. Noulens (Mon ambassade en Russie soviétique 1917—1919 I, s. 110—111. Paris 1933).

59. SKV/EO. Ca 1. Ptk. 14.2.1918; Maunuksela 1971, s. 44—45. Luvattua 20 vl ei tuonnissa voi varmuudella tunnistaa. Mahdollisesti osa vaunuista oli niitä, joihin Smirnov (1970, s. 166) viittaa todetessaan Leninin ilmoittaneen 4.2. Pietarin työläisten luovuttaneen 10 vl suomalaisten avuksi. Oliko taas sitten sama 10 vl kysymyksessä, kun Uudenkirkon vallankumouskomitea pidätti (9.2.) omankäden oikeudella asemalle 10 vl:n viljajunan, jää todentamatta.

60. SKV/EO. Ca 1. Ptk. 27.2.1918; Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 8.2., 9.2.1918; Tokoi 1947, s. 194.

61. SKV/EO. Ca 1. Ptk. 15.3.1918. Helteen ilmoitus Venäjältä.

62. Ks. EVA/I Fa 11. Elis Hultinin selonteko toimistaan 18.9.1918. Hultin oli neuvonut Tuontikunnan Omskin asiamiehiä (Nikitin ja Burtseff) auttamaan kansanvaltuuskuntaa viljatoimituksissa. — Hultin oli sisällissodan aikana syytettynä siitä, että hän oli halunnut lopettaa kaupat Venäjän kanssa. Tokoi puhdisti hänet tästä syytöksestä. Myöhemmin Hultinia syytettiin liiallisesta punaystäväyydestä. Viljajunille antamastaan avusta Hultin totesi, että vaikka olikin vaara, että ne joutuisivat punaisille, heipottivat ne joka tapauksessa siviiliväestön huoletta.

Aseellisten vartijoiden seuraamana lähti ensimmäinen juna Siperiaa kohti 19.2.1918. Matka ulottui Omskiin ja Novoje Nikolajevskiin (nyk. Novosibirsk) saakka. Venäjän rauhottomien olojen vuoksi vain ensimmäinen juna (n. 30 vl) palasi pitkältä matkaltaan, tasan kuukauden kuluttua lähdöstä.⁶³ Muut junat — viimeinen niistä lähti 16.4. Viipurista — joko ryöstettiin matkalla tai sitten muutettiin Pietarissa suomalaisia pakolaisia kuljettaviksi juniksi.⁶⁴ Myöhemmillä junilla ei enää olisikaan ollut punaiselle johdolle merkitystä heidän valtansa murentua Etelä-Suomessa.

Venäjältä saadun viljan määrästä on mahdollista esittää vain arvioita. Muistelmissaan Tokoi mainitsee, että kaikkiaan saatiin "toista sataa vaunua".⁶⁵ Lukumäärä voidaan summittaisesti tarkistaa. Riihimäen rautatiesolmun kautta kuljetettiin Suomeen n. 45 vl viljatuotteita; näistä ainakin 12 vl oli osoitettu venäläiselle sotaväelle.⁶⁶ Helsinkiin saakka tuli edelleen jo yllämainitut 30 vl siperialaista viljaa. Kun lisäksi otetaan lukuun Viipurin läänin elintarvikelautakunnille luovutetut ja niiden omin lupinsa ottamat vaunut — tällaisia vaunuja mainitaan yhteensä 49 kpl⁶⁷ — päästään Tokoin mainitsemille luvuille: siviilikäyttöön tarkoitettuja viljajavaunuja oli ainakin 112 kpl eli n. 1 680 000 kg viljaa. Vaikka määrä jäikin vaatimattomaksi, on todettava, että elintarvikeasiain osasto onnistui kohottamaan tuontia, joka tammikuussa oli lakannut väliaikaisesti jo kokonaan.⁶⁸

Helmikuun 1918 inventointi

Saadakseen tilastollisen pohjan toimenpiteille kansanvaltuuskunta määräsi helmikuun alussa (3.2.) suoritettavaksi uuden varastotarkastuksen.⁶⁹ Paitsi että tarkoitus oli saada selville salatat elintarvikevarastot, pyrittiin estämään kaartinosastojen sekaantuminen elintarvikelautakuntien otoimintaan: täten voitaisiin estää yksityisluontoiset pakkoluovutukset.

Tarkastuksessa syntyi epäselvyyksiä. Elintarvikelautakunnat olivat epätietoisia, oliko uusi tarkastus tarpeellinen, koska juuri tammikuussa oli sellainen suoritettu.⁷⁰ Aluksi Tokoi jättikin tarkastuksen lautakunnan oman harkinnan varaan,⁷¹ mutta kun ilmoituspäivämäärä meni umpeen ja tietoja kunnista oli saapunut niukasti, puhumattakaan, että luovutuksista olisi ollut konkreettisia tuloksia, täytyi otetta kiristää. Helmikuun 23. päivänä määrättiin tarkastus suoritettavaksi kaikissa kunnissa, jollei muuten niin paikallisen työväenyhdistyksen toimesta. Perusteluksi esitettiin, että muuten rasitus kohtaisi ankarammin niitä kuntia, joissa tarkastus jo oli ehditty tehdä.⁷²

Inventointi oli eräänlainen mitta elintarvikeasiain osaston kyvystä järjestää säännöstely.

63. Ensimmäisen junan matkasta ks. Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 2.4., 4.4.1918 (matkakertomus); myös Maunuksela 1971, s. 47–48.

64. Ks. VSA. I C 160 b. Terijoki. Pöytäkirjat tutkijalautakunnan istunnoista 23.6.1918 (junamiesten Robert Malmin ja Johan Toikan kuulustelut), 25.6.1918 (rautatietyömies Wille Puttosen kuulustelupkt.). Ko. henkilöt olivat olleet mukana viljajunissa. — Pakolaisia kuljetettiin Buin kaupunkiin.

65. Tokoi 1947, s. 196.

66. Vaunumäärät on laskettu rahtikirjojen perusteella. SKV/EO. Ea. Rahtikirjat. — Riihimäeltä raportoi EO:lle ahkerasti näyttelijä Vihtori Huhta. Ks. Rinta-Tassi 1972, s. 136.

67. SKV/EO. Gb. Tulotositteet.

68. Tuontikunta oli tammikuussa hankkinut Venäjältä 84 000 kg viljaa. Se oli ostanut ja maksanut valmiiksi kuitenkin 13 milj. kg. Ilmeisesti elintarvikeasiain osaston hankinta oli juuri Tuontikunnan hankkimaa viljaa — josta kansanvaltuuskunta kyllä maksoi uudelleen. Suomen elintarpeiden Tuontikunta rl. 1919, s. 3–4.

69. Kapinan aikana painetut Suomen asetuskokoelman numerot. As. n:o 16 (3.2.1918).

70. Esim. Toijalan elt:n tiedustelu 14.2.1918. SKV/EO. Ea.

71. Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 13.2.1918.

72. Ibid. 23.2.1918.

Paitsi että se kuvasi viranomaisten hallinnollista otetta, oli tarkastus tärkeä edellytys, jotta kulutuskeskusten huolto voitaisiin järjestää vaikeuksista. Seuraavaan asetelmaan on koottu huhtikuun loppuun mennessä elintarvikeasiain osastolle ilmoituksen tehneiden lautakuntien lukumäärä lääneittäin.⁷³

lääni	lautakuntia		inventointi-ilmoitukset	%
	lm	lm		
Uudenmaan	66	7		10.6
Turun ja Porin	122	31		25.4
Hämeen	53	16		30.2
Viipurin	40	14		35.0
yhhteensä	281	68		24.2

Ilmoitusprosentti jäi varsin vaatimattomaksi, vain 10–35 %:iin. Laiminlyönnit johtuivat epätietoisuudesta, oliko ilmoitus tarpeen vai ei ja välinpitämättömyydestä. Lisäksi saattoi tapahtua suoranaista sabotointitakin, kuten Turun ja Porin läänin alueella.⁷⁴

Elintarvikekomissaarijärjestelmä oli siis tarpeellinen. Lautakuntien heikkoa yhteyttä läänintasoon kuvaa, että Turun ja Porin läänin elintarvikekomitea oli saanut huhtikuun alkuun mennessä jokaviikkoisiksi tarkoitettuja lautakuntien viljaraportteja vain 11 kunnasta.⁷⁵ Tilastoaineksen täydentämiseksi elintarvikeasiain osasto uhkasi "sakottaa" ilmoituksen laiminlyöneitä kuntia siten, että ne määrättiin lähettämään 10 000 kg viljaa jollekin pulassa olevalle kunnalle. Lautakunnille lähetettiin pakkomääräyksiä, mutta toivottuja tuloksia ei saatu.⁷⁶

Ravinnon jakelu

Kulutuksen säännöstely ja korttiannosten jakelu punaisen Suomen maalaiskunnissa, jotka eivät olleet lähellä rintamalinjaa ja joissa ei ollut majoitettu kaartinosastoja, sujui entiseen tapaan. Elintarvikelautakunnat keskittyivät oman kunnan asioiden hoitamiseen.⁷⁷ Suurta merkitystä ei liioin näytä olleen kansanvaltuuskunnan määräyksillä lautakuntien valtuuksien laajentamisesta. Tammikuun lopussa oli lautakunnille myönnetty entistä suuremmat oikeudet takavarikoida viljaa. Samanaikaisella päätöksellä julistettiin puolet siemenviljasta takavarikkoon, ja lautakuntien oli luovuttava 5.1. 1918 säädettyjen annosten mukaan laskien yli neljä kuukautta ylittävät varastot sellaisille paikkakunnille, joissa oli pulaa.⁷⁸ Maaliskuussa annettiin päätös yleisestä omavaraistalouksien lakkauttamisesta ja koko väestön siirtämisestä korttijakelun piiriin huhtikuun alusta lähtien.⁷⁹

Näitä päätöksiä toteuttiin vain harvoissa tapauksissa. Sos. dem. kunnallisjärjestöt saattoivat tosin periaatteessa hyväksyä kansanvaltuuskunnan ohjeet. Esim. Snappertunassa päätettiin ottaa puolet siemenrukiista säilöön kunnan makasiiniin,⁸⁰ mutta elintarvikeasiain osaston tavoitetta parantaa kulutuskeskusten huoltoa ei tällainen menettely edistänyt. Samoin tapahtui Mouhijärvellä, jossa elintarvikevarastot julistettiin yhteisiksi.⁸¹ Laajamittaisempiin toimenpi-

73. SKV/EO. Ja. Luettelot kunnista, jotka ovat lähettäneet tietoja inventoinnista.

74. EVA/I Ed 4. Turun ja Porin I. eteläinen etsto. Toimintakertomus.

75. SKV/EO. Ec. Selostus Turun ja Porin läänin lääninkomitealta 6.4.1918.

76. Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 15.3.1918.

77. Näin todetaan tapahtuneen esim. Turun ja Porin läänissä. EVA/I Ed 4.

78. Kapinan aikana painetut Suomen asetuskokoelman numerot. As. n:o 10 (31.1.1918), n:o 11 (31.1.1918).

79. Ibid. as. 20.3.1918.

80. VSA. I A. 14 b. Snappertuna. Sos. dem. kunnallisorganisaation ptk. 13.2.1918 (huom. aika).

81. VSA. I A. 219 a. Mouhijärvi.

teisiin päätökset eivät johtaneet. Esimerkkinä voi vielä mainita, että Länsi-Suomen kunnissa, joissa aioittiin toteuttaa päätös omavaraistalouksien lakkauttamisesta, toimeenpanija ei ollut suinkaan elintarvikelautakunta vaan punakaarti. Nämäkin yritykset jäivät harvinaisiksi.⁸²

Korttiannokset voitiin poikkeuksetta jakaa Turun ja Porin läänin maalaiskunnissa (200 g/pv/kuluttaja). Hyvää huoltotilannetta kuvaa se, että Mellilän elintarvikelautakunta kieltäytyi maaliskuussa pienentämästä annoksia kansanvaltuuskunnan suunnittelemana tavalla.⁸³ Kansanvaltuuskunta vähensi korttiannokset tällöin (20.3) yhdellä kertaa 1/4:aan aikaisemmasta.⁸⁴ Samanlainen oli tilanne Uudenmaan läänissä ja Hämeen läänissä lukuunottamatta lähellä rintamaa sijaitsevia kuntia, jotka sotatoimien vuoksi olivat poikkeusasemassa. Maalaiskuntien pulasta ei näissä lääneissä löydy ennen rintaman murtumista edes esimerkkiä. Tilanne muuttui Viipurin läänissä.⁸⁵ Vaikeudet johtuivat heikoista lähtöasetelmista, sillä kunnat eivät olleet alun alkaenkaan omavaraisia. Toinen elintarvikelautakuntien normaalia työtä vaikeuttanut tekijä oli punakaarti. Ehkä juuri viimeksi mainitun tekijän vuoksi oli Vehkalahdella helmikuussa jaettu, samoin kuin Siuntiossa, jossa tekijä oli punainen elintarvikelautakunta, kuluttajille yhdellä kertaa korttiannokset 1.6.1918 saakka. Huoltotilanne oli Vehkalahdella kuitenkin turvallinen koko talven, sillä vielä toukokuun lopulla oli lautakunnalla yli 20 000 kg:n viljavarasto.

Miehikkälässä ja Virolahdella oli käytännössäkin sovellettu kansanvaltuuskunnan antamia lisävaltuuksia. Toimitetussa uudelleeninventoimisessa oli omavaraistalouksien varastoja siirretty lautakunnille. Miehikkälässä omavaraistalouksien annokset oli supistettu 7 kg:aan/kk. Kulutuskausi kesti kesäkuun loppuun. Virolahdella lautakunnan varastoissa pystyttiin jakamaan korttitalouksille keväälläkin suurempia annoksia (125 g/pv) kuin annosmäärät olisivat edellyttäneet.⁸⁶

Heikommin asiat olivat Kannaksen kunnissa. Johanneksessa oli "siviilielintarvikelautakunta" lopettanut omavaraistaloudet. Johannekseen — kuten ilmeisestikin muihinkin Kannaksen kuntiin — yritettiin hankkia elintarvikkeita Venäjältä, jonne lautakunnan nimissä lähetettiin ostoasiamiehiä. Uudellakirkolla, Koivistolla, Nuijamaalla ja Antreassa viljanjakelu oli epäsäännöllistä. Toukokuussa ei omavaraistalouksia ollut näissä kunnissa lainkaan, mikä johtui punakaartin suorittamista takavarikoinneista. Kivennavalla maanviljelijät elättivät viljanpuutteessa olevia säännöstelyjärjestelmän ulkopuolella — lautakunnalla ei ollut mitään. Tilanne Kannaksella ei kuitenkaan ollut näin huono koko punaisten aikaa. Punakaartin suorittamat omavaraistalouksien lakkauttamiset ja pakkoluovutukset liittyivät sodan lopputapahtumiin ja vetäytymisvaiheeseen.

Jos säännöstely maalaiskunnissa kävikin suhteellisen vaivattomasti, niin sitä enemmän elin-

82. Omavaraistalouksia lakkautettiin mm. Kokemäellä. Muutamassa kylässä "jätettiin vain 5—10 leipää taloon". VSA. V A. 219 a. Kokemäki. Punakaartin sekaantuminen elintarvikeasioihin pyrittiin myös ennakoimaan. Siuntiossa elintarvikelautakunnan puheenjohtaja jakoi koko lautakunnan varaston yhdellä kertaa kuluttajille. VSA. II B 187. Westerlund, W., Krigshistorien för Sjundeå socken. — Omavaraistalouksien lakkauttamista tapahtui mm. Pirkalassa ja Lopen kunnassa sekä eräissä Viipurin läänin kunnissa.
83. EVA/Turun ja Porin läänin eteläinen etsto. Kapinan aikuisia papereita. Mellilän elt:n ptk. 25.3.1918.
84. Kapinan aikana painetut Suomen asetuskokoelman numerot. As. n:o 29. — Annosten pienentäminen tapahtui 1/4:aan. Leipäkortilla sai nyt 50 g pehmeää ja 30 g kovaa leipää tai vaihtoehtoisesti 35 g jauhoja tai ryynejä.
85. Viipurin läänin elintarviketilannetta sisällissodan aikana käsiteltäessä ovat päälähteet välittömästi sodan jälkeen kunnissa kierrelleiden elintarvikeneuvojien (Rouhiainen, Jahnukainen ja Jäämaa) raportit. Kuvaukset punaiselta ajalta ovat mahdollisesti liioitellut, mikä täytyy ottaa huomioon. Tässä yhteydessä ei käsitellä punakaartin niskoille syytetyjä elintarvikeryöstöjä.
86. VSA. I C 160 b. Ilmoitus Viipurin komendanttiosaston tiedusteluosastolle 8.6.1918. Johanneksen ostoasiamies Joh. Pajula. Pajula kävi ostosmatkoillaan aina Jaroslavissa saakka, tuloksetta.

tarvikeasiain osastolle tuotti vaivaa kulutuskeskusten huoltaminen. Päinvastoin kuin valkoisen puolen elintarvikehallitus, se pyrki huolehtimaan pääasiassa siviiliväestöstä. Osaston kautta kulutuskeskuksiin ohjatusta viljasta ei ole mahdollista saada yksityiskohtaisia tietoja. Mistään ei kuitenkaan ilmene, että Tokoin elintarvikeasiain osasto olisi onnistunut edes niin hyvin kotimaassa suoritettavissa ostoissa kuin aikaisemmin syksyllä Tuontikunta. Osaston jake- lussa oli Venäjältä tuodulla viljalla — vaikka se oli suhteellisen pieni, 1.7 milj. kg — ratkaiseva osa. Tuontiviljan etuna oli se, että se voitiin ohjata keskitetysti puutteenalaisille paikkakun- nille.

Viljan jakelussa olivat parhaassa asemassa Viipurin radan varrella sijaitsevat kunnat. Toimi- tukset oli helpointa suunnata rautatien läheisyydessä oleviin kuntiin. Sitäpaitsi paikalliset el- lintarvikelautakunnat ja vielä lääninkomiteatkin saattoivat käyttää oman käden oikeutta ja ottaa asemille pysähtyneistä viljajunista itselleen kipeimpään tarpeeseen.⁸⁷ Parhaiten huollet- tu oli Viipuri ja sen ympäristö, jossa kaupungille, maalaiskunta mukaanluettuna, jaettiin n. 24 vl viljaa.⁸⁸ Tämä riitti korttiannosten mukaan laskien (150 g/pv) n. kuukauden tarpeeksi. Muu Venäjältä Riihimäen kautta kulkeva vilja meni Etelä-Suomen kulutuskeskusten, ja en- nen muuta Helsingin, huoltoon.⁸⁹

Koska tuontiviljan pääteasemia ei ole tiedossa, on kulutuskeskusten huollon tarkastelussa lähdeittävä niiden tarpeesta. Helsingin kokoinen kaupunki (180 000 as) olisi tullut toimeen kaikella Riihimäen kautta kulkeneella viljalla (n. 63 vl) vajaan kuukauden 200 g:n päiväännos- ten mukaan, joita Helsingissä pyrittiin aluksi jakamaan. Tampereen huolto vaati maaliskuun lopulla n. 100 000 kg viljaa viikossa, kun se normaalisti oli 70 000 kg; lisäys johtui pakolais- ten ja punakaartin kasvaneesta määrästä.⁹⁰ Turun ja Porin läänin lääninkomitea ehdosti jat- kuvasti elintarvikeasiain osastoa viljanpyynnöillä. Maaliskuussa se raportoi läänin kaupunkien — Turun, Porin, Rauman ja Uudenkaupungin — olevan aivan kokonaan ilman syömäviljaa. Turkuun saatiin maaliskuun puolivälissä viljaa n. 50 000 kg viikossa (vastasi 130 g/pv/as), mi- tä pidettiin riittämättömänä. Se, että Turkuun tuotiin säännöllisesti viljaa jostain lähiympä- ristöstä eikä kansanvaltuuskunnalta, käy ilmi siitä, että se kiitti erikseen elintarvikeasiain osas- toa maaliskuuhuhtikuun vaihteessa toimitetusta 98 000 kg viljaerästä (siperialaista viljaa?).⁹¹ Tapaus oli harvinainen eikä Turun osalta toistunut.

Tuontivilja ei riittänyt kaupungeille. Helsingissä voitiin täysiä annoksia (200 g/pv) jakaa, to- sin perunajauhoilla jatkettuna, vain kolmisen viikkoa sisällissodan puhkeamisesta. Helmikuun loppupuolella (24.2.) Helsingin elintarvikekupongit leikattiin puoleen arvostaan ja silti osaa kupongeista ei voitu lunastaa. Maaliskuussa, jolloin punaisella alueella päiväännokset vähen- nettiin 40 g:aan jauhoja, ei Helsingissä pystytty jakamaan enää tätäkään. Tilanne huononi e- delleen huhtikuussa. Pääkaupungin korttiannokset vähennettiin vielä puoleen, jolloin siis elin- tarvikekupongilla sai vain 20 g jauhoja tai vastaavan määrän leipää. Lisäksi säännöstelyvirano- maisten jakamassa viljassa oli lisäaineita, pellavansiementä (25—30 %) tai selluloosaa (25 %).⁹²

87. Viljan omavaltaisista takavarikoinneista SKV/EO. Ca 1. Ptk. 9.2.1918 (Uudenkirkon vallankumous- komitea pidättänyt itselleen 10 vl), 22.1.1918 (Viipurin l. lääninkomitea oli jo ehtinyt jakaa koko- naisen elintarvikejunan kaupungin ja maalaiskunnan kesken).

88. SKV/EO. Gb 1. Tulotositteet. — Luultavasti ko. viljavaunut kuuluivat lääninkomitean omavaltaisesti jakamaan viljajunaan.

89. Mainittakoon, että tiedusteltaessa Hämeen läänin kunnilta olivatko ne sisällissodan aikana saaneet venäläisiltä viljaa, ei mistään saatu myönteistä vastausta.

90. SKV/EO. Eb N:o 551/89 ADKV 1918 (20.3.1918).

91. SKV/EO. Eb N:o 506/79 ADKV 1918 (15.3.1918); Ec. Turun ja Porin läänin lääninkomitean kerto- mus 16.3.1918.

92. Helsingin elintarvikekupongien kelpoisuutta on selostettu osuusliike Elannon vuosikertomuksessa v. 1918. Osuusliike Elanto rl. (Andelslaget Elanto mbt) XII År 1918, s. 32—33.

Ei riittänyt, että elintarvikeasiain osaston hankintakomissaarit suorittivat ostoja Helsingin tarpeiksi,⁹³ vaan lisäksi kaupungin leipäkonttorin asiamiehet olivat samoilla asioilla.⁹⁴ Koska osasto sijaitsi Helsingissä tapahtuivat ulkopuoliset hankinnat pääkaupunkiin ilmeisesti kuitenkin suurimmaksi osaksi kansanvaltuuskunnan säännöstelyelinten kautta.⁹⁵

Muut punaisen alueen kaupungit olivat pääasiassa omien hankintojensa varassa. Turku sijaitsi viljavan alueen keskellä. Lisäksi siellä, kuten saaristossakin, oli runsaasti saatavilla kalaa, jopa niin, että suunniteltiin läänin elintarvikekomitean alaisen välitysliikkeen perustamista viemään kalaa maaseudulle.⁹⁶ Kuitenkin kaupunkien ja osittain myös maalaiskuntien huoltamiseksi oli turvaututtava siemenviljaksi tarkoitettuihin varastoihin. Turun ja Porin läänissä tällaisia varastoja oli runsaasti. Syksyllä 1917 tehtyjen sopimusten mukaan olivat keskusliikkeet Hankkija ja Labor ostaneet varastoon siemenviljaa. Hädän tullen puututtiin nyt näihin varastoihin. Labor menetti yli 2 milj. kg viljaa, josta läänin ulkopuolelle lähetettiin 1.3 milj. kg.⁹⁷ Jo yksin tämä määrä oli suurempi kuin elintarvikeosaston tuonti.

Vielä enemmän irrallaan keskushallinnon holhouksesta ja valvonnasta oltiin Tampereella. Osasto tosin antoi eräille kaupungin läheisyydessä oleville lautakunnille määräyksiä luovuttava Tampereelle viljaa.⁹⁸ Maaliskuussa Tokoi ilmoitti, että kuljetuslupia saa myöntää vain elintarvikeasiain osasto.⁹⁹ Käytännössä asiat kulkevat toisia latuja. Kaupungin siviiliväestön huollosta vastasi, paitsi kaupungin vakinainen elintarvikelautakunta, myös Tampereen työväenjärjestöjen Johtavan komitean muonitus- ja hankintajaosto. Helmikuun alussa kaupungin varasto kattoi n. kahden viikon viljankulutuksen, joten hankintajaostoilla oli yllin kyllin työtä. Sekä elintarvikelautakunnan että Johtavan komitean asiamiehet pitivät suoraa yhteyttä tuottajiin ja hankkivat viljaa, paitsi kansanvaltuuskunnan myöntämällä luvilla myös omin luvin ympäröivältä maaseudulta. Elintarvikelautakunnan hankinnat sujuivat joissakin tapauksissa yhteistyössä työväenjärjestöjen asiamiesten kanssa. Kaupungin elintarvikelautakunnan asiamiehille oli edullista olla yhteistyössä vallankumouksellisten kanssa, koska luovutukset voitiin toimeenpanna tehokkaasti.¹⁰⁰ Hankintojen laajuudesta kertoo jotakin se, että esim. Saha-lahdesta haettiin viljaa 100 hevosen kolonnassa.¹⁰¹

Suurimmat vaikeudet johtuivat rintaman läheisyydestä. Punakaarti omine muonitusjaostoineen suoritti pakkoluovutuksia ja vaikeutti siviiliviranomaisten työtä.¹⁰² Kaupungin huol-

-
93. Esim. Pukkilassa suoritti ostoja (kansanvaltuuskunnan asiamies?) Zeim Remmi. Salmi 1967, s. 34.
94. Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 15.2.1918; tässä mainittiin, että kaupungista oli "lähetetty asiamiehiä maaseudulle viljaa tiedustelemaan".
95. Elintarvikeviranomaisten hankinnat, kuten myös yksityiset hankintamatkat, tapahtuivat suureksi osaksi Helsingin lähipitäjistä. Hankintojen suorittamisessa oli kunnallisesta elintarvikekomissaarijärjestelmästä — melko harvinainen esimerkki — hyötyä: mm. Artjärveltä sikäläinen komissaari Mauno Ilola toimitti Helsinkiin viljaa. VRYO 25824. Ilola, Mauno.
96. VSA. I A 15 a. Turun vallankumouskomitea. Työkomitean mietintö n:o 4 (4.2.1918).
97. EVA/I Ed 4. Turun ja Porin l. eteläinen etston toimintakertomus. — Menetetty viljamäärä on laskettu 1.2.1918 lähtien uuteen satoon saakka, joten aivan kaikkea viljaa ei voida laskea menetetyn punaisena aikana.
98. VSA. I B 143. Luovutusmääräyksiä Hämeenkyrölle (3 500 kg), Ylöjärvelle (20 000 kg) ja Kalvolalle (40 000 kg). — Kaupungin huolto vaati maaliskuussa n. 100 000 kg/viikko.
99. Ibid.
100. Tällainen yhteistoiminta oli kyseessä, kun EO varoitti Tampereen elintarvikelautakuntaa maaliskuussa: "jokin hämäräperäinen takavarikointikomitea, joka on vuorovaikutuksessa elintarvelautakunnan kanssa, suorittaa takavarikoiteja Hämeenkyrössä. Tällainen toiminta kielletään". VSA I B 143. EO Tampereen elt:lle 14.3.1918. — Missä määrin hankinnat tapahtuivat vapaaehtoisilla kauppoilla tai pakko-otoilla ei ole selvillä. Kumpaakin käytettiin.
101. VSA. I C 160 b. Tampere. Albert Sirénin kuulusteluptk.
102. Ks. Larjosalo 1968, s. 60–62 (Nokian ja Pispalan punakaartien hankinnoista); Klemetilä 1976, s. 104.

tojärjestelmää ei ollutkaan selvästi jaettu siviili- ja sotilaslohkoihin. Sekä kaartin muonituskomitea, Johtavan komitean muonitusosasto, joka oli yhdistetty kaartin muonitusosastoon, että siiviilielintarvikelautakunta suorittivat erikseen hankintoja. Elintarvikelautakunta joutui huoltamaan myös punakaartilaisia ja siviilipakolaisia, vaikka kaartin muonitusosasto jokoikin heidän elintarvikelippunsa.

Tampereen väkiluku kasvoi sodan aikana tuntuvasti. Normaalii viikkotarve kaupungin 46 000 asukkaalle ennen sotaa oli 70 000 kg (217 g/as). Kevään aikan kaupunkiin pakeni n. 2000–3000 siviilihenkilöä, joiden viikkokulutus oli arviolta n. 4000 kg. Kaupungissa oli omia punakaartilaisia 6000 henkeä ja muualta tulleita tilapäisesti tai läpikulkumatalla olevia kaartilaisia n. 2000–3000 henkeä.¹⁰³ Punakaartilaiden kulutus oli lähes rajoittamaton, mikä merkitti että esim. 8000 kaartilaisen muonitukseen olisi viikoittain mennyt (500 g/henki/pv) n. 28 000 kg viljatuotteita. Tampereen huolto vaatikin keväällä viikottain n. 100 000 kg viljaa. Ilmeisesti siiviilielintarvikelautakunnan ei kuitenkaan jatkuvasti tarvinnut huolehtia punakaartilaisista, vaan ainoastaan erityisolosuhteissa kaupungin piiritysrenkaan tiivistyessä. Lautakunnan toimintakertomuksessa todetaankin, että "lautakunta sai hankituksi niin paljon, että riitti kaupungin asukkaille." Viikkotilastojen mukaan jakelu oli helmikuun alusta huhtikuun puoleenväliin (kaupunki vallattiin 6.4.) kaupungin asukasta kohti laskettuna keskimäärin n. 180 g viljatuotteita päivässä. Tiukin aika oli piirityksen ja valtauksen aika, jolloin jaettiin vain n. 95 g/pv/as. Tilanne Tampereella oli siis huomattavasti parempi kuin Helsingissä.¹⁰⁴

Pikkukaupunkien huolto toimi pääasiassa niiden omien elintarvikelautakuntien ja -komissaarien varassa. Hämeenlinnan lautakunta, joka eräitten muutosten jälkeen pysyi koossa koko sodan ajan, hankki viljaa suoraan maaseudulta, eikä pula pahemmin tuntunutkaan kaupungissa.¹⁰⁵ Lappeenrannassa taas paikallisen elintarvikekomissaari Hiltusen ansioksi katsottiin, että "kaupunkilaisilla oli senkin verran kuin oli, vaikka varmaa oli, että kaikki silloin söivät ryöstettyä".¹⁰⁶ Samanlainen tilanne oli Haminassa ja Kotkassa, jotka saivat elintarvikkeita kunnista. Hankintoja suorittivat sekä siviilielintarvikelautakunnat että myös punakaartin osastot.¹⁰⁷

Edellämainitut esimerkit riittänevät kuvaamaan kaupunkien huoltoa. Yleisesti havaittavia piirteitä oli, koska elintarvikeasiain osaston apu jäi vähäiseksi, että toimenpiteet olivat improvisoituja, elintarvikelautakuntien tai komissaarien oman harkinnan ja aloitteen mukaisia. Vain harvoissa tapauksissa hankinnat maaseudulta saivat ryöstöretkien luonteeseen. Näin tapahtui ainoastaan punakaartin avustaessa elintarvikelautakuntia. Luovutukset kaupunkiin näyttävät tapahtuneen yleensä vielä yhteistyössä maaseudun elintarvikelautakuntien kanssa. Tuskinpa silti kaupunkilaiset — punakaartilaisia vastustavatkaan — kyselivät, mistä elintarvikkeet olivat peräisin, ja oliko niitä mahdollisesti ollut luovuttamassa punakaarti.

Kevään mittaan elintarviketilanne punaisen Suomen kulutuskeskuksissa paheni, kuten edellä olevasta ilmenee.¹⁰⁸ Leipäviljan puutteen lisäksi kulutuskeskuksia koetteli myös mai-

103. Dosentti Jussi T. Lappalaiselta saatuja ennakkotietoja (1978) punakaartien historiasta.

104. Tampereen huollosta ks. Klemetilä 1976, s. 99–106; Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, s. 16–22; Voionmaa 1935, s. 101–102; Raevuori 1960, s. 24. — Jos lähdetään siitä, että jakeluun sisältyivät myös punakaartilaiset, niin vastaavana aikana keskimääräinen päivässä jaettu annos olisi ollut 120 g — selvästi yli Helsingissä jaettujen annosten.

105. Hämeenlinnan kunnalliskertomus 1918, s. 162.

106. VSA. II B 187. Muistelmia ja vaikutelmia kapinan ajalta Lappeenrannasta. — Helmikuun alussa oli Lappeenranta ilman viljaa pari viikkoa. VSA. I B 143. Elt:n kirje EO:lle 20.2.1918.

107. Esim. VRYO 6218. Komissaari Taneli Karhu toimitti Vehkalahdesta viljaa Haminaan.

108. Helsingin tilanteesta lisäksi Laati 1955, s. 174; Hämeenlinnasta Koskimies 1966, s. 608.

tuotteiden pula. Valion voinjakelu oli keskeytyksissä Etelä-Suomessa jokseenkin täydellisesti, ja voim hankinta tapahtui paikallisten elintarvikelautakuntien kautta, siellä missä sitä tapahtui.¹⁰⁹ Samoin valtion vointarkastuslaitoksen jakelu pysähtyi maaliskuuhun.¹¹⁰

Kulutuskeskusten puutteen vuoksi kansanvaltuuskunta kiristi elintarvikepolitiikkaansa. Maaliskuun 8. päivänä julistettiin perunat takavarikkoon ja päiväannokseksi määrättiin yksi litra henkeä kohti.¹¹¹ Saman kuun 20. päivänä – kun Helsingin elintarviketilanne alkoi olla tiukka – tapahtui elintarvikepolitiikassa jyrkkä muutos. Omavaraistaloudet määrättiin lopetettaviksi kaikkialla huhtikuun alusta alkaen ja näitten varastot otettavaksi elintarvikelautakunnan haltuun. Kaikille tuli jakaa leipäkortit. Korttiannoksia pienennettiin: 1.4. lähtien kuponilla sai 50 g pehmeää leipää, 30 g kovaa leipää tai vastaavasti 35 g ryynejä.¹¹²

Vilja-annos sellaisenaan oli ymmärrettävästi täysin riittämätön jokapäiväiseksi elannoksi. Paljonkaan parempi tilanne ei vallinnut valkoisessa Suomessa, jossa korttiannos huhtikuussa alennettiin 75 g:aan henkeä kohti.

Punakaartin vaikutus huoltotilanteeseen

Etelä-Suomen elintarvikehuoltoa ei voida sivuuttaa tarkastelematta punakaartin osuutta siihen, jo siitäkin syystä, että sodan jälkeen osa elintarvikekurjuutta pantiin useinkin kaartinosastojen syyksi.

Punakaartin oma huolto-organisaatio oli rinnakkainen, kuten aluksi myös valkoisten puolella, siviilihuollon kanssa. Elintarvikeasiain osastoa vastasi kaartin intendenttilaitos, ja elintarvikelautakuntien rinnaisjärjestöinä toimivat paikalliset kaartin muonituskomiteat ja -komissaarit ainakin niillä paikkakunnilla, joilla oli kaartinosastoja. Vaikka elintarvikelautakunnasta olisi kokonaan syrjäytetty porvarilliset ainekset, saattoivat punakaartin ja paikallisesta huollosta vastaavan lautakunnan käsityskannat käydä jyrkästi ristiin. R i n t a - T a s s i toteaa, että asetelma suorastaan ennakoiki vaikeuksia.¹¹³

Ensimmäinen osoitus kaartinosastojen omatoimisuudesta oli Turun punakaartin suorittamat Loimaan ja Mellilän viljavarastojen takavarikoinnit tammikuussa 1918 (ks. s. 116). Sotatapahtumien alettua punakaartin sekaantuminen elintarvikeasioihin tuli suorastaan tavaksi. Tähän oli olemassa jonkinlainen laillinen perustakin. Kansanvaltuuskunta oli tammikuun lopussa antanut elintarvikelautakunnille valtuudet suorittaa kotitarkastuksia. Ei ollut harvinaista – missä uusintatarkastuksia suoritettiin – että apuna käytettiin punakaartilaisia. Kaartinosastot saattoivat suorittaa lain mukaan tarkastuksia myös omatoimisesti. Hyvä esimerkki tästä on Utista, missä punakaarti suoritti takavarikointeja ja toimitti viljaa toiseen kuntaan, ei siis itselleen.¹¹⁴ Vammalassa oli tilanne hieman samanlainen: sikäläinen elintarvikelautakunta valitti, että punakaarti esti sen hankinnat lähiympäristön kunnista – mikä voimassaolevien määräysten mukaan olikin kiellettyä.¹¹⁵ Koska tämäntapainen toiminta oli koordinoimatonta, aiheutui siitä huollosta sekaannusta. Toisaalta tapaukset osoittivat, että vallankumousarmeija katsoi itsellään olevan yleisempääkin tehtävää kuin vain sotiminen.

109. Simonen 1955, s. 113–114.

110. EVA/I Dea 5. Valtion vointarkastuslaitoksen voinjakelu v. 1918.

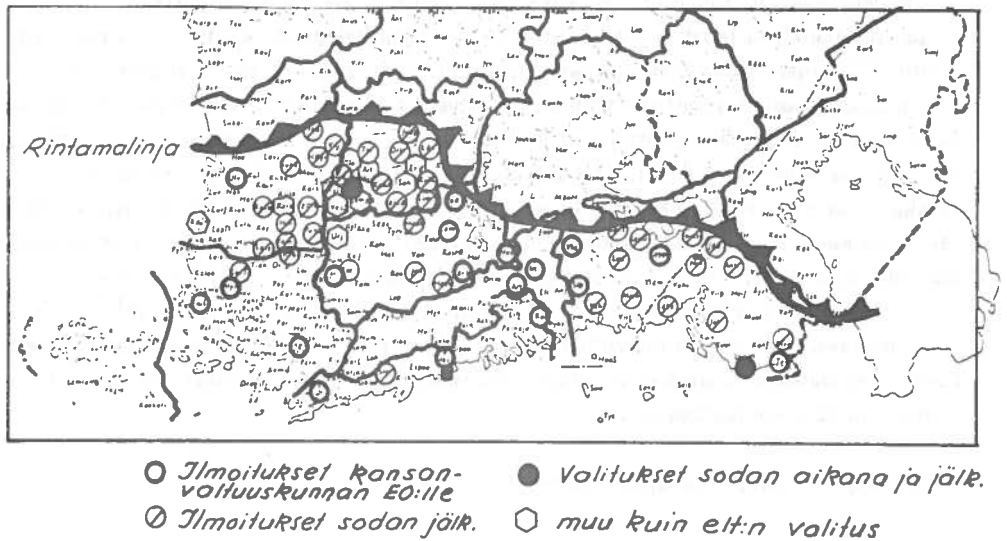
111. Kapinan aikana painetut Suomen asetuskokoelman numerot. As. n:o 26 (8.3.).

112. Ibid. as. n:o 29 (20.3.1918).

113. Punakaartin elintarvikehuollon organisaatiosta ks. mm. Klemetilä 1976, s. 99–101; Rinta-Tassi 1972, s. 138.

114. Rinta-Tassi 1972, s. 138.

115. SKV/EO. Ea. Kirje 15.2.1918.

Kuvio 12. Ilmoitukset punakaartin sekaantumisesta elintarvikelautakuntien toimintaan. Lähde: SKV/EO. Elintarvikelautakuntien ja EO:n välinen kirjeenvaihto; VSA. Pitäjänkertomukset; EVA. Elintarvikelautakuntien ja -toimistojen toimintakertomukset; Kaukovalta 1921, Klemettilä 1976, Larjosalo 1968.

Lautakuntien ja sotilasosastojen väliset kahnaukset johtuivat kuitenkin pääasiassa punakaartin omista huolto-ongelmista. Muonituksen rinnakkaisorganisaatio pakotti, koska kaartilille ei tullut vapaaehtoisesti luovutuksia, turvautumaan paikallisiin resursseihin. Näin tapahtui varsinkin rintaman läheisyydessä.¹¹⁶

Sodan jälkeen tehdyissä selvityksissä elintarvikelautakunnat syyttivät kärkevästi punakaartilaisia säännöstelyyn sekaantumisesta. Syytösten aiheellisuutta ei ole helppo todentaa, sillä kaikkia yksityistapauksia punakaartilaiden suorittamista elintarvikeitten anastuksista on mahdotonta selvittää. Kuvaa sekoittaa vielä se, että ainakin sodan alkupuolella "anastukset" maksettiin¹¹⁷, ja niin muodoin niitä on vaikea pitää ryöstöinä. Kansanvaltuuskunnan ja elintarvikeasiain osaston kannalta merkittäviä tapauksia olivatkin vain ne, jolloin punakaartin menettelystä valitettiin. Ylläolevaan kuvioon on koottuna kunnittain elintarvikeasiain osastolle osoitetut valitukset punakaartilaisia kohtaan, joko omavaltaisista takavarikoinneista tai muuten lautakunnan työskentelyyn vaikuttaneista käyttäytymisestä. Kartalla on esitetty kunnittain myös sodan jälkeen tehdyt valitukset punakaartin elintarvikeryöstöistä. Huomattava osa häiriöistä, varsinkin joista tehtiin ilmoitus vasta sodan jälkeen, sattui rintaman läheisyydessä ja Hämeessä. Poikkeuksellisten olojen vuoksi tämä olikin ymmärrettävää: pakkoluovutuksia tehtiin tarpeen vaatiessa ilman mahdollisuuksia. Rintaman takana, Uudellamaalla ja Turun seudulla, elintarvikelautakunnat pystyivät tarvittaessa huolehtimaan kaartilaisista normaalilla jakelulla.

Ilmitulleita tapauksia, joissa punakaartin katsottiin puuttuneen elintarvikelautakuntien toimintaan, oli n. 60 kunnassa (punaisella alueella oli yhteensä 281 kuntaa). Mielenkiintoisempi ilmiö kuin tapausten lukumäärä oli se, että elintarvikeasiain osastolle valitettiin suhteelli-

116 Sourander 1933, s. 47–48.

117. Esim. Klemettilä 1976, s. 100.

sen vähän, vain parisenkymmentä kertaa. Lukumäärän vähäisyys osoittanee, että aina siviilivi-
viranomaiset — mahdollisesti vielä punaiset — eivät katsooneet olevan syytä puuttua punakaar-
tin yksityisiin tuottajiin kohdistamiin pakkoluovutuksiin, tai sitten sekavissa oloissa valitta-
mista pidettiin merkityksettömänä tai ei uskallettu yrittääkään. Tähän viittaa se, että vain yh-
dessä tapauksessa, Pirkkalassa valitettiin punakaartin käytöksestä s o d a n a i k a n a ja myös
todettiin s o d a n j ä l k i s e l v i t t e l y j e n y h t e y d e s s ä punakaartin sekaantuneen
elintarvikelautakunnan toimintaan. Silti Tampereen ympäristössä olisi sodan aikana ollut
monessakin kunnassa mahdollisuus valituksiin. Sodan jälkeen niitä sitten tehtiinkin.

Valitusten puute johtui ainakin osittain siitä, että punakaarti toimi yhteisymmärryksessä
elintarvikelautakuntien kanssa. Esim. juuri Tampereen ympäristössä kaartinosastot suoritti-
vat hankintoja myös kaupungin tarpeiksi. Jälkeenpäin asiat on voitu nähdä toisin. Elintarvike-
lautakunta on myös joutunut punnitsemaan elintarvikeasiain osastolle jätetyn asian vaka-
vuutta. Tämän vuoksi valitetuissa tapauksissa yhtä tai kahta luluunottamatta punakaartin toi-
minnan katsottiin uhkaavan koko kunnan säännöstelyjärjestelmää, eikä siis vain yhtä, kahta
taloa. Kirjallisuudessa taas yksityisiä taloja koskeneista tapauksista on yllin kyllin esimerkke-
jä.¹¹⁸

Elintarvikeasiain osasto katsoi kuitenkin punakaartin uhkaksi säännöstelyjärjestelmälle.
Helmikuun alussa tapahtuneiden sekaannusten vuoksi Tokoi otti yhteyttä 12.2. intendentuuriin.¹¹⁹ Seuraavana päivänä siivi- ja sotilasviranomaisten yhteisessä maltillissävyydessä julis-
tuksessa lautakunnille ja kaartinosastoille todettiin, että anarkian välttämiseksi oli elintarvike-
keitten etsintöjä järjestettävä vain joko osaston tai intendentuurin määräysten mukaan. Mil-
loin kaarti suoritti takavarikoiteja oli tavarat luovutettava elintarvikelautakunnille, jotka sit-
ten jakoivat kaartille kuuluvan osuuden.¹²⁰

Julistus ei kuitenkaan tuonut selvyttä lautakuntien ja kaartin välisiin suhteisiin, koska
mm. kaartin takavarikoimisoikeus säilytettiin. Epäselvyydet jatkuivat.¹²¹

Seuraavan siirron tekikin intendenttilaitos ja tavalla, jonka voi tulkita syytteeksi siviilihal-
linnon kyvyttömyydestä. Helmikuun 20. päivänä annetussa selvityksessä intendenttuuri totesi,
että kaartin muonitustoimikuntien alkuperäinen tarkoitus oli ollut huolehtia vain sotilaiden
muonittamisesta, mutta elintarvikelautakuntien heikko toiminta ja kyvyttömyys oli pakot-
tanut ne useilla paikkakunnilla ottamaan vastuulleen myös siviiliväestön huoltamisen. Jotta
päästäisiin päällekkäisyydestä, intendenttilaitos ehdotti kaikesta huolimatta, että muonitus-
asiat keskitettäisiin elintarvikeasiain osastoon. Myös kaarti tulisi vastedes huollettavaksi pai-
kallisten elintarvikelautakuntien kautta ja rajoittuisi omissa toimissaan antamaan vain virka-
apua. Ristiriitojen poistamiseksi se ehdotti vielä, että elintarvikeasiain osastoon perustettais-
iin erikseen vilja-, karja-, talous- ja kulutustavaroiden osastot.¹²²

Koska ratkaisu siiviili- ja sotilashuollon välisistä suhteista viipyi maaliskuuhun, on syytä
tarkastella erikseen tapauksia, milloin kaartinosastot ja elintarvikelautakunnat joutuivat tois-
tensa kanssa tekemisiin ja sitä, oliko intendentuurin syytteillä todenperää. Alkuperäisen huol-
tosuunnitelman mukaan huolehtivat kaartinosastot itse omista hankinnoistaan. Elintarvikeit-
ten hankintoja ei ainakaan alkuvaiheessa voi luonnehtia ryöstöiksi, sillä poikkeuksetta ostot

118. EO käsitteli toimintansa aikana vain yhden talokohtaisen valituksen, Arrajoen kartanon valituksen
punakaartia vastaan. SKV/EO. Ea.

119. Tällöin olivat juuri tapahtuneet mm. Uudenkirjon VI. luvattomat viljajunien takavarikot. SKV/EO.
Ca 1. Ptk. 9.2.1918.

120. SKV/EO. Df. Julistus elintarvikelautakunnille ja Punaisen kaartin osastoille (13.2.1918).

121. Esim. Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 18.2.1918.

122. SKV/EO. Ea (20.2.1918).

talosta joko maksettiin tai niistä jätettiin kuitti — eri asia on sitten, että maksuja suoritettiin sodan jälkeen arvottomaksi julistetulla rahalla tai kuitteja ei aina lunastettu. Tuottajien kannalta hankinnat olivat raskaita, sillä samaan aikaan ostoja suorittivat myös elintarvikelautakunnat, joskus yhteistyössä punakaartin kanssa. Punakaartilla saattoi olla muutakin yhteistyötä siviilielinten kanssa, esim. varastojen tarkastuksia. Tarkemmin erittelemättä kaikki tämä toiminta voidaan laskea "sekaantumiseksi elintarvikelautakunnan toimintaan", sillä aina lautakunnat eivät pyytäneet kaartilaisten apua. Jotkut elintarvikekomissaarit toimivat lautakuntien yhdysmiehinä tai peräti samalla kertaa punakaartin muonituskomissaareina.¹²³ Intendentuurin syytöksiin, että elintarvikelautakuntia täytyi avustaa, ei ainakaan yleisesti voida yhtyä.

Kaartin muonitustoimikuntien suorittamasta siviiliväestön ruokkimisesta ei liioin voida puhua laajempänä ilmiönä. Joillakin paikkakunnilla sellaista tapahtui rajoitetusti ja erityisille ryhmille, pakolaisille, punakaartilaisten omaisille jne.¹²⁴ Muonitustoiminta ei kuitenkaan ollut laajaa. Sen sijaan yleisempää oli, että elintarvikelautakunnat muonittivat kaartia. Lautakunnat joutuivat huolehtimaan rintaman takana omista kaartilaisistaan. Kaupungeissa tehtävää hoitivat osuusliikkeiden ruokalat. Esim. Helsingissä Elannon ja Tampereella Voiman ruokalat palvelivat punakaartilaisia. Osuusliikkeille liiketoimi oli kyseenalainen, sillä tarjoilu oli joko ilmaista tai maksujärjestelmä muuten epävarma.¹²⁵

Lopputulokseksi jää, että punakaartille tuottivat eniten vaikeuksia hankinnat omiin tarkoituksiinsa. Pakkoluovutuksia tehtiin sen takia, ettei elintarvikelautakunnilla ollut varastoja edes maaseudulla. Tästä johtuivat myös lautakuntien valitukset ryöstöistä, jotka lähes aina olivat "vieraiden punakaartilaisten" suorittamia: omille kaartilaisille oli osattu varata, mutta ei yllätysvieraille. Kaiken kaikkiaan intendenttilaitoksen kannanotto elintarvikeasiain osaston toiminnasta näyttää olleen tarpeettoman jyrkkä. Säännöstelyn pääpainon sijoittumista elintarvikelautakuntiin osoittaa, että intendenttilaitoskin halusi sekä siviiliväestön että kaartin huollon tapahtuvan niiden kautta.

Vaikka tilanne sotilas- ja siviiliväestön huollossa ei ollutkaan aivan niin ristiriitainen, kuin oli annettu ymmärtää, tuli intendenttilaitoksen julistus Tokoille täydellisenä yllätyksenä, jopa niin että osasto harkitsi luopumista kotimaisesta elintarviketoiminnasta ja siirtymistä hoitamaan vain ulkomaista tuontia.¹²⁶ Osasto jäi kuitenkin lopulta paikoilleen. Ristiriitojen välttämiseksi siviili- ja sotilasviranomaisten välillä päätettiin osaston yhteyteen perustaa näitten viranomaisten yhteinen elintarvikeneuvosto.¹²⁷ Lopullisesti yhteistyö toteutettiin vasta 20.3., jolloin intendenttilaitoksen elintarvikeosasto yhdistettiin kansanvaltuuskunnan elintarvikeasiain osastoon yhteiseksi elintarvikehallitukseksi.¹²⁸ Yhteistyön oli ulotuttava myös kuntiin. Kaartin muonituskomiteoiden oli asetettava yhteistyöhön elintarvikelautakuntien kanssa ja muonituskomiteoista oli valittava jäsen myös elin-

123. Elintarvikekomissaareina ja samalla punakaartin muonituskomissaareina toimivat mm. Nestor Ojala (Tyrvää) VRYO 1734; Armas Rönöberg (Perniö) VRO 26/21. — Punakaartille toimittivat elintarvikkeita mm. Selim Jernström (Karjaa) VRYO 1309 ja Aarne Wikberg (Kisko) VRYO 6116.

124. Näin mainitaan tapahtuneen mm. Toijalassa: "punakaartilaisille ja heidän perheilleen jaetaan ruokatarvareita ilman korttia ja myös Viialan työväentalolla". VSA. V A 219 b. Toijalan tapauksia käsittelevä päiväkirja; Klemetilä 1976, s. 101.

125. Osuusliike Elanto rl. (Andelslaget Elanto mbt.) XII År 1918, s. 13; Osuusliike Voima il. ja sen edeltäjät, s. 168.

126. Ks. Rinta-Tassi 1972, s. 139–140. Tässä myös arvio intendenttilaitoksen julistuksesta.

127. Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 6.3.1918.

128. Jokinen 1928, s. 37; Rinta-Tassi 1972, s. 140. — Elintarvikehallituksen johtajaksi kutsuttiin J.E. Järvisalo. Aikaisemmin hän oli toiminut Helsingin elintarvikelautakunnan palveluksessa.

tarvikelautakunnan jäseneksi. Viljan hankinta jäi siviiliviranomaisten yksinoikeudeksi, mutta kaartin tuli antaa tarvittaessa apua.

Uudella hallinnollisella järjestelyllä ei ehtinyt olla käytännön seurauksia kuntatasolla. Itse asiassa punakaartilaiden suorittamat todelliset ryöstöt tapahtuivatkin vasta tämän jälkeen sekasorrossa, mikä johtui rintaman sortumisesta.

Sodan jälkiselvittelyissä ja järjesteltäessä kesän 1918 säännöstelyä punakaartia syytettiin liiallisesta elintarvikkeiden kuluttamisesta.¹²⁹ Huhuttiinpa suoranaisista hävittämistäkin, kun punaiset tappion hetkellä tuhosivat varastojaan. Yksityiskohtia verifioimatta todetettiin, että kaartilaiset kuluttivat enemmän kuin säädettyjen siviiliannosten mukaan oli sallittua.¹³⁰ Sama ilmiö oli havaittavissa myös valkoisella puolella. Siviiliväestön kannalta vaikeudet alkoivat vasta punaisen vallan päätyttyä.¹³¹ Yleisen elintarviketilanteen kannalta tilanne oli ilmeisesti pahin rintamien murtuessa ja ”antaa mennä” -mielialan päästessä valtaan. Juuri tässä tilanteessa tapahtui vilja- ym. ryöstöjä punaisten varustautuessa pakomatulle. Sen sijaan varastojen tahallisesta hävittämisestä on vain niukasti tietoja. Punaisilla ei – kuten ei elintarvikelautakunnilla – ollut suuria keskusvarastoja, joten kovin laajaa hävitystyö ei olisi voinut ollakaan. Muonituskomiteoiden aktiivinen keräystyö osoittaa, että elettiin kädestä suuhun. Muutamat todetut yksityistapaukset varastojen hävittämisestä olivat tietenkin otollisia propagandan ja huhujen ainesta. Tampereella Pispalan valtauksen aikana toiminut ”yleinen kommuuni”, jossa jaettiin punaisten elintarvikkeet yhdellä kertaa kulutukseen,¹³² johtui tilanteesta: valkoisille ei haluttu jättää mitään. Olisi uskallettua väittää sitä varastojen hävittämiseksi, vaikka kiireessä osa viljasta poljettiinkin kuraan. Tyrvällä oli vastaavanlainen tapaus punakaartin jakaessa osan kunnan makasiiniin kerätystä viljasta ja osan palaessa varastoon.¹³³ Varmistettava tieto viljavarastojen tahallisesta hävittämisestä on Huittisista, missä punaiset tappion hetkellä ajoivat viljaa jokeen.¹³⁴ Eurassa poltettiin viljamakasiinin mukana elintarvikelautakunnan varasto.¹³⁵ Kyseisiä tapahtumia saatettiin sodan lopulla kiihoituneessa ilmapiirissä ja puutteen vallitessa liioitella ja yleistää. Tästä tarjoavat P a a v o l a i s e n tutkimukset punaisesta ja valkoisesta terrorista monia esimerkkejä.

Tokoin johtamalla kansanvaltuuskunnan osastolla oli voitettavanaan suurempia vaikeuksia nimenomaan kulutuskeskusten huollon vuoksi kuin rintaman pohjoispuolella. Toimintaa haittasi vielä se, että tehtäväjako siviili- ja sotilasviranomaisten välillä pysyi epäselvänä. Elintarvikeasiain osaston toimintaperiaatteet liikkuivat jo aikaisemmin hahmotetuilla linjoilla, päällimmäisenä pyrkimys lisätä tuontia. Yhteydet lautakuntiin olivat kuitenkin selvästi höltyneet; ilmiö oli havaittavissa yleensäkin kansanvaltuuskunnan ja paikallishallinnon välisissä suhteissa. Elintarvikelautakunnat jäivät säännöstelyjärjestelmästä riippumattomiksi yksiköiksi. Tilapäiskontrollia harjoittaneet kuntien ja elintarvikeasiain osaston komissaarit eivät saaneet organisaatioon kiinteyttä, eikä sitä kunnissa aina haluttukaan. Punaisen Suomen keskuhallintoa tutkineen R i n t a - T a s s i n mukaan on paradoksaalista, että siviili- ja sotilashuollon päällekkäisyys sotki elintarvikeasiain osaston, kansanvaltuuskunnan parhaiten järjestäytyneen osaston, toiminnan ja esti sen ja lautakuntien välisen yhteistyön.¹³⁶

129. Esim. EVA/I Ddb 1. Valtion viljakonttorin toimintakertomus vuosilta 1917–1921, s. 2.

130. Esim. Sourander 1933, s. 47; Parikka 1938, s. 210 (toteaa, että rintamalla oli parempi ruoka kuin säännöstelynalaisessa siviilissä); Klemetilä 1976, s. 105.

131. Ks. Kertomus Tampereen kaupungin elintarvelautakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, s. 22; Laati 1955, s. 174.

132. S. L (ilja) 1920, s. 62–63.

133. Pakula 1926, s. 149.

134. EVA/I Ed 4. Turun ja Porin I. pohjoisen etston toimintakertomus.

135. VSA. V A 219 a. Muistelmia punaisilta päiviltä Euran Vaerista (Yrjö Collan); Kunnas 1928, s. 23.

136. Rinta-Tassi 1972, s. 141.

5.2. Valkoisen Suomen huolto

5.2.1. Vaasan väliaikaisen elintarvikehallituksen perustaminen ja suhteet armeijan intendentuuriin

Ennen vallankumousta oli neljä senaattoria, H. Renvall, A. Frey, E.Y. Pehkonen ja J. Arjärvi, siirtynyt Helsingistä Vaasaan, minne valkoinen sotilasjohto oli asettunut jo 19.1.1918. Tänne perustettiin valkoisen Suomen hallitus, Vaasan senaatti. Siviilihallinnon ja sotilashallinnon välisiä suhteita leimasi aluksi siviilihallinnon alistuminen sotilasjohtoon toimenpiteisiin, mikä olikin ymmärrettävää, koska senaatti oli vajaalukuinen ja keskushallinnon elimet olivat jääneet Helsinkiin. Sen sijaan Mannerheimin päämaja oli jo aikaisemmin järjestetty ja toimi tehokkaasti tammikuun lopulta lähtien. Siviilihallinnon eriytymistä ja käynnistymistä helpotti se, että päämaja siirtyi 28.1. Seinäjoelle.¹

Valkoisen Suomen siviilihallintoa järjestettäessä määrättiin eräitä piirihallituksia toimimaan keskushallituksina. Elintarvikeasiat keskitettiin maataloustoimituskuntaan, jonka päällikkönä toimi senaattori Pehkonen. Vajaalukuisen senaatin muutenkin suuren työtaakan vuoksi kävi tarpeelliseksi erottaa elintarvikeasiat omaksi toimialakseen. Helmikuun 6. päivänä, jolloin siviilihallinto järjestettiin, senaatti hyväksyi Pehkosen ehdotuksen Vaasaan perustettavasta elintarvikekeskuskomiteasta, joka toimisi valkoisen Suomen elintarvikehallituksena. Saman tien valittiin komitean jäsenet: johtajat N. Eskola ja J. Kallis Vaasasta, lautamies A. Skjäl Mustasaaresta, kansaned. Mikko Luopajarvi Jalasjärveltä sekä maanviljelysneuvos Edv. Björkenheim Isostakyröstä. Myöhemmin jäseneksi vielä kutsuttiin (toimitusjohtajaksi) Cl. Michelson Laihialta.²

Järjestäydyttyään Vaasan väliaikainen elintarvikehallitus valitsi puheenjohtajaksi Björkenheimin. Elintarvikehallituksen kokoonpano oli täysin eteläpohjalainen siitäkkin syystä, että toiminta oli saatava käyntiin mahdollisimman nopeasti. Sitä ei kuitenkaan muodostettu läänitason vastaavasta elimestä kuten useat muut Vaasan senaatin keskusvirastoiksi kohotetut hallitukset;³ lääninkomitealla oli tarpeeksi työtä muutenkin. Elintarvikehallituksen jäsenten vahvasta maakunnallisesta asemasta ja tunnetuista henkilöistä oli hyötyä hankintojen suorittamisessa. Etelä-Pohjanmaa oli Mannerheimin joukkojen tärkein tukialue myös huollon kannalta.

Mannerheimin päämajasta oli sodan alkupäivinä kasvanut tekijä, jonka vaikutusvalta ja toimialojen määrä selvästi ohitti vajaalukuisen Vaasan senaatin. Armeija oli ratkaissut myös muonituskysymyksensä siviiliviranomaisista riippumatta. Aluksi tilapäisestä pääesikunnasta kehittyi valkoisen armeijan päämaja viisine osastoineen. Armeijan muonituksesta huolehti etappiesikunnan alainen pääintendentuuri. Helmikuun 2. päivänä oli pääintendentiksi nimetty pankinjohtaja luutn. Aimo Hallberg. Pääintendentuuri jakaantui eri osastoihin. Muonituksesta, hankinnoista ja jakelusta vastasi elintarvikeosasto, jonka johtajana toimi agr. M.J. Kjällström. Paikallisina huoltoyksikköinä toimivat intendentuurin alaiset piirikonttorit, joita sodan lopulla oli kaikkiaan 22.⁴ Intendentuurin alkuvaraston muodosti Etelä-Pohjan-

-
1. Ks. Tuompo 1938, s. 25; Åkerman 1930, s. 162–168. — Maaliskuussa Vaasaan saapuivat senaattorit P.E. Svinhufvud ja J. Castrén.
  2. Sen.tal.os. ptk. 6.2.1918; EVA/II D 5. Kertomus väliaikaisen elintarvikehallituksen toiminnasta ajalta 7.2.–11.5.1918.
  3. Ks. Torvinen 1977, s. 195.
  4. Ks. Sillanpää 1954, s. 32–42.

maalta hankittu 120 000 kg:n viljaerä.⁵

Intendentuurin valtuudet perustuivat senaatin helmikuun 6. päivänä Suomen kansalaisille osoittamaan julistukseen.⁶ Virkamiesten, yksityisten kansalaisten ja elintarvikelautakuntien oli kaikin voimin avustettava piirikonttoreita, hankittava niille tarpeelliset varusteet sekä avustettava alueillaan olevia suojeluskuntalaisia elintarvikeasioissa. Julistus voidaan tulkita jopa niin, että elintarvikelautakunnat joutuivat armeijan hankintaorgaaneiksi.

Heti perustamisensa jälkeen tuli väliaikaisen elintarvikehallituksen päämääräksi päästä yksin elintarvikkeitten hankkijaksi, mikä merkitsi armeijan hankintojen laukkauttamista. Vaikka sinänsä oli luonnollista, että voimat jännitettiin sodan voitolliseen läpiviemiseen, katsoi elintarvikehallitus, että kaksinkertaisesta hankintaorganisaatiosta oli pikemminkin haittaa kuin hyötyä, koska markkinoilla syntyisi turhaa hintakilpailua. Senaatti lieneekin antanut julituksen armeijan viljanhankintaoikeudesta hätäisesti, koska Björkenheimin elintarvikehallitus sai välittömästi pyytämänsä viljanostomonopolin. Tähän oli saatu etukäteen myös intendenttuurin suostumus.⁷

Helmikuun 8. päivän jälkeen armeijan elintarvikehuolto toimi periaatteessa siten, että pääintendentuuri tilasi elintarvikehallitukselta tarvitsemansa määrät ja jakoi ne sitten alaisilleen piirikonttoreille. Elintarvikehallituksesta tuli ensi sijassa armeijan hankkija. Siviiliväestön huoltaminen oli sen toiminnassa vasta toisella sijalla. Tätä tärkeysjärjestystä Björkenheim painotti monissa yhteyksissä,⁸ ja sillä tuli olemaan vaikeuksia lääni- ja kuntatason huollon järjestelyissä.

Tilapäisten muonitusvaikeuksien vuoksi armeija aiheutti valkoisella puolella aivan samantaisia ilmiöitä kuin punaisella puolella: viljaa ja muita elintarvikkeita pakkoluovutettiin säännöstelyjärjestelmän ohi joukko-osastoille. Virallisesti yksiköiden oli tilattava elintarvikkeet pääintendentuurilta, mutta usein tilaukset osoitettiin väärään paikkaan, tai sitten etenemisen yhteydessä ruokaa vaadittiin ja otettiin pakkotoimin. Muonituksen järjestäminen normaaleja sotilashallinnollisia teitä olisikin ollut siinä tilanteessa vaikeaa, ja yleistä oli, että taloista otettiin paikallisesikuntien tarpeisiin elintarvikkeita niistä sen suuremmin kirjaa pitämättä.⁹

Sotatoimien alkuvaiheessa epäselvyyksiä aiheutti se, että sotilaiden kulutusta ei ollut rajoitettu. Elintarvikehallituksen lääninkomiteoissa kiertävä yhteismies Jaakko Kahma kiinnitti tähän huomiota. Toimiessaan siviilihuollon parissa hän hyvin tunsikin armeijan ylikulutuksesta aiheutuneet epäkohdat.¹⁰ Mannerheim määräsi samana päivänä (18.2.) kun Kahman esitystä sotilaiden viljankulutuksen säännöstelemisestä käsiteltiin elintarvikehallituksessa, sotilaiden päiväannokseksi rintamatehtävissä 350 g leipää.¹¹ Määrä oli huomattavasti suurempi

5. EVA/II C a. Väliaikaisen EH:n ptk. 8.2.1918. Varasto oli syntynyt takavarikoimalla viljaa mm. Vaasan valtauksen yhteydessä Vaasan Höyrymylly Oy:stä. — Sillanpää 1954, s. 102.

6. As.kok. 1918. Suomen senaatti Suomen kansalaisille ja viranomaisille 6.2.1918.

7. EVA/II C 1. Ptk. 7.2., 8.2.1918; Sen.tal.os. ptk. 8.2.1918; EVA/II D 5. Kertomus väliaikaisen EH:n toiminnasta.

8. Esim. EVA/I Df 2. Kiertokirje 14.2.1918.

9. Kjällström 1927, s. 59–60; Sillanpää 1954, s. 110–111, 173, 176, 178, 180; esim. VSA. III 214 a. Hajanaisia muistelmia sodan ajalta Kuhmoisista.

10. EVA/II C 1. Ptk. 18.2.1918.

11. Sillanpää 1954, s. 44–45. — Muitten elintarvikkeitten päiväannokset armeijassa olivat seuraavat:

lihaa ja juustoa	200 g
voita	60 g
perunoita	0,5 l
sokeria	25 g
teetä	3 g

maitoa mahdollisuuksien mukaan

Rintaman takana annokset olivat jonkun verran pienempiä, mutta ylittivät selvästi siviiliannokset.

kuin siviiliväestölle kupongeilla jaettava annos (150 g ja myöhemmin 75 g).

Valkoisellakaan puolella ei voitu poistaa kokonaan kitkaa siviili- ja sotilashuollon väliltä. Elintarvikelautakuntien toimintaa häittäsi kilpailu armeijan hankintamiesten kanssa. Yksityiskohtiin palataan tuonnempana, mutta todettakoon tässä, että eniten epäselvyyksiä aiheutui Karjalan rintamalla. Syy oli ilmeinen: armeijaa muonitti siellä, muista rintamista poiketen, sen oma intendenttilaitos.¹² Karjalan rintamalla periaatteelliset ristiriidat ratkaistiin helmikuun lopulla: hankintatyöhön tuli osallistua sekä lääninkomitean että sotilashallinnon edustajia.¹³ Sotilasviranomaisten suhtautumista osoittaa, että paikallinen yleisesikunta "otti tiedon vastaan (lopettaa armeijan oma hankinta) sekavin tuntein",¹⁴ eikä sitä käytännössä seurattukaan.

Useissa tapauksissa osoittautui, että sotilasviranomaisilla oli paremmat edellytykset hankkia ruokatarvikkeita kuin elintarvikelautakuntien edustajilla. Väestön uhrautuvaisuus lienee ollut suurempi sotilaiden ollessa asialla, ja ostoja tehtiin silloin mahdollisesti suuremmalla rahallakin. Esimerkkinä mainittakoon, että Kuopion intendentti oli maaliskuuhun saakka muonittanut joukko-osastoja pelkästään lahjaviljoilla.¹⁵ Samanlaisia tapauksia oli Kokkolan piirikonttorin alueella.¹⁶ Mikkelin lääninkomitea oli ollut täysin epätietoinen siitä, ettei sen velvollisuus ollutkaan muonittaa sotilasviranomaisia. Niinpä maaliskuun alkuun mennessä se oli luovuttanut sotilastarkoituksiin yli 20 000 kg viljaa, ja luovutukset jatkuivat tämän jälkeenkin.¹⁷

Hyvä esimerkki kuntien uhrautuvaisuudesta armeijan ollessa kysymyksessä on Enonkoskelta: 17.3. pidetyssä yleisessä kunnan kokouksessa päätettiin luovuttaa puolet siemenruukiista armeijan ja ryöstettyjen paikkakuntien hyväksi, ja keruu myös suoritettiin. Sitten tulikin tieto, että luovutukset oli tarkoitus käyttää naapuripitäjän Savonrannan tarpeisiin. Seuraus oli, että kunta kielsi kokonaan luovuttamasta ylimääräistä viljaa alueeltaan.¹⁸

Siviili- ja sotilashuollon välinen kitka ei kokonaan lakannut vaikka huollon periaatteista olikin sovittu. Varsinkin Viipurin läänin elintarvikelautakunnat valittivat lääninkomitealle vielä maaliskuuhun aikana sotilasviranomaisten vaikeuttavan siviilihuoltoa.¹⁹ Selvyyttä asiaan ei tuonut sekään, että pääintendentuuri ja etappipäällikkö kiertokirjeissään kielsivät suojeluskuntia omin luvuin järjestämästä muonistustaan.²⁰ Myös elintarvikehallituksen tietoon tuli edelleen armeijan ja siviilihuollon välisiä selkkauksia huhtikuuhun asti.²¹ Valkoisella puolella sotilas- ja siviilihuollon väliset suhteet eivät kärjistyneet kuitenkaan läheskään siinä määrin kuin punaisessa Suomessa; tätä osoittavat esim. piirikonttoreiden ja intendentuurien saamat runsaat ruokalahjoitukset.

Elintarvikehallitus luovutti toimintansa aikana sotilaitoksen tarpeisiin 1 447 200 kg viljaa eli valtaosan hankkimastaan viljasta (62.2 %).²² Suoraan lautakuntien ja lääninkomiteoiden

12. Hägglund 1927, s. 30; Sillanpää 1954, s. 110.

13. EVA/V Ca 1. Viipurin I. itäisen etston ptk. 27.2.1918.

14. EVA/V Ca 1. Viipurin I. itäisen etston ptk. 26.1.1918.

15. EVA/II E 1. Sähke Kuopion intendentiltä 11.3.1918.

16. Ibid. 11.3.1918.

17. Ibid. 9.3.1918; Sillanpää 1954, s. 51.

18. EVA/V Ea 1. Mikkelin I. etsto. Enonkosken elt. lääninkomitealle 26.3.1918. — Elintarvikelautakuntien uhrautuvaisuutta ovat korostaneet mm. Kunnas 1928, s. 27 (Eura), Viikama 1927, s. 208 (Jämsä) ym.

19. Esimerkkejä EVA/V Ec 2. Viipurin I. eteläinen etsto: Sakkolan (9.3.), Jääskén (26.3.), Ruokolahden (27.3.) ym valitukset.

20. Sillanpää 1954, s. 51–52.

21. EVA/II C 1. Ptk. 22.3., 26.3., 3.4.1918.

22. EVA/II D 5. Toimintakertomus.

kautta luovutettiin intendenttikonttoreille sotatoimien kestäessä n. 350 000 kg viljaa. Vaikka aihe ei varsinaisesti kuulukaan tämän tutkimuksen piiriin, niin todettakoon, että siviiliviranomaisten sotalaitokselle hankkima viljamäärä jäi alle 50 %:n sotalaitoksen käytettävään saamasta viljasta. Kaikkiaan armeijan hankinnat sotatoimien kestäessä olivat yli 4 milj. kg. Elintarvikehallituksen rooli suojeluskuntien muonittajana olikin suurimmillaan helmi-maaliskuussa, jolloin myös tapahtuivat useimmat kahnaukset suojeluskuntien ja elintarvikelaetakuntien välillä. Myöhemmin armeijan huolto toimi pääasiassa valloitetujen elintarviketarastojen ja lahjoitusten, mm. teollisuuslaitoksilta ja yksityisiltä saatujen elintarvikkeiden, varassa. Kun piiri-intendenttikonttoreilla oli varastoja, ei avun pyytäminen tai vaatiminen kunnista ollut tarpeellista, vaan mahdollisesti päinvastoin.²³

5.2.2. Väliaikaisen elintarvikehallituksen toiminta

Yhteydenpito lääninkomiteoihin

Päätehtävänsä mukaisesti elintarvikehallitus huolehti ensi sijassa sotilaiden hankinnoista. Tästä syystä siiveliuholon johtaminen siirtyi, vaikkei organisatorisia muutoksia tehtykään, käytännössä lääninkomiteoiden harteille. Vaasan läänissä, jossa elintarvikehallitus oli kerännyt ylimääräisen viljan jokseenkin tarkkaan, se oli samalla ottanut jossain määrin lääninkomitean paikan. Niinpä lääninkomitean keruu- ja jakelutyö jäi elintarvikehallituksen keruun varjoon, ja pienemmäksi kuin esim. Mikkelin lääninkomitean keruu, vaikka Etelä-Pohjanmaa kieltämättä olikin valkoisen Suomen elintarvikehuollon keskus. Suoraa yhteyttä elintarvikehallitus piti vain Oulun läänin komiteoihin (Oulu ja Kajaani), jonne valtaosa keskushallinnon jakelusta suunnattiin.

Lääninkomiteat ja myös laetakunnat saivat itsenäisesti huolehtia elintarvikkeitten ostoista ja jakelusta. Se merkitsi niiden valtuuksien laajentamista.²⁴ Elintarvikehallitus teroittikin moneen kertaan, että lääninkomiteat ja laetakunnat olivat omien varastojensa ja hankintojensa varassa. Koska keskushallinnon vilja-avustus oli vähäistä, joutuivat heikosti omavaraiset alueet vaikeuksiin. Lääninkomiteoiden itsenäisyyttä osoittaa, että sekä pohjoisessa Oulun lääninkomitea ja Kajaanin kihlakunnankomitea ja idässä Sortavalan lääninkomitea järjestivät itse mm. tuontia ulkomailta.

Elintarvikehallitus piti helmikuun puolesta välistä lähtien yhteyttä laetakuntaosastolle ostoasiamiestensä kautta.²⁵ Kysymyksessä oli siis varsin yksipuolinen hyöty. Samassa kuussa elintarvikehallituksen palvelukseen nimitettiin jo ainakin yksi kiertävä tarkkailija. Eliel Berggrén, jonka tuli seurata tilannetta rintaman lähellä olevissa kunnissa ja tehdä niistä ilmoituksia elintarvikehallitukselle (vrt. punaisen Suomen komissaarijärjestelmä).²⁶ Huhti-toukokuulta

23. Vrt. Sillanpää 1954, s. 106, 154 ja taulukoiden liitteet. — Sillanpään mukaan oli elintarvikehallituksen nimellä mainittua armeijalle luovutettua viljaa vain n. 360 000 kg. Ilman lähettäjän nimeä mainittua viljaa oli taas n. 1 336 000 kg. Koska ei ole syytä epäillä elintarvikehallituksen toimintakertomuksessaan mainitsemaa kokonaisluovutusta intendentuurille (1 447 200 kg), on tästä ilman lähettäjää mainitusta viljasta valtaosa elintarvikehallituksen luovuttamaa.

24. Ks. EVA/II D 5. Toimintakertomus.

25. EVA/II D 5. Toimintakertomus. — Ensimmäinen valtuus toimia ostoasiamiehenä mainitaan 13.2. 1918, jolloin joht. Eliel Berggrén nimitettiin tähän toimeen. EVA/II D 1.

26. Ensimmäinen (Berggrénin) matkakertomus käsittelee aikaa 22.2.—5.3.1918 (Ruovesi, Korpilahti, Jämsä, Sysmä). EVA/II E 5.

lähtien, jolloin ajankohtaiseksi tuli varautua kevään kylvötoihin ja tilanne kunnissa oli saata-va nopeasti selville, kiertävien asiamiesten luku nousi ainakin seitsemään.²⁷

Kauimpana keskushallinnosta olevia Itä-Suomen lääninkomiteoita elintarvikehallitus ohjasi sodan alkuaikoina kiertävän toimitsijansa Jaakko Kahman kautta.²⁸ Kahma vieraili ahkerasti eri lääninkomiteoiden kokouksissa. Elintarvikehallituksen edustajana hän ilmoitti lääninkomiteoiden joutuneen uuteen asemaan, jossa kunkin komitean ja lautakunnan oli tultava toimeen omin resurssein.²⁹ Kahman tärkein tehtävä oli lääninkomiteoiden järjestämiskysymysten lisäksi poistaa siviili- ja sotilashallinnon aiheuttamat sekaannukset. Tämän vuoksi hän toimi pääasiassa rintaman läheisyydessä olevissa lääninkomiteoissa.³⁰ Kuopion läänissä Kahma osallistui helmikuussa yhdessä intendenttilaitoksen edustajien kanssa lääninkomitean istuntoon, jossa huolto siirrettiin kokonaisuudessaan lääninkomitean tehtäväksi. Parin päivän perästä tapahtui lääninkomitean uudelleen järjestäminen muuttuneita tehtäviä silmälläpitäen.³¹ Kahma oli myös erottamassa läänin itäisiä kuntia omaksi, Joensuun, osastokseen.³²

Samanlaisia tehtäviä oli Kahmalla myös Mikkelin läänissä. Useissa kokouksissa helmikuun aikana sovittiin lääninkomitean ja sotilasviranomaisten välisestä työnjaosta.³³ Intendenttuurin ja siviilihuollon välisten hankauksien vuoksi erotettiin maaliskuun alussa Mikkelin lääninkomiteasta Savonlinnan osasto. Osaston perustavassa kokouksessa 2.3. – jossa olivat läsnä paitisi Kahma myös intendenttilaitoksen edustaja tuomari Rajasalo – todettiin tarkoituksena olevan saada läheisempi yhteistyö lautakuntien ja intendenttuurin välille. Läänin jakamista puolsi se, että Savonlinnan osaston kunnat kuuluivat eri suojeluskuntapiiriin kuin läänin muut kunnat, mistä oli syntynyt muonituksessa epäselvyyksiä.³⁴

Kahman vaikein tehtävä oli sovittaa valkoisille kuuluvassa Viipurin läänin osassa sotilas- ja siviiliviranomaisten käsitykset elintarvikkeitten hankinnasta. Siviilihuollon oli aloitettava alusta, sillä lääninkomitea oli jäänyt punaisille kuuluvaan Viipuriin. Elintarvikeasiat keskitettiin Sortavalaaan 25.2.1918 perustettuun väliaikaiseen lääninkomiteaan (myöh. Viipurin I. itäinen etsto). Tilanne Viipurin läänissä oli siis samanlainen kuin Vaasan elintarvikehallituksen aloittaessa toimintaansa: sotilasviranomaisten oma huolto ja elintarvikkeitten keräys oli vaikiintunut sodan kestätyä jo lähes kuukauden.

Karjalan Ryhmän yleisesikunta oli aluksi jyrkästi hankintajärjestelmän muuttamista vastaan. Se korosti, ettei kokeiluihin ollut varaa, talonpojat voisivat vaikka hiemen kärsiäkin ja levottomuudet voitaisiin tukahduttaa asevoimin. Neuvotteluissa päädyttiin lopuksi kompromissiin, joka muistutti punaisen Suomen järjestelmää: lääninkomiteaan varattiin pysyvä paikka intendenttuurin edustajalle, mutta komitea sai periaatteessa keruumonopolin. Armeijan ja siiviviranomaisten yhteistyö ulotettiin myös lautakuntien tasolle siten, että viljankeruu päätettiin suorittaa elintarvikelautakuntien ja suojeluskuntien paikallisosastojen yhteistyönä. Lää-

27. Muita asiemiehiä olivat: Moberg, J.E. Kallio, J. Ruuhiala, V. Riola, Jääskeläinen.

28. Kjällström 1927, s. 48. – Kahma oli toiminut Lavoniuksen elintarvikehallituksessa valvonta- ja neuvontaosaston päällikkönä, joten toimi oli hänelle jo ennestään tuttu.

29. Esim. EVA/I Ca 1. Mikkelin I. etston ptk. 18.—19.2.1918.

30. Kerran Kahma osallistui myös Oulun I. lääninkomitean istuntoon. EVA/V Ca 1. Oulun I. eteläisen etston ptk. 28.3.1918.

31. EVA/V Ca 1. Kuopion I. läntisen etston ptk. 22.2., 25.5.1918. Lääninkomiteoiden uudelleenorganisoiminen antaa kuvan sen tehtävien muuttumisesta. Komiteassa oli henkilö ”agitaatiotyötä” varten (tehtävä kierrellä kunnissa valistamassa), viljakauppaa varten (jolla oli täydet oikeudet hankkia myös muita elintarvikkeita, erikoisesti perunoita armeijalle), heinä- ja rehukauppaa varten (armeijan tarpeisiin), ja lisäksi kanslia ja yleinen johto (pj. Oksanen).

32. Ibid. ptk. 20.2.1918.

33. EVA/V Ca 1. Mikkelin I. etston ptk. 19.2., 21.2., 22.2.1918.

34. EVA/V Ca 1. Savonlinnan osaston ptk. 2.3.1918; Sillanpää 1954, s. 49.

ninkomitean työjärjestys vahvistettiin saman kaavan mukaan kuin Kuopion läänissä. Kierto- kirjeissä painotettiin tehokasta elintarvikkeitten keruu- ja propagandatyötä.³⁵

Kahman toiminnasta lääninkomiteoiden järjestämiseksi mainittakoon vielä, että Satakun- nan jouduttua valkoisten valvontaan hän oli perustamassa Poriin huhtikuussa (20.4.) Turun ja Porin läänin pohjoista lääninkomiteaa.³⁶

Toisin kuin punaisessa Suomessa säilyi valkoisessa Suomessa yhteydenpito eri säännöstely- portaiden kesken. Se helpotti osaltaan siviilihallinnon uudelleenjärjestämistä keväällä 1918 ja suunnitelmien toteuttamista kun siirryttiin rauhanaikaan.

Tuonti

Tuontikysymys ei ollut Vaasan elintarvikehallituksen toiminnassa niin korostetusti esillä kuin vastaavan elimen punaisella puolella. Valkoisessa Suomessa keskityttiin ennen muuta sotilashankintoihin, eikä silloisessa tilanteessa ollut mahdollista luottaa pitkiä neuvotteluja ja hitaita tuloksia antavaan tuontiin, vaikkei sitä kokonaan toiminnassa unohdettukaan.

Kuten edellä on todettu, Vaasan senaatti joutui Yhdysvaltain markkinoilla kilpailemaan kansanvaltuuskunnan edustajien kanssa. Entente-valtioiden vähimmäisvaatimukset Vaasan hallitukselle annettavasta avusta voidaan kiteyttää Ranskan Tukholman lähettilään Thiébaud'n mukaan seuraaviksi:³⁷

- saksalaisten oli poistuttava maasta
- ympärysvaltojen siviili- ja sotilashenkilöille oli taattava vapaa kulkuoikeus
- Suomen oli luovutettava tonnistoaan ympärysvaltioille
- punakaartilaisille oli myönnettävä amnestia

Vaasan senaatti oli kuitenkin turvautunut Saksaan, eikä voinut tulla kysymyksenään vaa- dittujen takuiden hyväksyminen.³⁸ Toiveet saada ympärysvalltoilta viljaa raukenivat. Saksa- laisten mähinnousu Suomeen tarjosi Yhdysvalloille hyvän syyn olla antamatta apua.

Puolueettomissa maissa, Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa työskenteli valkoisen Suomen os- toasiamiehiä. Ruotsin antama apu supistui vähäiseksi. Se itsekkin kamppaili elintarvikepulan puristuksessa, eikä myöskään valkoisen Suomen asema Ruotsin sosiaalidemokraattisen halli- tuksen silmissä ollut paras mahdollinen.³⁹ Hankinnat Skandinavian maista suunniteltiin ta- pahtuvan siten, että ympärysvallat korvaisivat omista varastoistaan Suomeen toimitetut mää- rät. Takuukysymysten vuoksi ympärysvallat eivät kuitenkaan suostuneet tähän kevään 1918 aikana, ja niin kaupat Ruotsin kanssa kariutuivat.⁴⁰ Ruotsista toimitettiin kuitenkin Oulun l. lääninkomitean käyttöön n. 20 000 kg viljaa.⁴¹ Lisäksi elintarvikehallituksen onnistui osta- ta Ruotsista 200 000 kg:n suolalihaerä, mikä käytettiin kevään aikana suurelta osalta armei- jan tarpeisiin.⁴²

Skandinavian maista oli parhaimmat mahdollisuudet saada apua Tanskasta. Sielläkin suu- ret kaupat peruuntuivat Tanskan omien vaikeuksien vuoksi. Helmikuussa Tanskasta saatiin

35. Ks. EVA/V Ca 1. Viipurin l. itäisen etston ptk. 25.–27.2., 4.3.1918. Neuvojen ohjesäännöt ptk. 28.2.1918. — Sillanpää 1954, s. 50–51.

36. EVA/V Ca 1. Turun ja Porin l. pohjoisen etston ptk. 20.4.1918.

37. AMAE. Guerre 1914–1918; Finlande 711. Thiébaud 28.2.1918 Pichonille.

38. Sen.tal.os. ptk. 8.3.1918. — Senaatti oli kuitenkin valmis takaamaan, ettei vilja joutuisi eteenpäin eli siis saksalaisille. Ks. Vaasan hallituksen maanviljelystoimustuskunnan ptk. 12.3.1918. JMA.

39. Gihl 1961, s. 358–365.

40. Paasivirta 1961, s. 80–88.

41. EVA/V Ca 1. Oulun l. eteläisen etston ptk. 1.3.1918.

42. Sillanpää 1954, s. 101–103.

huomattava määrä voita, 100 tn, käytettäväksi vastikekaupoissa muiden maiden, lähinnä Saksan kanssa. Suomen omakin voimavaraisuus oli hyvä keväällä 1918, vaikka voita ei laskettuakaan vapaaseen kulutukseen. Tanskasta saatu voimäärä oli sopimuksen mukaan suoritettava takaisin myöhempien viljanostojen yhteydessä. Myytävän viljan enimmäismääräksi Tanskan hallitus asetti 500 000 kg, mikä määrä Suomeen myös lunastettiin. Viljalaivat saapuivat maahan toukokuussa ja ennättivät juuri ja juuri väliaikaisen elintarvikehallituksen käyttöön ennen siirtymistä rauhanaikaiseen säännöstelyyn.⁴³

Yhteydenottoja Saksaan elintarvikeavun saamiseksi pidettiin tiiviisti jo vuoden 1917 lopulta lähtien. Saksaa kiinnosti poliittisen vaikutusvaltansa lisääminen Suomessa ententen vastapainoksi. Helmikuun alussa 1918, kun suomalaiset itse olivat hyväntahtoisesti paljastaneet, etteivät missään tapauksessa tulisi hyväksymään entente-valtioiden viljantuonnille asettamia ehtoja, ei yksipuolisen elintarvikeavun antaminen enää kiinnostanut Saksaa.⁴⁴

Vakinaisena Suomen kaupallisena edustajana Berliinissä toimi tri Juho Jännes. Vastoin odotuksia Saksa ei suostunut käymään kauppaa muuten kuin kompensatioperiaatteella elintarvike elintarviketta vastaan. Ainoa vastiketavara tässä kaupassa Suomella oli voi, jota hallitus oli ostanut systemaattisesti varastoon. Helmi-maaliskuussa neuvottelut näyttivät johtavan myönteisiin tuloksiin. Puhuttiin jopa 100 – 150 000 tonnin viljakaupoista.⁴⁵

Suomalaiset ilmoittivat voivansa myydä yhteensä 10 000 dritteliä (500 000 kg) voita viljaa vastaan. Osa voista lähetettiin maaliskuun alussa ennen neuvottelujen lopullista ratkeamista Saksaan "syötiksi".⁴⁶ Voimäärälle toivottiin saatavan ravintorasvojen puutteesta kärsivästä Saksasta täysi kompensatio viljassa, mutta tästä saksalaiset kieltäytyivät jyrkästi. Toisaalta saksalaiset eivät halunneet sitäkään, että suomalaiset toteuttaisivat uhkauksensa palauttaa koko määrä takaisin. Lopulta päädyttiin siihen, että Suomeen toimitettiin huhtikuun alkuun mennessä Saksan Itämeren laivaston intendentuurin kautta voin vastikkeeksi 300 tn viljaa, 300 tn sokeria ja 1 300 tn "soppajuuria" (lanttuja ym.). Tämän suurempiin kauppoihin ei Saksa voitakaan vastaan ollut halukas ennen uutta satoa.⁴⁷

Väliaikaisen elintarvikehallituksen hankinnat ulkomailta supistuivat tähän. Koko toimintansa aikana se sai ulkoa n. 800 000 kg viljaa, siis lähes puolta vähemmän kuin kansanvaltuuskunnan elintarvikeasiain osasto. Elintarvikehallitus otti lisäksi laimeasti osaa yrityksiin hankkia viljaa Vienan Karjalasta ja Laatokan Karjalasta, mutta luovutti kuitenkin käytännön toimenpiteet lääninkomiteoille (ks. s. 158–161).

Elintarvikkeitten hankinnan ja jakelun johtaminen

Hankintojensa rahoittamisessa Björkenheimin elintarvikehallitus saattoi nojautua senaatin tukeen. Kuten yleensäkin Vaasan senaatin budjetointi järjestettiin myös elintarvikehankintojen rahoitus alkuvaiheessa yksityispankkien kautta. Elintarvikehallitus sai välittömästi käyttöönsä (7.2.) Yhdyspankin myöntämän 1 milj. mk:n elintarvikelainan,⁴⁸ ja kevään mittaan lainanottoa laajennettiin muihinkin pankkeihin. Kevään aikana luottoa otettiin yhteensä 29 milj. mk.⁴⁹ Suurin osa määrärahoista käytettiin voin ostamiseksi Saksan kanssa käytäviin

43. Ks. Maunuksela 1971, s. 54. — Mainittakoon, että väliaikaisen elintarvikehallituksen toimintakertomuksen mukaan Tanskasta saatiin n. 600 000 kg viljaa. EVA/II D 5.

44. Rautkallio 1977, s. 270–274.

45. Sen.tal.os. ptk. 2.3.1918; Maunuksela 1971, s. 66.

46. Sen.tal.os. ptk. 4.3., 12.3.1918. Ensi vaiheessa lähetettiin Saksaan 6 000 dritteliä (30 000 kg) voita.

47. Ks. Maunuksela 1971, s. 68–70.

48. Sen.tal.os. ptk. 7.2.1918.

49. Ibid. 7.2.–19.4.1918.

kompensointi-kauppoihin, ja huomattava määrä myös armeijalle hankittavaan rehuun.

Elintarvikehallituksen viljavarastojen alun muodosti pääintendentuurin sille omista varastoistaan myöntämä 40 000 kg viljaa.⁵⁰ Hätätilannetta varten oli tosin senaatin käytössä keskusosuusliikkeitten Hankkijan ja Laborin keräämää siemenviljaa "muutama satatuhatta kiloa",⁵¹ mutta sitä pyrittiin säästämään viimeiseen saakka. Jotta saataisiin varastoja, veloitettiin lautakunnat keräämään se osa syksyllä luovutettavaksi määrätystä viljasta, jota ei vielä ollut kerätty, ja ilmoittamaan tästä Vaasaan. Elintarvikehallitus lähetti asiamiehensä Etelä-Pohjanmaan "paraimmiksi tunnettuihin kuntiin" keräämään kyseinen ylijäämä, joka arvioitiin 347 000 kiloksi.⁵²

Valkoisen Suomen alueella oli kaksi erillistä omavaraisaluetta, Vaasan lääni ja Mikkelin lääni. Muut alueet rintaman pohjoispuolella olivatkin selvästi maataloustuotteiden alituotanto-alueita, eikä elintarvikehallituksella ollut niistä paljoakaan toivomista. Mikkelin lääninkään omavaraisuus ei perustunut käytettävissä oleviin tilastoihin, mutta siemenviljan luovuttamisen kulutukseen aiheutti sen, että alueelta pystyttiin keräämään ylimääräistä viljaa.

Kun tiedustelu eri läänien viljavarastoista näytti osoittavan, että Vaasan läänin lisäksi vain Mikkelin lääni tuli omillaan toimeen,⁵³ oli varastoja "luotava" hallinnollista tietä: 18.2. omavaraistalouksien annoksia vähennettiin keskimäärin 7 kg:aan kuukaudessa (233 g/pv) ja korttitalouksien annoksia 150 g:aan päivässä.⁵⁴ Helmikuun lopulla veloitettiin maanviljelijät luovuttamaan lisäksi puolet siemenrukiista sekä puolet eläinten rehuksi varatusta kaurasta elintarvikelautakunnille.⁵⁵ Kiertokirjeissä elintarvikelautakuntia kehoitettiin äärimmäiseen säästäväisyyteen.

Kaikesta huolimatta oli annoksia vielä kerran alennettava. Huhtikuun 16. päivänä omavaraistalouksiin kuuluvien kuukausiannokset vähennettiin 5 kg:aan (167 g/pv) ja korttiannos 75 g:aan.⁵⁶ Annosten vähentäminen johtui siitä, että haluttiin säästää siemenviljaa, jonka kerääminen tähän aikaan oli elintarvikehallituksen tärkein tehtävä. Vilja-annos sellaisenaan oli niin vähäinen – kuten vastaavana aikana myös punaisessa Suomessa – ettei sen avulla voinut tulla toimeen. Se pakotti yksityishankintoihin jostain muualta tai siirtymään muihin elintarvikkeisiin.

Väliaikainen elintarvikehallitus mainitsi toimintakertomuksessaan, että se hankki viljaa yhteensä 2 309 600 kg, josta tuontiviljan osuus oli n. 800 000 kg.⁵⁷ Kotimaisen viljan keräyksestä – n. 1.5 milj. kg – ei saada yksityiskohtaisia tietoja, koska lautakuntien viljanluovutus-

50. EVA/II C 1. Ptk. 8.2.1918.

51. Liikkeillä oli siemenviljaa n. 300 000 kg. – Ks. EVA/II D 5. Toimintakertomus.

52. EVA/II C 1. Ptk. 9.2.1918. Väliaikaisen EH:n ostomiehenä toimi Etelä-Pohjanmaalla 13.2. lähtien Eliel Berggrén. Mainittakoon, että rajahintojen mukaan maksettiin rukiista ja ohrasta 2 mk/kg ja kaurasta 1:75 mk/kg.

53. Helmikuun alussa suoritetun viljavarastojen tarkastuksen tuloksia ei ole tiedossa muualta kuin Vaasan läänistä (mahdollisesti niitä ei tuolloin muualta tehtykään: Vaasan lääni oli valkoisten tukialue, ja tilanteen selvittäminen siellä oli tarpeellisinta). Vaasan läänin elintarvikelautakuntien varastot 1.2.1918 olivat

Vaasan läänin läntinen alue	1 287 900 kg viljaa
Vaasan läänin itäinen alue	101 500 kg
yhteensä	1 389 400 kg

EVA/V Eb 3. Vaasan läänin läntinen etsto.

54. As.kok. 1918/65 (18.2.). Päätös astui voimaan 25.2.1918. Lisäleipäkortti oli 75 g, ja erittäin ras-
kaassa työssä 2 x 75 g.

55. As.kok. 1918/65 (28.2.).

56. As.kok. 1918/65 (16.4.). Henkisessä työssä olevan omavaraistalouden kuukausiannos oli 3 kg. Lisä-
leipäkortti oli 50 g. Erittäin raskaassa työssä olevalle voitiin myöntää kaksi lisäleipäkorttia.

57. EVA/II D 5. Toimintakertomus.

luetteloissa ei ole eritelty luovutettuja määriä. Keräys suoritettiin kuitenkin lähes täysin Vaasan läänin alueelta.⁵⁸ Mikkelin lääninkomitea lähetti elintarvikehallituksen käytettäväksi maaliskuussa vain runsaat 80 000 kg.⁵⁹ Vaatimattoman määrän takia ei ole kuitenkaan syytä väheksyä Mikkelin läänin osuutta huollossa: kun Vaasan läänin alue oli valkoisen armeijan huollon tukialue, niin yhtä tärkeä asema oli Mikkelin läänillä Itä-Suomen siviilihuollossa. Lisäksi se osallistui Karjalan rintaman muonittamiseen.

Elintarvikehallituksen siviilikäyttöön osoittaman viljan määrä jäi huomattavasti pienemmäksi kuin intendentuurin sama määrä: kaikkiaan se jakoi normaaliin korttisäännöstelyyn viljaa 388 000 kg, mikä oli 16.8 % kerätystä viljasta.⁶⁰ Vaikka elintarvikehallitus olikin asettanut siviilihuollon toiminnassaan vasta toiselle sijalle, ahdistivat lautakunnat sitä jatkuvasti viljanpyynnöillään. Runsaat kolme kuukautta kestäneen toimintansa aikana elintarvikehallitus joutui käsittelemään 181 tällaista pyyntöä. Pyyntöihin toimitusjohtaja Michelsonin oli useimmiten vastattava kielteisesti; maaliskuussa oli kategorisesti todettava, ettei siviiliväestölle yksinkertaisesti ole toimitettavaa.⁶¹

Korttiannosten varassa oli valkoisessa Suomessa asemasodan aikana runsaat 700 000 henkeä, joista 200 000 kaupungeissa. Määrät kuitenkin muuttuivat rintamien liikkua etelään päin.⁶² Björkenheimin elintarvikehallitus ei ottanut tehtävänsä niin laajasti, että olisi huolehtinut kaikista korttitalouksista, ei edes siten kuin punaisessa Suomessa, että olisi pyritty huoltamaan kaupungit. Pääosa siviilikäyttöön toimitetusta viljasta lähetettiin Oulun lääninkomitean ja Kajaanin kihlakunnankomitean käyttöön.⁶³

Pohjanmaan radan vuoksi viljatoimituksia olikin helppo järjestää pohjoiseen. Oulun läänissä oli keväällä 1918 arviolta 190 000 korttitalouksiin kuuluvaa henkilöä. Elintarvikehallituksen lähettämästä viljasta riitti näille keskimäärin 21 g/pv. Määrä ei ollut suuri, mutta alueen vaikeuksia osoittaa, että tämä oli lähes ainoa vilja-annos, mitä lääninkomiteatkaan pystyivät jakamaan: keskimäärin jakoivat Oulun ja Kajaanin komiteat keväällä leipäkorttia vastaan 25 g/pv.⁶⁴

Muille alueille, Viipurin lääniin ja Vaasan läänin eräisiin kuntiin, toimitti elintarvikehallitus muutaman kymmenen tuhatta kiloa viljaa. Viipurin lääninkomitealle vilja osoitettiin suoraan Mikkelin lääninkomitean varastoista, eikä siis elintarvikehallitukselta.⁶⁵ Mikkelin asema huollossa oli muutenkin merkittävä. Se oli elintarvikehallituksen toinen toimintakeskus. Toimitsija Kahma järjesti Mikkelistä viljantoimituksia Itä- ja Pohjois-Suomeen (Kajaaniin) tilanteen mukaan. Viljalähetyksistä ei oltu aina etukäteen edes yhteydessä Vaasaan.⁶⁶

Jos elintarvikehallitukselta puuttuikin viljaa siviilikäyttöön jaettavaksi oli sillä runsaasti kalatuotteita varastossa. Ns. kalliokalaa, kuivattua turskaa, oli loppukevästä saatavilla jo niin

58. Vaasan läänissäkään ei voida seurata yksityisten kuntien luovutuksia. Ko. kulutuskaudella lautakunnat keräsivät n. 7.3 milj. kg viljaa, josta korttijakeluun meni n. 6 milj. kg. Koska lautakuntien varastot elokuussa olivat alle 100 000 kg, selittyyneen ylijäämä siten, että osa viljasta (1.4 milj. kg) oli luovutettu väliaikaiselle EH:lle (tilastosta puuttuu muutamia kuntia). EVA/V Vaasan I. läntinen etsto. Eb 2; EVA/V Gf 1. Tavarakirjat 1918.

59. EVA/V Ge 1. Mikkelin I. etsto. Luovutus- ja lähetykskirja; EVA/V Eb 14. Elintarvikelautakuntien ja yksityisten luovuttamat elintarpeet lääninkomitean käyttöön ja niiden vienti alueelta.

60. EVA/II D 5. Toimintakertomus. — Loppu vilja, 474 400 kg, jäi toiminnan päättyessä varastoon.

61. EVA/II C 1. Ptk. 8.3.1918.

62. Vrt. liite 4 a.

63. EVA/II D 5. Toimintakertomus.

64. Vrt. s. 154, 156.

65. EVA/V Ea 1. Mikkelin I. etsto. Esim. 29.4.1918 toimitettiin Sortavalaan (siviilitarkoituksiin) 60 000 kg viljaa.

66. EVA/V Ca 1, pöytäkirjat.

paljon, että kysymys oli vain siitä, miten lääninkomiteat saataisiin tilaamaan sitä. Esim. toukokuun alussa lähetettiin Oulun lääninkomitealle 325 000 kg kalaa.⁶⁷ Tottumattomuus kalaliokalan makuun ja valmistamiseen vaikeuttivat yrityksiä saada kalaa kulutukseen. Merkittävämpi kalalaji olikin silli. Tätäkin oli valtion varastoissa huomattavia määriä: Oulun, Vaasan, Kokkolan, Rauman ja Mäntyluodon satamissa silliä oli maaliskuussa 37.7 milj. kg (yli 21 kg valkoisen Suomen asukasta kohti). Elintarvikehallitus ehdotti hintojen alentamista, jotta silli saataisiin kaupaksi.⁶⁸ Menekkipuutteista päätellen pula ei maaliskuussa ollut vielä kovin tuntuva.

Kalan lisäksi oli varastoissa armeijalta saatua suolalihaa. Elintarvikelautakunnille jaettiin tätä viljan korvikkeeksi maalishuhtikuussa 250 000 kg.⁶⁹

Muitten elintarvikkeitten hankintaan elintarvikehallitus ei puuttunut. Maaliskuussa (28.3.) annettiin kuitenkin määräys perunoiden kuljettamisesta.⁷⁰ Lautakunnat saivat oikeuden myöntää lupakirjoja samassa läänissä tapahtuvaa ostoa varten korkeintaan puoli hehtolitraa kuluttajaa kohti. Perunoiden kuljetuksen rajoittaminen — koska elintarvikelautakunnat kyllä jakoivat lupakirjoja — ei siis estänyt ruokavalion muuttumista enemmän perunaa sisältäväksi kuin normaalivuosina.

Vaasan elintarvikehallituksen siviilikäyttöön luovuttaman viljan määrä jäi vähäiseksi, vaikka tarkastellaan sitä vain pääasiallisen huoltoalueen, Oulun läänin kannalta. Pääosa siviiliväestön huollosta tapahtui kansalaissodan aikana myös rintaman pohjoispuolella lääninkomiteoiden ja elintarvikelautakuntien tasolla.

5.2.3. Lääninkomiteat ja elintarvikelautakunnat huollon toteuttajina

Vaasan läänin lääninkomitea

Kuten edellä todettiin, elintarvikehallituksen toiminta supisti Vaasan läänin alueella lääninkomitean työkenttää. Keskushallinnon asiamiesten jäljessä se suoritti kuitenkin keruutyötä, niin että maalishuhti-toukokuussa (13.5. saakka) voitiin viljaa ja lihaa lähettää seuraavat määrät.⁷¹

lähetykskohde	viljaa kg	lihaa kg
omille elintarvikelautakunnille	124 600	2 300
Vaasan l. itäiselle alueelle	18 400	20 000
muille lääninkomiteoille:		
Oulun l. lk:lle	80 000	81 200
Kajaanin kihlak. k:lle	20 000	—
Hämeen l. lk:lle	68 500	21 400
Mikkelin l. lk:lle	39 400	—
Turun ja Porin l. lk:lle	8 700	6 000
Viipurin l. lk:lle	—	58 800
muille	59 200	3 300
Yhteensä	419 300	193 000

67. EVA/V Ca 1. Oulun l. eteläisen etston ptk. 6.5.1918.

68. EVA/II E 6. Väliaikainen EH senaatille 19.3.1918.

69. JMA. Vaasan senaatin maanviljelystoimituskunnan ptk. 8.3.1918; Sen.tal.os. ptk. 8.3., 27.4.1918.

70. As.kok. 1918/65 (28.3.).

71. EVA/V Gf 1. Vaasan l. läntinen etsto. Toimitukset laskettu tavarakirjan mukaan. — Muut ryhmät: mm. Labor (9 300 kg) ja elintarvikehallitus (49 800 kg).

Lääninkomitean 'varjoon' jäämistä osoittaa, että vasta toukokuusta lähtien se alkoi lähettää säännöllisemmin ja suurempia erii viljaa oman alueensa kunnille. Toukokuusta lähtien myös intendenttilaitos ja sotavankileirit alkoivat saada lääninkomitean lähetyksiä.

Vaasan lääninkomitea välitti myös lihaa. Osuusteurastamo Itikan hankkimaa lihaa toimitettiin viljan vastikkeeksi pääasiassa oman alueen ulkopuolelle. Läänin sisäisestä jakelusta huolehti Itikka itse.

Viljanjakelun mukaan mitaten lääninkomitean päätehtävä oli elintarvikelautakuntien huoltaminen. Kovin suurimittaista viljan välittäminen ei kuitenkaan ollut. Läänin läntisen osan korttitalouksien lukumää oli arviolta n. 130 000 henkeä (ks. liite 4). Viljanjakelu henkeä kohti jäi alle 10 g/pv. Avustuksia ohjattiin tosin vain joihinkin määrättyihin kuntiin ja kulutuskeskuksiin. Oudolta tuntuu se, että läänin itäiselle alueelle — jonne perustettiin oma lääninkomitea vasta elokuussa 1918 — toimitettiin vähän viljatuotteita. Lääninkomitean viljanjakelu alueen n. 63 000 kortilla elävälle oli henkeä kohti tuskin 3 g/pv. Saman verran jaettiin lihaa. Silti nimenomaan nykyinen Keski-Suomi oli Vaasan läänin alueista selvästi heikoimmassa asemassa. Maalis-huhtikuussa käytettiin pitäjissä yleisesti pottua viljan seassa. Maatalousvaltaisillakin alueilla, esim. Saarijärvellä, oli jo helmikuussa ruvettava syömään siemenviljaa (ks. liite 11).⁷² Keski-Suomen kuntien huollon järjestämisestä vaikeuttivat mm. tieyhteydet. Niinpä esim. alueen suurimman kulutuskeskuksen Jyväskylän elintarvikkeet pyrittiin saamaan läheltä sijaitsevista kunnista, mm. Luhangasta,⁷³ vaikka se oli Mikkelin lääninkomitean alainen.

Vaasan läänin lääninkomitean toimitukset Oulun läänin jäivät pienemmiksi kuin elintarvikehallituksen lähetykset. Kokonaisuudessaan ne vastasivat esim. Oulun kaupungin kolmen viikon tarvetta. Myös Kajaanin kihlakuntaan vietiin viljaa. Muille lääninkomiteoille viljaa lähetettiin sodan loppuvaiheissa ensimmäiseksi hätäavuksi, kunnes normaali säännöstelytoiminta pääsi alkamaan. Mikkelin lääninkomitealle toimitettu määttä oli ilmeisesti korvausta Mikkelin alueelta Vaasan läänin (mm. Jyväskylään) toimitetuista elintarvikkeista.

Vaasan läänin omavaraisalueen kunnissa säännöstely sujui pääasiallisesti kunnallisena tehtävänä, sen jälkeen kun ylimääräinen vilja oli luovutettu pois. Kuntien huoltotoiminta olikin riippumattomin valtion säännöstelyelimestä sisällisodan aikana, jolloin viranomaiset eivät siinä määrin kuin normaaleina aikoina sekaantuneet kuntien asioihin.

Säännöstelyn pysymistä lähinnä kuntatason toimena osoittavat lautakuntien keräykset.⁷⁴ Vuoden 1917 sadosta oli tammikuun 1. päivään 1918 mennessä kerätty Vaasan läänin läntisen alueen (myöh. läntinen etsto) lautakuntien varastoihin n. 3.4 milj. kg. Tammikuun alusta kulutuskauden loppuun lautakunnat keräsivät vielä n. 4 milj. kg. Pääosa v:n 1918 keräyksestä tapahtui talvikuukausien aikana. Toukokuusta lähtien viljanluovutus lautakunnille oli viikoittain vain muutamia kymmeniä tuhansia kiloja.

Kuntien korttijakelusta ei ole tietoja kulutuskauden eri ajoilta, mutta kokonaisjakelun mukaan voidaan tästä tehdä päätelmiä. Koko kaudella (15.9.1917—15.8.1918) leipäkorteilla jaettiin runsaat 6 milj. kg viljaa. Vaasan läänin läntisen alueen korttitalouksille (keskimäärin n. 130 000 henkeä) siitä olisi riittänyt n. 140 g:n päiväannokset. Elintarvikelautakuntien tilastojen mukaan jakelu helmikuusta toukokuuhun (23.5. saakka) oli 1 683 000 kg, johon

72. EVA/V Eb 3. Vaasan I. läntinen etsto; EVA/V Ea 6. Saarijärvi.

73. VSA. II B 187—188. Luhanka. Pitäjänkertomuksessa mainitaan, että "voitiin viikoittain lähettää useitakin kuormia Jyväskylään".

74. Elintarvikelautakuntien viljaneräyksessä ja -jakelussa on lähteenä käytetty EVA/V Eb 2—3. Vaasan läänin läntinen etsto. Viljaneräykset. — Lautakuntien ilmoituksissa on vähäisiä puutteellisuksia, ja nrljä kuntaa (Kaustinen, Alahärmä, Ilmajoki ja Kauhava) puuttuu tilastosta.

vielä on lisättävä elintarvikehallituksen kunnille luovuttamat 125 000 kg.⁷⁵ Jos edelleen arvioidaan korttikuluttajien määräksi 130 000 henkeä, olisi jakelu sisällissodan aikana ollut n. 130 g/pv. Tämä sopi myös kokonaiskuvaan. Jakelu oli keväällä pienempi kuin keskimäärin kulutuskaudella, senkin vuoksi, että hallituksen määräysten mukaan annoksia tuli pienentää aluksi 150 g:aan ja sitten myöhemmin 75 g:aan. Kesällä Vaasan läänin alueellakin jakelu jäi alle 100 g päivää ja henkeä kohti. Kuitenkin aivan selvästi sisällissodan aikana Vaasan läänin länsiosassa pystyttiin yleisesti jakamaan säädetyt korttiannokset, vieläpä ylikin. Tämä ilme-nee vielä siitä, että alueen kunnista tullut esimerkiksiäkään asti valituksia annosten vähäisyydestä, kuten yleisesti muualta maasta.

Keski-Suomen asiat eivät olleet näin hyvin, eikä lääninkomitea kyennyt tasaamaan epäsuhdetta. Asiaan ehkä vaikutti sekin, että Pohjanmaan kuntien katsottiin täyttäneen velvollisuutensa sillä, että ne luovuttivat elintarvikkeita armeijalle. Jousta ei haluttu jännittää liian kireälle.

Läänin länsi- ja itäosien toimeentulomahdollisuuksia ja samalla huoltotilanteen kehittymistä osoittaa myös lautakuntien varastotilanne.⁷⁶

alue	1.2.1918		31.3.1918		13.5.1918	
	1000 kg	kg/henk.	1000 kg	kg/henk.	1000 kg	kg/henk.
Vaasan läänin läntinen	1 288	9.9	686	5.3	474	3.6
Vaasan läänin itäinen	102	1.6	99	1.6	..	..
koko alue	1 390	7.2	785	4.1	..	..

Pohjanmaan puolella elintarvikelautakunnilla oli sisällissodan syttyessä liki kahden kuukauden varastot, kun Keski-Suomen puolella varastot vastasivat vain runsaan kahden viikon tarvetta. Ilmeisesti juuri Etelä-Pohjanmaan kuntien runsaista varastoista väliaikaisen elintarvikehallituksen onnistui nopeasti saada oma keskusvarasto. Vaikka länsiosankin varastot pienenevät keväällä, kunnat olivat silti suhteellisen vakavaraisia. Vielä toukokuussa varastoissa oli melkoisesti viljaa.

Mikkelin läänin lääninkomitea ja Savonlinnan alaosasto

Keskeisessä asemassa Itä-Suomessa elintarvikkeitten hankkijana ja jakelijana oli Mikkelin lääni. Läänin omavaraisuus oli käynyt ilmi helmikuussa suoritetussa tiedustelussa. Huhtikuussa tehdyssä tarkemmassa yhteenvedossa lääninkomitea laski teoreettisen viljanluovutusmahdollisuutensa ulospäin olevan liki 1.5 milj. kg.⁷⁷

Lääninkomitean hankinta käynnistyi hitaasti. Kuukausittain se osti viljaa seuraavasti:⁷⁸

75. Sisällissodan ajalta elintarvikelautakuntien korttijakelu on saatu seuraavasti: kokonaiskeräyksestä (1.2.—15.9.1918) 3934 000 kg:sta on vähennetty kesäkuukausien aikana kerätyt määrät (377 000 kg), elintarvikehallitukselle luovutettu määrä (1.4 milj. kg) ja lautakuntien varastot 13.5.1918 (474 000 kg).

76. EVA/V Eb 3. Vaasan I. läntinen etsto; V Eb 3. Vaasan I. itäinen etsto. Vaasan läänin läntisessä osassa on korttitalouksiin kuuluvien määrä arvioitu 130 000 henkeksi, itäosassa 63 000 henkeksi. Ks. liite 4.

77. EVA/II D 5. Pääyhteenveto viljavarain tilasta Mikkelin läänissä (3.4.1918). — Ylijäämä saatiin siten, että puolet siemenrukiista luovutettiin kulutukseen (korttiannokset 150 g/pv).

78. Luvut perustuvat Mikkelin I. lääninkomitean luovutus- ja lähetyskirjasta tehtyihin laskelmiin (EVA/V Ge 1). — Elintarvikelautakuntien ilmoitusten mukaan lääninkomitea olisi ostanut kevään aikana vain n. 430 000 kg viljaa (EVA/V Eb 14). Nämä tiedot ovat kuitenkin hyvin puutteelliset.

1918	kg
helmikuussa	19 600
maaliskuussa	497 000
huhtikuussa	502 000

Sisällisodan aikana lääninkomitea osti viljaa yhteensä 1 018 000 kg. Viljanjakelu oli seuraava:⁷⁹

Lähetyskohde	kg
omille elintarvikelaetakunnille	116 000
sotilasviranomaisille	252 000
Viipurin l. intendentuurille	153 000
Vaasan väliaikaiselle EH:lle	80 000
Kajaanin kihlakunnan k:lle	9 100
Oulun l. lk:lle	75 000
Sortavalan lk:lle ^a	90 000
Yhteensä	775 100

Luovutukset suojeluskuntien tarpeisiin olivat etusijalla, kuten Björkenheim oli antanutkin ohjeeksi.⁸⁰ Viipurin läänissä siviili- ja sotilashuolto oli osittain päällekkäin, ja ilmeisesti osa intendentuurille luovutetusta viljasta joutui lopulta siviiliväestön leipäkorttijakeluun. Toukokuusta lähtien Mikkelin lääninkomitean lähetykset suurenevät tuntuvasti ja pääasialliseksi luovutuskohteeksi tuli Viipurin lääninkomitea.

Lääninkomitean omille laetakunnilleen välittämät määrät jäivät verraten vähäisiksi. Alueen korttitalouksiin kuuluville (n. 85 000 henkeä) jaettuna ne merkitsivät vain n. 13 g/pv, siis vähemmän kuin esim. elintarvikehallituksen Oulun lääninkomitealle lähettämä vilja. Vähäiset luovutukset merkitsivät kuitenkin vain sitä, että kunnat tulivat omin voimin toimeen. Kaupunkiväestölle laskettuna, kuten käytännössä tapahtui, viljajakelu merkitsi n. 100 g:n päiväannoksia. Kevään aikana tapahtuikin vain Mikkelin kaupungissa ja Joroisten pitäjässä jonkin aikaa kestänyt katkos korttijakelussa.⁸¹ Kunnat saattoivat omatoimisestikin hoitaa tilapäisen viljanpuutteen: lainattiin esim. naapurikunnasta tai omasta viljamakasiinista tarvittava määrä, kunnes ehdittiin kerätä laina takaisin. Lainalle voitiin pyytää lääninkomitean siunaus, jos sitäkään.⁸²

Rukiinsiemenen luovutus kulutukseen onnistui jopa yli odotusten.⁸³ Viljansaanti perustuikin tähän seikkaan. Lääninkomitean varastotilanne kehittyi seuraavasti:⁸⁴

1918	varasto kg
helmikuussa	492
maaliskuussa	351 000
huhtikuussa	446 000
toukokuussa	402 000

79. Ibid. Luovutukset Viipurin l. itäisellä alueella on poimittu Sortavalan lk:n pöytäkirjoista.

80. Esim. EVA/I Ea 1. Björkenheimin sähke 28.3.1918 ("Avustukset siviiliväestölle supistettava mahdollisimman pieniksi").

81. EVA/V Eb 1. Mikkelin l. etsto. Neuvojan keräämiä tietoja.

82. EVA/V Ca 1. Mikkelin l. etston ptk. 20.2.1918 (Puumalan elintarvikelaetakunnan laina Juvalta, 40 000 kg).

83. Esim. Hartolassa valittiin elintarvikelaetakuntaan lisjäseniä, jotta luovutus voitaisiin saada nopeasti toimeenpannuksi. EVA/V Eb 1. Mikkelin l. etsto. Hartola.

84. EVA/V Ge 1. Mikkelin l. etsto. Varastotilanne kuukauden lopulla.

Viljavarastojen laatu kuvastaa keräystä: aina huhtikuun lopulle saakka ne olivat lähes yksinomaan ruista, koska luovutus koski maanviljelijöiden siemenruista. Toukokuun varastosta kuitenkin jo yli puolet (54 %) oli kauraa.

Mikkelin lääninkomiteasta erotetun Savonlinnan osaston merkitys jäi vähäiseksi. Se kokoontui harvoin, ja rettelöitä muonituskysymyksissä siviili- ja sotilasviranomaisien kesken sattui jatkuvasti. Osasto suunnitteli eräitä uusia toimimuotoja: jonkinlaisena köyhäinhuoltona oli tarkoitus perustaa kyliin ns. maitopisarayhdistyksiä huolehtimaan varattomien perheiden maidonsaannista. Tuloksia suunnitelmasta ei ole tiedossa. Osaston tärkeimmäksi tehtäväksi jäi lopulta varautuminen kevään siemenviljapulaan.⁸⁵

Osaston vähäpätöisyyttä osoitti vielä, että päivästoain kuin muiden lääninkomiteoiden erilliset osastot se lakkautettiin heti normaaleihin oloihin palattaessa (10.4.1918).

Kuopion läänin lääninkomitea ja Joensuun alaosasto

Kuopion läänin Savonpuoleisessa osassa elintarviketilanne arvioitiin helmikuussa suhteellisen valoisaksi. Sen sijaan läänin itäosissa Karjalan puolella puutetta ennustettiin 18–20 kuntaan jo helmikuun aikana.⁸⁶ Erilaiset lähtökohdat idässä ja lännessä ja alueen laajuus johtivat siihen, että helmikuussa erotettiin läänin itäinen osa omaksi piirikseen, Joensuun osastoksi.⁸⁷ Osasto jäi Kuopion lääninkomitean valvontaan. Läänin läntisen osan neuvotat kävivät tarkastuksilla myös Joensuun alueella, lääninkomitea myönsi osastolle määrärahaa hankintoja varten jne.⁸⁸ Kuopion lääninkomitea ei tosin lähettänyt osastolle viljaa, joskin sen yksityisille kunnille.

Läänin läntisen elintarvikekomitean hankinnoista on vaikea saada täsmällistä kuvaa, koska kirjaa ostoista ei pidetty. Mikäli kaikki pöytäkirjoihin elintarvikehallitukselta ja muilta säännöstelyviranomaisilta saapuviksi merkityt erät tosiaan saapuivat, olisi lääninkomitea saanut n. 240 000 kg⁸⁹ viljaa. Määrä ei ollut suuri. Kuitenkin lääninkomitea ponnisteli viljankeruussa: esim. helmikuussa lähetettiin kuntiin 13 asiamiestä hankintoja suorittamaan.⁹⁰ Alueella ei yksinkertaisesti ollut viljaa. Useissa kunnissa oli siemenruista jo ehditty käyttää, ennen kuin hallitus määräsi siitä osan luovutettavaksi kulutukseen.⁹¹ Lääninkomitean maksamien matalien rajahintojen vuoksi ei kaupoissa onnistuttu. Lisäksi se oli antanut elintarvikelautakunnille etuosto-oikeuden: helmikuussa komitea päätti ostaa vain sellaisista kunnista, mistä lautakunnat eivät voineet vaatia pakkoluovutuksia.

Lääninkomitean vähäinen osallistuminen viljanvälitykseen johtui edelleen siitä, että omavaraistalouksien ikää päätettiin "jatkaa": ne saivat luvan käyttää itse siemenviljansa ilman komitean tai elintarvikelautakuntien välitystä.⁹² Hätätapauksissa kunnilla oli oikeus käyttää myös lainamakasiinien varastoja.⁹³

85. EVA/V Ca 1. Savonlinnan osaston ptk:t 2.3.–10.4.1918.

86. EVA/II C 1. Ptk. 14.2.1918.

87. EVA/V Ca 1. Kuopion I. läntinen etsto. Virallisesti erottaminen tapahtui 22.2., mutta tosiasiallisesti osasto oli toiminut jo ennen tätä Jaakko Kahman vahvistamaa aluejakoa; pöytäkirjat alkavat esim. jo 20.2.1918.

88. EVA/V Ca 1. Kuopion I. läntisen etston ptk. 4.3., 11.3., 29.4.1918.

89. Määrät on poimittu Kuopion I. läntisen etston pöytäkirjoista.

90. EVA/V Ca 1. Kuopion I. läntisen etston ptk. 23.2.1918.

91. Ibid. esim. Kaavilta todettiin siemenviljaan jo kajotun. Enosta siemenvilja oli loppunut kokonaan helmikuussa jne.

92. Ibid. ptk. 28.2., 3.4.1918.

93. Ibid. ptk. 19.2.1918 (esim. lialmi).

Kuopion lääninkomitean toimintaa leimasi se, että säännöstely pyrittiin hoitamaan mahdollisimman pitkälle ilman omia varastoja. Pitkien matkojen ja liikenneyhteyksien puutteellisuuden vuoksi se olikin ymmärrettävää. Huhtikuussa lääninkomitea lopullisesti siirsi viljanostot elintarvikelautakuntien tehtäväksi.⁹⁴

Kuopion lääninkomitean viljanjakelu selviää oheisesta asetelmasta:⁹⁵

lähetykskohde	kg
omille elintarvikelautakunnille	67 000
intendentuurille	185 000
Oulun l. lk:lle	20 000
Kajaanin kihlak. k:lle	12 000
yhteensä	284 000

Omalle alueelle lähetetty vilja meni kokonaisuudessaan kaupunkeihin. Suurin osa viljasta Kuopion läänistäkin lähetettiin intendentuurille.

Joensuun osaston kunnista helmikuussa tehty arvio piti paikkansa. Kaikissa osaston kunnissa tapahtui kevään 1918 aikana korttiannosten – jotka nekään eivät olleet suuria – jakamisessa katkoksia. Myös hätäleipään turvautuminen oli kunnissa yleistä (ks. liite 11). Osasto järjesti keräystoimintansa kuten läänin länsiosassakin. Sen omat ostoasiamiehet pyrkivät keräämään vain sellaista viljaa, jota maanviljelijät eivät olleet asetuksen mukaan velvolliset luovuttamaan. Erikoista oli, että keräystyöhön osallistui myös armeija, ”koska paikallakuntalaiset olivat halukkaampia luovuttamaan viljaa armeijan tarpeisiin”.⁹⁶ Osasto pyrki myös ohjaamaan viljan ilman välikäsiä kunnasta toiseen.⁹⁷

Viljamäärät jäivät suhteellisesti vielä pienemmiksi kuin läänin länsiosan komitean jakelu. Huhtikuun alusta sodan loppuun osasto luovutti viljaa elintarvikelautakunnille, pääasiassa Joensuuhun, n. 38 000 kg.⁹⁸ Armeijan saama vilja kulki suoraan sen omien ostomiesten kautta, joten Joensuun osaston toiminnassa sitä ei näy lainkaan.

Oulun läänin lääninkomitea

Oulun läänissä (ilman Kajaanin kihlakuntaa) eteläisten ja pohjoisten kuntien huoltolähtökohdat poikkesivat huomattavasti toisistaan. Lapin kunnat olivat saaneet elintarvikkeita aina vuoden 1917 lopulle saakka Norjasta. Tielot huomioon ottaen se olikin lähes ainoa mahdollisuus. Tuonnin lakattua Norjasta Lapin väestö joutui koviin. Oulun lääninkomitea yritti helmikuusta lähtien järjestää tuontia Norjasta uudelleen sekä itsenäisesti että hallituksen avulla, mutta turhaan.⁹⁹ Omien vaikeuksiensa ja myös Englannin painostuksen vuoksi Norja ei sallinut ainakaan virallista tuontia.¹⁰⁰ Sen sijaan olisi Hammerfestissa ja Kirkkoniemessä

94. Ibid. ptk. 12.4.1918.

95. Lähetykset on poimittu pöytäkirjoista.

96. Osasto käsitteli suojeluskuntien osallistumista viljaneräykseen useissa kokouksissa helmi-maaliskuun vaihteessa. Sotilasviranomaisten puuttuminen huoltokysymykseen ei ollut osastolle mieluista, mutta lopuksi sen oli taivuttava kompromissiin. Ks. EVA/V Ca 1. Kuopion l. itäisen etston ptk. 20.2., 5.3., 9.3.1918.

97. Näin tapahtui osaston toiminnan alussa; Joensuun ja Pielisen elintarvikelautakunnille päätettiin siirtää viljaa naapurikunnista ”jos niillä on, tietoa ei ole”.

98. EVA/V Ca 1. Poimittu pöytäkirjoista.

99. EVA/I Ed 3. Oulun l. eteläisen etston toimintakertomus; EVA/II E 1. Maataloustoimituskunta väliaikaiselle EH:lle 7.2.1918.

100. Vrt. Jensen 1965, s. 34–35.

ollut yksityisten kauppiaiden kautta tarjolla kalaa, mutta lääninkomitea ilmoitti, ettei siitä ollut puutetta Oulun läänissä.¹⁰¹ Lapin kunnat jäivät lääninkomitean vähäisten viljatoimistusten varaan.

Komitea käynnisti intensiivisiä yrityksiä viljan hankkimiseksi myös Kantalahdesta ja Arkangelista. Tiedettiin, että näillä alueilla oli runsaasti ylimääräisiä varastoja, olivathan Venäjän ja ympärysvaltojen sotamateriaaliyhteydet kulkeneet Kantalahdesta hevoskyydytyksillä "kassitalvena" 1916 Rovaniemelle ja sieltä edelleen rautateitse Venäjälle syystalveen 1917 saakka.¹⁰² Ostomiehekseen lääninkomitea valtuutti kauppias J. Suorsan. Kauppaa suunniteltiin käytävän pääasiassa vastikekauppana: viljaa vaihdettaisiin voihin ja lihatuotteisiin. Kuljetuserien vartioiminen tiedettiin vaikeaksi tehtäväksi, ja sen vuoksi Suomen puolelle rajaa päätettiin pyytää saattueeksi sotilaita. Venäjän puolella vastuu oli annettava ostoasiamiehelle. Lääninkomitean varapuheenjohtajakin osallistui viljanhakuun: näin oli valtuudet paikalla päällä harkita hintakysymyksiä. Kaupat epäonnistuivat. Ostajat eivät päässeet kosketuksiin myyjien kanssa, "koska rajan takana oli vangittu suomalaisia jotka eivät olleet bolševikkien kannalla". Yrityksiä päätettiin kuitenkin pitää yllä, mutta ne eivät johtaneet myöhemminkään tuloksiin.¹⁰³ Jonkin verran viljaa tuotiin salakuljetuksella, mutta se joutui joko salakauppaan tai muuten yksityiseen kulutukseen.¹⁰⁴

Lääninkomitean oli siten jatkettava omin avuin, kuten Vaasasta saadut ohjeet edellyttivätkin.¹⁰⁵ Komiteaa ei voi syyttää vitkastelusta: viikon kuluessa kävivät neljä sen valtuuttamaa henkilöä läpi kaikki ne kunnat, joista oli yleensä toivoa saada minkäänlaisia luovutuksia. Vahvistettuja ja osittain puolinaisia lupauksia saatiin 18 pitäjästä yhteensä 50 000 kilosta viljaa.¹⁰⁶ Lääninkomitea itse arvioi, annoksia pienentämällä, alueellaan olevan vain 11 ylituotantokuntaa. Kymmenen tuli jotenkuten toimeen, kun loput 46 kuntaa tarvitsisi todella kipeästi viljaa.¹⁰⁷

Helmikuun alussa lääninkomitealla ei ollut muuta varastoa kuin Tuontikunnalta saatu 11 000 kg viljaa, joka jouduttiin jakamaan saman tien.¹⁰⁸ Ainoa keino saada viljaa oli käyttää osa siemenestä ja lyhentää omavaraistalouksien kulutuskautta. Lääninkomitea oli saanut valtuuden ylittää voimassaolevia rajahintoja näin hankittavan viljan osalta. Kulutuskauden lyhentäminen lääninkomitean hyväksi tapahtui vapaaehtoisuuden pohjalla; kaikissa kunnissa kulutuskautta tosin jouduttiin lyhentämään ainakin omaan tarpeeseen. Ensimmäisenä luovutti lääninkomitean käyttöön kuukauden omavaraistalouksien annokset Kempele (13.2.), ja helmi-maaliskuun aikana esimerkkiä seurasi viisi muuta kuntaa. Lääninkomitealle luovutettuja määriä ei ole yksilöity, mutta se ei noussut ainakaan yli 30 000 kg:n.¹⁰⁹ Määrä vastasi suunnilleen Oulun viikkotarvetta.

101. EVA/V Ca 1. Oulun I. eteläisen etston ptk. 15.2., 22.2.1918. Norjalaiset kauppiat olivat nimeltään Post ja Hallen. Hallenille ei päätetty edes vastata, "koska sähkösanomat olivat kalliita". — Toukokuussa tilanne Oulun läänissä oli kiristynyt siihen pisteeseen, että lääninkomitea otti vastaan (Norjasta saatua) väliaikaiselta EH:lta kalliokalaa 325 000 kg.

102. Ks. Ahvenainen 1970, s. 449–450.

103. Tuontiyrityksistä ks. EVA/V Ca 1. Oulun I. eteläisen etston ptk:t 15.2., 19.2., 20.2., 6.3.1918; EVA/II E 1. Oulun I. lääninkomitea väliaikaiselle EH:lle 4.3.1918.

104. EVA/II E 5. Mäkelä väliaikaiselle EH:lle 17.2.1918.

105. Mainittakoon, että lääninkomitean edustaja kävi henkilökohtaisesti saamassa Vaasasta ohjeita (ennen 13.2.1918).

106. EVA/V Ea 3. Oulun I. eteläinen etsto. Valtuutettujen J. Pikkaraisen, A. Matinollin, V. Tuomisen ja E. J. Jatkolan selonteko 18.2.1918. Alueen viljarikkaimmat pitäjät olivat Alavieska, Rautio, Kalajoki, Pyhäjoki, Tyrnävä, Lumijoki, Kempele ja Muhos.

107. EVA/I Ed 3. Oulun I. etston toimintakertomus.

108. EVA/V Ca 1. Oulun I. eteläisen etston ptk. 9.2.1918.

109. Ibid. ptk. 13.2., 19.2. (Rautio), 20.2. (Nivala), 26.2. (Alavieska), 6.3. (Pyhäjoki), 13.3. (Kalajoki).

Lääninkomitean jakelumahdollisuudet riippuivat käytännöllisesti katsoen kokonaan lääniniin ulkoa tuodun viljan määrästä. Lääninkomitean käytettävänä olleita varastoja osoittaa summittaisesti seuraava asetelma:¹¹⁰

	viljaa kg
omalta alueelta kerätty	n. 30 000
Vaasan I. läntiseltä lk:lta	80 500
väliaikaiselta elintarvikehallitukselta	260 000
Mikkelin lk:lta	75 000
Kuopion lk:lta	20 000
Tuontikunnan varastosta	11 000
Ruotsista	20 000
yhteensä	496 500

Tarkkaa lääninkomitean saamaa viljamäärää ei voida selvittää, koska lähetykset menivät päällekkäin ja esiintyivät laskuissa kahteen kertaan. Osa viljasta on voitu ohjata suoraan kuntiin ilman lääninkomitean välitystä, kuten tapahtui esim. Vaasan läänissä elintarvikehallituksen lähetyksissä. Tilasto osoittaaakin suurinta mahdollista määrää, mikä Oulun lääniniin saattoi ulkoa päin tulla. Lääninkomitean pöytäkirjojen mukaan komitea toimitti kunnille vain n. 220 000 kg viljaa. Alueen korttitalousväestölle (160 000 henkeä) lääninkomitean viljanjakelu on ollut helmi-huhtikuussa n. 15 g/pv, ja ulkoa tuodun viljan kanssa siis korkeintaan n. 30 g/pv.

Oulun lääninkomitean jakelu ylitti esim. Mikkelin lääninkomitean (13 g/pv) jakelun. Alueitten korttitalousväestö oli kuitenkin täysin erilaisessa asemassa. Oulun läänissä, päinvastoin kuin muualla, lääninkomitean jakelu meni lähes tasaisesti koko alueelle eikä yksinomaan kaupunkeihin. Useissa tapauksissa komitean jakama vilja oli lisäksi ainoa määrä, mitä lautakunnat saattoivat antaa omille korttitalouksilleen.

Korttiannosten jakelussa tapahtuikin keskeytyksiä lähes kaikissa läänin kunnissa. Osittain viljatuotteiden puute pystyttiin korvaamaan kalalla rannikolla, mutta sisämaassa turvautuminen pettuun ja jäkäläleipään oli yleistä. Tilanne ei ollut parempi kaupungeissa. Esimerkiksi otettakoon Oulu: helmi-maaliskuulla siellä jaettiin lääninkomitean kautta viljaa 65 500 kg, mistä tuli päiväannokseksi n. 25 g. Koska kaupungin elintarvikelautakunta ei kyennyt täydentämään jakelua, olivat kaupunkilaisten ns. itsehankintamatkat Etelä-Pohjanmaalle hyvin ymmärrettäviä.¹¹¹ Kalatuotteita oli tosin Oulussakin käytettävissä runsaasti.

Lääninkomitean valvonnassa hankki osuusliike Pohjola lihaa vuoden 1918 neljänä ensimmäisenä kuukautena 226 190 kg, josta vaikeimpana aikana maaliskuussa yli 70 000 kg.¹¹² Lihan kulutus Oulun läänissä pyrittiin – kuten muuallakin maassa – pitämään yhtenä kilona kuussa henkeä kohti, mutta elintarvikehallituksen luvalla voitiin hätätapauksissa korvata viljanpuute tavallista runsaammalla lihanjakelulla. Eräissä tapauksissa saatiin virallisestikin lupa jakaa normaalia runsaampia lihamääriä.¹¹³ Epävirallisesti tavallista runsaampaa lihankäyttöä lienee esiintynyt useissa kunnissa.

110. Taulukko on koottu edellä käsiteltyjen elintarvikeviranomaisten lähetyksistä. Siihen on suhtauduttava varauksin. Elintarvikehallitus jakoi Oulun ja Kajaanin komiteoille yhteensä 350 000 kg viljaa, mistä korttitalouksien suhteessa on laskettu Oulun lääninkomitealle tuleva määrä. Väliaikaisen EH:n luovutuksiin voi kuitenkin sisältyä Vaasan I. lääninkomitean luovutuksia. Ilmeisesti määrä on liian suuri, kuten lääninkomitean suorittama jakelu osoittaa.

111. EVA/I Ed 3. Oulun I. eteläisen etston toimintakertomus.

112. Ibid.

113. EVA/V Ca 1. Oulun I. eteläisen etston ptk. 2.4., 27.4.1918 (Haukipudas sai väliaikaiselta EH:lta luvan jakaa lihaa 2 kg/as/kk).

Kovaa puutetta osoittaa se, että läänissä mainitaan tapahtuneen suoranaisia nälkäkuolemia. Tautisuudella ym. väestöä heikentäneillä tekijöillä on saattanut tosin olla osuutensa tapauksiin. Joka tapauksessa lääninkomitea sai tietoja, että Kuivaniemellä olisi kuollut nälkään kuusi henkilöä, Kiimingissä kaksi ja Taivalkoskella yksi. Maalis-huhtikuussa syötiin "useilla paikkakunnilla" pettua, vietiinpä sitä, elintarvikehallituksen pyynnöstä, Tanskaan näytteeksi Suomen elintarvikekurjuudesta ja siis jouduttamaan viljakauppoja.¹¹⁴

Oulun läänin laajan alueen ja paikallisten erityispiirteiden vuoksi piiri jaettiin epävirallisesti kahtia, sen lisäksi, että itäisellä alueella toimi jo aikaisemmin perustettu Kajaanin kihlakunnankomitea. Helmikuussa (ainakin jo 22.2.) oli toiminnassa "yhdistyneet pohjoiset elintarvikelautakunnat". Lääninkomitea olisi periaatteessa kannattanut uuden komitean perustamista, mutta kustannussyistä hanke kuitenkin siirettiin virallisesti elokuuhun 1918.¹¹⁵

Kajaanin kihlakunnankomitea

Kajaanin kihlakunnassa kertaantuvivat muun Oulun läänin vaikeudet. Elintarvikehallitus oli myöntänyt komitealle luvan käydä vaihtokauppaa Vienan Karjalassa, mutta helmikuun lopulla komitea joutui ilmoittamaan, että toiveet viljansaannista näyttivät pieniltä.¹¹⁶

Jo ennen kansalaissodan syttymistä olivat useat kunnat lyhentäneet omavaraistalouksien ikää yhdellä kuukaudella. Helmikuussa Kainuun kansanopistolla pidetyssä kunnallislautakuntien ja suojeluskuntien kokouksessa päätettiin luovuttaa vielä yhden kuukauden määrä suojeluskunnille.

Sotilasviranomaisten ja elintarvikelautakuntien välillä oli ollut epäselvyyksiä toimialoista, mm. osa kihlakunnankomitean jäsenistä oli vangittu, sotaväki toimeenpani alueella pakko-ottoja ym.¹¹⁷ Suhteet järjestyivät kevään mittaan intendentuurin huollon ulottuessa Kajaanin alueelle. Niinpä toukokuussa Kajaanin piirikonttori pyysi pääintendentuurilta lupaa saada luovuttaa siiviliväestölle varastoistaan — n. 30 000 kg — vielä lisää entisen 2 000 kg:n lisäksi, "koska alueella syödään yleisesti pettua".¹¹⁸

Omalta alueeltaan kihlakunnankomitea kokosi edelleen kunnille jaettavaksi 10 000 kg viljaa.¹¹⁹ Kun tähän lisätään elintarvikehallituksen lähettämä vilja, n. 50 000—70 000 kg,¹²⁰ Vaasaan, Mikkelin ja Kuopion lääninkomiteoiden sekä paikallisen intendenttikonttorin luo-

114. EVA/I Ed 3. Oulun I. eteläisen etston toimintakertomus.

115. Pohjoisten kuntien yhteistyö sai alkunsa jo syksyllä 1917. Syyskuussa Kemin, Tornion ja lähiympäristön elintarvikelautakunnat pitivät yhteisiä kokouksia. Lokakuussa alettiin pitää säännöllistä yhteyttä "Perä-Pohjolan liittoutuneiden elintarvikelautakuntien" (Ii, Simo, Tervola, Alatornio, Kemi, Haukipudas ja Tornio) välillä, toimitettiin elintarvikkeiden yhteisostoja ja yhteisiä jakoja. (Ks. Pohjolan Sanomat 1917: 110, 113, 115, 120).

Keväällä 1918 yhteistyö alueellisesti laajeni. Kuntien yhteisenä edustajana esiintyi torniolainen kauppias J. Jämsä. Rovaniemellä oli myös jonkinlaisia viljavarastoja pohjoisten alueitten reserviksi mahdollisesti rahdinajon ja venäläisen sotaväen jäljiltä, koska Oulun lääninkomitea määräsi niissä oloissa suuria määriä Rovaniemeltä luovutettavaksi naapurikunnille. Silti Rovaniemenkään elintarviketilanne ei ollut hyvä. —EVA/V Ca 1. Oulun I. eteläisen etston ptk. 22.2., 21.3., 28.3.1918; Ahvenainen 1970, s. 449.

116. EVA/II Ca 1. Ptk. 15.2.1918; EVA/II E 1. Kajaanin kihlakunnankomitea väliaikaiselle EH:lle 26.2.1918.

117. EVA/II E 1. Kirje 26.2.1918; EVA/II C 1. Ptk. 3.4.1918; EVA/I Fa 18. Kajaanin kihlakunnankomitea väliaikaiselle EH:lle 27.5.1918.

118. EVA/I Fa 18. Kajaanin piirikonttori pääintendentuurille 31.5.1918.

119. EVA/I Ed 3. Kajaanin kihlakunnankomitean toimintakertomus.

120. Lähetyksissä tätä ei ole eritelty, arvio on tehty kortsitalouksiin kuuluvien määrän mukaan.

vutukset (43 100 kg), tuli kihlakunnankomitean jaettavaksi n. 100 000 kg viljaa. Alueen korttiväestölle (runsas 30 000 henkeä) tästä riitti kevään aikana n. 30 g/pv.

Elintarvikelaentakuntien omasta viljanjakelusta voidaan esittää vain arvioita. Lautakuntien hankinnat koko kulutuskaudella olivat n. 300 000 kg,¹²¹ mistä vuoden keskimääräisjake- luksi tulee vajaa 30 g/pv/henki. Koska kuitenkin syyskaudella 1917 oli voimassa suuremmat annosmäärät kuin myöhemmin ja lautakunnat pyrkivät niitä myös noudattamaan, eivät lautakunnat ilmeisestikään pystyneet keväällä ja kesällä 1918 jakamaan 30 g:n annoksia. Vilja- pula oli yleinen. Helmikuussa pula kiristyi siihen pisteeseen, että muutamissa kunnissa ilmoitettiin tapahtuneen nälkäkuolemia: Vuolijoella, Säräisniemellä, Kuhmoniemiellä, Kajaanin mlk:ssa ja Suomussalmella.¹²² Koska puuttui elintarvikkeita, komitea pyrki järjestämään väestölle korvikeravintoa pahimpaan hätään. Maaliskuussa se oli keräyttänyt 120 kuormaa jäkälää, jota lopulta kuitenkin ei käytetty.¹²³ Komitea käynnisti toiminnan myös petun tehdasmaiseksi valmistamiseksi (ks. s. 180).

Sortavalan väliaikainen lääninkomitea

Elintarvikelaentakuntia, joiden läänikeskus sijaitsi punaisella alueella, Björkenheimin elin- tarvikehallitus valvoi suoraan omien neuvojiensa kautta,¹²⁴ tai sitten huolto sujui kunnallise- na asiana. Viipurin läänin valkoisille kuuluvassa osassa Karjalan armeijan intendentuuri val- voi, armeijan huollon ohella, kuitenkin myös siviiliväestön elintarvikehuoltoa.¹²⁵

Poikkeustilaa kesti helmikuun 25. päivään saakka, jolloin Sortavalan Tyttökoululla pi- dettiin Sortavalan väliaikaisen elintarvikekomitean (myöh. Vii- purin läänin itäisen etston) perustava kokous.¹²⁶ Siviilihallinto ei kuitenkaan täysin syrjäyt- tänyt sotilaiden vaikutusvaltaa elintarvikkeitten hankinnassa ja jakelussa, pikemminkin voi- daan puhua yhteistyöstä, jossa armeijalla oli ratkaisuvallta. Elintarvikehallitus oli kaukana, ja sotatoimialueella sijaitsevissa kunnissa suojeluskunnat joutuivat joka tapauksessa sekaantu- maan lautakuntien toimintaan ja usein jopa huolehtimaan siviiliväestönkin tarpeista.

Elintarvikekomitean toimintaedellytykset tiedettiin alun perin heikoiksi. Maanviljelykses- tä ei juuri jäänyt ylituotantoa. Komitea arvioi kuitenkin Laatokan rannikkokunnista ja muu- tamista muistakin, yhteensä 15 kunnasta, saatavan ylijäämäviljaa.¹²⁷ Keruuasiamiehet, jot- ka toimivat yhdessä sotilasviranomaisten kanssa, noudattivat muiden lääninkomiteoiden toi- mista tuttuja muotoja: ensin oli otettava aikaisemmin luovutettavaksi määrätty vilja, sitten kulutuksen supistamisen vuoksi ylimääräiseksi jäänyt vilja ja osa siemenrukiista ja lopuksi ku- lutuskauden lyhentämisen vuoksi vapautunut omavaraistalouksien vilja. Elintarvikelaentakun- nille oli jätettävä vain 2–3 viikon tarve.¹²⁸

121. Laskuissa käytetty 300 000 kg karkea arvio. Elintarvikelaentakuntien viljanostot on ilmoitettu tili- vuosittain, eikä kulutuskausittain. Niinpä esim. v. 1918 ostoissa on mukana sekä 1917 että 1918 sa- toa, mikä vaikeuttaa arvioiden tekoa. Vuonna 1917 lautakuntien ostot olivat 280 000 kg, v. 1918 471 000 kg ja 1919, jolloin lautakunnat hankkivat ulkopuolista tuontiviljaa, vain 65 000 kg. EVA/I Ed 3. Kajaanin kihlakunnan etston toimintakertomus. Yhteenvedot elintarvikelaentakuntien kaupalli- sesta toiminnasta.

122. EVA/II E 1. Kajaanin kihlakunnankomitea väliaikaiselle EH:lle 26.2., 27.2.1918.

123. EVA/II E 1. Kajaanin kihlakunnankomitea väliaikaiselle EH:lle 13.3.1918.

124. Näin tapahtui esim. Hämeen l. pohjoisessa kunnissa. Tarkastaja Berggrén ym. matkustelivat kunnissa ja antoivat raportit väliaikaiselle EH:lle.

125. Esim. Sihvo II 1956, s. 8.

126. EVA/V Ca 1. Viipurin l. itäisen etston ptk. 25.2.1918. Komiteaa oli perustamassa Jaakko Kahma.

127. EVA/V Ca 1. Viipurin l. itäisen etston ptk. 26.2.1918.

128. Ibid. 4.3.1918.

Rajahintojen noudattaminen oli vaikeaa. Lautakunnat ylittivät avoimesti Vaasan hallituksen säätämiä maksimihintoja. Myös Sortavalan komitea syyllistyi samaan; pyysipä se elintarvikehallitusta vahvistamaan itselleen uudet rajahinnat, "koska rahan ostoarvo katsottiin Karjalassa pienemmäksi kuin muualla maassa".¹²⁹ Hintojen ylittäminen johtui suureksi osaksi siitä, että lautakunnilla oli ostomarkkinoilla kilpailijoita. Kaikissa kunnissa joissa oli viljaa, toimi myös sotilasesikuntien viljankerääjiä. Kaksinkertainen hankintajärjestelmä korotti hintoja, vaikkei normaalilla 2 mk:n kilohinnalla olisi ehkä muutenkaan saatu hankintoja aikaan. Hintojen nousuun vaikutti myös tuonnempana käsiteltävä Venäjältä tuotettu kallis vilja. Muutama esimerkki hintatasosta riittänee: Ruskealassa paikallisesikunta ja elintarvikelautakunta ostivat yhdessä viljaa; hinnat olivat 6 mk/kg. Parikkalassa viljakilosta maksettiin 4 mk. Räisälän elintarvikelautakunta vaivautui jopa pyytämään lupaa maksaa ylihintoja "koska sotilasviranomaisetkin niin tekevät", jne.¹³⁰

Suojeluskuntien innokas osallistuminen viljankeräykseen johtui siitä, että armeijan päälliköiden ei aluksi lähettänyt elintarvikkeita Karjalaan. Suojeluskunnat eivät saaneet liioin lahjoituksia, kuten muualla maassa. Esim. Suistamon suojeluskunta sai lahjoituksena vain 80 kg viljaa ja leipää. Vilja-alueella Kurkijoen pitäjässä järjestetty keräys tuotti yhteensä 1 400 kg viljaa.¹³¹ Armeija joutui turvautumaan jopa selvään väkivaltaan elintarvikkeita saadakseen.¹³²

Vastaavasti elintarvikelautakunnat pyrkivät saamaan kuluttajilta ainakin saman hinnan kuin oli ollut hankintahinta.¹³³ Pisimmälle hintapolitiikka oli viety osittain tuontiviljan varassa olevissa Suistamon ja Soanlahden pitäjissä. Korttitalousväestö oli jaettu kolmeen luokkaan, joille kaikille vilja myytiin eri hintaan. Kalleimmassa luokassa viljakilo maksoi (Suistamo/Soanlahti) 11 mk/8 mk, toisessa luokassa 8 mk/5:50 mk ja kolmannessa luokassa 5 mk/3 mk.¹³⁴ Elintarvikelautakuntien tappiota oli näissä tapauksissa yritetty tasata kuluttajien varallisuuden mukaan.

Lääninkomitean viljanhankinta omalta alueelta jäi vähäiseksi. Sotatapahtumien aikana se osti viidestä kunnasta yhteensä 37 500 kg viljaa. Kahman Mikkelin läänistä lupaama avustus supistui lopuksi 30 700 kg:aan, joten lääninkomitean käytössä oli yhteensä 68 200 kg. Tästä jaettiin armeijalle 6 000 kg ja elintarvikelautakunnille 50 000 kg. Loppu jäi varastoon toukokuuksi. Elintarvikelautakunnille lähetetty vilja jakaantui tasaisesti Sortavalan lääninkomitean ja valkoisten valtaamien muiden läänin kuntien kesken.¹³⁵

Viljan lisäksi lääninkomitea välitti myös muutaman tuhat kiloa lihaa ja kuivattua kalaa. Makutottumuksista johtuen kalliokala ei tehnyt Viipurin läänissäkään kauppaansa, vaikka nähtiinkin nälkää. Lääninkomitea myönsi myös perunoiden ostolupia toisten lääninkomiteoiden alueilta, mutta perunat oli itse hankittava.¹³⁶

Armeijan ja elintarvikelautakuntien rinnakkaisjärjestelmästä, puutteesta ja järjestäytymät-

-----

129. Rajakysymyksestä ks. ptk:t 27.2., 12.3., 14.3., 23.3., 25.3.1918.

130. Esimerkit poimittu pöytäkirjoista; ptk. 23.3., 25.3.1918.

131. VSA VI Viipurin sotilaspiiri. Itä-Karjalan vapautumispuuhan alkuvaiheet; EVA/V Ec 2. Viipurin I. itäinen etsto. Neuvoja Jääskeläisen raportti Kurkijoelta 6.—7.3.1918.

132. Näin tapahtui mm. Muolaassa: viisi suojeluskuntalaista otti Tuomas Poutilaiselta väkisin 200 kg viljaa.

133. Esim. EVA/V Ec 2. Viipurin I. itäinen etsto. Kourulan raportit Uukuniemeltä: myyntihinta korttitalouksille 3 mk/kg; Ruokolahdelta: ostohinta 2 mk/kg, myyntihinta 2:25 mk/kg.

134. EVA/V Ec 2. Viipurin I. itäinen etsto. Neuvoja Uotilan raportit 11.4. ja 13.4.1918.

135. EVA/V Gk 1. Viipurin I. väliaikaisen elintarvikekomitean lähetyskirja (maalis-huhti-toukokuu 1918); EVA/I Fa 20. Viipurin I. väliaikainen elintarvikekomitea väliaikaiselle EH:lle 10.5.1918.

136. Ibid.; EVA/V Ca 1. Viipurin I. itäisen etston ptk., mm. 11.4. myönnettiin 1 000 hl ostolupa Kuopion läänistä.

tömistä oloista johtuen sekaantuivat varsinkin rintaman läheisyydessä olevissa kunnissa käsitetykset huoltoelimistä. Kauempanakin rintamasta elintarvikelaetakunnat ja suojeluskunnat saattoivat yhdessä pohtia keinoja pulan torjumiseksi.¹³⁷ Sotilashuollon työtä lisäsivät kuntien avustuspyyntöt ja viljatilaukset paikallisista suojeluskuntien talousosastoilta tai suoraan armeijakunnan pääesikunnalta. Tällainen käytäntö oli yleistä, kunnes huhtikuun lopulla pääesikunta tarttui asiaan lujin ottein. Nälkäänäkevät oli siirrettävä rintaman läheisyydestä pois, tai elintarvikelaetakunnan oli itse huolehdittava heistä rangaistuksen uhalla.¹³⁸

Sortavalan lääninkomitean puitteissa on vielä syytä käsitellä erästä monellakin tapaa huoltoon vaikuttanutta seikkaa: yksityisten ja yhteisöjen järjestämää tuontia itärajan takaa. Laajuudessaan se jopa ylitti Vaasan hallituksen tuontimäärät. Tuonti idästä on yllättävää, koska samaan aikaan keväällä 1918 Suomi oli lähes sotatilassa Neuvosto-Venäjän kanssa. Laatokan pohjoispuoli, josta elintarvikkeita tuotiin Suomeen, ei tosin kuulunut kovin kiinteästi bolševikkien valvontaan, mikä teki kaupankäynnin mahdolliseksi.

Kysymyksessä oli vanhaa perua oleva rajakauppa, jota käytiin joko entisten kauppatuttavien kesken tai sukulaisten keskeisenä vaihtokauppana. Suomessa vuoden 1917 aikana työttömiksi joutuneet ja Aunuksessa sittemmin työskennelleet henkilöt olivat myös saattaneet vaatia palkkansa elintarvikkeissa kotiin palatessaan.

Syksyllä 1917 tuontia olivat harjoittaneet yksityiset henkilöt.¹³⁹ Vuoden 1918 puolella pyrittiin tuonti ohjaamaan valvottuun kulutukseen. Ensimmäinen vaihe tässä oli, että Salmin elintarvikelaetakunta teki virallisen päätöksen ostaa viljaa Aunukselta (2.1.1918).¹⁴⁰ Edullisin osto-aika oli kuitenkin jo ohi. Myös muitten rajapitäjien, Suojärven ja Korpiselän, elintarvikelaetakunnat lähettivät ostajiaan rajan taakse, ja niukkuus ja hintakilpailu nostivat hetkessä 50 % Aunuksen hintoja. Keväällä maksettiin rajantakaisesta viljasta 11–15 mk:n kilohintoja;¹⁴¹ Suomen puolella rajahinta oli 2 mk/kg. Kalliista tuontiviljasta johtui, että korttikulutukseen myyty vilja ylitti Salmin kihlakunnassa selvästi hallituksen rajahinnat.

Kilpailu Aunuksen markkinoilla johti siihen, että tuonti pyrittiin yhtenäistämään. Helmikuun 2. päivänä, jälleen Salmin elintarvikelaetakunnan aloitteesta, perustettiin viljantuontia varten yhtymä, **K a r j a l a n E l i n t a r v e l i i k e**. Siinä olivat edustettuina Salmin, Sortavalan, Sortavalan mlk:n ja Impilahden elintarvikelaetakunnat sekä Läskelän ja Leppäkosken tehtaat, Uuksin halkolaitos, Salmin Uittoyhdistys ja Oy Hosainoff Salmista. Kukin osakas osallistui hankintaan määräprosentin mukaan ja sai tuonnista osuutensa sen mukaan. Yhtymän ”toimitusjohtaja” oli Salmin elintarvikelaetakunnan puheenjohtaja Feodor Koverskoi.¹⁴²

Tuontiliike ehti hankkia viljaa huhtikuulle mentäessä n. 35 000 kg keskihinnan ollessa 7:80 mk/kg. Tuonti tapahtui verraten kaukaa, aina Lodenopoljen takaa, joskin pääosa tuotiin Aunuksen kirkonkylästä.¹⁴³ Kuljetukset suoritettiin hevosilla, joko yksitellen, tai turvallisuussyistä, mieluummin suurina kuormastoina, koska keväällä Suomesta pakenevat pu-

137. Esim. Salmin elt:n ja Salmin kihlakunnan komendantin kok. ptk. 25.2.1918. VSA VI Karjalan sotilaspääpiiri 236. Salmin kihlakunnan elintarveoloja kapinan aikana.

138. EVA/V Ea 1. Viipurin I. itäinen etsto. Karjalan armeijakunnan pääesikunta Jääsken elt:lle 24.4.1918. – Elintarvikelaetakuntien sotilasviranomaisille osoitettuja avustuspyyntöjä tuli lääninkomitean tietoon maaliskuussa mm. Käkisalimesta, Ruokolahdelta ja Valkjärveltä. Ptk. 11.3.1918.

139. EVA/V Ca 1. Viipurin I. itäisen etston ptk. 21.6.1918 (Suojärven Esikunnan selostus tuonnista).

140. EVA/V Ca 1. Viipurin I. itäisen etston ptk. 8.4.1918. (Elt:n pj:n Feodor Koverskoin selonteko).

141. EVA/II E 2. Viipurin I. väliaikainen lääninkomitea väliaikaiselle EH:lle 19.4.1918 ym.

142. EVA/V Ca 1. Viipurin I. itäisen etston ptk. 8.4.1918 (F. Koverskoin selonteko).

143. EVA/I Fa 20. Viipurin I. väliaikainen elintarvikekomitea väliaikaiselle EH:lle 10.5.1918; EVA/II E 2. Sama, 19.4.1918. Toukokuulle mentäessä Impilahteen ja Salmiin saapui vielä 15 000 kg.

nakaartilaiset ryöstivät viljakuormia.¹⁴⁴ Ilman kitkaa tuonti ei sujunut Suomen puolellakaan. Koska tuonti oli aluksi epävirallista, rajavartiostot alkoivat takavarikoida viljaeria.¹⁴⁵ Elintarvikelautakuntien kesken syntyneiden erimielisyyksien vuoksi viljan jakamisesta tuonti tuli lääninkomitean ja sitä kautta Vaasan elintarvikehallituksen tietoon.¹⁴⁶

Myös yksityiset lautakunnat olivat lähettäneet asiamiehiä rajan taakse. Viljantuontiin osallistui, paitsi Karjalan Elintarveliike, ainakin seuraavat kunnat: Suojärvi, Korpiselkä, Suis-tamo ja Ruskeala. Varsinkin Suojärven ja Korpiselän elintarvikelautakunnilla oli laaja han-kintaverkosto, joten yhteentörmäykset Aunuksen markkinoilla olivat ymmärrettäviä. Lisäksi sama henkilö mainitaan molempien lautakuntien valtuuttamaksi.¹⁴⁷

Tuonti kiinnosti lääninkomiteaa, koska muualtakaan ei saatu elintarvikkeita. Maaliskuun lopulla rajakuntien harjoittamaan tuontiin kävi tutustumassa kaksi lääninkomitean neuvojaa, Uotila ja Jääskeläinen.¹⁴⁸ Tarkastajat antoivat tuonnista ja tuontinäkymistä varsin valoisan kuvan: Korpiselälle ja Salmiin oli elintarvikelautakuntien nimissä tuotu viljaa muutama kymmenentuhatta kiloa. Tuontiarviot Suojärvelle liikkuivat jopa sadoissatuhansissa kiloissa. Raporteissa — Uotila oli neuvotellut elintarvikelautakuntien ja sotilasviranomaisten kanssa asia-ta — ehdotettiin, että yksityinen tuonti kiellettäisiin. Jääskeläinen ehdotti, että lääninkomitea ottaisi hoitaakseen tuonnin, nimittäisi asiamiehensä ja huolehtisi vastikekaupassa käytettä-vien tavaroiden hankkimisesta. Hän suositti valtion osallistumista tuontikustannuksiin kol-masosalla kuluista.¹⁴⁹

Ehdotukset saivat myönteisen vastaanoton. Lääninkomitean ostoasiamieheksi nimitettiin huhtikuussa kauppias Matti Koivunen Suojärveltä. Samaan tehtävään valtuutettiin lisäksi ai-kaisemmin elintarvikelautakuntien palveluksessa olleet Alex Malja ja N. Martiskainen. Myös Jääskeläinen toimi jonkin aikaa ostoasiamiehenä.¹⁵⁰ Tulokset Vaasassa sen sijaan olivat lai-hat. Björkenheim tosin hyväksyi suunnitelman vaihtokaupasta pari viikkoa lääninkomitean pyynnön jälkeen, mutta mitään avustusta ei luvattu.¹⁵¹

Välitystoiminta ei kehittynyt siihen mittaani mitä toivottiin. Toukokuuhun mennessä ko-mitean Suojärven Varpakylässä olevaan makasiiniin oli saatu viljaa n. 13 700 kg. Hintataso-kaan ei ollut pudonnut, sillä rajakunnat osallistuivat edelleen tuontiin, samoin yksityiset hen-kilöt (osittain elintarvikelautakuntien myöntämällä luvilla). Huhtikuussa lääninkomitean oli-kin myönnyttävä siihen, ettei yksityisiltäkään evätä tuontilupia, "elleivät he maksa ylihintoja". Hintoja vain oli rajan takana vaikea valvoa. Lääninkomitea korvasikin pääasiassa Karjalan Elintarveliikeen, jonka ostot huhtikuun jälkeen lakkasivat käytännöllisesti katsoen koko-naan.¹⁵²

-----

144. EVA/V Ec 2. Viipurin I. itäinen etsto. Jääskeläisen kertomus 29.3.1918.

145. EVA/V Ca 1. Viipurin I. itäisen etston ptk. 5.3.1918.

146. Lääninkomitean mielenkiinto tuontiyrityksiin näyttää virinneen, kun sen ratkaistavaksi tuli Korpi-selän elt:n valitus, että Suojärven elt oli takavarikoinut siltä viljaa. — Ptk. 18.3.1918.

147. Suojärven elt:n hankintamiehinä mainitaan Stepan Jakoljeff, Nikolai Martiskainen, Alex Malja, Mik-ko Sorsa, Pekka Agapoff ja 10 pienvälittäjää. Korpiselän hankkijoiksi mainitaan eri yhteyksissä Stepan Jakopoff, P. Moldakoff ja J. Kaistinen.

148. EVA/V Ec 2. Viipurin I. itäinen etsto. Uotilan kertomus Suojärveltä 28.—29.3.1918 ja Korpiselältä 4.4.1918; Jääskeläisen kertomus Salmista 29.3.1918.

149. EVA/V Ca 1. Viipurin I. itäisen etston ptk. 2.4.1918. — Parhaana vastiketavarana mainittiin voi, jolla mm. Korpiselän elt. oli menestyksellisesti vaihtanut viljaa. Vaikeus oli vain siinä, että hallitus oli kiel-tänyt voin maastaviennin. Muita vastiketavaroita olivat mm. kankaat, tulitikut, savukkeet, naisten kengät, linjaalirattaat jne.

150. EVA/V Ca 1. Viipurin I. itäisen etston ptk. 13.4.1918; EVA/V Ec 2. Jääskeläisen raportti 18.—27.4.1918.

151. Sen. tal. os. ptk. 17.4.1918.

152. EVA/V Ca 1. Viipurin I. itäisen etston ptk. 29.4.1918.

Tuonnin kokonaismäärästä on ymmärrettävästi vaikea saada luotettavia tietoja, koska se tapahtui suureksi osaksi yksityisten toimesta. Vilja myytiin salakaupassa, eikä sitä ilmoitettu. Elintarvikelautakuntien kautta ja muuta virallista tietä hankittiin Venäjältä viljaa toukokuun alkupuolelle mennessä seuraavia määriä:¹⁵³

hankkija	kg
Korpiselän elt.	74 200
Suistamon elt	13 700
Suojärven elt	62 200
Salmin elt	22 800
Impilahden elt	27 500
Soanlahden elt	15 000
Karjalan Elintarveliike	36 100
Lääninkomitea	13 700
yhteensä	265 200

Tuonti ei kuitenkaan rajoittunut tähän. Yksityishenkilöitten kautta viljaa tuli moninkertaisesti virallisten hankintaorganisaatioiden määriin verrattuna. Suurin osa yksityisten tuonnista kuljetettiin ilmeisesti edelleen Laatokan rannikkokaupunkeihin, Käkisalmeen ja Sortavalaan. Suojärven kautta viljaa arvioitiin kuljetetun maaliskuun loppuun mennessä 600 000 kg.¹⁵⁴ Lääninkomitean arvion mukaan kokonaistuonti olisi ollut keväällä – yksityisten tuonti mukaanlaskien – lähes miljoona kiloa.¹⁵⁵ Viljantuonti itärajan takaa yliti siis vähintään samaan, mitä Vaasan hallitus sai kevään aikana länneestä.

Toukokuun alussa Salmin kihlakunnan lähetystö kävi hallituksen puheilla valittamassa alueen elintarvikekurjuutta.¹⁵⁶ Impilahden, Korpiselän, Suojärven ja Salmin elintarvikelautakunnat olivat laatineet tilastollisen selvityksen elintarviketilanteesta ja lautakuntien suorittamasta viljanjakelusta. Vaikka ei sovikaan epäillä, ettei vaikeuksia olisi ollut, niin silti kuntia näytti huolestuttavan ennen muuta Venäjän hankinnoista johtuvat suuret menot. Esim. Korpiselän kunnalle vilja maksoi 10 mk/kg, kun elintarvikehallitukselta saatiin sitä 1:80 mk/kg. Kunnan menot olivat kasvaneet Venäjän hankintojen vuoksi 738 600 mk:lla. Lähetysten selonteko oli vakuuttava, mutta osoittautui kuitenkin, ettei tilanne kunnissa ollut aivan mahdollon. Lääninkomitea sai varoitella rajakuntia jopa liikakulutuksesta. Kuvaavaa on, että Korpiselän elintarvikelautakunta totesi toukokuun alussa, että hallituksen määräämät annokset on aina voitu jakaa. Kylvöaikana Suojärvi kieltäytyi ottamasta vastaan Hankkijan tarjoamaa siemenkauraa jne.¹⁵⁷ Puute ja ilmoitetut katkokset korttiannosten jakelussa johtuivat ilmeisesti viljan korkeista myyntihinnoista kuluttajille, kun elintarvikelautakunnat yrittivät saada omansa pois. Lautakuntia varoitettiin usein liian korkeista hinnoista.

Mikäli tuonti oli arvioitu 600 000–1 000 000 kg ja tämä olisi jäänyt kihlakunnan alueelle, olisi siitä riittänyt korttikulutukseen 130–220 g/pv vuoden 1918 viiden ensimmäisen kuu-kauden aikana. Aivan näin hyvä tilanne – ainakaan kaikkialla – ei liene kuitenkaan ollut. Venäjän tuonnilla saattoi näin ollen olla jopa ratkaiseva merkitys rajakuntien toimeentulolle.

153. Elintarvikelautakuntien tuonti: EVA/I Fa 20. Viipurin I. väliaikainen etsto väliaikaiselle EH:lle 10.5. 1918. Tuontimääriä voidaan kontrolloida lääninkomitean neuvojien raporteista; Karjalan Elintarveliikeen tuonti: VSA VI Karjalan sotilaspiiri. Salmin kihlakunnan elintarveoloja (kihlakunnan lähetystön senaattori Pehkoselle esittämien tietojen mukaan); lääninkomitean hankkima vilja: ptk. 28.6. 1918.

154. EVA/V Ec 2. Viipurin I. itäinen etsto. Uotilan kertomus 28.–29.3.1918.

155. EVA/I Fa 20. Viipurin I. itäinen etsto väliaikaiselle EH:lle 10.5.1918.

156. VSA VI Karjalan sotilaspiiri. Salmin kihlakunnan elintarveoloja (lähetystön selonteko 7.5.1918).

157. EVA/V Ca 1. Viipurin I. itäisen etston ptk. 22.4., 5.7.1918; VSA VI Karjalan sotilaspiiri. Korpiselän elt. Rajan komendantille 2.5.1918.

Rajavartiostot väittivät joukoittain perheitä siirtyneen rajan taakse leveämmän leivän haakuun.¹⁵⁸

Tuontoviljasta oli hyötyä myös sotilaille, erityisesti rajavartioille, jotka osittain elivät salakuljetusviljan varassa.¹⁵⁹ Sanonta "kallis aika" piti Laatokan pohjoispuolella hyvin paikansa.

5.2.4. Siemenviljakysymys keväällä 1918

Vaasan elintarvikehallituksen tärkein ei-sotilaallinen toimintakohde oli kevään siemenviljakysymyksen hoitaminen. Sotatilan vuoksi tämä asia tuli ajankohtaiseksi vasta maaliskuun huhtikuulla 1918. Edellisen vuoden lokakuussa senaatti oli antanut keskusosuusliikkeiden Hankkijan ja Laborin tehtäväksi ostaa tuottajilta 11 750 000 kg siemenviljaa. Syksyn 1917 levottomuuksien ja myöhemmin kansalaissodan aikana osa varastoista oli tuhoutunut tai käytetty syömäviljaksi. Osuusliikkeiden Vaasan hallituksen valvonnassa olevia varastoja oli kuitenkin säästetty, ja näin oli jonkinlaisena alkuvarastona tulevaa kylvökautta varten 300 000 kg viljaa.¹⁶⁰ Elintarvikehallituksella itsellään ei ollut aikaa seurata kuntien siemenviljatilannetta. Se työ jäi lääninkomiteoiden tehtäväksi, ja siitä syystä ne esim. antoivat lupia koskea lainajyvästöihin vasta äärimmäisessä hätässä ja silloinkin kuntien itsensä vastuulla.

Kylvömäärää hehtaaria kohti pienentämällä koetettiin "jatkaa" siementä. Huhtikuun alussa vehnän, ohran ja kauran kylvömäärä laskettiin 200 kg:aan ja rukiin 175 kg:aan hehtaaria kohti; Pohjois-Suomessa sallitut kylvömäärät olivat hieman suurempia.¹⁶¹ Mikkelin läänissä päätettiin väärinkäsitysten ehkäisemiseksi tarkistaa kylvöalat siementarpeen selvittämiseksi.¹⁶² Pinta-alan tarkastuksia ei suoritettu muualla. Viipurin läänissä armeijakunnan pääesikunta laati kiertokyselyn siemenviljatarpeesta ja aikoi vielä huhtikuussa valvoa kevätkylvöjen suorittamista.¹⁶³ Valvominen jäi lopulta siviilielinten tehtäväksi. Myös Etelä-Suomessa varauduttiin siemenen puutteeseen. Uudelleen toiminnan alkanut Lavoniuksen elintarvikehallitus kehotti ensimmäisestä kiertokirjeestään alkaen (19.4.) elintarvikelautakuntia harventamaan kylvöä ja toivoi myös maanviljelijöiden yhteistyötä kylvöasioissa.¹⁶⁴

Vaasan senaatti oli antanut kylvön harventamispäätöksen sormituntumalla – kunhan tiedettiin edessäpäin olevan vaikeuksia koota tarvittava kevätiljan siemen. Vasta huhtikuun lopulla pidetyssä elintarvikehallituksen ja lääninkomiteoiden neuvottelukokouksessa oli mahdollista saada tilanteesta tarkempia tietoja. Seuraavassa asetelmassa on esitetty lääninkomiteoiden antamat tiedot ohran ja kauran siementarpeesta (– alijäämä, + ylijäämä):¹⁶⁵

158. EVA/V Ea 1. Viipurin I. itäinen etsto. Suojärven paikallisesikunta Sortavalan lääninkomitealle 6.5. 1918.

159. Ibid. (Salmin rajavartioston muonittaminen).

160. EVA/II D 5. Toimintakertomus.

161. As.kok. 1918/65 (5.4.).

162. EVA/V Ca 1. Mikkelin I. etston ptk. 12.4.1918.

163. Sihvo II 1956, s. 8–9.

164. Elintarvikehallituksen lehtisiä n:o 1. Elintarpeita tuottamaan (19.4.1918). W.A. Lavoniuksen kok. 10. VA.

165. EVA/II. Ptk. 25.4.1918.

alue	kaura kg	ohra kg
Oulun lääni	- 200 000	- 200 000
Kajaanin kihlakunta	57 000	- 25 000
Vaasan lääni	+ 250 000	+ 30 000
Kuopion lääni	+ 843 000	+ 444 000
Mikkelin lääni	+ 500 000	+ 75 000
Viipurin lääni	- 1 100 000	- 500 000
Yhteensä	+ 236 000	- 176 000

Siemenkauratilanne valkoisten hallussa olevilla alueilla oli tyydyttävä, mutta ohraa puuttui jonkin verran, tosin niin vähän, että se ei ollut täyttä prosenttiakaan normaalivuosien kylvömäärästä.

Herättää huomiota, että Kuopion lääni, joka oli pystynyt jakamaan korttikulutukseen hyvin vähän viljaa, olikin nyt suurin siemenviljan luovuttaja. Vaikka siemenen määrä hieman laskikin huhtikuun arvioista (750 000 kg:aan ohraa ja kauraa¹⁶⁶), se pysyi lopullisessakin luovutusmäärässä kärjessä. Viljavarastojen säilyminen Kuopion läänissä lienee johtunut siitä, ettei alueella toiminut elintarvikehallituksen eikä sotilasviranomaisten kerääjiä, eikä sieltä liioin siirretty muualle viljaa. Koska sotilaallinen ratkaisu häämötti jo näköpiirissä, käsiteltiin huhtikuun kokouksessa myös Etelä-Suomen viljakysymystä. Hämeen läänissä kierrelleen tarkastaja Berggrénin raporttien nojalla tiedettiin alueella tapahtuneen elintarvikeryöstöjä,¹⁶⁷ mutta kokonaiskuva ei läänin tilanteesta vielä huhtikuussa saatu. Se alkoi selvitä vasta toukokuun alussa, jolloin kunnat lähettivät selvityksensä elintarvikehallitukselle.¹⁶⁸ Lääni tuli suunnillaan omillaan toimeen.

Turun ja Porin läänin pohjoisosissa, Porin elintarvikekomitean alueella, siemen- ja syömäviljavarastojen tarkastus suoritettiin huhtikuun lopulla siten, että maanviljelijöistä kootuille ryhmille annettiin tarkastettavaksi 3–5 kunnan viljavarat. Satakunnan 44 kunnassa ohran ja kauransiemenen nettovajaus oli 236 000 kg.¹⁶⁹

Punaisena aikana raskaimmin verotetuiksi tiedettiin tulleen Uudenmaan läänin viljavarastot. Elintarvikehallitus arvioi siementarpeen olevan runsaat 500 000 kg.¹⁷⁰ Vajaus suunniteltiin peitettävän siten, että Laborin varastosta saataisiin osa ja n. 300 000 kg siementä oli tarkoitus hankkia Ruotsista.¹⁷¹

Siemenviljan keräys tapahtui pääasiassa lääninkomiteoiden ja elintarvikelautakuntien välityksellä. Periaatteena pidettiin, että ensin oli täytettävä kunnan oma tarve ja vain ylimääräinen vilja oli luovutettava pois. Näin välttyttiin turhilta viljansiirroilta. Ylimääräinen vilja luovutettiin keskusliikkeille. Täten Hankkijan välitettäväksi kertyi ohraa ja kauraa 5 957 200 kg ja Laborin 944 200 kg.¹⁷² Vilja luovutettiin edelleen elintarvikelautakuntien jaettavaksi.¹⁷³

Loppujen lopuksi koko siemenviljamäärä oli koottava oman maan alueelta, kun toukokuussa senaatti sai tiedon, ettei Ruotsi pystynytään vaihtamaan siemenviljaa.¹⁷⁴ Turun ja

166. Ks. EVA/I Fa 6. Vaasa 11.5.1918. Väliaikaisen EH:n tilanneraportti.

167. EVA/II E 5. Berggrénin raportteja 25.3.–1.4.1918.

168. Kuntien lähettämiä tietoja on sarjassa EVA/V Ha 1. Hämeen läänin eteläinen etsto.

169. EVA/V Da 1. T & P I. pohjoinen etsto. Sähke väliaikaiselle EH:lle 6.5.1918.

170. EVA/II C 1. Ptk. 25.4.1918.

171. Ruotsista oli tarkoitus vaihtaa syömäviljalla parempilaatuista siemenviljaa; varsinaisesta kaupasta ei siis ollut kysymys.

172. EVA/I Db 1. Valtion viljakonttorin kertomus.

173. Jaosta lääninkomiteoille ja kunnilla ks. esim. EVA/V Ca 1. Kuopion l. itäisen etston ptk. 17.5.1918; Viipurin l. itäisen etston ptk. 23.5., 25.5., 27.5.1918.

174. EVA/II C 1. Ptk. 2.5.1918.

Porin läänin pohjoisosan siemenvajaus supistui kuitenkin oletettua pienemmäksi (n. 50 000 kg:aan), ja lisäksi läänin eteläosa pystyi luovuttamaan enemmänkin kuin Ruotsista oli luvattu.¹⁷⁵ Siemenviljakysymys oli ratkaistu. Onnellisen lopputuloksen avain oli siinä, ettei keväällä 1918 ollut vielä kulunut täyttä viljankiertoa siitä, kun tuonti oli lakannut. Se siemenvilja, mihin kevään 1918 aikana oli ollut pakko turvautua, oli ollut syyskylvöön tarkoitettu ruis. Tätä oli eniten luovutettu tyypilliseltä rukiinkylvöalueelta, Vaasan läänistä. Vaasan, Mikkelin ja Kuopion lääneissä oli kevätsiemenviljaan täytynyt koskea vain harvoissa tapauksissa, joten sekä ohra että kaura olivat säästyneet. Kauraa olivat maanviljelijät saaneet pidättää kotieläimiä varten, ja ilmeisesti osa näin säästynyttä viljaa voitiin käyttää kevätkylvöihin.

Kylvötoissa ei käytännössä seurattu senaatin määräyksiä kylvön harventamisesta. Kauran ja ohran kylvömäärät olivat lähes samansuuruiset kuin edellisenä vuonna, ja vehnän ja rukiin jopa suurempi.¹⁷⁶

Maanviljelijät olivat pitäneet siemenvarastoistaan tiukasti kiinni puutteen ja pakkoluovutusten keskellä. Keskusosuusliikkeitten välittämä siemen oli vain suurimpien vajausten tasauksista. Ohran ja kauran yhteinen kylvömäärä oli lähes 100 milj. kg, joten elintarvikehallituksen ponnistelut merkitsivät siitä vain 6–7 %. Viranomaisten välittämän siemenviljan merkitys olikin lähinnä siinä, että tuokin osa kylvöistä voitiin ajoissa suorittaa.

175. EVA/II D 5. Toimintakertomus; EVA/I Fa 6. Väliaikaisen EH:n tilannekatsaus 11.5.1918.

176. SVT:n Maataloustilaston mukaan kylvömäärät v. 1917 ja 1918 olivat seuraavat: (1 000 kg)

vuosi	vehnä	ruis	ohra	kaura
1917	1 058	35 625	22 224	76 367
1918	1 091	36 133	22 102	75 973

6. TOUKOKUUSTA 1918 UUTEEN SATOON

6.1. Säännöstelyorganisaation muutoksia

6.1.1. Elintarviketoimituskunnan perustaminen

Kevättalvella 1918 oli säännöstelyn korkeimmassa johdossa tarkkaan ottaen kolme erillistä keskusta: Vaasan väliaikainen elintarvikehallitus, kansanvaltuuskunnan elintarvikeasiain osasto ja Helsinkiin jäänyt Lavoniuksen elintarvikehallitus.

Lavoniuksen elintarvikehallituksen toiminta jäi helmikuussa vähäiseksi, mutta maaliskuun loppupuolella, jo ennen kansanvaltuuskunnan poistumista Helsingistä, sen toiminta aktivoitui. Yhteyksiä Vaasaan se piti rintaman kiertäen Tukholman kautta.¹ Huhtikuun lopulla elintarvikehallitusten välillä aloitettiin suora kirjeenvaihto, ja lisäksi Helsingistä lähetettiin edustaja perehtymään paikan päällä Björkenheimin elintarvikehallituksen järjestelyihin. Väliaikaisen elintarvikehallituksen toimenpiteitä, mm. korttiannosten laskeminen 75 g:aan, sovellettiin sitten Etelä-Suomessakin.² Hämeen lääninkomitean valitus Vaasan ja Helsingin elinten määräysten ristiriitaisuudesta osoittaa, ettei yhteistyö sujunut aivan kitkatta.

Toimialanaan Lavoniuksen elintarvikehallitus piti lähinnä Uudenmaan lääninä. Viipurin läänissä sotatoimet olivat vielä kesken, ja muille valkoisten valtaamille alueille oli joko perustettu uusia lääninkomiteita, tai vanhat lääninkomiteat alkoivat toimia itsenäisesti, kunnes pääsivät Vaasan hallituksen yhteyteen.

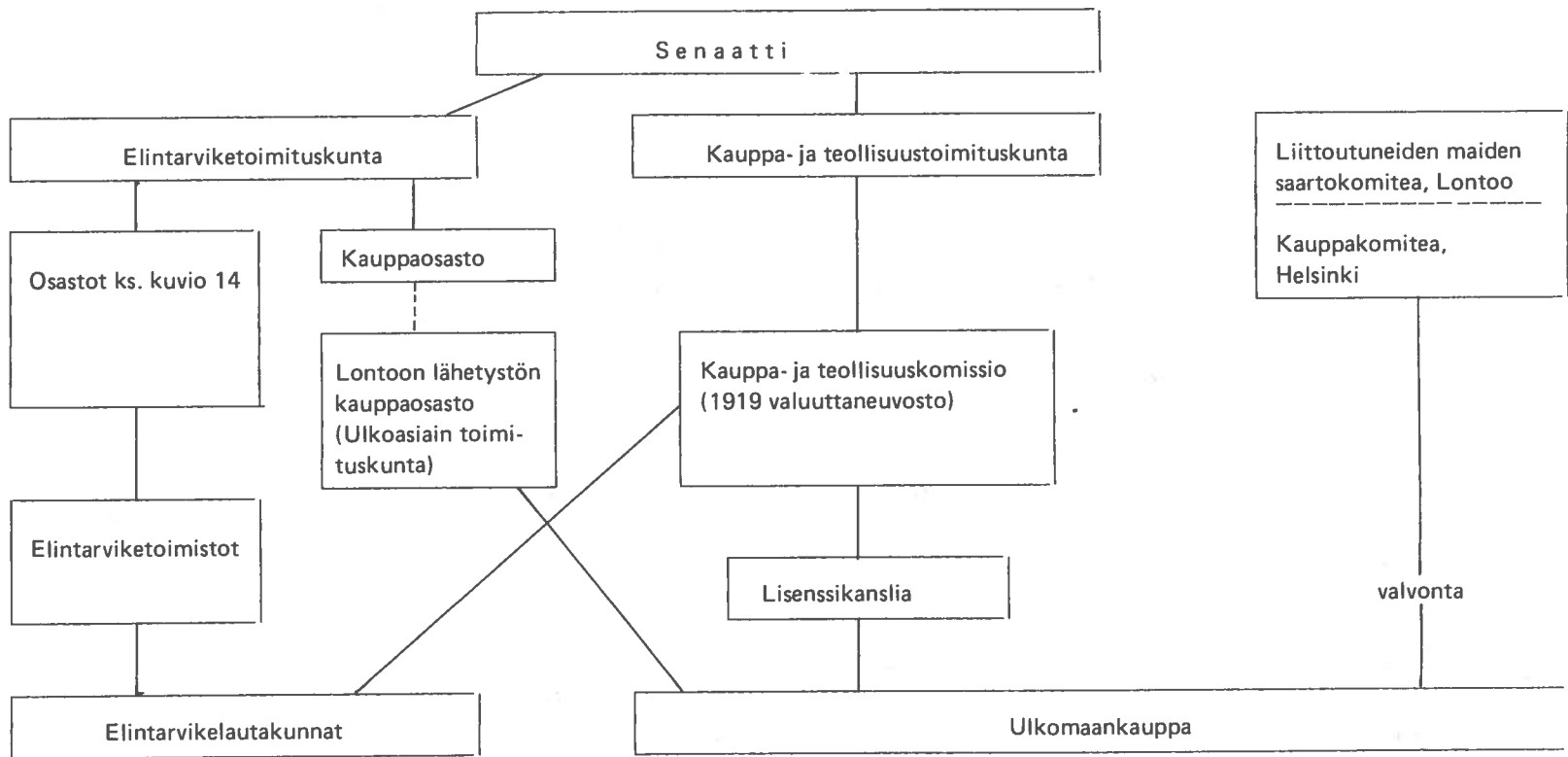
Lavoniuksen sympatiat olivat aluksi ympärysvaltojen puolella. Vaasan hallituksen Tukholman lähettilään kautta hän oli yhteydessä Englannin lähettilääseen ja lähetti aineistoa, mikä selvitti Suomen elintarvikepulaa ja sen syitä. Pyrkimys oli saada tuonti lännestä taas alkamaan.³ Sen jälkeen kun saksalaiset olivat saapuneet Helsinkiin Lavonius osoitti von der Goltzille vetoamuksen Saksan avun saamiseksi kahdelle miljoonalle korttisäännöstelyn varassa elävälle suomalaiselle, joista Lavoniuksen arvion mukaan vain kolmannes selviäisi ilman ulkopuolista apua.⁴

Helsingin valtauksen jälkeen Lavoniuksen elintarvikehallitukselle koitti kiireinen aika. Kuukauden mittaisena aikana, minkä se toimi ennen Vaasan säännöstelyviranomaisten siirtymistä pääkaupunkiin, se lähetti lautakunnille 40 kiertokirjettä.⁵ Näissä käsiteltiin esim. siemenviljakysymystä (n:o: 24 ja 27) ja palstaviljelyn laajentamista (n:o: 29, 30 ja 31). Toukokuun alussa, kun Vaasaan oli saatu suora yhteys, alettiin välittää valkoisen Suomen säännöstelymääräyksiä.

von der Goltzille osoitetun vetoamuksen lisäksi Helsingin elintarvikehallituksella oli muitakin yhteyksiä saksalaisiin. Itämeren divisioonan intendentuurineuvoksen Vogelien pyynnös-

-
1. EVA/II D 5. Gripenberg Svinhufvudille 25.3.1918.
  2. EVA/I Ca 1. Elintarvikehallituksen ptk. 25.4., 26.4.1918. — Vaasaan lähetettiin edustajaksi tuomari O. Ratamo.
  3. EVA/II D 5. Toimintakertomus. Lavoniuksen sähkök. 23.3. ja 25.3.1918.
  4. Kreivi von der Goltzille osoitettu selonteko elintarvikeasiain tilasta maassamme. Elintarvikehallituksen lehtisiä n:o 3. (Helsinki 19.4.1918). — von der Goltz ei mainitse muistelmissaan tällaista yksityistapausta. Hän toteaa, että Suomessa vallitsi nälänhätä ja saksalaiset joukot yrittivät omista varastoistaan jakaa varsinkin pääkaupunkiseudulle elintarvikkeita niin paljon kuin mahdollista. — von der Goltz 1920, s. 141—142.
  5. Kiertokirjeet ks. W.A. Lavoniuksen kok. 10. VA. Kiertokirje n:o 1 on päivätty 19.4. ja n:o 40 15.5. 1918.

Kuvio 13. Säännöstelyn organisaatio v. 1918.

tä — aloite ei siis tullut elintarvikehallitukselta — luvattiin vastaanottaa saksalainen asiantuntija opastamaan säännöstelyssä "edellyttäen, ettei se pääse rajoittamaan kansallista vapauttamme". Tämän lisäksi tohtori W. Wahl lähetettiin Saksaan perehtymään sikäläisiin elintarvikeasioiden järjestelyihin.⁶

Kaksijakoisuus poistui toukokuun 22. päivänä; jolloin Lavoniuksen elintarvikehallitukselle myönnettiin ero ja myös Björkenheimin väliaikainen elintarvikehallitus luopui tehtävistään. Eljas Kahra määrättiin väliaikaisena hoitamaan elintarvikehallituksen johtajan tehtäviä.⁷ Saman kuun 27. päivänä määrättiin maanviljelysneuvos H.G. Paloheimo elintarvikeasioiden johtoon.⁸

Seuraavassa kuussa elintarvikeasiat korostuivat hallituksen toiminnassa. Syksyllä 1917 vallinnet epäilykset, että varsinaisen elintarvikesenaattorin nimittäminen kaataisi hallituksen saman tien ja että uuden toimituskunnan perustaminen olisi liian työlästä senaatin ohjesäännön muuttamisen vuoksi, olivat poispyyhkäistyt. Kesäkuun 14. päivänä elintarvikeasiat keskitettiin asetusteitse perustettuun väliaikaiseen elintarvike-toimituskuntaan, jonka päälliköksi — ja samalla senaattoriksi — nimitettiin Paloheimo.⁹ Uudelleenjärjestelystä on todettu, että kysymyksessä oli pikemminkin henkilöiden kuin järjestelmän muutos.¹⁰ Joka tapauksessa elintarvikeasioiden keskittäminen kokonaan omaan toimituskuntaan, ensimmäisen maailmansodan aikuisen kansanhuoltoministeriöön, osoitti, että hallitus antoi entistä suuremman merkityksen valtionvallan järjestämälle huoltotoiminnalle. Samalla se merkitsi tehokkuuden lisääntymistä ja selvyttä elintarvikeasioihin. Aikaisemmin säännöstelystä oli vastannut vain jokin toimituskunnan alainen keskusvirasto. Edessä oleva kireä aika sekä määräysten toteuttaminen lääni- ja kuntatasolla vaativat oman toimituskunnan.

Keskushallintotasolla ei toimituskunnan perustamisen jälkeen tarvittu enää erillistä keskuskomiteaa koordinoimaan eri säännöstelyalojen tehtäviä. Kesällä 1918 toimituskunnan yhteydessä toimivat seuraavat osastot (ks. kuvio 15):

tiedonanto-osasto	väki-, korsirehu- ja juurikasviosasto
tilasto-osasto	vilja-, siemen ja tuontiosasto
toimisto	sotilasosasto
tiliosasto	valtion vointarkastuslaitos
painatus- ja lähetysosasto	Tuontikunta rl.
valvontaosasto	lihaosasto
kansanravinto-osasto	kalaosasto
tuotannon lisäämisosasto	

Muiden kuin elintarvikkeiden hintojen, kaupan, kuljetuksen ym. säännöstelystä vastasi kauppa- ja teollisuustoimituskunnan alainen kauppa- ja teollisuuskomissio. Tämä säännöstely kosketti elintarvikesäännöstelyä sikäli, että apuna siinä käytettiin kunnallisia elintarvikelahtakuntia. Myös ulkomainen tuonti hoidettiin komission alaisen lisenssikanslian valvonnassa.¹¹

6. EVA/I Ca 1. Ptk. 20.4.1918. — Tiedossa ei ole, johtiko saksalaisen asiantuntijan hyväksyminen sitten käytännön toimenpiteisiin vai katsottiinko Wahlin tutkimusmatkan korvaavan asiantuntijalta saatavan avun.

7. Sen. tal. os. ptk. 22.5.1918. — Kahra oli toiminut mm. Vaasan väliaikaisessa elintarvikehallituksessa.

8. Ibid. 27.5.1918.

9. As. kok. 1918/56 (14.6); Sen. tal. os. ptk. 14.6.1918.

10. Esim. Kovero 1921, s. 232; Harmaja 1940, s. 364.

11. Muitten kuin elintarvikkeitten säännöstelystä ks. Kuusi 1921, Kauppa- ja teollisuuskomissioni; sama, Sota-ajan kauppapolitiikka; Harmaja 1940, s. 315–328.

Joskin muutokset säännöstelyn järjestelyissä jäivät vähäisiksi, niin elintarvikepolitiikassa kokonaisuudessaan tapahtui selvä muutos. Sitä ennakoiti jo suurviljelijän, maataloustuottajien luottamusta nauttivan Paloheimon nimittäminen senaattoriksi. Ponnistelut keskitettiin tuotannon lisäämiseen, ja sen vuoksi määrätietoisesti laajennettiin tuottajien etuoikeuksia. Paloheimo selvitti avoimesti heinäkuussa 1918 elintarvikelain jatkamista käsiteltäessä, että uusi laki asettaisi tuottajat edullisempaan asemaan kuin kuluttajat mutta että niin oli kaikkialla maailmassa.¹² Heinäkuun 27. päivänä annetussa laissa¹³ elintarvikeasioiden järjestelyistä tuottajien edut olivat monella tapaa otettu huomioon. Laissa todettiin, että mikäli maan elintarvikevarat eivät salli täysimääräisiä annoksia jokaiselle, niin tuotannon palveluksessa oleville oli kuitenkin varattava riittävästi elintarvikkeita. Rajahintojen määrittämisellä oli pyrittävä siihen, että niillä tuettaisiin eikä ehkäistäisi tuotantoa. Rajahintoja kohotettiin kesän aikana loppujen lopuksi säästeliäästi. Viljan rajahinnat pysyivät entisellään n. 2 mk/kg, joskin elintarvikelautakuntien hankinnoissa niitä saatettiin epävirallisesti ylittää. Maidolle ja maitotaloustuotteille sen sijaan määrättiin rajahinnat, jotka ylittivät huomattavasti aikaisemman hintatason.¹⁴ Myös sianlihan rajahintoja¹⁵ korotettiin.¹⁵

Elintarviketoimituskunnan pitkän tähtäyksen keino kohottaa tuotantoa oli viljan minimihintojen määrääminen. Kesäkuussa valtio sitoutui ostamaan v. 1919 tuotettua ruista ja ohraa 1:40 mk, vehnää 1:60 mk ja kauraa laadusta riippuen 1:10—1:30 mk/kg vähimmäishintaan.¹⁶ Elokuussa minimihinnat taattiin v:n 1920 sadolle sekä v. 1921 ja 1922 uudisviljelystä korjattavalle viljalle.¹⁷ Vaikka minimihinnat määriteltiinkin matalammiksi kuin kesällä 1918 vallinnut hintataso, ne antoivat kuitenkin turvallisuutta maataloustuotantoon.

Minimihintoja ei määrätty v. 1918 korjattavalle sadolle, vaikka MTK:n valtuuskunta osallistuikin innokkaasti hintaneuvotteluihin. Sen sijaan sadolle vahvistettiin kesäkuussa luovutushinnat, jotka olivat keväällä voimaantulleiden suhteellisen korkeitten hintojen mukaiset. Rukiin ja ohran rajahinta oli luovutusajankohdasta riippuen 1:50—2 mk, vehnän 1:70—2:20 mk ja kauran 1:40—1:60 mk/kg.¹⁸ Koska pula jatkui syksyllä, kävi kuten aikaisemminkin: rajahintataso osoittautui liian matalaksi, jotta luovutus olisi onnistunut.

Tuotannon lisäämiseen tähtäsivät edelleen senaatin päätökset uudisviljelyn palkitsemisesta. Tuottaja sai pidättää itsellään, muiden pidätysoikeuksien lisäksi, 100 kg viljaa uudisviljelyyn otettua hehtaaria kohti, ja mikäli maa oli ollut yli 10 vuotta viljelemättömänä, määrä nousi 200 kg:aan/ha.¹⁹ Uudisviljelyohjelma ei ennättänyt vaikuttaa tuntuvasti v:n 1918 puolella, ja seuraavina vuosina otettiin käyttöön uusia, tehokkaampia palkitsemismuotoja.

12. II VP 1917. Ptk. II, s. 1584—1589 (10.7.1918).

13. As.kok. 1918/72 (27.7.1918).

14. Suomalainen Virallinen Lehti 1918:84, 128. Senaatin päätös maataloustuotteiden rajahinnoista annettiin 3.7.1918. Maatiaisvoimien rajahinnaksi määrättiin 12 mk/kg ja meijerivoimien 18 mk/kg. 24.8. maatiaisvoimien rajahintaa korotettiin 15 mk:aan/kg. Maidon hinta oli 1:20 mk/l ja tinkimaidon 1 mk/l.

15. Sianlihan hinta vaihteli lihanlaadun ja myyntipaikkakunnan mukaan 11:50—13:20 mk/kg. Suomalainen Virallinen Lehti 1918/88. Senaatin päätös 9.7.1918.

16. As.kok. 1918/57 (21.6.1918).

17. As.kok. 1918/87 (6.8.1918) Hintataso määrättiin seuraavaksi: ruis ja ohra 1:20 mk/kg, vehnä 1:40 mk/kg ja kaura :90—1:10 mk/kg.

18. As.kok. 1918/90 (21.6.1918).

19. As.kok. 1918/63 (9.7.1918).

6.1.2. Muu säännöstelyorganisaatio

Elintarviketoimistot

Elintarvikelain jatkaminen heinäkuussa ja myöhemmin kesällä annetut säännöstelymääräykset merkitsivät joitakin muutoksia myös säännöstelyn organisaatiossa, vaikka perusrakenne pysyikin samana kuin aikaisemmin.²⁰ Lääninkomiteoiden nimi muutettiin elintarviketoimistoiksi ja samalla niiden lukumäärää lisättiin. Elokuusta 1918 alkaen maassa toimi 17 elintarviketoimistoa.²¹

Uudenmaan läänin suomalainen etsto (Helsinki)

Uudenmaan läänin ruotsalainen etsto (Helsinki)

Ahvenanmaan etsto (Maarianhamina)

Turun ja Porin läänin eteläinen etsto (Turku)

Turun ja Porin läänin pohjoinen etsto (Pori)

Hämeen läänin eteläinen etsto (Hämeenlinna)

Hämeen läänin pohjoinen etsto (Tampere)

Viipurin läänin läntinen etsto (Viipuri)

Viipurin läänin itäinen etsto (Sortavala)

Mikkelin läänin etsto (Mikkeli)

Kuopion läänin läntinen etsto (Kuopio)

Kuopion läänin itäinen etsto (Joensuu)

Vaasan läänin läntinen etsto (Vaasa)

Vaasan läänin itäinen etsto (Jyväskylä)

Oulun läänin eteläinen etsto (Oulu)

Kajaanin kihlakunnan etsto (Kajaani)

Perä-Pohjolan etsto (Rovaniemi)

(elintarviketoimistojen alueista ks. liite 12).

Toimistot jatkoivat lääninkomiteoiden työtä näiltä perityin valtuuksin ja tehtävin.

Karjanmyyntiosuuskunnat

Myös lihakaupan alalla tapahtui kesällä uudelleenjärjestelyjä, joskin vanhan järjestelmän pohjalla. Tällä alalla valtio selvimmin elintarvikesäännöstelyn toimeenpanossa nojautui suoraan tuottajiin ja tuottajien liikkeisiin. Joulukuussa 1916 muotoutunut lihanhankintajärjestelmä osuuskuntineen ja lihakeskuskomiteoineen säilytettiin periaatteessa. Heinäkuussa 1918 perustettuun *karjanmyyntiosuuskuntien keskusliittoon* (ent. lihakeskuskomitea) hyväksyttiin 15 osuuskuntaa ja myöhemmin vielä kaksi lisää.²² Osuuskuntien hankinta-alueet vastasivat suunnilleen elintarviketoimistojen alueita.

20. As.kok. 1918/68, 72, 93 (8.7., 27.7., 13.8.).

21. As.kok. 1918/95 (13.8.1918).

22. As.kok. 1918/66 (16.7.).

Osuuskunnat olivat seuraavat:

Länsi-Suomen karjanmyyntiosuuskunta Karja rl.

Lounais-Suomen Osuusteurastamo rl.

Viipurin Karjakauppa-Osuuskunta rl.

Mikkelin karjanmyyntiosuuskunta rl.

Kuopion karjanmyyntiosuuskunta rl.

Etelä-Pohjanmaan karjanmyyntiosuuskunta Itikka rl.

Periaatteessa ainoastaan osuuskunnat saivat hankkia lihaa yleiseen kulutukseen, joskin poikkeustapauksissa kaupunkien ja kulutuskeskusten elintarvikelautakunnille voitiin myöntää ostolupia. Tuottajille oli edelleen sallittua vähittäismyynti paikallisen elintarvikelautakunnan ohjeitten mukaan. Lisäksi tuottajat saivat vapaasti kuljettaa pienehköjä lihaeriä. Lihasäännöstely oli siis kesällä 1918 jonkin verran helpottunut aikaisemmasta. Sotilastarpeisiin menevän lihan osuuskunnat hankkivat elintarvikelautakuntien välityksellä. Siviiliväestölle liha ostettiin vapaaehtoisilla kaupoilla. Kaupungeissa ja kulutuskeskuksiksi julistetuilla paikkakunnilla oltiin velvollisia käyttämään lihanjakelussa korttijärjestelmää. Maaseudulla ei korttisäännöstelyä käytetty. Lihaosuuskuntien hankinnat suuntautuivatkin lähes yksinomaan kulutuskeskusten tarpeisiin.

Kalapörssit

Elintarviketoimituskunnan alaisuuteen kuuluivat toukokuussa 1918 suurimpiin satamiin, Vaasaan, Poriin, Helsinkiin, Kotkaan ja Viipuriin perustetut kalapörssit.²³ Säännöstelyn lopussa niitä toimi 15 paikkakunnalla,²⁴ viimeisenä Ouluun joulukuussa perustettu kalapörssi.²⁵ Kalapörssien perustaminen merkitsi kalan osittaista säännöstelyä, ei kuitenkaan koko maassa eikä koskien koko kalansaalista. Pörssit eivät olleet kalastajien mieleen. Epäilemättä osa saaliista kulkikin pörssien ohi. Siihen antoi mahdollisuuden mm. se, ettei alle 40 kg:n saaliita tarvinnut ilmoittaa.

Kalansäännöstelyn viivästyminen näinkin myöhään merkitsi, että tämän tuotteen säännöstelyn merkitys jäi vähäiseksi. Pahimmankin pulan aikana talvella 1918 oli hallituksella ollut yllin kyllin kalaa käytettävissä, tosin ulkomailta hankittua. Kalastusalueilla, sekä punaisessa että valkoisessa Suomessa, kalaa oli ollut kulutusta vastaava määrä. Pulma oli ollut vain siinä, miten sitä saataisiin sisämaahan.

Perunakuivaamot

Toukokuussa 1918 senaatti hyväksyi sota-ajan maatalouskomitean saksalaisiin esikuviiin perustuvan suunnitelman kolmesta valtion varoilla rakennettavasta perunakuivaamosta (Kuopioon, Lahteen ja Seinäjoelle), ja kahdesta vihanneskuivaamosta (Toijalaan ja Karjaalle).

Lahden ja Seinäjoen kuivaamojen koekäyttöön päästiin seuraavana keväänä, mutta viljan tuonnin auettua lännestä ei kuivaamojen tuotteilla enää ollut kysyntää.²⁶

-----

22. Jatkuu ed. sivulta.

Karjanmyyntiosuuskunta Pohjola rl.

Andelsslakteri Nutrio mbt.

Österbottens kreatursslakteri mbt.

Pohjois-Karjalan karjamyntiosuuskunta Oiva rl.

Osuuskunta Etelä-Suomen Karjakeskus

Osuuskunta Keski-Suomen Eläinkeskus

Ålands Andelsslakteri mbt.

Myöhemmin perustettiin lisäksi Keski-Pohjanmaan karjanmyyntiosuuskunta rl. ja Satakunnan Karjakeskus rl. Sen sijaan suunnitteilla ollutta Kyrönmaan karjanmyyntiosuuskuntaa elintarviketoimituskunta ei hyväksynyt lihanhankkijaksi.

23. As.kok. 1918/23 (13.5.1918).

24. Ks. EVA/I Fa 6. Kalapörssit. — Muut paikkakunnat olivat: Hanko, Turku, Kaskinen Loviisa, Tornio, Tammissaari, Kokkola, Haapasaari ja Rauma.

25. EVA/V Ca 1. Oulun l. eteläisen etston ptk. 7.12.1918.

26. EVA/I He 2. (1919—1920). Valtion kuivaamokomitean asiapaperit. EVA/I Db 1.

6.1.3. Elintarvikelautakuntien jäsenongelma

Kevään 1918 uudelleenjärjestelyt koskivat lähinnä elintarvikelautakuntien henkilövalintoja. Syyt voidaan ryhmitellä kahteen pääryhmään: puhdistustoimenpiteet ja tuottajien aseman vahvistaminen lautakunnissa. Voittajapuolen puhdistustoimenpiteet koskivat lautakunnissa toimineita työväenyhdistyksen jäseniä ja henkilöitä, joilla oli sisällissodan aikana ollut suhteita punaisiin. Kysymyksessä oli siis vastatoimenpide kansanvaltuuskunnan aikana tapahtuneille elintarvikelautakuntien uudistuksille, mutta tehokkaammin ja perusteellisemmin järjestelyinä.

Suhtautumisessa lautakuntien punaisiin tai punaisille myötämielisiin jäseniin oli kaksi linjaa. Lavonius suositteli huhtikuussa verraten lieviä toimenpiteitä: lautakuntien mahdollisimman pikaiseksi käynnistämiseksi olisi mm. entiset punaiset valittava lautakuntiin uudelleen vaikkapa äänioikeudettomina jäseninä.²⁷ Lempeys johtui ilmeisesti siitä, että Lavoniuksella oli ollut tilaisuus tarkkailla punaisten elintarvikehallintoa, jolloin oli ollut mahdollista havaita, että elintarvikepolitiikan suuntaviivat olivat säilyneet suunnilleen ennallaan ja että punakaartilaisten sekaantuminen säännöstelyä hoitavien viranomaisten toimintaan ei ollut suinkaan elintarvikelautakuntien vika.

Käytännössä omaksuttiin kuitenkin jyrkempi linja. Vaikka Vaasan elintarvikehallitus ei ollutkaan ottanut selvää kantaa, kuinka pitkälle erottamisessa oli mentävä, antoi aiheen erottamiseen se, että kiertävät tarkastajat tekivät kunnissa tiedusteluja lautakuntien ja yksityisten lautakunnan jäsenten suhtautumisesta kapinoitsijoihin.²⁸ Pian omaksuttiin käsitys, että sosiaalidemokraattiset jäsenet, ja ainakin punaisia avustaneet jäsenet, oli erotettava.

Maanviljelijöiden katkeruus pakkoluovutuksia toimeenpanneita elintarvikelautakuntien jäseniä kohtaan leimahti ilmiliekkiin sodan loppuselvittelyissä. Katkeruus kohdistui koko säännöstelyjärjestelmää vastaan, mutta keväällä 1918 sille löydettiin henkilöityneet kohteet: elintarvikelautakuntien punaiset johtajat. Tuomiot elintarvikeasioista syytetyille olivatkin yleensä ankaria. Esim. puolet 36 elintarvikekomissaarista, joista on tiedot, tuomittiin 10 vuodeksi tai sitä pitemmäksi ajaksi vankeuteen. Turun lääninkomiteaa punaisena aikaa johtanut Mörn tuomittiin kuolemaan. Kuvaavaa on, että säännöstelyssä lähellä tuottajia ja siis etäämpänä päätöksenteosta olleiden punaisten elintarvikelautakuntien puheenjohtajia koskeneet rangais-
tukset saattoivat olla myös ankaria: Hämeen läänissä heistä ainakin neljä tuomittiin kuolemaan.²⁹ Hämeen läänissä ei liioin tyydytty erottamaan vain komissaareja vaan myös vähänkin kapinallisille myötämieliset henkilöt. Muutoksia tapahtui käytännöllisesti katsoen alueen kaikissa lautakunnissa. Viipurin läänissä tehtiin samoin. Erottamisia ei tapahtunut niinkään elintarvikeasioiden hoitamisen kuin "muiden syiden takia". Poliittinen vaino vietiin eräissä tapauksissa niin pitkälle, että punaisiin kuuluneilta perheiltä aiottiin evätä leipäkortit. Elintarviketoimituskunta antoi tästä ankaran kiellon.³⁰

Toinen syy lautakuntien jäsenten vaihtumiseen oli yleiseen elintarvikepolitiikkaan liittyvä tuottajien aseman vahvistaminen lautakuntaportaassa. Missään korkeampien elintarvikeviranomaisten ohjeissa tätä ei virallisesti esitetty, mutta esim. lääninkomiteoiden pöytäkirjoissa

27. EVA/I Ca 1. Ptk. 1.4.1918.

28. EVA/V Eb 3. Hämeen I. pohjoinen etsto. Esim. K.J. Mobergin, J.E. Kallion ja J. Ruuhialan matkakertomukset Hämeestä huhti-toukokuulla 1918.

29. Kuolemaan tuonitut olivat: Someron el:n pj. A. Salo, Kosken HI A. Salmisrainoja, Riihimäen Efr. Kronqvist ja Jokioisten O. Selkälä. — EVA/V Ha 1. Hämeen I. eteläinen etsto; Keskitalo 1964, s. 840.

30. EVA/I Df 2. Kiertokirjeet.

tehtiin tämänsuuntaisia huomautuksia pitkin kevättalvea 1918.³¹

Seuraavaan taulukkoon on koottu puolittain ammatti-, puolittain sosiaaliryhmittäin elintarvikelautakuntien jäsenistö eräistä Etelä-Suomen lääninkomiteoista, joissa tapahtuivat suurimmat muutokset puhdistustoimenpiteiden vuoksi.³²

Elintarviketoimisto 31.12.1917	Luokat										yht.	(I,%)	(III,%)
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X			
Viipurin l. länt.	79	9	74	26	27	13	30	5	12	28	303	26.1	24.4
Uudenmaan l. ruots.	42	4	54	3	14	7	18	2	1	14	159	26.4	34.0
Hämeen l. etel.	54	23	63	5	23	4	10	3	—	7	192	28.1	32.8
Hämeen l. pohj.	52	23	79	7	16	4	8	4	1	5	199	26.1	39.7
Turun ja Porin l. pohj.	95	51	107	10	33	5	36	2	4	3	346	27.6	30.9
Vaasan l. länt.	231	80	107	—	80	—	56	7	—	7	568	40.7	14.1
Yhteensä	553	190	484	51	913	33	158	23	18	64	1767		
%	31.3	10.8	27.4	2.9	10.9	1.9	8.9	1.3	1.0	3.6	100		
1.7.1918	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	yht.	(I,%)	(III,%)
Viipurin l. länt.	108	10	20	13	56	15	39	5	15	35	316	34.2	6.3
Uudenmaan l. ruotsalainen	45	4	33	3	23	10	16	1	—	19	154	29.2	21.4
Hämeen l. etel.	94	8	14	3	33	3	14	5	—	5	179	52.5	7.8
Hämeen l. pohj.	65	6	21	4	26	7	17	6	1	6	159	40.9	13.2
Turun ja Porin l. pohjoinen	108	42	33	5	44	5	14	3	3	13	270	40.0	12.2
Vaasan l. länt.	252	99	75	—	44	—	44	—	—	8	522	48.3	14.4
Yhteensä	672	169	196	28	226	40	144	20	19	86	1600		
%	42.0	10.5	12.3	1.8	14.1	2.5	9.0	1.2	1.2	5.4	100		
Ryhvät													
I Maanviljelijät	II Torpparit		III Teollisuustyöläiset, käsityöläiset				IV Kauppa-apulaiset, kaupanhoitajat						
V Teollisuuden, kaupan harjoittajat	VI Insinöörit työnjohtajat		VII Virkamiehet				VIII Kirkon virkamiehet						
IX Kalastajat	X Muut												

Taulukko 16. Elintarvikelautakuntien sosiaalinen koostumus 31.12.1917 ja 1.7.1918. Lähde: EVA/I Ed 2–6. Toimintakertomukset ja henkilöluettelot; EVA/V Eb 1. Hämeen l. eteläinen etsto. — Luokituksessa on sovellettu Rasilan käyttämää ammattiryhmitysluokitusta (Rasila 1968, s. 34).

Kontrollialueena, jossa poliittisista syistä tapahtuneita muutoksia oli vähän tai ei ollenkaan, on Vaasan lääni. Kaikkein selvimmin lisääntyi maanviljelijöiden, eli siis tuottajien, osuus lautakuntien jäsenistössä. Muutos oli niin yksisuuntainen ja suuri, ettei ole epäilystä heidän osuutensa tarkoituksellisesta lisäämisestä. Tutkimusalueella tuottajien osuus lautakunnissa nousi puolen vuoden aikana (31.12.1917–1.7.1918) 31 %:sta 42 %:iin, siis yli 10 %.

31. Esim. EVA/V Ca 1. Kuopion l. läntisen etston ptk. 2.3.1918. Lääninkomitea päätti ehdottaa kuvernööreille elintarvikelautakuntien uusimista siten, "että ne tulevat maanviljelijöiden luottamusta maativiksi sekä muutenkin nykyhetken vaatimuksia vastaaviksi".

32. Kaikista lääneistä tällaisia tietoja ei ole saatavissa, tai sitten lautakuntien ilmoitukset jäsenistään ovat niin epätarkkoja, ettei niitä voi käyttää ko. tarkoitukseen.

Vaasan läänissä maanviljelijöiden osuus nousi 7 %. Jonkin verran kohosi myös teollisuuden ja kaupan harjoittajien sekä insinöörien ja työnjohtajien — siis korkeassa sosiaalisessa asemassa olleiden — osuus. Teollisuustyöläisten ja käsityön harjoittajien määrä väheni: näiden osuus laski 27.4 %:sta 12.3 %:iin. Vähäistä laskua tapahtui myös kauppa-apulaisten ym. tähän ryhmään kuuluvien osalta, samoin torpparien määrässä. Varsinaisella torpparialueella Hämeen läänissä torpparien määrä lautakunnissa väheni kuitenkin romahdusmaisesti.

Elintarvikelautakuntien sosiaalisen koostumuksen muuttuminen sopii hyvin Paavolaisen tutkimuksiin valkoisen terrorin uhrien sosiaalirakenteesta ja R a s i l a n esitykseen kansalaissodassa punaisella puolella kaatuneista. Sodan jälkeen syrjintää tapahtui monilla elämän aloilla. Tässä tapauksessa asia voidaan tarkistaa: kansalaissodassa ja teloituksissa eniten kärsineet ryhmät, ennen muuta työläiset, menettivät sodan jälkeen eniten paikkoja myös elintarvikelautakunnissa.

6.2. Huolto kesällä 1918

6.2.1. Touko-elokuun tuonti

Jotta saataisiin selville elintarvikeviranomaisten työkenttä oli kesällä 1918 selvítettävä korttitalouksiin kuuluvan väestön määrä, jonka huoltaminen oli viranomaisten ensisijainen tehtävä. Tilastolliseen selvitystyöhön näyttää myös olleen tarvetta sen takia, että elintarvikeavun saamiseksi Saksasta vaadittiin tarkkoja tietoja Suomen tarpeesta. Heinäkuun alussa Saksalle annetussa selostuksessa Suomen elintarviketilanteesta jakautui maan väestö (3 135 628 henkeä) kuluttajaryhmiin siten, että omavaraistalouksiin laskettiin 1 412 260 henkeä (45.0 %) ja korttitalouksiin 1 723 368 henkeä (55.0 %).³³ Kun korttitalouksiin kuuluvien henkilöitten keskimääräiseksi päiväannokseksi laskettiin 95 g, tarvittiin viljaa heitä varten uuteen saatoon saakka (syysk. 15 päivään) liki 11 000 tn. Valtion käytettävissä oli sillä hetkellä vain 1 350 tn viljaa.

Arviot Suomen avun tarpeesta vaihtelivat, mikä johtui arviointiperusteiden määrittelemättömyydestä ja tilastollisen työn keskeneräisyydestä. Intendenttineuvos Vogelille tehdyssä muistiossa Suomen tarpeeksi ilmoitettiin (heinäkuussa) 8 550 tn. Vogelille esitettiin myös katsaus Suomen viljatilanteesta. Sen mukaan Mikkelin läänissä oli viljaa yli oman tarpeen. Pahin tilanne oli Oulun, Viipurin ja Kuopion lääneissä. Valtion toimesta viljaa oli voitu jakaa vain Etelä-Suomessa, sielläkin epäsäännöllisesti. Ulkomailta tarvittava avustus — mikä toivottiin saatavan Saksasta — oli määrältään 8 000–9 000 tn.

Sisällissodan loppupuolella olivat saksalaiset asettaneet kaupankäynnin ehdottomaksi ylärajaksi 700 tn viljaa, mutta kompensaatiossa saatavan, erittäin edullisen voimavaihtosuhteen vuoksi he kuitenkin luopuivat tästä ylärajasta. Suomalaiset viranomaiset ilmoittivat käytettävissään olevan n. 500 000 kg voita, joka oli ravintorasvojen puutteen vuoksi Saksassa haluttua tavaraa. Vaihtosuhteeksi voi viljaa vastaan suomalaiset esittivät 1:21.8, mitä saksalaiset

33. Elintarviketilanne- ja viljantarvearviointia ks. EVA/I Fa 2. 1.7.1918; Fa 7. 5.7., 20.7., 30.7.1918; myös Maunuksela 1971, s. 77. — Heinäkuun 1918 ilmoitukset kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvien määristä ansaitsevat paljonkin kritiikkiä. Kokonaisväkiluvusta puuttui liki 200 000 henkeä. Tietojen toimitusaika tilastoinnista huolehtivalle Tuontikunnalle oli monessa tapauksessa liian lyhyt, jotta tiedot olisi saatu luotettaviksi. Omavaraistalouksien ikää oli monella paikkakunnalla jatkettu keinotekoisesti, koska lautakunnilla ei ollut kuitenkaan mitään jaettavaa. Esim. seuraavana vuonna vastaavana aikana omavaraistalouksiin kuuluvien määrä jäi n. 1.1 milj. henkeen (34 % väkiluvusta).

eivät kuitenkaan hyväksyneet. Suomalaisten taas oli vaikea hyväksyä saksalaisten ehdotusta vaihtosuhteesta 1:3. Molempinpuolisessa puutteessa vaihtokauppaan vihdoon ryhdyttiin ja vaihtosuhteeksi muodostui 1:13. Suomesta toimitettiin voita lähes täsmälleen ilmoitettu määrä, 500 000 kg.³⁴

Maunukselan mukaan viljantuonti Saksasta jakaantui kesäkuukausille seuraavasti:³⁵

1918	1 000 kg
toukokuussa	160
kesäkuussa	1 000
heinäkuussa	1 440
elokuussa	500
syysk. 1.—15.	350
yhteensä	3 450

Lähes koko tuonti tapahtui Saksan Itämeren divisioonan intendentuurin kautta. Määräsata-ma oli yleensä Helsinki.

Muualta viljaa ei saatukaan kesällä 1918. Yrityksiä tosin tehtiin Skandinavian maiden ja Hollannin suuntaan, sekä useaan otteeseen, mm. Suomen Paperiteollisuuden Yhdistyksen toimesta keskusvaltojen hankinta-alueelle Ukrainaan, jonne Suomella oli vanhastaan kauppa-yhteyksiä.³⁶ Kaikki yritykset kuitenkin raukesivat. Kompensaatiokaupalla saatiin kesällä kuitenkin muita elintarvikkeita: Saksasta ja Tanskasta kuivattuja vihanneksia, "soppajuuria", yhteensä 2 452 tn ja Saksasta sokeria 1 350 tn.³⁷

Heinäkuun jälkeinen viljantuonti, 2 290 tn, ei siis kattanut elintarviketoimituskunnan laskemasta vajauksesta kuin kolmanneksen. Koko maan korttitalouksille jaettuna se olisi merkinnyt vajaan 30 g:n päiväännoksia.

Tilanne ei kuitenkaan ollut aivan näin synkkä. Vilja-asiaassa Suomen hallitus lienee tahallaan liioitellut vaikuttaakseen Saksaan: käytettiin politiikkaan soveltuvaa periaatetta ja tehtiin mahdollisimman suuria vaatimuksia, jotta saataisiin ainakin jotakin. Saksalle esitetyissä laskelmissa senaatti ei esim. ollut ottanut huomioon, että elintarviketoimistoilla ja -lautakunnilla oli omat varastonsa. Kaikki kuluttajat eivät olleet hallituksen harteilla, vaan vastuu jakaantui myös kunnille. Kunnissa oli edelleen varastoja; tämä käy ilmi mm. siitä, että Turun ja Porin eteläinen elintarviketoimisto sai lyhyessä ajassa toukokuusta uuteen satoon kootuksi yli 2 milj. kg viljaa,³⁸ enemmän kuin elintarviketoimituskunta oli odottanut saatavan koko maasta. Maaseudulla ainakin Etelä-Suomessa tilannetta helpotti lisäksi se, että sato valmistui osittain aikaisemmin kuin kulutuskauden oli laskettu loppuvan (15.9.), ja uutista voitiin käyttää pahimpaan hätään.

34. Maunukselan mukaan voita vietiin v. 1918 aikana Saksaan 509 130 kg (Maunuksela 1971, s. 79). Valtion viljakonttorin tilastokertomuksen mukaan (EVA/I Ddb 1.) vienti v. 1918 oli 462 339 kg ja seuraavan vuoden aikana vielä 193 992 kg, yhteensä 656 331 kg.

35. Maunuksela 1971, s. 78.

36. Saksan asenteesta tuontiin ks. Rautkallio 1977, s. 277—288; Maunuksela 1971, s. 79—83. — Suomen paperiteollisuuden Yhdistyksen neuvottelijat Ukrainassa Rudolf Walden ja Gösta Serlachius saivat alustavan sopimuksen paperin vaihtamisesta sokeriin (suhteessa 1:4). Käytännön tulokset kuitenkin raukesivat Saksan vastustuksen vuoksi, koska Saksalle itselleenkin ei Ukrainasta toimitettu tarpeeksi elintarvikkeita. Syksyllä viljakaupoille saatiin lopullisesti sanoa jäähyväiset bolševikkien vallattua Ukrainan. Matkan yksityiskohtaisista vaiheista ks. Reseberättelse 8.10.1918. Kymmene AB Central-archivet; Juva 1957, s. 122—129; Ahonen 1971, s. 22—29.

37. EVA/I Ddb 1. Viljakonttorin toimintakertomus (tämän mukaan yli 2.2 milj. kg); Paavolainen 1971, s. 206—207.

38. EVA/I Ed 4. T & P I. eteläisen etston toimintakertomus.

Ulkomailta tuotu vilja menikin pääasiassa kaupunkien ja kulutuskeskusten tarpeisiin. Tuontiviljasta olisi heinäkuun alusta kulutuskauden loppuun riittänyt Helsingin tarpeisiin 165 g päiväannoksia, ja koko Suomen kaupunkiväestölle n. 60 g. Suurin osa viljasta jaettiin Helsingissä; esim. sisämaassa sijaitseva Tampere huollettiin oman lääninkomitean alueelta sekä osittain myös muiden lääninkomiteoiden lähetyksin.³⁹

6.2.2. Kotimaisen viljan keruu ja jakelu

Kotimaisen viljan keräsivät kuten talvellakin elintarviketoimistot ja elintarvikelautakunnat.⁴⁰ Alla olevaan asetelmaan on kerätty tietoja antaneiden toimistojen viljenkeräys ja -jakelu elintarvikelautakunnille kesän 1918 aikana.⁴¹

1918	elintarvike-toimisto	kerätty tn		luovutettu tn		teor. jakelu g/as	
		omalta alueelta	saatu	omalle alueelle	muualle	koko alue	kaupungit
12.5.—31.8.	Oulun l. et.	322	6 291	6 816	—	45	(2 400)
18.5.—3.8.	Kajaanin kihlak.	139	755	661	—	17	(2 300)
13.5.—31.8.	Vaasan l. länt.	5 034	1 189	7 392	2 789	41	154
4.5.—24.8.	Mikkelin l.	15 578	—	1 978	17 167	15	160
9.6.—31.8.	Turun ja Porin l. pohj.	1 361	1 976	3 001	134	38	150
12.5.—13.8.	Viipurin l. it.	582	6 773	6 551	310	24	(1 200)
30.6.—31.8.	Viipurin l. länt.	2 211	4 482	9 583	450	53	334
Yhteensä		25 227	21 466	35 982	20 850		

vaikka käytettävissä ei olekaan tietoja kaikista toimistoista, voidaan oheisia näytteitä pitää siksi edustavina, että johtopäätöksiä voidaan tehdä koko maata ajatellen.

Toimistojen kesken tapahtui viljavarojen tasausta. Saadut ja ulos lähetetyt määrät olivat lähes yhtä suuria kuin omalta alueelta kerätyt määrät. Viipurin läänin toimitettu vilja oli pääasiassa siementä. Ylivoimaisesti suurin luovuttaja oli Mikkelin lääni, josta muualle vietiin n. 1.7 milj. kg viljaa. Suurin syömäviljan vastaanottaja taas oli Oulun lääni.

Asetelmassa on esitetty myös toimistojen viljanjakelu laskettuna koko alueen korttitalouksiin kuuluvia henkilöitä ja kaupunkiväestöön kuuluvia kohti. Kuten nähdään, toimistojen kautta ei korttitalousväestölle missään olisi voitu jakaa täysimääräisiä säännöstelyannoksia (keskim. 95 g/pv). Kesäkuun alusta oli säännöstelyannokset nostettu käytännöllisyyden vuoksi 75g:sta 80 g:aan — näin päästiin tasalaskuun, kun lisäleipäkortti oli 40 g. Elokuussa korttiannos nostettiin 150 g:aan päivässä.⁴² Oulun, Vaasan ja Porin toimistojen jakelu kattoi lähes puolet korttitalouksien annoksista.⁴³ Vähiten jakoivat Mikkelin ja Kajaanin toimistot.

39. Hallituksen viljalähetyksiä ei kesällä luetteloitu. Elintarviketoimistojen tileissä muualta saadut viljaerät on merkitty otsakkeella "saatu muitten elintarviketoimistojen alueelta", joten ulkomaisia viljalähetyksiä ei sisälly niihin. Hallituksen apu — joka jäi yli Helsingin tarpeen — ohjattiin ilmeisesti suoraan muihin kulutuskeskuksiin.

40. Tuontikunta alkoi toimia vasta uuden sadon keruussa.

41. Tietoja on sarjassa EVA/I Ef 5. Jakelutilastoja on osittain voitu tarkistaa toimistojen pöytäkirjoista sekä tileistä. Jakelu korttitalouksille päivää kohti on laskettu 5.7.1919 korttitalouksiin kuuluvien henkilöitten mukaan, koska kesän 1918 ajalta ei ole läänikohtaisia tietoja.

42. As.kok. 1918/87 (2.8.).

43. Viipurin läänin toimistojen viljanjakelussa on tarkemmin määrittelemätön määrä siemenviljaa, joten luvut eivät ole vertailukelpoisia. Esim. Sortavalan toimiston syömäviljanjakelu jäi pienemmäksi kuin Oulun toimiston jakelu.

Mikkelin läänistä voidaan todeta, että mitä paremmin asiat olivat, sitä vähemmän toimistolla oli tehtävää säännöstelyssä, joka tapahtui lähes kokonaan lautakuntatasolla. Kajaanin kihlakunnan vähäinen jakelu johtui taas siitä, että siellä ei ollut jaettavaa. Tarvetta kyllä olisi ollut.

Huomattavasti tasaisemmaksi elintarviketoimistojen jakelu muuttui, kun lasketaan se vain kaupunkiväestöä kohti. Vaasan, Mikkelin ja Porin toimistojen jakelu olisi ollut 150–160 g/pv, siis jonkin verran yli keskimääräisen korttiannoksen. Näin hyvä tilanne ei tosin kaupungeissa ollut, vaikka valtaosa viljasta ohjattiinkin niihin. Oulun, Kajaanin ja Viipurin toimistojen vastuulla oli myös maaseudun korttijakelu, eivätkä kaupungit olleet toimistojen jakelussa etusijalla.

Viranomaiset eivät pystyneet kesän aikana tasaamaan kulutusta maan eri osien välillä. Huonoimmassa asemassa olevat Pohjois- ja Itä-Suomen kuluttajat eivät saaneet täysiä korttiannoksia. Viljavilla alueilla kunnat huolehtivat siitä kuluttajien tarpeesta, mikä jäi avoimeksi toimiston avusta. Kunnista oli vaikea saada viljaa ulos, olletikin jos oli odotettavissa kunnan oman huollon vaarantuvan. Toisaalta elintarviketoimisto, joka toimi viljavalla alueella, kykeni tarvittaessa tehokkaiisiin toimenpiteisiin. Esim. Hämeen läänin pohjoinen toimisto jalkoi – mikäli kaikki määräykset pantiin toimeen – touko-heinäkuun aikana lautakunnille liiki 690 000 kg viljaa, mikä korttiannoksiksi muutettuna olisi merkinnyt toimiston kaikille kuluttajille n. 70 g:n päiväannoksia.⁴⁴

Kesän tiukka elintarviketilanne näkyy myös elintarviketoimistojen varastotilanteen kehittymisestä. Poikkeusaikaa osoitti paitsi niukat varastot kääntäen myös se, että toimistot kesän 1918 jälkeen luopuivat omista keskusvarastoistaan.⁴⁵

elintarvike-toimisto	viljavarastot, 1000 kg		3.8.18	31.8.18
	n. 1.6.18	n. 1.7.18		
Oulun l. eteläinen	5 700	16 600	5 800	15 300
Kajaanin kihlakunta	1 500	800	14 700	..
Vaasan l. läntinen	474 000	330 000	240 000	199 000
Mikkelin l.	381 000	290 000	22 600	37 200
Viipurin l. itäinen	29 600	9 500	14 400	..
Viipurin l. läntinen	..	..	99 800	115 400
Yhteensä	891 800	646 900	397 300	366 900

Vaasan ja Mikkelin toimistojen varastot olivat kesäkuun alussa melko runsaat. Niistä annettiin kesällä oman alueen ulkopuolelle huomattavia määriä. Kulutuskauden loppua kohden varastot luonnollisesti vähenivät. Oulun ja Viipurin lääneissä ei toimistojen varastoista juuri voida puhua. Vilja meni saman tien jakeluun.

6.2.3. Muut elintarvikkeet

Karjanmyyntiosuuskunnat hankkivat kesän aikana kuukausittain lihaa n. 1.5 milj. kg.⁴⁶ Määrä pyrittiin pitämään kulutuskeskuksissa yhtenä kilona kuukaudessa kuluttajaa kohti. Säännöstelyn ulkopuolella tapahtui kontrolloimatonta kulutusta tuottajien oman kulutuksen ja myyntioikeuden takia.

Elokuusta 1918 lähtien saadaan tietoja myös maidon ja voin hankinnasta. Maitoa toimi-

44. EVA/V Ca 1. Hämeen läänin pohjoisen etston pöytäkirjat touko-heinäkuulta 1918.

45. EVA/Ef 5. a. Viipurin etston viljamäärät tarkoittavat lautakuntien varastoja.

46. Kesäkuukausilta ei ole yksityiskohtaisia tietoja lihanhankinnasta. Tekstissä esitettyyn määrään on päädytty edellisten kuukausien ja syksyn 1918 tietojen nojalla.

tettiin kuukausittain yleiseen kulutukseen 12–15 milj. kg,⁴⁷ voita 50–60 000 kg ja juustoa touko-elokuussa keskimäärin 43 000 kg/kk.⁴⁸ Jakelu kulutuskeskuksissa oli epäsäännöllistä. Vähiten oli käytettävissä voita. Hallitus valvoi voijn jakelua valtion vointarkastuslaitoksen kautta. Voi pyrittiin säästämään mahdollisimman tarkkaan kompensatiokauppoihin ja vieniin ulkomaille. Edelläolevasta voijakelusta riitti kulutuskeskusten tarpeisiin vain n. 100 g:n kuukausiannoksia. Maitoa oli hieman helpompi saada, joskin senkin määrät jäivät pieniksi.

Maaseudulla maitotuotteita oli luonnollisesti runsaammin tarjolla kuin kaupungeissa. Esim. Raudussa ilmoitettiin voiannos korotetuksi lehmättömilläkin kuluttajilla 200 g:aan viikossa⁴⁹ — poikkeus senkin vuoksi, että yleensä maaseudun elintarvikelautakunnat eivät huolehtineet voijnjakelusta.

Valtiovallalla oli kesällä edelleen kalavarastoja, silliä ja kalliokalaa. Toukokuun lopussa varastoissa oli yli 3 milj. kg silliä, mikä katsottiinkin riittäväksi.⁵⁰ Kalliokalan, kuivatun turskan, määristä ei ole tarkkoja tietoja. P a a v o l a i n e n arvioi sitä olleen yli 2 milj. kg.⁵¹ Turskaakin oli joka tapauksessa riittävästi; oli lääninkomiteoiden harkinnassa, kuinka paljon sitä alueelle tilattiin.⁵² Vaikka sillistä ja kalliokalasta suuri osa — sillistä 1/3 ja kalliokalasta vielä enemmän — käytettiin vankileirien tarpeisiin,⁵³ riitti sitä vielä muillekin kuluttajille.

Kuivatun turskan käytön teki hankalaksi sen vaikeahko valmistusprosessi. Tästä on tietoa sekä vankileiriltä⁵⁴ että siviilielämästä. Esimerkiksi otettakoon Oulun lääni: lääninkomitean järjestämille ”kalliokalakursseille” ei koko laajalta alueelta ilmaantunut kuin yksi ainoa henkilö. Kesäkuun puolessa välissä komitea valitti, etteivät elintarvikelautakunnat kehotuksista huolimatta tilaa kalliokalaa. Lopulta päätettiin toteuttaa väestö kalaan pakolla: viljailausten yhteydessä lähetettiin aina myös turskaa. Täten saatiin kesäkuussa kalaa kaupaksi 2 000–3 000 kg. Vielä heinäkuussa toimistolla oli kuitenkin yli 50 000 kg:n varasto, ja menekki pysyi kuntien vaikeuksista huolimatta heikkona.⁵⁵ Esimerkki voidaan yleistää koko maahan.

Syyt kalan menekin heikkouteen olivat, paitsi makutottumuksissa, myös siinä, että kesäkuusta lähtien oli käytössä muita korvikeaineita: Saksasta tuotuja soppajuuria, pellavansiementä ja perunajauhoja. Kaupunkien leipäkorttiannoksiin sisältyi säännöllisesti näitä korvikkeita eli surrogaatteja. Oulun elintarviketoimisto jakoi kesäkuussa syömäviljan mukana pellavansiementä 28 600 kg ja soppajuuria 40 000 kg.⁵⁶

Kalaa oli tarjolla muutenkin kuin viranomaisten kautta. Kunnittaiset tiedot osoittavat, että niiden lautakuntien alueilla, joilla täysii vilja-annoksia ei voitu jakaa — erityisesti Suomen järvialueella Savossa, Kannaksella ja rannikolla — turvaututtiin kalaan. Rannikolla, Terijoelta Tornioon saakka, kalastus tyydytti ruoantarpeen, joskin viljaa makutottumuksista ym. syistä ikävöitiin. Esim. Metsäpirtistä ja Raudusta ilmoitettiin, ettei viljaa ole, mutta toimeentulo oli muuten siedettävä, koska saatiin kalaa.⁵⁷ Tilanne oli sama Oulun läänissä. Haukiputaalla olivat monet monet tulleet keväällä toimeen viikkokausia pelkäästään kalalla.⁵⁸ Tilanne ei päässyt

47. EVA/Dea 6. Karjataloutta koskevat tilastokortit.

48. EVA/I Dea 5. Juuston jako v. 1918.

49. EVA/V Ca 2. Viipurin I. läntisen etston ptk. 2.8.1918.

50. Sen. tal. os. ptk. 31.5.1918.

51. Paavolainen 1971, s. 201–202.

52. Esim. EVA/V Ca 1. Oulun I. eteläisen etston anomus, ptk. 24.5.1918.

53. Paavolainen 1971, s. 202–203.

54. Ibid. 203–204.

55. EVA/V Ca 1. Oulun I. eteläisen etston ptk. 28.5., 18.6., 30.7.1918.

56. EVA/V Ca 1. Oulun I. eteläisen etston pöytäkirjojen mukaan.

57. EVA/V Ec 2. Viipurin I. läntinen etsto.

58. EVA/V Ea 1. Oulun I. eteläinen etsto. Haukipudas 24.4.1918.

muodostumaan kriittiseksi Pohjanlahden rannikkokunnissa, vaikka viljaa ei ollutkaan. Kalastuksen merkitystä Pohjois-Savossa painotti Kuopion elintarviketoimisto. Kuopion torilla oli aina kalaa tarjolla, mutta koska niillä ei ollut rajahintoja, hinnat alkoivat kesällä nousta "hui-
maavasti": kilo kalaa maksoi 8–10 mk.⁵⁹ Toisin sanoen, lisäravintoa oli saatavilla, jos oli vaa-
raa maksaa siitä.

Tietojen puuttuminen yksityiskalastuksesta tekee kalatalouden merkityksen arvioimisen vaikeaksi. Virallisen tilaston mukaan kotimaisen kalansaaliin määrä olisi jopa laskenut v. 1918 edelliseen ja myös seuraavaan vuoteen verrattuna. Sen mukaan kalansaalis oli n. 4.4 kg/as.⁶⁰ Tilastossa ei ole kuitenkaan mukana yksityiskalastuksen saaliita. Lisäksi kalastuksen kestittyminen sellaisille alueille, missä ruutten elinkeinojen tuotto oli vähäistä, nosti sen merkitystä.

6.2.4. Elämää säännöstelyannosten varassa

Ylikulutusta ja alennettuja annoksia

Pääosa säännöstelystä tapahtui lautakuntien tasolla ja niiden työnä. Elintarviketoimistot onnistuivat kulutuksen tasaamisessa alueista riippuen paremmin tai huonommin. Kontrolli ei ollut aukoton, vaan kunnat saattoivat menetellä kesällä 1918 ja vielä pitkälle syksyyn paikallisen käytännön mukaan uhmaten esim. toimistojen neuvojien määräyksiä. Kuluttajien asema saattoi muodostua varsin erilaiseksi naapurikunnissakin.

Esimerkit säännöstelyjärjestelmästä poikkeamisista riittänevät valaisemaan asiaa. Varpaisjärvellä Kuopion läänissä maanviljelijät suorittivat itse jakelun korttitalouksille, tosin kuponkeja vastaan, mutta muuten kontrolloimatta. Elintarvikelautakunta oli siis tehnyt itsensä tarpeettomaksi. Kesälahdella ja Suonenjoella kansalaiskokoukset olivat päättäneet jakaa suurempia annoksia kuin senaatti oli antanut luvan.⁶¹ Viipurin läänin nälkäalueillakaan ei kulutusta ollut kaikin paikoin supistettu; päinvastoin, esim. Korpiselällä annokset Venäjän tuonnin ansiosta oli korotettu 800 g:aan viikossa.⁶²

Samanlaisia esimerkkejä on runsaasti eteläisemmissä lääneissä. Kurussa, Padasjoella ja Sahalahdessa leipäkorttiannokset pidettiin kesällä 150 g:nä ja 200 g:nä päivää kohti. Eräjärven kunta ehdotti elintarviketoimistolle kunnan asettamista kokonaisuudessaan omavaraistaloudeksi, jolloin korttijärjestelmä voitaisiin hylätä. Samaan aikaan Hämeessä oli kuitenkin puutetta kärsiviä kuntia.⁶³ Satakunnassa Karvialla jaettiin ylisuuria korttiannoksia, samaan aikaan kun naapurikunnissa oli nälänhätä. Suodenniemellä tuottajat jakoivat viljaa suoraan kuluttajille, Kihniössä kuntakokous oli päättänyt lakkauttaa elintarvikelautakunnan jne.⁶⁴ Suhteellisen heikoissa asemissa olevan Viipurin läänin länsiosissa tavattiin samanlaisia ilmiöitä. Vehkalahdella, Miehikkälässä, Kymissä ja Valkealassa jaettiin ylisuuria annoksia, kun naapurikunnissa jouduttiin turvautumaan jopa pettuun.⁶⁵

59. EVA/I Fa 21. Kuopion I. läntinen etsto ETM:lle 31.1.1919.

60. Suomen tilastollinen vuosikirja 1921, s. 115. Kalansaalis oli säännöstelyvuosina seuraava (lohi, taimen, siika, muikku, kilohaili ym):

1911–15	13 352.8 tn (keskim.)
1917	14 624.6
1918	14 397.9
1919	16 776.9

61. EVA/V Ca 1. Kuopion I. läntisen etston ptk. 29.6., 23.8.1918.

62. EVA/V Ca 1. Viipurin I. itäisen etston ptk. 14.6., 9.7.1918.

63. EVA/I Fa 1. T & P I. pohjoinen etsto.

64. EVA/V Ca 1. T & P I. pohjoisen etston ptk. 8.6., 10.8., 10.9.1918.

65. EVA/V Eb 1. Viipurin I. läntinen etsto. Tarkastajien kertomuksia.

Tehdaselintarvikelautakunnat olivat yleensä hyvin varustautuneet, mihin seikkaan mm. tarkastajat kiinnittivät huomiota. Näitten varastot lienee poikkeuksetta hankittu ylihintoja maksamalla. Sen sijaan kaupunkien jakelumahdollisuudet — ehkä Turun ja Porin, Vaasan ja Mikkelin läänejä lukuun ottamatta — olivat erittäin heikot. Maan pääkaupungissa, vaikka se saikin pääosan ulkomaisesta tuonnista, syötiin kesän aikana leipäkorttiannoksia, joissa oli yksi neljännes selluloosaa.⁶⁶

1860-luvun nälkävuodet olivat vielä suhteellisen tuoreessa muistissa, ja monissa tapauksissa elintarvikelautakunnat rinnastivatkin nälänhädän 50 vuotta aikaisempiin tapahtumiin. Muitakin samankaltaisuuksia oli kuin jäljempänä käsiteltävä petun käyttö. Erityisesti Pohjois-Suomen kunnat, mutta muutkin aina Satakuntaan saakka, valittivat kerjäläisistä. Oulun läänissä kerjäläisiä kulki vaivaksi saakka Pyhäjärvellä ja Nivalassa; ne olivat harvoja läänin omillaan toimeentulevia kuntia.⁶⁷ Kiuruvedellä väitettiin elämän maalaistaloissa tulleen siemättömäksi kerjäämisen takia.⁶⁸ Vaasan läänin ”pettualueella” sijaitsevan Lehtimäen elintarvikelautakunta ilmoitti elintarviketoimistolle, että useat perhekunnat ”olivat lähteneet Pohjanmaan kuntiin kahtelevaan leipäkeinoja”.⁶⁹ Viipurin läänin Impilahdelta oli päästetty 20 lasta köyhäinkodista kerjuulle, koska kunta ei kyennyt huolehtimaan heistä.⁷⁰ Satakunnassa Ahlaisissa päätettiin samasta syystä sotavankeja vapaaksi, ja tiellä mainittiin liikkuvan kerjäläisiä kuin nälkävuosina.⁷¹

Kyseiset tapahtumat näyttävät rajoittuneen pääasiassa kevääseen ja alkukesään. Kesällä väestön liikkumisen ruoan puutteen takia teki tarpeettomaksi sisällissodan jälkeen paremmin järjestetty elintarvikelautakuntien toiminta. Useisiin maalaiskuntiin oli myös perustettu kansankeittäjä eli köyhäinkeittäjiä, joista halpaan hintaan tai ilmaiseksi jaettiin ruokaa.⁷² Kaupungeissa tällaisia keittäjiä toimi lähes säännöllisesti jo syyskuusta 1917 alkaen.⁷³

Elintarvikkeitten jakelusta annettujen määräysten tiukka noudattaminen ei olisi taannut välttävääkään toimeentuloa. Kesän ja syksyn aikana kaupunkilaisten ”sukulaismatkat” ympäröivälle maaseudulle olivatkin jokapäiväinen ilmiö, jota elintarvikeviranomaiset katsoivat läpi sormien. Monissa tapauksissa kaupunkien elintarvikelautakunnat jopa jakoivat kuluttajille hankintalupia,⁷⁴ mikä ei ollut lain mukaan sallittua. Pienistä itsehankintamatkoista oli syyttävien viranomaisten vaikea saada syytettyjä tuomituiksi, tuomiot olivat lieviä, ja harvinaisista ei ollut, että tuomarit kerta kaikkiaan kieltäytyivät käsittelemästä tällaisia asioita.⁷⁵

Puuttuva ravinto hankittiin omatoimisesti joko käymällä itse tuottajien luona tai mustasta pörssistä, ”gulasheilta” tai ”jobbareilta”. Käytettiin myös tavallista runsaammin elintarvikkeita, joita ei ollut säännöstelty, kalaa ja perunoita. Näissä oloissa syntyi elintarvikeviranomaisten esitys, että kulutuskeskusten väestö, ensi sijassa ne, joilla oli sukulaisia ja tuttavuuksia maaseudulla, siirtyisivät maalle, koska siellä oli paremmat mahdollisuudet saada elintarvik-

66. Ks. Osuusliike Elanto r.l. År 1918, s. 33; EVA/I Fa 23. Helsingin etston kirje ETM:lle 11.9.1918.

67. Esim. EVA/V Ea 5. Oulun l. eteläinen etsto. Pyhäjärvi 21.7.1918.

68. EVA/V Ea 2. Kuopion l. läntinen etsto. Kiuruvesi 23.5.1918.

69. EVA/V Ea 4. Vaasan l. läntinen etsto. Lehtimäki 15.5.1918.

70. EVA/V Ea 1. Viipurin l. itäinen etsto. Impilahti 3.5.1918.

71. EVA/V Da 1. T & P l. pohjoinen etsto. Ahlainen 8.5.1918.

72. Maalaiskuntiin kunnalliskeittiöiden toiminta laajeni vasta syksyllä 1918 (ks. s. 222).

Keittäjätoiminnan laajuutta ei ole kokonaisuudessaan selvitetty. Todettakoon, että yleensä niitä perustettiin heikosti omavaraisille alueille Pohjois- ja Itä-Suomeen. Esim. Joutsenossa toimi 256 hengen kunnalliskeittäjä.

73. Kaupunkien kunnalliskeittäjätoiminnasta ks. s. 217.

74. Esim. Jyväskylä ja Tornio.

75. Ks. Rähä 1974, s. 12, 17–18.

keita. Tätä varten ehdotettiin jopa ilmaisten muuttojunien asettamista.⁷⁶ Pulan, työttömyyden ja asuntopulan vuoksi vuonna 1918 tapahtuikin vajaan promillen muuttovoitto maaseudun hyväksi, ilmiö, joka tällä vuosisadalla on jäänyt peräti harvinaiseksi.⁷⁷

Hätäleivän alue. Kajaanin pettujauhotehdas

Maaseudullakin oli todellisia pula-alueita, jopa niin, että voidaan puhua nimenomaan ke-sällä ja syksyllä 1918 petturalueista, kuten suurina nälkävuosina 1800-luvulla.⁷⁸ Liitteessä 11 on esitetty, miten kunnat pystyivät jakamaan kulloisetkin leipäkorttiannokset. Karttaan on myös merkitty lautakuntien ilmoitukset hätäleivän käyttämisestä.

Tilanne oli vaikein Pohjois- ja Itä-Suomessa, missä lautakunnat poikkeuksetta eivät pystyneet jakamaan edes pienennettyjä vilja-annoksia. Oulun lääninkomitea kiinnitti erityistä huomiota leivänlisäkkeiden, petun, jäkälän, voikukkien, nokkosten ym. keräämiseen, mitä työtä järjesti mm. Oulun hätäapukomitea.⁷⁹ Läänin pohjoisosissa tilanne oli vielä pahempi. Rajakunnat olivat ilmeisesti kuitenkin edullisemmassa asemassa kuin sisämaan kunnat. Esim. Kolarista ilmoitettiin, että ellei Ruotsista olisi saatu viljalahjoituksia, olisi varmasti kuoltu nälkään.⁸⁰ Lahjoitukset tulivat elintarvikekomitean kontrolloimatta. Kajaanin kihlakunnan kunnittaiset tiedot osoittivat, että pettua käytettiin koillismaan kaikissa kunnissa. Alueella toimi valtion tukema tehdasmaisesti pettujauhoa valmistava laitos.⁸¹

Itärajan kunnissa petun, sammalen, jäkälän ym. leivänlisäkkeiden käyttö oli lautakuntien ilmoituksen mukaan aivan yleistä. Pielisjärven elintarvikelautakunta ilmoitti heinäkuussa viljan olevan aivan lopussa: "Huomioon ottaen kuluttajiemme muutenkin vaikean tilanteen... josta ikävänä todisteena on monien henkilöitten pöhöttyminen ja pahoinvointi paljaan petun syönnistä ... pyydämme viljaa."⁸² Puutteen vaivaamalla alueella saattoi silti olla viljaa, jos oli varaa maksaa: Varpaisjärven elintarvikelautakunta painotti syömäviljan puutetta nimenomaan kunnan vähävaraisen väestön keskuudessa.⁸³ Pula-alue ulottui edelleen Viipurin läänin itäisiin kuntiin. Ilomantsin elintarvikelautakunta ei pitänyt lainkaan tarpeellisena viljavarojen tarkastusta, "koska joka puolella pitääjää käytetään petäjiä ja jäkälää syötäväksi".⁸⁴ Salmin kihlakunnassa tilanne oli ristiriitainen: rinnan ylikulutuksen kanssa olivat köyhimmät kuluttajat pakotettuja turvautumaan hätäleipään.

Myös Vaasan läänin itäosissa Suomenselkään rajoittuvissa kunnissa tuotti leipäkorttiannosten jakaminen vaikeuksia, ja monissa kunnissa käytettiin pettua. Petäjäveden, Pihtiputaan, Soinin, Lehtimäen, Keuruun ym. elintarvikelautakunnat pyysivät toimistolta saada

76. ks. EVA/I Df 2. Kiertokirje n:o 41; Ef 4. Kiertokirje 3.5.1918; I Fa 4. Lavoniuksen esitys senaatille 23.5.1918.

77. Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1925, s. 7; ks. myös Lento 1951, s. 127, 209.

78. Pulan aikana muisteltiin usein 1860-luvun nälkävuosia, joista monilla tuolloin oli vielä omakohtaisia kokemuksia. Pettuleivän valmistus oli tästä vain konkreettinen osoitus. Hätäleivän käyttöalue noudatteli v. 1918–1919 lähes samoja rajoja kuin Böckerin tilaston mukaan (1830-luvulta) laadittu kartta. Ks. Suomen historian kartasto 1949, kartta n:o 48 ja liite 11.

79. EVA/V Ca 1. Oulun l. eteläisen etston ptk. 21.5., 14.6.1918.

80. EVA/V Ea 3. Otto Nordberg Oulun l. lääninkomitealle 7.5.1918.

81. Kajaanin toimisto jakoi alaisilleen lautakunnille viljanpuutteessa pettujauhoa. Joillakin kunnilla oli lisäksi omat pettujauhotehtaansa, mm. Utajärvellä ja Taivalkoskella; Taivalkosken tehtaalla tuhoutui tulipalossa heinäkuussa 213 kg pettujauhoa. EVA/V Ea 5. Oulun l. eteläinen etsto.

82. EVA/V Ea 2. Pielisjärven elt. Kuopion l. läntiselle lääninkomitealle 17.7.1918.

83. EVA/V Ea 2. Varpaisjärven elt. Kuopion l. lääninkomitealle 5.7.1918.

84. Ibid. Ilomantsin elt. kirje 23.5.1918.

”petun sekaan edes siteeksi viljaa”.⁸⁵ Muissakaan nykyisen Keski-Suomen läänin kunnissa ei petun käyttö ollut tuntematonta. Niinkin etelästä kuin Satakunnasta – Kihniöltä, Karvialta ja Honkajoelta – tuli tietoja hätäleivän käyttämisestä.⁸⁶

Turun ja Porin läänin eteläosassa, Uudellamaalla, Hämeessä, Mikkelin läänissä ja Etelä-Pohjanmaalla hätäleivän käyttö oli lähes tuntematonta, samoin rannikkoseudulla Viipurin läänistä Pohjanlahden perukkaan saakka, ja myös Laatokan rannikolla. Viljanjakelussa saattoi tosin näilläkin alueilla olla katkoksia, kuten Viipurin ja Oulun lääneissä, mutta viljan puute pystyttiin korvaamaan kalalla.

Hallituskin teki parhaansa auttaakseen kuntia käyttämään ”leivänlisäkkeitä”. Lautakunnat saivat oikeuden vapaasti kuoria kruununmetsistä puita pettujauhon valmistamiseen. Toukokuussa elintarvikehallitus kutsui Kerimäeltä maanviljelijä Lintuniemen asiantuntijaksi antamaan ohjeita petun valmistamisessa.⁸⁷

Suurimittaisin yritys käyttää pettua ihmisravinnoksi tehtiin Kajaanin kihlakunnassa. Huh-tikuussa 1918 pidetyssä elintarvikelautakuntien kokouksessa valtuutettiin rovasti Väyrynen pyytämään hallitukselta 50 000 mk pettuleivän tehdasmaiseen valmistukseen. Elintarvikehallitus myönsikin määrärahan – muutahan sillä ei juuri ollutkaan antaa. Kihlakunnankomitea valmistutti myllyissä pettujauhoa 8 000 kg, ja lisäksi sillä oli käytössään Vuolijoen elintarvikelautakunnalta saatu 4 500 kg:n pettuerä. Petäjäisen suhteellisen kalliin hinnan vuoksi – aluksi 2:80 ja myöhemmin 1:80 mk/kg, mikä ylitti jopa puhtaan jauhon rajahinnan – sitä ei mennyt kaupaksi kuin 6 300 kg.⁸⁸

Elintarvikehallituksen toimeksiannosta tekivät prof. G. Heikel ja tohtori C. Tigerstedt kokeita petun ravintoarvon toteamiseksi. Kokeet antoivatkin aluksi lupaavia tuloksia, ja elintarvikehallitus jakoi valtion Kotitaloustoimikunnan kautta elintarvikelautakunnille ohjeet pettujauhon valmistamiseksi (Kotitaloustoimikunnan Tiedonantoja n:o 40). Pettuleivästä ei kuitenkaan saatu korvaavaa ravintoa. Kokeissa todettiin, että pettua olisi pitänyt syödä yli kilon päivää kohti, jotta kaloritarve, n. 2 000 kcal, olisi saatu täyteen, eikä ihmisten ruoansulatus olisi kestänyt tätä.⁸⁹ Kajaanin pettuleiväpökökeilu osoitti, niin paljon kuin elintarvikelautakunnat petunsyöntiin vetosivatkin, ettei petulla ollut suurta merkitystä ruokataloudessa. Siihen turvaututtiin vain äärimmäisessä hätässä ja paikkakunnilla, missä muuta ravintoa ei ollut saatavilla.

Siviiliväestön keskuudessa nälkäkuolema oli – erona 1860-luvun nälkävuosiin – äärimmäisen harvinainen. Elintarvikelautakuntien ilmoitusten mukaan nälkäkuolemia tapahtui Muoniossa, Rovaniemellä, Ranualla, Kuusamossa, Taivalkoskella, Suomussalmella, Hyrynsalmella, Kuhmossa, Pielisjärvellä, Suojärvellä sekä Kiuruvedellä ja Soinissa, joista ainakin kahta viimeksimainittua lienee pidettävä lautakuntien liioitteluna viljantuonnin vauhdittamiseksi. Nälkäkuolemat ilmoitettiin useissa tapauksissa vuoden 1919 puolella. Heikon ravintotason, tautisuuden ja nälän osuutta tapauksissa on vaikea eritellä.

85. EVA/V Ea 6. Vaasan I. läntinen etsto. Kirjeet.

86. Esim. EVA/V Ca 1. T & P I. pohjoinen etsto. Ptk. 5.6., 19.6.1918.

87. EVA/I Ca 1. Ptk. 13.5.1918.

88. Petun valmistus alkoi Kajaanissa kesäkuussa. Ks. EVA/II E 1. Kajaanin kihlakunnan komitea EH:lle 15.4.1918; Sen. tal. os. ptk. 19.4.1918; EVA/I Ed 3. Kajaanin kihlakunnan etston toimintakertomus.

89. Ks. EVA/I Ed 3. Kajaanin kihlakunnan etston toimintakertomus; EVA/I Fa 20. EH:n kiertokirje 3.6. 1918. – Hätäruoan valmistaminen suuremmissa määrin supistui siihen, että selluloosa, olki ym. pyrittiin valmistamaan karjalle sopivaan muotoon. Sekin tosin säästi rehuviljaa ihmisille.

Vankileirit

Katkerimmin huoltotilanteen vaikeudet kokivat vankileireille sisällissodan jälkeen suljetut punaiset. Tässä yhteydessä ei ole syytä puuttua vankeinhoitojärjestelmään, ruoka-annoksiin ja kuolleisuuteen, joita Paavolainen tutkimuksissaan on laajalti selvittänyt.⁹⁰ Tarkastelun kohde on, missä määrin vankileirien huolto-ongelmat johtuivat maan yleisestä huoltotilanteesta ja millaiset mahdollisuudet niin muodoin yleensäkin oli huoltaa leirejä. Tämä asia on herättänyt runsaasti polemiikkia.⁹¹

Lähtökohtatilanne oli se, että toukokuussa 1918 vangittuna oli n. 80 000 punaista, mikä merkitsi suunnilleen keskikokoisen elintarviketoimiston korttitalouksien määrää (esim. Hämeen l. eteläinen ja Mikkelin l. etnot). Syyskuuhun mennessä lukumäärä laski jo n. 23 000 henkeen.⁹² Kuolleisuus leireillä — mikä johtui kiistatta suurimmaksi osaksi nälästä ja sen aiheuttamasta vastustuskyvyn heikkenemisestä — oli suurimmillaan heinä-elokuussa (10.8 % ja 6.9 %), ja se laski jo tuntuvasti syyskuussa.⁹³

Vankien huolto-ongelma syntyi toukokuussa, kun suuret punakaartilaisjoukot antautuivat. Tätä ennen vankeihin oli sovellettu suunnilleen rintamantakaisten suojeluskuntajoukkojen muonituksesta annettuja määräyksiä. Suurten vankijoukkojen ollessa kysymyksessä ei tällaisia annoksia ollut enää sota-ajan organisaation puitteissa mahdollista täyttää, varsinkaan sen jälkeen kun vangit koottiin eri puolilta maata suuriin leireihin.

Huollon kannalta oli kysymys elintarvikkeitten riittämisestä seuraavaan satoon saakka, eli siis elokuun lopulle. Käytännössäkin tämä kävi selville siitä, että vankien kuolleisuus väheni jyrkästi, kun päästiin uuteen satoon saakka; tosin tässä oli muitakin syitä, mm. vankien lukumäärän väheneminen helpotti huoltoa.

Paitsi elintarvikkeitten yleisestä niukkuudesta — mittapuuna tässä on käytetty viljaa, mutta sama pätee muihinkin elintarvikkeisiin — voidaan vankileirien vaikeudet johtaa huollon organisaatioon, kuten Paavolainen on tehnyt tutkimuksessaan.⁹⁴ Suurimmillaan vankien osuus koko maan väestöstä oli runsaat 2 % laskien syyskuuhun mennessä 0.7 %:iin. Määrä oli joka tapauksessa niin pieni, ettei se näy edes elintarviketoimistojen korttitalouksien määrän vähenemisenä. Keväällä sotilasviranomaiset olivat kyenneet hankkimaan tyydyttävästi ruokaa, joskin vankien kestokykykin oli tällöin ollut suurempi. Sotatilän loppumisen vuoksi intendenttuurin mahdollisuudet huoltaa vankeja vähenivät, kun siviilihuolto alkoi taas toimia normaalilla tavalla.

Elintarvikehallinnon korkein johto oli järjestelyjen alainen toukokuusta aina kesäkuun puoleenväliin saakka, ja lautakuntien henkilöjärjestelyt haittasivat rutiiniasioiden ulkopuoliseksi katsottujen vankien huoltoa. Leirien huoltamiseksi ei pystytty järjestämään tehokasta luovutusta. Keräykset sotavankilaitokselle kulkivat armeijan pääintendentuurin kautta, ja armeija otti ensin päältä oman tarpeensa.

Elintarvikkeitten, pääasiassa viljan, keräys valtion elimille tapahtui siviiliviranomaisten, elintarviketoimistojen ja lautakuntien kautta. Ne huolehtivat lähinnä omasta alueestaan. Valtion jakelu oli tuontiviljan varassa, ja se meni välittömästi Helsinkiin.

90. Ks. Paavola, Vankileirit Suomessa 1918.

91. Esim. Tanner, Kuinka se oikein tapahtui (1949); Talas, Ei se niin tapahtunut (1949); Paavola, Vankileirit Suomessa 1918 (1971); viimeisiä M.J. Kaltion artikkeli Uudessa Suomessa 9.12.1973. Tässä kritikoitaan Paavolaisen esittämiä arvioita ruokavarojen riittävyudesta vankileireille.

92. Paavola 1971, s. 11.

93. Ibid. s. 235, 244.

94. Ibid. s. 231.

Kuten edellä on todettu, maassa oli todellisia hätäalueita siviiliviranomaistenkin huolena. Spekulaatioksi jää, olisiko keskitetysti hoidettu valtion viljanankeräys, jota olisi hoitanut esim. Tuontikunta, antanut paremman tuloksen. Aikaisemmin Tuontikunnan ja valtiovallan viljanjakelu oli perustunut suurimmaksi osaksi tuontiviljan varaan, eikä tilanne kesällä 1918 ollut tässä suhteessa ainakaan parempi. Armeijan oma huoltokin oli kesällä vaikeuksissa. Seuraavan satokauden aikana sen oli jopa turvaututtava ylimääräiseen viljaveroon, ns. 2 %:n sotilasviljan luovutukseen (ks. s. 193).

Silti ei voida kiistää, ettei maassa olisi kesällä 1918 ollut käyttämättömiä elintarvikereservejä. Esim. Vaasan ja Mikkelin elintarviketoimitoilla oli vielä elokuussa runsaan 200 000 kg:n varasto viljaa, mikä olisi ollut mahdollista suhteellisen helposti luovuttaa muihin tarpeisiin. Eteläisen Suomen elintarvikelautakuntien varastot voidaan arvioida näitä vielä huomattavasti suuremmiksi. Niitä ei saatu, ja osittain yleinen mielipide vastusti niiden luovuttamista: vangit saisivat hieman kärsiäkin teoistaan. Elintarvikeryhmä, johon olisi ollut vielä mahdollista turvautua, oli maan suuri karjakunta, mutta siihenkin sovellettiin pakkoluovutusta vain armeijan hyväksi.⁹⁵

Ponnistuksia vankileirien puutteen torjumiseksi vältettiin. Elintarvikelautakuntien toiminnassa oli kesällä tärkeimmällä sijalla siviilihuollon uudelleenkäynnistäminen ja siemenviljakasvityksen hoitaminen. Hyvin toimeentulevissa kunnissa loppu olikin rutiiniasioiden käsittelemistä, ja Pohjois- ja Itä-Suomessa elintarvikelautakunnat kamppailivat omien vaikeuksiensa kanssa. Sisällissodan jälkeen vangit haluttiin unohtaa.

Verratessa vankileirien annoksia siviiliväestön säännöstelyannoksiin — ne olivat samansuuruisia — voidaan vankeja hyvällä syyllä pitää karmeana esimerkkinä siitä, millainen kohtalo olisi odottanut pelkästään korttiannosten varassa.

7. KULUTUSKAUSI 1918—1919

7.1. Elintarvikevarastot

7.1.1. Viljavarojen inventointi 20.10.1918

Vuoden 1918 sadon tarkastus järjestettiin lokakuun 20. päivänä,¹ kuukautta myöhemmin kuin edellisenä vuonna. Tarkastuksen siirtäminen johtui kokemuksista, että puimattoman viljan osuus aiheuttaisi epätarkkuuksia varastojen arvioinneissa. Vaikka ajankohtaa siirrettiin, elintarvikelautakunnat valittivat nytkin vaikeuksistaan, koska puimatonta viljaa oli maanviljelijöillä vielä lokakuussakin suuria määriä.² Viljantarkastuksen myöhäisestä ajankohdasta johtui, että syksyllä 1918 vallitsi säännöstelyssä jonkunlainen välitila edellisen kulutuskauden loputtua 15.8., muutamin paikoin jo 15.7., minkä jälkeen viljatilanteesta ei ollut kokonaistietoja. Uudesta sadosta oli kuitenkin järjestetty ennakoarviointi, ja lisäksi sitä myytiin kulutukseen jo ennen lokakuuta elintarvikelautakunnille ja valtiolle entisen järjestelmän mukaan.

Viljavarastojen tarkastuksessa pyrittiin selvittämään suunnilleen samat asiat kuin edellisenä syksynä: tuottajien oli ilmoitettava satonsa viljalajeittain, mikä osa sadosta oli käytetty ennen inventoimisajankohtaa (siemeneksi, omaan kulutukseen, rehuksi ja luovutettu valtiolle) ja varastot 20.10. klo 8.00 aamulla. Elintarvikelautakunnan oli ilmoituksen perusteella laskettava, minkä määrän yksityiset henkilöt saivat pitää omaa kulutustaan ja siementarvetta varten ja mikä osa viljasta oli luovutettava valtiolle. Tarkastuksen yhteydessä oli myös lautakunnan ilmoitettava varastonsa ja arvioitava kunnan viljantarve (ylijäämä tai vaje) kulutuskauden loppuun 15.9.1919.³ Periaate inventoinnin järjestämisessä oli sama kuin edellisenä vuonna, joskin nyt oli ilmoitettava alusta lähtien myös kaura- ja sekaviljasato. Niitä ei siis pidetty enää pelkästään rehuna.

Elintarvike-toimisto	Inventoinnin mukaan		yhteensä koko lääni, hl	SVT:n mukaan hl	Inv. $\geq$ SVT %
	syömävilja 1 000 kg	kaura 1 000 kg			
Uudenmaan suom.	19 463 ^x	14 808 ^x	1 174 700 ^x	1 394 193	15.7
Uudenmaan ruots.	22 767 ^x	13 765 ^x			
Turun ja P. etel.	58 267	35 356	2 737 100	2 417 776	11.7
Turun ja P. pohj.	48 761	25 052			
Ahvenanmaan	3 111	645	57 300	59 577	3.8
Hämeen etel.	42 241	22 932	1 937 200	1 501 875	22.5
Hämeen pohj.	30 438	22 015			
Mikkelin	37 184	16 340	667 294 ^{xx}	898 069	25.7
Kuopion länt.	26 933	9 716	821 800	1 148 450	28.4
Kuopion it.	11 766	3 731			
Viipurin länt.	38 483	20 700	1 090 794 ^{xx}	1 672 518	34.8
Viipurin it.	25 109	11 209 ^x			
Vaasan länt.	58 742	24 915	1 424 557 ^{xx}	1 861 059	23.5
Vaasan it.	18 441	7 587			
Oulun et.	19 292	4 040	455 666 ^{xx}	655 419	30.5
Kajaanin kihlak.	3 036	312			
Perä-Pohjolan	3 482	94			
Yhteensä	467 516	233 217	10 366 411	11 608 936	10.7

Taulukko 17. Sato vuonna 1918.⁴

Viitteet ks. seuraava sivu.

Turun ja Porin, Vaasan, Hämeen, Mikkelin ja Viipurin läänin länsiosasta ilmoitettiin runsaimmin viljaa elintarviketoimistoille. Sadon määrää heikensi laatu: yli kolmasosa elintarvikelautakunnille ilmoitetusta sadosta oli kauraa (SVT:n mukaan lähes puolet).

Vuoden 1918 inventoinnin tulokset — kuten aikaisemmatkin — ansaitsevat kritiikkiä. SVT:n mukaan sato v. 1918 oli n. 13 % suurempi kuin edellisen vuoden epäedullisista sääolosuhteista kärsinyt sato.⁵ Satomäärien kasvuprosentti oli tosin sekä elintarvikeviranomaisille annetuissa ilmoituksissa että virallisessa tilastossa samansuuntainen. Inventoinnin mukaista satomäärää lisäsi myös ”sisäinen” tekijä: vuonna 1918 kaura ja sekavilja otettiin mukaan järjestelmällisesti, kun ne edellisenä vuonna takavarikkomääräysten myöhästymisen vuoksi olivat saattaneet jäädä pois. Eniten inventoinnin tarkkuus joutuukin kyseenalaiseksi verrattaessa sitä SVT:n mukaisiin satotuloksiin. Kokonaissato oli SVT:n mukaan runsaat 10 prosenttia suurempi kuin inventointitietojen mukaan. Joissakin lääneissä erot olivat jopa kolmasosan luokkaa. Vastakohtana taas voidaan mainita, että muutamien elintarviketoimistojen — Turun ja Porin l. eteläisen ja Hämeen l. eteläisen — alueilla lautakunnat ilmoittivat satonsa suuremmiksi kuin se SVT:n mukaan olisi ollut. Tietojen keräysprosessi selittää osittain satotulosten erilaisuuden. Elintarvikeviranomaiset saivat tietonsa suoraan tuottajilta kun sen sijaan SVT:n satotulokset perustuivat otoksiin ja arviointeihin. Teknisestikin satotulosten vertailu tuottaa vaikeuksia, koska muuttaessaan viljamääriä hehtolitroiksi elintarvikelautakunnat ovat selvästikin aliarvioineet satoa. Molemmissa tietolähteissä on heikkoutensa, eikä absoluuttista selvyyttä satomääristä saatane lainkaan.

Elintarvikeviranomaisille ilmoitettuja tuloksia pienensivät monet inhimilliset tekijät. Varmuudella voidaan sanoa, että tuskin kukaan ilmoitti satoaan suuremmaksi kuin se todellisudessa oli, vaan pikemminkin päinvastoin. Salaamistapaukset vähensivät satotulosta. Ilmoituksen antamisajankohtana oli vielä runsaasti satoa puimatta, ja vaikka se piti ottaa ilmoituksissa huomioon, oli puimatonta viljaa helppo aliarvioida. Kaiken lisäksi ilmoitukset elintarvikelautakunnille ja edelleen toimistoille nytkin viivästyivät viivästymistään. Vain muutamista elintarviketoimistoista saatiin tiedot v:n 1918 puolella, nekin aivan vuoden viimeisinä päivinä. Kaikista toimistoista ei tehty yhteenvetoja ollenkaan. Ilmoittamisajankohdan siirtyessä viljelijöillä oli tietenkin kiusaus ilmoittaa vain sen hetkinen tilanne, eikä myöhemmin tehdyillä jälkitarkastuksilla pystytty tietenkään osoittamaan sadonkorjuutilannetta, tuskin edes 20.10. vallinnutta tilannetta. Todelliset satomäärät lienevät olleet jossain inventointitulosten ja SVT:n tietojen välimailloilla. Vaikeaa on kuvitella, että tarkastuksissa lähes kolmasosa viljasta olisi onnistuttu salaamaan. Satotulosten arviointiin sopii intendentuurissa sisällissodan aikana toimineen Joh. Kjällströmin toteamus v. 1917 sadosta: ellei sitä olisi arvioitu pessimistisesti olisi vilja todella loppunut.⁶

1. As.kok. 1918/128 (8.10.1918).

2. Puintiajankohdan siirtyminen myöhemmäksi kuin tavallista ei syksyllä 1918 johtunut yksinomaan maanviljelijöiden viivytystä. Elintarvikelautakunnat valittivat polttoainepulaa, joka oli koko maassa yleinen. Puimakoneita ei voitu käyttää, ja puinti siirtyi.

3. Ks. EVA/kaavake n:o 97. Yhteenveto sato- ja varastoilmoituksista lokakuun 20. p:ltä 1918.

4. Lähde: EVA/I Een 1—2. Elintarviketoimistottaisia yhteenvetoja on Mikkelin, Kuopion, Vaasan ja Oulun lääneistä. Muitten läänien toimistojen satotulokset on laskettu kuntakohtaisesta aineistosta.

+ = tietoja puuttuu

++ = elintarviketoimisto on ilmoittanut satonsa myös hehtolitroissa. Muuten viljaa hehtolitroiksi muutettuna on käytetty suhdetta, että kauraa lasketaan 50 kg hehtolitran ja muuta viljaa keskimäärin 70 kg. Kauran yhteyteen on laskettu myös sekavilja.

5. Ks. liite 1.

6. Kjällström 1926, s. 48—49.

SVT:n tietojen perusteella oli elintarviketoimituskunnalla kuitenkin syytä epäillä, että sato oli inventoinnissa ilmoitettu virheellisesti. Tarkastusajankohdan alla lokakuussa oli annettu ohjeet, että toimistojen oli asetettava kuhunkin lautakuntaan valvoja, jolle päätösvalta keskitettäisiin siinä tapauksessa, että lautakunta toimisi veltoisti. Tuottajien luona oli lisäksi järjestettävä jälkিতarkastuksia, jos oli syytä epäillä viljaa kätketyn.⁷ Mikkelin läänin elintarviketoimistolle esitettiin, että luovutus valtiolle tapahtuisi v:n 1915 virallisen tilaston satotulosten perusteella. Toimisto kuitenkin torjui ehdotuksen, koska luovutusvelvollisuus olisi kasvanut yli 20 milj. kg.⁸ Tällainen käytäntö omakuttiin kuitenkin Turun ja Porin läänin pohjoisen elintarviketoimiston alueella.⁹ Muille lääneille tai toimistoille ei vastaavia ehdotuksia tehty, vaikka esim. Kuopion ja Oulun lääneissä luovutusvelvollisuuden muuttaminen olisi ehkä ollut aiheellista. Kuopion läntistä ja Viipurin läänin itäistä toimistoa kehoitettiin marraskuussa järjestämään kokonaan uusi tarkastus. Toimistot eivät kuitenkaan ryhtyneet yleiseen uusintatarkastukseen, vaan kuntakohtaisesti tyydyttiin paikkaamaan ilmoituksia.¹⁰

Jälkিতarkastusten toimeenpano jäi useissa tapauksissa toimistojen vastuulle, vaikka periaatteessa se olisi ollut lautakuntien tehtävä.¹¹ Tarkastajien raporteissa syytettiin lautakuntia entistä leväperäisemmästä suhtautumisesta säännöstelyyn. Maanviljelijöiden satoilmoituksiin luotettiin, vaikka olisi ollut syytä epäillä niiden todenperäisyyttä, ilmoituksen myöhästelivät ja usein ne oli vieläpä haettava asianomaisen kotoa, jotta olisi saatu kokoon jonkinlainen kunnan kokonaistilasto.¹² Satakunnan elintarvikelautakuntien neuvottelukokouksessa vuorostaan syytettiin viljantarkastuksen epäonnistumisesta ylempiä säännöstelyviranomaisia ja todettiin epäonnistumisen johtuneen valmistelemattomuudesta, hätköinnistä ja liian aikaisesta suoritusajankohdasta.¹³

Elintarvikelautakunnilla ei ollut suurta intoa suorittaa jälkিতarkastuksia. Satoilmoitukset tarkastettiin ennakkoon maan pohjoisilla alueilla, missä ehkä heikko omavaraisuus pakotti tällaiseen toimintaan. Perä-Pohjolan ja Kajaanin toimistojen tarkastusmiehet tai lautakuntien valvojat tarkastivat kaikki maanviljelijöiden ilmoitukset.¹⁴ Jälkিতarkastukset olivat näin muodoin tarpeettomia. Tarkasta kontrollista huolimatta elintarvikelautakunnille ilmoitetun ja SVT:n mukaan saadun sadon poikkeama oli siellä hieman yli maan keskiarvon (30.5 %). Kuopion läänin itäisellä alueella jälkিতarkastuksia järjestettiin runsaasti, joskaan ei joka kunnassa. Esimerkiksi Rääkkylässä lautakunta suoritti 161 jälkিতarkastusta.¹⁵ Viipurin läänissä tarkastajat tekivät pistokokeita todetakseen ilmoitusten paikkansapitävyyden.¹⁶ Esille tulleet viljakätköt olivat yleisesti vain muutaman hehtolitrin suuruisia. Tällaisistakin eristä saattoi kertyä huomattavia määriä: Turun ja Porin läänin pohjoisen elintarviketoimiston alueella, missä tarkastustuloksista tehtiin yhteenveto, kätkettyä viljaa saatiin (1918—1919) päivänvaloon n. 260 000 kg (n. 0.5 % sadosta).¹⁷ Määrä antaa vain vihjeen viljan kätkemisen laa-

7. EVA/I Df 3. Elintarviketoimistoille ja elintarvikelautakunnille 14.10.1918. Kiertokirje n:o 29.

8. EVA/V Ca 1. Mikkelin l. etston ptk. 18.12.1918.

9. EVA/I Ed 4. T & P I. pohjoisen etston toimintakertomus.

10. EVA/V Ca 1. Kuopion l. läntisen etston ptk. 12.11.1918; Viipurin l. itäisen etston ptk. 12.11.1918.

11. Elintarviketoimistojen tarkastajat järjestivät viljavarastojen jälkিতarkastuksia T & P läänissä, Uudella maalla, Viipurin läänissä ja Hämeen läänissä.

12. Esim. EVA/V Eb 1. Hämeen l. pohjoinen etsto. Raportti Ruovedeltä; EVA/V Eb 5. Uudenmaan l. suomalainen etsto. Veli Heinonen etstolle 29.10.1918.

13. EVA/V Ca 1. T & P I. pohjoinen etsto. Elintarvikelautakuntien neuvottelukok. ptk. 4.1.1919.

14. EVA/Ed 3. Perä-Pohjolan ja Kajaanin etstojen toimintakertomukset.

15. EVA/V Eb 1. Kuopion l. itäinen etsto.

16. EVA/I Ed. Viipurin l. itäisen etston toimintakertomus.

17. EVA/I Ed 4. T & P I. pohjoisen etston toimintakertomus. — Muut toimistot tyytyvät vain ylimalkaisesti mainitsemaan jälkিতarkastusten toimeenpanon.

juudesta. Oletettavasti suurin osa kätköistä joutui sinne minne se oli tarkoitettukin – sala-kauppaan.

Viljankätkentään ja satotulosten vääristelyyn houkuttelivat salakaupan korkeat hinnat. Valtio maksoi ennen lokakuun 1. päivää luovutetusta vehnäst 2:20 mk/kg, mistä hinta aleni vuoden loppuun mennessä 1:70 mk:aan/kg. Vastaavasti rukiin ja ohran hinnat olivat 2 mk laskien 1:50 mk:aan ja kauran 1:60 mk ja 1:40 mk.¹⁸ Vaikka käytännössä elintarvikelautakunnat joutuivat hieman ylittämään rajahintoja,¹⁹ ne eivät silti kyenneet kilpailemaan sala-kaupan hintojen kanssa. Puutteenalaisilla seuduilla, esim. Kajaanin kihlakunnassa, maksettiin jauhakilosta vuoden 1918 lopulla jopa 15 mk. Viipurin läänissä salakaupan hintataso oli n. 10 mk/kg ja Hämeessä ja Mikkelin läänissä n. 6 mk/kg. Satakunnassa maksettiin viljasta sala-kaupassa 50–200 % yli rajahintojen.²⁰ Hallituksen houkutin maksaa ennen määräaikaa luovutetusta viljasta muutama kymmenen penniä kilolta enemmän kuin sitten myöhemmin säännöstelyviranomaisille annetusta viljasta jäi tehottomaksi. Vilja – kuten muutkin elintarvikkeet – tiedettiin kyllä saatavan kaupaksi, jos sitä vain oli.

Edellä on tarkasteltu satoilmoituksia. Säännöstelyn perusta kuitenkin oli inventointiajan-kohtana käytettävissä oleva vilja. Vuoden 1918 satoa oli jo ehditty käyttää 20.10. mennessä syömäviljaksi ja rehuksi, sitä oli käytetty rukiin ja syysvehnän kylvöön ja osa oli luovutettu valtiolle. Seuraava tilasto osoittaa sadosta käytettyä määrää sekä yksityisten ja elintarvikelautakuntien varastoja. Tilastossa on esitetty myös yhteenveto lautakuntien arvioinneista kunnan ylijäämästä (+) tai vajauksesta (–); elintarviketoimistoittain kysymys oli yksipuolisesti vain vajauksesta.

Elintarvike- toimisto	Käytetty ennen 20.10.18 1000 kg	Yksityisten varastot 1000 kg	Elt:n varastot 1000 kg	Ylijäämä(+) Vajaus (–) 1000 kg
Uudenmaan suom.	2 382	7 329	116	– 497
Uudenmaan ruots.	3 107	19 661	36	– 1 566
Turun ja Porin etel.	10 127	48 150	1 130	– 1 782
Turun ja Porin pohj.	9 060	39 701	873	– 1 935
Ahvenanmaan	679	2 213	87	– 586
Hämeen l. etel.	7 599	34 642	1 115	– 56
Hämeen l. pohj.	5 515	24 923	458	– 1 410
Viipurin l. länt.	8 618	29 459	177	– 13 775
Viipurin l. it.	4 807	16 865	96	– 5 581
Mikkelin	7 713	29 470	711	– 815
Vaasan l. länt.	12 137	46 535	3 446	– 878
Vaasan l. it.	3 735	14 991	176	– 2 727
Kuopion l. länt.	5 031	21 779	347	– 5 500
Kuopion l. it.	2 900	8 867	34	– 6 380
Oulun l. etel.	3 424	15 868	352	– 7 153
Kajaanin	737	2 300	15	– 2 996
Perä-Pohjolan	639	2 850	36	– 5 701
Yhteensä	88 270	365 603	9 205	– 59 338

Taulukko 18. Vuoden 1918 sadon käyttö ja viljavarat 20.10.1918.²¹

18. As.kok. 1918/99 (27.8.1918). Hintatasoa oli hieman korotettu verrattuna kesän hintatasoon.

19. Elintarvikelautakuntien keskimääräiset myyntihinnat, jotka kuvaavat melko tarkasti hankintakustannuksia koska hankinta- ja myyntihinnat pyrittiin pitämään samoina, liikkuivat maan eri osissa 2 mar-kasta 3:50 markkaan/kg. Ks. s.

20. EVA/toimintakertomukset. Kysymystä käsitellään vielä s.

21. EVA/I Een 1–2.

Sadosta oli ennen inventoimisajankohtaa ehditty käyttää n. 20 %. Määrät vaihtelivat hieman elintarviketoimistoittain sen mukaan, oliko uudisviljaa täytynyt käyttää alusta alkaen elatukseksi tai kuinka paljon kylvettiin syysviljaa. Niinpä esim. Kajaanin ja Kuopion l. itäisen elintarviketoimistojen alueilla uudesta sadosta oli käytetty jo 25 %. Vaasan läänin läntisen osan ja Mikkelin läänin maan keskiarvon ylittävä sadon käyttö johtui taas rukiinviljelystä: edellisen vuoden siemen oli syöty talvella 1918, ja syyskylvö tehtiin vuoden 1918 sadolla.

Suurin osa käytetystä viljasta olikin mennyt syksyn kylvöihin. Lähes yhtä paljon sitä käytettiin elatukseen. Vähäisemmät määrät oli sitten kulutettu rehuviljana tai ehditty luovuttaa valtiolle yleiseen kulutukseen jaettavaksi. Lautakuntien varastot olivat n. 9.2 milj. kg. Parhaat varastot olivat Etelä-Pohjanmaan elintarvikelautakunnilla: ne käsittivät yli kolmanneksen koko maan lautakuntien varastoista.²²

Inventoinnin mukaan maan viljanvajaus oli vajaa 60 milj. kg. Edellisenä vuonna se, tuontiviljakin mukaan otettuna, oli laskettu 72 milj. kg:ksi.

7.1.2. Peruna- ja juurikasvisadon tarkastus

Syksyllä 1918 järjestettiin myös peruna- ja juurikasvisadon inventointi. Varastoilmoitukset oli luovutettava, aivan samoin täytettynä kuin viljasadonkin osalta, elintarvikelautakunnille 1.11.1918 mennessä.²³ Ilmoitusajankohdan kynnyksellä annettiin elintarviketoimistolle mahdollisuus puutteen uhatessa määrätä peruna takavarikkoon ja valtiolle luovutettavaksi viljelijälle käytettäväksi jätettyä osaa lukuun ottamatta (300 kg omavaraistalouden henkilöä kohti ja siementarve edellisen vuoden mukaan laskettuna).²⁴

Kaikissa elintarviketoimistoissa ja -lautakunnissa ei inventointia järjestetty. Perunoiden täysimittaista säännöstelyä oli vaikea toteuttaa. Elintarvikelautakunnilla säilyi oikeus myöntää yksityisille – vähäistä katkosta lukuunottamatta²⁵ – ostolupa suoraan tuottajilta. Toimistot solmivat syksyllä vapaaehtoisuuden pohjalla tuottajien kanssa hankintasopimuksia valtion laitosten (mm. armeijan) tarpeisiin. Perunoita oli lisäksi hankala kuljettaa ja varastoida suuremmissa erissä. Muutamien toimistojen alueella, Kajaanin kihlakunnassa, Vaasan läänin alueella ja Mikkelin läänissä, inventointi kuitenkin suoritettiin.²⁶ Juurikasvien eli siis käytännössä perunoiden säännöstely jäi siihen, että elintarviketoimistot huolehtivat niiden välityksestä.

22. Huomautettakoon tässä, että satomäärän ja 20.10.1918 vallinneen varasto- ja käyttötilanteen välillä on 4.5 milj. kg vajaus (vrt. taulukot s.183 ja s. 186). "Kateissa" oleva määrä on ilmeisesti elintarvikelautakuntien syys-lokakuussa suorittamaa viljanjakelua kuluttajille, koska tätä ei ole tilastokaavakeissa mitenkään eritelty. (EVA/I Een-sarja).

23. As.kok. 1918/121 (10.9.1918).

24. Ibid. 1918/146 (29.10.1918). Perunoitten rajahinnaksi määrättiin 30 mk/hl.

25. As.kok. 1918/146 (29.10.).

26. Ks. EVA/I Ed 3. Kajaanin kihlakunta; EVA/V Db 4. Vaasan l. läntinen etsto; EVA/I Ef 6. Mikkelin l. etsto. Satotulokset olivat seuraavat (hl):

Elintarviketoimisto	inv.mukaan	SVT:n mukaan
Mikkelin	587 319	647 396
Vaasan l. länt.	1 163 558	(1 163 558)
Kajaanin kihlak.	89 545	(497 715)

Tulokset ovat Mikkelin läänissä suhteellisen lähellä toisiaan. Vaasan ja Kajaanin etstojen tiedot SVT:n mukaan tarkoittavat koko läänitä. Ilmeisesti Vaasan l. läntisellä alueella inventointi antoi jopa paremman tuloksen kuin SVT:n tiedot perunasadosta.

7.1.3. Omavaraiset kunnat

Vuoden 1918 sadon ylijäämän tai alijäämän (ks. tilasto s. 186) laskentaperusteet kunnissa olivat horjuvat. Paremminkin niitä on pidettävä arvioina.²⁷ Havainnollisesti laskelmaperusteiden horjuvuus ilmenee verrattaessa lautakuntien ilmoituksia viljantarpeesta henkeä kohti; periaatteessa annosten olisi pitänyt olla koko maassa samanlaiset.²⁸

Elintarvike-toimisto	tarve g/pv/henk.	Elintarvike-toimisto	tarve g/pv/henk.
Uudenmaan I. suomalainen	217 ^x	Mikkelin lääni	463
Uudenmaan I. ruotsalainen	530	Vaasan I. läntinen	372
Turun ja Porin I. etel.	612	Vaasan I. itäinen	420
Turun ja Porin I. pohj.	544	Kuopion I. läntinen	372
Ahvenanmaan	319	Kuopion I. itäinen	311
Hämeen I. eteläinen	606	Oulun I. eteläinen	318
Hämeen I. pohjoinen	460	Kajaanin kihlakunta	280
Viipurin I. läntinen	351	Perä-Pohjola	304
Viipurin I. itäinen	360	Keskimäärin	398

Mitä parempi kuntien omavaraisuus ja oma tuotanto oli, sitä suuremmaksi laskettiin myös tarve. Niinpä esim. Turun ja Porin läänissä, Uudellamaalla, Hämeen ja Mikkelin lääneissä tarve laskettiin — säännöstelyannoksista huolimatta — lähes normaalikulutuksen mukaan. Sen sijaan puutteesta kärsivillä seuduilla Oulun ja Kuopion lääneissä tyydyttiin siihen, että saatiin edes korttijakelun mukaiset keskimääräisannokset.²⁹

Edellä on useaan otteeseen todettu kunnan oman sisäisen omavaraisuuden olleen avainasemassa säännöstelyn toteuttamisessa. Mitä parempi maatalousomavaraisuus oli, sitä helpompi säännöstelyviranomaisten oli toimia. Ulkopuolinen apu — valtion järjestämä jakelu — ei kyennyt tasaamaan kuin karkeimpia epätasaisuuksia.

27. Teoreettisesti maan viljantarve — asetuskokoelmissa annettujen annosmäärien mukaan — olisi muodostunut seuraavanlaiseksi:

Viljantarve kulutuskaudella 20.10.1918—13.9.1919:

1. Ihmisten kulutus	milj. kg
— omavaraistaloudet (50 % asukasluvusta) 10 kg/kk/henki	181.3
— korttitaloudet (50 % asukasluvusta) 200 g/pv/henki	106.6
2. Rehuksi käytettävä määrä:	
— hevosille (n. 270 000 kpl á 300 kg)	81.0
— naudoille (n. 1 106 000 kpl á 150 kg)	163.9
3. Siementarve (vähennetty syks. 1918 käytetty siemen 88 milj. kg)	52.0
Yhteensä	587.0

Teoreettisesti lakien vajuus olisi siis kulutuskaudella muodostunut 200 milj. kg:ksi, eikä, kuten lautakuntien laskelmissa oli ilmoitettu, 60 milj. kg:ksi. Jos rehuksi käytettävä vilja jätettiin laskelmista pois, olisi kulutuskauden tarve pudonnut 340 milj. kg:aan. Yksityisten ja elintarvikelautakuntien varastoissa oli 374.8 milj. kg viljaa. Ilmeisesti satoa ilmoitettaessa on tapahtunut niin, että osaa siitä viljasta minkä viljelijät olivat oikeutettuja pidättämään rehuksi, ei ilmoitettu lainkaan. Se selittäisi osaltaan EVA:n ja SVT:n tietojen suuret eroavuudet. Lautakuntien työskentelytapa ja niiden omaksumat säännöstelyn tulkinnat olisivat kyllä antaneet myöten tällaiselle menettelylle.

Vajauksen syvyyttä arvioitaessa on pidettävä parempana — laskelmaperusteiden epätarkkuuksista huolimatta — lautakuntien arvioita kuin teoreettisesti laskettuna viljantarvetta.

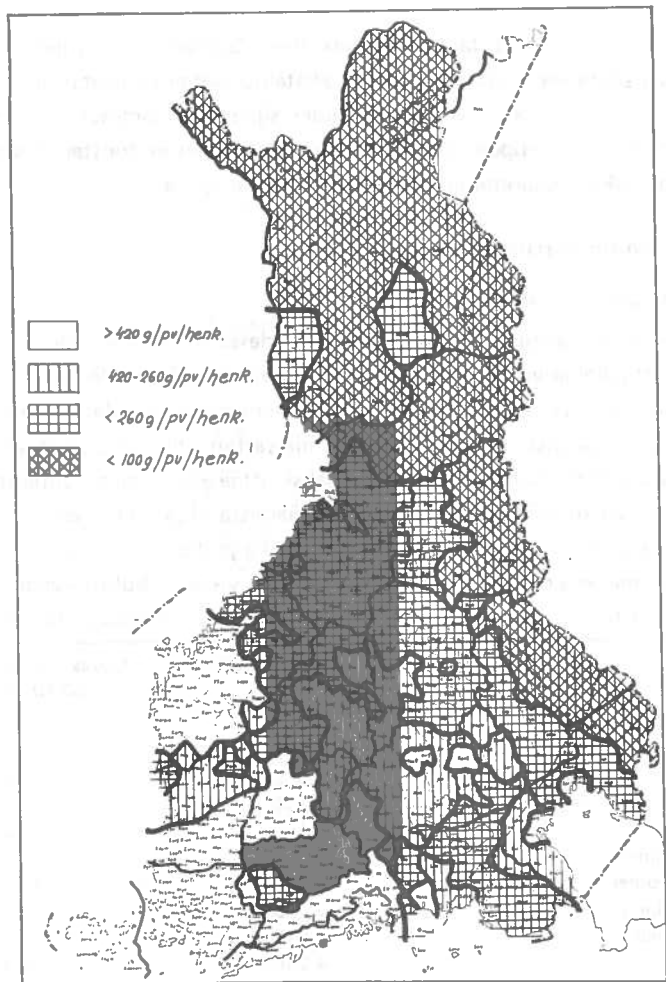
28. Annosmäärät on laskettu seuraavasti: yksityisten varastoihin on lisätty elintarvikelautakuntien varastot ja lautakuntien ilmoitukset vajauksesta ja jaettu tämä asukasluvulla ja päivien lukumäärällä (330 pv). Ks. tilasto s. 186.

29. On tosin huomautettava, että Pohjois- ja Itä-Suomessa korttitalouksiin kuuluvien suhteellisen suuri osuus laskee keskimääräisannoksia, koska leipäkorttiannos oli vähäisempi kuin omavaraistalouksiin kuuluvien kuukausiannos.

Kuviossa 14 on esitetty kuntien omavaraisuus 20.10.1918 inventoinnin perusteella karttapohjalla laskemalla kunnassa oleva viljamäärä asukasta ja kulutuskauden päivää kohti.³⁰ Kunnittaiset annosmäärät, jotka siis tarkoittavat kulutusmahdollisuuksia, on ryhmitelty neljään luokkaan, normaalikulutukseen, säännöstelyannoksia vastaaviin, säännöstelyannokset alittaviin ja selvästi niiden alle jääviin.³¹

g/pv/henk.	
yli 420	tilanne hyvä, lähes normaalikulutus kunta tulee omillaan toimeen säännöstelyannosten mukaan
420–260	
260–100	viljaa on riittämättömästi viljaa on täysin riittämättömästi
alle 100	

Kuvio 14. Kuntien omavaraisuus 20.10.1918 inventoinnin perusteella.

30. Laskutoimitus on seuraava: maanviljelijöiden ja lautakunnan yhteisistä varastoista vähennetään elintarvikelautakunnan ilmoittama siementarve (joka tosin on ehkä yliarvioitu, mutta joka vertailukelpoisuuden säilyttämiseksi on sellaisena hyväksytty). Erotus on jaettu kunnan asukasluvulla ja kulutuskaudesta jäljellä olevilla päivien lukumäärällä (330 pv).
31. Luokitusperusteisiin on päädytty, paitsi säännöstelyannosten mukaan, myös tiettyjen tyyppillisten alueitten keskiarvojen mukaan (ks. ed. sivu).

Viljatilanne oli hyvä Turun ja Porin läänin eteläosassa, Uudellamaalla, Hämeen läänissä ja Etelä-Pohjanmaalla, missä lähes poikkeuksetta viljaa oli yli 420 g henkeä ja päivää kohti. Satakunta, Mikkelin lääni kokonaan, Kuopion läänin länsiosa sekä Viipurin läänin muutamat Suomenlahden ja Laatokan rannikon kunnat voidaan katsoa omillaan toimeen tuleviksi, muutamat jopa ylituotantokunniksi.

Näitten alueitten pohjoispuolella sijaittivat alueet, missä viljaa oli riittämättömästi. Kapeana vyöhykkeenä alituotantokuntia oli Etelä-Pohjanmaan ja Keski-Suomen välimailloilla sekä Kannaksella. Itsestään selvää on, että myös kaupungit kuuluivat tähän ryhmään. Selvimmin alituotantoalueisiin kuuluivat maan pohjoiset ja itäiset kunnat, joissa viljaomavaraisuus jäi yleensä alle 100 g henkeä ja päivää kohti. Nämä alueet olivat olleet keväällä ja kesällä 1918 järjestään myös petturalueita. Silti Oulun läänissäkin jokunen kunta oli suunnilleen omavarainen.

Omavaraisuusvyöhykkeet täsmäivät tarkalleen Suomen peltoviljelyvyöhykkeiden kanssa.³² Viljellyn pinta-alan suuruus, vaikka karjatalousvaltainen tuotantojärjestelmä rajoittikin viljanviljelyä, osoitti suoraan omavaraisualueiden sijainnin Suomessa. Näillä alueilla säännöstellyn järjestäminen oli helppoa, korttiannosten jakaminen ei tuottanut vaikeuksia, eikä elämänmeno pula-aikana suuremmin poikennut normaaliajasta.

7.2. Viljan luovutus korttikulutukseen

7.2.1. Pakkoluovutettavan viljan määrä

Lokakuun viljavarastojen tarkastuksen yhteydessä määrättiin, mikä osa sadosta oli luovutettava korttijakelua varten valtiolle tai elintarvikelautakunnille. Viljelijän omasta pidätys-oikeudesta oli annettu elokuussa määräykset.³³ Siemeneksi sai pidättää 150–200 kg/ha (Oulun läänissä 300 kg) viljalajista riippuen. Kotieläimiä varten viljaa oli oikeus jättää 300 kg hevosta ja 150 kg nautaeläintä kohti. Viljelijä sai lisäksi jättää aikaisemmin annetun määräyksen mukaan uudisviljelyhehtaaria kohti 100 kg ylimääräistä viljaa. Omavaraistalouksiin kuuluvien kuukausiannokseksi oli määritetty 5.8.1918 10 kg jauhoa tai vastaava määrä viljaa. Näitten säännösten yli menevä osa oli myytävä rajahinnoilla yleiseen kulutukseen.

Seuraava tilasto osoittaa elintarviketoimistoittain valtiolle luovutetun viljan määrää.

Elintarvike-toimisto	Määrä 1000 kg	Osuus yks. varastoista 20.10.18 %
Uudenmaan I. suomalainen	1 541	21.0
Uudenmaan I. ruotsalainen	3 244	16.5
Turun ja Porin I. eteläinen	9 456	19.6
Turun ja Porin I. pohjoinen	4 846	12.2
Ahvenanmaa	186	8.4
Hämeen I. eteläinen	5 801	16.7
Hämeen I. pohjoinen	2 858	11.5
Viipurin I. läntinen	2 175	7.3
Viipurin I. itäinen	641	3.8
Mikkelin I.	4 256	14.4
Vaasan I. läntinen	6 349	13.8
Vaasan I. itäinen	1 576	10.5
Kuopion I. läntinen	2 037	9.4
Kuopion I. itäinen	537	6.1
Oulun I. eteläinen	871	5.5
Kajaanin kihlakunta	77	3.3
Perä-Pohjolan	27	0.9
Yhteensä	40 478	12.7

Taulukko 19. Valtiolle luovutettavaksi määrätty vilja vuoden 1918 sadosta.³⁴

Luovutusvelvollisuus ei ollut samanlainen kaikkialla Suomessa. Eroja aiheuttivat pääasiassa viljelmien koot ja tuotto. Etelä- ja Länsi-Suomessa, missä oli suuria maatiloja myös luovutusvelvollisuus lisääntyi samassa suhteessa. Tilasto antaa myös lisäselvitystä siihen, miksi Itä- ja Pohjois-Suomessa omavaraistalouksien suhteellinen osuus satokauden alussa oli suuri: lähes kaikki vilja varattiin suoraan omavaraistalouksien käyttöön.

Valtiolle luovutettava vilja — joka siis käsitti tuottajien sekä lautakunnille että valtion viljankerääjille luovutettavat määrät — lohkaisi viljelijöiden varastoista sangen pienen määrän, n. 12.5 %. Missään tapauksessa sillä ei olisi kyetty huoltamaan maan kaikkia kortsitalouksia, koska näiden viljankulutus voidaan arvioida runsaaksi 100 milj. kg:ksi. Koska luovutus valtiolle tapahtui elintarvikelautakuntien kautta, jotka ottivat päältä ensin omien kortsitalouksiensa tarpeen, osoittautui pian — voi sanoa jälleen — hankalaksi saada kulutuskeskuksiin viljaa.

7.2.2. Tuontikunnan viljankeruu syksyllä 1918

Valtiolle luovutettavan viljan kerääminen annettiin Tuontikunnan tehtäväksi. Näin palattiin jälleen ennen sisällissotaa käytössä olleeseen tapaan. Luovutuksen tuli tapahtua Tuontikunnan asiamiehille ja liikkeille elintarvikelautakuntien ja -toimistojen kautta.³⁵ Viljan keräys porrastettiin siten, että ensimmäinen erä piti luovuttaa ennen 1.11., toinen 15.11., kolmas 1.1.1919 ja viimeinen tämän jälkeen. Keruu yhdellä kertaa kulutuskauden alussa olisi ollut teknisestikin mahdotonta, koska puinti siirtyi pitkälle vuoden loppuun. Porrastamisella vältettiin myös suurten keskusvarastojen muodostuminen ja pyrittiin saamaan viljan siirrot joustaviksi. Vuoden 1918 puolella luovutettavaksi määrätty vilja oli vain n. 10 % kokonaisluovutuksesta, paitsi Viipurin läänissä läntisessä osassa, jossa se oli 40 %.

Kulutuskeskusten ja armeijan tarpeen laskettiin syksyllä 1918 tekevän vuoden loppuun n. 20 milj. kg, mikä määrä oli Tuontikunnan hankintatavoite. Syksyllä katsottiin maalaiskuntien kortsiviljanjakelun olevan pääasiassa näiden omien lautakuntien hankintojen varassa. Tavoitteestaan Tuontikunta pystyi hankkimaan kuukausittain eriteltyinä seuraavasti:³⁶

1918	milj. kg
syyskuussa	2.6
lokakuussa	3.2
marraskuussa	4.3
joulukuussa	2.8
sotilasviljaa	2.0
yhhteensä	14.9

Kotimainen viljankeräys peitti kulutuskeskusten tarpeesta n. 65 %. Syksyllä Saksasta saatu tuontivilja ei täyttänyt vajausta, sillä osa siitä meni kulutuskeskusten ulkopuolelle. Tätä taustaa vasten selittyy kaupunkien ja osittain myös maalaiskuntien viljanpuute näennäisesti parhaimpana aikana uuden sadon tullessa käyttöön. Koska ennen uutta satoa maanviljelijöil-

32. Vrt. Suomen historian kartasto 1949, kartta n:o 49, Voionmaa 1922, s. 238.

33. As. kok. 1918/83 (5.8.1918).

34. EVA/I Een 1 — 2.

35. Ks. Elintarvetoimituskunta elintarvetoimistoille ja elintarvelautakunnille 18.9.1918. EVA/I Df 3. Kiertokirje n:o 23.

36. Suomen elintarpeiden Tuontikunta r.l. Johtokunnan kertomus toimivuodelta 1918, s. 9. — Vrt. EVA/I Deb 8. Tilastoa viljan luovutuksesta v. 1918. Viimeksimainitun tilaston mukaan Tuontikunnan keräys oli hieman pienempi, 14,6 milj. kg. Viljalajeja ei ole eritelty, mutta valtion viljakonttorin keräysten perusteella v. 1919 alusta voidaan arvioida, että runsas 2/3 keräyksestä oli kauraa. Ks. liite 8.

lä ei ollut luovutusvelvollisuutta, riippuivat elintarvikelautakuntien ja Tuontikunnan hankinnat jossain määrin tuottajien hyväntahtoisuudesta. Lisähinta, mikä aikaisin syksystä luovutetusta viljasta maksettiin, oli vähäinen verrattuna salakaupan hintoihin. Vuoden 1918 viimeisellä neljänneksellä ja seuraavan vuoden alussa rajahintojen ja salakaupan hintojen mukaisten elinkustannusten marginaali olikin suurimmillaan (ks. liite 2).

Tuontikunnan toimintaa häittäsi, mikä toisaalta helpotti korttitalouksien elämää varsinkin kaupungeissa, että yksityisille henkilöille oli elokuussa myönnetty oikeus kuljettaa alle viiden kilon viljamääriä ilman lupatodistusta.³⁷ Tätä määrää käytännössä pidettiin osto-oikeutena ylihinnoilla. Vaikka yksityisten kuljetusluvut syyskuun lopulla Tuontikunnan vaatimuksesta pienennettiin 2 kg:aan, jäivät nämä hinnat käytännössä kaiken kontrollin ulkopuolelle ja vaikeuttivat lautakuntien ja Tuontikunnan ostotoimia.³⁸

Tuontikunnan viljanhankinta on esitetty liitteessä 8. Kulutuskeskusten huolto tapahtui pääasiassa Etelä-Pohjanmaalta (36.3 % Tuontikunnalle luovutetuista viljamääristä) ja Turun ja Porin läänistä (toimistojen osuus yhteensä 27.9 %). Hämeen läänistä (17.0 %) ja Uudelta- maalta (10.0 %) kerättiin viljaa myös suhteellisen paljon. Vaasan läänin länsiosan luovutusmäärä on erityisen huomattava. Muissa lääneissä viljan luovutus tapahtui pääasiassa elintarvikelautakunnille, jotka jakoivat sen paikalliseen kulutukseen. Etelä-Pohjanmaa toimi lisäksi Pohjois-Suomen huoltoalueena siten, että Tuontikunta antoi suoraan sikäläisille elintarvikelautakunnille määräyksiä viljan toimittamiseksi Oulun läänin toimistoille. Esim. marraskuussa Perä-Pohjolan elintarviketoimisto sai näin viljaa liki 100 000 kg.³⁹ Hankinnat valtiolle olivat pienimmillään elo-syyskuussa ja sitten joulukuussa Tuontikunnan valmistautuessa lopettamaan toimintansa kotimaan markkinoilla.

Tuontikunta onnistui verraten hyvin viljanhankinnassa, vaikka tarvetta ei voitukaan täyttää kokonaan kotimaisella viljalla. Kulutuskauden loppupuolellakaan v. 1919 ei koko tavoitetta saavutettu, vaikkei se enää tosin silloin tuonnin avauduttua ollut niin tärkeää. Vertailuksi mainittakoon, että vastaavana aikana syksyllä 1919 viljakonttori keräsi kotimaista viljaa n. 13.5 milj. kg, eli siis vähemmän kuin Tuontikunta. Tällöin tosin mm. luovutusvelvollisuus oli muuttunut (ks. s. 223).

Marraskuussa (7.11.) Tuontikunta ilmoitti virallisesti olevansa valmis luopumaan kotimaan viljan keräyksestä. Tuontikunta oli joutunut pitkin syksyä sekä lautakuntien että toimistojen arvostelemaksi. Edellisenä vuonna ne olivat tottuneet siihen, että ne itse keräsivät viljan. Myös sotaministeriö syytti Tuontikuntaa heikosti hoidetusta keruusta armeijan tarpeisiin. Koska pakkoluovutusvelvollisuuden katsottiin yhä lisääntyvän mm. sotilasviljan takia, Tuontikunta katsoi parhaaksi luopua keräystyöstä. Se tarjosi kuitenkin asiamiehensä hallituksen järjestämän organisaation palvelukseen.⁴⁰

Tuontikunta valmistautui luopumaan viljankeräyksestä joulukuun 1. päivästä alkaen. Ettei olisi syntynyt katkosta uuden viljankerääjän aloittaessa toimintaansa, se jatkoi kuitenkin työtään joulukuun loppuun saakka sekä vielä valtion viljankonttorin asiamiehenä tammikuun 15. päivään 1919 asti.⁴¹

37. As. kok. 1918/93 (13.8.1918).

38. Ks. As. kok. 1918/116 (20.9.1918), EVA/I Fa 11. Tuontikunta 17. 8. 1918.

39. EVA/V Ca 1. Perä-Pohjolan etston ptk:t marraskuussa. Viljanjakelu päätettiin toimiston kokouksissa.

40. EVA/I Fa 11. Tuontikunta ETM:lle 7.11., 15.11.1918.

41. Suomen elintarpeiden Tuontikunta r.l. Johtokunnan kertomus toimivuodelta 1918, s. 9. — Sarjasta EVA/ Deb 8 (tilastoa viljan luovutuksesta v. 1918) ilmenee, että Tuontikunta jatkoi keruuta aina 15.1.1919 saakka.

7.2.3. "Sotilasvilja"

Jos viljaa tulikin kulutuskeskusten tarpeisiin hitaasti, oli maassa eräs ryhmä, jonka tarpeesta ei katsottu voitavan tinkiä: armeija. Koska armeijan elintarvikehuolto viljan osalta oli Tuontikunnan toimitusten varassa, nähtiin tarpeelliseksi käyttää erikoistoimenpiteitä sen huollon turvaamiseksi.

Marraskuun alussa elintarviketoimituskunta ilmoitti, että armeija olisi bolshevikivaaran takia pantava viipymättä liikekannalle, mutta viljanpuutteen takia se oli mahdotonta. Tämän vuoksi elintarvikelaetakuntien oli pikaisesti toimitettava viljaa Tuontikunnalle.⁴² Elintarviketoimituskunta kiristi hankintapakkoa jopa niin, että ellei viljaa luovutettu vapaaehtoisesti, sitä oli pakkoluovutettava tuottajilta vaikka asevoimin.⁴³

Näin pitkälle ei kuitenkaan tarvinnut mennä. Marraskuussa annettiin asetus ns. sotilasviljan luovutuksesta: kunkin omavaraistalouden, jonka varastot olivat niin suuret, että ne olivat pidättäneet täydet annosmäärät koko kulutuskaudeksi, tuli näistä luovuttaa 2 % sotalaitoksen tarpeisiin.⁴⁴ Vaikka määräys herättikin tuottajien vastustusta — olihan luovutus täysin ylimääräinen —, niin se pantiin jo saman vuoden puolella toimeen lähes sataprosenttisesti. Oheinen taulukko osoittaa eri toimistojen luovutusmäärät:

Elintarvike- toimisto	Luovutettu	Luovuttamatta
	28.2.1919 mennessä 1000 kg	1000 kg
Uudenmaan I. suomalainen	204 000	2 400
Uudenmaan I. ruotsalainen	171 700	1 400
Turun ja Porin I. eteläinen	426 300	7 100
Turun ja Porin I. pohjoinen	45 800	—
Hämeen I. eteläinen	298 500	3 000
Hämeen I. pohjoinen	341 500	12 800
Viipurin I. läntinen	159 700	—
Viipurin I. itäinen	107 100	13 100
Mikkelin I.	286 800	2 300
Vaasan I. läntinen	562 100	—
Vaasan I. itäinen	91 200	—
Kuopion I. läntinen	146 600	10 300
Oulun I. eteläinen	99 900	10 000
Yhteensä	2 941 200	62 400

Taulukko 20. Sotilasviljan luovutus.⁴⁵

Sotilasviljan luovutus pantiin toimeen tarkasti omavaraistalouksien kuukausiannoksista (1 500 000 henkeä, 10 kg ja 10 kk = 3 milj. kg).

Sotilasviljakysymys näyttää liittyneen, kuten elintarviketoimituskunta ilmoitti, tosin defensiivisyyttä painottaen, Suomen hallituksen laskelmiin aluksi Saksan ja myöhemmin entten rinnalla osallistumisesta bolševismiin kukistamiseen. Viljaluovutus oli kuitenkin vain varoimenpide, sillä sotilaallisen osallistumisen ehdoksi suomalaiset asettivat länsivalloille, että huollon oli tultava muualta kuin Suomesta.⁴⁶

42. Elintarviketoimituskunnan kiertokirje, esim. EVA/V Ca 1. Kuopion I. läntisen etston ptk. 6.11.1918. Kiertokirje oli salainen. Se ilmoitettiin sekä kirjeitse että puhelimitse elintarvikelaetakunnille.

43. Pakkoluovutusta harkittiin mm. Viipurin I. itäisessä etstossa (ptk. 15.11.1918), Kuopion I. läntisessä etstossa (ptk. 12.11.1918) ja T&P I. pohjoisessa etstossa (ptk. 22.11.1918).

44. As. kok. 1918/152 (12.11.1918).

45. EVA/I Ef 7. Sotilasviljan toimittaminen. — Luovutuksesta oli vapautettu Kajaanin kihlakunnan ja Perä-Pohjolan elintarviketoimistot.

46. Polvinen 1971 II, s. 103 — 106.

7.2.4. Valtion viljakonttorin viljankeruu

Valtion viljakonttorin perustaminen tapahtui samoihin aikoihin, kun sekä senaatin että elintarvikehallinnon korkeimmassa johdossa tapahtui uudelleenjärjestelyjä. Paloheimo oli marraskuun alkupuolella ilmoittanut vetäytyvänsä syrjään saamansa arvostelun takia,⁴⁷ ja senaattori Sario määrättiin väliaikaisesti hoitamaan elintarvikepäällikön virkaa.⁴⁸ Väliaikaisuus ei kuitenkaan kestänyt kauan. Ingmanin muodostettua 27.11.1918 entente-valtioille varovaisen myötämielisen hallituksen, mikä oli mm. elintarvikeavun edellytys, määrättiin Turun ja Porin läänin maaherra K.J.M. Collan hoitamaan elintarvikeministerin tehtäviä. Toimituskunnat muutettiin ministeriöksi.⁴⁹

Tämän jälkeen ratkaistiin kotimaisen viljan keruujärjestelmä. Tuontikunnan tehtäviä jatkamaan perustettiin 3.12.1918 **v a l t i o n v i l j a k o n t t o r i**.⁵⁰ Elintarvikeministeriön alaisena toimivan viljakonttorin tehtäväksi määriteltiin viljan periminen elintarvikelautakunnilta ja toimittaminen kulutuskeskuksiin, eli siis viljan osto ja myynti. Tuontikunta siirtyi hoitamaan ulkomaista tuontia, missä vuoden 1918 lopulta lähtien taas tarjoutuikin työkenttää Saksan antauduttua ja ympärysvaltojen purkaessa saartomääräyksiään. Kotimaisen viljan keräyksessä viljakonttori omaksui Tuontikunnan luoman järjestelmän valtuutettuine piiriliikkeineen ja elintarvikelautakuntien keräysmiehineen. Viljan vaunuvapaa toimittaminen lähetysasemalle yksinkertaisti kuljetuksia. Viljakonttorin toiminta alkoi 1.1.1919, johon saakka Tuontikunta oli huolehtinut viljanjakelusta kulutuskeskuksille.

Loppujen loppuksi viljakonttorin ei tarvinnut ryhtyä jyrkempiin pakotteisiin kuin aikaisemminkaan tuottajia vastaan, vaikka juuri siksi valtion oma keruuelin oli perustettu. Vuoden 1919 puolella tuontivilja teki mahdolliseksi jo vapaamman luovutusvelvollisuuden tulokinnan.

Elintarviketilanteen seuraaminen järjestelmällisesti tuli mahdolliseksi tammi-helmikuusta 1919 lähtien. Viljakonttorin keräystulokset lääneittäin ja kuukausittain on esitetty liitteessä 8. Pääosa luovuttamattomasta viljasta koottiin talvikuukausien aikana. Kesään mennessä luovutusvelvollisuus oli saatu jo lähes täytetyksi. Kulutuskeskukset ja yleensä korttitaloudet elivät tällöin jo tuontiviljan varassa (ks. s. 221).

Lokakuun 20. päivän inventoinnin yhteydessä oli yleiseen kulutukseen määrätty luovutettavaksi viljaa 45.6 milj. kg. Elintarvikelautakunnille oli ehditty luovuttaa jo tätä ennen 9.2 milj. kg, mistä luovutusvelvollisuudeksi tulee 54.8 milj. kg. Viljanluovutuksen onnistumisen aste selviää parhaiten vertaamalla maanviljelijöiden kokonaisluovutusta tähän määrään.⁵¹

	milj. kg
Tuontikunnan keräys syksyllä 1918	14.9
Viljakonttorin keräys 1.1.—31.8.1919	9.6
Luovutukset elintarvikelautakunnille 1.1.—31.8.1919	20.2
Elintarvikelautakuntien viljavarastot 28.12.1918	9.6
Yhteensä	54.3

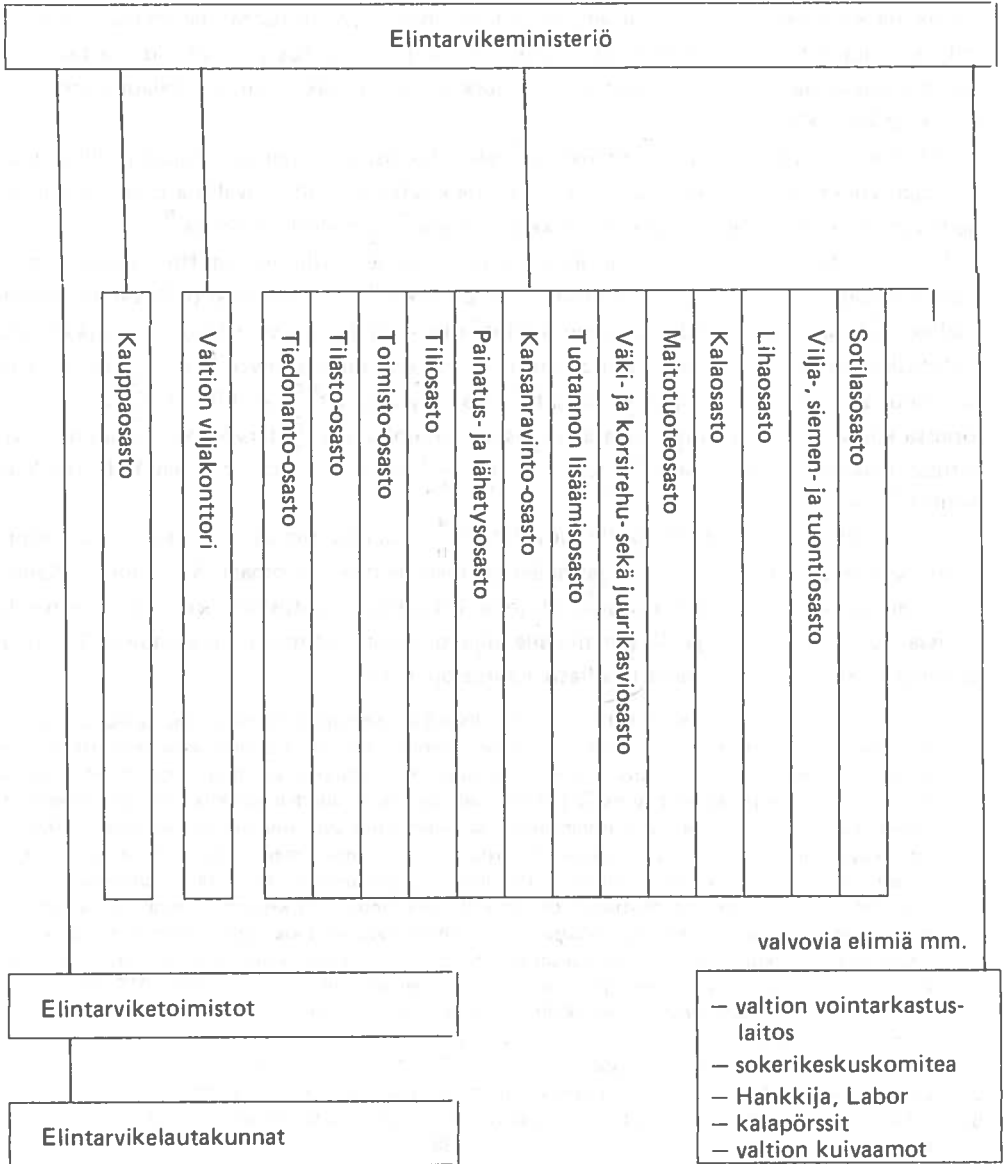
47. Paloheimon eron takia järjesti elintarviketoimituskunta kiertokyselyn, mitä mieltä toimistot olivat Paloheimon elintarvikepolitiikasta. Poikkeuksetta vastauksissa tunnustettiin Paloheimon ansiot, pahoiteltiin hänen eroaan ja lausuttiin toivomuksia, että tuotantoa tukeva elintarvikepolitiikka jatkuisi. Esim. EVA/V Ca: Viipurin I. itäisen etston ptk. 29.10.1918, Kuopion I. läntisen etston ptk. 6.11.1918, Oulun I. eteläisen etston ptk. 22.10.1918.

48. Sen. tal. os. ptk. 19.11.1918.

49. Torvinen 1977, s. 243 — 245.

50. As. kok. 1918/116 (3.12.1918).

51. Ks. liitteet 7 ja 8.

Kuvio 15. Säännöstelyn organisaatio v. 1919.

Tuottajien viljanluovutus nousi siis varmuudella ainakin 54 milj. kg:aan. Koska kuitenkin lautakuntien varastot 20.10. ja 28.12.1918 olivat suunnilleen samat ja korttitalouksille oli väliaikana kuitenkin jaettu annokset, nousi todellinen luovutusmäärä mahdollisesti jopa 20 milj. kg suuremmaksi.⁵² Kokonaisuudessaan siis viljan luovutus v. 1918 sadosta täytettiin suunnitellussa laajuudessa, joskaan ei aina nurkumatta; joitakin elintarvikelautakuntia vastaan käytiin pitkiä kiistoja.⁵³

Viljakonttori tehosti myös säännöstelyn valvontaa lisääntyneen salakaupan ja elintarvikekätöjen vuoksi. Elintarvikeviranomaisten apuna käytettiin paitsi tavallisia poliisiviranomaisia myös varta vasten pestattuja elintarvikepoliiseja sekä suojeluskuntalaisia.⁵⁴

Viljan laadussa ilmeni selvästi eroja sen mukaan kenelle vilja luovutettiin. Kauran osuus luovutettavasta viljasta oli yleensä määrätty n. puoleksi.⁵⁵ Lautakunnat pyrkivät keräämään itselleen tulevan viljan mahdollisimman puhtaana leipäviljana, siis vehnänä, rukiina ja ohrana. Kulutuskauden alkupuolella oli kuitenkin hyväksyttävä mukaan myös kauraa, niin että kauran osuus vuoden 1919 alkupuolen toimituksista oli yli puolet⁵⁶ (ks. liite 7). Kulutuskauden lopussa kauran osuus luovutuksissa alkoi laskea, ja elokuussa elintarvikelautakunnille luovutetussa viljassa kauraa oli alle 10 %. Keskimäärin luovutuksista oli (vuoden 1919 puolella) kauraa 49 %.

Tuontikunnalle ja viljakonttorille luovutetusta viljasta kauran osuus oli selvästi suurempi. Elintarvikelautakunnat olivat siis jättäneet parhaan leipäviljan omaan käyttöönsä. Kauran osuus alkuvuoden 1919 luovutuksissa oli jopa 4/5 koko luovutusmäärästä. Vasta heinä-elokuussa 1919 kaura alkoi jäädä vähemmälle viljakonttorin kotimaan hankinnoissa. Kokonaisuutena viljakonttorin keräämästä viljasta kauraa oli n. 2/3.

52. Ks. liite 5. Maaseudulla elävien korttitalouksien määrä oli hieman toista miljoonaa (annos 200 g/pv).
53. Eräs kaikkein haluttomampia kuntia täyttämään viljanluovutusvelvollisuutta valtiolle oli Hämeenkyrö. Elintarvikelautakuntaa oli ensinnäkin vaikea saada halukasta puheenjohtajaa hoitamaan luovutus-toimituksia. Viljelijät anoivat syksyllä 1918 ja vielä seuraavan vuoden puolella lukuisasti pidennystä puintaikaan. Helmikuussa 1919 Hämeenkyrössä järjestettiin suurisuuntainen varastojen tarkastus, jossa käytettiin apuna mm. 10 suojeluskuntalaista. Tarkastuksessa ilmeni, että tuottajilla oli yli oman tarpeen varastoissa n. 240000 kg viljaa. Lautakunnan suhtautumisesta asiaan tarkastuksessa todettiin, ettei "elintarvikelautakunta näyttänyt olevan erikoisen innostunut keräämään sitä". Vilja haluttiin pitää omassa kunnassa. Vielä toukokuussa 1919 hämeenkyröläiset kieltäytyivät luovuttamasta viljaa oman kunnan ulkopuolelle. Juttua puitiin viljakonttorin ja kunnan välisenä asiana. Ja lopuksi satakuntalaisella sitkeydellä Hämeenkyrön maanviljelijät perivät voiton: joulukuussa 1919 viljakonttori antoi syytteiden raueta luovutuksesta kieltäytyneitä maanviljelijöitä vastaan, koska tuontiviljaa oli jo runsaasti saatavilla.
- EVA/V Ca 2. T&P 1. pohjoisen etston ptk. 3.1., 13.5., 27.5., 15.12.1919.
54. Esim. EVA/V Ca 1. Hämeen 1. pohjoisen etston neuvottelukok. ptk. 11.1.1919.
55. EVA/I Een 1 — 2. Kauran osuus luovutusmäärästä oli alla olevissa toimistoissa seuraava:
Viipurin I. läntinen	68 %
Viipurin I. itäinen	86 %
Vaasan I. läntinen	68 %
Vaasan I. itäinen	24 %
56. Elintarvikelautakunnille syksyllä 1918 luovutettua viljaa ei voida tarkemmin eritellä viljalajeittain. Kauran luovutussuhdetta kuvannee kuitenkin eräitten elintarviketoimistojen ilmoittama varastojen erittely 20.10.1918 (EVA/I Een 1 — 2: kauran osuus varastoista 20.10.1918):
Mikkelin etsto	6.5 %
Viipurin I. läntinen	69.6 %
Viipurin I. itäinen	72.7 %
Vaasan I. läntinen	42.6 %
Vaasan I. itäinen	16.9 %
Kajaanin kihlak.	24.9 %
- Tilanne siis vaihteli suuresti elintarviketoimistoittain. Ehkä keskimäärin puolet viljasta oli kauraa, kuten keväälläkin. Joka tapauksessa kauran osuus syksylläkin jäi luovutuksissa elintarvikelautakunnille vähäisemmäksi kuin Tuontikunnalle.

7.3. Elintarvikelautakuntien huoltotoiminta

7.3.1. Kortti- ja omavaraistalouksien henkilömäärät

Korttiannosten varassa elävien ja toisaalta omavaraistalouksiin kuuluvien henkilömäärien välisten suhteitten selvittelyyn liittyy sekä alueellinen että aikatekijä. Korttitalouksiin kuuluvien lukumäärä lisääntyi, kun siirryttiin maan peltoviljelyvyöhykkeiltä itään ja pohjoiseen. Koska lisäksi Suomessa oli käytössä ”joustava” viljanluovutusjärjestelmä, ts. tuottajien koko varastoa ei heti takavarikoitu vaan osa jätettiin heille suoraan omaan kulutukseen, tapahtui tässä ryhmässä vuodenajan rytmien mukaan muutoksia. Uuden sadon tullessa syksyllä käyttöön omavaraistalouksiin kuuluvia oli suhteellisen paljon sellaisillakin alueilla, missä maatalous ei ollut voimakasta, kun taas loppukesästä korttitalouksiin kuuluvien määrä saattoi nousta erittäin suureksi. Periaatteessa olisi tietenkin ollut mahdollista asettaa koko väestö korttisäännöstelyn alaiseksi. Tällaista järjestelyä kokeiltiinkin muutamin paikoin punaisessa Suomessa keväällä 1918. Yritykset olivat kuitenkin lähinnä hätätoimenpiteitä, ja niitten läpiviemiseen käytettiin — ja laajemmin sovellettuna ilmeisesti olisi ollut käytettävä — pakkokeinoja.⁵⁷

Syksyn 1918 ja osittain vielä kevään 1919 ajalta korttitalouksiin kuuluvien määrät ovat mielenkiintoisia, koska väestön jakautuminen osoittaa samalla, miten vain 40 % omavarainen maa pystyi selviytymään omalla tuotannollaan. Korttitalouksiin kuuluvien lukumäärä selvittää myös yhdellä silmäyksellä säännöstelyn laajuuden ja tarpeellisuuden, koska heitä varten koko säännöstelykoneisto oli loppujen lopuksi rakennettu. Suomen pieni väkiluku ja tilastotietojen melkoinen tarkkuus tekevät kyseisen selvityksen mahdolliseksi.

Aikaisemminkin oli tietoja kerätty eri talouksiin kuuluvien määristä, kuten edellä on todettu v. 1917—1918 kulutuskauden yhteydessä, mutta ei säännöllisesti. Lisäksi poikkeukselliset olot, esim. sisällissota, olivat aiheuttaneet tietojen tarkkuuteen tuntuvia puutteita. Kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvien henkilöitten lukumääriä osoittavat tilastot alkavat systemaattisesti 15.9.1918, jolloin valtakunnallisella tasolla viljan keräyksestä ja -jakelusta vastaan Tuontikunta alkoi vaatia kunnilta viikoittaisia raportteja viljatilanteesta. Kuntien tuli selvittää varastot edelliseltä viikolta, varastot seuraavaksi viikoksi, omavarais- ja korttitalouksiin kuuluvien lukumäärät sekä lautakunnan viikoittainen viljanjakelu ja -tarve. Kulutuskaudella 1918—1919 oli olemassa myös kuluttajien kolmas ryhmä, omavaraistalouksilta annoksensa saavat, mistä luovuttiin seuraavan kulutuskauden alkaessa.⁵⁸

Tuontikunnan kehittämä tilastointijärjestelmä säilyi myöhemminkin, vaikka kotimaan viljakauppa siirtyi vuoden 1919 alussa valtion viljakonttorille.⁵⁹ Järjestelmä oli siis käyttök-

57. Pakkoluovutus jo siinä laajuudessaan, mitä se oli kesällä 1917, herätti maanviljelijöiden kiivaan vastustuksen. ”Maanviljelijät tulevat kirves kädessä seisomaan aittojensa ovilla ja puolustamaan omaisuuttaan”, kirjoitettiin mm. Ilkassa. Yleiseen pakkoluovutukseen maanviljelijät tuskin olisivat olleet valmiit mukautumaan, vaikka hyväksyivät pakkoluovutuksen rajoitetussa muodossa.

58. Ks. EVA/I Ei 1 — 17. Kaavake n:o 87. — Kuluttajien kolmas ryhmä, tuottajilta annoksensa saavat, oli saatu ruotsalaisesta järjestelmästä. Ryhmään viljelijät saivat ottaa palkollisiaan, sukulaisiaan ym, joille arvelivat varastojensa riittävän. Ryhmä poistettiin syksyllä 1919 tilastokaavakeista, mutta — väärinkäytöksistä huolimatta — oli mukana epävirallisesti syksyllä 1919 alkaneella kulutuskaudella.

59. Viljakonttorin viikkokyselyssä lautakuntien oli vastattava seuraaviin kohtiin:

- I Varastot edelliseltä viikolta
  - 1. Viikon kuluessa saanut
    - elintarvikelautakunnan omalta alueelta
    - viljakonttorin asiamieheltä
    - yhteensä viljaa

poinen, vaikka viljakonttorin toimintakertomuksessa puhutaankin väheksyvästi Tuontikunnan laatimista "jonkinlaisista tilastokaavakkeista". Vika oli syksyllä 1918 ainoastaan siinä, että elintarvikelautakunnat laiminlöivät ilmoitusten tekemisen. Tuontikunnalla ei ollut pakotteita saattaa lautakuntia järjestykseen, varsinkin kun uusi satokausi oli juuri alkanut. Tästä syystä tilastoaines jäi syksyllä 1918 aukolliseksi ja epätäydelliseksi.

Tiedot kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvien määristä kaksiviikkoiskaudelta 15.9.—2.11.1918 olivat ensimmäiset kulutuskauden tilannetta hahmottavat tiedot (ks. liite 4). Täydentämällä tilastoa puuttuvien elintarvikelautakuntien osalta myöhemmin syksyllä tehdyillä ilmoituksilla on mahdollista päästä melko tarkkaan omavara- ja korttitalouksien henkilömääriin 15.11.1918.⁶⁰ Tilastoaines alkaa muuttua täydelliseksi vuoden 1919 alusta valtion viljakonttorin otettua Tuontikunnan tehtävät itselleen. Asiat saivat tällöin uutta puhtia pääasiassa sen takia, että pitkään keskeytyksissä ollut ulkomainen tuonti alkoi taas vuodenvaihteen jälkeen. Tuonnin aukeaminen antoi viljakonttorille mahdollisuudet pakotteiden käyttämiseen. Saadakseen asianmukaiset tiedot elintarviketilanteesta viljakonttori kielsi kunnilta, jotka eivät täyttäneet tilastoja kelvollisesti, valtion vilja-avun ja sokerin. Tuontikunta oli uhannut tällaisilla pakotteilla turhaan — valtion toimittamaa viljaa ei kuitenkaan olisi riittänyt jakeluun. Viljakonttorin toiminnan alussa pakotteita käytettiinkin runsaasti, vaikka usein riitti jo pelkkä uhkaus.⁶¹

Tilastojen alkuperäismateriaalin keräsivät elintarvikelautakunnat ja tiedot annettiin elintarviketoimistoille. Ne laativat lääneittäisen/elintarviketoimistoittaisen yhteenvedon, joka vuorostaan lähetettiin viljakonttorille. Helmikuun 1919 alusta lähtien elintarvikelautakuntien ilmoitukset alkoivat olla lähes aukottomia. Poikkeuksia tietenkin oli, jotkut lautakunnat eivät antaneet tietoja säännöllisesti ym., mutta tällaisten yksityistapausten osalta aukkopaidat on helppo täydentää käyttämällä lähinnä seuraavan ajan tietoja. Kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvien lukumääristä on pidetty tarkkaa lukua Pohjois-Suomessa ja myös Länsi- ja Itä-Suomessa, mutta suorastaan leväperäisesti Uudellamaalla. Tuntuu siltä, että kaavakkeiden täyttäminen oli kääntäen verrannollinen kuntien elintarviketilanteeseen: mitä parempi kunnan toimeentulo oli, sitä huolimattomampia oltiin ilmoitusvelvollisuuden täyttämisessä, ja päinvastoin. Ihme kyllä, Uudenmaan kunnilta ei näytä edes suuremmin vaaditun ilmoituksia. Mahdollista on, että on käytetty esim. puhelinta. Yleensä lomakkeiden kanssa meneteltiin siten, että jos havaittiin puutteita ne palautettiin lautakunnille.

Yleisin ja samalla helpoimmin havaittava virhe tilastolomakkeiden täyttämisessä oli kortti-

59. Jatkuu ed. sivulta.

2. Viikon kuluessa luovuttanut
  - jakeluun omalla alueella
  - viljakonttorin asiamiehelle
  - yhteensä viljaa

II Viikon aikana oli alueella

1. Keräämätöntä viljaylijäämää
2. Omavaraistalouksien jäseniä
3. Korttitalouksien jäseniä, jotka saavat annoksensa omavaraistalouksilta
4. Leipäkortin omistajia
  - viikkoleipäkortteja
  - viikkolisäleipäkortteja (20 — 30 % edellisistä)
5. Viikon viljantarve
6. Jaettuja vehnä jauho- ja sokerikortteja

III Viljaa tarvis korttitalouksille varastojen lisäksi lähimmän kahden kuukauden aikana.

60. Huomautettakoon tässä, että säännöstelyn aikana ei tällaista yhteenvetoa laadittu, vaan konstruointi on tehty tätä työtä varten.

61. EVA/I Dbd 2. Valtion viljakonttorin tilastokertomus.

talouksiin kuuluvien henkilömäärien ilmoittamisessa ("jaettuja viikkoleipäkortteja", eli korttitalouksiin kuuluville jaetut leipäkortit viikon tarvetta varten = korttitalouksiin kuuluvien lukumäärä). Ilmoitukset pyrkivät varsinkin aluksi olemaan liian suuria. Tämä voidaan selvittää helposti vertaamalla kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvien lukumäärää alueen koko väkilukuun, jolloin eräissä tapauksissa jo korttitalouksien jäsenluku huomattavasti ylittää sen. Virheellisten tietojen mukaan olisi mm. Suomen väkiluku ylittänyt keväällä 1919 runsaasti viiden miljoonan rajan! (ks. liite 4).⁶² Elintarvikelautakunnan oli tosin edullistakin ilmoittaa toimistoille mahdollisimman suuria korttitalousmääriä, koska heistä riippui ulkoa päin tulevan avun suuruus.⁶³ Virheet on pyritty eliminoimaan suorittamalla vertailuja eri ajankohdilta ja vertaamalla ilmoituksia kunnan kokonaisväkilukuun. Epäselvissä tapauksissa, esim. kun ilmoitus puuttuu, on käytetty tietoja lähimmältä luotettavalta ajankohdalta.

Korttitalouksien henkilömäärien epätarkkuuksista johtuen on koko maata koskevissa arvioissa otettava lähtökohdaksi omavaraistalouksiin kuuluvien henkilömäärät aina elokuuhun 1919 saakka, jolloin viimeistään korttitaloudet alettiin kunnissa ymmärtää oikein. Oletettavaa nimittäin on, ettei elintarvikelautakunta kaunistellut omavaraistalouksien määriä ylöspäin, koska se ei vaikuttanut ulkoa tulleeseen apuun. Toisaalta kaikki, jotka suinkin pystyivät pyrkivät muodostamaan omavaraistalouden — jopa tukeutuen ostoviljaan — jo senkin vuoksi, että omavaraistalouksiin kuuluvien annosmäärät olivat suurempia kuin leipäkorttiannokset. Elintarvikelautakunnan intresseihin ei kuulunut myöskään päästää korttijakelun piiriin henkilöitä, joilla oli omia varastoja.

Liitteessä 4 on esitetty elintarviketoimistoittain omavaraistalouksiin, omavaraistaloiksi annoksensa saavien ja korttitalouksiin kuuluvien henkilöluvut.⁶⁴ Lukumäärät on laskettu kuukauden välein, mikä osoittaa eri talousmuotojen suhteissa tapahtuneet muutokset riittävästi selvästi. Tilastoon ei ole tehty 'korjausta', ts. eliminoitu lautakuntien virheellisiä ilmoituksia, vaan luvut ovat sellaisina, kuin ne on ilmoitettu. Todelliset korttitalouksien lukumäärät saa suoraan vähentämällä omavaraistalouksiin kuuluvien määrät koko alueen väestöstä. Graafisessa kuvaajassa (liite 4) virhe on kuitenkin otettu huomioon.

Taulukossa 21 on kolmelta poikkileikkausajankohdalta, kulutuskauden alusta, jolloin viljaomavaraisuus oli parhaimmillaan, kulutuskauden keskivaiheilta maaliskuun alusta ja kauden lopusta juuri ennen uuden sadon valmistumista, esitetty omavaraistalouksiin kuuluvien henkilöitten suhteellinen osuus elintarviketoimistoittain.

Säännöstelyn kannalta tilanne oli sitä parempi, mitä suurempi oli omavaraistalouksien suhteellinen osuus väkiluvusta. Tilasto osoittaaakin oikeastaan samaa asiaa elintarviketoimistoittain kuin kartta s. 189. Turun ja Porin läänin eteläosassa, Uudellamaalla (lukuun ottamatta Helsinkiä), Hämeen läänin eteläosassa, Mikkelin läänissä ja Vaasan läänin läntisessä elintarviketoimistossa omavaraistalouksiin kuuluvien määrä oli korkea ja pysyi kulutuskauden

62. Selviä "ymmärtämisvirheitä" on mm. Uudenmaan läänin ruotsalaisen etston ilmoituksissa vielä elokuussa 1919, jolloin se ilmoitti alueen korttitalouksiin kuuluvien lukumääräksi 170000 henkeä, kun kokonaisväkiluku oli samaan aikaan vain 127000 henkeä. Turun ja Porin l. pohjoinen etsto ilmoitti myös kesällä 1919 korttitalousväestönsä määräksi 273 429 henkeä väkiluvun ollessa n. 250 000 henkeä (EVA/I Ei 1 — 17 sarja).

63. Tässä voidaan vertailukohdiksi ottaa kesä 1918 ja kevät 1919. Kesällä 1918 elintarvikelautakunnille jopa annettiin ohjeita olla lisäämättä korttitalouksiin kuuluvien määrää, vaikka tilanne olisi sellaista edellyttänytkin — jakelua ei olisi kuitenkaan voitu lisätä. Keväällä 1919 taas, tuontiviljan jakelun lisääntyessä, korttitalouksiin kuuluvia oli selvästi runsaammin kuin edellisenä vuonna samaan aikaan.

64. Aineisto on kerätty elintarvikelautakunnittaisesta materiaalista, sillä toimistot eivät tehneet muuta kuin poikkeustapauksissa ilmoituksista yhteenvetoa. Sarja EVA/I Ei 1 — 17.

Elintarvike- toimisto	Omavaraistalouksiin kuuluvia henkilöitä		
	15.9.1918 %	1.3.1919 %	2.8.1919 %
Uudenmaan l. suomalainen	68.9	67.7	59.9
Uudenmaan l. ruotsalainen	n. 51	47.3	43.9
Turun ja Porin l. eteläinen	52.5	51.8	46.1
Turun ja Porin l. pohjoinen	67.5	58.6	36.8
Ahvenanmaa	n. 45	33.1	27.5
Hämeen l. eteläinen	65.5	56.4	46.8
Hämeen l. pohjoinen	n. 44	46.6	37.6
Viipurin l. läntinen (2.11.)	n. 39	37.1	16.8
Viipurin l. itäinen (2.11.)	n. 53	39.9	29.0
Mikkelin l.	60.4	57.5	42.9
Vaasan l. läntinen	59.1	53.9	43.8
Vaasan l. itäinen	n. 61	53.4	36.8
Kuopion l. läntinen	55.9	42.6	23.1
Kuopion l. itäinen	52.2	32.7	15.0
Oulun l. eteläinen	49.9	41.7	22.9
Kajaanin kihlakunta	70.4	27.6	7.1
Perä-Pohjolan	50.1	20.2	8.1
Koko maa	n. 45	44.5	31.6

Taulukko 21. Omavaraistalouksiin kuuluvien osuus koko väestöstä kulutuskaudella 1918–1919.⁶⁵

loppuun saakka lähes 50 %:na, Uudenmaan suomalaisen elintarviketoimiston alueella jopa yli 60 %:na.

Tärkein huoltoa auttava tekijä oli omavaraistalouksien säilyvyys, sillä kulutuskauden alussa omavaraistalouksiin kuuluvia oli lähes poikkeuksetta yli 50 %, huomioon ottaen jopa maan nälkäalueet. Kajaanin kihlakunnassa omavaraistalouksiin kuuluvia oli jopa suhteellisesti eniten koko maassa, eli runsaat 70 %. Suurimmat muutokset omavaraistalouksien määrässä tapahtuivat maan pohjois- ja itäosissa. Perä-Pohjolan ja Kajaanin kihlakunnan elintarviketoimistoissa näitten määrä laski alle 10 %:iin koko väkiluvusta. Paljoa paremmassa asemassa eivät olleet Kuopion l. itäinen, Viipurin l. itäinen, Kuopion l. läntinen ja Oulun l. eteläinen elintarviketoimisto, joitten omavaraisuus jäi alle 25 %:n. Vastaavasti lisääntyivät korttitalouksiin kuuluvien määrät. Omavaraistalouksien vähäinen prosenttiosuus vastasi tarkalleen edellisen kulutuskauden (v:n 1918) nälkäalueita. Tämä vahvistaa sen, että alueellisesti säännöstely ei kyennyt tasaamaan kulutusta. Heikosti omavaraiset alueet olivat ja pysyivät pääasiassa oman tuotantonsa varassa.

Kulutuskauden 1918–1919 kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluvien määrää voidaan parhaiten verrata edellisen kulutuskauden (1917–1918) vastaaviin määriin. Kun tuontiviljaa ei ollut saatavilla, tuottajien pakkoluovutukset olivat raskaat ja omavaraistalouksien määrissä tapahtui kulutuskauden jatkuessa jyrkkää laskua. Kulutuskautena 1919–1920, jolloin mm. luovutusvelvollisuus muuttui, muutokset talousmuotojen välisissä suhteissa olivat 'pehmeämpiä' (ks. liite 4).

Kesällä 1919 korttijakelun piirissä oli n. 2/3 väestöstä eli n. 2 152 000 henkeä, kun leipä-

65. EVA/I Ei 1 – 17. Liite 4 a.

Omavaraistalouksilta suoraan annoksensa saavien henkilömäärät on laskettu omavaraistalouksiin, vaikka ne viljakonttorin tilastokaavakkeista onkin laskettu korttitalouksiin. He saivat annoksensa kuitenkin muualta kuin lautakunnan varastoista, joten parempi tulkinta on laskea heidät omavaraistalouksiin. Väkiluku 31.12.1918 kirkonkirjojen mukaan.

kortilla eläviä oli edellisenä syksynä ollut n. 1 450 000 henkeä. Korttitalouksien lisääntymisen merkiksi säännöstelyviranomaisten työtaakan lisääntymistä. Tuontiviljan vuoksi eivät kevät ja kesä 1919 kuitenkaan enää muodostuneet samanlaiseksi nälkävyyden kiristämisen ajaksi kuin edellisenä vuonna. Kulutuskauden vaikein aika oli syksy 1918.

7.3.2. Viljanjakelu korttitalouksille

Varastojen tasaamiskysymys syksyllä 1918

Elintarvikelautakuntien jakelutarve riippui toisaalta korttiannosten suuruudesta ja toisaalta kortilla elävien määrästä. Leipäkorttiannokset olivat kulutuskauden alusta maaliskuun loppuun 1919 150 g/pv, mihin voitiin myöntää lisäksi 80 g:n lisäleipäkortti. Huhtikuusta annokset nostettiin 240 g:aan ja lisäleipäkortti 120 g:aan. Elokuussa leipäkorttiannos nostettiin 280 g:aan ja lisäleipäkorttiannos 140 g:aan.⁶⁶ Keskimääräisannoksina nämä merkitsivät, koska lisäleipäkortteja saatiin antaa 1/3 korttitalouksien määrästä, n. 200 g/pv, 280 g/pv ja elokuusta 1919 alkaen n. 330 g/pv.

Valtion leipäkorttijakelussa normaaliannokset muodostuivat niistä viljamääristä, joita elintarvikelautakunnat itse keräsivät ja jakoivat alueillaan ja joita valtion hankintaelimet, Tuontikunta ja vuoden 1919 puolella viljakonttori luovuttivat lautakuntien jaettavaksi. Kuluttajilla oli käytössä lisäksi itsehankintamatkoilla lain sallimat 5–2 kg kerrallaan suoraan tuottajilta tai keinottelijoilta hankitut viljaerät. Näistä ei kuitenkaan ymmärrettävästi ole saatavissa tietoja, joten seuraavassa esityksessä virallisen säännöstelyn ulkopuolinen hankinta sivuutetaan.

Syksyllä 1918 ei huoltotoiminnasta voida muodostaa tilastoainekseen perustuvaa kuvaa, koska tiedot lautakuntien viljanjakelusta puuttuvat. Syksyn huoltotilanteen selvittäminen jääkin pääasiassa yksityisten kuntien ja elintarviketoimistojen sekä elintarvikeneuvojien raporttien varaan. Kulutuskauden alku ei sujunut niin otollisesti kuin uuden satokauden alkamisesta voisi odottaa. Inventointipäivän lykkääminen pitkälle syksyyn – vaikka sitä voitiinkin perustella monin tavoin – jätti välin uuden ja vanhan kulutuskauden välille. Koska pakollinen luovutus tuli voimaan vasta inventoinnin jälkeen, tuotti viljan hankkiminen elintarvikelautakunnille ja vielä suuremmassa määrin Tuontikunnalle vaikeuksia.

Harvinaista ei ollut, että elintarvikelautakunnat kieltäytyivät luovuttamasta viljaa kunnasta pois.⁶⁷ Tuontikunta ilmoitti, että Kuopion läänissä viljan keräys oli epäonnistunut maanviljelijöiden vastarinnan takia.⁶⁸ Tilanne voitiin yleistää muuallekin maahan. Luovutusvelvollisuuden täyttämiseksi järjestettiin useissa elintarviketoimistoissa neuvottelutilaisuuksia elintarvikelautakuntien kanssa. Lautakuntien mukaan tärkein syy luovutuksien laiminlyömiseen oli hintakysymys: rajahinnat olivat liian matalat.⁶⁹ Salakauppa, rajahintojen ylitykset ja muut säännöstelyrikokset lisääntyivät syksyllä, ei vain yksityisten kuluttajien keskuudessa, vaan vieläpä elintarvikelautakunnissakin.⁷⁰ Oli tapahtunut jonkilaista "säännöstelymoraalin" laskemista, sen jälkeen kun oli kestetty vaikea sisällissodan aika ja nähty, että oli tultava toimeen omillaan.

66. As. kok. 1918/87 (5.8), 1919/38 (1.4), 1919/103 (1.8).

67. Esim. Saarijärvi, Varpaisjärvi, Hämeenkyrö ym.

68. EVA/V Ca 1. Kuopion I. läntisen etston ptk. 30.9.1918.

69. EVA/I Fa 21. Kuopion I. läntisen etston neuvottelukok. ptk. 18. – 19.10.1918, Turun ja Porin pohjoisen etston neuvottelukok. ptk. 7.11.1918, 4.1.1919.

70. Rähä 1974, s. 22, 121 – 124.

Varsinkin Viipurin läänissä elintarvikelautakunnat ylittivät rajahintoja. Valvontakoneiston tehostuessa syksyllä 1918 oli entistä suurempi mahdollisuus, että rikoksista jouduttiin vastaamaan. Elintarvikelautakuntien vaikeuksia syksyllä 1918 osoittaa, että silloin tapahtui harvinaisen paljon lautakuntien ja niiden puheenjohtajien eroamisia.⁷¹ Tyypillinen eroanomus oli esim. Jaakkiman elintarvikelautakunnan eron perustelu: "... koska ei voi palvella kahta herraa, tuottajia ja kuluttajia".⁷² Eroanomukset osoittavat, minkälaisessa ristipaineessa lautakuntien oli työskenneltävä.

Syksyllä viljapula koettiin ensin kaupungeissa. Tuontikunnan keräämä ja Saksasta saatu tuontivilja huomioon otettuna korttijakelu saattoi nousta kaupungeissa korkeintaan 280 g:aan päivässä. Tosiasiassa näin laajamittaista jakelua ei voitu suorittaa, sillä osa viljasta meni kuluskeskusten ulkopuolelle. Keskimäärin annokset jäivät ehkä hieman alle 200 g/pv.

Vaikein aika kaupungeissa oli syyskuu. Helsingissä voitiin jakaa vain n. 80 g päiväannoksia.⁷³ Tampereen leipäkorttijakelu oli keskimäärin 110 g päivässä.⁷⁴ Korttiannokset olivat myös Viipurissa vajaita.⁷⁵ Kuopion läänin kuluskeskukset olivat syyskuusta marraskuun loppuun saakka alituisessa pulassa, ja toimiston ainoa keino saada viljaa oli pyytää sitä lainaksi Mikkelin elintarviketoimistolta.⁷⁶ Oulun läänissä pula oli samoin yleinen kaupungeissa ja myös maaseudulla.⁷⁷ Lokakuun aikana Tuontikunnan toimitukset asutuskeskuksiin liki kaksinkertaistuivat, ja jakelu voitiin hoitaa paremmin. Joulukuussa kotimaisen viljan osuus jakelussa taas laski, mutta kuun lopussa alkanut ulkomainen tuonti korvasi sen täydellisesti. Vuoden 1919 alusta lähtien voidaan katsoa, että kuluskeskusten huolto, joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta, saatiin säännölliselle kannalle.

Koska korttiannokset syksyllä 1918 olivat keskimäärin 200 g/pv, kaupunkien elintarvikelautakunnat pystyivät vasta joulukuun lopussa jakamaan täydet annokset, mitkä nekin jäivät vielä noin puoleen normaalikulutuksesta. Kuluttajat olivat tosin hankkineet elintarvikkeita itse käyttämällä yksityisille henkilöille annettua viljanosto- ja kuljetusoikeutta.

Jakeluvaikeudet eivät tuntuneet yksin kaupungeissa. Viipurin ja Kuopion lääneissä, osittain Mikkelin läänissä sekä Oulun läänin elintarviketoimistojen alueilla korttiannosten jakelussa tapahtui keskeytyksiä. Joissakin kunnissa tilanne oli lähes samanlainen kuin sisällissodan aikana ja kesällä 1918 (ks. liite 11). Kunnissa syötiin hätäleipää ja Pielisjärvellä ja Pudasjärvellä väitettiin tapahtuneen nälkäkuolemia.

Etelä-Suomen (esim. Iitti) ja joissakin Mikkelin läänin kunnissa jakeluhäiriöt johtuivat selvästi lautakuntien välinpitämättömyydestä. Itä- ja Pohjois-Suomen syksyisen viljanpuutteen syy oli lähinnä siinä, etteivät tuottajat luovuttaneet heti valtiolle määrättyä osuutta elintarvikelautakunnille. Perä-Pohjolan elintarviketoimisto kuvasi syksyn tilannetta epätoivoiseksi: halla oli tuhonnut sadon, useimmat lautakunnat eivät voineet jakaa lainkaan korttiannoksia loka-marraskuussa, eikä toimistonkaan käytössä ollut kahden ensimmäisen kuukauden aikana kuin 85 000 kg viljaa, mikä merkitsi korttiannokseksi muutettuna n. 30 g/pv.⁷⁸ Oulun läänin eteläisellä elintarviketoimistolla ei ollut kuluskauden alussa minkäänlaisia varastoja, eikä keräyksen onnistu-

71. Esim. Jyväskylä, Turku.

72. EVA/V Ca 3. Viipurin I. itäisen etston ptk. 7.1.1919.

73. Osuusliike Elanto r.l. 1918, s. 33. — Kupongin arvo syyskuussa oli 40 g jauhoa. Marraskuussa leipäkorttia "leikattiin" vielä pienemmäksi.

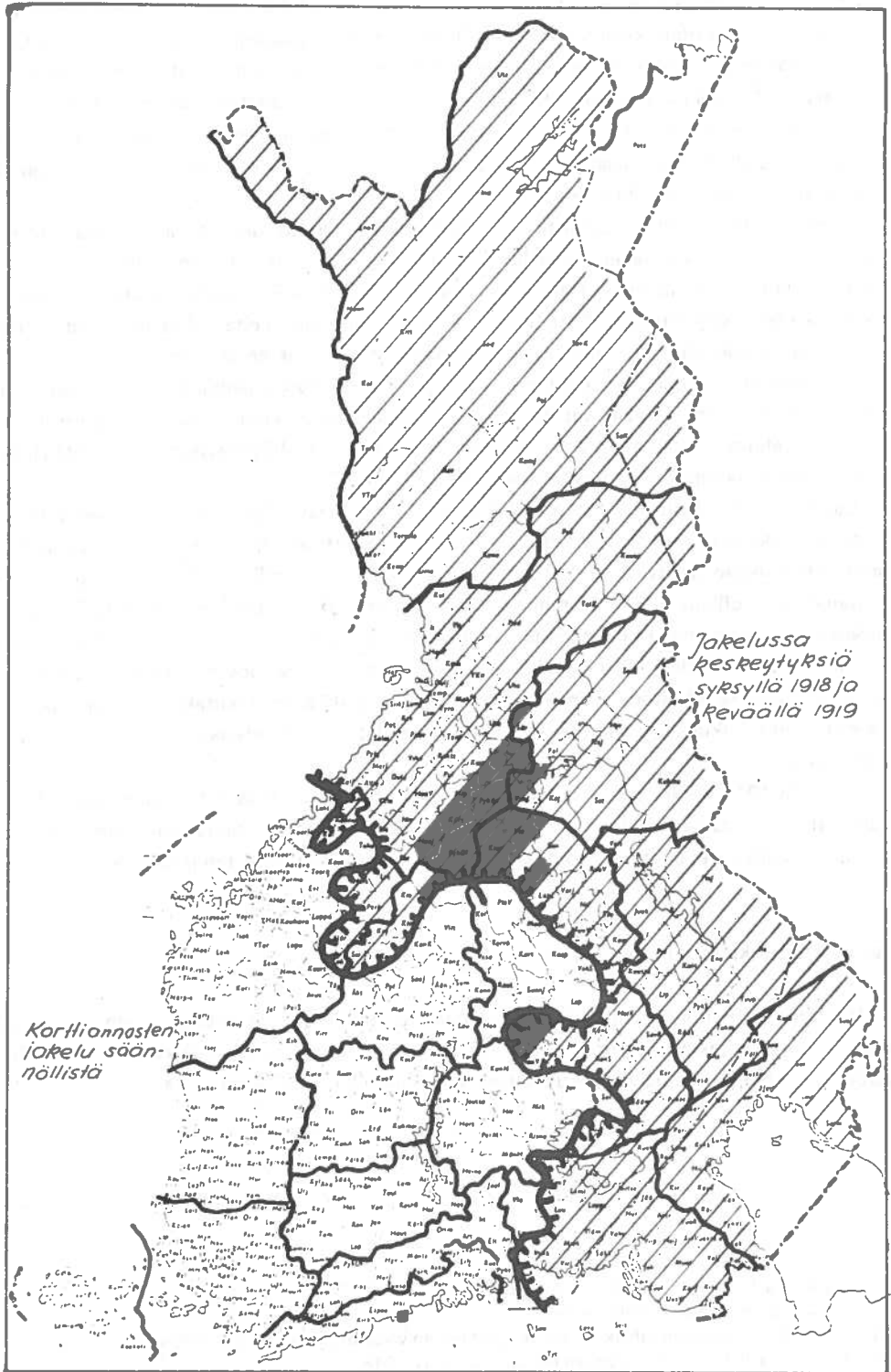
74. Kertomus Tampereen elintarvelautakunnan toiminnasta, s. 23.

75. EVA/V Ea 3. Viipurin I. läntinen etsto. Viipuri 1.10.1918.

76. EVA/V Ca 1. Kuopion I. läntisen etston ptk. 3.10.1919, EVA/V Ea 3. Mikkelin etsto. Sähke Kuopiosta 27.11.1918.

77. EVA/I Ed 3. Oulun 1. eteläisen etston toimintakertomus.

78. EVA/I Fa 21. Perä-Pohjolan etsto senaatille 14.11.1918.

Kuvio 16. Säännöllisen viljajakelun raja kulutuskaudella 1918–1919.

Lähde: Elintarvikelautakuntien ja -toimistojen toimintakertomukset.

mista omalta alueelta pidetty todennäköisenä.⁷⁹ Maanteillä liikkui kuten aikaisemmin keväällä kerjäläisiä, joille elintarvikelautakunnat olivat jakaneet kerjuupasseja.⁸⁰ Kajaanin elintarviketöimiston tilannetta kuvaa, että lautakuntien varastot marraskuulla vastasivat vain noin neljän päivän tarvetta,⁸¹ eikä tilanne Tuontikunnan toimituksista huolimatta parantunut. Kuopion läänin läntisessä osassa syötiin toimiston saamien tietojen mukaan useissa kunnissa pettua, minkä takia mm. kiellettiin ylimääräisten kaura-annosten jakaminen eläimille.⁸² Läänin itäosissa tilanne oli ilmeisesti vielä huonompi.

Elintarvikelautakuntien vähäisten huoltomahdollisuuksien takia tapahtui tavallista suuremmassa määrin kuluttajien omia hankintamatkoja. Syksyllä 1918 mainittiin matkustajavaunujen Oulun radalla muistuttaneen jauhomakasiineja, kun Pohjois-Suomesta tehtiin ostosmatkoja Etelä-Pohjanmaalle.⁸³ Itä-Suomeen haettiin elintarvikkeita Mikkelin läänistä ja Pohjanmaalta. Samanlaista "pussikauppaa" harjoitettiin kaupunkien ja ympäröivän maaseudun välillä. Helsingin elintarvikelautakunta vastustikin yksityisten viljanhankintaoikeuden vähentämistä. Pääkaupunkilaiset olivat ilmeisesti käyttäneet tätä oikeutta hyväkseen suuresti, sillä Mäntsälän elintarvikelautakunta vetosi viljanluovutuksesta kieltäytyessään siihen, että Helsinkiin oli yksityiskaupassa siirtynyt tuhansia kiloja viljaa.⁸⁴

Lautakuntien jakelutilastojen aukollisuuden vuoksi maaseudun korttitalouksien kulutuksesta ei saada yksityiskohtaisia tietoja. Koko maan korttitalouksien viljantarve säännöstelyannosten mukaan oli syksyllä 1918 viikoittain n. 1.7–1.9 milj. kg.⁸⁵ Syyskuusta vuoden loppuun tarve oli siis n. 24–26 milj. kg. Tuontikunta toimitti tästä määrästä 10.5 milj. kg, pääasiassa kulutuskeskuksiin, joten lautakuntien hankittavaksi jäi n. 15 milj. kg. Kun otetaan huomioon vielä vuoden 1919 puolella elintarvikelautakunnille luovutettu vilja, sitä ei voi pitää ylivoimaisena tehtävänä. Tämän osoittaa mm. se seikka, että lautakuntien varastot eivät vähentyneet lokakuusta joulukuun loppuun; vaikeudet olisivat tietenkin heijastuneet varastotilanteessa.

Syksyllä 1918 eräillä seuduille vallinnut viljanpuute johtui siitä, ettei säännöstelyn tehostumisesta huolimatta alueellisia eroja maan eri osien välillä kyetty tasaamaan. Missä viljaomavaraisuus oli hyvä, ei elintarvikelautakunnilla ollut vaikeuksia annosten jakamisessa.

Jakelu kulutuskauden loppupuolella

Vuoden 1919 puolella viljanjakelusta saadaan tarkempia tietoja. Lautakuntien ilmoitusten mukaan tarve ja jakelu korttitalouksiin kuuluville oli tammikuusta 1919 kulutuskauden loppuun (syyskuuhun 15. päivään) kuukausien ensimmäisillä viikoilla seuraava:

79. EVA/I Fa 17. Oulun l. eteläinen etsto ETM:lle 3.9.1918.

80. EVA/V Ea 6. Oulun l. eteläinen etsto. Nivalan kunnan valitus 4.10.1918.

81. EVA/I Fb 1. Kajaanin kihlak. elintarvelautakuntien varastot 23.11.1918 (16 669 kg).

82. EVA/V Ca 1. Kuopion l. läntisen etston ptk. 10.12.1918.

83. EVA/I Ed 3. Oulun l. eteläisen etston toimintakertomus.

84. EVA/I Fa.

85. Ks. liite 6. Korttitalouksiin kuuluvia henkilöitä oli syksyllä 1918 keskimäärin n. 1.4 milj. henkeä, joiden viikkokulutus (á 200 g/pv) oli n. 1.9 milj. kg.

Viikko	Tarve	Jakelu	Vajaus (—) Ylitys (+)
	1000 kg	1000 kg	1000 kg
28.12.1918	1 725	1 667	- 58
4.1.1919	1 988	2 042	+ 54
1.2.1919	2 246	2 061	- 185
1.3.1919	3 012	2 520	- 486
5.4.1919	3 826	3 995	+ 169
3.5.1919	3 911	4 319	+ 408
7.6.1919	4 164	4 127	+ 37
5.7.1919	4 175	3 784	- 391
2.8.1919	3 879	3 500	- 379
6.9.1919	3 134	2 913	- 221
Keskimäärin/viikko	3 206	3 093	- 113

Taulukko 22. Elintarvikelautakuntien viljantarve ja -jakelu v. 1919 eräinä viikkoina.⁸⁶

On huomioitava, että tilastossa on mukana vain kuukauden yhden viikon tarve ja jakelu, ja seuraavien viikkojen jakelu saattoi tasata vajauksen tai ylimääräisen jakelun. Elintarvikelautakunnat pyrkivät kuitenkin mahdollisuuksien mukaan jakamaan vain tarvetta vastaavan määrän. Taulukko vahvistaa aikaisemmin kulutuskaudesta tehtyjä huomioita: vuoden 1918 puolella annosten jakamisessa oli vaikeuksia, tuontiviljan saapuminen tammikuussa 1919 näkyi välittömästi jakelussa, helmi-maaliskuussa jakelu oli, tuonnista huolimatta, liian vähäistä, huhtikuusta kesäkuuhun jakelu voitiin hoitaa korotettujen annostenkin mukaan, ja uuden sadon kynnyksellä jakelu jäi hieman jälkeen määräännoksista.

Taulukossa 23 esitetään elintarvikelautakuntien tilastojen mukaan laskettu kuukausittainen ja päivittäinen viljankulutus korttitalouteen kuuluvaa henkilöä kohti. Vertailukohteena on Helsingin viljankulutus.

1919	Korttital. kuuluvia henk.	Lain sallima korttiannos g/pv	Jakelu	
			Koko maa g/pv	Helsinki g/pv
Tammikuu	1 945 000	200	174	230
Helmikuu	1 922 000	200	142	141
Maaliskuu	1 851 000	200	179	156
Huhtikuu	1 972 000	280	292	270
Toukukuu	2 092 000	280	261	234
Kesäkuu	2 156 000	280	253	197
Heinäkuu	2 220 000	280	299	222
Elokuu	2 280 000	330	205	303
Syyskuu	2 082 000	330	211	246
Keskimäärin/kk	2 058 000	—	224	222

Taulukko 23. Elintarvikelautakuntien viljanjakelu kuukausittain v. 1919.⁸⁷

86. EVA/I Ei 1 -17. Elintarvikelautakuntien viljanjakelutilastot. Tilastoaines on puutteellinen vielä tammi-helmikuussa 1919. Se näkyy mm. siinä, että silloisten korttiannosten mukaan tarve olisi ollut n. 2.6 milj. kg viikossa.

Kulutuskauden aikana viikot numeroitiin. Tilastossa on viikot n:o 16, 20, 24, 29, 33, 38, 42, 51 ja n:o 3. Samoja viikkoja on käytetty myös liitteen n:o 4 a otoksissa.

87. Kuukausi- ja päiväannokset on saatu jakamalla elintarvikelautakuntien kuukausijakelu kunkin kuukauden korttitalouksiin kuuluvien määriillä. Ks. liitteet 6 ja 4 a.

Vuoden 1919 puolella voitiin koko maassa vain huhti- ja heinäkuussa jakaa leipäkorttiannokset täysimääräisinä tai hieman ylittäen ne. Tilanne oli kuitenkin oleellisesti korjaantunut verrattuna syksyyn 1918 ja vuoden 1919 alkukuukausiin. Sama kehitys näkyy myös Helsingin leipäkorttijakelussa. Elintarviketilanteen korjaantuminen ja huoltomahdollisuuksien paraneminen ei kuitenkaan johtunut niinkään säännöstelyn tehostumisesta kuin ulkomaisesta tuonnista: lautakuntien viljanjakelussa kotimaisen viljan osuus oli keväällä 1919 vain n. 16 % (ks. liite 6).

Koska omavaraistalouksiin kuuluvia henkilöitä oli keväällä n. 1.4 milj. henkeä, niin Suomen viljaomavaraisuus oli "noussut" säännöstelyannosten puitteissa sotaa edeltävästä tasosta n. 40 %:sta arviolta n. 54 %:iin. Runsaat puolet väestöstä eli siis kotimaisen viljan varassa. Kevään aikana ei yleisesti – huhtikuuta ja heinäkuuta lukuun ottamatta – annosnormeja ylitetty eikä niihin kaikkiin paikoihin yllettykään. Useissa Oulun läänin ja Itä-Suomen kunnissa tapahtui kevään mittaan korttiannosten jakelussa keskeytyksiä. (ks. kartta s. 203). Jakelussa olikin tuntuvia eroja eri läänien kesken kesän aikana.

Lääni	Tammikuu g/pv/henk.	Huhtikuu g/pv/henk.	Elokuu g/pv/henk.
Uudenmaan	n. 297	304	288
Turun ja Porin	216	317	178
Ahvenanmaa	107	243	180
Hämeen	276	349	225
Viipurin	n. 180	300	195
Mikkelin	268	375	214
Kuopion	203	312	225
Vaasan	n. 180	n. 280	n. 175
Oulun	137	272	182
(Helsinki)	230	270	302
Keskimäärin	174	292	205

Taulukko 24. Korttitalouksiin kuuluneiden viljankulutus tammi-, huhti- ja elokuussa 1919.⁸⁸

Viljansaanti oli epätasaista tammikuussa, jolloin tuonti tosin oli jo avautunut mutta kaikki paikkakunnat eivät olleet ehtineet saada siitä osaansa. Ahvenanmaalla, Oulun ja Vaasan lääneissä jakelu lautakuntien tilastojen mukaan jäi selvästi jälkeen päiväannoksista, eikä liioin Kuopion ja Viipurin lääneissä ylletty jauhoissa mitattuna n. 200 g:n päiväannoksiin. Lautakuntaakohtainen tarkastelu kuitenkin osoittaa, ettei Vaasan läänissä eikä Ahvenanmaalla ollut vuoden 1919 alussa puutetta. Tilastollinen vajuus tammikuun viljanjakelussa johtuu suureksi osaksi siitä, että lautakunnat laiminlöivät ilmoitusvelvollisuutensa. Samasta syystä mm. maan viljavimmalla alueella Turun ja Porin läänissä jakelumäärä jäi niinkin vähäiseksi kuin 222 g:aan päivässä. Koska elintarviketilanne oli hyvä, eivät lautakunnat vaivautuneet antamaan tietoja säännöstelystään.

Huhtikuussa, jolloin tuontiviljaa saatiin paljon, pystyttiin kaikissa lääneissä jakamaan korotetut annokset ja muutenkin jakelu oli lääneissä yhtä suuri. Elokuun viljanjakelun laskevista vaikeutaa, että kuukauden aikana osa korttitalouksista muuttui jälleen omavaraistalouksiksi. Korttiannosten jakelussa tapahtui kuitenkin jonkinlaista laskua, ja keskimääräinen korttiannos jäi n. 213–250 g:aan/pv. Ilmeisesti korttitaloudet pystyivät kuitenkin hankkimaan syksyä kohti vapautuneessa viljakaupassa korotettujen annosten mukaiset viljamäärät

88. Laskelmat perustuvat liitteiden 6 ja 4 a tietoihin läänien elintarviketoimistojen jakelusta ja korttitalouksien lukumääristä.

(n. 330 g). Muuten ei voida selittää sitä, että elokuussa valtion leipäkorttiannoksia korotettiin, kun samaan aikaan tapahtui jakelussa selvää laskua.

Selvimmän ja yksiselitteisimmän tilanteen muuttuminen näkyy Helsingin jakelutilastoissa (ks. s. 205). Kaikki asukkaat kuuluivat korttitalouksiin. Myös tuonnin vaikutus näkyi välitömästi annosmäärissä: tuontivilja nosti tammikuun jakelun jopa voimassaolevien korttiantosten yli. Helmikuussa tapahtui tasossa laskua, eikä päiväannoksia voitu kokonaan täyttää. Huhtikuun yleisesti runsas viljan saanti erottui myös Helsingin jakelutilastoissa. Pieni tason lasku tapahtui vielä kesä-heinäkuussa. Elokuussa pystyttiin jakamaan korotetut päiväannokset.

Huoltomahdollisuuksien paraneminen kesää kohti tuntui myös leipäkorteilla jaetun viljan laadussa. Rehuviljaksi katsottavaa kauraa sisältyi syyskaudella 1918 jaettuun viljaan runsas 40 %, ⁸⁹ ja tammi-helmikuussa vielä yli 30 %. Tämän jälkeen kauran osuus alkoi laskea mm. sen takia, ettei sitä sisällynyt tuontiviljaan. Huhtikuussa kuluttajille jaetussa viljassa oli kauraa enää 7–9 %. Heinä-elokuussa kauran määrä laski alle kahden prosenttiyksikön. Uuden kulutuskauden alkaessa kauran osuus lisääntyi jälleen 10 prosenttiin. ⁹⁰

Kauran väheneminen annoksista samaan aikaan kun jakelu kuitenkin jäi vajaan johtaa ajatukseen, että lautakunnat arvioivat korttitalouksien tarpeen liian suureksi. Asian tarkastamisen tosin tekee vaikeaksi se, ettei ole tietoja mikä osa viljasta oli jauhoa ja lisäksi tietojen puuttuminen siitä, minkä osan kuluttajista lautakunnat katsoivat ansainneen ns. leipäkortin. ⁹¹ Seuraavassa asetelmassa on asetettu rinnakkain lautakuntien viljantarvearviot, korttitalouksien lukumäärän mukaan tehty arvio ja todellisuudessa lautakuntien jakamat määrät. ⁹²

	T a r v e		jaettu
	elt:n mukaan	arvio henk. määrien mukaan	
1919	milj. kg	milj. kg	milj. kg
Tammikuu	8.0	8.0	10.2
Helmikuu	9.0	8.8	8.2
Maaliskuu	12.0	9.0	9.9
Huhtikuu	15.3	14.2	17.3
Toukokuu	15.6	14.4	16.3
Kesäkuu	16.7	15.5	16.4
Heinäkuu	14.4	15.9	19.9
Elokuu	15.3	(19.1)	14.0
Syyskuu	14.7	(17.5)	13.2
Yhteensä	121.0	(122.4)	125.3

Elintarvikelautakunnat näyttävät hieman yliarvioineen korttikulutusta, joskin ylitykset olivat hyvin kohtuullisia. Sen sijaan viljanjakelu saattoi ajoittain ylittää sekä lautakuntien arvion että korttitalouksiin kuuluvien mukaan lasketun teoreettisen määrän. Ylimääräistä vil-

89. Esim. viikon n:o 16 v. 1918 jakelussa kauran osuus oli 45 %.

90. EVA/I Dbd 1. Viljakonttorin tilastokertomus ja EVA/I Ei-sarjasta lasketut tiedot. Mainittakoon, että elokuussa 1919 suositeltiin leipäkorttiannoksiin 30 % kauraa (As. kok. 1919/87).

91. Periaatteessa lisäleipäkorttien — eli siis ylimääräisten annosten jakamista — ei saanut tapahtua enempää kuin 30 % tavallisten leipäkorttien jakelusta. Viljan suhteellisen helppo saaminen keväällä 1919 helpotti kuitenkin leipäkorttien saamista.

92. EVA/I Ei 1–17. Tarve on laskettu kuukauden ensimmäisen viikon mukaan, josta johtuvat elo- ja syyskuun suuri teoreettinen tarve (korttitaloudet olivat todellisuudessa vähentyneet kuukauden alusta). Viljaa ei ole eritelty lajeittain eikä jauhoina.

jaa jaettiin — tästä on kunnista hajatietoja — ikään kuin korvaukseksi siitä, ettei aikaisemmin ollut aina voitu jakaa annoksia täysimääräisinä.

Myös lautakuntien varastotilanne keväällä 1919 osoittaa, että kokonaisuutena katsottuna korttianneokset jo pystyttiin jakamaan. Varastot pysyivät (ks. liite 5) vuoden alkupuolelta helmikuulle saakka 9 milj. kg:n tuntumassa, eli vastasivat suunnilleen yhden kuukauden tarvetta. Elintarviketoimistot olivat jo tällöin luopuneet kaupallisesta toiminnastaan eikä niillä ollut omia varastoja. Helmikuun ja maaliskuun aallonpohja viljanjakelussa näkyy myös varastotilanteessa: lautakuntien varastot vähenivät selvästi alle yhden kuukauden tarpeen. Huhti-toukokuun runsas tuonti paisutti varastot riittämään kohonneiden annostenkin mukaan taas yli kuukaudeksi eteenpäin. Kulutuskauden 1918–1919 lopulla elintarvikelautakuntien varastoissa oli yli 27 milj. kg viljaa. Tämän jälkeen oli mahdollista suunnitella tuontia ja tuottajien luovutusvelvollisuutta koskevia toimenpiteitä pitkällä tähtäyksellä. Ensimmäistä kertaa säännöstelyn aikana korttitalouksiin kuuluvat eivät syksyllä 1919 eläneet kädestä suuhun.

7.3.3. Muiden elintarvikkeiden säännöstely

Liha

Kotimainen elintarvikereservi, jota pyrittiin säästämään viimeiseen saakka, oli liha. Lihan pakko-otto oli järjestetty jo v. 1916, joskin lähinnä sotilaiden lihantarvetta varten (ks. s. 59). Siviiliväestölle toimitettiin liha vapaaehtoisen kaupan kautta. Vasta marraskuusta 1918 lähtien lihan pakko-ottoa sovellettiin myös siviiliväestön tarpeisiin.⁹³ Lihanhankinnasta huolehtivat syksyllä 1918, kuten aikaisemminkin, karjanmyyntiosuuskunnat. Osuuskuntien alihankkijoina toimivat elintarvikelautakunnat, joiden oli tätä varten asetettava lihanhankintajaosto.⁹⁴ Teurastuksen enimmäismääräksi asetettiin vuosittain 1.5 % nautayksiköistä, ja aivan pienet karjastot olivat kokonaan vapautettu luovutusvelvollisuudesta.⁹⁵ Pakko-ottoperiaate sisältyi lihanluovutusvelvollisuuteen vain siinä tapauksessa, ettei vapaaehtoinen kauppa johtanut tuloksiin.

Maalaiskunnissa lihan korttijakelua ei sovellettu. Karjanomistajilla säilyi vapaa vähittäismyyntioikeus, ja kuluttajien tarve voitiin tyydyttää ilman elintarvikelautakuntaa. Karjanmyyntiosuuskunnat hankkivatkin lihan vain sotalaitoksen, kulutuskeskusten, yleisten laitosten, yleisten työmaiden (esim. valtion metsätyömaat) ja ruokaloitten tarpeisiin. Taulukossa 25 on esitetty karjanmyyntiosuuskuntien toiminnan tulokset marraskuulta 1918 pakko- luovutusmenpiteiden loppumiseen saakka huhti-toukokuuhun 1919. Virallisesti lihan pakko- luovutusvelvollisuus lakkasi 10.6.1919.⁹⁶ Osuuskunnat ostivat lihaa pakkoluovutuksen

93. As.kok. 1918/138 (22.10.1918).

94. Lihanhankinta- tai lihajaostoa ei kuitenkaan toiminut läheskään kaikissa kunnissa, arviolta vain n. 40 %:ssa. Lihanluovutusvelvollisuuden, joka vuonna 1919 kohosikin säännöstelyssä lähes tärkeimmäksi, ainakin puhutuimmaksi, asiaksi, käsitteli yleensä koko elintarvikelautakunta.

95. Nautayksiköiksi vahvistettiin seuraavat kiintiöt:

- 1 nautayksikkö = yksi yli kahden vuoden vanha nauta
  - = kaksi 1–2 vuotiasta nautaa
  - = neljä alle vuoden vasikkaa
  - = kaksi yli neljän kuukauden vanhaa sikaa
  - = 8 lammasta

96. As.kok. 1919/78 (10.6.1919). — Tämänkin jälkeen oli tarkoitus pakkoluovutusperiaatteella kerätä rästiksi jäänyt liha sotalaitoksen tarpeisiin. Rästien keruu lakkautettiin elokuussa 1919.

voimassaoloaikana yli 7.1 milj. kg. Ostot jakautuivat tasaisesti kuukausille, sillä osuuskuntien tuli noudattaa kuukausittain vahvistettuja kiintiöitä. Huhti-toukokuussa karjanomistajien vastustaessa pakkoluovutusta yhä tiukemmin,⁹⁷ hankintamäärät alkoivat pienentyä. Valtaosa lihasta (n. 67 %) käytettiin karjanmyyntiosuuskuntien omissa piireissä, joskin osuuskuntien kesken oli suuria vaihteluita. Runsaasti lihaa oman alueen ulkopuolelle toimitti erityisesti Etelä-Pohjanmaalla toimiva Itikka, samoin Etelä-Suomen osuusliikkeet. Sotalaitokselle toimitettu liha jäi kokonaistoimituksista n. 4 %:iin oltuaan edellisinä vuosina liki puolet osuuskuntien hankinnoista.

Karjanmyynti- osuuskunta	Oikeutettu ostamaan kg	Ostettu kg	Ylitys (+) Alitus (-) kg	J a e t t u			Yhteensä kg	Varasto huhti-toukok. 1919 kg
				Omassa elitssa kg	Ulkopuolelle kg	Sotilaille kg		
Karja ri.	1 209 800	844 000	- 365 400	506 600	349 000	6 700	862 300	4 100
L-S:n osuusteurastamo	843 000	1 282 000	+ 439 000	947 600	315 100	33 600	1 296 300	8 900
E-S:n Karjakeskus	992 200	684 200	- 308 000	585 500	46 600	47 400	679 500	6 200
K-S:n Etäinkeskus	435 000	304 000	- 131 000	190 800	117 000	13 500	321 100	4 000
Viipurin Karjakunta	1 105 200	736 000	- 369 200	650 600	-	43 400	694 000	15 100
Oiva ri.	254 000	169 000	- 85 000	105 700	24 400	38 600	168 700	15 800
Mikkelin Karjakunta	511 700	421 600	- 90 100	231 400	183 800	8 300	405 500	-
Kymin Karjakunta	827 100	575 600	- 251 500	333 300	232 700	3 700	569 700	-
Itikka ri.	642 900	824 900	+ 182 000	146 800	647 500	27 600	821 900	2 000
Osterbottens kreatuuri.	400 000	418 000	+ 18 000	336 400	57 100	58 500	452 000	2 700
Pohjola ri.	834 500	398 500	- 436 000	333 300	23 100	37 700	394 100	6 700
Nutrio	334 100	363 600	+ 29 500	354 700	100	6 700	361 500	1 500
Ålands andelsl.	86 700	70 900	- 15 800	45 700	19 800	3 000	68 500	1 900
K-P:n Karjam.	-	10 900	-	2 000	8 900	-	10 900	-
Yhteensä	8 476 200	7 103 200	- 1 373 000	4 770 200	2 025 100	328 700	7 124 000	68 900

Taulukko 25. Karjanmyyntiosuuskuntien lihanhankinta marraskuusta 1918 toukokuuhun 1919.
Lähde: EVA/I Dea 7.

Kulutuskeskuksissa pyrittiin lihaa jakamaan 1 kg kuukaudessa kuluttajaa kohti. Maalaiskuntien asukkaiden lihanhankinnasta ei saada tarkkoja tietoja, koska ostot tapahtuivat pääasiassa suoraan tuottajilta. Ei voi kuitenkaan olettaa, että maalaiskunnissa olisi oltu huonommassa asemassa kuin kaupungeissa. Tuottajat myivät lihaa tietenkin mieluummin yksityisille ostajille, jotka saattoivat ylittää rajahintoja, kuin osuuskunnille, jotka lunastivat lihaa kiinteään hintaan. Mm. tämä seikka oli syy siihen, että tuottajat kiihkeästi vastustivat pakkoluovutusta. Esimerkit Viipurin läänistä näyttävätkin viittaavan siihen suuntaan, että liha oli maalaiskunnissa kalliimpaa kuin kaupungeissa.⁹⁸

Karjanmyyntiosuuskuntien lihanjakelussa olivat etuoikeutetussa asemassa kaupungit (38 kpl) ja kulutuskeskuksiksi julistetut paikkakunnat (113 kpl).⁹⁹ Näitten lihansaanti on yksiselitteisimmän tarkasteltavissa, koska kuluttajamäärät pysyivät vakioina ja toimituksista kulutuskeskuksiin pidettiin tilastoa. Taulukko 26 osoittaa kuuden etelä- pohjois-, ja länsi-itäsuunnassa valitun kaupungin lihansaantia pakkoluovutuksen aikana.

Vaikka otos on harva, se kuvaa hyvin yleistä tilannetta. Lihanjakelu kaupungeissa jäi hie- man alle yhden kilon kuukaudessa asukasta kohti. Yksityiskaupassa oli toki kaupunkilaisilla- kin mahdollista täyttää vajuus, sillä esim. alle 20 kg painoisen porsaan kuljetus oli vapaata. Joensuuta voi pitää poikkeuksena, sillä siellä jäi liki puolet kaupunkilaisten tarpeesta täyttä-

97. EVA/V Ca 1. Viipurin l. itäinen etsto.

98. EVA/I Ed 5. Viipurin l. läntisen etston toimintakertomus. Esim. sianlihan hinta oli maalaiskunnissa 1.1.1919 keskimäärin 13 mk/kg ja Viipurin kaupungissa vain 10 mk. Salakaupassa hinta oli samaan aikaan 19 mk/kg.

99. Kulutuskeskuksiksi pääsivät suurimmat taajamat ja teollisuuskeskukset. Tästä oli tehtävä anomus elintarvikeministeriölle.

mättä. Sen vastakohtana ovat taas Jyväskylä ja Oulu. Alkuvuoden 1919 viljanpuute pyrrittiin korvaamaan tavallista runsaammalla lihanjakelulla, missä se vain oli mahdollista. Tammikuun pulan aikana yritti mm. Oulun kaupunki harjoittaa itsenäistä lihanhankintaa sivuuttaen osuuskunnan, mutta se kiellettiin.¹⁰⁰

Karjanmyyntiosuuskuntien ostotilastosta (s. 209) nähdään, etteivät ne pystyneet keräämään kaikkea luovutusvelvollisuuden alaista lihaa. Vain Lounais-Suomen osuusteurastamo, Itikka, Nutrio ja Österbottens kreaturslagteri saivat ostetuksi enemmän kuin suunniteltat olisivat edellyttäneet. Muut osuuskunnat jäivät tavoitteistaan. Pohjolan, Viipurin ja Karjarin alijäämät olivat lähes 0.5 milj. kg.

Lihan pakko-otto, johon luovutushalun puutteessa oli usein mentävä, ei miellyttänyt liiemmin karjanpitäjiä eikä elintarvikelautakuntia, jotka suorittivat "likaisen työn", pakko-luovutuksen toimeenpanon. Vaikka parhaita lypsylehmiä pyrrittiinkin säästämään, nousi lihanhankintakysymys säännöstelyssä keskeiselle paikalle keväällä 1919, sen jälkeen kun ulkomainen tuonti oli vakiinnuttanut ja taannut lautakuntien viljanjakelun. Esimerkkinä mainittakoon, että Sortavalan elintarviketoimiston lautakunnat lähettivät toimistolle yli 70 anomusta saada lihakaupasta joko vapautus tai ainakin helpotusta; siis liki kolme anomusta kuntaa kohti.¹⁰¹

Aika	5 058 as Joensuu		200 000 as Helsinki		3 354 as Kokkola		6 800 as Hämeenlinna		5 177 as Jyväskylä		15 560 as Oulu	
	saatu kg	jaettu kg	saatu kg	jaettu kg	saatu kg	jaettu kg	saatu kg	jaettu kg	saatu kg	jaettu kg	saatu kg	jaettu kg
1918												
marraskuu	4 174	1 988 (-1 643)	291 795	208 247 (-21 753)	3 674	3 674 (-183)	6 039	6 039 (-1 781)	12 070	7 007 (+1 053)	21 319	21 319 (+227)
joulukuu	4 339	3 272 (-2 292)	250 388	211 996 (-8 004)	3 239	3 239 (-449)	6 383	6 383 (-1 097)	9 494	6 884 (+1 189)	40 201	27 608 (+9 392)
1919												
tammikuu	4 210	3 801 (-1 257)	180 644	150 570 (-69 429)	3 654	3 654 (-36)	9 773	9 773 (+293)	6 680	6 680 (+985)	39 678	25 994 (+7 778)
helmikuu	3 069	3 069 (-2 495)	210 594	203 124 (-9 406)	3 198	3 198 (-491)	6 508	6 508 (-972)	8 386	8 386 (+2 691)	31 692	31 692 (+13 478)
maaliskuu	2 669	2 669 (-2 895)	164 414	170 010 (-54 586)	3 232	3 232 (-456)	7 126	7 126 (-354)(+3 767)	9 462	9 462	24 672	24 672 (+6 411)
huhtikuu	1 437	1 437 (-4 126)	103 023	131 618 (-116 977)	2 504	2 504 (-1 185)	5 650	5 650 (-1 830)	7 817	7 817 (+2 122)	..	..
toukokuu	-	-	32 037	34 127 (-187 826)	3 450	3 450 (-239)	-	-	5 842	5 842 (+147)	-	-
Yhteensä	19 898	16 236 (-14 708) (-47 %)	1 233 895	1 109 962 (-467 981) (-30 %)	22 951	22 951 (-1 854) (-10 %)	41 479	41 479 (-5 741) (-12 %)	59 571	52 078 (+11 954) (+27 %)	157 562	131 385 (+37 284) (+28 %)

Suluissa olevat määrät ja prosentit: tarvetta ylittetty (+) tai alittettu (-).

Taulukko 26. Eräitten kaupunkielintarvikelautakuntien lihansaanti ja -jakelu v. 1918–1919.
Lähde: EVA/I Dea 7. Karjanmyyntiosuuskuntien toimintakertomukset.

Lihanluovutuksen vastustamisessa mentiinkin pisimmälle Viipurin läänissä. Viipurin Karjakauppa Osuuskunnan ilmoituksen mukaan Salmi, Suistamo ja Impilahti eivät tammikuuhun 1919 mennessä olleet luovuttaneet "vielä yhtään ainoata kiloa lihaa", ja Soanlahdella peräti kunnanvaltuusto oli kieltänyt lihan luovuttamisen kunnasta.¹⁰² Viipurin läänin luovutukseen elintarvikeministeriö koetti saada aikaan parannusta asettamalla karjanomistajille vaihtoehdon: lihanluovutus voitiin kompensoida viemällä maito meijeriin.¹⁰³

Koko maassa lihan pakko-otto herätti huomattavasti suurempaa tyytymättömyyttä kuin

100. EVA/V Ca 2. Oulun l. eteläisen etston ptk. 20.3.1918.

101. EVA/V Ca 1–3. Viipurin l. itäisen etston ptk:t.

102. Ibid. ptk. 7.1.1919.

103. Ibid. ptk. 21.2.1919.

muu säännöstely.¹⁰⁴ Vuoden vaihteessa 1918 ei lihan luovutusvelvollisuuksiin vielä suositeltu helpotuksia, koska sellaisesta voisi tulla ennakkotapaus.¹⁰⁵ Vuoden 1919 puolella alettiin niitä yksityistapauksissa myöntää. Maaliskuussa Vaasan läänin itäinen elintarviketoimisto joutui jo myöntämään voimattomuutensa pakkoluovutuksen täytäntöönpanossa: rästeistä yritettiin vastedes periä 10 %, enempi katsottiin aivan mahdottomaksi.¹⁰⁶

Huhtikuussa ministeriö lähetti toimistoille kyselyn lihan ja karjaloustuotteiden vapauttamisesta pakko-otoista. Yksimielisesti kannatettiin säännöstelyn lopettamista. Suhtautumista säännöstelyyn kuvaa hyvin eräs lausunto: puute oli sellainen, ettei karjaloustuotteita muuten kuin vapaassa kaupassa voitu saada kulutukseen.¹⁰⁷ Lihan pakkoluovutus lakkautettiin käytännössä jo toukokuussa, vaikka virallisesti vasta kesäkuussa. Pitkälle kesään jatkuivat kuntien anomukset saada vapautus rästiin jääneistä lihamääristä. Elokuussa elintarvikeministeriö määräsi rästien perimisen "toistaiseksi" pysäytettäväksi,¹⁰⁸ mikä merkitsi pakkottojen lopullista lakkauttamista.

Karjan pakko-oton varovainen soveltaminen, mihin valtiolta määrätietoisesti pyrki, säästi karjakantaa. Varsinkin lypsykarjan arvo ilmeni vuoden 1918 aikana, jolloin voi oli likimain ainoa tuote, jolla Suomi saattoi käydä kompensatiokauppaa. Karjakanta oli äärimmäinen elintarvikereservi, johon loppujen lopuksi ei koskettu, vaikka joillakin paikkakunnilla syötiin pettä ja kuoltiin jopa nälkään.¹⁰⁹

Porokantaan pakko-ottoa ei sovellettu. Ministeriö tosin teki tätä koskevan tiedustelun Perä-Pohjolan elintarviketoimistolle. Toimisto perusteli vapaan kaupan säilyttämistä mm. siten, että teurastusaika oli ohi, eikä porokantaan koskeminen (n. 96 000 poroa) olisi kuitenkaan tuonut ratkaisevaa parannusta elintarviketilanteeseen. Toimisto suositteli pakko-ottoa kuitenkin rajapitäjiin, joista lihaa pelättiin joka tapauksessa katoavan salakaupassa rajan yli.¹¹⁰ Pakko-otoperiaatetta ei kuitenkaan otettu käyttöön rajakunnissakaan. Kuusamon, Taivalkosken, Pudasjärven, Suomussalmen ja Hyrynsalmen elintarvikelautakuntien hankintaoikeuksia laajennettiin siten, että poronlihakaupan tuli kulkea yksinomaan niiden kautta, eli siis yksityisten ostot kiellettiin.¹¹¹ Määräys johtui näillä alueilla vallitsevasta puutteesta: elintarvikelautakunnille haluttiin antaa kaikki mahdollisuudet kontrolloida kulutusta.

Lihan pakkoluovutuksen puuttuminen näkyi Perä-Pohjolan toimiston kulutuskeskusten lihanjakelussa. Esim. Rovaniemellä korttiannoksilla jaettava lihamäärä jäi n. 70 %:iin lasketusta tarpeesta,¹¹² siis alle maan keskimääräisen jakelun. Oletettavaa kuitenkin on, että vapaassa kaupassa vajaus pystyttiin Pohjois-Suomessa täyttämään.

104. Esim. EVA/V Eb 1. Mikkelin I. etso. Säämingin ja Juvan elt:n lausunnot.

105. Esim. EVA/V Ca 2. Kuopion I. itäisen etston ptk. 21.12.1918 (Ilomantsin ja Pielisjärven anomuksien hylkääminen).

106. EVA/V Ca 2. Vaasan I. itäisen etston ptk. 20.3.1919.

107. Ibid. ptk. 3.4.1919; Oulun I. eteläisen etston ptk. 4.4.1919; T & P I. pohjoisen etston ptk. 12.4.1919; Kuopion I. läntisen etston ptk. 8.4.1919.

108. Esim. Kuopion I. läntisen etston ptk. 22.8.1919.

109. Karjakannan säilymistä kuvaa nautojen lukumäärissä säännöstelyvuosina tapahtuneet vähäiset muutokset. SVT:n mukaan yli kaksivuotiaita nautoja oli vuosittain seuraavia määriä:

1914...1 167 112 kpl	1918...1 076 271 kpl
1915...1 149 798	1919...1 100 986
1916...1 110 953	1920...1 200 342
1917...1 106 287	(SVT III Maatalous).

Sotavuosina karjaa oli vähiten juuri vuonna 1918, jolloin lukumäärän lasku v:sta 1914 oli 7.8 %. Mahdollisesti mukana on tietoista salaamistaakin.

110. EVA/Eg 3. Porotaloutta koskevia asiakirjoja; EVA/V Ca 1 Perä-Pohjolan etston ptk. 10.1.1919. — Toimiston arvioon poronlihan riittävytydestä on huomautettava, että teurastusprosentin ollessa 1.5 olisi lihaa ollut jakaa n. 14 kg/as, eli suunnilleen säädetty liha-annos.

111. As.kok. 1918/166 (3.12.1918).

112. EVA/I Dea 7. (Rovaniemi).

Voi ja maito

Voin ja maidon pakkoluovutusta oli vältetty aina heinäkuuhun 1918 saakka, jolloin siihen katsottiin olevan syytä mennä.¹¹³ Periaatteessa jokainen karjanomistaja määrättiin luovuttamaan ylimääräinen maito ja voi yleiseen kulutukseen. Elintarvikelautakunnan tutkimuksen mukaan voitiin kuitenkin alla kolmen lehmän omistaja vapauttaa luovutusvelvollisuudesta.

Karjanpitäjät ryhmiteltiin neljään luokkaan sen mukaan, miten he toimittivat tuotteita kulutukseen:

- I Osuusmeijerin, voinpakkausosuuskunnan tai maidonmyyntiosuuskunnan jäsenet: toimittivat osuuskunnan määräämään paikkaan oman kulutuksen yli menevän osan. Valtion vointarkastuslaitos valvoi.
- II Yksityiset karjanpitäjät: toimittivat ylijäämänsä kulutuskeskuksiin. Lähetyskiä valvoi paikallinen elintarvikelautakunta.
- III Karjanpitäjät, jotka toimittivat tuotantonsa muuhun meijeriin kuin osuusmeijeriin. Tuottajaa valvoi elintarvikelautakunta ja meijeriä valtion vointarkastuslaitos.
- IV Muut karjanpitäjät: ylijäämä maidosta oli valmistettava voiksi, vähintään 1 kg voita kuu-kaudessa lehmää kohti.

Maalaiskunnissa voinjakelu oli järjestetty siten, että kuluttajat saivat heinäkuusta 1918 lähtien joko meijeristä tai suoraan tuottajilta voita 100 g viikossa ja maitoa puoli litraa päivässä. Saman kuun lopulla voiansos korotettiin 200 g:ksi viikossa.¹¹⁴ Samoin kuin viljan ja lihan säännöstelyssä oli yksityinen henkilö oikeutettu kuljettamaan voita yhden kilon ja maitoa kolme litraa kerrallaan.¹¹⁵

Jos lihan pakkoluovutus oli ollut vaikeasti järjestettävissä, niin vielä suurempia vaikeuksia oli maitotaloustuotteiden yleiseen kulutukseen saannissa. Elintarvikelautakuntien oli heinäkuussa 1918 annettujen määräysten mukaan asetettava kuntaan erityinen maitotaloustarkastaja, jonka palkkioista valtio sitoutui maksamaan puolet. Lautakuntien oli alettava pitää tilastoa nautakarjan määrästä, maidontuotannosta ja maidon ja voin luovutuksesta kulutukseen. Tietoja ei kuitenkaan saatu aukottomiksi maidon ja voin säännöstelyn aikana elokuusta 1918 seuraavan vuoden huhtikuuhun mennessä.¹¹⁶ Luettelot maitotaloustuotteiden tuotannosta ja myynnistä jäivät erittäin puutteellisiksi.¹¹⁷

Voin jakelusta huolehti valtion vointarkastuslaitos. Valtaosa voista jaettiin Uudenmaan läänissä (n. 40 %). Uudenmaan, Viipurin ja Hämeen läänit saivat yhteensä 4/5 vointarkastus-

113. As.kok. 1918/57 (3.7.1918).

114. Kiertokirje n:o 6 ja kiertokirje 29.7.1918.

115. As.kok. 1918/93 (13.8.1918).

116. Maitotaloustuotteiden kulutuksen järjestämättömyys olikin suurin syy syksyllä 1918 sokerin kieltämiseen elintarvikelautakunnilta, mutta silti tilanne ei parantunut.

117. Ks. EVA/I Dea 6. Karjataloutta ja maidontuotantoa koskevia asiakirjoja. Esimerkkinä tarkasteltakoon lautakuntien ilmoituksia voin toimittamisesta kulutukseen. Syyskuun 1918 luovutussuunnitelmien mukaan, jotka olivat täydellisimmät joskin kaukana täydellisistä ilmoituksista, piti kulutukseen toimittaa voita n. 155 000 kg voita. Todellisuudessa toimitettiin tästä määrästä ilmoitusten mukaan seuraavasti:

elokuussa 1918	34 %	joulukuussa	56 %
syyskuussa	44 %	tammikuussa 1919	61 %
lokakuussa	38 %	helmikuussa	53 %
marraskuussa	44 %		

Vuoden lopulla voin toimitusmäärät kulutuskeskuksiin selvästi nousivat säännöstelyviranomaisten painostuksesta, vaikka jäivätkin jälkeen toimituskiintiöistä.

laitoksen kautta kulkeneesta voista. Yleinen voinjakelu ei ulottunut kaikkiin kuntiin. Koska voita haluttiin säästää syksyllä 1918 kompensatiokauppoihin jäi valtion voinjakelun piiriin vain 165 kuntaa. Voi- ja juustokorttien omistajia oli maassa v. 1918 yhteensä 800 000 henkeä, n. neljäsosa asukasluvusta.¹¹⁸

Kulutukseen maitotaloustuotteet tulivat pääasiassa osuusmeijereitten kautta. Seuraavat luvut osoittavat meijereitten käsittelemissä maidon määrissä säännöstelyvuosina tapahtuneita muutoksia.

Vuosi	Maitoa vastaanotettu		Valmistettu			
	1000 kg	Muutos ed. vuodesta %	Voita 1000 kg	Muutos ed. vuodesta %	Juustoa 1000 kg	Muutos ed.vuodesta %
1917	244 777	.	10 324	.	2 086	.
1918	145 944	-40.4	6 104	-40.9	873	-58.1
1919	164 820	+12.9	6 921	+13.4	1 016	+16.4
1920	193 573	+17.4	8 063	+16.5	2 082	+104.9

Taulukko 27. Meijereitten vastaanottama ja jalostama maito v. 1917–1920.¹¹⁹

Meijereitten vastaanottaman ja jalostaman maidon väheneminen säännöstelyvuosina 1918–1919 on niin suuri, ettei sitä voi selittää pelkästään karjan lukumäärän vähenemisellä ja väkirehujen puuttumisella.¹²⁰ Maidon väheneminen meijereiltä johtui siitä, että osa maidosta joutui säännöstelyn ohi kulutukseen.¹²¹ Yksityisiä esimerkkejä tästä on yllin kyllin. Turun ja Porin I. pohjoisen elintarviketoimiston koollekutsumassa neuvottelukokouksessa todettiin, että maitopulan syy oli lähinnä maidon joutuminen salakauppaan.¹²² Jyväskylässä pidetyssä Vaasan I. itäisen elintarviketoimiston vastaavassa kokouksessa päätettiin siihen, ettei pakko- luovutuksella ollut mitään merkitystä, koska maitoa ei silti toimitettu yleiseen kulutukseen.¹²³ Helsinkiin syksyllä 1918 tuotu maitokonttorin kontrolloitavissa oleva maitomäärä oli päivittäin n. 23–25 000 litraa, mikä ei riittänyt edes etuoikeutettujen tarpeisiin. Säännös-

118. Kertomus valtion vointarkastuslaitoksen toiminnasta v. 1918. Maataloushallituksen tiedonantoja n:o 136, s. 4–7.

119. Ks. SVT III Maatalous. Yli kolme neljäsosaa maitotaloustuotteista kulki osuusmeijereiden kautta.

120. Vaikka korsirehua olikin karjalla yleensä tarjolla riittävästi, merkitsi väkirehujen tuonnin väheneminen ja lähes keskeytyminen v. 1918 tuntuvaa iskua maidontuotannolle. Seuraava tilasto osoittaa väkirehujen tuontimäärissä tapahtuneita muutoksia rehuyksikkömääräksi (keskim. väkirehukilo 1.3. ry) ja niiden vastaavuutta tuotannoksi muutettuna (1 ry = 3 kg maitoa).

vuosi	tuonti	ry	vastaa maidon- tuotannossa
1914	88.2 milj. kg	114.7 milj. kg	344.0 milj. kg
.....			
1917	33.6	43.6	130.8
1918	1.6	2.1	6.3
1919	31.6	41.1	123.2
1920	10.6	13.8	41.3

Meijerille luovutetun maidon määrä ei ole aivan suorassa riippuvuussuhteessa tuontiväkirehusta, kuten vuosien 1919 ja 1920 luvut osoittavat. Väkirehujen puuttumista voitaneen kuitenkin edelläolevan tilaston pohjalla pitää tärkeänä syynä meijereitten saamaan vähäiseen maitomäärään v. 1918 ja 1919.

Ks. SVT III Maatalous, em. vuodet; Poijärvi, Ilmari. Ravinnon voimaperäisyys ja lypsykarjan hoidon kannattavuus, s. 103. Karjantuote 1921.

121. Ks. Karjantuote 1918, s. 435–437 ("Mistä johtuu kaupungeissa nykyisin vallitseva maitopula").

122. EVA/V Ca 2. T & P I. pohjoisen etston ptk. 4.1.1919.

123. EVA/V Ca 1. Vaasan I. itäisen etston ptk. 20.1.1919.

telyn ohi kaupunkiin tuli myös maitoa, mutta sen määrää ei osattu arvioida.¹²⁴ Pula oli ja pysyi. Oulussa syytettiin pulasta tinkimaitojärjestelmää, jota käyttäen kuluttajien oli helppo kiertää luovutusmääräyksiä ja maksaa tuottajille ylihintoja.¹²⁵

Myynti suoraan kuluttajille oli laajamittaista. Maalaiskunnissa sitä käytettiin yleisesti. Esimerkkien valossa näyttää siltä, että tinkimaitojärjestelmä yleistyi myös kaupungeissa. Kaupungit jäivät kuitenkin maidonsaannissa heikompaan asemaan kuin maaseutu. Siihen viittaa mm. kaupunkien korkeampi hintataso. Määrätyissä puitteissa kotimyynti oli tuottajille sallittuakin elintarvikelautakunnan valvonnassa. Tehokas valvonta kuitenkin puuttui.

Osuusmeijereille annettujen ilmoitusten mukaan myytiin tinkimaitoa v. 1918 24.4 milj. kg ja seuraavana vuonna 22.7 milj. kg. Vuonna 1920, joka oli jo normaalivuosi, koska maitotaloustuotteiden säännöstely oli lakannut, nousi tinkimaidon myynti 32.8 milj. kg:aan.¹²⁶ Kotimyynnin lisääntymistä 1/3:lla aikana, jolloin maidon hintakaan ei ollut yhtä edullinen kuin aikaisempina vuosina, on vaikea selittää pelkästään tuotannon nousulla. Voi pitää lähes selvänä, että ainakin tuo 1/3 tinkimaidosta oli aikaisemminkin myyty suoraa kuluttajille, mutta ohi säännöstelyjärjestelmän.

Lihan säännöstelyn lopettamista koskevan kyselyn yhteydessä oli tiedusteltu elintarviketoimistojen mielipidettä myös voi- ja maitokaupan vapauttamisesta. Toimistot olivat jo vuoden 1919 alkupuolelta lähtien tehneet tämänsuuntaisia anomuksia.¹²⁷ Ne olivat vakuuttuneita säännöstelyn tarpeettomuudesta. Maidon ja voin säännöstely lakkautettiin 17.6. 1919.¹²⁸ Tosiasiassa maitotuotteiden säännöstely oli jo kuukausia aikaisemmin menettänyt merkitystään. Esim. tietojen pitäminen karjataloustuotannon harjoittajista lakkautettiin jo helmikuun 1919 jälkeen.

Perunat

Kulutuskaudella 1918–1919 pakkoluovutusmääräykset ulotettiin myös juurikasveihin, perunoihin ja lanttuihin. Ihmetystä voi herättää, että juurikasveja oli säästetty näin kauan, vaikka niiden ravintotaloudellinen merkitys oli huomattava ja maailmansodan aikana käyttö ilmeisesti vain lisääntynyt (ks. s. 238). Selitys on, kuten edellä on viitattu, kuljetus- ja säilytysvaikeuksissa. Perunoiden ja muiden juurikasvien kuljetukset ja varastoinnit suuremmissa erissä talvella, jolloin niitä kipeimmin tarvittiin, olisi vaatinut erikoisjärjestelyjä ja lämpimiä varastoja. Keskusvarastojen rakentaminen olisi tullut kalliiksi, mikä seikka oli pitänyt juurikasvit vain normaalin rajahintajärjestelyn alaisena. Perunoiden pakko-ottoa oli kuitenkin keväällä 1918 harjoitettu armeijan tarpeisiin.¹²⁹

Syksyllä 1918 viljelijöillä oli oikeus myydä ja kuljettaa juurikasveja ilman erikoislupaa omassa kunnassa tai kulutuskeskusten tarpeisiin. Elintarvikelautakunnat saivat myöntää kuluttajille osto- ja kuljetuslupia kutakin ruokakunnan jäsentä kohti perunoille 30 l ja lantuille 15 l kuukaudessa. Sen sijaan siirroille kunnista toiseen oli saatava toimiston lupa.¹³⁰ Loka-

124. EVA/I Fa 23. Helsingin etsto ETM:lle 30.11.1918; Helsingin maitokonttori ETM:lle 11.12.1918.

125. EVA/V Ca 1. Oulun l. eteläisen etston ptk. 3.12.1918.

126. Pellervon vuosikirja XVIII–XX.

127. Esim. Oulun l. eteläisen etston anomus 28.2.1918 (EVA/V Ca 1). Toimiston perustelu maitotuotteiden lakkauttamiseen oli, että "sitä salakaupassa oli yllin kyllin".

128. As.kok. 1919/81 (17.6.1919).

129. Ks. As.kok. 1918/65 (28.3.1918), 1918/29 (25.5.1918).

130. As.kok. 1918/121 (10.9.1918).

kuun 29. päivänä toimistot saivat valtuudet pakkoluovuttaa perunoita ja lanttuja viljelijöiltä siinä tapauksessa, että niistä ilmenisi puutetta. Viljelijä voitiin velvoittaa luovuttamaan yli oman ruokakuntansa tarpeen menevä osa yleiseen kulutukseen. Omaksi tarpeeksi katsottiin 5 hl perunoita kutakin ruokakunnan jäsentä kohti ja lisäksi siemeneksi käytettävä määrä.¹³¹

Pakkoluovutusmääryyksien soveltamisesta ei ole yhtään esimerkkiä. Kuluttajien kannalta oli huomattavasti helpompi tapa käyttää itsehankinta- ja kuljetusoikeutta. Esim. Helsingin elintarviketoimisto oli syksyllä kehottanut yleisöä varaamaan perunoita niin paljon kuin mahdollista. Kehotusta oli noudatettu, koska toimiston jakaessa marraskuussa Virossa tuotettua perunaa,¹³² sen kysyntä oli laimeaa.¹³³ Muualta Suomesta löytyy vastaavia esimerkkejä kuluttajien itsehankinnoista. Mikkelin elintarviketoimisto oli huolestunut perunoiden kuljetuksesta omasta läänistä pois,¹³⁴ mikä olikin vastoin lakia. Lautakunnat näyttävät yleensäkin tulkinneen ostolupien myöntämisoikeuttaan varsin väljästi. Vaasan läänin läntiseltä elintarviketoimistolta kuljetuslupia saaneet ostajat olivat hajautuneet ympäri Suomea: heitä oli Viipurista, Pielisjärveltä, Kajaanista, Rovaniemeltä jne.¹³⁵

Pakko-otot voitiin korvata solmimalla perunoiden hankintasopimuksia. Hankintasopimuksilla olikin suurempi merkitys kuin itse säännöstelyllä. Tällä tavoin toimistot tasasivat kulutusta alueensa eri osissa ja ennen kaikkea hankkivat perunoita tietyille ryhmillä, armeijalle, laitoksille ym. Hankinnat eivät nousseet suuriksi. Tietoja välittämistään perunamäärästä ovat antaneet seuraavat elintarviketoimistot:¹³⁶

Elintarviketoimisto	v. 1918 kg	v. 1919 kg	Yhteensä kg
Turun ja Porin l. pohj.	..	..	1 133 000
Mikkelin l.	84 000	245 000	329 000
Kuopion l. länt.	..	..	309 000
Vaasan l. länt.	..	..	1 788 000
Yhteensä	..	..	3 559 000

Yksityiskauppaan ja ruokakuntien omaan kulutukseen verrattuna nämä määrät jäivät lähes merkityksettömiksi. Esim. Mikkelin läänin perunainventoinnin mukaan toimiston hankinta oli vain n. 2 prosenttiyksikköä kokonaiskulutuksesta (16.1 milj. kg).¹³⁷

Perunoiden säännöstelyssä palattiinkin helmikuussa 1919 edellisenä syksynä noudatettuun lupatodistusjärjestelmään. Maaliskuun 28. päivänä perunoiden kauppa ja kuljetus vapautettiin kaikista säännöstelymääräyksistä.¹³⁸

131. As.kok. 1918/146 (29.10.1918).

132. Syksyllä tuotiin Virossa perunoita lähes 550 000 kg, pääosa Helsingissä jaettavaksi. Ks. EVA/I Fa 11. ETM Tuontikunnalle 20.9.1918.

133. EVA/I Fa 23. Helsingin etsto 4.11.1918.

134. EVA/V Ca 1. Mikkelin etston ptk. 3.9.1918.

135. EVA/V Ba 1. Vaasan l. läntinen etsto. Perunoiden ostajaluettelo syksyllä 1918.

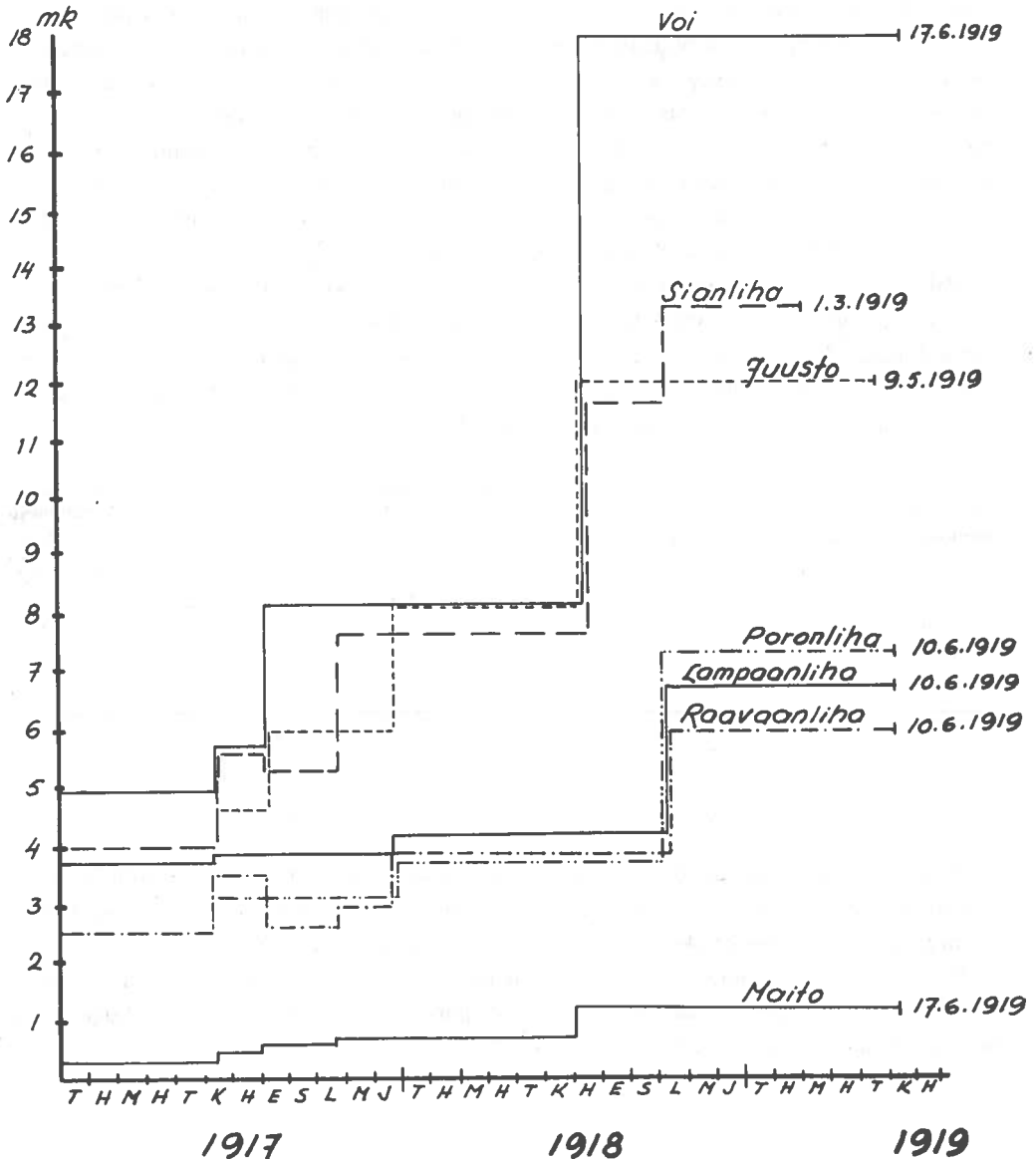
136. EVA/I Ed 3—4. Toimintakertomukset; EVA/V Ba 1. Vaasan l. läntinen etsto. — 1 hl = 60 kg.

137. Ks. EVA/I Ef 6. Mikkelin l. etsto. Perunaninventointi v. 1918.

138. As.kok. 1919/18 (25.2.1919); 1919/38 (28.3.1919).

Säännöstelystä vapautetut elintarvikkeet

Lähes esteetön ulkomainen tuonti helmikuusta 1919 lähtien helpotti välittömästi säännöstelyä, ja kevään aikana sitä joittenkin tuotteiden kohdalta alettiin jo purkaa. Helmikuun 25. päivänä lakkautettiin sianlihan säännöstely ja vapautettiin se kuljetuskielloista.¹³⁹ Maa-

Kuvio 17. Eräiden elintarvikkeiden rajahinnat v. 1917–1919 ja säännöstelyn loppuminen. Lähde: Suomalainen Virallinen Lehti 1917–1919 (hinnat laskettu maan keskihintoina).

139. As.kok. 1919/18.

liskuun 4. päivänä lopetettiin suolasilakan säännöstely,¹⁴⁰ saman kuun 28. päivänä kumottiin – kuten edellä on todettu – perunoiden ja perunajauhojen säännöstelystä annetut määräykset.¹⁴¹ Toukokuun 9. päivänä vapautettiin voi- ja juustokauppa,¹⁴² toukokuun 23. päivänä lakkautettiin kalapörssit, ja kalakauppa tehtiin vapaaksi.¹⁴³ Kesäkuun 17. päivä lopetettiin maitotaloustuotteiden säännöstely,¹⁴⁴ ja kulutuskaudella viimeisenä tuotteena heinäkuun 10. päivä lihan säännöstely.¹⁴⁵

Kevään 1919 aikana oltiin jo muissakin maissa yleisesti luopumassa säännöstelystä, ja samoin kansainvälinen kauppa alkoi vapautua sota-ajan varjostuksesta.

7.3.4. Kunnalliset keittiöt

Kunnallisia keittiöitä, joissa vähäistä maksua vastaan jaettiin ruoka-annoksia, oli useissa kaupunkikunnissa toiminut syksystä 1917 lähtien. Helsingin keskuskansankeittola oli perustettu heinäkuussa 1917, Tampereen kunnankeittiöt lokakuussa, Hämeenlinnan kunnallinen ruokala samoin lokakuussa ja Jyväskylän ja Oulun kunnalliskeittiöt vuoden 1917 lopusta lähtien. Kaikkiin kaupunkiin ei keittiötoiminta ehtinyt vielä vuoden 1917 puolella.¹⁴⁶ Niinpä elintarvikehallitus kehotti mm. toukokuussa 1918 ja vielä helmikuussa 1919 perustamaan yleisiä keittoloita kaupunkiin ja kulutuskeskuksiin. Keittolatoiminnan laajuudesta voidaan arvioida, että ainakin johonkin aikaan lähes jokaisessa Suomen kaupungissa, väkirikkaassa yhdyskunnassa ja tehtaassa toimi keittola. Maalaskuntiin se ei asukkaiden haja-asutuksen vuoksi soveltunutkaan yhtä hyvin, joskin esimerkkejä maalaiskuntienkin keittoloista on runsaasti.

Kansankeittiöiden eli köyhien keittoloiden merkitys oli suurin eräissä Kajaanin kihlakunnan kunnissa, jotka sijaitsivat pettalueella (ks. liite 11). Kihlakunnan elintarviketoimisto teki helmikuussa 1919 valtioneuvostolle anomuksen keittoloiden perustamisesta Hyrynsalmelle, Suomussalemelle ja Kuhmoniemielle. Anomuksen perusteluissa tuotiin esille mm. useat nälkäkuolemat kunnissa sekä vanhusten ja lasten huoltamisvaikeudet. Keittoloiden järjestämisessä oli tarkoitus käyttää hyväksi valtion kotitaloustoimikunnan apua.¹⁴⁷ Sen jälkeen kun valtio oli myöntänyt määrärahan keittolatoimintaa varten, aloittivat maaliskuussa toimintansa Suomussalmen 10, Hyrynsalmen 3 ja Kuhmoniemen 7 keittolaa. Keittoloista jaettiin niiden toiminnan aikana maaliskuusta kesäkuun loppuun yhteensä 185 000 ruoka-annosta, n. 10 annosta kuntien asukasta kohti. Keittoloiden yhteydessä olevissa köyhäinkodeissa huollettiin runsaat 900 vanhusta ja lasta, joiden huolto muuten olisi ollut vaikeasti järjestettävissä. Ruokaloista oli muutakin hyötyä: elintarvikevarkaudet loppuivat ja samoin vähenivät kerjäläiset maanteiltä.¹⁴⁸

140. Ibid. 1919/23.

141. Ibid. 1919/38.

142. Ibid. 1919/56.

143. Ibid. 1919/65.

144. Ibid. 1919/81. — Kulutuskeskukset saivat kuitenkin vielä jatkaa säännöstelyä jos se nähtiin tarpeelliseksi.

145. Ibid. 1919/

146. Ks. em. kaupunkien kunnalliskertomukset; esim. Lahden ja Kuopion kunnalliskertomukset; keittiöt perustettiin syksyllä 1918. Kunnallisista keittiöistä, ks. Sillanpää, Miina, Kunnallisten kansankeittolain perustaminen ja hoitaminen.

147. EVA/I Fa 46. Kajaanin kihlakunnan etsto valtioneuvostolle 3.2.1919.

148. Ibid. Kajaanin kihlakunnan etsto ETM:lle 10.4.1919, 25.6.1919. — Valtioneuvoston myöntämä määräraha keittoloille oli 300 000 mk.

Vastaava sosiaalisista lähtökohdista tapahtunut huoltotoiminnan laajeneminen tapahtui myös kansakouluissa. Useista kaupunkien kunnallisista keittiöistä jaettiin ruokaa myös kansakoululaisille. Koulujen omat keittolat olivat toimineet syksyyn 1918 saakka pääasiassa siten, että lasten vanhemmat olivat luovuttaneet keittolan käyttöön määrätyn elintarvikemäärän, joka sitten oli kouluissa valmistettu. Elintarviketilanteen pysyessä edelleen kireänä syksyllä 1918 ministeriö antoi elintarvikelautakunnille oikeuden antaa koulukeittolalle kuttakin lasta kohti viikossa 300 g herneitä ja 1.5 l maitoa.¹⁴⁹

Koulukeittoloiden jakelun suuruus jäi tämänkin jälkeen riippuvaksi kunnan viranomaisista: joissakin kunnissa keittoloissa jaetut annokset olivat huomattavasti suuremmat kuin elintarvikeministeriön ohjeet edellyttivät.¹⁵⁰

7.4. Tuontiviljan vaikutus huoltotilanteeseen

Saksan antautuminen marraskuussa 1918 ei lopettanut välittömästi ympärysvaltojen ylläpitämää saartoa, ja sitä jatkettiin myös puolueettomiin maihin mm. Suomeen nähden. Ranskan mielipiteen mukaisesti Saksan saarto jatkui maaliskuun alkuun 1919 saakka, jolloin Euroopan uusi poliittinen jakautuminen pakotti saarron lopettamiseen.¹⁵¹

Ympärysvaltojen elintarvikeavun, jota käytännössä johti Yhdysvallat, ulottamisen entisiin vihollismaihin sanelivat käytännön painavat poliittiset syyt: siten haluttiin estää vallankumouksellisuuden leviäminen ja eristää Venäjä. "Elintarvikediktaattori" Herbert Hoover suunnitteli vielä v. 1919 bolševikkien kukistamista käyttämällä heitä vastaan elintarviketoimituksia peukaloruuvina, missä näytelmässä oli osa varattu myös Suomelle.¹⁵² Kieltämättä myös humanitaarisilla näkökohdilla oli merkitystä ympärysvaltojen laajentaessa elintarvikeapunsa koskemaan koko Eurooppaa. Molemmat näkökohdat tulivat esille entente-valtioiden punnitessa myös Suomen asioita. Kun Hoover siirtyi marraskuussa 1918 Eurooppaan, lähemmäksi toimialuettaan, hänellä oli Suomen oloista käsitys, että maa tarvitsi "jonkin verran" apua.¹⁵³ Suomi rinnastettiin Skandinavian maihin, joissa hätä ei ollut akuutti. Suomen Lontoossa olevan asiainhoitajan Rudolf Holstin antamien tietojen perusteella elintarvikeavusta vastaavien viranomaisten ja ennen kaikkea Hooverin käsitykset muuttuivat, ja joulukuussa 1918 Suomi luettiin maihin, joissa vallitsivat nälkäolosuhteet ja suoranainen nääntyminen uhkasi ennen kevättä.¹⁵⁴ (kartta s. 219).

149. Esim. EVA/V Ea 2. Mikkelin I. etso. ETM:n kiertokirje 17.9.1918; Halila 1949, s. 123.

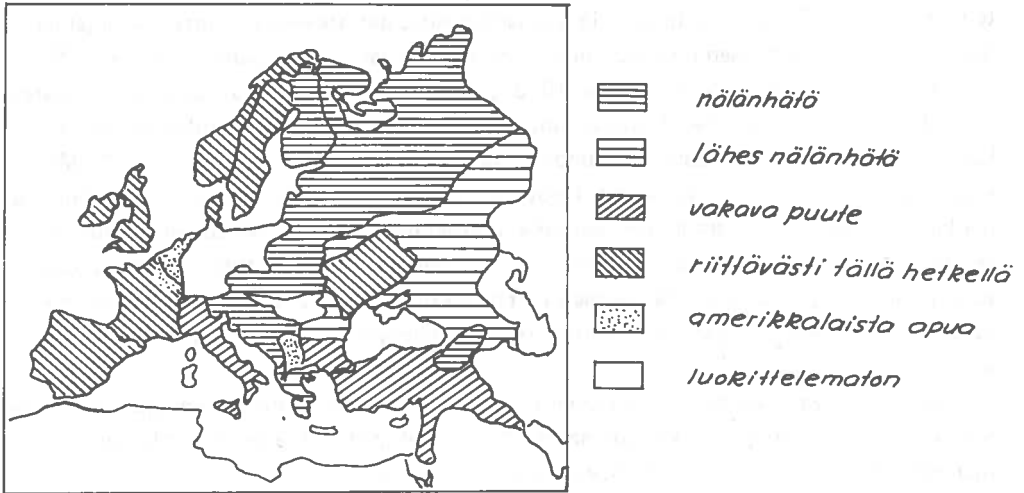
150. Ks. esim. Oulun kunnalliskertomus 1918.

151. Saarron jatkaminen oli ongelma erityisesti Ranskan näkökulmasta: joko jatkettiin sitä ja autettiin bolševismin leviämistä naapurimaahan, tai jos saarto lopetettiin, menetettiin vakuudet sotakorvausten suorittamisesta ja nostettiin entinen vihollinen jaloilleen. Ks. Noble 1935, s. 166–173.

152. Ks. Enckell I, s. 350–361; Paasivirta 1961, s. 89–90.

153. Paasivirta 1961, s. 93.

154. Ks. Bane - Lutz 1942, liite 16.

Kuvio 18. Euroopan elintarviketilanne 1.12.1918.

Lähde: Bane – Lutz, *The Blockade of Germany after the Armistice 1918–1919*.

Humanitaarisista syistä, ja koska lisäksi Suomella oli merkitystä suojana bolševikkeja vastaan ja mahdollisesti Venäjälle suoritettavan intervention tukialueena,¹⁵⁵ Hoover antoi Ruotsille ja Tanskalle luvan joulukuussa 1918 toimittaa aluksi omista varastoistaan 11 000 tn viljaa Suomeen; Yhdysvallat korvasi myöhemmin tämän määrän. Samaan aikaan Tanskan ja Ruotsin vientiä vapautettiin sota-ajan määräyksistä.¹⁵⁶ Vuoden 1918 viimeisinä päivinä, samaan aikaan kun Mannerheim palasi Lontooseen ja Pariisiin suuntautuneilta lähettiläsmatkoiltaan, saapuivat Skandinavian maista luvatut viljalaivat Suomeen ”Mannerheimin joululahjana”.¹⁵⁷

Vuoden 1919 alussa tuonti Suomeen vapautui lisää. Merkittäväksi käännekohtaksi sekä tuonnin että Suomen aseman vahvistumisen kannalta on katsottava, että helmikuun 24. päivänä Suomi rinnastettiin puolueettomiin maihin.¹⁵⁸ Organisaatiovaikeudet, kuljetustonniston järjestelyt, viljan uudelleenlastaus ympärysaltojen varastosatamissa, etupäässä Rotterdamissa, miinavaara Itämerellä ym. tekijät aiheuttivat sen, että Yhdysvaltain elintarvikeapu alkoi keskeytyksettä virrata vasta helmikuun lopulta lähtien.¹⁵⁹

Helmikuussa Yhdysvaltain elintarvikeapu järjestettiin uudelleen ja sitä varten perustettiin kongressin alainen *Amerikan hätäpuhallinto* (A.R.A., American Relief Administration). Elintarvikeapua puutteessa oleviin entisiin vihollismaihin ja neutraaleihin maihin annettiin siten, että eri maihin lähetettyjen asiamiesten raporttien ja muiden saatavissa olevien tietojen nojalla suunniteltiin avustushjelmat. Pariisissa sijaitseva A.R.A.:n toimisto sekä ympärysaltojen taloudellisesta avusta huolehtiva *Ylin taloudellinen neuvosto* (Supreme Economic Council) tarkastivat suunnitelmat. Viimeksi mainitun elimen eräs jaosto oli *elintarvikejaosto* (Food Section), jonka puheenjohtaja oli Herbert Hoover. Elintarvikejaoston kautta Yhdysvallat oli sidottu ympärysaltojen yhteisiin suunni-

155. Polvinen II 1971, s. 126–127, 191–195.

156. Cohn 1928, s. 198–199; Paasivirta 1961, s. 93.

157. Paasivirta 1961, s. 96, 103.

158. Bane - Lutz 1942, doc. 23.1.1919, 27.1.1919, 24.2.1919.

159. Ks. Paasivirta 1961, s. 96.

telmiin, vaikka A.R.A.:n puitteissa sillä oli mahdollisuus omintakeiseen elintarvikeohjelmaan. Suomi kuului ns. pohjoisen ohjelman piiriin, joka kattoi välin Rotterdam – Helsinki.¹⁶⁰

Suomessa kävi helmikuun lopulla 1919 ympärysvaltojen elintarvikejakelun tarkastaja kapt. Kranz. Matkallaan hän tutustui mm. Suomen itäosien elintarviketilanteeseen. Kranz korosti lehdistölle antamassaan lausunnossa matkansa humanitaarista luonnetta.¹⁶¹ Maaliskuussa Suomessa kävi vielä toinenkin Hooverin lähetystö majuri Ferry Heathin johdolla. Tämä komissio tutustui viljanrahtaukseen sekä lähtösatamassa Rotterdamissa että tulosatamisessa Suomessa ja tarkasti elintarvikelautakuntien toimintaa. Komissio tutki myös kauppasuhteiden solmimismahdollisuuksia Suomen ja Yhdysvaltojen välille. Lisäksi sen tehtäviin kuului tutkia myös Suomen kypsyyttä valtioiliseen itsenäisyyteen. – Lausunto oli Suomelle kaikesta puolin myönteinen.¹⁶²

Tuontia länsivalloista hoitivat Suomen puolella elintarvikeministeriön kauppaosasto sekä Suomen Lontoon lähetystön kauppaosasto.¹⁶³ Tammikuusta 1919 kesäkuun loppuun tuontijärjestelyistä vastasi Tuontikunta r.l. elintarvikeministeriön ohjeiden mukaan.¹⁶⁴

Viljan purkaustyö Suomen satamissa vaati erikoisjärjestelyitä. Ympärysvaltojen kanssa solmitun sopimuksen mukaan vuorokaudessa piti purkaa vähintään 800 tn viljaa, eikä tämä määrä asianmukaisen kaluston puuttumisen vuoksi – satamissa ei ollut esim. viljaelevaattoreita – ollut helposti järjestetty. Elintarvikkeitten sijoittamisessa olivat suureksi avuksi viljakonttorin tilastotiedot, joitten perusteella tuonti voitiin suunnata suoraan puutteenalaisiin kuntiin ilman välivarastointia.

Viljatilanne oli helmikuussa jo niin kriittinen, ettei Hangon ja Turun satamiin – ainoat talvella auki olevat satamat – saapuvaa viljaa ehditty jauhatta suurissa keskusmyllyissä, vaan vilja lähetettiin kuntiin jauhamattomana. Vasta keväällä alettiin suurmyllyjä käyttää jauhatamiseen ja samalla varastotoimiseen.¹⁶⁵

Seuraavassa asetelmassa esitetään viljatuotteiden ja papujen kuukausittainen tuonti Suomeen vuoden 1919 alusta elokuun loppuun, jolloin oma sato alkoi taas olla käytössä.¹⁶⁶

1919	Viljantuonti	
	A.R.A.:n laivaustien mukaan 1000 kg	SVT:n mukaan 1000 kg
tammikuu	—	6 187
helmikuu	7 050	2 758
maaliskuu	44 550	9 242
huhtikuu	24 915	50 141
toukokuu	11 593	25 698
kesäkuu	35 065	32 838
heinäkuu	32 432	30 031
elokuu	8 541	14 846
Yhteensä	164 146	171 741

160. Ks. Surface - Bland 1931, s. 28–41. – Ylin taloudellinen neuvosto lakkautettiin elokuussa 1919. Samoihin aikoihin myös A.R.A. alkoi supistaa toimintaansa, joskin se rajoitetussa muodossa jatkui vuoden 1919 loppuun saakka.

161. Matkan suuntautumisen juuri Suomen itäosiin voisi kytkeä Kranzin toiminnan myös ympärysvaltojen interventiosuunnitelmiin. Suomessa lähestyvien eduskuntavaalien vuoksi matkaa oli aiottu käyttää myös vaalipropagandassa. Ks. Maunuksela 1971, s. 111.

162. Ks. Hoover 1957, s. 365.

(jatkuu seur. sivulla)

Elintarvikeavusta puuttuvat vuoden 1918–1919 vaihteessa Tanskasta ja Ruotsista toimitetut viljaerät, joista runsas 6000 tn tuotiin vuoden 1919 puolella. Elokuun laivaukset eivät liioin ole A.R.A.:n tilastoissa täydellisesti mukana, mikä selittää eroavuudet tuonnin kokonaismäärissä A.R.A.:n ja SVT:n mukaan. Kuukausittaisetkin tiedot eroavat toisistaan: A.R.A.:n tiedot ovat ”ajastaan edellä”, sillä lastien purkaminen ja uudelleenlastaus viivästytti viljan käyttöönottoa ja lähetyksiä kulutuspaikkakunnille. Viljakonttorin jakelutilastojen perusteella voidaan sanoa, että elintarvikelautakuntien viljansaanti tapahtui tullihallituksen merkintöjen mukaan.

Tuontiviljan merkitystä arvioitaessa on palattava korttitalouksiin kuuluvien henkilöitten kulutukseen. Tilasto 28 esittää vuoden 1919 alusta kulutuskauden loppuun (elokuun loppuun) elintarvikelautakuntien jakelun korttitalouksiin kuuluville.

1919	Korttitalous kulutus 1000 kg	Elt:n käytettävänä viljaa		Ylijäämä (+) Alijäämä (–) 1000 kg
		Määrä 1000 kg	Tästä ulko- maista %	
Tammikuu	10 152	10 488	34	+ 336
Helmikuu	8 193	6 562	38	– 1 631
Maaliskuu	9 909	10 907	67	+ 998
Huhtikuu	17 271	30 706	91	+13 435
Toukokuu	16 344	16 839	93	+ 495
Kesäkuu	16 381	10 052	92	– 6 329
Heinäkuu	19 917	14 767	95	– 5 150
Elokuu	14 007	17 076	95	+ 3 069
Yhteensä	112 174	117 397	82	+ 5 223

Taulukko 28. Korttitalouksien viljankulutus ja tuontiviljan osuus jakelusta v. 1919.¹⁶⁷

Ratkaiseva käänne parempaan suuntaan Suomen elintarvikehuollossa tapahtui vuoden 1919 alussa. Tuontiviljan määrä elintarvikelautakuntien jakelussa nousi runsaaseen kolmasosaan. Maaliskuussa sen määrä oli jo kaksi kolmasosaa lautakuntien käytössä olleesta viljas-

163. Lontoon lähetystön toiminta alkoi jo helmikuussa 1918, kun suomalainen valtuuskunta oli käynyt Englannissa saadakseen itsenäisyyden tunnustetuksi. Tällöin Rudolf Holsti jäi Englantiin Suomen valtuutetuksi (délégué). Seuraavana vuonna, kun Holsti joutui jäseneksi Suomen valtuuskuntaan Pariisiin rauhankonferenssiin, nimitettiin valtuuteksi ins. Ossian Donner. Varsinainen lähetystö perustettiin, kun Englanti oli tunnustanut Suomen (6.5.1919).

Lähetystön kauppaoastaston toiminta oli pääasiassa yhteyksien pitämistä länsivaltoihin diplomaattitasolla eikä varsinaista kaupallista toimintaa. Osastoon ei kuulunut esim. muuta henkilöikuntaa kuin yksi sihteeri. — Ks. Ulkoministeriön arkisto. Lontoon lähetystön arkisto. VA; EVA/IV D 2. Lontoon lähetystön arkisto.

164. EVA/I Dbd 1. Valtion viljakonttorin toimintakertomus v. 1917–1921; Suomen elintarpeiden Tuontikunta r.l. Johtokunnan kertomus toimivuodelta 1919, s. 4–5.

165. EVA/I Dbd 1. Valtion viljakonttorin toimintakertomus.

166. A.R.A.:n viljanlaivaukset ks. Surface - Bland 1931, s. 282–297; SVT I A. Ulkomaankauppa. Kuukausijulkaisu 1919.

167. EVA/I Dbd 2. Tilastokertomus. — Elintarvikelautakuntien käytössä ollut viljan määrä on laskettu seuraavasti: maanviljelijöiden luovutus elintarvikelautakunnille lisättyinä valtion viljakonttorin lähetyksillä, mistä vähennetään elintarvikelautakuntien luovutukset viljakonttorille. Elintarvikelautakuntien varastoja ei ole huomioitu. — Ulkomaisten viljan osuutta ei lähetyksissä ole eroteltu. Tilastossa on käytetty seuraavaa menetelmää: viljakonttorin kokonaisluovutuksista elintarvikelautakunnille on vähennetty samassa kuussa viljakonttorille luovutettu kotimainen vilja. Tämä antaa melko tarkan kuvan ulkomaisten viljan määrästä, vaikka tosin kuukauden vaihteessa tapahtuneita viljan luovutuksia ei voida selvittää.

ta, ja huhtikuusta lähtien yli 90 %. Tästä eteenpäin kulutuskeskukset olivat käytännöllisesti katsoen kokonaan ulkomaisen tuonnin varassa.

Vaikka tuonnin osuudesta voidaankin tehdä joitakin huomautuksia — esim. että ellei tuontiviljaa olisi ollut, olisi kulutustaso voitu pitää pienempänä ja tultu vastaavasti toimeen kotimaisella viljalla tai että maanviljelijöiltä olisi hätätilassa voitu luovuttaa enemmän kuin luovutettiin — niin ne jäävät vain arvailujen varaan. Tuonnin ratkaisevaa osuutta Suomen huollossa keväällä 1919 ei voida kieltää. Oma tuotanto olisi riittänyt keväällä vallinneen kulutustason mukaan melko tarkasti vain maaliskuun loppuun: viljakonttorin tilastojen mukaan korttitalouksien viljankulutus oli siihen saakka 29.6 milj. kg, ja kotimaisen viljan luovutus vuoden 1919 tammikuusta elokuun loppuun 28.3 milj. kg (ks. liitteet 6 ja 7).

Asia tulee vielä havainnollisemmaksi, kun otetaan lähtökohdaksi korttitalouksien kuukausikulutus (ks. ed. sivu) tarkastellaan millaiseksi vajuus olisi muodostunut pelkästään käyttäen kotimaista viljaa:¹⁶⁸

1919	alijäämä 1000 kg
tammikuussa	3 524
helmikuussa	4 131
maaliskuussa	7 051
huhtikuussa	14 558
toukokuussa	15 075
kesäkuussa	15 617
heinäkuussa	19 163
elokuussa	13 174
Yhteensä	92 223

Oma tuotanto kattoi kuukausikulutuksesta (10–15 milj. kg) vielä tammi-helmikuussa suurimman osan, mutta sen jälkeen olisi vajuus kasvanut kuukausi kuukaudelta ja olisi ollut koko kulutuskauden lopussa runsaat 90 milj. kg. Ilman tuontiviljaa olisi siis vajuus muodostunut n. 30 milj. kg suuremmaksi kuin kulutuskauden alussa arvioitiin (n. 60 milj. kg). Tämä johtui mm. annosten korottamisesta ja säännöstelyn väljentymisestä.

Kriittinen elintarviketilanne keväällä 1919 johtui siitä, että kyseinen kulutuskausi aloitettiin, ensimmäistä kertaa säännöstelyn aikana, lähes täysin oman tuotannon turvin. Tuottajia oli vaikea saada täyttämään luovutusvelvollisuuttaan salakaupan ja säännöstelymoraalin heikkenemisen vuoksi. Ilman tuonnin avautumista olisi Suomessa ollut vääjäämättömästi edessä vielä pahempi nälänhätä kuin edellisenä keväänä. Valtion säännöstelytoimenpiteitä olisi täytynyt jyrkentää, kun niitä nyt voitiin väljentää. Missään tapauksessa karjakantaa ei olisi voitu säästää siinä määrin, kuin tuonnin avautumisen jälkeen oli mahdollista.

168. Kuukausikulutuksesta on vähennetty maanviljelijöiden kuukausittainen viljanluovutus elintarvikelautakunnille. EVA/I Ddb 2. Tilastokertomus, ja liite 7.

8. SÄÄNNÖSTELYSTÄ NORMAALIOLOIHIN

8.1. Kulutuskausi 1919–1920

8.1.1. Viljan luovuttaminen

Luovutusvelvollisuus pinta-alan mukaan

Elintarvikkeitten ulkomaista tuontia hoitanut Tuontikunta esitti huhtikuussa 1919 hallitukselle, että Suomessakin siirryttäisiin vapaampaan tuontipolitiikkaan, jossa hallituksella säilyisi vain valvontaoikeus. Ehdotus ei aiheuttanut muutoksia tuonnin järjestämisessä. Tuontikunta luopui tämän jälkeen toiminnastaan ulkomaisen tuonnin järjestämisessä, ja nämä tehtävät siirtyivät kokonaan elintarvikeministeriön kauppaosastolle.¹ Suomen elintarviketilanne katsottiin vielä niin vaikeaksi, ettei vapaasti muodostuvaan kulutukseen katsottu voitavan palata. Lisäksi syksyllä 1919 valuuttapoliittiset näkökohdat puolsivat valtion kontrolloimaa tuontia.²

Kevään 1919 aikana Suomen elintarvikesäännöstely oli supistunut periaatteessa vain sokerin ja viljatuotteiden säännöstelyksi. Viljan kulutuksen perusta oli edelleen kotimainen tuotanto, jota tarpeen mukaan täydennettiin ulkomaisella tuonnilla. Edelliseen kulutuskauteen verrattuna oli tapahtunut se muutos, että tuonti voitiin tarvittaessa säännöstellä kulutustason mukaan, ts. ei ollut kysymys siitä, voitiinko ulkoa saada viljaa ja muita elintarvikkeita, vaan siitä, missä määrin se katsottiin tarpeelliseksi. Tarkoitus oli käyttää mahdollisimman tarkoin kotimaan resurssit ja vasta puuttuva määrä täyttää ulkomaisella tuonnilla.

Muuttunut elintarviketilanne heijastui myös vuoden 1919 sadon yleiseen kulutukseen luovutuksessa. Tammikuussa 1919 hallitus antoi valmistelevana toimenpiteenä määräyksen kunnittain ja elintarviketoimistoittain suoritettavasta viljellyn pinta-alan mittaamisesta ja viljelyskasvien kylvöalan arvioimisesta.³ Viljelijöitten tuli itse ilmoittaa pinta-alat 10.6. mennessä elintarvikelautakunnille. Toukokuun 9. päivänä annettiin määräys viljan luovutusvelvollisuudesta. Vuoden 1919 sadon luovutus valtiolle oli tapahtuva viljellyn pinta-alan mukaan, eikä yleistä viljan takavarikointia noudattaen kuten edellisinä vuosina.⁴ Viljansäännöstelyssä alkoi siis jonkinlainen siirtymäkausi paluussa normaalioloihin.

Pinta-alan mukaan tapahtuvaa luovutusvelvollisuutta oli Skandinavian maissa käytetty jo edellisenä vuonna.⁵ Elintarvikehuollon täytyi olla suhteellisen vankalla pohjalla tällaisessa luovutusjärjestelmässä, ja näin alkoi Suomessa tilanne olla vuonna 1919. Luovutusvelvollisuus saatiin paljon yksinkertaisemmaksi kuin satomääriä arvioitaessa, ja näin poistuivat suurimmaksi osaksi myös riidat luovutusvelvollisuuden määrästä.⁶

Viljanluovutuksesta annetun asetuksen (1919/63) mukaan elintarvikeministeriö jakoi kasvedellytykset huomioon ottaen luovutuskientiöt elintarviketoimistoille. Yksityisen viljeli-

-----

1. Suomen elintarpeiden Tuontikunta rl. Johtokunnan kertomus toimivuodelta 1919, s. 13–14.

2. Korpisaari 1926, s. 121–134.

3. As.kok. 1919/5 (17.1.1919).

4. Ibid. 1919/63 (5.1919).

5. Mannerfelt 1926, s. 120.

6. Ilmeistä kuitenkin on, että luovutusvelvollisuuden määrittäminen vuosina 1917 ja ehkä vielä 1918 pinta-alan mukaan olisi vuorostaan ärsyttänyt kuluttajia, koska pinta-alan mukaan tapahtuvassa luovutuksessa tuottajat saivat v. 1919 suuremmat vapaudet kuin yleisessä takavarikoinnissa.

jän luovutusta määriteltäessä tuli ottaa huomioon, että kutakin viljelijän ruokakuntaan kuuluvaa, työssäkäyvää tai elätettävänä olevaa henkilöä kohti tuli pinta-alasta vähentää 1/3 hehtaaria, alle 5 hehtaarin tilat olivat luovutuksesta vapaat ja korkeintaan hehtaaria kohti luovutettava määrä ei saanut nousta yli 100 kg:n. Suurilta tiloilta luovutusvelvollisuus määrättiin suhteellisesti suuremmaksi kuin pientiloilta. Viljelijällä oli lisäksi oikeus pidättää siemeneksi ja rehuksi tietty määrä viljaa.⁷ Luovutus valtiolle tuli tapahtua ennen helmikuun 1. päivää 1920.

Ministeriön laskemat luovutusmäärät perustuivat kunnittaisiin ja elintarviketoimistoitaisiin tietoihin viljellystä pinta-alasta. Pinta-alojen mittausta ja tarkistusta ei kunnissa suoritettu kuin poikkeustapauksissa. Sen sijaan kunnilla oli mahdollisuus käyttää valtion kustannuksella viljelysmaan arviomiehiä.⁸ Toimistojen piirissä järjestettiin kevään mittaan arviomiehille opastuskursseja. Pinta-alan ilmoittaminen tapahtui kuitenkin pääasiassa siten, että viljelijät itse täyttivät ilmoituslomakkeen ja inventoinnin valvojat tarkastivat lähinnä sellaisien ilmoitusten todenperäisyyden joita oli aiheutta epäillä.⁹

Koska luovutus tapahtui pinta-alan mukaan — tietoja oli tarkoitus vastaisuudessa käyttää myös maatalousverotuksessa — maanviljelijät pyrkivät ilmoittamaan pinta-alat niin pieninä kuin mahdollista. Sääntöeläviranomaisilla ei ollut muuta vertailukohdetta pinta-alojen tarkistamiseksi kuin v. 1910 maataloustiedustelun tulokset.

Seuraavassa taulukossa on esitetty viljellyn maan pinta-alat lääneittäin elintarviketoimistoille saapuneitten tiedustelujen mukaan sekä vuosien 1910 ja 1920 maataloustiedustelujen mukaan, mitkä ovat lähimmät vertailuajankohdat inventoinnin tulosten tarkistamiseksi.

Lääni	1910 (SVT) ha	1919 (EVA) ha	1920 (SVT) ha	Erotus (1919—1920) ha
Uudenmaan	223 888	248 408	249 695	— 1 287
Turun ja Porin	390 933	389 900	429 666	—39 766
Ahvenanmaa	—	8 634	11 285	— 2 651
Hämeen	246 797	214 269	261 559	—47 290
Viipurin	238 699	192 997	244 925	—51 928
Mikkelin	111 619	72 078	105 937	—33 859
Vaasan	408 639	353 171	434 511	—81 340
Kuopion	133 741	120 789	142 773	—21 984
Oulun	110 378	114 040	134 824	—20 784
Yhteensä	1 864 694	1 714 286	2 015 175	—300 889

Taulukko 29. Viljelty pinta-ala v. 1910, 1919 ja 1920.¹⁰

Jos itse luovutusmäärien laskeminen olikin helppoa pinta-alan mukaan tapahtuvassa luovutusjärjestelmässä, niin pulmalliseksi osoittautui pinta-alojen selvittäminen. Elintarviketoimistojen saamien tietojen mukaan pinta-alat olivat vuonna 1919 pienempiä kuin 1910, ja vuoden 1920 tietoihin verrattuna satoja tuhansia hehtaareja pienempi. Vain Uudenmaan pinta-alat olivat suunnilleen samaa suuruusluokkaa v. 1919 ja 1920. Pinta-alat oli selvästi arvioitu liian pieniksi v:n 1919 inventoinnissa.

7. Siemeneksi pidettävän viljan määrä vaihteli 150—250 kg/ha lajista riippuen. Oulun läänissä ohraa oli oikeus varata siemeneksi 300 kg/ha. Rehuviljaa voitiin pidättää korkeintaan 300 kg hevosta ja 150 kg nautaeläintä kohti.

8. As.kok. 1919/53 (23.4.1919).

9. Esim. EVA/V Ea 2. Hämeen I. pohjoinen etsto. Pinta-alan inventointi v. 1919 (lausuntoja).

10. Ks. vuosien 1910 ja 1920 maataloustiedustelut. SVT III Maatalous; Tilastokatsauksia 1925:6, s. 28.

Luovutusmäärät viljakonttorille ja elintarvikelautakunnille

Luovutusvelvollisuus oli tahallaan määrätty ylärajaa tavoitellen, jotta myöhemmin voitaisiin suorittaa tarpeellisiksi katsottavat korjaukset, esim. pinta-alojen tarkistukset. Elintarviketoimistot jakoivat luovutusmääräykset lautakunnille.

Elintarviketoimisto	ETM:n määräys	Etstojen määräykset	Erutus
	1000 kg	1000 kg	1000 kg
Uudenmaan I. suomalainen	8 700	8 154	- 546
Uudenmaan I. ruotsalainen	6 700	6 733	+ 33
Turun ja Porin I. eteläinen	15 900	15 916	+ 16
Turun ja Porin I. pohjoinen	9 500	9 606	+ 106
Ahvenanmaa	400	451	+ 51
Hämeen I. eteläinen	10 500	10 644	+ 144
Hämeen I. pohjoinen	4 800	5 155	+ 355
Viiipurin I. läntinen	5 400	2 938	- 2 462
Viiipurin I. itäinen	2 000	2 014	+ 14
Mikkelin I.	3 000	2 613	- 387
Kuopion I. läntinen	2 900	2 584	- 316
Kuopion I. itäinen	960	725	- 235
Vaasan I. läntinen	19 300	20 032	+ 732
Vaasan I. itäinen	2 100	1 912	- 188
Oulun I. eteläinen	3 200	2 483	- 717
Kajaanin kihlakunta	70	85	+ 15
Perä-Pohjolan	28	21	- 7
Yhteensä	95 458	92 066	- 3 392

Taulukko 30. Viljanluovutusmääräykset v. 1919 sadosta.¹¹

Toimistot olivat yleensä hieman alentaneet kiintiötään. Kunnat oli ryhmitelty neljään luovutusluokkaan, ja valtiolle luovutettavan viljamäärän vähentäminen johtui, paitsi pinta-ala-tarkistuksissa tulleista oikaisuista myös siitä, että kuntia siirrettiin alempiin luovutusluokkiin. Maan viljavimmista lääneissä, Uudellamaalla, Turun ja Porin läänissä, Hämeessä ja Vaasan läänissä luovutusvelvollisuutta oli kuitenkin lisätty. Kun alle 5 hehtaarin tilat oli kokonaan vapautettu pakko-otoista, kerättiin pääosa viljasta 5–50 ha:n tiloilta (74.4 %). Tiloilta, joiden viljelty pinta-ala oli 50–100 ha, kerättiin 13.3 % ja yli 100 ha:n tilojen luovutus oli 12.3 % kokonaisluovutuksesta.¹²

Säännöstelyn väljentyminen näkyi tavassa, miten viljakauppa ja viljankeräys järjestettiin. Aikaisemmin kaupallisesta puolesta – viljan ostosta ja myynnistä – olivat huolehtineet pääasiassa elintarvikelautakunnat. Syksyllä 1919 viljakonttori ehdotti viljakaupan jättämistä kauppoille ja sopiville liikkeille. Tätä kehoitusta noudatettiin yleisesti: n. 318 elintarvikelautakuntaa (55 %) ilmoitti jättäneensä viljakaupan käytännöllisen puolen osuuskaupoille (299 kpl), yksityisille liikkeille (487 kpl) ja osakeyhtiöille (67 kpl).¹³ Tämä kevensi lautakuntien talouden hoitoa. Luovutusvelvollisuuden täyttämistä lautakuntien tuli tietenkin tämän jälkeenkin valvoa.

11. Tilastokatsauksia 1925:6, s. 26; As.kok. 1919/119 (16.8.).

12. Johanson 1926.

13. EVA/I Eh 1. Viljakonttorille saapuneet ilmoitukset viljakaupan järjestelyistä v. 1919.

Vuoden 1919 sadon luovuttaminen elintarvikelautakunnille selviää liitteestä 7.¹⁴ Sadon kokonaisluovutus oli n. 83.7 milj. kg, kun se kiintiöiden mukaan olisi pitänyt olla hieman enemmän. Eniten vajauksen puolelle jäi Uudenmaan lääni, missä erotus oli lähes 4 milj. kg. Täydellisesti luovutuksen toteuttivat vain Mikkelin lääni ja Ahvenanmaa, joiden velvollisuus olikin määrätty suhteellisen pieneksi.

Kauran osuus, joka asetuksen mukaan saattoi nousta puoleen kokonaisluovutuksesta, jäi lopulta 43 %:iin, eli pienemmäksi kuin edellisinä vuosina. Tämä osoitti yleistä elintarviketilanteen paranemista: kaura voitiin säästää rehuviljaksi, ja toisaalta lautakunnat ostivat halukammin — tuontiviljan lisäksi — leipäviljaa kuin rehuviljaa.

Lautakuntien viljanluovutus valtion viljakonttorille ilmenee liitteestä 8. Määrät olivat suurimmillaan vuosien 1919 ja 1920 vaihteessa. Suurimmat luovuttajat valtion säännöstelyelinten kautta tapahtuvaan viljanjakeluun olivat, kuten aikaisemminkin, Turun ja Porin sekä Vaasan lääni, joiden luovutusmäärät olivat yli 2/3 viljakonttorin saamasta viljasta. Viljakonttori keräsi kotimaista viljaa yhteensä 35.1 milj. kg, ts. elintarvikelautakunnat luovuttivat n. 40 % viljankeruustaan edelleen viljakonttorille. Kauran osuus luovutuksesta oli n. 60 %.

Luovutusjärjestelmän tehokkuuden punnitsemiseksi olisi mielenkiintoista verrata vuosien 1918 ja 1919 sadon saamista yleiseen kulutukseen, jolloin siis luovutukseen sovellettiin kahden eri järjestelmää, koko sadon takavarikoimista ja pakkoluovutusta pinta-alan mukaan. Vuoden 1918 sadon kokonaisluovutuksesta voidaan kuitenkin tehdä vain verraten karkeita päätelmiä, koska tilastot lautakunnille syksyllä 1918 luovutetuista viljamääristä puuttuvat. Sen sijaan valtion säännöstelyelimille luovutetut määrät voidaan selvittää tarkasti, joten vertailu aloitettakoon siitä.

Vuoden 1918 sadosta elintarvikelautakunnat luovuttivat Tuontikunnalle ja (tammikuusta 1919 lähtien) valtion viljakonttorille yhteensä 24.2 milj. kg (ks. liite 8.). Seuraavan vuoden sadosta vastaava luovutus oli 33.3 milj. kg, runsaat yhdeksän miljoonaa kiloa suurempi. Tästä ei kuitenkaan oikopäätä voi päätellä, että luovutus pinta-alan mukaan olisi johtanut parempaan tulokseen. Huoltotilanne oli helpottunut kulutuskauden 1919—1920 aikana, niin että kunnat voivat korttitalouksien viljansaantia vaarantamatta lähettää ylijäämäviljan kunnasta pois, sillä viljakonttorilta voitiin tarvittaessa tilata vastaava määrä takaisin. Edellisenä kulutuskauteen elintarvikelautakunnat olivat pidättäneet viljaa viimeiseen saakka kunnassaan uhmaten jopa ministeriön määräyksiä.

Parempi luovutustapojen tehokkuuden puntari on tarkastella molempina satovuosina tuottajien kokonaisluovutusta eli luovutusta elintarvikelautakunnille. Kevään ja kesän osalta sadon luovutukset ovat vertailukelpoisia. Pulmallista onkin selvittää vain vuoden 1918 syksyn luovutukset elintarvikelautakunnille. Jos lähdetään liikkeelle maaseudun korttitalouksiin kuuluvien määrästä — kulutuskeskusten täytyi tulla toimeen Tuontikunnan hankkimalla viljalla — ja oletetaan heidän kuluttaneen juuri korttiannosten mukaan,¹⁵ saadaan seuraava asetelma:¹⁶

-----

14. Käytännössä sadon luovutusmäärä oli se, mikä luovutettiin syyskuusta 1919 lähtien seuraavan vuoden elokuun loppuun, vaikka kulutuskauden mitta olikin 20.8.1919—20.8.1920.
15. Syksyn 1918 korttitalouksien kulutus on arvioitu seuraavasti: korttitalouksiin kuuluvia enintään 1.1 milj. henkeä, kulutus 4 200 g/pv neljän kuukauden aikana.
16. Ks. liitteet 5,7,8.

	v. 1918 sadon luovutus milj.kg		v. 1919 sadon luovutus milj.kg
– elt:ien varastot 28.12.1918	9.6	– 1.9. – 31.12.1919 luovutettu	50.4
– luovutus Tuontikunnalle	14.6		
– kulutus (arvio)	26.4		
– 1.1.–30.8.1919 luovutettu elt:ille ja viljakonttorille	20.2	– 1.1.–30.8.1920 luovutettu elt:ille ja viljakonttorille	33.3
yhteensä	70.8	yhteensä	83.7

Vaikka laskelmat perustuvat osittain arvioihin – syksyn 1918 kulutus on lisäksi laskettu mieluummin liian suureksi kuin pieneksi – antoi pinta-alan mukaan sovellettu luovutus selvästi paremman tuloksen kuin edellisen vuoden pakkoluovutus. Yleiseen kulutukseen luovutettiin v. 1919–1920 runsaat 10 miljoonaa kiloa enemmän viljaa kuin edellisenä kulutuskautena. Lisäksi v. 1919–20 luovutettu vilja sisälsi vähemmän kauraa kuin edellisenä satokautena luovutettu vilja. Luovutuksen onnistuminen paremmin vuoden 1919 sadosta johtui, paitsi edellä esitetystä yleisestä elintarviketilanteen paranemisesta, myös siitä, että oli olemassa kiistaton luovutuskriteeri, jonka mukaan ylimääräinen vilja annettiin elintarvikelautakunnille. Ei liene epäilystä siitä, että myös edellisenä satokautena luovutus pinta-alan mukaan olisi johtanut ainakin samaan ellei parempaan tulokseen kuin pakko-otto. Yleinen viljan takavarikointi oli lisäksi organisaatioltaan raskas verrattuna pinta-alan mukaan tapahtuvaan luovutusjärjestelmään. Monine tarkastuksineen se työllisti liikaakin lautakuntia. Luovutusmääristä seurasi toistuvia riitoja. Kuitenkin osa viljasta joutui salakauppaan. Pinta-alan mukaan tapahtuvassa luovutuksessa välytettiin monilta näiltä harmeilta. Lisäksi sillä oli tuotantoa kohottava vaikutus, koska paremmasta sadosta jäi suurempi osa tuottajalle itselleen.

8.1.2. Elintarvikehuollon toiminta

Ylijäämä- ja vajealueet

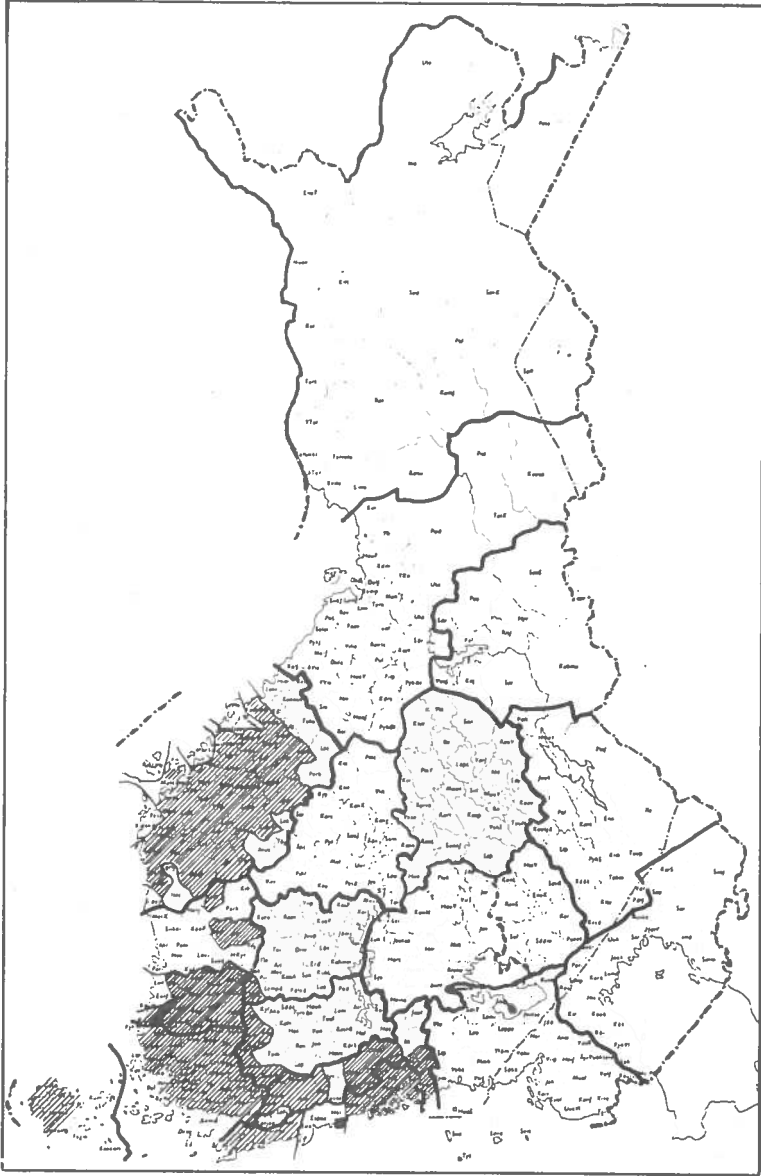
Tarkemmin kuin edellisen vuoden viljainventoinnin perusteella voidaan v. 1919 hahmotella Suomen ylijäämä- ja vajealueet. Vuoden 1918 laskelmien perustana olivat satomäärät, mutta v. 1919 pohjaksi voidaan ottaa viljan nettoluovutus oman alueen ulkopuolelle. Kaupungit ja kulutuskeskukset olivat v. 1919 pääasiassa tuontiviljan varassa, joten ne jäävät esityksen ulkopuolelle; itsestään selvästi ne ovat vajealueita.

Oheisella karttapohjalla on esitetty V.F. Johanssonin mukaan Suomen ylijäämä- ja vajealueet v. 1917.¹⁷ Samat ylituotantoalueet kuin v. 1918 käyvät esiin myös vuonna 1919 (ks. kartta s. 189): Turun ja Porin lääni, Vaasan läänin länsiosa ja Uusimaa. Omavaraisuusalue oli hieman suppeampi v. 1919 kuin edellisenä vuonna. Annosmääriä oli hieman suurennettu, joten omavaraisuuden saavuttamiseksi vaadittiin suuremmat varastot kuin aikaisemmin. Vuoden 1919 omavaraisuus perustui myös entistä puhtaammin leipäviljan varaan, sillä kauran kulutus ihmisten ruokana väheni selvästi edellisistä vuosista.

17. Johanson, Viljan luovutus valtiolle vuonna 1919 ja valtion viljasäännöstelyn lopettaminen. Tilastokatsauksia 1925:6. – Omavaraisuuden laskentaperuste on seuraava: elintarvikelautakunnan keräyksestä ja viljakonttorille lähetetyistä määristä vähennetään viljakonttorin lähetykset lautakunnille = ylijäämä/vajeus.

Elintarvikelaटकunnat saattoivat tilata viljakonttorilta 'tarpeettomastikin' viljaa. Tämä näkyy siinä, että lautakuntien varastot kasvoivat syksyn 1919 aikana vajaasta 15 milj. kg:sta yli 40 milj. kg:ksi (ks. liite 5).

Kohonneen ulkomaisen tuonnin takia kuntakohtainen omavaraisuusaste ei merkinnyt paikallisen säännöstelyn toteuttamisessa niin paljoa kuin aikaisemmin.

Kuvio 19. Omavaraiset kunnat (kuvion viivoitettu alue) vuoden 1919 viljainventoinnin mukaan.

Piirros tehty Johanssonin mukaan (Johansson, Viljan luovutus valtiolle vuonna 1919 ja valtion viljasäännöstelyn lopettaminen sodan jälkeen. Tilastokatsauksia 1925:6).

Omavarais- ja korttitaloudet

Kulutuskaudella pysyi voimassa väestön jako omavarais- ja korttitalouksiin kuuluviin henkilöihin. Jatkuva viikoittainen kirjanpito omavaraistalouksiin kuuluvista henkilöistä lakkautettiin kuitenkin kesä-heinäkuussa 1920. Elintarvikelautakunnat pitivät tämän jälkeen laskeumia vain niistä henkilöistä, jotka työllistivät lautakunnat: korttitalouksiin kuuluvista. Kulutuskauden alussa lakkautettiin myös tilastot omavaraistalouksiin sivulta päin otetuista henkilöistä, vaikka se olikin edelleen sallittua. Tällaisia kuluttajia oli kulutuskaudella 1919/20 saman verran kuin edellisenä vuonna, n. 80—87 000 henkeä.¹⁸ Kulutuskauden kestäessä heidän määränsä aleni.

Alle viiden hehtaarin tilan tuottajat olivat tavallaan koko säännöstelyn ulkopuolella: he olivat omavaraistalouksia, mutta heitä ei koskenut luovutusvelvollisuus. Juuri tästä ryhmästä siirtyi väkeä kulutuskauden edistyessä ja omien varastojen loppuessa korttitalouksiin. Ryhmä oli kuitenkin kooltaan hyvin merkittävä: syksyllä 1919 siihen kuului n. 550 000 henkeä, suunnilleen saman verran kuin kaupungeissa ja kulutuskeskuksissa oli asukkaita eli n. 1/6 väestöstä. Vaikka säännöstelykauden kuluessa heistä siirtyi arviolta 200 000 henkeä korttitalouksiin, ryhmä merkitsi edelleen huomattavaa vähennystä lautakuntien työssä.

Omavarais- ja korttitalouksiin kuuluvien henkilöitten lukumäärät kuukausittain on esitetty liitteessä 4. Kauden alussa syksyllä 1919 ryhmät olivat suunnilleen yhtä suuret. Eri talouksiin kuuluvien suhteellisia osuuksia kulutuskauden alussa ja lopussa esittää seuraava tilasto.

Elintarvike- toimisto	26.10.1919 %	27.6.1920 %
Uudenmaan I. suomalainen	62	60
Uudenmaan I. ruotsalainen	60	49
Turun ja Porin I. eteläinen	54	49
Turun ja Porin I. pohjoinen	45	43
Ahvenanmaa	62	58
Hämeen I. eteläinen	57	53
Hämeen I. pohjoinen	48	40
Viiipurin I. läntinen	42	30
Viiipurin I. itäinen	57	41
Mikkelin I.	58	48
Vaasan I. läntinen	69	61
Vaasan I. itäinen	59	51
Kuopion I. läntinen	49	35
Kuopion I. itäinen	52	30
Oulun I. eteläinen	64	44
Kajaanin kihlakunta	60	27
Perä-Pohjolan	46	27
Yhteensä	50	40

Taulukko 31. Omavaraistalouksiin kuuluvien suhteellinen osuus väestöstä kulutuskauden 1919—1920 alussa ja lopussa elintarviketoimistoittain.¹⁹

Suhteellisesti eniten omavaraistalouksiin kuuluvia henkilöitä oli Vaasan läänin läntisen elintarviketoimiston alueella (69 %). Lähes yhtä paljon omavaraistalouksia oli myös Uudenmaan läänissä ja Ahvenanmaalla. Oulun ja Kuopion lääneissä, joissa omavaraistalouksiin kuuluvia

18. Johanson 1926, s. 28; liite 4 a.

19. Prosentit laskettu liitteestä 4 a.

oli kulutuskauden alussa myös yli puolet väestöstä, tapahtui pienviljelysvaltaisuuden vuoksi voimakasta siirtymistä korttitalouksiin, ja kulutuskauden lopussa omavaraistalouksiin kuuluvia oli vain kolmasosa väestöstä.

Kulutuskauden lopussa omavaraistalouksiin kuuluvien suhteellinen osuus, n. 40 %, vastasi suunnilleen Suomen omavaraisuusastetta maailmansodan alussa. Tosin omavaraistalouksien määrä koko säännöstelykaudella 1919–20 tasoitettuna nosta omavaraistasteen yli 40 %:n, joten säännöstely ei ollut menettänyt merkitystään.

Siirtyminen korttitalouksiin v. 1919–20 ei ollut niin vilkasta kuin aikaisemmin (ks. liite 4). Luovutusvelvollisuuden määrääminen pinta-alan mukaan aivan selvästi säästi omavaraistalouksia. Omavaraistaloudet olivat myös ehkä hankkineet leipäkortteja omavaraisuuden tueksi ja silti säilyttäneet nimellisen omavaraistalouden.

Elintarviketilanteen paranemisesta johtui, ettei säännöstelymääräyksistä pidetty niin tiukasti kiinni kuin aikaisemmin. Tämä kuvastuu selvästi elintarviketoimistojen ilmoituksissa eri talouksiin kuuluvien henkilöitten määristä. Suomen väkiluku oli n. 3.3 milj. henkeä, mutta aika ajoin kokonaisväkiluku elintarvikeviranomaisien ilmoitusten mukaan ylitti tämän selvästi. Toimistokohtaisesti väkiluvuissa saattoi olla eri kuukausina kymmenien tuhansien eroja (esim. T & P I. eteläinen etso). Monet olivat hankkineet useita leipäkortteja haltuunsa.²⁰

Korttitalouksien viljankulutus

Vilja-annoksista ja viljankäytön järjestelyistä oli annettu uudet määräykset 6.8.1919.²¹ Kulutuskauden katsottiin alkavan 20.8.1919 ja päättyvän seuraavana vuonna samaan aikaan. Omavaraistalouksien vilja-annokset nostettiin 12 kg:ksi jauhoa kuukaudessa. Myös leipäkorttiannokset nousivat: ne olivat 200 g päivässä, ja ruumillisen työn tekijöille voitiin myöntää 140 g:n lisäleipäkortti. Myös lisäleipäkorttien jakelussa ilmeni tilanteen paraneminen. Kauden lopussa poikkeuksetta jokaisen toimiston alueella ylitettiin lisäleipäkorttien jakelusta annetut määräykset, joiden mukaan niitä voitiin antaa vain 1/3 tavallisten leipäkorttien määrästä. Useissa toimistoissa lisäleipäkorttien osuus oli 40 %, joskus jopa 50 %.²²

Korttikulutukseen jaetut viljamäärät muodostuivat, kuten aikaisemminkin, niistä määristä mitä elintarvikelautakunnat itse olivat keränneet, ja toiseksi viljakonttorilta saaduista viljaeristä (ks. liitteet 7 ja 8).²³ Yhteensä tämä oli 168 milj. kg, mistä valtaosa, 117.5 milj. kg, oli viljakonttorin toimittamaa viljaa.

Korttitalouksien viljankulutus kaudella (ks. liite 6) oli kuitenkin vain 158.7 milj. kg. Viljakonttorin kautta ja omalta alueelta saatua viljaa ei siis kulutettu kokonaan vaan osa jäi varastoon. Edelliseen kulutuskauteen verrattuna lautakuntien varastotilanne olikin huomattavasti parantunut. Kulutuskauden alussa elokuussa 1919 varastoissa oli 15.8 milj. kg. Vuodenvaihteessa 1919 varastot kasvoivat runsaaseen 40 milj. kg:aan, eli vastasivat 2–3 kuukauden tarvetta. Kulutuskauden loppua kohti lautakunnat vähensivät varastojaan, koska säännöstely muutti luonnettaan.²⁴

20. Ks. Johanson 1926.

21. As.kok. 1919/103.

22. EVA/I Ei 1–17. — Viljanjakelutilastot.

23. Valtion viljakonttorin elintarvikelautakunnille luovuttamista määristä on vähennettävä elintarvikelautakuntien viljakonttorille luovuttamat erät, jotteivät samat viljaerät olisi laskuissa mukana kahteen kertaan.

24. Ks. liite 5.

Ulkomainen tuonti syyskuusta 1919 seuraavan vuoden elokuun loppuun oli 145.6 milj. kg, suunnilleen puolet siitä, mitä maahan tuotiin ennen sotaa. Leipäkorteilla jaetun viljan kotimaisuusastetta osoittaa seuraava asetelma.²⁵

	milj.kg	tästä kotimaista viljaa milj.kg	%
viljakonttorin jakelu	117.5	35.1	29.9
korttitalouksien kulutus	158.8	83.7	52.7

Viljan kotimaisuusaste parani erittäin huomattavasti syyskuusta 1919 lähtien; aikaisemmin kesällä ulkomaisen viljan osuus jakelusta oli yli 90 %. Viljakonttorin jakelusta kotimaista viljaa oli lähes kolmasosa, ja kun otetaan huomioon elintarvikelautakuntien paikalliseen kulutukseen jakamat määrät, korttitalouksien kulutuksen kotimaisuusaste nousi yli 50 %:n. Tuonnin rajoittaminen vain välttämättömimpään, säännöstelyn jatkaminen ja kulutuksen taasaaminen nostivat Suomen omavaraisuusasteen kulutuskaudella yli 70 %:iin.

Korttitalouksiin kuuluvien keskimääräinen viljankulutus, eli se määrä minkä he saivat säännöstelyviranomaisten kautta, oli kautena 1919–20 runsaat 83 kg viljaa, mikä merkitsi n. 230 g päivässä. Kulutuskauden alusta, keskivaiheilta ja lopusta tehty lääneittäinen otos osoittaa kuukauden keskimääräisen korttiannoksen.

	1919 lokak. g/pv/henk.	1920 huhtik. g/pv/henk.	1920 elokuu g/pv/henk.
Lääni			
Uudenmaan	287	201	153
Turun ja Porin	194	190	132
Ahvenanmaa	325	287	270
Hämeen	309	268	209
Viipurin	260	298	204
Mikkelin	288	271	175
Kuopion	161	239	181
Vaasan	258	226	193
Oulun	205	224	181
Helsinki	305	236	231
Koko maa	265	242	192

Taulukko 32. Jaetut leipäkorttiannokset kulutuskaudella 1919–1920.²⁶

25. Kotimaisen viljan määrää ei jakelussa tarkemmin eritellä. Oheisessa asetelmassa on käytetty seuraavaa menetelmää: viljakonttorin kokonaisjakeluun elintarvikelautakunnille on verrattu samaan aikaan elintarvikelautakuntien viljakonttorille luovuttamia määriä. Korttitalouksien kokonaiskulutusta on verrattu kotimaisen viljankeräyksen määrään.
26. Korttiannos päivää kohti on saatu jakamalla läänien kuukauden korttikulutus korttitalouksiin kuuluvilla henkilöillä (ks. liitteet 6 ja 4 a). Elintarvikelautakuntien viikkoraporteista asiaa voidaan lisäksi tarkistaa. Jakelu esim. viikkoina n:o 3 ja 42 oli seuraava:

toimisto	viikko n:o 3	viikko n:o 42
Perä-Pohjola	316 g/pv	389 g/pv
Ahvenanmaa	333	310
T & P I. pohj.	116	75

Turun ja Porin läänissä — jossa tilanne esimerkkialueista kuitenkin oli paras — yksille henkilöille jaetut useat leipäkortit antavat vääristyneen kuvan tilanteesta, koska henkilömääriä tilastoissa ei eritellyt, vaan ainoastaan luovutetut leipäkortit.

Elintarvikelautakuntien jakamat annokset yltivät vain poikkeustapauksissa asetuksen sallimaan annokseen, n. 325 g:aan.²⁷ Viljavarojen puutteesta tämä ei kuitenkaan johtunut. Sen osoittaa mm. lautakuntien ja viljakonttorin varastojen kasvaminen kulutuskaudella, samoin se, etteivät kuluttajat enää valittaneet viljanpuutetta. Näennäisen vähäiset jakelumäärät johduvat siitä, että tilastoa pidettiin nimenomaan leipäkorttien lukumääristä eikä kuluttajista. Ylimääräisten korttien jakaminen 'heikensi' lopputulosta. Ei voi vedota siihen, että lautakunnat olisivat pelänneet kustannuksia tilata viljakonttorilta tarpeeksi viljaa, sillä lautakunnat, samoin kuin toimistot, ottivat kyllä omansa pois kuluttajilta.²⁸

Suurin syy korttijakelun vähenevään merkitykseen oli se, että viljaa voitiin hankkia ohi säännöstelyn. Johanssonin laskelmien mukaan²⁹ kaudella 1919–20 maalaisväestön kulutus oli vähintään 200 kg/vuosi (n. 550 g/pv). Sen jälkeen kun luovutusvelvollisuus oli täytetty, tuottajien oli mahdollista menetellä ylijäämäviljan suhteen miten halusivat. Ilmeisesti osa viljasta käytettiin väkirehuksi, koska sodan jälkeen siitä oli puutetta, mutta yhtä varmasti osa myytiin korttitalouksille ohi säännöstelyn. Kuluttajien kannaltakaan tilanne ei ollut enää aivan mahdoton: vuoden 1919 lopulla esim. ruisjauhojen hinnat vapailta markkinoilla olivat enintään 20 % korkeammat kuin elintarvikelautakunnalta ostetut jauhot, eikä muutama kymmenen penniä jauhakilosta ollut merkittävä rasitus.

Vaikka arvioitaisiin, että kuluttajat tyytyivät asetuksen sallimiin annosmääriin, niin kulu-
tuskauden lopulla vapailta markkinoilta hankittiin vähintään 1/3 leipäviljasta. Säännöstely oli menettämässä merkitystään.

8.2. Säännöstelyn lopettaminen (1921)

8.2.1. Elintarvikelaista säännöstelylakiin

Pitkäaikainen elintarvikeministeri K. J. M. Collan luopui paikaltaan hallituksen vaihdoksen yhteydessä 15.3.1920. Muodostetussa Erichin hallituksessa elintarvikeministeriötä johti aluksi maatalousministeri E. Hahl, kunnes 26.3.1920 toimeen nimitettiin kansanedustaja K. V. Vuokoski. Hän toimi elintarvikeministerinä säännöstelyn loppuun saakka (1921).

Elintarvikesäännöstelyä oli harjoitettu Suomessa kesäkuun 2. päivänä 1917 säädetyin lain nojalla sekä heinäkuussa (27.7) 1918 annetulla tarkennetulla lailla. Viimeksimainitun lain voimassaoloaika oli määrätty loppumaan 31.10.1919. Hallitus olisi kuitenkin ollut halukas jatkamaan viljan ja sokerin säännöstelyä vielä tämän ajankohdan yli. Esityksessä säännöstelylain jatkamisesta se vetosi siihen, että kulutuksen ja tuonnin vapautuessa hinnat nousisivat ja ettei liioin olisi takuita siitä, että viljaa saataisiin tasaisesti koko maassa. Säännöstelyn puolustajat vetosivat myös valuutan säästämiseen. Hallitus piti arveluttavana lisätä tuontia yli välttämättömän tarpeen, mikä olisi merkinnyt ylimääräistä velkaantumista ulkomaille. Viimeksimainittu seikka olikin tärkein argumentti lain jatkamiseen huhtikuun 1. päivään 1920 saakka.³⁰ Ennen lain loppumista eduskunta jatkoi sitä vielä kahdella kuukaudella, toukuun loppuun 1920.³¹

Hallituksen tarkoitus oli vielä tämän jälkeenkin jatkaa säännöstelyä suunnilleen siinä laajuudessa kuin syksyllä 1919. Tämän vuoksi annettiin vielä huhtikuussa 1920 uusi esitys lain

27. Ks. liite 3.

28. EVA/I Ddb 1.

29. Johansson 1926, s. 35.

30. Ks. VP 1919, Asiak. II. Hallituksen esitys n:o 42. — Hallitus esitti aluksi lakiin vain kahden kuukauden pidennystä, mutta lopullisessa muodossa lakia jatkettiin viidellä kuukaudella. Laki hyväksyttiin äänin 153–20. Ks. As.kok. 1919/130 (31.10.1919).

31. VP 1920. Asiak. III. Hallituksen esitys n:o 6. Ptk. I (29.3.1920). Jatkoaika hyväksyttiin äänin 153–14.

jatkamiseksi. Perusteluiksi esitettiin samoja seikkoja kuin edellisenä syksynä. Huhtikuussa 1920 oli selvinnyt, ettei kaikkea tuottajilta luovutettavaksi määrättyä viljaa saataisi kootuksi, ja varastojen arvioitiin kestävän vain 1.5.1920 saakka. Tämän vuoksi oli tuontia lisättävä. Vapaammalla tuontipolitiikalla arvioitiin viljaan hupenevan ulkomaille ainakin 150 milj. mk enemmän, kuin jos tuonti olisi valtion hoidettavana. Hallitus arvioi lisäksi valtion hankkiman viljan olevan vain n. puolet vapaasti tuotetun viljan hinnasta.³² Tuottajien taholta tulleen vastustuksen vuoksi lain käytännön toteuttamiseen annettaisiin lisää helpotuksia. Seuraavan kulutuskauden luovutusvelvollisuus, jossa edelleen oli tarkoitus soveltaa pinta-alan mukaan tapahtuvaa luovutusta, koskisi ainoastaan yli 8 ha:n tiloja (aikaisemmin yli 5 ha). Lisäksi viljan luovutus- ja rajahinnoissa oli tarkoitus päästä mahdollisimman lähelle markkinahintoja.³³

Lakiehdotus ei mennyt läpi tässäkään muodossa. Vastustajien, erikoisesti maalaisliiton, pääponsi oli, että säännöstely koski vain maataloutta eikä lainkaan teollisuutta, minkä vuoksi säännöstely oli poistettava.³⁴ Pääasiassa maalaisliiton, ruotsalaisen kansanpuolueen ja edistysmielisten äänillä laki äänestettiin lepäämään yli vaalien, mikä käytännössä merkitsi sen hylkäämistä.³⁵

Säännöstely ei kuitenkaan loppunut vielä keväällä 1920. Hallituksen antamat ulkomaisen valuutan osto- ja keinotteluasetukset edellyttivät ulkomaankaupan kontrolloimista, mikä nyt oli vaarassa loppua. Tämän vuoksi hallitus antoi pian elintarvikelain kumoamisen jälkeen esityksen valtioneuvoston oikeudesta antaa määräyksiä tuonnista ja viennistä sekä kuljetuksesta, kaupasta ja jakelusta. Toukokuun 8. päivänä 1920 eduskunta hyväksyi tämän ns. säännöstelylain. Sen voimassaoloaika tuli päättyä 1.4.1921.³⁶

Viljatavaran ja sokerin kulutuksen kontrolloiminen jatkui kesäkuusta 1920 lähtien säännöstelylain puitteissa. Toukokuun 19. päivänä hallitus valtuutti elintarvikeministeriön huolehtimaan viljan ja sokerin maahantuonnista sekä antamaan näiden jakelua koskevia määräyksiä.³⁷ Tämän jälkeen siis vain ulkomailta tuotava vilja ja sokeri olivat säännösteltyjä. Kotimaisen viljan säännöstely lakkasi.

Kuntatasolla säännöstelyä alettiin purkaa. Viljan ja sokerin jakelu oli mahdollista antaa joko kuntaan valitun elintarviketoimitsijan tehtäväksi, tai sitten oli jatkettava entisen elintarvikelautakunnan työtä.³⁸ Toimitsijajärjestelmä ei saanut kunnissa kannatusta. Esim. Mikkelin läänissä ilmoituksen lähettäneistä kunnista 17 tapauksessa jatkoi joko entinen lautakunta sellaisenaan tai supistetussa muodossa, ja vain kuuteen kuntaan perustettiin toimitsijan virka.³⁹ Säännöstelyyn oli totuttu. Kunnilla oli sitäpaitsi keväällä 1920 melkoiset varastot, joista huolehtiminen oli taloudellisestikin tärkeää.

Myös läänitasolla tapahtui uudelleenjärjestelyjä. Toukokuun alusta oli päätetty lakkauttaa Uudenmaan suomalainen ja ruotsalainen elintarviketoimisto erillisinä yksikköinä, samoin Hämeen läänin pohjoinen, Viipurin läänin itäinen, Kajaanin kihlakunnan, Perä-Pohjolan ja Vaasan läänin itäinen elintarviketoimisto.⁴⁰ Määräyksen toimeenpano hieman viivästy, mut-

32. VP 1920. Asiak. III. Hallituksen esitys n:o 11 (12.4.1920).

33. VP 1920. Ptk. I, s. 337 (pääministeri Erichin puheenvuoro).

34. Ibid., s. 42–43 (Vuorimaa), s. 243–244 (Alkio), s. 313 (Pesonen).

35. VP 1920 Ptk. 27.4.1920. — Laki äänestettiin lepäämään yli vaalien äänin 109–79. Säännöstelyn jatkamisella oli vielä suhteellisen voimakas kannatus.

36. VP 1920. Asiak. III Hallituksen esitys n:o 15.

37. As.kok. 1920/144 (19.5.1920).

38. As.kok. 1920/156 (20.5.1920).

39. EVA/I Eb. Mikkelin lääni.

40. EVA/I Ca 3. ETM:n ptk. 29.3.1920.

ta kesäkuun puolesta välistä lähtien 1920 maassa toimi seuraavat elintarviketoimistot:⁴¹

1. Uudenmaan etsto	8. Mikkelin etsto
2. Ahvenanmaan etsto	9. Kuopion etsto (tässä myös Kajaanin kihlakunta)
3. Turun etsto	10. Joensuun etsto
4. Porin etsto	11. Vaasan etsto
5. Viipurin etsto	12. Oulun etsto
6. Hämeenlinnan etsto	13. Helsingin etsto
7. Sortavalan etsto	

Elintarviketoimistojen tehtävä oli edelleen valvoa lautakuntien toimia. Niiden tuli myös ajaa elintarvikerikoksista nostettuja syytteitä.

8.2.2. Pakkoluovutuksesta viljakonttorin varmuusvarastoon (kulutuskausi 1920–21)

Säännöstelyn jatkaminen 20.8.1920 päättyneen kulutuskauden jälkeen sujui vapaammin kuin aikaisemmin. Elintarvikelain lopettamisen jälkeen ei valtion ja kuntien säännöstelyviranomaisilla ollut enää mahdollisuutta vaatia tuottajilta pakkoluovutuksia. Syksyn 1920 sadon hankkiminen korttijakeluun perustui siis vapaaehtoiisiin kauppoihin. Ministeriön ohjeissa painotettiin sitä, että lautakuntien tuli ostaa viljaa ilman välikäsiä ja pääasiassa oman, korkeintaan naapurikunnan alueelta. Hankintahinnan ei sopinut nousta yli sen hinnan, millä lautakunnat myivät viljakonttorilta saamaansa viljaa, ja varastoja oli hankittava korkeintaan kolmen kuukauden tarvetta varten.⁴²

Korttitalouksiin kuuluvia oli syksyllä 1920 uuden kulutuskauden alussa n. 1 840 000 henkeä. Korttijakelun valvonta oli siis höltynyt: edellisenä syksynä korttitalouksia, jolloin heistä vielä pidettiin tarkkaa lukua, oli lähes 300 000 henkeä vähemmän (ks. liite 4). Ylimääräisten elintarvikekorttien hankkiminen oli lisääntynyt, ehkä sen takia, että elintarvikeviranomaisten kautta jaettiin muuten vaikeasti saatava vehnä jauho ja sokeri. Korttijakelun merkityksen vähenemistä osoittaa se, että syksyn kuluessa elintarvikekorttilaisten määrä alkoi vähetä, kun se normaalisti omavaraisuuden loppuessa olisi pitänyt lisääntyä. Useitten toimistojen alueella tilastot korttitalouksista lakkautettiin vähitellen tammikuussa 1921, ennen säännöstelyn virallista lopettamista.

Elintarvikelautakuntien suorittamat kotimaisen viljan ostot olivat syys-joulukuulla 1920 4.5 milj. kg. Se merkisi vain viikon varastoa. Lautakunnat jäivät siis varsin kauas viljakonttorin asettamasta kattorajasta eli kolmen kuukauden varastoista.

Samaan aikaan lautakunnat ostivat viljakonttorilta yhteensä 31.5 milj. kg viljaa, minkä varaan jakelu korttitalouksille pääasiassa perustui (n. 85 %:sti). Korttitalouksien viljan kulutus syys-joulukuulla oli 38.3 milj. kg (liite 6). Elintarvikelautakuntien varastotilanne pysyi syyskaudella 1920 n. 11 milj. kg:n tuntumassa, mikä kattoi vajaan kuukauden tarpeen.

Korttitalouksiin kuuluvien keskimääräinen kulutus päivää kohti oli syyskaudella seuraava:⁴³

41. As.kok. 1920/157 (25.5.1920).

42. EVA/I Ca 3. ETM:n ptk. 25.8.1920.

43. Laskuperuste ks.s.231. — Läänitasoinen säännöstely oli syksyllä 1920 hyvin erilaista: joissakin lääneissä säännöstelyä jatkettiin tiukemmin, toisissa oltiin säännöstelymääräyksistä jo luopumassa.

1920	g/pv/henk.
syyskuussa	210
lokakuussa	163
marraskuussa	177
joulukuussa	182
keskimäärin	173

Säännöstelyviranomaisten kautta saatava vilja vastasi noin puolta korttitalouksiin kuuluvien tarpeesta. Aivan kokonaan säännöstely ei siis ollut menettänyt merkitystään. Vaivautuminen hankkimaan viljaa säännöstelyviranomaisten kautta on osittain voinut johtua siitä, että vilja tuli siten halvemmaksi. Puutteesta ja viljan saannista ei enää ollut kysymys.

Ensimmäisen maailmansodan aikaisessa Suomessa voidaan puhua samanlaisesta säännöstelymentaliteetin muodostumisesta kuin kansanhuoltoministeriön toiminnan aikana toisen maailmansodan jälkeen.⁴⁴ Molemmilla kerroilla rahan arvon vakaana pitäminen vaati säännöstelyn jatkamista monien artikkelien kohdalla muuten normaaleihin aikoihin jo palattua. Valuuttamääräysten kiertäminen vuoden 1920 lopulta lähtien teki säännöstelyn kuitenkin rahapolitiikankin kannalta merkityksettömäksi.⁴⁵ Oli vain tosiasioiden tunnustamista, kun valtioneuvosto vapautti viljakaupan 7.2.1921, siis ennen säännötelylain loppumista. Samalla lakkasi viljan säännöstely ja korttijakelu.⁴⁶

Helmikuun 25. päivänä 1921 lakkautettiin alunperinkin väliaikaiseksi tarkoitettu elintarvikeministeriö,⁴⁷ ja sen keskenjääneet kaupanteot ja varastojen hoito siirrettiin valtion viljakonttorin tehtäväksi.⁴⁸ Samana päivänä, 11.3.1921, kun eduskunta hylkäsi esityksen säännötelylain jatkamisesta, vapautettiin myös viimeinen säännöstelyn alainen tavara, soke-ri. Tämä päivämäärä oli Suomen elintarvikesäännöstelyn lopettamispäivä.

44. Ks. Törnqvist & Lammi 1958.

45. Korpisaari 1926, s. 121–139.

46. Valtioneuvoston ptk. 7.2.1921.

47. As.kok. 1921/51.

48. EVA/I Ddb 1. Toimintakertomus; As.kok. 1921/62.

9. SÄÄNNÖSTELYN MERKITYKSESTÄ

9.1. Elintarvikepolitiikan toteuttaminen

Ensimmäisen maailmansodan aikaisten säännöstelytoimenpiteiden improvisoituja piirteitä on korostettu.¹ Organisaatio kuitenkin 'kasvoi' esiin sodan alkuvuosien rajahintajärjestelmästä. Huoltopolitiikka, yksityisen kuluttajan turvaaminen, alkoi kunnallispoliittisena asiana, mikä seikka painoi leimansa säännöstelyyn koko sen kestoajan. Säännöstelyn organisomisessa seurattiin lähes poikkeuksetta muiden pitemmälle ehtineiden ja kokeilleiden maiden esimerkkejä. Improvisaatio jäi lähinnä elintarvikelautakuntien tehtäväksi siinä tapauksessa, ettei keskushallinto pystynyt auttamaan.

Valtiovallan huoltopolitiikkaa harjoitettiin Suomessa lujin ottein varsinaisen elintarvikesäännöstelyn vuosina 1917–1921. Säännöstelyn kirein aika kesti keväästä syksyyn vuonna 1918. Pula-ajan keskittyminen juuri vuoteen 1918 johtui, paitsi sisällissodasta, jonka aikana tuhlattiin elintarvikkeita, myös ja ennen kaikkea siitä, että vuonna 1918 jouduttiin tulemaan toimeen kokonainen satokausi vain 40 %:n omavaraisuuden turvin käytännöllisesti katsoen ilman ulkomaista tuontia (syksystä 1917 syksyyn 1918).

Elintarvikehuollon perustan loi oma tuotanto ja ulkomainen tuonti. Vähimmillään tuonti oli vuosina 1917 ja 1918. Näinä vuosina oli tärkeää selvittää mahdollisimman tarkkaan oman tuotannon suuruus. Osoittautui kuitenkin selvästi, että eri vuosina järjestetyillä inventoinneilla ei saatu esiin koko viljasatoa vaan osa jäi "pimeäksi", jota osaa voitiin käyttää joko viljelijän omaan kulutukseen tai myydä salakauppaan. Selvyyttä asiaan toi vasta vuonna 1919 käyttöön otettu luovutusvelvollisuus pinta-alan mukaan, jolloin luovutuskriteerit saatiin kiistattomiksi. Tätä luovutusperustetta käytettiin myöhemmin toisen maailmansodan aikana.²

Kulutuksen säännöstely koski pääasiassa ja yhtenäisesti vain viljaa ja viljat tuotteita. Viljan jakelussa sovellettiin koko maassa yhtenäistä korttisäännöstelyä. Vain omavaraistaloudet eli tuottajat olivat säännöstelyn ulkopuolella, vaikka heidänkin oli supistettava kulutustaan. Omavaraistalouksiin kuuluvien annokset olivat tosin suuremmat kuin leipäkorttijakelussa saatavat annokset. Vastaavasti oli järjestetty sokerin jakelu, jonka tuotteen saannissa koko väestö oli korttiannosten varassa.

Muiden elintarvikkeitten säännöstelyssä noudatettiin kirjavampia menetelmiä. Lihaa ja maitotaloustuotteita (maito, voi ja juusto) säännösteltiin korttiannoksina pääasiassa vain kaupungeissa. Kaikin ajoin näitä ei edes löytynyt säännösteltäväksi. Maaseudun elintarvikelautakunnat puuttuivat vain harvoin näitten jakeluun. Kulutuksen rajoittamiseen, tasaiseen jakeluun kuluttajille ja keinottelun, maailmansodan aikaisen muotitaudin ehkäisemiseen, pyrittiin erilaisilla kuljetuskielloilla ja säätelämällä kauppaa. Esim. kalojen säännöstely tapahtui kalapörseissä: ei ollut tarkoitukseen rajoittaa kalan kulutusta, vaan julkisia myymäläpaikkoja pitämällä pyrittiin siihen, että kalaa olisi mahdollisimman paljon avoimessa kaupassa poissa keinottelijoilta. Hintaakaan ei aina rajoitettu. Niinpä kalaa voitiin tarjota huutokaupassa. Perunaa taas yritettiin säännöstellä muutamana vuoden 1919 talvikuukautena antamalla kuljetuskieltoja. Ne osoittautuivat epäonnistuneiksi, ja perunoiden säännöstelystä luovuttiin pian.

-----

1. Esim. Lehtinen 1967, s. 193.

2. Ks. Törnqvist & Lammi 1958, s. 316.

Säännöstelyn päätehtävässä³ kulutuksen tasaamisessa eri väestöryhmien ja alueitten kesken ei aina onnistuttu. Korttijakelun käyttöönottoaminen tosin jo sinänsä merkitsi elintarvikkeitten tasaisempaa jakelua kuin rajoittamaton käyttöoikeus. Kaupunkien ja maaseudun elintarvikehuollossa oli luonnostaan eroja, joita tarkinkaan säännöstely ei kyennyt tasaamaan: tulivathan elintarvikkeet yleiseen kulutukseen periaatteessa tuottajien itsensä ilmoittamina. Viljansäännöstelyn alueelliset erot johtuivat osittain siitä, että puuttui kuljetuskalustoa. Pääasiallinen syy oli kuitenkin huollon organisaatiossa. Säännöstely tapahtui suurimmaksi osaksi kunnallisella tasolla ja kuntien elintarvikelautakuntien järjestämänä. Lautakunnat pyrkivät ensisijaisesti siihen, että oman kunnan asiat tulivat hoidetuksi. Maatalousvaltaiset alueet ja omavaraiset kunnat tulivat hyvin toimeen, joillakin alueilla jopa niin ettei säännöstelystä juuri tiedetty mitään. Pohjois- ja Itä-Suomessa heikosti omavaraisilla alueilla ja suurissa kaupungeissa tunnettiin sitäkin raskaammin elintarvikkeitten puute. Maahan syntyi selviä vyöhykkeitä, normaalikulutusrajasta nälkävyöhykkeisiin ja petturajaan saakka.

Elintarvikelautakunnat maalla ponnistelivat omin voimin eteenpäin. Keskushallinnon elintarvikeapu suuntautui säännöstelyn kireimpänä aikana 1917–1918 pääasiassa kaupunkiin ja kulutuskeskuksiin. Esim. syksyllä 1917 valtion viljanjakelu maaseudulle oli vajaat 20 %, vaikka runsas 2/3 kuluttajista eli maaseudulla. Kaupungit olivat lähes kokonaan valtion viljanjakelun varassa. Huolto toimi pääasiassa ulkomaisen tuonnin turvin. Kotimainen viljanluovutus juuttui kuntatasolle: elintarvikelautakunnat huolehtivat omasta toimeentulostaan.

Vasta vuonna 1919, jolloin ulkomainen tuonti avautui uudelleen, voidaan puhua valtiovallan kontrolloimasta säännöstelystä. Tuontiylijäämä antoi valtion säännöstelyviranomaisille aivan toisenlaiset mahdollisuudet kuin toimia mahdollisesti kunnista saatavan ylijäämän varassa.

Säännöstelyn virallista ilmettä lievensi hieman se seikka, että kuluttajat ja yleensä korttiannosten varassa olevat hankkivat itse elintarvikkeita säännöstelyjärjestelmän ohitse. Elintarvikkeita myytiin salakaupassa, minkä myös viranomaiset hyvin tiesivät — eivätkä välittäneet tietää sen enempää.

9.2. Huollon tehokkuus

Säännöstelytoimenpiteiden tehokkuuden arvioimiseksi voitaisiin tarkastella maan omavaraisuuden kohoamista säännöstelyn aikana. Näennäinen omavaraisuuden kohoaminen samaan aikaan, kun tuotanto polkee paikallaan ja ulkomainen tuonti on lopussa, ei kuitenkaan kerro todellisesta elintarviketilanteesta juuri mitään: niinpä noissa olosuhteissa v. 1917–1918, normaaliaikana alle 50 % omavarainen, Suomi saavutti lähes sadan prosentin viljaomavaraisuuden. Ilmiö ei perustunut yksinomaan ”nälkävyön kiristämiseen”. Rehuviljan asemassa ollut kaura voitiin osittain käyttää korvikeviljana ihmisten ruuaksi, joskin sillä oli tiettyjä vaikutuksia sitten karjataloustuotantoon.

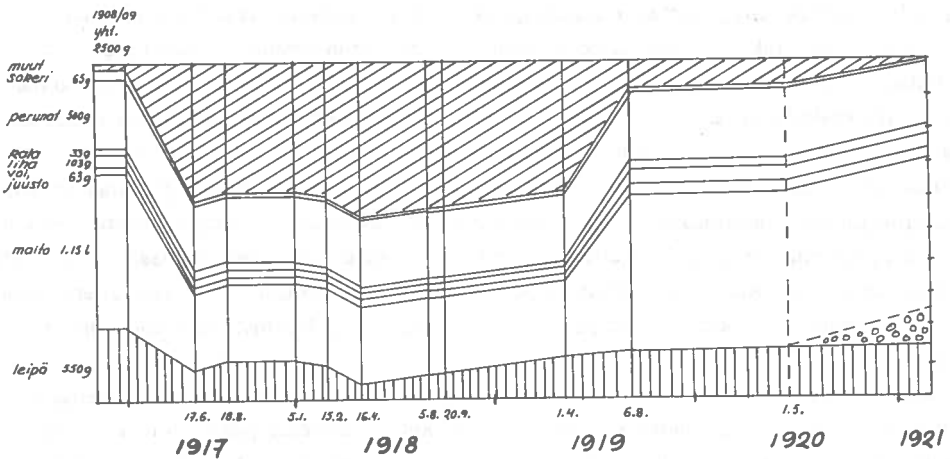
Eräs keino, jolla huoltokysymystä ja valtion järjestämän säännöstelyn tehokkuutta voitaisiin lähestyä, on verrata valtion vilja-annosten ja muiden säännösteltyjen elintarvikkeitten jakelua normaaliaikaan sekä tarkastella miten säännöstelyannokset kattoivat normaaliajan kulutuksen. Vastaava tutkimus on tehty myös toisen maailmansodan kansanhuollon toiminta-ajalta.⁴

3. Ks. Lehtinen 1944.

4. Ks. Sosiaalinen aikakauskirja 1925:9–10, 11–12, 1946: 1–2. Sota-ajan ruokakulutustutkimukset I–III.

Ruoan määrästä voitiin tiukan paikan tullen hieman tinkiä sen aiheuttamatta suurempaa haittaa, mutta keskimäärin voidaan lähteä siitä, että jos jotakin elintarviketta ei ollut saatavilla, se pyrittiin korvaamaan jollakin muulla, ehkä halvemmalla tai muuten helposti saatavissa olevalla ravinnolla. Lähtökohdatilanteena on Vera Hjeltin tutkimus ammattityöväen kulutustottumuksista v. 1908/09.⁵

Elintarvikkeitten määrät eivät sinänsä paljoa valaise toimeentuloa. Kuviossa 20 ne onkin esitetty lähinnä sen takia, että nähdään millaisia muutoksia säännöstely välttämättä toi mukanaan normaaliin ruokavalioon. Piirros kuvaa virallisten annosten mukaisia elintarvikemääriä säännöstelyn aikana. Viljatuotteiden kulutus valtion leipäkorttien mukaisten perusannosten mukaan laski välittömästi kesällä 1917 n. kolmasosaan normaaliajan kulutuksesta ja pysyi koko säännöstelyn ajan alle puolen normaalikulutuksesta.

Kuvio 20. Säännösteltyjen elintarvikkeitten päiväannokset v. 1917–1921.

Muitten elintarvikkeitten, maidon, voin, juuston, lihan ja sokerin, määrät laskivat myös alle puoleen normaalikulutuksesta. Näitäkään määriä – kuten vilja-annoksiakaan – ei pystytty jakamaan kaikkina aikoina kuluttajille. Maidon saanti, joka periaatteessa pyrittiin pitämään noin puolena litrana kuluttajaa kohti, oli useimmiten onnen kauppaa. Esim. Tampereen elintarvikelaetakunta kykeni jakamaan kuluttajille säännöstelyvuosina keskimäärin n. 1–2 dl päiväannoksia, aina ei niitäkään.⁶ Samanlainen oli voin ja lihatuotteiden saanti.

Perunoita ja kalaa ei säännöstelty kuin tilapäisesti, eikä tämäkään säännöstely rajoittanut kulutusta. Ilmeisesti peruna olikin kauran ohella se elintarvike, jolla pyrittiin korvaamaan vilja- ja lihatuotteiden puute. Samoin asia oli toisen maailmansodan aikana, jolloin perunan käyttö lisääntyi kaksin-, kolminkertaiseksi normaaliaikaan verrattuna.⁷ Vähintään samansuuruinen lisäys tapahtui myös vuosien 1917–1918 aikana.

Kuvion alaosan pystysuora viivoitus kuvaa elintarvikkeista tärkeimmän, viljan säännöstelymäärissä tapahtuneita muutoksia. Yläosan viivoitus kuvaa kaavamaisesti osaa, minkä 'määrällisesti' kuluttajien oli saatava joistakin korvaavista elintarvikkeista; pelkällä vedellä ei esim. voitu korvata maitoa.

5. Hjelt 1911.

6. Ks. Kertomus Tampereen kaupungin elintarvikelaetakunnan toiminnasta vuosilta 1915–1919, s. 31 ym.

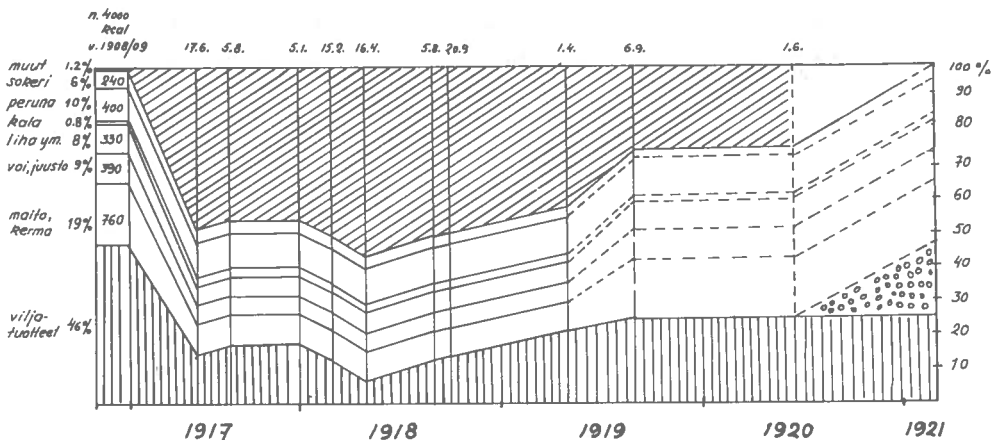
7. Sosiaalinen aikakauskirja 1945: 11–12, s. 407.

Keväästä 1919 lähtien elintarvikkeita alettiin vapauttaa säännöstelystä. Kulutuksen rajoittaminen koskikin tämän jälkeen vain viljaa ja sokeria. Toukokuussa 1920 vapautui myös kotimainen vilja säännöstelystä (ympyrät kuvion oikeassa alareunassa), minkä jälkeen leipäkorttijakelu menetti lähes kokonaan merkityksensä.

Säännöstelyannosten sisältämien energiamäärien vertailu normaaliaikaan antaa huoltotoiminnan merkityksestä ja tehokkuudesta vielä selkeämmän kuvan. Selvää on, että kalorimäärien laskeminen säännöstelyn eri aikajaksoilla on hyvin summittaista, koska todellinen jakelu riippui hyvin suuressa määrin kunnan sijainnista ja elintarvikelautakunnan toiminnasta. Liioin ei ole mahdollista säännöstelyannosten ravintofysiologinen selvittely. Tarkoitukseen riittääkin annosten – olettaen, että ne on sellaisenaan kyetty jakamaan – energiapitoisuuden seuraaminen. Tarkastelun kohteena on nimenomaan leipäkortti- ym. elintarvikejakelun mukaiset perusannokset. Esim. omavaraistalouksiin kuuluvien säännöstelyannokset, mahdollisuus ylikulutukseen, teurastusvapaus, liikkakulutus ym. tekijät aiheuttivat sen, ettei maalaisalton elämän suuremmin tarvinnut poiketa normaaliajasta.

Hjeltin mukaan ammattityöväen keskimääräinen energiatarve oli n. 4000 kcal, mikä vastaa keskiraskaaseen työhön tarvittavaa energiamäärää. Leivästä saatiin n. 45 % energiatarpeesta. Seuraavina olivat maito ja kerma (19 %), peruna (10 %), voi ja juusto (9 %) ja liha (8 %). Sokerin osuus oli n. 6 %. Sen sijaan kalan osuus ravinnon sisällöstä oli vain vajaa prosentti.

Kuviossa 21 on esitetty perusannosten mukaan lasketut säännöstelyjen elintarvikkeitten ravintoarvot. Kokonaisenergiatarpeesta ei voitu tinkiä kovin paljon, vaan puuttuva osa pyrittiin korvaamaan jollakin muulla elintarvikkeella. Normaaliarpeesta puuttuvaa osaa osoittaa kuvion yläosan vinoviivoitus. Piirroksessa on myös oletettu – kuten edellisessä piirroksessa – että säännöstellyt määrät pystyttiin jakamaan kulloistenkin perusannosten mukaan, mitä tosiasiaassa ei aina suinkaan tapahtunut.

Kuvio 21. Korttiannosten sisältämä energiamäärä v. 1917–1921.

Kuten mallista näkyy, ratkaisevimmin energiavajauksen syntyyn vaikutti leipäannosten vähentäminen. Kireimpänä aikana huhtikuusta elokuuhun 1918 leipäkortilla saatava perusannos vastasi vain n. 10 % kokonaistarpeesta. Säännöstelyn alaisten elintarvikkeitten annosmäärät yhteensä samaan aikaan eivät täyttäneet puoltakaan kokonaistarpeesta – eikä käytännössä aina näitäkään annoksia voitu jakaa.

Ravinnon vajuus, kuvion yläosan vinoviivoitettu alue, oli pyrittävä korvaamaan joillakin muilla elintarvikkeilla. Leivän, maidon, voin, juuston, lihan ja sokerin korttiannokset olivat lähes vakiomäärät. Niitäkin tosin voitiin saada salakaupasta. Esim. toisen maailmansodan aikana kulutettiin viljaa n. 30 % enemmän kuin korttiannokset olisivat sallineet, ravintorasvoja 20 % ja maitoa 10 %.⁸ Vähintään yhtä suuri ylikulutus oli myös ensimmäisen maailmansodan aikana, ravintorasvojen ja maidon osalta ehkä huomattavasti suurempi.

Vajuus voitiin täyttää laillistakin tietä. Kalaa oli lähes koko säännöstelyn ajan tarjolla erityisesti meren rannikolla mutta muuallakin, jollei rajattomasti, niin kuitenkin kysyntää vastaava määrä. Toinen lähes säännöstelemätön elintarvike oli peruna ja muut juurikasvit. Yleishuomiona – minkäänlaisia kulutustutkimuksia ei ole – voitaneen sanoa, että energiavajauksen peittäminen tapahtui suureksi osaksi juuri näillä elintarvikkeilla ja rehuviljalla.

Vinoviivoitettu alue kuvaa myös itsehankintamatkojen, salakaupan ja keinottelun, korvikeaineiden – pellavansiemenestä selluloosaan ja pettuun – osuutta vajauksen peittämisessä. Puutettakin nähtiin laajoilla alueilla Itä- ja Pohjois-Suomessa, eikä se ollut vieras kaupungeisakaan. Säännöstelyjen elintarvikkeitten jakelu merkitsi n. 50–60 % kuluttajien energian tarpeesta kesästä 1917 kevääseen 1919, siis n. 2000–2400 kcal. Toisen maailmansodan aikana säännöstelyannokset sisälsivät n. 2900–3300 kcal kuluttajaa kohti.⁹

Väestön toimeentulon kannalta säännöstely menetti merkityksensä toukokuusta 1920 lähtien, jolloin säännösteltäväksi jäi ainoastaan ulkomainen tuonti. Kotimainen tuotanto (ympyrät kuviossa) peitti normaalikulutuksesta vajaukseksi jäävän osan. Tämä käy ilmi mm. siitä, että syksystä 1920 lähtien kaikki kuluttajat eivät pitäneet tarpeellisena hankkia valtion leipäkortteja.

Vaikka huolto ei kyennytkään takaamaan kaikille maan asukkaille samanlaisia toimeentulomahdollisuuksia, voitiin säännöstelyn avulla kuitenkin tasoittaa epäkohtia jakelussa. Jo kuntakohtainen elintarvikkeitten tasaaminen, joka voitiin toteuttaa suhteellisen tarkasti, merkitsi suurta edistysaskelta 1860-luvun nälkävuosien huoltotoimintaan verrattuna. Elin-
tarvikesäännöstelyn vähimmäisvaatimus, pitää väestö hengissä, voitiin siten täyttää. Suomen vähäisen omavaraisuuden takia nälkään mainittiin kuolleen pula-aikana n. 20 siviilihenkilöä.

8. Sosiaalinen aikakauskirja 1945: 11–12, s. 409.

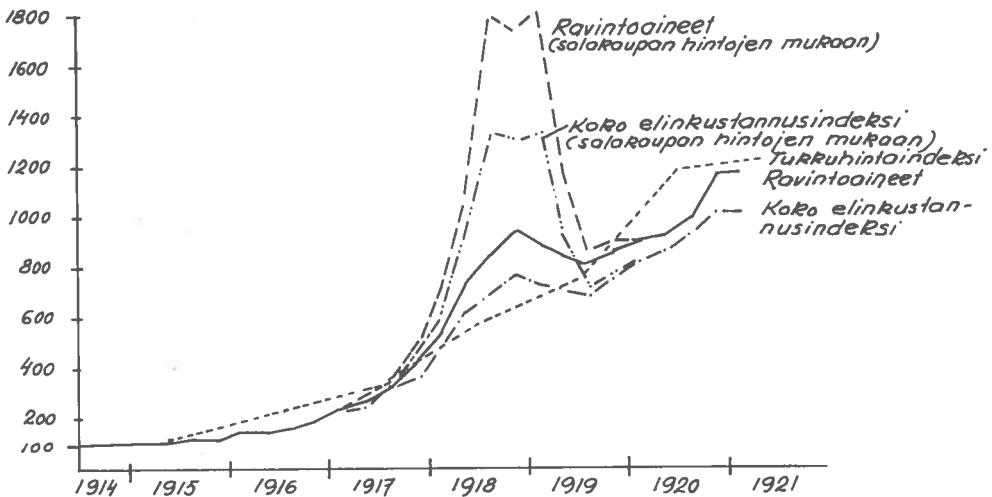
9. Sosiaalinen aikakauskirja 1945: 11–12, s. 414.

LIITTEET

Laji	1913 1000 kg	1914 1000 kg	1915 1000 kg	1916 1000 kg	1917 1000 kg	1918 1000 kg	1919 1000 kg	1920 1000 kg	1921 1000 kg
Vilja- ja viljavalmisteen	440 665	302 414	349 362	404 787	47 746	10 434	232 847	133 692	152 121
Peruna	10 480	11 133	11 225	2 956	9 028	7 184	33 669	4 695	3 777
Kala	13 363	9 531	2 948	1 269	2 478	10 807	15 974	3 857	5 782
Liha ja liha- valmisteen	5 614	3 044	1 600	783	1 161	4 986	8 142	1 407	5 791
Sokeri	47 665	44 233	46 164	50 127	23 646	3 424	28 360	25 040	45 481
Suola	1 953	1 010	2 981	7 634	8 123	1 210	2 357	67 580	46 046
Rehu ja leseet	95 403	88 194	126 299	123 885	33 597	1 637	31 585	10 853	15 659
Väkilannoitteet	31 935	16 206	1 904	470	141	7 605	31 272	16 200	23 920

Liite 1. Eräiden elintarvikkeiden ja suolan, rehun ja väkilannoitteiden tuonti Suomeen v. 1913–1921.

Lähde: SVT I A. Ulkomaankauppa 33–41. Helsinki 1914–1922.

Liite 2. Elinkustannusten ja rahan arvon muutokset v. 1914–1921.

Lähde: Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1921, 1926. – Elinkustannuksia osoittavat indeksit vuosilta 1914–1919 ovat Helsingin hintatason mukaan (baasis heinäkuu 1914), rahan arvo tukkuhintaindeksin mukaan (baasis v. 1913).

Elintarvike- toimisto (asukasluku)	15.9.— 2.11.18	2.11.18	28.12.18	4.1.19	1.2.19	1.3.19	5.4.19	3.5.19	6.6.19	5.7.19	
Uudenmaan suom. (117 410)	O Oa K Yht.	65 446 15 386 39 863 120 695	67 298 15 574 38 618 121 490	74 000	61 421 12 408 37 861 111 690	60 710 8 573 39 938 109 221	68 484 10 952 95 474 174 910	67 204 10 858 100 093 173 199	60 828 8 835 103 536 173 199	56 076 10 316 111 195 177 587	61 199 7 886 58 724 127 809
Uudenmaan ruots. (122 370)	O Oa K Yht.	63 000	62 500	62 000	61 500 4 601 78 368 131 918	48 949 5 028 149 282 207 161	52 851 6 339 20 014 130 325	53 972 7 010 164 914 220 549	48 625 7 010 162 207 227 283	57 276 7 800 162 207 227 283	55 157 4 161 133 058 192 376
Turun ja Porin etel. (252 830)	O Oa K Yht.	125 628 7 228 109 383 242 239	132 000 — 149 383 242 239	129 000	119 068 17 142 126 304 262 514	115 561 15 455 125 301 260 317	108 261 16 949 135 030 260 240	104 607 9 625 123 709 237 941	103 881 13 274 140 408 257 563	107 159 15 208 283 649 406 016	102 078 12 368 139 311 253 757
Turun ja Porin pohj. (237 540)	O Oa K Yht.	160 304 — 67 758 228 062	130 000 — 174 816 228 062	124 000	151 162 11 430 95 835 258 427	105 746 12 785 62 971 181 502	124 552 14 629 135 585 274 766	123 251 15 985 84 785 224 021	117 204 12 815 135 534 265 553	109 707 11 017 371 621 492 345	105 344 15 726 97 061 218 131
Ahvenan- maan (27 300)	O Oa K Yht.	12 200	12 000	10 000	9 581 295 18 971 28 847	9 581 289 19 793 29 600	8 757 284 21 529 30 570	8 299 321 23 115 30 149	8 061 384 11 824 20 269	7 223 478 12 777 20 478	6 581 479 12 501 19 561
Hämeen etel. (179 570)	O Oa K Yht.	109 023 8 800 70 809 188 632	100 000 13 579 78 725 187 438	95 134	94 837 12 048 78 110 184 995	92 117 — 94 658 186 775	89 244 11 964 84 545 185 753	85 598 11 322 90 860 187 780	81 980 10 973 95 685 188 638	79 618 9 887 100 048 189 553	77 144 8 281 109 779 195 204
Hämeen pohj. (117 270)	O Oa K Yht.	77 115 — 93 295 170 410	70 409 9 898 94 509 174 816	78 000	75 106 9 961 1520 735 1605 802	73 299 10 134 1388 862 1472 295	72 908 9 775 1417 004 1499 687	72 908 8 758 861 909 939 893	66 983 10 136 508 825 583 944	63 075 8 556 1599 287 1670 918	62 800 5 472 1006 751 1075 023
Viiipurin länt. (375 300)	O Oa K Yht.	145 138 — 190 387 335 525	160 447 2 573 206 728 369 748	148 000	142 179 3 934 208 851 354 964	141 989 4 161 218 580 364 730	134 169 5 081 248 034 387 284	110 099 3 955 261 351 375 405	93 404 2 947 269 542 365 893	77 413 2 728 297 025 377 166	68 165 2 450 304 014 375 629
Viiipurin itäinen (190 470)	O Oa K Yht.	100 500 — — —	100 000 — — —	100 000	100 000 — 70 904 165 904	95 000 — 96 366 172 356	71 326 — 114 530 183 948	68 978 440 114 960 162 650	52 848 494 119 960 165 690	47 468 427 111 795 165 690	48 160 452 138 703 187 315
Mikkelin (203 500)	O Oa K Yht.	121 058 1 820 78 143 201 021	125 011 1 663 83 631 210 305	117 482 3 516	120 600 — 81 154 201 834	107 707 3 518 92 883 204 108	112 961 4 125 85 951 203 037	110 458 3 559 97 862 211 879	94 222 3 312 105 115 202 649	95 492 3 001 119 003 217 496	86 238 2 839 124 537 213 614
Kuopion länt. (203 120)	O Oa K Yht.	111 434 2 115 90 910 204 459	110 469 3 149 92 432 206 050	100 598	97 080 3 769 107 190 208 030	91 196 3 368 113 671 208 235	83 494 3 048 120 025 206 568	73 796 3 098 132 007 208 901	62 290 2 820 142 940 208 050	56 168 2 175 149 120 207 463	47 886 2 001 157 989 207 876
Kuopion itäinen (149 840)	O Oa K Yht.	77 553 662 56 540 134 755	75 271 228 74 500 150 000	68 000	63 186 2 295 111 092 176 573	56 583 2 198 90 988 149 769	47 307 1 728 98 796 147 831	35 765 1 551 111 821 149 137	30 652 1 104 117 581 149 337	25 138 834 170 979 196 951	20 609 762 130 823 152 194
Vaasan länt. (414 770)	O Oa K Yht.	237 402 7 645 103 984 340 031	232 719 8 479 107 960 350 148	235 000	226 137 15 873 86 118 328 128	223 975 14 870 122 362 361 207	200 522 23 175 131 964 355 661	201 589 18 829 139 279 353 697	187 949 13 850 146 808 348 707	180 585 15 102 155 056 350 743	169 302 22 785 168 300 360 387
Vaasan itäinen (128 920)	O Oa K Yht.	44 964 679 23 080 68 723	42 602 711 26 081 69 331	69 000	75 167 2 762 49 788 127 717	63 897 3 276 56 747 123 920	65 218 3 576 62 783 131 577	58 417 3 287 69 012 130 716	54 596 2 904 73 472 130 972	49 714 2 542 79 001 131 257	46 327 2 352 81 454 130 133
Oulun etel. (222 960)	O Oa K Yht.	106 922 4 363 48 029 159 314	97 870 4 124 58 078 160 072	103 920	92 000 8 904 88 429 201 253	89 945 4 284 100 652 194 881	87 586 5 314 109 391 202 291	70 033 3 825 124 641 198 499	63 812 2 582 133 707 200 101	57 270 2 204 142 053 201 527	52 297 1 729 147 932 201 958
Kajaanin kihlak. (57 670)	O Oa K Yht.	40 310 306 14 260 54 876	36 191 591 18 383 55 165	22 932	21 694 841 29 242 51 777	17 362 974 35 098 53 434	15 254 674 38 170 54 098	9 026 402 40 062 49 490	8 180 709 47 228 56 117	6 114 180 47 989 54 283	4 745 178 51 306 56 229
Perä- Pohjola (85 460)	O Oa K Yht.	42 020 816 41 633 84 464	38 000 — — —	29 000	27 834 221 51 922 79 977	22 574 567 56 658 79 799	17 169 99 62 038 79 306	13 192 296 69 432 82 920	10 534 63 76 514 87 111	7 425 59 76 748 84 227	7 832 59 79 160 87 051
Helsinki (185 510)	O Oa K Yht.	150 000	150 000	150 000	147 908	151 614	147 615	150 982	153 568	150 752	152 895
Koko maa (3 331 810)	O Oa K Yht.	1464 317 49 821 1178 074 2692 212	1018 287 47 762 874 856 1940 905	467 900 30 911 584 703 1083 414	1285 132 101 883 2751 081 4138 096	1321 128 89 059 2920 048 4330 229	1360 063 121 066 3239 582 4720 711	1263 510 96 450 2665 464 4025 424	1145 555 94 312 2540 161 3780 028	1082 921 92 515 4134 805 5310 241	1021 864 89 980 3094 298 4206 142

Liite 4 a: Omavaraistalouksiin, omavaraistalouksilta annoksensa saavien sekä korttitalouksiin kuuluvien henkilömäärät 1918–1920.

Lähde: EVA/I Ei 1–57. Viljanjakelutilastot. Kokonaisasukasluku vuoden 1918 lopussa kirkonkirjojen mukaan (Suomen tilastollinen vuosikirja 1920. Helsinki 1921).

2.8.19	6.9.19	4.10.19	1.11.19	6.12.19	3.1.20	31.1.20	6.3.20	3.4.20	1.5.20	6.6.20
62 417	67 434	70 086	75 553	70 900	70 921	71 266	71 225	70 887	70 324	69 701
7 904	2 251									
57 680	56 862	43 546	43 981	45 000	45 318	44 144	45 571	46 579	47 339	48 882
128 001	126 547	113 632	117 534	115 900	116 239	115 410	116 796	117 466	117 663	118 523
51 432	55 243	62 521	65 602	62 025	64 497	62 172	52 722	62 830	65 690	62 701
2 315	3 648									
97 290	143 030	103 012	107 210	108 768	111 126	120 132	113 271	114 033	117 923	116 353
151 037	210 912	165 533	172 812	170 793	175 623	182 304	165 993	176 863	183 613	174 452
101 775	106 528	134 348	131 817	129 855	129 860	129 516	126 783	125 442	122 668	122 920
14 671	11 847									
274 069	235 709	112 989	116 820	115 138	114 829	110 148	122 263	119 302	122 685	12 066
390 515	354 084	247 337	248 637	244 993	244 689	239 664	249 046	244 744	245 441	245 986
75 234	112 946	129 384	124 220	125 068	123 337	119 539	117 667	114 176	114 062	115 765
12 200	10 350									
149 359	161 203	170 670	151 374	167 341	162 153	200 818	181 351	208 027	212 476	230 506
239 264	284 499	300 054	275 594	292 409	285 490	320 357	299 018	322 203	326 538	346 271
7 073	8 031	12 247	12 248	11 945	12 307	11 573	11 379	11 066	10 838	10 641
434	186									
13 712	12 798	7 262	7 345	7 764	8 267	7 637	8 305	8 757	9 041	9 149
21 219	21 018	19 509	19 593	19 709	20 574	19 210	19 684	19 823	19 879	19 790
76 033	87 710	100 881	105 372	110 359	103 144	101 827	100 392	83 926	98 600	98 858
8 062	5 601									
108 719	91 617	73 139	79 146	74 422	80 271	76 832	80 864	99 326	85 359	87 251
192 814	184 928	174 020	184 518	184 781	183 415	178 659	181 256	183 252	183 959	186 109
61 907	68 690	79 845	85 447	81 910	78 777	77 578	75 717	73 866	72 549	67 244
4 751	1 143									
114 377	107 807	90 076	92 859	95 920	97 890	93 897	98 477	101 592	103 639	102 746
181 035	177 640	169 921	178 306	177 830	176 667	171 475	174 184	175 458	176 188	169 990
61 414	104 995	159 055	158 722	154 603	148 406	145 293	134 712	125 378	117 603	112 824
1 740	1 108									
311 390	241 734	211 915	215 365	228 609	234 190	225 628	242 467	249 945	258 989	259 599
374 544	347 837	370 097	374 087	383 212	382 596	370 921	377 179	375 323	376 592	372 423
50 825	83 167	100 393	102 030	106 315	102 391	96 754	84 592	79 440	76 235	77 862
4 315	13 313									
137 741	92 880	74 727	78 413	85 134	89 857	91 648	104 563	110 074	115 149	111 143
192 881	189 360	175 120	180 443	191 449	192 248	188 402	189 155	189 514	191 384	189 005
83 937	97 609	119 198	219 406	117 148	114 641	113 185	107 086	102 199	100 267	97 428
3 282	2 098									
125 362	108 874	81 466	85 084	87 867	91 568	88 614	97 543	102 660	104 794	106 564
212 581	208 581	200 664	204 490	205 016	206 209	201 799	104 620	204 859	205 061	203 992
45 039	66 264	101 113	100 666	96 216	91 837	90 378	84 522	78 389	78 605	72 978
1 867	1 477									
161 113	139 797	102 437	105 826	110 283	113 598	113 223	126 219	129 466	132 530	134 705
208 019	207 538	203 540	206 492	206 492	205 435	203 601	210 741	207 855	211 135	207 683
21 704	40 295	85 136	80 472	73 962	68 378	62 340	55 908	51 101	48 278	47 197
740	736									
128 753	109 227	75 428	72 863	79 191	88 061	89 300	97 140	102 012	103 758	106 999
151 197	150 258	160 564	153 335	153 153	156 439	151 640	153 048	153 113	152 036	154 196
167 384	181 115	242 572	251 214	236 705	235 578	234 933	227 457	221 806	217 462	214 278
14 269	6 055									
175 361	158 308	96 952	104 064	110 466	113 521	103 758	122 342	130 409	136 360	138 845
357 014	345 478	339 524	345 278	347 171	349 099	338 691	349 799	352 215	353 822	353 123
45 276	45 681	77 404	74 351	70 885	69 400	69 985	64 747	61 831	60 087	63 584
2 196	1 609									
81 975	76 531	46 494	50 837	54 774	57 964	56 159	61 629	63 099	63 854	62 601
129 447	123 821	123 898	125 188	125 659	129 364	126 144	126 376	124 930	123 941	126 183
49 597	49 467	128 561	123 014	124 411	111 588	110 200	100 532	96 033	89 229	84 932
1 398	995									
148 397	155 186	62 207	70 824	81 974	86 047	82 696	95 813	102 704	109 776	107 425
199 392	205 648	190 768	193 838	206 385	197 635	192 896	196 345	198 797	199 005	192 357
4 001	3 577	36 510	31 906	28 161	23 901	22 575	18 218	16 028	15 097	14 883
68	45									
51 808	51 092	17 450	21 502	26 936	31 231	32 179	37 294	39 603	37 387	41 081
55 877	54 714	53 960	53 408	55 097	55 132	54 754	55 512	55 631	52 484	55 964
6 839	8 158	39 810	38 433	33 733	29 820	26 943	23 069	21 147	24 784	21 191
59	44									
76 091	72 452	36 896	44 766	45 832	51 236	50 348	58 507	60 524	57 797	56 150
82 989	80 654	76 706	83 199	79 565	81 056	77 291	81 576	81 671	82 581	77 341
154 576	158 653	157 467	159 508	160 227	161 204	151 807	159 480	161 033	162 587	162 724
971 887	1186 910	1559 866	1668 473	1634 172	1578 783	1546 057	1457 028	1396 545	1357 594	1354 987
80 277	62 506									
2367 773	2173 760	1564 133	1607 787	1635 046	17 38 331	1738 968	1853 099	1949 145	1981 398	2001 127
3419 937	3423 176	3123 999	3266 260	3319 218	3317 114	3285 025	3310 127	3345 690	3338 992	3356 114

Liite 4 a: jatkuu ed. sivulta

O = omavaraistalouksiin kuuluvien henkilömäärät

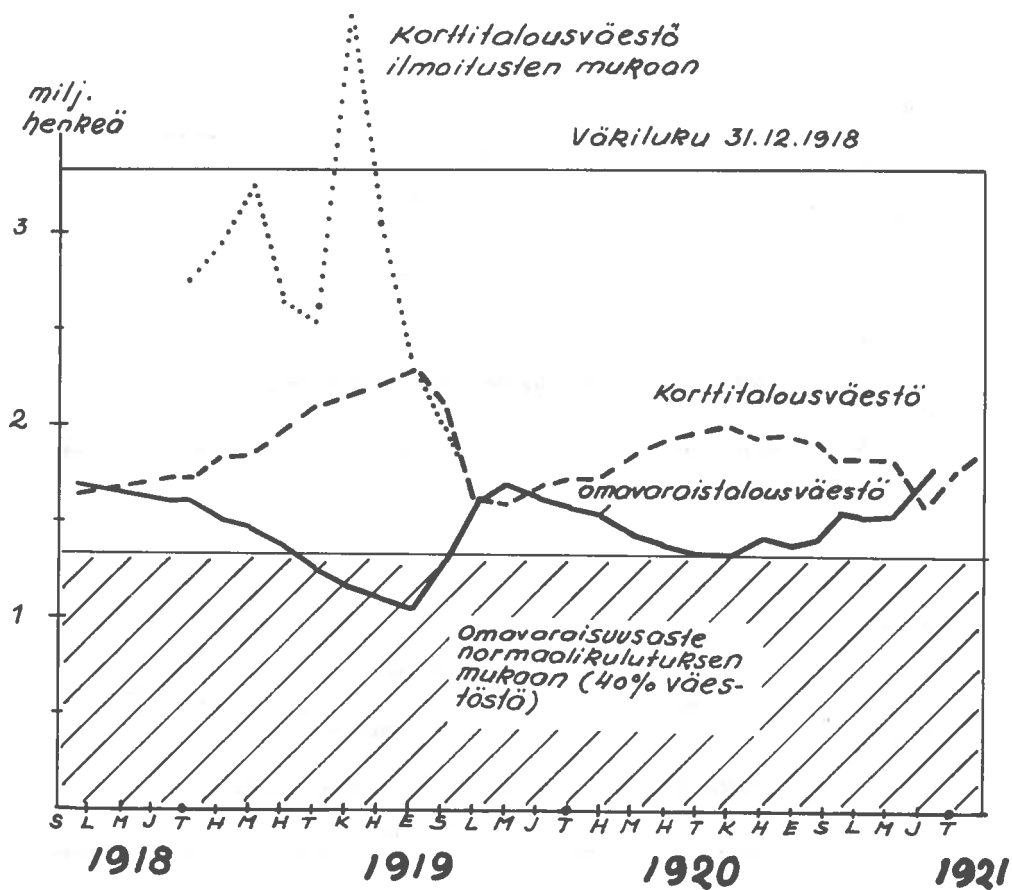
Oa= omavaraistalouksilta annoksensa saavien henkilömäärät

K = korttitalouksiin kuuluvien henkilömäärät

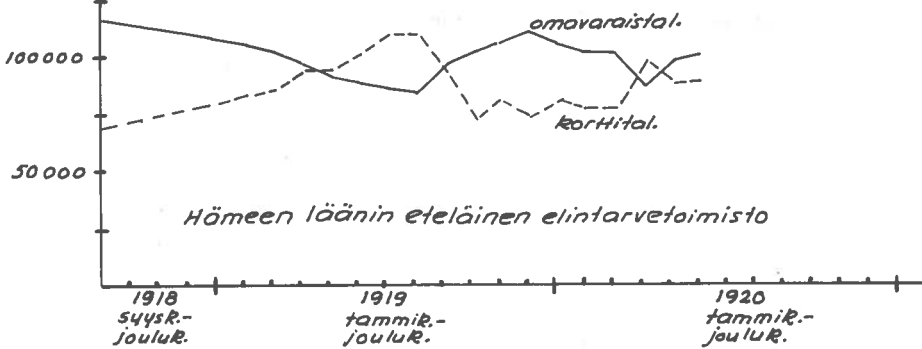
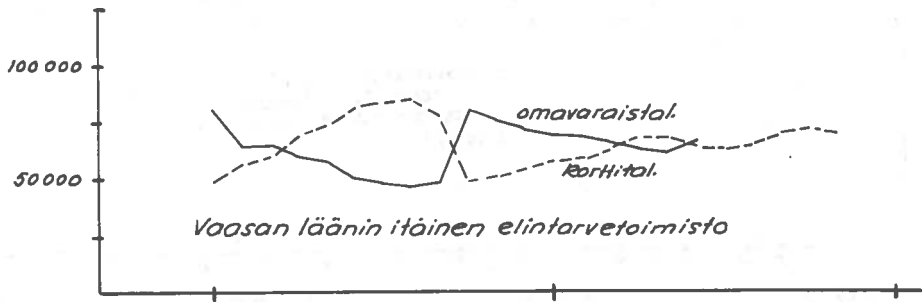
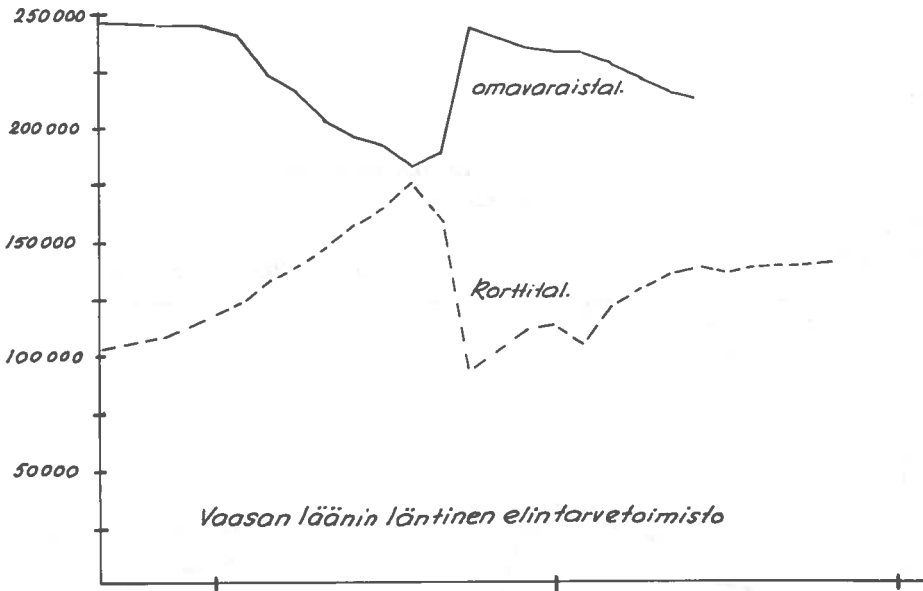
x = arviolukuja

Elintarvike- toimisto (asukasluku)	3.7.20	31.7.20	21.8.20	11.9.20	2.10.20	6.11.20	4.12.20	31.12.20
Uudenmaan suom. (117 410)	O Oa K Yht.	70 246						
		47 173	46 517	46 000	44 733	44 016	42 465	31 626
		117 419						30 000
Uudenmaan ruots. (122 370)	O Oa K Yht.	62 386						
		116 353	125 844	126 685	75 878	76 043	76 708	72 115
		178 739						95 593
Turun ja Porin etel. (252 830)	O Oa K Yht.	119 265						
		121 876	123 020	121 383	120 380	116 815	115 440	99 496
		241 141						99 238
Turun ja Porin pohj. (237 540)	O Oa K Yht.	101 659						
		226 433	236 387	201 380	203 199	202 176	201 060	197 759
		328 092						199 787
Ahvenan- maan (27 300)	O Oa K Yht.	11 101						
		8 068	6 849	6 962	6 133	6 550	5 109	4 150
		19 169						3 515
Hämeen etel. (179 570)	O Oa K Yht.	169 435						
		178 567	182 217	184 165	183 567	170 014	170 000	170 000
		348 002						169 076
Hämeen pohj. (117 270)	O Oa K Yht.							
Viiipurin lant. (375 300)	O Oa K Yht.							
		239 371	244 469	248 208	248 157	247 472	244 105	213 583
								203 090
Viiipurin itäinen (190 470)	O Oa K Yht.							
		110 108	113 628	99 492	73 714	75 849	79 169	81 137
								95 876
Mikkelin (203 500)	O Oa K Yht.							
		104 134	14 135	12 448	102 328	103 799	105 071	90 527
								96 482
Kuopion lant. (203 120)	O Oa K Yht.	71 233						
		134 088	135 051	135 305	131 948	131 180	128 940	113 330
		205 321						117 100
Kuopion itäinen (149 840)	O Oa K Yht.	43 107						
		104 790	103 247	102 907	102 636	102 661	97 495	67 656
		147 897						87 285
Vaasan lant. (414 770)	O Oa K Yht.							
		133 220	137 597	139 002	139 330	140 182	140 395	93 294
								88 733
Vaasan itäinen (128 920)	O Oa K Yht.							
		60 369	67 640	71 070	71 568	72 035	71 835	53 865
								58 771
Oulun etel. (222 960)	O Oa K Yht.	87 014						
		107 935	110 000	114 724	115 185	151 762	157 448	100 170
		194 949						94 703
Kajaanin kihlak. (57 670)	O Oa K Yht.							
		37 456	38 885	38 925	34 842	34 301	34 835	33 467
								28 551
Perä- Pohjola (85 460)	O Oa K Yht.	19 936						
		45 647	30 063	28 831	28 456			
		65 583						
Helsinki (185 510)	O Oa K Yht.							
		157 502	159 906	161 234	163 340	166 048	168 228	161 428
								162 946
Koko maa (3 331 810)	O Oa K Yht.	(755 282)						
		1933 090	1855 455	1928 721	1845 394	1840 903	1668 303	1413 603
								1600 746

Liite 4 a: jatkuu ed. sivulta

Liite 4 b: Kortti- ja omavaroistalouksiin kuuluva väestö v. 1918–1921.

Liite 4 c: Kortti- ja omavaraistalouksiin kuuluva väestö Vaasan ja Hämeen lääneissä v. 1918–1920.

Elintarviketoimisto	20.10.18	29.12.18	1.1.19	20.1.19	23.2.19	30.3.19	27.4.19	1.6.19	29.6.19	27.7.19	31.8.19	28.9.19	26.10.19	30.11.19	25.1.20	28.3.20	30.5.20	25.7.20	5.9.20	2.10.20	marrask. 1920
Uudenmaan I. suomal.	116	124		160	139	179	371	1574	394	127	479	482	1041	1093	1164	1266	952	355	933	615	
Uudenmaan I. ruots.	36	158	401	137	137	264	552	737	774	489	806	974	1102	1125	1249	1554	1403	652	412		403
Turun ja Porin I. eteläinen	1129	1035	2428	837	837	780	1434	1107	618	544	786	2219	2931	3165	3164	3408	2506	1364	904	988	1021
Turun ja Porin I. pohjoinen	873	1343		906	985	865	1107	1210	980	976	898	1842	3482	3730	3249	3036	1767	834	504	643	504
Ahvenanmaa	87	115	61	124	234	220	148	143	82	72	109	150	149	228	196	181	125	68	59	64	63
Hämeen I. eteläinen	1115	551		553	519	526	895	1019	834	478	589	1457	2118	2430	2554	2946	2153				
Hämeen I. pohjoinen	458	437	988	557	525	583	1943	2230	1789	1333	1022	1704	2201	2727	3095	2785	1762	1727	1560		
Viipurin I. lantinen	177	421		726	656	931	3412	3315	2092	1552	2395	3001	3942	3908	4305	3947	1973	989	1110	1747	1498
Viipurin I. itäinen	96	150	571	303	288	370	684	828	693	588	794	1357	1821	1874	1793	1000	325	460	506	764	674
Mikkelin I.	711	985	708	789	655	661	913	1038	807	944	1010	1608	2466	2494	2379	1717	741	660	659	1286	1063
Vaasan I. lantinen	3446	2953		n.2500	2337	2024	2318	1925	1982	1052	990	4464	8766	7789	6482	4959	3024	1361	920	1260	1245
Vaasan I. itäinen	176	314	3268	365	315	359	714	905	555	351	429	575	811	868	1066	1027	499	386	343	368	337
Kuopion I. lantinen	347	309		295	207	293	1797	1614	843	917	1136	1869	2331	2582	2869	1826	874	790	940	1188	1487
Kuopion I. itäinen	34	63	371	201	108	317	823	969	644	602	1188	1557	2136	1841	1747	1054	428	391	555	764	554
Oulun I. eteläinen	352	434		384	252	381	1375	1423	1102	698	1336	2068	2580	3069	2643	2150	1249	1022	842	974	625
Kajananin kihlakunta	15	30	429	83	74	50	193	244	145	156	267	306	550	924	838	601	696	277	149	166	341
Perä-Pohjola	36	56		198	167	153	334	323	474	355	478	801	997	957	652	811	413	171	222		
Helsinki	..	89		288	140	332	333	3884	3038	2079	1108	1196	2507	2081	4091	5320	5098	2260	1493	2007	1529
Yhteensä	9204	9567	9225	(9406)	8575	9288	19346	24488	17846	13313	15820	27630	41931	42885	43536	39588	25988	13749	12111	(12824)	(11344)
tästä kauraa %	..	35.4	..	(35)	37.5	27.1	8.9	3.4	3.0	3.9	3.4	10.3	20.8	24.6	29.4	30.9	31.8	4.8	4.5	(2.5)	(3.2)

Liite 5. Elintarvikelautakuntien viljavarastot 1918–1920, 1 000 kg

Lähteet: 20.10.18 varastotilanne: EVA/I Een 1–2:

1.1.19:EVA/I Ddb 2. Valtion viljakonttorin tilastokertomus.

muut: EVA/I Ei 1–17.

Laani	kulutuskausi 1918–1919							kulutuskausi 1919–1920							kulutuskausi 1920–1921									
	1919 tamm.	helmi	maalis	51 huhti	touko	kesä	heinä	elo	syys	loka	47 marras	joulu	1920 tamm.	helmi	maalis	huhti	touko	kesä	heinä	elo	syys	loka	marras	joulu
Uudenmaan	923	526	676	925	1054	1091	1412	1001	1121	1302	1048	937	1317	963	1243	978	987	1318	794	791	876	567	477	553
Turun ja Porin	1242	1169	1312	2148	1976	1744	2657	1532	1787	1543	1509	1458	1859	1603	2314	1908	1853	2204	1372	1275	1281	918	730	763
Ahvenanmaa	55	74	74	133	114	96	123	107	81	90	64	70	92	69	91	78	73	108	63	55	58	49	47	35
Hämeen	1366	1098	1307	1903	1650	1722	1967	1388	1302	1593	1287	1219	1522	1457	1850	1516	1537	1779	1115	1153	1198	774	813	524
Viipurin	1725	1413	1835	3446	3437	3434	4202	2622	2908	2293	2424	2063	3170	2837	2803	3345	2446	2616	2970	2129	2662	2506	2239	2293
Mikkelin	665	475	560	1006	905	913	1176	748	603	733	567	589	782	764	1058	846	806	881	632	538	594	564	766	703
Kuopion	1136	992	1242	2231	2171	2520	2769	1918	1539	1725	1456	1544	2021	1818	2373	1693	1500	1889	1536	1291	1558	1267	1654	1328
Vaasan	852	758	904	1785	1813	1735	2174	1353	1077	1198	967	966	1237	1192	1674	1355	1347	1751	1307	1214	1077	777	694	833
Oulun	909	893	1132	2198	1925	2035	2207	1657	1371	841	891	1521	1453	1999	1530	1377	1731	1316	1143	985	738	698	698	819
Helsinki	1280	786	887	1497	1299	1091	1230	1681	1363	1454	1254	1086	1226	1026	1562	1150	1041	1160	896	1107	1372	891	727	891
Yhteensä	10153	8184	9929	17272	16344	16381	19917	14007	13152	12772	11467	11453	14679	13728	16498	14246	13321	15022	11828	10538	11414	9011	8845	8742
Kulutus tammik.-elokuu 1919:	112 187 tn							Kulutus syysk. 1919 – elokuu 1920:							158 704 tn									

tästä kauraa: 10.1 %

tästä kauraa: 4.8 %

1920: 38 012 tn
tästä kauraa: –

Liite 6. Korttitalouksiin kuuluneitten viljan kulutus 1919–1920, 1 000 kg

Lähde: EVA/I Ddb 2.

kulutuskausi 1918–1919

kulutuskausi 1919–1920

kulutuskausi 1920–1921

Läni	1919							1920																
	tamm	helmi	maal	huhti	touko	kesä	heinä	elo	syys	loka	marr	joulu	tamm	helmi	maal	huhti	touko	kesä	heinä	elo	syys	loka	marr	joulu
Uudenmaan	667	446	373	229	97	100	82	87	456	1825	1356	1302	2100	1856	929	690	361	480	142	130	205	142	96	113
Turun ja Porin	1527	1253	809	873	440	269	226	267	4088	4313	2912	2398	4317	2679	1368	822	394	381	148	204	424	297	202	144
Ahvenanmaa	26	44	8	23	55	1	8	—	43	66	40	26	45	46	70	10	25	32	20	6	10	6	5	11
Hämeen	1674	972	731	438	178	79	89	135	1646	3157	1622	1820	3218	1771	667	219	239	92	92	138	345	272	242	103
Viipurin	494	202	138	102	32	74	30	67	432	1124	603	517	576	500	502	115	125	92	679	234	94	87	76	67
Mikkelin	790	404	301	260	71	19	7	8	474	969	267	311	363	268	196	83	67	55	3	2	22	43	10	6
Kuopion	487	344	197	221	88	9	19	20	546	810	367	455	617	356	292	89	72	87	31	16	130	150	75	32
Vaasan	1129	314	242	508	295	206	265	248	3826	7760	1806	1298	850	1054	712	321	168	100	197	78	204	344	102	71
Oulun	105	83	58	59	13	8	28	2	839	494	182	244	149	386	67	35	11	34	27	33	78	143	73	57
Yhteensä	6899	4062	2857	2713	1269	765	754	834	12350	20518	9155	8371	12235	8916	4803	2384	1462	1353	1329	841	1512	1484	881	604

luovutus tamm–elokuulla 1919: 20 153 tn
tästä kauraa: 49.0 %

luovutus syysk. 1919 – elokuu 1920: 83 717 tn
tästä kauraa: 43.0 %

luovutus syysk–jouluk 1920:
5 322 tn
tästä kauraa: 2.1 %

Liite 7. Maanviljelijöiden viljan luovutus elintarvikelautakunnille 1919–1920, 1 000 kg

Lähde: EVA/I Ddb 2. Valtion viljakonttorin tilastokertomus.

Läni	Vuoden 1918 sadosta luovutettu										Vuoden 1919 sadosta luovutettu												
	TK:lle syksyllä -18	1919: Valtion viljakonttorille tamm	helmi	maal	huhti	touko	kesä	heinä	elo	yht.	1920 tamm	helmi	maal	huhti	touko	kesä	heinä	elo	yht.				
Uudenmaan	1464	291	101	127	14	116	102	36	19	2270	26	343	640	2367	587	1247	206	60	79	165	30	1	5751
Turun ja Porin	4082	1042	795	340	462	344	26	21	10	7122	17	2263	1837	1719	2796	1915	564	374	336	121	76	6	12024
Ahvenanmaa	58	—	—	10	—	25	1	—	—	94	—	—	—	—	—	7	6	21	1	2	—	—	37
Hämeen	2485	734	409	218	311	35	14	17	—	4223	3	581	592	914	1443	990	412	46	40	108	21	—	5150
Viipurin	46	31	29	15	58	39	40	61	3	332	2	1	3	48	84	101	76	121	22	26	49	42	575
Mikkelin	679	206	140	6	73	89	16	1	—	1210	—	98	14	41	75	22	—	—	—	—	—	—	250
Kuopion	313	28	15	4	42	108	102	44	9	665	1	8	—	4	55	110	138	20	22	60	1	2	421
Vaasan	5355	737	269	313	446	292	225	356	95	8088	494	3536	1919	1128	943	1138	642	389	189	146	29	21	10574
Oulun	120	56	1	4	10	4	5	1	—	201	—	84	109	50	21	37	26	3	—	6	2	4	342
Yhteensä	14602	3125	1759	1037	1416	1052	531	537	146	24205	543	6914	5114	6271	6004	5560	2071	1019	709	633	210	76	35124
tästä kauraa:	..	..	..	..	..	..	..	..	..	64.5 %	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	60.3 %

Liite 8. Viljan luovutus valtion säännöstelyelimille vuoden 1918 ja 1919 sadosta, 1000 kg

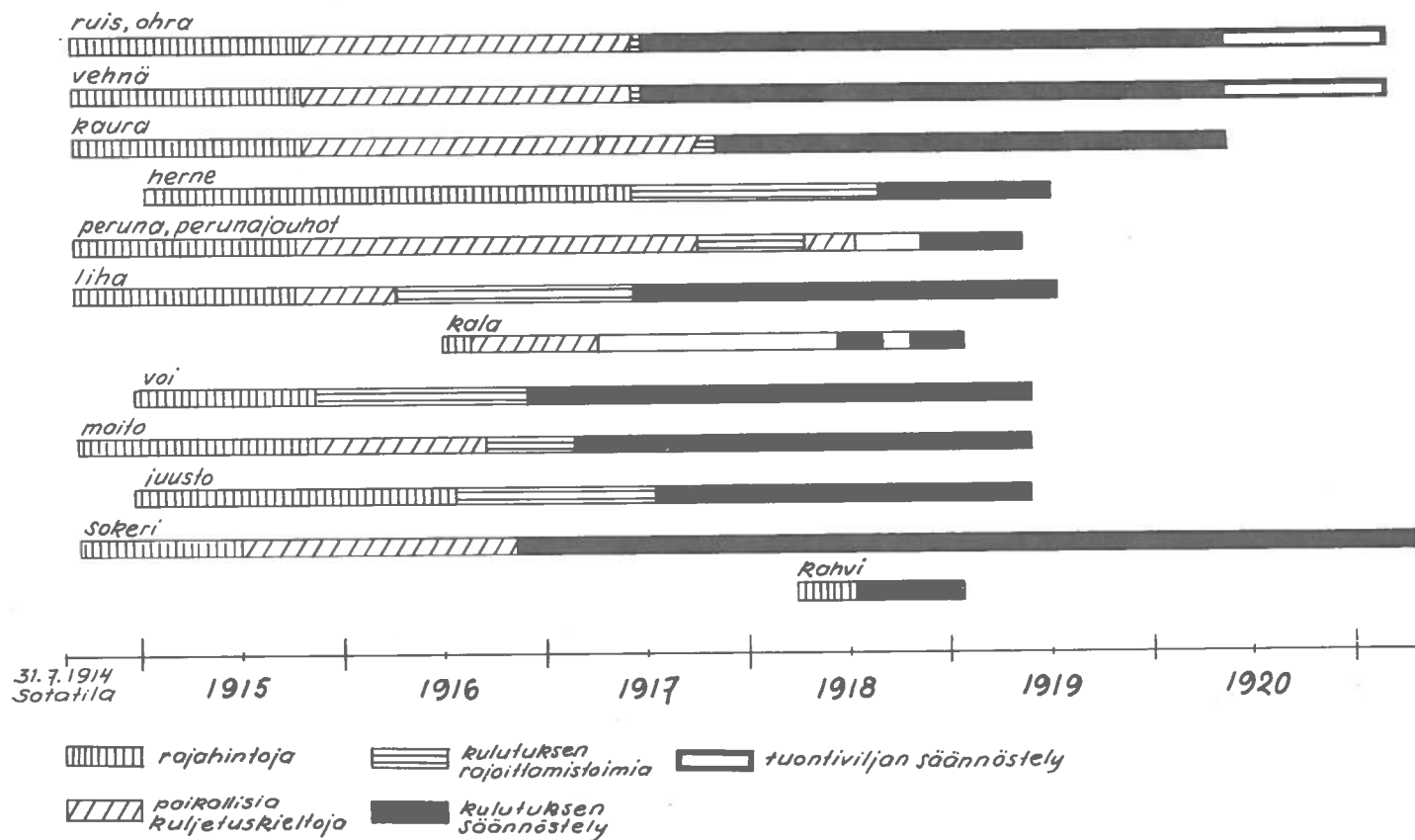
Lähde: Tuontikunnalle (TK) luovutus: EVA/I Dea 8.

Viljakonttorille: EVA/I Ddb 2.

Laani	kulutuskausi 1918–1919									kulutuskausi 1919–1920												kulutuskausi 1920–1921					
	1919									1920																	
	tamm	helmi	maalis	huhti	touko	kesä	heinä	elo	yht	syys	loka	marras	joulu	tamm	helmi	maalis	huhti	touko	kesä	heinä	elo	yht	syys	loka	marras	joulu	
Uudenmaan	522	174	590	1410	1332	708	826	1530	7092	955	593	581	370	310	471	896	531	190	301	357	445	6000	591	454	229	390	1864
Turun ja Porin	416	600	627	2288	1700	1030	1729	1569	9959	1391	507	836	572	820	938	829	1034	500	953	553	718	9651	793	808	324	748	2673
Ahvenanmaa	64	89	51	25	109	41	164	78	621	47	90	65	64	12	9	31	45	15	38	34	41	491	60	36	40	23	159
Hämeen	494	413	915	3517	1890	1041	883	1243	10396	1180	408	854	459	943	931	1314	790	312	660	572	895	9318	1068	534	366	324	2292
Viipurin	1646	760	2143	6312	3455	2152	3691	3495	23654	3769	2645	2376	2749	1913	1947	1916	2266	1148	1906	2632	2365	27632	3206	2341	2475	1852	9874
Mikkelin	79	63	269	1070	1090	683	1221	866	5341	727	738	324	304	488	269	499	375	293	704	724	570	6015	570	1207	735	403	2915
Kuopion	725	522	1366	4242	1982	1270	2819	2761	11445	2358	1752	996	1186	1544	997	1386	1239	789	1686	1842	1400	17175	1596	1758	2079	755	6188
Vaasan	308	380	797	2623	1292	892	1613	1317	9222	1180	1665	366	688	550	604	948	567	464	749	1165	730	9676	919	737	537	660	2853
Oulun	1015	583	1206	3635	1707	1756	1602	2489	13993	1824	1623	1104	918	973	639	1875	872	725	1160	1316	930	13959	1169	561	435	723	2888
Yhteensä	5269	3584	7964	25122	14557	9573	14548	15348	91723	13431	10021	7502	7310	7553	6805	9694	7719	4436	8157	9195	8094	99917	9972	8436	7220	5878	31706
tasta kauraa:									4.7 %													12.4 %					–

Liite 9. Valtion viljakonttorin toimitukset elintarvikelautakunnille 1919–1920, 1000 kg

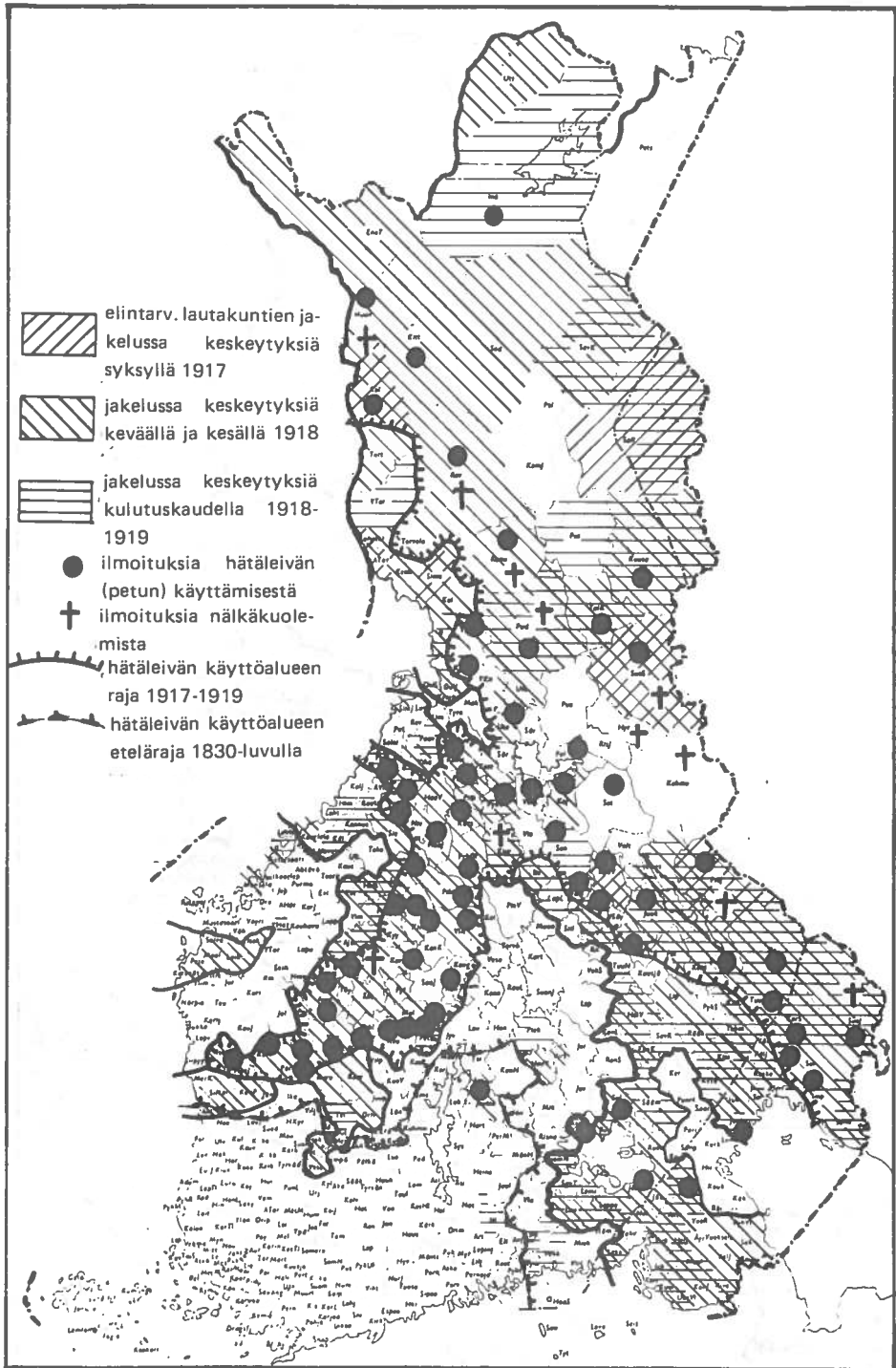
Lähde: EVA/I Ddb 2.

Liite 10. Elintarvikkeitten säännöstelyajat.

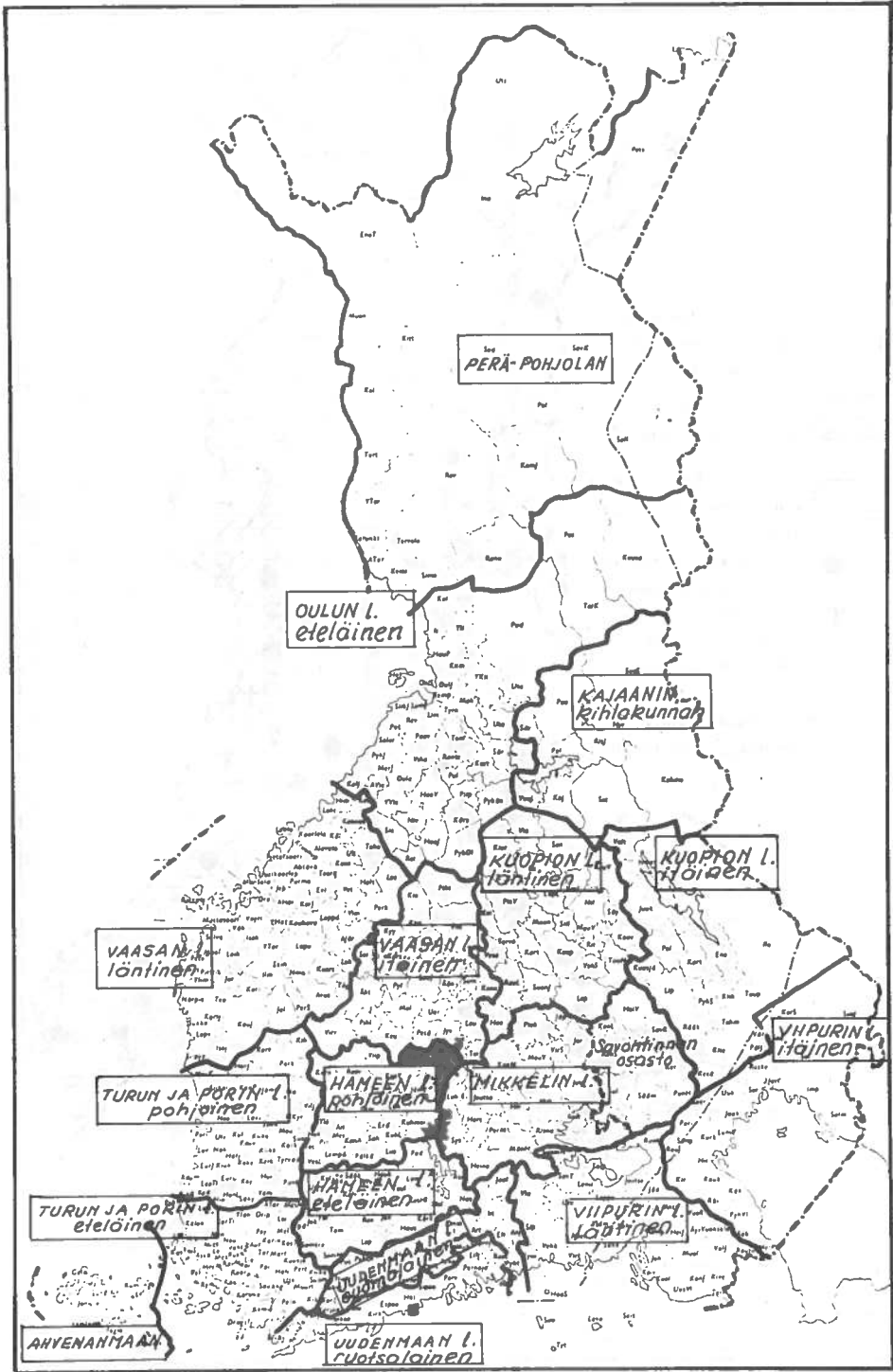
Lähde: asetuskokoelmat 1914–1921.

Liite 11. Korttiannosten jakelu v. 1917–1919.

Lähde: elintarviketoimistojen ja -lautakuntien toimintakertomukset ja kirjeen-
 vaihto.

Liite 12. Elintarviketoimistojen rajat.

LYHENTEET

AMAE	= Archives des Ministères des Affaires Étrangères (Paris)
As. kok.	= Asetuskokoukset
Edk.	= eduskunta
EH	= elintarvikehallitus
EO	= elintarvikeosasto
elt.	= elintarvikelautakunta
ETM	= elintarvikeministeriö
etsto	= elintarviketoimisto
EVA	= elintarvikeviranomaisten arkisto
HArk.	= Historiallinen arkisto
JMA	= Jyväskylän maakunta-arkisto
JY	= Jyväskylän yliopisto
KAik.	= Kansantaloudellinen aikakauskirja
KKK	= Kenraalikuvernöörin kanslian arkisto
K-MA	= Keskustan-Maaseudun arkisto
MF	= Mikrofilmi
NL	= Neuvostoliitosta mikrofilmatut asiakirjat
VSA	= Suomen vapaussodan arkisto
Sen. tal. os.	= senaatin talousosasto
SKV	= Suomen kansanvaltuuskunnan arkisto
SVT	= Suomen virallinen tilasto
TA	= Työväen arkisto
TK	= Tuontikunta
UM	= ulkoministeriö
VA	= Valtion arkisto
v.l.	= vanhaa lukua
vl	= vaunulastia
VP	= valtiopäivät
VRO	= valtiorikosoikeus
VRYO	= valtiorikosylioikeus
YAik.	= Yhteiskuntataloudellinen aikakauskirja

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Valtionarkisto (VA)

Kenraalikuvernöörin kanslian arkisto (KKK)

- Kenraalikuvernööri Seynin asiakirjat (Hd 104)
- Kenraalikuvernöörin apulaisen Lipskin asiakirjat (He 9)

Senaatin arkisto

Senaatin talousosaston pöytäkirjat 1916, 1917, 1918, 1919. MF

Sen. tal. os. JY.

Elintarvikeviranomaisten arkistot (EVA)

I. Kamaritoimituskunnan elintarvikeosaston, elintarvikehallituksen, elintarviketoimituskunnan, elintarvikeministeriön ja valtion viljakonttorin arkisto (EVA/I).

II. Vaasan väliaikaisen elintarvikehallituksen arkisto (EVA/II).

IV. Lontoon lähetystön arkisto (EVA/IV).

V. Elintarviketoimistojen arkistot (EVA/V):

Uudenmaan läänin suomalainen etsto

Uudenmaan läänin ruotsalainen etsto

Turun ja Porin läänin eteläinen etsto

Turun ja Porin läänin pohjoinen etsto

Viipurin läänin läntinen etsto

Viipurin läänin itäinen etsto

Hämeen läänin eteläinen etsto

Hämeen läänin pohjoinen etsto

Mikkelin läänin etsto

Kuopion läänin läntinen etsto

Kuopion läänin itäinen etsto

Vaasan läänin läntinen etsto

Vaasan läänin itäinen etsto

Oulun läänin eteläinen etsto

Kajaanin kihlakunnan etsto

Perä-Pohjolan etsto

Savonlinnan osasto

Ahvenanmaan etsto

EVA/Turun ja Porin I. pohjoinen etsto. Kapinan aikuisia papereita.

Ulkoministeriön arkisto.

Lontoon lähetystö 1918.

Maanviljelystoimituskunnan arkisto.

Ha. Ensimmäisen maailmansodan aikaista elintarviketilannetta koskevia asiakirjoja.

Maanviljelystoimituskunnan konseptipöytäkirjat 1915, 1916, 1917 (säilytetään JMA:ssa).

Valtioneuvoston pöytäkirjat 1921

Suomen kansanvaltuuskunnan elintarveasiain osaston arkisto (SKV/EO)

Suomen vapaussodan arkisto (VSA)

Valtiorikosoikeuksien syyttäjistön arkisto

VRO Valtiorikosoikeus

VRYO Valtiorikosylioikeus

Neuvostoliitosta mikrofilmatut asiakirjat (MF NL 3–5)

Fondi 457. Erityinen neuvottelukunta elintarvikeasiain järjestelyä varten (Osoboje soveštšanije dlja obsuždenija i ob'jedinenija meroprijatii po prodovol'stvennomu delu).

Yksityiskokoelmat

W.A. Lavoniuksen kokoelma

Väinö Tannerin kokoelma

K.H. Viikin kokoelma

Työväen arkisto (TA)

Sosiaalidemokraattisen puolueen eduskuntaryhmän pöytäkirjat vuosilta 1917–1918.

Sosiaalidemokraattisen puolueen puolueuuvoston pöytäkirjat 1917–1918.

Keskustan-Maaseudun arkisto (K-MA)

Eduskuntaryhmän pöytäkirjoja 1917

Suomen kaupunkiliiton arkisto

Kaupunkiliiton hallituksen pöytäkirjat v. 1916, 1917.

Tilastokeskuksen arkisto

Erikaisarkistot

Archives des Ministères des Affaires Étrangères (AMAE), Paris

Guerre 1914–1918. Finlande 708–711.

VIRALLISET JULKAISUT

Asetuskokoelmat 1909, 1914–1921.

Kapinan aikana painetut Suomen asetuskokoelman numerot 10–33.

Sosiaalinen aikakauskirja 1918, 1919, 1945.

Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1921, 1926.

Suomen virallinen tilasto (SVT):

I A. Ulkomaankauppa. 1914–1921.

III. Maatalous. 1914–1921.

Työtilastollinen aikakauslehti 1914–1917.

Valtiopäiväasiakirjat:

– Eduskunnan pöytäkirjat 1917–1921.

– Hallituksen esitykset 1917.

Kunnalliskertomukset (vuodet 1916–1919):

Helsinki

Rauma

Jyväskylä

Tampere

Lahti

Turku

Oulu

Sortavala

Svensk författningssamling 1916, 1917.

LEHDET

Aamulehti 1917

Helsingin Sanomat 1916, 1917

Hämetär 1917

Kaiku 1917

Kansan Lehti 1917

Kansan Tahto 1917

Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja 1918

Mercator 1915, 1916, 1917

Pohjolan Sanomat 1917

Suomalainen Virallinen Lehti 1914–1917.

Suomen kunnallislehti 1916, 1917, 1918.

Työmies 1916, 1917, 1918.

Uusi Suometar 1914, 1915

KIRJALLISUUS

- Ahonen 1971*, Ahonen, Kalevi, Suomen paperinviennin murroskausi v. 1918 – 1924. Suomen historian laudaturtyö. Jyväskylän yliopisto 1971.
- Ahvenainen 1970*, Ahvenainen, Jorma, Rovaniemen historia II. Rovaniemi 1970.
- Airio 1921*, Airio, A., Venäläinen virkakunta sanomalehtimiehen vitsana. Neekereitten kirja 1921.
- Alanen 1964*, Alanen, Aulis J., Hannes Gebhard. Helsinki 1964.
- Amburger 1966*, Amburger, Erik, Geschichte der Behördenorganisation Russlands von Peter dem Grossen bis 1917. Leiden 1966.
- Antsiferov 1930*, Antsiferov, Alexis, Rural Economy. Russian Agriculture during the War. Economic and Social History of the World War. New Haven 1930.
- Apunen 1968*, Apunen, Osmo, Suomi keisarillisen Saksan politiikassa 1914 – 1915. Helsinki 1968.
- Augé-Laribe – Pidot 1927*, Augé-Laribe, M. – Pinot, P., Agriculture and Food Supply in France during the War. New Haven 1927.
- Autere 1917*, Autere, Oskari, Ruotsin elintarvepolitiikka nykyisen sodan aikana. Kuntainvälisen elintarvetoimikunnan julkaisu 1. Helsinki 1917.
- Bane-Lutz 1954*, Bane, Suda Lorena – Lutz, Ralph Haswell, The Blockade of Germany after the Armistice 1918 – 1919. N.Y. 1954.
- Beaucourt 1919*, Beaucourt, A., La Politique du Pain pendant la guerre (1914 – 1919). Paris 1919.
- Beveridge 1928*, Beveridge, W.H., Food Control. Economic and Social History of World War. British Series. London 1928.
- Borg 1965*, Borg, Olavi, Suomen puolueideologiat. Porvoo 1965.
- Browder-Kerensky 1961*, Browder, Robert P. & Kerensky, Alexander F., The Russian Provisional Government, 1917. Documents, vol. I – II. Stanford U Pr. 1961.
- Cohn 1928*, Cohn, Einar, Danmark under den store krig. En økonomisk oversigt. Kjøbenhavn 1928.
- Collan 1919*, Collan, Y., Kokemuksia lihakaupan järjestelystä ja suunnittelusta vastaisuutta varten tällä alalla. Elintarvetuotannon edistäminen v. 1919 n:o 6. Helsinki 1919.
- Danilov 1927*, Danilov, Yori, La Russie dans la guerre Mondiale (1914 – 1917). Paris 1927.
- Demosthenov 1930*, Demosthenov, S.S., Food Prices and the Market in Foodstuffs. Food Supply in Russia during the World War. New Haven 1930.
- Enckell 1956*, Enckell, C., Poliittiset muistelmani I. Porvoo 1956.
- Ett aktstycke från den "ryska senatens" tider*. Kejsarliga senaten för Finland till Herr Generalkuvernören öfver Finland, 11.11.1916.
- Finska Centrallkommittén 1916*, Finska centrallkommittén för organisering af livsmedeltillförseln från Ryssland I. Helsingfors 1916.
- Florinsky 1931*, Florinsky, M.T., The Ends of Russian Empire. New Haven 1931.
- Gihl 1961*, Gihl, Torsten, Den svenska utrikespolitikens historia IV. 1914 – 1919. Stockholm 1961.
- Goltz 1920*, Goltz, von der, Toimintani Suomessa ja Baltian maissa (suom.). Porvoo 1920.
- Groundstroem 1927*, Groundstroem, Osk., Suomen virallinen maataloustilasto. Yhteiskuntataloudellisia kirjoituksia XXIII. Porvoo 1927.
- Hakalehto 1973*, Hakalehto, Ilkka, Väinö Tanner. Taipumattoman tie. Helsinki 1973.

- Halila 1949*, Halila, Aimo, Suomen kansakoululaitoksen historia. 3. Piirijakoasetuksesta op-
pivelvollisuuteen. Helsinki 1949.
- Hallio F.*, Maksimihinnat ja markkinahinnat Helsingissä. YAik. 1916. Helsinki 1916.
- Hallio F.*, Elintarpeiden hinnat sodan aikana Skandinavian maissa ja Suomessa. YAik. 1916.
Helsinki 1916.
- Hannula 1956*, Hannula, J.O., Suomen vapaussodan historia. Porvoo 1956.
- Harja 1928*, Harja, Niilo, Maanviljelijäin talouspoliittinen järjestötoiminta Etelä-Pohjanmaal-
la. Talonpoikia 5. Etelä-Pohjanmaa. Porvoo 1928.
- Harmaja 1921*, Harmaja, Laura, Nykyajan kulutuspolitiikan tehtäviä. Yhteiskuntataloudelli-
sia kirjoituksia 18. Helsinki 1921.
- Harmaja 1940*, Harmaja, Leo, Maailmansodan vaikutus Suomen taloudelliseen kehitykseen.
Porvoo/Helsinki 1940.
- Hersalo 1966*, Hersalo, N.V., Suojeluskuntain historia I. Puolustustahtoinen kansa. Vaasa
1966.
- Heckscher 1926*, Heckscher, Eli (utg.), Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia
under och efter världskriget. Stockholm 1926.
- Hildebrand 1916*, Hildebrand, Karl, De svenska statsmakterna och krigstidens fälkhushåll-
ning. Översikt av åtgärder under augusti 1914 – december 1915. Stockholm 1916.
- Hjelt 1912*, Hjelt, Vera, Tutkimus ammattityöväen toimeentuloehdoista Suomessa 1908 –
1909. Työtilasto XIII: Helsinki 1912.
- Hoover 1957*, Hoover, Herbert, The Memoirs of Herbert Hoover. Years of Adventure, 1874–
1920. New York 1957.
- Huhta 1957*, Huhta, Vihtori, Monena mies eläessään. Väläyksiä elämän varrelta. Helsinki 1957.
- Huttunen 1928*, Huttunen O., Luokkasodan tapahtumia Torniossa. Suomen luokkasota. His-
toriaa ja muistelmia. Toim. A. Halonen. Wisconsin 1928.
- Huttunen 1918*, Huttunen, E., Sosiaalidemokraattinen puoluejohto ja kansalaisota. Helsin-
ki 1918.
- Hägglund 1927*, Hägglund, V., Karjalan rintama. Suomen vapaussota Vi. Helsinki 1927.
- Häkkinen 1965*, Häkkinen, Veli-Matti, Maatalouslakot Suomessa keväällä ja kesällä 1917.
Suomen historian pro gradu työ. Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulu 1965.
- Ignatius 1927*, Ignatius, H., Sortovuosilta itsenäisyyteen. Muistelmia. Helsinki 1927.
- Innamaa 1965*, Innamaa, Kerttu, Naantalin historia III. Turku 1965.
- Jensen 1965*, Jensen, Magnus, Norges historie fra 1905 til våre dager. Kristiansand 1965.
- Johanson 1925*, Johanson, V.F., Viljan luovutus valtiolle vuonna 1919 ja valtion viljasään-
nöstelyn lopettaminen sodan jälkeen. Tilastokatsauksia 1925:6. Helsinki 1925.
- Johanson 1917*, Johanson, V.F., Självständig livsmedelpolitik. Frågor för dagen 10. Helsing-
fors 1917.
- Jokinen 1928*, Jokinen, V., Hallinnon ja lainkäytön järjestely. Suomen luokkasota. Historiaa
ja muistelmia. Toim. A. Halonen. Wisconsin 1928.
- Jutikkala 1957*, Jutikkala, Eino, Turun kaupungin historia 1856 – 1917. Toinen nide. Turku
1957.
- Juva 1957*, Juva, Einar, Rudolf Walden 1878 – 1946. Porvoo 1957.
- Järvinen 1937*, Järvinen, Kyösti, Rautatiet ja maan yleinen kehitys. Valtionrautatiet 1912 –
1937. I. Helsinki 1937.
- Kaltio 1973*, Kaltio, M.J., Taloudellinen tilanne. Uusi Suomi 9.12.1973.
- Karhu 1917*, Karhu, J. Sota-ajan taloudellinen elämä Suomessa. Helsinki 1917.

- Karste-Liikkanen 1968*, Karste-Liikkanen, Greta, Pietari -suuntaus kannakselaisessa elämänkentässä 1800-luvun loppupuolelta vuoteen 1918. Kansatieteellinen arkisto 20. Helsinki 1968.
- Kaukamaa 1933*, Kaukamaa, L.I., Porin seutu itsenäisyystaistelun vaiheissa. Pori 1933.
- Kaukovalta 1921*, Kaukovalta, K.V., Tampereen seudun kapinahistoria. Helsinki 1921.
- Kaukovalta 1940*, Kaukovalta, K.V., Suomen maalaiskuntien kunnallisen itsehallinnon historia. Maalaiskuntien Liiton julkaisuja 1. Helsinki 1940.
- Keskitalo 1964*, Keskitalo, Oiva, Hausjärven historia. Hämeenlinna 1964.
- Klemettilä 1976*, Klemettilä, Aimo, Tampereen punakaarti ja sen jäsenistö. Acta universitatis Tamperensis. Ser. A. 72. Tampere 1976.
- Kjällström 1927*, Kjällström, J., Armeijan intendenttuurilaitos. Suomen vapaussota VIII. Jyväskylä 1927.
- Korpela 1967*, Korpela, R.J., Maatalous 1919 – 1939. Itsenäisen Suomen taloushistoriaa 1919 – 1950. Historian Aitta XVII. Porvoo 1967.
- Korpisaari 1918*, Korpisaari, Paavo, Rahaoljemme uudistaminen. Yhteiskuntataloudellisia kirjoituksia 15. Helsinki 1918.
- Korpisaari 1926*, Korpisaari, Paavo, Suomen marka 1914 – 1925. Porvoo 1926.
- Korvenoja 1917*, Korvenoja, A., Elintarvekysymyksen järjestelyistä ulkomailla. Agronomisen yhdistyksen julkaisuja 7. (9.4.1917 pidetty esitelmä). Helsinki 1917.
- Koskimies 1966*, Koskimies, Y.S., Hämeenlinnan kaupungin historia 1875 – 1944. Hämeenlinna 1966.
- Kovero 1916*, Kovero, Martti, Några ord om vår smörnöd. Mercator 1916:38.
- Kovero 1921*, Kovero, Martti, Elintarvepolitiikka. Valtiotieteiden käsikirja I. Helsinki 1921.
- Kunnas 1928*, (Kunnas, Kustaa) Euran Suojeluskunta 1917 – 1927 ja kuvaus Euran oloista kapinavuonna. Pori 1928.
- Kuusanmäki 1966*, Kuusanmäki, Lauri, Pitäjän itsehallinto. Hämeen historia III:1. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870. Hämeenlinna 1966.
- Kuusi 1921*, Kuusi, Eino, Sosiaalipolitiikka I. Porvoo 1931.
- Kuusi 1921*, Kuusi, Eino, Kauppa- ja teollisuuskomissioni. Valtiotieteiden käsikirja I. Helsinki 1921.
- Kuusi 1921*, Kuusi, Eino, Sota-ajan kauppapolitiikka. Valtiotieteiden käsikirja I. Helsinki 1921.
- Kuusinen 1918*, Kuusinen, Otto-Ville, Suomen vallankumouksesta. Itsekritiikkiä. Tukholma 1918.
- Kärmesniemi 1937*, Kärmesniemi, P., Suomalaisen viljantuojien osuus Venäjän vallankumoukseen. Hakkapeliitta 1937: 12 – 13.
- Laati 1955*, Laati, I., Helsinki valtiollisten tapahtumien näyttämönä. Helsingin historia IV:1. Helsinki 1955.
- Lappalainen 1967*, Lappalainen, Jussi. T., Itsenäisen Suomen synty. Jyväskylä 1967.
- Larjosalo 1968*, Larjosalo, Heikki, Nokian seutu kansalaissodassa. Helsinki 1968.
- Lauerma 1966*, Lauerma, Matti, Kuninkaallinen Preussin jääkäripataljoona 27. Vaiheet ja vaikutus. Porvoo 1966.
- Lehén 1967*, Lehén, Tuure, Punaisten ja valkoisten sota. Kuopio 1967.
- Lento 1951*, Lento, Reino, Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa 1878 – 1939. Väitösk. Turku 1951.
- Lento 1967*, Lento, Reino, Elintarvikepula Suomessa ja nimenomaan Turussa ensimmäisen maailmansodan aikana. Turun yliopiston taloustieteen laitos. Tutkimuksia: sarja D. Turku 1967.

- Liiri 1971*, Liiri, Pekka, Kymin osakeyhtiön tehdasalueen ja Kouvolan taajaväkisen yhdyshätkunnan elintarvikehuolto ensimmäisen maailmansodan aikana. Pro gradu -työ. Tampereen yliopisto. 1971.
- Lilja 1920*, Lilja, S., Punakapina Pirkkalassa 1918. Muistiin koonnut S. L. Tampere 1920.
- Lloyd 1924*, Lloyd, E. M. H., Experiments in State Control at the War Office and the Ministry of Food. Economic and Social History of the World War. Oxford 1924.
- Lohnmeyer 1922*, Lohnmeyer, E., Die Schwedische Lebensmittelpolitik im Kriege. Greifswald 1922.
- Louhikko 1943*, Louhikko, E. K., Teimme vallankumousta. Helsinki 1943.
- Maanviljelyshallituksen tiedonantoja CXIX. 1915*, Valtion vointarkastuslaboratorion ja vointarkastusaseman XII vuosikertomus v. 1915. Helsinki 1918.
- Maataloushallituksen tiedonantoja N: o 135*, Kertomus valtion vointarkastuslaitoksen toiminnasta v. 1916. Helsinki 1920.
- Maataloushallituksen tiedonantoja n: o 132*, Valtion vointarkastuslaitos XIV vuosikertomus 1917. Helsinki 1920.
- Mannerfelt 1926*, Mannerfelt, C., Livsmedelpolitik och livsmedelförsörjning 1914 — 1922. Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget (utg. av Eli Heckscher). Stocholm 1926.
- Mattson 1927*, Mattson, S., Maataloustuottajain Keskusliitto vv. 1917 — 1927. Helsinki 1927.
- Maunuksela 1971*, Maunuksela, Maria, Suomen ulkomaiset viljakaupat 1917 — 1920. Suomen historian pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto 1971.
- Meltti 1938*, Meltti, Väinö, Kotkan työväenyhdistys 1888 — 1938. Kotka 1938.
- Merivirta 1918*, Merivirta, V., Mikä johti punakapinaan. Helsinki 1918.
- Niinivaara — Paavilainen 1917*, Niinivaara, H., — Paavilainen, H., Sodanaikainen pakko-otto-rasitus yksityisillä tiloilla. Maataloustuottajain Valtuuskunnan Tilastotoimiston Julkaisu- ja II. Helsinki 1917.
- Noble 1935*, Nobel, George, B., Politics and Opinion at Paris, 1919. Wilsonian Diplomacy, the Versailles Peace and French Public Opinion. New York 1935.
- Norrmén 1924*, Norrmén, P. H., Punaisten rintaman muodostuminen. Suomen vapaussota III. Jyväskylä 1924.
- Noulens 1933*, Noulens, J., Mon Ambassade en Russie Soviétique 1917 — 1919. Paris 1933.
- Nurmio 1957*, Nurmio, Y., Suomen itsenäistyminen ja Saksa. Porvoo 1957.
- Otšerki istorii Leningrada*, Tom tretii. Period imperialismia i buržuazna-demokratitseskih Revoljutsii 1895 — 1917 gg. Moskva — Leningrad 1956.
- Paasivirta 1947*, Paasivirta, Juhani, Suomen itsenäisyyskysymys 1917 I. Maaliskuun vallankoumuksesta valtakii. Porvoo 1947.
- Paasivirta 1949*, Paasivirta, J., Suomen itsenäisyyskysymys 1917. II. Eduskunnan hajoituksesta itsenäisyysjulistukseen. Porvoo 1949.
- Paasivirta 1957*, Paasivirta, J., Suomi vuonna 1918. Porvoo 1957.
- Paasivirta 1961*, Paasivirta, J., Ensimmäisen maailmansodan voittajat ja Suomi. Porvoo 1961.
- Paavilainen I 1917*, Paavilainen, H., Maataloustuotteiden hinnan ja tuotantokustannusten nousu sodan aikana. Maataloustuottajain Valtuuskunnan Tilastotoimiston Julkaisuja I. Helsinki 1917.
- Paavilainen II 1917*, Paavilainen, H., Maanviljelijäin sekä kaupan ja teollisuudenharjoittajain tulojen nousu sodan aikana. Maataloustuottajain Valtuuskunnan Tilastotoimiston julkaisuja IV. Helsinki 1917.

- Paavolainen 1966*, Paavolainen, J., Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 I. Punainen terrori. Helsinki 1966.
- Paavolainen 1967*, Paavolainen, J., Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 II. Valkoinen terrori. Helsinki 1967.
- Paavolainen 1971*, Paavolainen, J., Vankileirit Suomessa 1918. Helsinki 1971.
- Pakula 1926*, Pakula, V., Tyrvään seutu Suomen vapaussodassa. Vammala 1926.
- Parikka 1938*, Parikka, Jalmari, "Viimeinen taisto". Punaisen rintamapäällikön muistelmia v:lta 1918. Porvoo 1938.
- Pellervon vuosikirja XVIII – XX. 1918–1920.*
- Pihkala 1940*, Pihkala, Elintarvikkeitten hintojen säännöstely puutteen vallitessa. KAik. 1940.
- Piilonen 1971*, Piilonen, Juhani, Venäläiset esikuvat punaisen Suomen hallinnossa 1918. HArk. 65. Loviisa 1971.
- Pinot 1927*, Pinot, Pierre, Food Supply. New Haven 1927.
- Poijärvi 1921*, Poijärvi, Ilmari, Ravinnon voimaperäisyys ja lypsykarjan hoidon kannattavuus. Karjantuote 1921.
- Polvinen 1962*, Polvinen, Tuomo, Die Finnischen Eisenbahnen in dem militärischen und politischen Plänen Russlands vor dem ersten Weltkrieg. Helsinki 1962.
- Polvinen 1967*, Polvinen, T., Venäjän vallankumous ja Suomi. 1917 – 1920. I. Helmikuu 1917 – toukokuu 1918. Porvoo 1967.
- Polvinen 1971*, Polvinen, T., Venäjän vallankumous ja Suomi. II. Toukokuu 1918 – joulukuu 1920. Porvoo 1971.
- Polvinen 1960*, Polvinen, T., Venäjän sotilaalliset tavoitteet Suomessa. Historian Aitta XIV. Porvoo 1960.
- Polvinen 1960*, Polvinen, T., Maailmansodan vaikutus Suomen asemaan. Historian Aitta XIV. Porvoo 1960.
- Raevuori 1960*, Raevuori, Y., Kaupungin kohtalokas kevät ja kesä. Porvoo 1960.
- Rantatupa 1969*, Rantatupa, Heikki, Elintarvikkeitten säännöstely Suomessa ensimmäisen maailmansodan aikana. Suomen historian pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto 1969.
- Rasila 1966*, Rasila, Viljo, Vuoden 1914 viljatulliasetus. HArk. 60. Turku 1966.
- Rasila 1966*, Rasila, Viljo, Vuoden 1917 maataloustyöntekijäin lakot. Acta Universitatis Tamperensis. Ser. B. vol. 4. Tampere 1966.
- Rasila 1968*, Rasila, Viljo, Kansalaissodan sosiaalinen tausta. Helsinki 1968.
- Rauanheimo 1950*, Rauanheimo, V. V., Venäläiset joukot Suomessa maailmansodan aikana 1914 – 1918; niiden yleisryhmitykset ja toimintasuunnitelmat. Tiede ja Ase n:o 8. Helsinki 1950.
- Rautkallio 1977*, Rautkallio, Hannu, Kaupantekoa Suomen itsenäisyydellä. Saksan sodanpäämäärät Suomessa 1917 – 1918. Helsinki 1977.
- Redlich 1925*, Redlich, J., Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkrieg. Wien 1925.
- Reemtsen 1917*, Reemtsen, C.H., Die Organisation der Lebensmittelversorgung im Kriege. Berlin 1917.
- Rinta-Tassi 1972*, Rinta-Tassi, Osmo, Punaisen Suomen keskushallinnon organisaatio. Suomen historian lisensiaatintyö. Jyväskylän yliopisto 1972.
- Ruotsin osuus Suomen vapaussodassa vuonna 1918*. Helsinki 1928.
- Räihä 1974*, Räihä, Marjatta, Elintarvikerikollisuus Keski-Suomen alueella v. 1917 – 1921. Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto 1974.

- Räikkönen 1935*, Räikkönen, Erkki, Piirteitä P. E. Svinhufvudin toiminnasta ja vaiheista syksyllä 1917 ja talvella 1918. Helsinki 1935.
- Ryömä 1918*, Ryömä, Hannes, Vallankumousvuoden tapahtumista. Helsinki 1918.
- Salmi 1967*, Salmi, Väinö, Olin punikki. Joensuu 1967.
- Salomaa 1966*, Salomaa, E., Y. Sirola, sosialistinen humanisti. Kuopio 1966.
- Senator 1917*, Senator, E., Weltkrieg und Brotversorgung. Berlin 1917.
- Sihvo 1956*, Sihvo, Aarne, Muistelmani 2. Keuruu 1956.
- Sillanpää 1954*, Sillanpää, L.A., Elintarvikkeitten, rehujen ja vaatetuksen hankinta valkoiselle armeijalle vapaussodan aikana vuonna 1918. Liseniaatintyö. Turun yliopisto. 1954.
- Sillanpää 1919*, Sillanpää, Miina, Kunnallisten kansankeittolain perustaminen ja hoitaminen. Helsinki 1919.
- Simonen 1949*, Simonen, Seppo, Lypsykarjatalousvaltainen tuotantojärjestelmä Suomessa, Maataloutta ja maatalouspolitiikkaa vuosisadan vaihteen molemmin puolin. Helsinki 1949.
- Simonen 1955*, Simonen, Seppo, Valio. Meijereitten keskusosuusliike 1905 — 1955. Helsinki 1955.
- Sirola 1928*, Sirola, Y., Ulkoasiain valtuutettuna vallankumoushallituksessa. Suomen luokkasota. Historiaa ja muistelmia. Toim. A. Halonen. Wisconsin 1928.
- Skalweit 1927*, Skalweit, A., Die deutsche Kriegsernährungswirtschaft. Deutsche Serie. Stuttgart 1927.
- Smirnov 1970*, Smirnov, V., Lenin Suomen vaiheissa. Helsinki 1970.
- Soikkanen 1966*, Soikkanen, Hannu, Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Helsinki 1966.
- Soikkanen 1967*, Soikkanen, Hannu, Kansalaissota dokumentteina. Valkoista ja punaista sanankäyttöä v. 1917 — 1918. I Mielipteiden muovautuminen kohti kansalaissotaa. Helsinki 1967.
- Soikkanen 1975*, Soikkanen, Hannu, Kohti kansanvaltaa 1. 1899 — 1937. Suomen sosiaalidemokraattinen Puolue 75 vuotta. Vaasa 1975.
- Sourander 1933*, Sourander, Y. W., Vapaussodan punainen armeija sodankäyntivälineenä. Tiede ja Ase n:o 1. Helsinki 1933.
- Suomen historian kartasto*. Toim. Eino Jutikkala. Porvoo — Helsinki 1949.
- Suomen elintarpeiden Tuontikunta r.l.* Johtokunnan kertomus toimialalta 4.12.1916—1917. Helsinki 1918.
- Johtokunnan kertomus toimialalta 1.1.1918 — 31.12.1919. Helsinki 1919.
- Selostus toiminta-ajalta. Helsinki 1922.
- Suomen kaupan järjestäminen maailmansodan aikana. I.* Suomen keskuskomitea elintarpeiden tuonnin järjestämiseksi Venäjältä. Helsinki 1918.
- Surface-Bland 1931*, Surface, Frank, M., — Bland, L., American Food in the World War and Reconstruction Period. Operation of the organisations under the direction of Herbert Hoover 1914 to 1924. Stanford University. California 1931.
- Svetshnikov 1925*, Svetshnikov, M. S., Vallankumous ja kansalaissota Suomessa 1917 — 1918. Helsinki 1925.
- Tammio 1937*, Tammio, V. J., Uudisrakennukset vanhoilla radoilla. Valtionrautatiet 1912 — 1937 II. Helsinki 1937.
- Tanner 1949*, Tanner, Väinö, Kuinka se oikein tapahtui. Vuosi 1918 esivaiheineen ja jälkiselvittelyineen. Helsinki 1949.

- Teräksinen 1923*, Teräksinen, A., Suomen Maatalousseurojen Keskusliiton 25-vuotishistoria 1898 – 1923. Suomen Maatalousseurojen Keskusliiton julkaisuja. Helsinki 1923.
- Tokoi 1947*, Tokoi, O., Maanpakolaisen muistelmia. Lahti 1947.
- Torvinen 1977*, Torvinen, Taimi, Itsenäistymisen ja valtiomuototaistelun aika 1917 – 1919. Valtioneuvoston historia 1917 – 1966 I. Helsinki 1977.
- Tudeer 1921*, Tudeer, Maija, Laskelmia elinkustannusten vaihteluista Helsingissä vuosina 1917 – 1919. Sosiaalinen aikakauskirja 1921:10. Helsinki 1921.
- Tuompo 1938*, Tuompo, S. E., Poliittisen ja sotilaallisen johdon väliset suhteet Suomen vapaussodassa valkoisella puolella. Tiede ja Ase n:o 6. Helsinki 1938.
- Törnqvist & Lammi 1958*, Törnqvist, Erik, Lammi, Pirkko, Säännöstely Suomessa. Oma maa 4. Porvoo 1958.
- Valio rl. Vuosikertomukset 1914 – 1920*. Helsinki 1914 – 1920.
- Valkeapää 1919*, Valkeapää, P. J., Selostus toiminnastaan elintarpeiden hankkimiseksi Amerikasta Suomeen vuosina 1918 – 1919. Viranomaisia varten. Helsinki 1919.
- Waris 1966*, Waris, Heikki, Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka. Porvoo 1966.
- Vennola 1915*, Vennola, J.H., Elintarvekauppamme sodan aikana. YÄik. 1915. Helsinki 1915.
- Wiik 1919*, Wiik, K. H., Kovan kokemuksen opetuksia Suomen työväelle. Helsinki 1919.
- Vilkama 1927*, Vilkama, K., Sodan päiviltä 8 – 10 maaliskuuta 1918. Suomen kohtaloa ratkaistessa. Helsinki 1927.
- Virrankoski 1961*, Virrankoski, Pentti, Kokkolan pitäjän yläosan historia. Kaustisen, Vetelin, Halsuan ja Perhon vaiheita esihistoriallisesta ajasta 1860-luvulle. Keski-Pohjanmaan Historiasarja V. Kokkola 1961.
- Virrankoski 1975*, Virrankoski, Pentti, Suomen taloushistoria kaskikaudesta atomiaikaan. Keuruu 1975.
- Osuusliike Voima il.* ja sen edeltäjät. Tampere 1950.
- Voionmaa 1922*, Voionmaa, Väinö, Suomen talousmaantieto. Porvoo 1922.
- Voionmaa 1935*, Voionmaa, Väinö, Tampereen historia. IV osa. Tampereen uusin historia. Tampere 1935.
- Zaitsev – Dolinsky 1930*, Zaitsev, K. I., Dolinsky, N. V., Organisation and Policy. Food Supply in Russia during the World War. New Haven 1930.
- Åkerman 1930*, Åkerman, Harald, M. K., ja päämajan synty. Suomen vapaussota II. Toim. Kai Donner, Th. Swedlin, Heikki Nurmio. Jyväskylä 1930.

HENKILÖHAKEMISTO

- Agapoff Pekka 159
 Ahla V. 110
 Ahmala K. 118, 119
 Alftan B. 40, 41
 Alkio Santeri 109
 Anttila Selim 123
 Arajärvi J. 138
 Arajärvi L. 112
 Artti A. 110
 Artukka Aimo 107
 Beljavskij N.N. 36, 38, 44
 Berggrén Eliel 141, 156, 162
 Björkenheim Edw. 138, 139, 144, 146, 150,
 156, 159, 164, 166
 Blomqvist 69
 Bontš-Brujevitš M.D. 41, 42
 Borovitinov M.M. 15, 28, 43, 47
 Burtseff (ostoasiamies) 126
 Castrén J. 138
 Collan K.J.M. 194
 Donner Ossian 221
 Enckell Carl 70, 71
 Eskola N. 138
 Fazer M. 40
 Fellman Hj. 27
 Frey A. 138
 Gebhard Hannes 75
 Gebhard Hedvig 107
 Genetz Olli 114, 116
 Goltz von der 164
 Goremykin B.V. 41, 42
 Granlund G. 123
 Gylén J. 123
 Haapalainen Eero 109
 Hahl E 232
 Hakkinen J. 69, 118
 Hallberg Aimo 138
 Heath Ferry 220
 Heikel G. 180
 Hellstén K.F. 119
 Herten B. von 40, 47, 49
 Hiltunen (elintarvikekomissaari) 132
 Hirvensalo 69
 Hjelt Vera 20, 27
 Holsti Rudolf 114, 218, 221
 Hoover Herbert 114, 218, 219
 Huhta Vihtori 120
 Hultin Elis 41, 126
 Hvastov A.N. 43
 Ilola Mauno 123, 131
 Ignatius K. 114
 Itkonen A. 110
 Jakoljeff Stephan 159
 Jakopoff Stephan 159
 Jansson Konst. 27
 Jatkola E.J. 153
 Jahnukainen (elintarvikeneuvoja) 129
 Jernström Selim 136
 Jutila (elintarvikeneuvoja) 102, 105
 Jämsä J. 155
 Jännes Juho 112, 144
 Järvisalo J.E. 136
 Jäämaa (elintarvikeneuvoja) 129
 Jääskeläinen (elintarvikeneuvoja) 142, 157, 159
 Kahma Jaakko 110, 139, 142, 151, 156, 157
 Kahra Elias 108, 110, 166
 Kainlauri William 123
 Kaistinen J. 159
 Kallio Kyösti 78, 92, 99, 110, 108–110, 112
 142, 170
 Kallis J. 138
 Kankaanpää V. 110
 Kataja Kustaa 123
 Karhu J. 110
 Karhu Taneli 132
 Kerenski 70
 Kihlman L. 114
 Kjällström Joh. 138, 184
 Kohonen H. 69, 118
 Koivunen Matti 159
 Koskimies Helmi 107
 Koskinen 69
 Kourula (neuvoja) 157
 Kovero Martti 19
 Koverskoi Feodor 158
 Kraatz P. 27
 Kranz (kapt.) 220
 Kronqvist Efr. 170
 Kulo K. 110
 Lavonius W.A. 63, 64, 74, 78, 100, 108–110,
 112, 114, 116, 117, 119, 142, 164, 166, 170
 Lautasalo 69
 Lehtinen K.H. 40
 Leikas (työpäällikkö) 126
 Leivo 69
 Lenin V.I. 126
 Lindfors (viljanostaja) 126
 Lindgren Verner 41
 Lintuniemi (maanviljelijä) 180
 Listo 69
 Lumme O 40
 Luopajärvi Mikko 138
 Malja Alex 159
 Malmi Robert 127
 Mannerheim C.G. 138, 219
 Markelin-Svensson Jenny 27
 Markov V.A. 43
 Martiskainen N. 159
 Matinolli A. 153
 Michelson Cl. 138, 143
 Moberg K.J. 142, 170
 Moldakoff P. 159
 Moilanen A. 106
 Mörn A. 170
 Naumov A.N. 43

- Neovius Arthur 41
 Nikitin (asiamies) 126
 Noulens J. 126
 Nuorteva Santeri 125
 Nurmi Kustaa 123
 Nygren 102, 107
 Nykopp O. 40
 Nylander H. 100, 108
 Nylander J.W. 27
 Obolenskij A.N. 38, 54
 Ojala Nestor 119, 136
 Oker-Blom Max 107
 Oksanen (lääninkom. pj) 142
 Paasikivi J.K. 40, 64
 Paasivuori Matti 92
 Paluja Joh. 129
 Paloheimo H.G. 100, 110, 166, 167, 194
 Pehkonen E.Y. 69, 138, 160
 Peitsalo 69
 Peshehonov 71
 Pikkarainen J. 153
 Pitkänen F. 100, 108
 Pleve 41
 Post (norjal. kauppias) 153
 Poutiainen Tuomas 157
 Puttonen Wille 127
 Pöyhönen Maija 107
 Rajasalo (tuomari) 142
 Ratamo O. 164
 Renvall H. 138
 Reuter J. 114
 Riola V. 85, 105, 106, 142
 Rouhiainen (elintarvikeneuvoja) 129
 Ruuhiala J. 142, 170
 Ruutti 69
 Ryömä H. 112
 Rönnberg Armas 136
 Saari E. 69
 Salmio T. 112
 Salmisrainoja A. 170
 Salo A. 170
 Sario 194
 Selkälä O. 170
 Serlachius Gösta 173
 Seyn F.A. 15, 24, 38, 42, 44
 Siitola J. 110
 Sillanpää Miina 107
 Sjöblom Joh. 27
 Skjäll A. 138
 Sklomeit Maria 43
 Snellman G.R. 27
 Sorsa Jaakko 159
 Stahovitš M.A. 71
 Storbjörk 69
 Sundberg 69
 Sundström Fanny 107
 Sunila E. 112
 Suomela H. 126
 Suorsa J. 153
 Suuronen (joht.) 110
 Svinhufvud P.E. 109, 110, 117, 119, 138
 Säätäjä Aug. 123
 Tanner Väinö 64, 65, 69, 70, 71, 74, 92, 94,
 100, 108, 112, 116
 Tereštšenko M.I. 70
 Tigerstedt A.F. 27
 Tigerstedt C. 107, 180
 Toikka Johan 127
 Tokoi Oskari 69, 87, 92, 106, 113, 114, 117–
 119, 123–127, 130, 131, 135–137
 Torppa J. 110
 Touru 105
 Troil B. v. 40
 Tuomi O. 69, 118
 Tuominen V. 153
 Uotila (neuvoja) 157, 159, 160
 Waara Felix 123
 Wahl W. 166
 Walden Rudolf 173
 Valkeapää P.J. 114
 Valkonen J. 112
 Vasenius Hugo 40, 41
 Vatänen 69
 Wendt G. 114
 Vennola J.H. 27, 32, 92
 Westermarck B. 112
 Vihersalo Elviira 107
 Wikberg Aarne 136
 Vogel (int. neuvos) 164, 172
 Wolff Eugen 114
 Wright F.W. 40
 Vuokoski K.V. 232
 Wuolijoki Väinö 64, 66, 69, 71, 73, 74, 90–92,
 100, 112, 114, 116
 Välisalmi Heikki 126
 Väyrynen (rovasti) 180,
 Åkerman Harald 92, 98–101, 108, 112
 Örtegren Hugo 27

PAIKANIMIHAKEMISTO

- Ahlainen 81, 100, 178
 Alahärmä 100, 148
 Alajärvi 100
 Alastaro 100
 Alatornio 155
 Alaveteli 100
 Alavieska 100, 153
 Angelniemi 120, 123
 Antrea 62, 129
 Arkangeli 153
 Artjärvi 123, 131
 Asikkala 63, 100
 Aunus 53, 56
 Berliini 144
 Don 16
 Eno 105, 151
 Enonkoski 140
 Espoo 25
 Eura 137, 140
 Finby (Särkisalo) 123
 Forssa 90
 Haapasaari 169
 Haapavesi 107
 Halikko 120
 Hamina 132
 Hammerfest 152
 Hanko 25, 47, 169, 220
 Hankoniemi 120
 Harjavalta 123
 Hartola 25
 Haukipudas 154, 155, 176
 Heinola 25
 Heinävesi 106
 Helsinki 24–26, 28, 29, 47, 48, 55, 58, 60, 61,
 67, 69, 87, 88, 90, 104, 113, 120, 125,
 130–133, 136, 138, 164, 168, 169, 173,
 174, 180, 202, 204, 205, 207, 210, 213,
 215, 217, 220
 Hinnerjoki 81
 Hollola 61, 120
 Honkajoki 180
 Honkilahti 81
 Huittinen 137
 Humpila 123
 Hämeenkyrö 123, 131, 196
 Hämeenlinna 123, 132, 168, 201, 210, 217
 Hyrynsalmi 180, 211, 217
 Högvalla 107
 Ii 155
 Iisalmi 25, 48, 67, 151
 Iisvesi 62
 Iitti 202
 Ilmajoki 148
 Ilomantsi 56, 179, 211
 Impilahti 158, 160, 178, 210
 Inkeroinen 123
 Isokyrö 138
 Jaakkima 202
 Jalasjärvi 138
 Janakkala 61, 123
 Jaroslav 129
 Jekaterinoslav 16
 Jepua 91
 Joensuu 25, 142, 151, 152, 168, 210
 Johannes 81, 120, 129
 Jokioinen 170
 Joroinen 105, 150
 Joutsa 25
 Joutseno 178
 Juva 150, 211
 Jyväskylä 32, 34, 55, 61, 62, 148, 168, 178,
 210, 212–213, 217
 Jämsä 81, 140, 141
 Jääski 140
 Kaavi 105, 151
 Kajaani 26, 63, 67, 84, 141, 146, 179, 215
 Kajaani mlk. 156, 168
 Kakkerta 120
 Kalajoki 153
 Kalvola 120, 131
 Kangasala 81
 Kangasniemi 105
 Karjaa 136, 169
 Karuna 62
 Karvia 81, 177, 180
 Kaskinen 169
 Kauhava 148
 Kaustinen 148
 Kemi 26, 84, 155
 Kempele 153
 Kemiö 120, 123
 Kerava 90
 Kerimäki 180
 Keuruu 179
 Kihniö 177, 180
 Kiiminki 155
 Kirkkonieniemi 152
 Kisko 136
 Kiuruvesi 180
 Kivennapa 129
 Koivisto 120, 129
 Kokemäki 120, 129
 Kokkola 147, 169, 210
 Kolari 106
 Korpilahti 141
 Korpielkä 158, 160, 177
 Koski HI 120, 170
 Koski TI 67
 Kotka 91, 109, 132, 169
 Kouvola 48, 58, 106, 123
 Krim 16
 Kuban 16
 Kuhmo 180
 Kuhmoniemi 156, 217
 Kuivaniemi 105, 155
 Kulikova 45

- Kuokkala 120
 Kuopio 25, 48, 53, 67, 105, 168, 169, 177,
 217
 Kuorevesi 81
 Kuru 177
 Kuschelevka 45
 Kuusamo 56, 180, 211
 Kymi 179
 Käkisalmi 67, 158
 Kämärä 56, 57
 Kärkölä 123
 Käsämäki 106
 Lahti 61, 62, 85, 89, 169, 217
 Laihia 82, 138
 Lammi 120
 Lanskaja 45
 Lapinjärvi 123
 Lappeenranta 132
 Lappi Tl. 123
 Lehtimäki 178, 179
 Leivonmäki 25
 Lempäälä 81
 Lemu 67
 Leppäkoski (tehtaat) 158
 Lieto 120
 Liminka 99
 Loimaa 123, 133
 Lontoo 219
 Loppi 120, 129
 Loviisa 25, 123, 169
 Luhanka 25, 148
 Lumijoki 153
 Läskelä (tehtaat) 158
 Maarianhamina 25, 168
 Maksama 91
 Malmi 48
 Mellilä 123, 133
 Metsäpirtti 176
 Miehikkälä 81, 129, 177
 Mikkelä 25, 67, 105, 146, 150, 168
 Mouhijärvi 128
 Muhos 153
 Munsala 91
 Muolaa 91, 157
 Muonio 81, 180
 Mustasaari 138
 Myrskylä 123
 Mäntsälä 204
 Mäntyharju 25
 Mäntyluoto 147
 Nilsia 105
 Nivala 153, 178
 Nokia 109, 131
 Novyi Port 46
 Nuijamaa 129
 Nurmos 25
 Nurmijärvi 109
 Omsk 126, 127
 Oravainen 91
 Orenburg 43
 Orimattila 123
 Otšerki 45
 Oulu 26, 53, 55, 67, 84, 90, 91, 141, 147,
 153, 154, 168, 174, 210, 214, 217
 Padasjoki 177
 Paimio 120
 Pariisi 219
 Pelkosenniemi 81
 Perniö 136
 Petroskoi 56
 Petäjavesi 179
 Pielisjärvi 179, 180, 202, 211, 215
 Pietari, 16, 26, 30, 32, 35, 36, 45–49, 56, 57,
 70, 87, 126
 Pihtipudas 179
 Pirkkala 105, 129
 Piskarefka 45
 Pomarkku 81
 Pori 25, 62, 130, 143, 168, 169
 Porvoo 25
 Prunkkala 67
 Pudasjärvi 106, 202, 211
 Pukkila 123, 131
 Punkalaidun 81
 Puumala 91, 150
 Pyhäjoki 153
 Pyhäjärvi 178
 Raahe 26, 55, 99
 Ranua 180
 Raivola 120
 Rauma 25, 55, 61, 120, 130, 147, 169
 Rautio 153
 Rautu 81, 176
 Riihimäki 120, 130, 170
 Rovaniemi 33, 47, 91, 155, 168, 180, 211, 215
 Rotterdam 220
 Ruokolhti 140, 147, 148
 Ruovesi 141
 Ruskeala 156, 157, 159
 Rybinski 43
 Räisälä 157
 Saarijärvi 201
 Sahalahti 131, 177
 Sakkola 140
 Salmi 56, 158–160, 210
 Salo 25, 99
 Samara 16, 43
 Savonlinna 25, 32, 142, 151
 Savonranta 140
 Schuvalova 45
 Seinäjoki 138, 169
 Sermas 43, 46
 Simo 155
 Sipoo 25
 Siuntio 120, 129
 Siuro 109
 Snappertuna 120, 128
 Soanlahti 157, 210
 Soini 179, 180
 Somero 62, 170
 Sortavala 61, 142, 146, 150, 156, 158, 168,
 174

- Suistamo 157, 159, 210
Suodenniemi 177
Suojärvi 56, 158–160, 180
Suomussalmi 156, 180, 211, 217
Sysmä 25, 141
Säkkijärvi 82
Säränsiemi 156
Sääminki 211
Taivalkoski 155, 179, 180, 211
Tammela 90
Tammisaari 25, 169
Tammisuo 48
Tampere 24, 34, 47, 48, 55, 58, 61, 62, 67, 87,
90, 91, 99, 104, 107, 125, 130–132, 135–
137, 168, 174, 202, 217
Tauria 16
Terijoki 176
Toijala 136, 169
Tornio 26, 91, 105, 155, 169, 176, 178
Tukholma 143, 164
Turku 25, 32, 48, 55, 61, 63, 67, 88, 89, 107,
113, 120, 125, 130, 131, 168, 169, 220
Tyrnävä 99, 153
Tyrväntö 120
Tyrvää 34, 136, 137
Udelnaja 45
Uskela 123
Utajärvi 179
Utsjoki 67, 82
Utti 133
Uukuniemi 156
Uusikaupunki 25, 130
Uusikirkko VI 126, 129, 135
Vaasa 32, 48, 67, 138, 146–147, 153, 155,
164, 168, 169
Valkeala 177
Valkjärvi 158
Valtimo 105
Vammala 133
Varkaus 62, 105
Varpaisjärvi 179, 201
Vaskiluoto 55
Vehkalahti 129, 132, 177
Vesilahti 81
Viipuri 26, 28, 29, 32, 45, 47, 48, 53, 67, 125,
127, 130, 142, 168, 169, 202, 215
Viipuri mlk. 81, 104
Virolahti 129
Vuolijoki 156, 180
Vöyri 91
Ylitornio 81
Ylivieska 89
Yläne 120
Ylöjärvi 81, 131

RÉSUMÉ

APPROVISIONNEMENT ET RATIONNEMENT DES VIVRES EN FINLANDE DANS LA PÉRIODE 1914—1921

Points de départ des recherches

Dans cette étude, il sera question d'un aspect des services sociaux dans des circonstances exceptionnelles, du service du ravitaillement pendant la Première Guerre mondiale. Cette étude appartient — bien qu'elle soit tardive — au domaine qui a fait l'objet de recherches, dans les années 1920-1930, dans la série américaine des publications de la fondation Carnegie "Economic and Social History of World War". Au début de la Première Guerre mondiale, quand la Finlande dépendait du Tsar de Russie comme Grand-duché autonome, son indépendance économique en ce qui concernait le blé correspondait à 40 % des besoins environ. Grâce à la libre importation du blé russe et à la grande capacité de surproduction de l'agriculture russe, le ravitaillement n'a pas beaucoup souffert vers le début de la guerre. La Finlande restait en dehors des actions militaires proprement dites. L'activité du service d'approvisionnement au début du conflit se bornait surtout à garder les prix aussi bas que possible. Les difficultés ne commencèrent qu'avec les révolutions russes en 1917, quand les importations furent interrompues. Les effets de la crise ont semblé encore plus graves parce que, la même année, la Finlande s'est séparée de la Russie et qu'elle devait trouver sa position dans le conflit entre les Alliés et l'Allemagne.

Il s'agira d'abord de traiter de la réglementation des prix alimentaires et des efforts pour maintenir les importations en provenance de Russie. Dès 1917, où l'on commença à réglementer la consommation par le système des cartes d'alimentation, le rationnement du blé est mis en avant. On parlera aussi de l'organisation du rationnement et de son efficacité.

De 1914 au printemps 1917: politique de fixation des prix

Le commencement de la Première Guerre mondiale en août 1914 provoqua une légère augmentation des prix alimentaires dans les villes. Les gouverneurs des départements commencèrent à surveiller les prix des denrées et ceux d'autres produits de première nécessité. Pourtant, cette surveillance des prix est restée relativement incohérente jusqu'à octobre 1915, date à laquelle un comité spécial, le Comité du ravitaillement, fut nommé pour unifier les prix dans tout le pays.

Il n'y a pas eu de pression importante sur les prix jusqu'à 1916, époque où les importations en provenance de Russie allaient se faire difficiles. Les transports militaires russes en Finlande demandaient une si grande partie de la capacité des chemins de fer qu'il n'y avait plus guère de possibilités pour le transport du ravitaillement. Les transports maritimes, de leur côté, étaient difficile à organiser, en particulier en hiver, et aussi à cause du danger des mines dans la mer Baltique.

La politique du ravitaillement au début de la guerre était surtout basée sur l'organisation des importations. Celles-ci dépendaient, comme avant la guerre également, des négociants finlandais. Pour pouvoir travailler sur des plans cohérents, les hommes d'affaires, les banques, les entreprises, etc. fondèrent une organisation de coopération, le Comité central de Finlande pour l'organisation des importations de produits alimentaires russes (1915), transformé plus tard en Organisation des importations (Tuontikunta). Ce Comité a fonctionné officieusement sous le contrôle de la Commission du ravitaillement du Sénat finlandais, il avait alors de

meilleures chances de rivaliser pour les achats sur le marché russe avec les délégués d'achat de l'armée russe (hlebarmija). La coopération avec les autorités russes était nécessaire aussi pour obtenir des permis de transport vers la Finlande. Les importations fonctionnèrent relativement bien jusqu'en automne 1916. On achetait du blé dans des gouvernements du sud de la Russie selon des plans mensuels. Les défaites que la Russie avait subies à partir de l'automne 1916 et la diminution du matériel de chemin de fer causèrent des restrictions à l'importation. Les prix alimentaires commencèrent à augmenter irrésistiblement et les prix fixés ne purent empêcher cette évolution. Le sucre fut rationné au mois de novembre 1916. Le mois suivant, c'était le cas des produits laitiers dans les grandes villes. On n'alla pas plus loin pour restreindre la consommation; il y avait, par exemple, du blé à la disposition de tous. Le gouvernement avait pourtant ordonné des jours sans viande dans les restaurants; l'abattage fut également interdit certains jours de la semaine — la Finlande avait pourtant été, avant la guerre, largement surproductrice et exportatrice de produits d'élevage. La diminution de l'offre de viande et de produits laitiers était due en partie à la consommation de l'armée russe stationnée en Finlande. En automne 1917, il y avait dans le pays environ 100.000 soldats dont la consommation de viande et de lait était de la même importance que celle de toute la population urbaine du pays. La première association de producteurs, le Comité central de la viande, fut fondée en 1916; elle devait s'occuper de l'approvisionnement général en viande de manière à pouvoir en garantir une certaine quantité aux soldats et à la population urbaine. Le même système fut utilisé ensuite pour d'autres produits alimentaires.

Puisque l'on considérait comme insuffisantes les mesures que le gouvernement avait prises, le commencement de la pénurie alimentaire fut à l'origine, dès l'automne 1916, d'actions spontanées au niveau communal.

Les petits fonctionnaires avaient déjà pu sentir les effets de l'inflation puisque les salaires avaient été gelés du fait de l'état de guerre; c'était surtout la population la plus pauvre qui se trouvait dans l'embarras en période de pénurie. Quand les communes prirent en charge la fourniture du ravitaillement pour cette catégorie de la population à des prix raisonnables, c'était également l'indication d'une nouvelle interprétation de la politique sociale, plus étendue qu'auparavant. Il y avait déjà eu, dès 1915, la fondation de comités spéciaux qui s'occupaient de l'achat de vivres pour les réserves communales. En 1916, cette activité s'est répandue, et, au début de 1917, les communes urbaines fondèrent un Comité intercommunal d'approvisionnement comme organe de coopération. L'assistance publique s'organisait alors "de bas en haut".

1917—1918: vers le rationnement de la consommation

Le tsar de Russie détrôné par la révolution de mars, on forma aussi en Finlande un gouvernement, finlandais, de coalition qui se composait des sociaux-démocrates et des partis bourgeois. Les importations en provenance de Russie avaient complètement tari; il ne restait plus au gouvernement qu'à "répartir la faim" puisque les réserves aient peu abondantes. On mit en route la restriction des céréales panifiables dans tout le pays en juin 1917. D'après les contrôles des dépôts de blé organisés au printemps, il était apparu que les magasins ne suffisaient même plus à la moitié de la consommation quotidienne normale qui était avant la guerre, on mangeait beaucoup de produits céréaliers, de près de 600 grammes par jour et par personne. En fait, on avait déjà dû y renoncer en partie dès l'automne 1916; on avait rationné à 150 g./j./p. pour l'été, accordant des rations supplémentaires à ceux qui faisaient des travaux pénibles.

C'est alors que s'organisa le rationnement. Il était conduit, au niveau de l'administration

centrale, par la Direction du ravitaillement qui fonctionnait, de temps en temps, sous l'autorité du ministère de l'agriculture et du ministère de l'intérieur; et qui était assistée par les comités centraux de différents domaines. Les comités départementaux et communaux du ravitaillement en était l'administration locale. En gros, ce système a été valable pendant toute la période de restriction; le seul changement en fut l'élévation, en 1918, de la Direction en Ministère du ravitaillement.

La période de rationnement de l'été 1917 se passa dans un calme relatif. Les relations entre les producteurs et les consommateurs furent pourtant refroidies par des grèves des ouvriers agricoles au printemps et pendant la moisson, grèves surtout concentrées dans les régions de métairies du sud de la Finlande. Les mouvements de grève étaient liés au renforcement du parti social-démocrate finlandais à la suite de la révolution russe de mars; ce parti exigeait, par exemple, que la loi de la journée de huit heures soit appliquée à l'agriculture. Quand le gouvernement provisoire de Russie eut dissous l'Assemblée finlandaise en août 1917 et ordonné de nouvelles élections, les relations entre les différentes couches sociales se tendirent; les sociaux-démocrates se retirèrent du gouvernement. Les ouvriers commencèrent à critiquer librement la politique du ravitaillement. De plus, la situation alimentaire s'aggravait, et, dans quelques villes, cela provoqua des émeutes.

En automne, on ordonna de confisquer les récoltes et de les attribuer à la consommation générale. L'administration gouvernementale et communale s'inquiétait des besoins en céréales de ce qu'on appelait les "attributaires de carte de pain". Les agriculteurs pouvaient se suffire à eux-mêmes, et, de ce fait, ils pouvaient garder une certaine quantité de leur récolte, devant céder le reste aux autorités du ravitaillement. Les contrôles de récoltes chez les paysans se faisaient attendre, et les centres de consommation, les villes et les régions industrielles, tombèrent dans la pénurie. La distribution dans les villes se composait surtout de blé importé. Les régions de l'est et du nord, où l'agriculture était médiocre, souffrirent aussi d'un manque de céréales dès l'automne 1917. Le gouvernement n'était pas à même de créer des magasins centraux.

Avant les élections parlementaires, le parti social-démocrate, qui était tombé dans l'opposition, utilisa à plein la pénurie alimentaire dans sa propagande électorale, mais il perdit pourtant la majorité à l'Assemblée. A la suite des élections, il proclama une grève générale d'une semaine au mois de novembre dont le slogan était: "les ouvriers en lutte pour le pain". La pénurie alimentaire devint donc un instrument politique, et elle eut une importance considérable dans la guerre civile qui éclata en Finlande au début de l'année suivante.

Au mois de décembre 1917, quelques jours avant la déclaration de l'indépendance de la Finlande, on réorganisa l'administration du ravitaillement. On prit des mesures strictes pour fournir des céréales aux villes; par exemple, on restreignit le droit des agriculteurs à garder des céréales pour eux-mêmes. Ces mesures n'eurent pourtant pas le temps de donner des résultats avant que la guerre civile n'éclate vers la fin de janvier 1918. Traditionnellement, on considère la famine comme une des raisons les plus importantes de la guerre, bien qu'il soit question aussi de plusieurs autres éléments, par exemple l'inflation, les facteurs politiques, etc..

Le front de la guerre civile partagea le pays en deux. Le sud de la Finlande, tenu par les gardes rouges, était une région plus industrialisée et urbanisée que la région des blancs, le nord du pays. Bien que les ressources alimentaires fussent les mêmes des deux côtés, le ravitaillement de la Finlande blanche était plus facile à organiser parce qu'il y avait moins de population urbaine. La Finlande rouge était un peu aidée par l'Union Soviétique, bien

que cette aide soit restée avant tout symbolique; la Russie bolchévique avait ses propres problèmes. Pour sa part, la Finlande blanche ne réussit pas non plus à acheter des céréales en Amérique parce que le gouvernement des Etats-Unis annula les transactions du fait de l'orientation pro-allemande de la politique finlandaise. Il fut possible de trouver des compensations avec l'Allemagne: les Finlandais échangèrent du beurre contre des céréales; pourtant, ces importations ne furent pas très importantes.

Ainsi fut-on obligé de diminuer le rationnement de chaque côté du front; la ration n'était, dans la plus mauvaise période, en avril, que de 40 g. de farine par jour et par personne en Finlande rouge et de 75 g. en zone blanche. Les comités de ravitaillement ne pouvaient même pas toujours distribuer ces quantités. La fin de l'hiver et l'été 1918 furent, dans de vastes régions, une véritable période de famine où on devait recourir à des succédanés: pain de cellulose, de lichen, d'écorce, etc., s'il n'était pas possible de compenser avec des produits d'élevage, ou du poisson sur les côtes.

La guerre civile se termina en mai 1918 par la victoire des blancs. Pourtant, la pénurie alimentaire ne cessa pas, car les importations restèrent bloquées avec la durée de la guerre mondiale. Pendant la guerre civile, des dépôts de ravitaillement avaient été en partie détruits, et les soldats des deux bords avaient gâché des denrées. Les gardes rouges enfermés dans les camps de prisonniers souffrirent le plus de la pénurie, durant l'été et l'automne, avant l'amnistie; il y en a bien 10.000 d'entre eux qui moururent de faim ou des conséquences de la faim. L'intendance officielle n'était pas en mesure de fournir suffisamment de ravitaillement aux camps.

Dès l'automne 1918, après les nouvelles récoltes, le rationnement fut moins chiche. On commença à tenir des statistiques hebdomadaires concernant les "attributaires de carte de pain" et la part de la population qui se suffisait à elle-même pour le ravitaillement. Au début de la nouvelle moisson (en septembre 1918), on put aussi augmenter la ration de pain à 160 g. par jour. La ration mensuelle des cultivateurs fut de 10 kg. A cette époque, les cultivateurs et les membres de leur famille représentaient 60 % de la population. Leur nombre diminua au fur et à mesure que les réserves des petits paysans s'épuisaient et que ceux-ci devaient recourir aux cartes de rationnement. La réquisition des céréales fut organisée de manière que les cultivateurs fassent la déclaration de leurs réserves au comité communal du ravitaillement qui décida combien chaque cultivateur pouvait conserver pour lui-même et combien il devait livrer aux autorités d'approvisionnement. Tout comme dans les années précédentes, le succès du rationnement dépendit beaucoup de l'auto-suffisance de la commune en ce domaine. La livraison de céréales par les agriculteurs s'arrêtait au niveau communal, et les agents de réquisition envoyés par l'Etat, qui s'occupaient des villes, ne réussirent pas à acheter suffisamment de grain. Les meilleures régions agricoles étaient dans le Sud-ouest, les départements de Uusimaa et de Häme, ainsi que celui de Vaasa; là, la pénurie était pratiquement inconnue. Ailleurs, les comités de ravitaillement et les consommateurs connurent des difficultés pendant tout l'automne 1918. Le peu de ravitaillement importé était immédiatement distribué, pour la plupart à Helsinki. La disette suscita beaucoup de marché clandestin entre les villes et les campagnes environnantes. Le marché noir se généralisa, on ne pouvait pas freiner l'inflation et les prix doublèrent et triplèrent rapidement. D'après les prix alimentaires imposés, l'indice passa de 100 en Juillet 1914 (avant la guerre) à près de 1.000 à la fin de 1918, et l'indice des prix du marché noir, qui indiquait plus exactement le niveau réel des prix, à 1.800 points. Pendant la période de restriction la plus dure, vers la fin de 1918, presque tous les aliments étaient rationnés: céréales et produits céréaliers, petits pois, pommes de terre, viande, poisson, produits laitiers, sucre et café.

Réouverture des importations

Dès la capitulation de l'Allemagne en automne 1918, des négociations actives s'engagèrent avec les responsables du ravitaillement des pays de l'Entente. Les contacts avec le "dictateur du ravitaillement" américain, Herbert Hoover, étaient d'une importance décisive. Pour des raisons humanitaires, et en partie évidemment parce qu'on espérait que la Finlande deviendrait un territoire d'appui dans l'intervention contre les bolchéviques, le pays fut admis à l'aide des Alliés. En décembre 1918, les premiers bateaux de céréales arrivèrent en Finlande. Dès le mois de février suivant, les importations devinrent régulières et la pénurie recula. Ce n'est qu'à cette époque que l'on peut parler de restrictions contrôlées par l'Etat. Le rationnement antérieur, bien qu'ordonné au plus haut niveau, s'était organisé à l'échelon communal. Au printemps 1919, l'Etat disposait déjà de réserves pour plusieurs mois. A la réouverture des importations, la situation était pourtant déjà si critique que l'on n'avait pas le temps de faire moudre les céréales dans les minoteries, mais qu'on les envoyait directement aux communes qui en avaient besoin. Dès le printemps 1919, 90 % du grain distribué pour les rations était importé.

Abandon du rationnement

Les libres importations de l'étranger rendaient le rationnement en grande partie inutile. Au printemps, 1919, les produits laitiers, la viande et les pommes de terre étaient rendus à la vente libre. Auparavant, l'importance du marché noir avait déjà fait perdre au rationnement de ces produits une grande partie de son efficacité. On ne voulait pourtant pas libérer la vente des céréales. En fait, il n'y avait que celles-ci dont le rationnement se poursuivait au-delà du printemps 1919. L'amélioration de la situation apparaissait également en ce qu'on put augmenter les rations à 240 g. en avril et à 280 g. en août 1919. La distribution de rations supplémentaires devint aussi plus courante. Mais le gouvernement justifia la poursuite du rationnement de grain par la possibilité d'économiser ainsi des devises.

La réquisition de la récolte nationale en automne 1919 ne prit pas la même forme que celle des années précédentes; la livraison aux comités de ravitaillement (toujours selon le prix imposé) s'opéra selon la superficie cultivée. On supprima ainsi toute équivoque de l'obligation de livraison. Bien que les petites exploitations de moins de 5 ha aient été totalement exonérées de cette obligation et qu'en tout cas on ait appliqué la réquisition moins strictement, on recueillit pour les magasins des comités de ravitaillement autant de céréales que dans les années précédentes et sans les nombreux conflits dûs à la réquisition générale. Pendant la saison 1919-1920, le rationnement ne causa aucun problème parce qu'on pouvait compenser les manques de grain par l'importation. Un Office national des céréales s'occupa des livraisons aux comités de ravitaillement.

Le gouvernement voulut poursuivre le rationnement au printemps 1920, cependant le parlement fit des difficultés. Ce fut surtout le parti agrarian Maalaisliitto qui s'y opposa: le rationnement nuisait unilatéralement aux agriculteurs. Par la "Loi sur le rationnement", le gouvernement obtint pourtant de continuer la réglementation des céréales importées qui continuèrent à être rationnées. En automne 1920, il n'y eut donc plus de réquisition de céréales finlandaises. Les comités de ravitaillement en achetèrent un peu sur le marché libre, mais on pratiquait surtout la distribution à l'aide de grain importé. Le retour universel à une situation normale, la spéculation et d'autres facteurs rendaient également ce rationnement inutile du point de vue de la politique monétaire.

Le conseil des ministres mit fin à cette pratique le 7 Février 1921, et il fit de même pour le sucre, dernier produit à être rationné, le mois suivant.

L'importance du rationnement

On ne réussit pas parfaitement à répartir également la consommation parmi les différents groupes sociaux ni les différentes régions. Les vivres n'arrivèrent pas toujours régulièrement dans les villes non plus que dans les régions de l'est et du nord, qui connurent une situation plus précaire que les autres. Par contre, on peut dire que le rationnement intérieur aux communes fonctionna relativement bien, ce qui signifiait en soi une distribution de vivres plus égale que celle de la loi de l'offre et de la demande. La quantité de céréales reçue par les agglomérations dépendit surtout des importations, et quand celles-ci furent nulles, les autorités ne purent même pas distribuer les petites quantités des rations. D'ailleurs, ce qui atténua les durs effets de la restriction, ce fut que les consommateurs se procurèrent des vivres en dehors de l'organisation de rationnement. Les infractions à la loi du ravitaillement étaient générales, et il était difficile, par exemple, d'engager des poursuites pour les petits délits; les juges pouvaient même refuser de traiter de telles affaires. D'une manière générale, on vendait des vivres au marché noir. Il est évident que le manque de calories dû à la pénurie de céréales était couvert par du ravitaillement acheté au marché noir, ou bien par des produits qui n'avaient pas été rationnés tout le temps: pommes de terre, poisson, produits d'élevage, etc.. La distribution des aliments rationnés a représenté en 1917—1919, selon les rations, environ 50—60 % des besoins des consommateurs, donc un peu plus de 2.000 kcal. par jour et par personne. Les rations n'étaient pas toujours, pourtant, à la disposition de tous.

Malgré les mauvaises conditions de départ, le rationnement réussit malgré tout dans ce qui fut son but principal, assurer la survie de la population. Dans les différentes parties du pays, on avait fait mention, pendant la pénurie, d'une vingtaine de décès parmi la population civile. La morbidité, l'affaiblissement général de la population, d'autres causes à ces cas sont difficiles à estimer.